[DEVRİM BİLİMİ]

TOPLUM-TARİH-SİYASET BİLİMİ YAZILARI

Mahmut Boyuneğmez

[MAR]

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **2**

I. [TOPLUM BİLİM İÇİN REALİST KILAVUZ] **3**

II. [YABANCILAŞMA] **26**

III. [HUKUK TEORİSİ] **45**

IV. [KAPİTALİZM, KOMÜNİZM VE DEVLET] **71**

V. [İDEOLOJİLERİN REALİST TEORİSİ] **113**

VI. [SOSYALİST DEVRİM TEZLERİ VE SİYASET TEORİSİ] **194**

VII. [TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ KUŞATILMIŞLIĞI: NE VE NASIL YAPMALI?] **310**

VIII. [TÜRKİYE'DEKİ REJİM] **344**

IX. [TARİHSEL MİRAS VE GELECEK] **403**

X. [METİN ÇULHAOĞLU'NUN MARKSİZM VE TÜRKİYE SOLU ADLI ÇALIŞMASINA DAİR NOTLAR] **456**

TOPLUM VE DEVRİM BİLİMİ SÖZLÜĞÜ **491**

ÖNSÖZ

Bu çalışma, toplumsal gerçekliğin farklı boyutlarını ve yapısını, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin düzenleniş ve işleyişini realist bir çerçeve ve holistik (bütünlükçü) bir perspektifle anlama çabasının ürünüdür. Toplum, doğanın üzerinde yükselen ancak kendi özgün yasalarına sahip olan "açık bir sistem" ve özgün bir "beliriş"tir. Bilimsel ve siyasal realizm, bu gerçekliği yalnızca betimlemekle yetinmez; onu değiştirme ve denetleme kapasitesini de içinde barındırır.

Elinizdeki metin, kapitalist sistemin iktisadi pivotu etrafında şekillenen hukuksal, devletsel ve ideolojik üstyapılarını, kapitalist toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarını, "yapı" ve "fail" ikiliğine düşmeden, bütünlükçü bir perspektifle incelemektedir. Marksizm, toplumsal süreçler üzerinde kolektif bir denetim kurma yolunda atılmış en önemli teorik adımdır. Çalışmada bu realist teori zenginleştirilmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kitap; bir iktidar organizasyonu olan hukukun sınıfsal karakterinden hegemonyanın karmaşık dokusuna, ideolojilerin toplumsal etkinliklerin ideal boyutu olarak üretiminden sosyalist devrimin imkânlarına kadar uzanan inceleme ve tezlerle, tarihin komünizme doğru akan yönünü bilimsel bir titizlikle kavramayı amaçlamaktadır.

Türkiye burjuva devrimi üzerine özgün bir inceleme sunan kitapta, Kıbrıs'ın geçmişi ve geleceğine ilişkin bir değiniye de yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye işçi sınıfının "kuşatılmışlık" durumu incelenerek çıkış yolu için önerilerde bulunulmaktadır. Türkiye'deki siyasal rejimin "faşizm" olduğu yönündeki değerlendirmeler mercek altına alınıp eleştirilmekte, neo-liberal otoriter demokrasi ve devletin doğasına ve yapısına dair önermeler öne sürülmektedir.

Devrimci pratik, nesnel süreçlere dışsal bir müdahale değil, bu süreçlerin bizzat bir bileşenidir. Çalışmada sunulan tezler, sömürünün tasfiyesini hedefleyen bir siyasal iradenin, toplumsal yapıların düzenleniş ve işleyişi ile toplumsal ilişkileri nasıl dönüştüreceğine dair bir kavrayış ve yol haritası sunmaktadır. **12.02.2026**

Annem ve Babama…

Mahmut Boyuneğmez

I. [TOPLUM BİLİM İÇİN REALİST KILAVUZ]

Giriş

Maddenin organizasyon düzeyleri ya da gelişim evreleri bulunmaktadır. Bunlara biz *temel gerçeklik katmanları* diyoruz. Bu katmanlar, atom ve atom altı parçacıklar (mikrokozmos) katmanı, atomların ve moleküllerin etkileşimlerini içeren kimya katmanı, cisimlerin ve enerjinin hareket yasalarını içeren makrokozmos katmanı/fiziksel katman, organizmaların yapısını ve çevreleriyle etkileşimleri sonucu evrimleşmelerini kapsayan biyolojik katman, zihin/bilinç katmanı, toplumdaki değişimleri ve gelişimi içeren toplumsal katmandır. Temel gerçeklik katmanları hiyerarşi oluşturmadan birbirleri içerisinde bulunur ve birbirlerinin üzerinde yükselirler. Bir katman, onu kapsayan diğer katmanın zeminini oluşturur. İçerisinde alt katmanları barındıran daha gelişkin bir katmanda işleyen süreçlerin, olayların özünü belirleyen, bu gelişkin organizasyon düzeyinin yapısı, yani düzenlenişi, işleyişi ve öğelerinin karşılıklı etkileşimidir. Örneğin biyolojik katman, toplumsal katmanın varoluşu için zorunlu bir zemin oluştursa da toplumsal katmanın düzeni ve işleyişi (yapısı), biyolojik katmandaki yasalarla açıklanamaz. Temel katmanların daha

önceki katmanlarda bulunmayan yeni niteliklerine, “belirmiş” (zuhur etmiş) diyoruz.

Toplum, doğadakilere göre yeni ilişkilere ve birçok yapıya (ilişkilerin düzenleniş ve işleyişine) sahip bir *belirişt*ir (emergence). Doğadakilerden, örneğin maddenin biyolojik organizasyon düzeyinden farklı yasalara sahipse de toplumsal ilişkiler, biyolojik bir zemin üzerinde yükselir. Toplumsal fenomenleri açıklarken, gerçekliğin toplum katmanında belirmiş yasalara, ilişkilere bakılmalıdır.

Bize göre, toplum bir *açık sistem*dir. Doğa üzerine uygulanan emekle üretilenler, toplumsal sistemin temel girdilerini oluşturur. Üretim süreçleri, toplumsal ilişkilerin olmazsa olmaz, kurucu ve merkezi bileşenidir. Üretici güçleri oluşturan üretici insanlar, üretim araçları ve toprak, teknik bilgi ve organizasyon biçimleri, belirli üretim ilişkilerine sahiptir ya da bu ilişkiler içerisindedir. Üretici güçlerin, eş deyişle toplumdaki sınıfların sahip olduğu üretim ilişkileri, toplumun iktisadi temelini ya da yapısını oluşturur. Bu iktisadi yapının düzenlenişi ve işleyişi, yalıtık ve kendi halinde olmayıp, toplumsal ilişkilerin diğer boyutlarıyla etkileşim gösterir. Toplumun iktisadi yapısı, *üst yapıları* barındıran toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik/kültürel, sanatsal boyutlarından ayrı ve bağımsız bir düzenleniş ve işleyişe sahip değildir. Üretim süreçlerindeki ilişkiler, doğrudan ve dolaylı olarak üretimin dışında görünen diğer toplumsal süreç ve ilişkilerin etkisi altındadır. İktisadi yapı olan üretim tarzı, toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik/kültürel ve sanatsal boyutlarını değişen derecelerde koşullar ve onların alabileceği biçimleri sınırlar. Toplumun bir sistem olması, barındırdığı ilişkileriyle onun bir *bütünlük* (totality) olduğunu anlatır.

Toplumun iktisadi yapısındaki sınıfsal ilişkiler ve karşıtlık, toplumsal ilişkilerin diğer boyutlarında ideolojik ve

organizasyonel formlarda yansımalarını ve yankılarını bulur. Bu organizasyonlara, *üst yapılar* adını veriyoruz. Üst yapıları karakterize eden budur.

Devlet, günlük siyaset, siyasal partiler, egemen ve resmî ideoloji, hukuksal düzenlemeler, kültürel etkinlikler ve örgütlenmeler vd., bunların hiçbiri temel/üretim ilişkileri yapısına, eş deyişle sınıflar arası iktisadi ilişkilere dışsal bir "konumlanışa" sahip değildir. Kapitalist toplumsal sistemin bu öğeleri, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki örgütlenmeler, yapılar ve pratikler olarak, temel ile etkileşimler içerisindedir. Kapitalist temel, bunların dolayımı olmadan sürekliliğini sağlayamaz ve gelişemez. Temel ile üst yapılar arasındaki ilişkilerin, mekânsal kurgularla açıklanmaması gerekir. Bize göre, toplumsal ilişkilerin siyasal, iktisadi, devletsel, hukuksal, ideolojik ve kültürel *boyutları* bulunmaktadır. Bu boyutlar, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundan bağımsız, ayrıksı bir alan oluşturmaz.

Realizm nedir?

Düşünsel ve eylemli faaliyetler içeren bilimsel araştırmalar sonucu nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşılır. Bilimsel teoriler, yasalar, bilgiler gerçekliği doğrulukla kavradığı ölçüde, onu değiştirme ve denetleme kapasitesini insanlığa sunar. Gerçekliğin değişim eğilimiyle örtüşen ya da gerçekliğin çeşitli kesitleri üzerinde denetim kurmamıza yol açan bilimsel düşünceler, realisttir. Realizmin felsefi, bilimsel, sanatsal, siyasal ve günlük hayatta problemlerin çözümünde geliştirilen fikirlerde olmak üzere farklı türleri vardır. Materyalizm, felsefi realizmdir, çünkü nesnel gerçekliğin düşüncelerin dışında var olduğunu ve düşünsel olarak doğrulukla soyutlanabileceğini kabul eder. Yani materyalizm, gerçeklik anlaşılabilir ve üzerinde denetim kurulabilir demesinden ötürü, realisttir. Komünizm, tarihsel akışın bir amacı değil fakat bir yönü

olduğunu benimser. Geçmişten bugüne gelen eğilimlerin, gelecekte alabilecekleri formları öngörür. Tarihsel değişim eğilimleriyle düşünsel düzlemde örtüşme olduğundan, komünist fikirler realist özellik gösterir. Günlük hayatta karşılaşılan problemlerin çözümü ancak geçmiş bilgilerle tutarlı kalınıp, çözüm için gerekli realist düşünceler üretilerek sağlanabilir.

Bir sorunun/konunun realist/bilimsel incelenişi, ancak incelenen gerçeklik üzerinde, pratikte bir denetim/egemenlik kurma potansiyeli oluşmaya başladığında belirir. İncelenen gerçeklik, süreç, olgu, nesne vb. üzerinde, en azından bir yönüyle denetim ve kontrol kurulabilir duruma gelindiyse, o konuda bu yönüyle realist/bilimsel bir soyutlama yapılabilir. Bu durum aslında, *yabancılaşmanın* ortadan kaldırılmasıdır.

Düşünsel boyutuyla doğa ve toplum bilimleri, Marksizm, tarihsel materyalizm ve komünizm, realist teoriler ve ideolojilerdir. Günümüzde, genel olarak doğa bilimlerindeki realizm, toplum bilimleri alanındaki realizmden daha gelişkindir. Marksizm, değişim içerisindeki toplumsal gerçekliğin temel işleyiş mantığını realist bir biçimde kavrayan, toplumsal gerçeklikteki dönüşüm sürecinde doğrulanan, toplumsal süreçler üzerinde denetim ve kontrol kurulması yolunda atılmış önemli bir teorik adımdır. Toplumsal olguların/süreçlerin, *bütün insanlar* tarafından, *en az sağduyu* düzeyinde olmak üzere, realist bir şekilde kavranışı, tarihin komünizm döneminde gerçekleşecektir. Bu ancak, toplumu/toplumları bütün üyeleriyle kucaklayacak kolektif bir örgütlenmeyle, devletin toplumsal örgütlenmeyle eşitlenmesiyle ve planlı toplum mühendisliği etkinlikleriyle, toplumsal düzenleniş ve işleyiş (=yapılar) üzerinde kolektif bir denetim ve egemenlik sağlandığında mümkündür. Tarihsel-diyalektik materyalizm, birincisi, bilimsel bilgilerle (doğa ve toplum bilimleri) uyumlu olduğundan ve bilimler üzerinden

soyutlandığı için, ikincisi, komünizme açıldığı için realist bir felsefedir. Bu niteleme, materyalizmin düşünce içeriğinin gerçekleşebilir olduğunu belirtmemekte, bir felsefi tavır olarak bilimsel düşüncelerin gerçekçiliğini ve genel olarak realizmi benimsediğini ifade etmektedir.

Yapılar ve failler

Yapılar, özneler/failler arasındaki ilişkilerin *düzenleniş ve işleyiş* formudur. Öznelerin oluşturduğu iktisadi, siyasal örgütlenmeler (örneğin bir ekonomik işletme, parti, devlet, aile vb.) içerisindeki düzenleniş ve işleyiş de yapı olarak görülmelidir. Başka bir deyişle yapılar, devlet kurumlarını, statik insan grupları olarak sınıfları, yazılı hukuk mevzuatını, ideolojik doktrinleri anlatmaz. Yapılarla belirtilen nedir; daha yakından bakalım.

Proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki toplumsal ilişkilerinin (bu ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, hukuksal ve kültürel boyutları vardır) özgül bir siyasal organizasyon içindeki düzenlenişi ve aktif işleyişi olarak devlet, bir üst-yapıdır.

Alt tabakaları arasındaki ilişkiler dâhil olmak üzere, temel sınıflara mensup insanların arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimlerin biçimlenişi olarak sınıflar, yapılardır.

Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundaki düzenleniş ve işleyiş, iktisadi yapıyı/temeli oluşturur.

Başka bir üst-yapı, sınıflar ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ve işleyişinin hukuksal boyutunu anlatır.

İnsanların gerçeklik hakkındaki tutumlarının, davranış kalıplarının, duygu ve düşüncelerinin oluşumu ve yeniden-oluşumundaki düzenleyici mekanizmalar ve ilişkiler (aile,

eğitim organizasyonu, kültür endüstrisi gibi), ideolojik yanı da olan yapıları ifade eder.

Yapı ve özne/fail, birbirinden farklı "öğeler" değildir ve aralarında dışsal ilişkiler yoktur. Yapılar, öznelerin/faillerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu ilişkilerin/etkileşimlerin düzenleniş ve işleyiş kalıbı ya da formu olarak kavranmalıdır.

Toplum bilimindeki, yapı-özne (fail) dikotomisi, aslında bir tür kavrayış/soyutlama yetersizliğinin ürünüdür. Perspektifsel soyutlama yapıldığı biliniyorsa, "iki yönlü" soyutlama perspektifiyle, yapılar ile özneler arasında özsel bir fark, ayrışma ve kronoloji olmadığı görülecektir. Bu yapılmadığında, soyutlama/kavrama süreçlerindeki yetersizliğin ve tek yönlülüğün sonucu olarak, yapısalcılıkta olduğu gibi özneler yapılara, metodolojik tekilcilikte olduğu gibiyse yapılar öznelerin etkinliklerine indirgenmektedir. Oysa yapılar, öznelerin ilişkilerinin almış olduğu toplumsal formlar, özneler ise bu formları üreten, yeniden üreten veya değiştiren insan etkinlikleridir.

Marksist klasik eserlerde ve hatta tek bir eserin farklı yerlerinde perspektifsel soyutlama sonucunda, insanların eylemine/etkinliklerine/pratiklerine ya da yapılara dönük farklı ağırlık kaydırmaları görülmektedir. Örneğin *Kapital*'de eleştiriyle incelenen kapitalist üretim, soyutlamanın farklı uğraklarında üretim ilişkilerinin düzenlenişi ve işleyişi olarak yapı açısından değerlendirildiği gibi, sermaye ile işçi sınıfı faillerinin etkinliği olarak da dikkate alınır.

Üretim ilişkileri, sınıflar, devlet, hukuk vd. yapılar, statik kavramlar olarak kullanılmamalıdır. Türkiye'den örnekleyecek olursak, 1980 öncesi yıllardan sonrasına geçilirken, farklı sermaye birikim süreçlerinde üretim ilişkileri ve sınıf yapısı,

üst-yapılar, gerçek, etkin ilişkiler, bu ilişkilerin düzenleniş ve işleyiş formu olarak dinamik bir yapıya sahip olmuştur.

Öznelerin pratikleri belirli bir düzenleniş ve işleyişteki yapıların koşullamaları altında gerçekleşir. Aynı zamanda yapıların düzenleniş ve işleyişi, belirli tarihsel kesitlerde göze çarpacak kadar belirgin olmak üzere öznelerin etkinlikleriyle değişir. Reformların uygulandığı, toplumsal devrim hamlelerinin yapıldığı kesitler böyle zamanlardır.

Siyaset ve devlet

Siyasetin, toplumsal ilişkilerin bir *boyutu* olarak, belirli pratikler/eylemler ile yapıları (devlet, siyasi partiler vd.) kapsamında barındırdığı, toplumsal ilişkilerin bütünlüğü içerisinde etkileşimlerle var olduğu görülmelidir.

Siyaset pratikleri, volantarist (iradeci) pratikler olduğu kadar, devlet, partiler, seçim gibi düzenekler, mücadele örgütleri olduğu halde bundan uzaklaşan sendikalar, işçi dernekleri ve kültürel örgütlenmeler, sınıflar arası ilişkilerin yapılanması gibi yapısal öğelerin koşullaması altındadır. Siyasal pratikler, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki yapılarla etkileşim içerisinde, onları değiştirerek, fakat onların çizdiği sınırlar ve kısıtlar çerçevesinde yaşama geçirilir. Öznelerin aralarındaki farklarıyla tüm politik faaliyetleri, bu öznel etkinlikler, aslında nesnel süreçlerin birer bileşenidir.

Kapitalist devlet, sosyal devlet formunda iktisadi örgütlülüğü belirgin olan bir yapılanma olabildiği gibi, tersine bu örgütlenmesi iyiden iyiye küçülmüş bir neo-liberal otoriter güvenlikçi devlet de olabilir. Fakat her zaman iktisadi ilişkiler de dâhil, diğer tüm toplumsal ilişkileri etkileyen bir organizasyondur. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki mücadeleler, kapitalist devletin yapısına yansır. Üstelik bu devlet, ideolojik angajmanları itibarıyla kapitalist sınıfa bağlı

siyasetçileri ve bürokrasisi ile ürettiği resmî ideolojisi bir yanda, bünyesinde çalışan geniş emekçi kitle öteki yanda olmak üzere, bizzat sınıflar arası mücadelenin içerisinde gerçekleştiği bir örgütlenmedir de. Yeni emekçilerin yetiştirilmesinde ve ideolojik açıdan sisteme uygun formasyona sahip olmalarında işlevi olan eğitim yapılanması ile emekçilerin bizzat kendilerinin yeniden üretimlerinde (sağaltımında) görevli sağlık organizasyonu da kapitalist devletin sosyal devlet tipinde büyük oranda, neo-liberal devlet tipinde ise düşük oranda bünyesinde barındırdığı toplumsal ilişkilerdir.

Kapitalist devlet, bir yanda kapitalist sınıf ile diğer yanda proletarya ve ara katmanlar arasındaki egemenlik-tabiiyet, başka bir ifadeyle iktidar ilişkilerinin bir organizasyonudur. Kapitalist devlet ağırlıkla siyasal iktidarın organizasyonu olmakla birlikte, iktisadi, ideolojik, kültürel, askeri-polisiye, hukuksal organizasyonlarıyla da bir iktidar ve hegemonya örgütlenmesidir. Örneğin ağırlıkla işçiler ve köylülerden oluşan ordunun er ve erbaş topluluğu, emek güçlerini sattıklarından ücretli emekçi olan subay ve polisin geniş kitlesi ile askeri-polisiye bürokrasi arasında, hiyerarşik güç ilişkileri bulunur ve bu, iktidar ilişkisinin bir türü olarak tahakkümdür. Devletin kurumları, siyasiler-bürokrasi ile kamu emekçileri arasındaki iktidar ilişkilerini barındıran organizasyonlardır.

Hukuksal yapı

Toplumsal ilişkilerin hukuksal boyutunun işlevi, teorik (yasalar, anayasa, mevzuat) ve pratik yönleriyle hep birlikte toplumsal ilişkileri düzenlemektir. Düzenlenen bu ilişkilere iktisadi pratikler de dâhildir.

Toplumsal ilişkilerin hukuksal boyutu, hukuksal pratikler ile ilişkileri ve insanların davranışlarını/eylemlerini düzenleyen

normları (kuralları) içerir. Hukuksal pratikler ve ilişkiler, bir iktidar örgütlenmesi olan devletin hukuksal alt kümelenmesini (mahkemelerdeki yargılama süreçleri, cezaevleri vb.) oluşturur. Hukuk, üst-yapılardan biri olarak belirli bir düzenlenişe ve işleyişe, eş deyişle yapıya sahiptir. Kapitalist toplumlarda bireylerin ve tüzel kişilerin edimleri ve işlemleri, hukuksal yapı ve kurallar tarafından düzenlenir. Başka kurallardan, örneğin teknik düzenleyici kurallardan ya da ahlaki normlardan farklı olarak, bireylerin, örgütlenmelerin, kurumların davranış ve eylemlerinin kurallarla düzenlenmesi süreçlerinde, hukuksal yapı yabancılaşmış (insanların denetimlerinde olmayan) bir iktidar alanı oluşturur. Hukuksal yapı, devletin baskı ve zor uygulama pratikleriyle, hukuka ilişkin oluşan ideolojiyle, toplumdaki egemen ahlaki hak ve adalet anlayışı aracılığıyla emekçilerin, sermayenin toplumsal egemenliğine tabiiyetini sağlayan bir iktidar örgütlenmesidir.

Hukuksal yapılar, egemen sınıf olan kapitalist sınıfın iktidar organizasyonları arasında yer alır. Bu iktidar yapılanmasında, baskı uygulamalarının/tahakkümün yanı sıra hukuksal pratiklerle üretilen ideolojik değerler iş başındadır. Hukuksal pratikler (mevzuat oluşturma pratikleri yanı sıra, yargılama pratikleri), sadece yaptırımlarla/baskıyla değil, insanlar üzerinde ideolojik hegemonya (onay ve rıza) oluşturmayla da sonuçlanır.

Toplumsal ilişkilerin ideolojik ve kültürel boyutları

Katı olan her şey buharlaşmaktadır!.. Geçmiş yüzyılların bakiyesi kültürel değerler ve pratikler, günümüzde piyasa ilişkilerinin pençesinde sönümlenmekte, başkalaşım geçirmekte, yerini yenilerine bırakmaktadır. Yaşayan faal bireylerin duygu, düşünce ve davranış kalıpları olarak etkin gerçekliği içerinde ideolojiler, sadece üretim süreçlerinde değil, toplumsal farklı pratiklerde ve ilişkilerde kendilerini

ideolojik motifler olarak, tavırlar ve tutumlar olarak dışa vurmaktadır. Her gün yeniden üretilen ideolojik duygu ve düşünceler, tavır ve davranışlar, toplumsal ilişkilerin o ya da bu yanındaki değişimlerle birlikte toplumsal sistem/bütün içerisindeki dinamizmini korumaktadır.

Sanat ve sportif etkinlikler, günümüzde kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerinin ağındadır. Sanatsal üretim ve sportif faaliyetler, kültür endüstrisinin bileşenleri olarak barındırdığı toplumsal ilişkiler ve pratiklerle aynı zamanda ideolojik mücadelelerin de alanlarıdır. Sanatsal üretimler ve faaliyetlerde olduğu gibi sportif etkinlikler etrafında şekillenen toplumsal ilişkilerde de ideolojiler arası mücadeleler gözlenir. Sanatta eleştirel ve geliştirici üretimler ve faaliyetlerin karşısına statükocu, geriliği yücelten pratikler ve çalışmalar dikilmektedir. Emekçilerin sanatsal üretime katılımı çok sınırlı bir düzeyde kalırken, endüstriyel ürün ve faaliyetlerin tüketimi sırasında, sermaye sınıfının toplumsal iktidarını kuran ve yeniden üreten bir hegemonyanın oluşumu için ideolojik manipülasyon gerçekleşmektedir. Sportif etkinliklere emekçilerin amatör düzeyde katılımı bir yana bırakıldığında, ağırlıkla bu pratikler çevresinde örülen ilişkilerin toplumsal işlevinin de kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katkı sağlamak olduğu görülmektedir.

İktidar

İktidar, insanlar arasındaki ilişkilerde ve pratiklerde var olur. İktidar sınıflar arasında, erkek-kadın cinsiyetler arasında, patron ile işçi arasında, hiyerarşik askeri/polisiye organizasyon içerisinde bürokratlar ile kamu emekçileri arasında, kamu kurumlarında yöneticiler ile emekçiler arasında vardır. İktidar ilişkilerinin varlığı için gerek koşul ya da olmazsa olmaz koşul (conditio sine qua non, “ancak ve

ancak” koşulu, varlık-yokluk koşulu), insanlar arası eşitsizliklerdir. Eşitsizlikler olmadığında, iktidar oluşmaz. Eş deyişle ancak ve ancak eşitsizliklerin varlığında insanlar arası iktidar ilişkileri var olur. İktidarın oluşumu için yeter koşul ise, şiddet/baskı/ceza uygulama tehdidinin ya da imasının bulunmasıdır. İnsanlar arasında eşitsizliklerin varlığında ve bir şekilde şiddet/zorlama/baskı/caydırma/cezalandırma/yıldırma eşlik ettiğinde, fiilen var olmasa bile şiddet/ceza/baskı uygulanacağı tehdidi ya da imasının söz konusu olduğu süreçlerde ve durumlarda, iktidar bir ilişki olarak vardır.

Siyaset teorisinin inceleme konusu olan iktidar, siyasi ve toplumsal iktidardır. Siyasi iktidar/devlet, toplumsal iktidarın bir bileşeni ya da öğesidir. Toplumsal ilişkileri, siyasi alan/devlet ile “sivil toplum” şeklinde ayırmak yanlışa götürmektedir. Devlet, siyasi, iktisadi, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları bulunan bir toplumsal ilişkiler sistemidir. Kapitalist devlet salt siyasi iktidar organizasyonu olmayıp, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının oluşumunda bu boyutlarıyla yer alan bir örgütlenmedir. Toplumsal iktidar, devletsel/siyasal, hukuksal, iktisadi, ideolojik, kültürel boyutlar barındıran çeşitli pratikler, insanlar arası ilişkiler ve organizasyonlar/yapılarla üretilmektedir ve her gün yeniden üretilerek bir sürekliliğe sahiptir.

Kapitalist devlet, toplumun üzerinde değil içerisinde yer alan bir toplumsal ilişkiler kümesi, salt baskı/zor/cezalandırma/yıldırma/tahakküm “aygıtı” değil, bunlarla birlikte rıza/onay/konsensüs oluşturma, insanlarda kültürel ve ideolojik formasyon geliştirme, bazı hakikatleri saklama/gizleme/gözlerden uzak tutma ve birçok bilimsel bilgi ve perspektife dair cahil bırakma, insanları yönlendirme, şartlandırma, koşullama, insanlar arasında tutulan çeşitli keyif verici, eğlenceli ya da heyecan oluşturan pratiklerle bağımlılığa zemin hazırlama, hayırseverlik etkinlikleriyle

bağlılık üretme, dinsel inançların yeniden üretiminde doğrudan rol alma gibi işlevlere sahip bir hegemonya yapısı/organizasyonudur.

İktidar, sınıfsaldır. Kapitalist sistemde sermaye sınıfının iktidarı toplum ölçeğinde oluşur ve yeniden üretilir. Kapitalist devlet yapısı, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının sadece bir bileşenidir. Kapitalist sistemde toplumsal iktidarın oluşumu çeşitli pratikler ve ilişkiler barındıran hegemonya yapıları üzerinden/dolayımıyla gerçekleşir. Toplumsal iktidarın hegemonya yapıları, devlet organizasyonunu, devletin baskı, eğitim, medya, kültür gibi alt örgütlenmelerini, adalet/hukuk organizasyonunu, sendikalar, siyasal partiler, STK'lar gibi örgütlenmeleri, kültür endüstrisinin bileşenlerini, özel/devlet üniversitelerini, spor kulüplerini, sermayenin kültürel organizasyonlarını vd. içermektedir.

Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, tek başına devlet organizasyonuyla sağlanmaz. Bunun yanı sıra toplumsal egemenliğin/iktidarın, iktisadi, ideolojik (eğitsel, iletişimsel), kültürel (edebi, sanatsal, sportif), sivil topluma ait örgütsel (sendikalar, dernekler, vakıflar vd.) boyutları da bulunmaktadır. İşçiler ile patronlar arasında işletmeler ölçeğinde kurulan ilişkide, salt iktisadi ve hukuksal bir ilişki değil, aynı zamanda egemenlik-tabiiyet ilişkisi de vardır. Eğitim sistemi ve medya, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katılan pratikleri ve insanlar arası ilişkileri barındırır. Sendikalar, devlet ve patronlarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştıran korporatist örgütlenmeler olarak, emekçilerin kapitalist sisteme bağlanmalarını sağlar vd… İşte biz, bütün bu boyutlarda sermaye sınıfının toplumsal egemenliğinin oluşmasına katılan ve bu egemenliği her gün yeniden üreten organizasyonlara, *toplumsal iktidarın hegemonya yapıları* diyoruz.

Hegemonya, sadece rıza/kabul/onay üretimiyle ilişkili değildir. Hegemonya, şiddet, baskı, mecbur bırakma ve zor, korku, yıldırma, cezalandırma, rıza, onay, konsensus, bağlanma, oyalama, meşgale oluşturma, hayatı anlamlandırma, keyif alma, kayıtsızlık ve pasifizasyon, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, kontrol/denetimle ve bunların çeşitli oranlarda bileşiminin bulunduğu pratiklerle ve insanlar arası ilişkilerle oluşur. Emekçilerin çalışma dışındaki vakitlerinde izledikleri diziler, okudukları çok-satan kitaplar, boyalı basın ve çeşitli hobiler, rıza üretme ile “oyalama ve meşgale oluşturma” için örnek olarak verilebilir.

Kapitalist sınıfın işçi sınıfı ve ara tabakalar üzerindeki, siyasal iktidarı da içeren ve ancak ülke ölçeğinde kurulan toplumsal iktidarı, insanlar üzerinde ve arasında hegemonya sağlandığında sürekliliğini koruyabilir. İnsanlar arasında hegemonyanın oluşumunda toplumsal iktidarın hegemonya yapıları devrededir.

Bu yazılanlar siyasal rejim olarak kapitalist demokrasiyi ve devlet biçimi olarak olağan kapitalist devleti barındıran kapitalist toplumsal sisteme ilişkindir. Olağan dönemlerde kapitalist toplumsal sistemde iktidar, bir benzetme yapacak olursak, farklı dokulardan meydana gelen organlar gibi, farklı hegemonya yapıları ile çalışır/işler.

Faşizm ise bir olağanüstü devlet tipi olmasına ek olarak tüm toplumsal dokunun, pratiklerin, ilişkilerin ve yapıların (toplumsal organizasyonların), siyasi iktidarın ve devlet ideolojisinin (resmî ideoloji) belirlenimine ve kontrolüne girmesini, eş deyişle totalitarizmi anlatır. Olağan dönemlerde kapitalist demokrasilerde bulunan toplumsal iktidarın dağınık ışıkları, faşizmde odaklanarak bir noktada yoğunlaşır. Kapitalist demokrasideki toplumsal iktidarın hegemonya

yapıları, faşizmde yönetim/yürütme gücü tekilliğinin, “kara deliği”nin çekim alanında bulunur. Kültür, sanat, spor, eğlence, aile hayatı, günlük yaşamsal etkinliklerin çeşitli yanları, siyaset, sendika, okul/eğitim vd. faşizmin rengi olan kahverengi ışığın aydınlatması altına girer. Toplumsal iktidarın çeşitli hegemonya yapıları, siyasi iktidarın mengenesinde sıkışarak dar ve tek bir kalıp alır. Özetle faşizm, sermayenin toplumsal iktidarının homojenleştiği ve tekilleştiği, toplumsal ilişkiler üzerinde maksimum kontrolün olduğu olağanüstü bir siyasal rejim ve kapitalist devlet tipidir.

Toplumsal iktidar ve hegemonya

Kapitalist toplum, insanlar arası bir pratikler ve ilişkiler sistemidir. Kapitalist sistemde toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları vardır. Bu toplumsal ilişkiler kapitalist sınıf ile proletarya ve ara tabakalar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri içerir. Kapitalist sınıf, işçi sınıfı ile ara tabakalar üzerinde toplumsal ölçekte oluşan bir iktidara sahiptir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, diğer sınıf ve tabakalarla olan ilişkileriyle kurulur. İktidar, farklı habituslara/sınıfsal konumlanışlara sahip insanların birbirleriyle olan ilişkileriyle var olur. Dolayısıyla sermayenin toplumsal iktidarının, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları bulunur.

Kapitalist devlet, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal pratikler ve ilişkilerdeki uzanımlarıyla, bu boyutlardaki etkileşimleri ve pratikleriyle kapitalist sınıfın toplumun diğer kesimleri üzerindeki iktidarının oluşumuna katılan bir organizasyon ya da örgütlenmedir. Salt siyasal bir örgütlenme değil, toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin diğer boyutlarındaki etkileşimleri ve varlığıyla sermayenin toplumsal ölçekte oluşan iktidarının bir bileşenidir.

İktidar, günlük hayatın pratikleri ve ilişkileri içerisinde hegemonya tesisi yoluyla türemektedir. Sadece baskı, zorlama, cezadan kaçışla değil, ikna olma, onay verme, rıza gösterme, kayıtsızlık ve pasifizasyon, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, meşgale oluşturma, oyalayıcı ve keyif verici etkinliklerin cazibesine kapılma, cemaat şeklindeki çıkar örgütlerine katılma gibi yollarla kitleler, kapitalist sistemin işleyişine, onun barındırdığı olumsuzluklara ve karşıtlıklara dair düşünme, duygulanım geliştirme ve eyleme geçme şeklinde itirazda bulunmaktan menedilir. Kapitalist toplumsal formasyonlarda sermayenin toplumsal iktidarı kendini, kitlelerin itaati ve yaşadıkları sorunlara itirazının olmayışı şeklinde gösterir.

Kapitalist sistemde sermayenin toplumsal iktidarı, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sömürü ilişkisinin sürdürülmesi ve daimî var oluşunu sağlar. Başka bir deyişle, bu iktidarın oluşumu, kapitalist sistemin varlığının devamlılığı için gereklidir. Bu nedenle, kapitalist devlet yanı sıra iktisadi, siyasal, ideolojik ve kültürel pratiklerin toplandığı çeşitli hegemonya araçları/yapıları (sendikalar, dernekler, vakıflar, odalar, STK'lar, düzen partileri, spor kulüpleri, sermayenin kültürel organizasyonları vd.) ile hukuksal pratikler ve yapılar, sistemin öğeleri/bileşenleri olarak hep birlikte ve etkileşim içerisinde işlerler. Kapitalist üretim ilişkileri olan işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sömürü ilişkilerinin sürdürülmesi için sistemin öğelerinin hepsinin birlikte ve etkileşim içerisinde çalışması gerekir.

Bu kavrayış, toplumu bir sistem/bütünlük olarak gören ve bileşenleri arasındaki etkileşim ve ilişkileri gözeten bir yaklaşıma sahiptir. Burada, sömürü ilişkileri sistemin pivotunu/eksenini oluşturur. Bu ilişkiler salt iktisadi olmayıp, patronlarla işçiler arasındaki süreçlere ve pratiklere eşlik eden

ahlaki, ideolojik/düşünsel, hukuki ve devletsel boyutlara da sahiptir. Örneğin yasalar ve devlet, her zaman ve yerde sömürü ilişkilerini düzenler ve bu ilişkilerle etkileşim içerisindedir. İşçilerle patronlar arasındaki sözleşmelerin hukuki bir boyutu çoğu durumda mevcuttur. Bu ilişkiler tarafların düşünceleri, duygulanımları ve değer yargılarının, pratikleri içerisinde önemli bir yer tuttuğu ilişkilerdir.

İktidar, otorite ve kontrol[1]

Otorite, isteyerek emirlere uymayı ve lider sayılan aktörün peşinden gitmeyi, liderliğin kabiliyetleri ve toplumsal konumuna kişiler ya da grup tarafından onay vermeyi, baskı/şiddet/ceza uygulaması ya da uygulanacağı iması gerektirmeksizin itaati anlatır. Ebeveyn otoritesi, mesleki otorite (örneğin hastanede hastalara ilişkin hekim otoritesi), ahlaki otoriteler, siyasal lider otoritesi örnektir. Otorite, sevgi, güven, saygı, değer verme gibi duygu ve tutumlarla, menfaatle, bazı durumlarda ise ideolojik bağlılık ve bağlanmayla gerçekleşir.

İktidar ise, insanlar arasındaki egemenlik-bağımlılık ilişkisidir. İktidar, insanlar arasındaki eşitsizlikten doğar. Otoriteden farkı, şiddet/baskı/ceza uygulama tehdidinin ya da imasının daima var olmasıdır. Toplumsal organizasyonlarda iktidar ilişkileri olabileceği gibi, iktisadi iktidar, askeri kudret/iktidar da vardır ve iktidarların oluşumu ideolojik ve enformatik boyutlarla desteklenebilmektedir. İktidar sadece siyasal iktidara indirgenemez. Fakat kapitalist toplumda sermaye sınıfının toplumsal iktidarının oluşumu ve yeniden üretiminde yer alan toplumsal iktidarın hegemonya yapıları ile çeşitli pratik

[1] Bu kısımdaki üç kavramın anlamları konusunda bkz; Timothy Earle, *Şefler nasıl İktidara Geldiler?,* Versus Kitap, 1. Basım, 2013

düzenekler, en önemli ve bu toplum için belirleyici iktidar ilişkilerini anlatır.

Kontrol, buradaki anlamıyla üretim araçları, silahlar, bilgiler ve toplumsal organizasyonlar üzerinde uygulanan, bunlara erişimi denetleme ve kısıtlama yeteneğidir. Bu kısıtlama ve denetim sayesinde insanlar maniple edilebilir.

Hegemonya mekanizmaları ve pratikleri

İtaat, saygı ve sevgi, güven, minnettarlık duyulmasıyla, bilgisi, düşünceleri, davranışları ve kılavuzluğuyla etki oluşturmasıyla bir otoritenin dediklerini yapma, emirlerini yerine getirme; sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama; keyif veren ve meşgale oluşturan davranışlarda bulunma ve bu tür etkinliklere katılma gibi durumlarla ortaya çıkan uyumlu olma, biat etme, kabul ve bağlılıktır.

İtaat, otoritenin veya iktidarın insanlar arası ilişkilerde ve pratiklerdeki bir görünümüdür. İktidarı, otoriteden ayıran özellik (diferentia spesifica) “itaat” yanı sıra “boyun eğme” içermesidir.

Boyun eğ(dir)mek, korkutma, baskı uygulama, baskı/şiddet ve cezalandırılma iması ya da tehdidi sonucu geri basma, yıldırmadır. Boyun eğdirme sayesinde almaşık davranış ve eylemlere yeltenilmez, yasaklara uyulur ve alternatif örgütlenmeler/siyasal pratikler ve ilişkiler geliştirilmez, direnç gösterilmez, direnişte bulunulmaz. Boyun eğmek, itiraz etmemek, tepki vermemek, eleştirmemek/sorgulamamak, rahatsızlıkları dışa vurmamaktır. Boyun eğmek/ram olmak, koşullara ve hükümlere karşı koymamak, teslim olmaktır. Bunların “boyun eğme” olması için baskı, zorlama, cezalandırma, yıpratma, yıldırma gibi süreçlerin yaşanması ya da potansiyel bir tehdit halinde bulunması gerekir.

Kapitalist sistemde sermaye sınıfının toplumsal iktidarı itaat + boyun eğdirme mekanizmaları ve pratikleriyle sağlanır. Bunlara *toplumsal iktidarın hegemonya mekanizmaları ve pratikleri* diyoruz.

Hegemonya krizi

Kapitalist sınıf ile proletarya ve diğer toplumsal kesimler arasındaki iktidar/egemenlik ilişkileri, olağan dönemlerde kitlelerin sisteme bağlılığı ve hegemonya altında hareketsiz kalmaları şeklinde var olur. Günlük hayatta bu iktidar ilişkilerinde *dinamik bir denge* durumu bulunur. Örneğin bir işletmedeki grev ile birlikte, sınıfsal *karşıtlığın* aktif mücadeleye, başka bir deyişle *çelişkiye dönüşmesi* sonucu, patron ile işçiler arasında var olan iktidar ilişkisindeki denge geçici bir süreliğine bozulur. Ülke çapında yaşanan bir devrimci durum kesitinde, emekçi kitleler üzerindeki hegemonya dağılır ve yeniden üretilemez duruma gelir. Buna hegemonya krizi denir. Artık kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının ölüm çanları çalmıştır. Devrime katılan kitlelerin alternatif siyasi iktidar organizasyonları ve partisi ile karşı-hegemonya araçları (örneğin sendikaları, dernekleri, vakıfları, medyası, kültürel örgütlenmeleri, konseyleri vd.) bulunmaktadır. Devrim, işçi sınıfının partisi aracılığıyla siyasi iktidarı dışarıdan ele geçirmesi şeklinde gerçekleşmez. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının yeniden üretilemediği bunalımla karakterize bir tarihsel kesitte, toplumsal karşı-hegemonya araçlarının desteğiyle siyasi iktidar, kapitalist sınıftan proletaryaya geçer. Mevcut toplumsal ve siyasal iktidar parçalanarak dağılır ve yeni gelişmiş alternatif iktidar örgütlenmeleri ve öncü partiyle kitleler kendi iktidarını oluşturur. Çatlayan eski iktidar yapısı içerisinden yeni iktidarın filizlendiği görülür.

Devrimci durumda iktisadi ve siyasal/yönetim krizinin yanı sıra var olan hegemonya krizinde, sermaye sınıfının toplumsal iktidarını oluşturan ve sürekliliğini sağlayan hegemonya mekanizmalarında ve pratiklerinde etkisizleşme söz konusudur. Bu mekanizmaların ve pratiklerin içerisinde gerçekleştiği toplumsal iktidarın hegemonya yapıları/organizasyonlarında işlev yitimleri ve aksamalar gelişmiştir. Toplumun harekete geçen aktif bölmelerinde (emekçiler ve ara tabakalar arasında çeşitli toplum kesimleri) itaatsizlik ve boyun eğmeme durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir hegemonya krizi, eş deyişle devrimci durum varlığında karşı-hegemonya organizasyonları (sosyalist medya, kültür kurumları, öncü sosyalist parti ve örgütlenmeler, devrimci/kızıl sendikalar, dernekler, meslek birlikleri ve diğer mücadele örgütleri, konsey/meclis/şura türünden alternatif iktidar nüveleri vd.) oluşmuş ve faal durumdadır.

Devrimci durumlarda toplumsal hareketlenmelerde itaatsizlik + boyun eğmeme (direnç ve direniş) + aktif örgütlü mücadele birlikteliğinde devrimci güçlerin ve süreçlerin, statükocu, karşı-devrimci ve düzeni koruyan güçlere ve süreçlere galebe çalması olanaklıdır. Bu olanağın adı sosyalist devrimdir. Ancak devrimci durum devrime ulaşmadığında, karşı-devrimin yaşanması (örneğin 1979 İran karşı-devrimi), gerici güçlerin "devrimi çalması" (örneğin öncü örgütlenmelerin zayıf olduğu 2010 yılındaki Arap Baharı), askeri darbe (örneğin 12 Eylül 1980 askeri darbesi) ya da paramiliter faşist örgütlenmelerin uyguladıkları terör eylemleriyle devrimci vektörlerin oyalanması, yıpratılması, iktidar hedefinden saptırılması ile birlikte sosyal demokratik liberalizmin sistemin emniyet supabı işlevini yerine getirmesi de (örneğin 1970'lerin Türkiye'si) mümkündür.

İşçi sınıfının iktidarı için verilmekte olan mücadelenin hedefi salt siyasal iktidarı ele geçirmek olarak görülemez. Sermaye

sınıfının toplumsal iktidarının yeniden üretilemeyecek hale gelmesi için toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarında karşı-hegemonya oluşturan etkinliklere ve pratiklere, organizasyonlara ihtiyaç bulunmaktadır. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının içine gireceği bir hegemonya krizinde, toplumda oluşmuş bulunan alternatif iktidar nüveleri bir öncü parti önderliğinde işçi sınıfı iktidarında gelişip serpilmek için hazır olmalıdır. Bu kriz kesitinde sermayenin toplumsal iktidarı çatlar ve parçalanırken, yeni bir iktidar birçok bileşen organizasyonuyla birlikte eskisinin yerini alır. Böylelikle iktidar sermaye sınıfından, işçi sınıfına el/yer değiştirmiş olur.

Sosyalist devrimde, kapitalist sistemin ekseni olan sömürü ilişkilerinin (temel/altyapı) tasfiyesi gerçekleştirilirken, bununla uyumlu olarak tüm üstyapılar ve toplumsal etkinliklerin ideal boyutu olan ideolojiler âlemi de yeniden yapılanır. Var olan eski yapıların işleyişi ve düzenlenişi parçalanır/yıkılır ve bu yapılar dönüştürülür. Toplumsal ilişkilerin organizasyon biçimleri olan yapılar, yeniden örgütlenir ve işlevlerinde başkalaşımlar olur. Buna devlet organizasyonu da dâhildir.

Komünist toplum

İnsanlığın tarih-öncesi olan günümüze kadarki tüm çağlar, bugünden geriye doğru bakıldığında toplulukların toplum olma yolundaki evrimleşmesidir. Bugün farklı ulus-devletlerin yurttaşı olan ve ulus adı verilen topluluklar arasındaki farklar (dil, din, kültür vd.), bu toplulukların üzerindeki sermaye iktidarının ülkeler ölçeğinde kompartmanlara ayrılması ortadan kalktığında, toplumsal zenginlikler olarak etkileşimler içerisinde *evrimleşmeye* devam edecektir. Komünist toplum, dünyadaki tüm insanları kapsar ve dünya ölçeğinde kurulur. Kapitalist çağın getirisi olan potansiyel durumdaki dünya toplumu, ulusal ve ulus-devletsel sınırların ayak bağı olmaktan çıkmasıyla birlikte gerçekleşecektir.

Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, tarihin bu döneminde insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri de ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı örgütlenmesi olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal organizasyon olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olduğunda sönümlenir ve *toplum içerisinde erir*. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve engellilerin bakımı, çevrenin kendini yenilemesine destek olunması gibi *toplum mühendisliği* kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal aygıt olan devlet/devletler söner ve toplum içerisinde erirken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. *Devlet, toplumsallaşacak, eş deyişle kamusallaşacak, örgütlü toplumla özdeşleşecektir*.

Sosyalizmde hukukun sönümlenmesi, hukukun tahakküm uygulama ve ideolojik işlevinin zaman içerisinde yok olup gitmesi anlamına gelir (örneğin sosyalizmde barınma, eğitim, sağlık birer haktır ve hukuksal olarak bu durum ifade edilir, fakat sermaye sınıfına göre günümüz kapitalist sisteminde bunlar hak değildir). İnsanların gereksinimlerinin komünizmin bolluk toplumunda yeterince karşılandığı, engelliler dâhil herkes için tüm olanaklara ulaşmada maksimum eşitlik olduğu, insanların hayat koşullarını denetim altına aldıkları, yani yabancılaşmadan kurtulup özgür oldukları bir ortamda,

adaletten ve haklardan bahsedilmez. Hukuk artık, toplumun işleyiş ilkelerinin yazılı olarak kayıt altına alınmasından ve toplumsal ilişkilerin bilimsel düzenleniş ilkeleri olması dışında başkaca herhangi bir ideolojik işleve sahip değildir. Komünizmde ise hukuksal yapı, basit ve doğal (yabancılaşmamış) bir toplumsal örgütlenme olarak, suçların toplumsal nedenleri ortadan kalktığından, suçların sadece bireysel/psikolojik nedenleriyle uğraşıp, pedagojik-tıbbi bir işlevle çalışır.

Üretim ilişkileri "neden", üst-yapılar ise "sonuç" değildir. Temel ile üst-yapılar ve üretim tarzı ile toplumsal ilişkilerin diğer boyutları arasında neden-sonuç ilişkileri bulunmaz. Komünist dünya toplumunda da tüm tarihte olduğu gibi yine üretim ilişkilerine *uygun olan* sanatsal, felsefi, bilimsel, etik ve estetik üretimler oluşturulacaktır. Komünist toplumda, üretim ilişkilerinde sınıfsal karşıtlığın bulunmamasından ötürü sanatsal, çeşitli alt türleriyle felsefi ve materyalist diyalektik, bilimsel, ahlaksal, etik, estetik üretimler, değerler ve ilkelerde bir sönümlenme yaşanmaz.

Günümüzde bilimsel faaliyet, ağırlıkla üretim süreçleri kapsamında ar-ge etkinlikleri olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca sınıflar arası ilişki ve mücadele, bilimsel-teknolojik ürünlerin ve doğa bilimleri kapsamındaki bilgi/teorilerin içeriğine yansımaz. Bu nedenle bir "proleter bilim"den ya da "burjuva bilim"den bahsetmek saçmadır. Öte yandan, tıpkı bir zamanlar metafizik düşüncelerin ve idealist felsefi görüşlerin doğa bilimlerinin doğuş ve emekleme dönemlerinde baskın durumda oluşu gibi, günümüzde insan/toplum bilimleri alanında, bilim görünümlü çeşitli ideolojiler ile bilimsel yaklaşımlar arasında mücadelelerin var olduğu görülmektedir. Toplum bilimleri alanında giderek gelişecek bir realizm, açılmakta olan komünizm döneminin ürünü olacak, insanların kolektif olarak

toplumsal süreçler üzerinde artan denetimiyle belirli bir olgunluğa ulaşacaktır.

Metafizik ideolojilerin ise üretimi ve yeniden üretimi, doğayla ve diğer insanlarla olan ilişkilerde yabancılaşma ortadan kalktığı için, bu ilişkiler saydam, kolay anlaşılır ve kolektif olarak denetlenebilir olduğu için son bulacaktır.

II. [YABANCILAŞMA]

Giriş

İnceleyeceğimiz "yabancılaşma" olgusunun, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutuyla sınırlı olduğunun altını çizmek gerekiyor. Yabancılaşmayla ilişkili olarak devlet, din, ideolojiler ve hukuka dair alanlara girmeyeceğiz. Fakat genel bir kural olarak, insanlara dair bir süreç, nesne, olay, ilişki ya da gerçeklik kesiti üzerinde bir yönüyle de olsa denetim ve kontrol/hâkimiyet kurulamamışsa, o zaman bir yabancılaşmanın var olduğundan, dolayısıyla da özgürlüğün eksikliğinden bahsetmek gerekir.

Önce yabancılaşmanın farklı boyutları değerlendirilecek, sonra da aşılmasının yolu üzerinde durulacaktır.

Yabancılaşmanın boyutları

1844 Elyazmaları'nda Marx, yabancılaşmayı dört boyutuyla değerlendirir. Marx'a göre işçilerin yabancılaşmasının farklı boyutları şunlardır:

Birincisi; işçinin, emek ürününe yabancılaşmasıdır. Marx bu yoksunlaşmayı, şu şekilde anlatır:

> "İşçi *kendi emek ürünü* karşısında, *yabancı* bir nesne karşısındaki ile aynı ilişki içindedir. (…) işçi kendi emeği içinde kendini ne kadar dışlaştırırsa, kendi karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya o kadar erkli bir duruma gelir (…) O, emeğinin ürünü olan şey değildir. Öyleyse bu ürün ne kadar büyükse, işçi o kadar az kendisidir. İşçinin kendi ürünü içinde *yabancılaşması*, sadece emeğinin bir nesne, *dışsal* bir varoluş durumuna geldiği anlamına değil ama emeğinin kendi *dışında*, ondan bağımsız, ona yabancı ve onun karşısında özerk bir erk durumuna gelen bir varlık olarak var olduğu ve nesneye geçirdiği yaşamın, hasım ve yabancı bir yaşam olarak ona karşı çıktığı anlamına gelir."[2]

Aslında bu durumun özet ifadesi şudur: işçiler, "kendi ürünü olan sermayenin egemenliği altın(dadır)." İşçiler sermaye sahipleri için harikalar yaratır, fakat kendileri bunlardan yoksundur. Emek "saraylar, ama işçi için inler üretir."[3]

Üretim sürecinde yer alan makineler, aletler, malzemeler, hammaddeler ve işçilerin emeklerinin ürünleri, eş deyişle emek nesneleri, araçları ve ürünleri, işçilerin karşısında onlardan bağımsız bir güç olan sermaye biçimini alır.[4]

İşçilerin ürettikleri, kendilerine yabancıdır. Ürettiklerini hayatta kalmak için *doğrudan* kullanamadıkları gibi, daha fazla üretici etkinlikte bulunmak için de *doğrudan* kullanamazlar. Ürettikleri, başka birinin (sermayedarın) malıdır. İşçilerin ürünleri üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktur ve bu ürünlerin akıbetini de bilmez ve belirleyemezler.[5]

---

[2] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 2. Basım, 1993, s. 141
[3] Karl Marx, *a.g.e.*, s. 141-2
[4] Sean sayers, *Marx ve Yabancılaşma-Hegelyan Temalar Üzerine Yazılar*, Kor Kitap, Birinci Basım, 2018, s. 131
[5] Bertell Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, Yordam Kitap, 1. Basım, 2012, s. 231

İşçilerin üretici etkinliğinin ürünü olan üretim araçları da, işçiler tarafından işe koşulmazlar, tersine işçileri işe koşan üretim araçlarıdır. Çünkü üretim araçları sermaye biçimiyle var olarak yabancılaşmıştır. Marx, *Kapital*'de bunu şu şekilde açıklar:

> "Artık, üretim araçlarını işe koşan işçi değil; işçiyi işe koşan üretim araçlarıdır. Üretici etkinliğin maddi unsurları olarak işçi tarafından tüketilecekleri yerde, kendi yaşam süreci için gerekli olan enzim olarak ürünler işçiyi tüketir (…) Gece boyu boş kalan ve canlı emekle beslenmeyen fırınlar ve atölyeler kapitalist açısından 'bir kayıptan' başka bir şey değildir. Bu nedenle fırınlar ve atölyeler işçi sınıfının gece çalışması için haklı bir talepte bulunur. Paranın kolayca üretim sürecinin maddi faktörlerine, üretim araçlarına dönüşümü, paranın diğer insanların emeği ve artık emeği üzerinde bir hak iddia etmesine izin verir."[6]

Burada görülmesi gereken nokta şudur: Kapitalist üretim sürecinde, işçilerin ürünleri ve üretim araçları üzerindeki hâkimiyeti bulunmamakta, ürünlerin (pazarın) gereksinim ve talepleri ile üretim araçları, üreticiler üzerinde kontrol ve denetim kurmaktadır.

Marx, incelemesinin birçok yerinde yabancılaşma olgusunu değerlendirdiği *Grundrisse* adlı çalışmasında ise şöyle yazmaktadır:

> "Kendi emeği de ona yabancıdır (…) tüm malzeme ve alet de ona yabancıdır. Sonuç olarak, ürün, ona, ötekinin malzemesinin, ötekinin aletinin ve ötekinin emeğinin bir bileşimi olarak –*ötekinin mülkiyeti* olarak- görünür ve üretimden sonra, harcadığı yaşam gücü kadar yalnızca yoksullaşmıştır ama öte yandan kendi yaşam koşullarından

[6] Karl Marx, *Kapital Cilt 1*'den aktaran Berrtell Ollman, ***a.g.e.***, s. 235

> ayrı halde var olan salt öznel emek-gücü olarak angaryaya yeniden başlamak zorundadır."[7]

Öte yandan emek, kapitalizm koşullarında emek nesneleriyle ve üretim araçlarıyla olan ilişkisini keserek, serf emeğinde ve loncadaki zanaat emeğinde olduğu haliyle nesnelere ve araçlara olan bağımlılığından ve esaretinden de kurtulur. Bu sayede yabancılaşmış emek, evrensel çalışma ve yaşam biçimlerinin gelişebileceği koşulları oluşturur.[8]

İkincisi; işçilerin, üretim eylemine, üretici etkinliğe, emeğe yabancılaşmasıdır. Kapitalist toplumda, işçilerin bir canlı olarak varlıklarını sürdürebilmesi işçi olmalarına bağlı olup, çalışma sadece maddi ihtiyaçları karşılamanın bir aracıdır. İşçilerin üretim süreci değer yaratır, fakat işçilerin çalışması, saygınlıktan ve "değer"den yoksundur.

> "Peki, emeğin yabancılaşması neye dayanır?
>
> "İlkin, emeğin işçinin *dışında* olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, demek ki emeğinde işçinin kendini olumlamayıp yadsıması, mutlu değil mutsuz duyması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusuna. Sonuç olarak işçi, ancak çalışmanın dışında kendi kendisinin yanında olma duygusuna sahiptir ve çalışmada kendini kendi dışında duyar. Çalışmadığı zaman kendi evinde gibidir ve çalıştığı zaman da kendini kendi evinde duymaz. Öyleyse çalışması istemli değil ama istemsizdir, *zorlama çalışmadır*. Öyleyse bir gereksinmenin karşılanması değil ama sadece çalışma dışındaki gereksinmeleri bir karşılama aracıdır. Emeğin yabancı niteliği, fizik ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz çalışmadan veba gibi kaçılması olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, insanın içinde kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme,

---

[7] Karl Marx, *Yabancılaşma* içinde, *Grundrisse 1*'den alıntı, Sol Yayınları, 2. Basım, 2003, s. 133

[8] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 131

> bir onur kırılması çalışmasıdır. (…) Dinde insan imgeleminin, insan kafasının ve insan yüreğinin öz etkinliği, nasıl birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani tanrısal ya da şeytansal yabancı bir etkinlik olarak etkili olursa, işçinin etkinliği de tıpkı öyle, kendi öz etkinliği değildir. Bir başkasına ilişkindir, kendi kendinin yitirilmesidir bu etkinlik.
>
> Bundan şu sonuca varılır ki, insan (işçi) artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvansal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süslenmede vb. özgürce etkin duyabilir, insan işlevlerinde ise ancak hayvanlığını duyar. Hayvansal insansal, insansal da hayvansal duruma gelir.
>
> Gerçi yemek, içmek ve çoğalmak da gerçek insansal işlevlerdir. Ama insansal etkinlikler alanının üst yanında soyut olarak ayrılmış ve böylece son ve tek erek durumuna gelmiş biçimde, hayvansal işlevlerdirler."[9]

Marx için emek (üretim, iş, çalışma), insanın kişiliğinin belirtisi, yaratıcı güç ve yeteneklerinin gerçekleşmesi ve nesneleştirilmesi, bu nedenle de temel bir insani gereksinimdir. Oysa kapitalist toplumsal sistemde işçiler için üretim etkinliği, bir gereksinim değil ihtiyaçları/gereksinimleri karşılamanın ve geçinmenin tek yolu, kendini geliştirmenin değil yeniden üretmenin bir aracı, özgür bir etkinlik değil dışarıdan dayatılmış ve katlanılması gereken bir zorunluluk, kişiliğin belirtisi değil baskılanması, insan olduğunu duyumsama değil hayvanileşmedir.

Kendini geliştirme ve gerçekleştirme süreci, yalnız özgürleşmiş emek etkinliğinde değil, oyunda, tasarlayıp değişiklikler gerçekleştirdiğimiz her türlü pratik etkinlikte ve doruk noktası olarak da sanatsal yaratıcı etkinlikte görülür.[10]

---

[9] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 143-4
[10] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 45

Marx'a göre çalışma, *potansiyel olarak* tatmin edici ve özgürleştirici bir faaliyet olarak insanların temel ve asli bir etkinliğidir.[11] Yabancılaşma çalışmanın tatmin ediciliğini yok eder, çünkü yabancılaşmış üretici etkinlikte yeteneklerimiz ve güçlerimiz tüm zenginliğiyle nesneleşme olanağı bulamaz. Dışımızdaki yabancı ve düşman durumundaki doğal dünya, tarih boyunca yaşanan bir gelişme süreci içerisindeki çalışmayla, insanileştirilmiş bir dünyaya her geçen gün daha fazla dönüşse ve denetim altına alınsa da, kendimizi bu dünyada evimizde hissedemeyiz. Çünkü toplumsal ilişkilerimizin dünyası, üretim ve tüketim rasyonel bir biçimde denetimimiz altında değildir. Yabancılaşmış emek süreci, üretimde ve toplumsal ilişkilerde denetimin ve özgürlüğün kaybıdır. Sınıflı toplumların tarihi boyunca çalışmamak, özgür olmak; çalışmaksa özgür olmamak anlamına gelir.[12]

İnsanların türsel güçleri, yetenekleri vardır. Bu güçleri ve yetenekleri, potansiyelleri gerçekleştirmek için insanlar, doğanın nesnelerine gereksinim duyar ve bu nesneleri "sahiplenir"ler.[13] "'Görme, işitme, koklama, tatma, hissetme, düşünme, tasarlama, algılama, isteme, eyleme ve sevme' gibi nesnelerle ilişkilenme yollarımızın tümü onları 'kendine mal etme' yöntemlerimizdir."[14] Sahiplenme, doğanın dönüştürülmesi ve insana katılmasıyla mümkündür. İnsanların doğal nesneleri sahiplenmesinin temel yolu üretici etkinliktir. Bu etkinlik, insanın güçleri ve yeteneklerinin birlikte çalıştığı, doğanın dayattığı sınırlamaları dönüştürerek insanın güçleri ve yetenekleri için yeni gerçekleşme olanakları yaratılan, insanın potansiyellerinin gelişimini sağlayan temel araçtır. Fakat tarih boyunca gelişen iş bölümünün boyunduruğu

---

[11] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 37, 101
[12] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 108
[13] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 222-3
[14] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*'ndan aktaran Sean Sayers, *a.g.e.*, s. 140

altında insanlar dar uzmanlık alanlarına sıkışmış, tekrara dayanan işlerde çalışmaktadırlar ve sahip oldukları güç ve yetenekleri bir arada uygulama olanağını yitirmişlerdir.[15] Yabancılaşmış emek ve kapitalist özel mülkiyet sistemi, nesnelerle olan ilişkilerimizi kısıtlar ve sınırlar. Dolayısıyla, kapitalizmin aşılması, insanın duyularını da özgürleştirecektir.[16]

Kapitalist toplumsal sistemde üreticiler, ürününün kaderi hakkında söz sahibi olmadığı gibi üretim sürecinin denetimine de sahip değildir. İşçiler, üretim sürecinin bütününe dair bilgiden yoksundur.[17]

Üretim sürecinin kontrolü, bir başka sınıftadır:

---

[15] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 222-3

[16] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 140

[17] Özgür Şen, *Marx'ın Marksizmi-Tarih ve Devrim*, Yazılama Yayınevi, 1. Baskı, 2018, s. 142 Bu noktada Şen'in yazılarında göze çarpan ve uzun zamandır değinmek istediğim bir konuyu açmak istiyorum. Şen, şöyle yazıyor: "Örneğin kapitalizm işçinin emeğine el koyarken normal koşullarda üretimin içinde dışsal bir mekanizmaya ihtiyaç duymaz. Kapitalizmde sömürü için dışsal bir fiziksel, ideolojik veya siyasi zorun şart olmamasıyla, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde sömürü için zorun gerekliliği, yine iktisadi temele dair bir farklılıktır. Bu farklılık siyasi yapının oluşumunda iktisadi olanın etkisinin nasıl görüleceğini doğal olarak belirler." (*a.g.e.*, s. 114). "Bu nedenle, Marx'ın değer teorisi, hem bir sınıf teorisi, hem de bir sömürü teorisidir. Kapitalizmde sömürü ilişkisinin kurulması için dışsal bir siyasi veya ideolojik zora ihtiyaç yoktur." (*a.g.e.*, s. 133) Bize göre, emek güçlerinin yeniden üretiminde kültürel ve ideolojik hegemonyanın önemi bulunmaktadır ve bu nedenle sömürü ilişkileri olan kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ancak bu hegemonya sağlandığında olanaklıdır. Aykırı eylemlerde bulunulduğunda fiziksel baskının olabilirliğini hissetmeden ve siyasal/ideolojik alternatiflerin görülemeyişinin sonucu mevcut hayat koşullarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanma olmadan, sömürü ilişkileri sürdürülemez. Sömürü, bir defalık gerçekleşen bir olay değil, sürekliliği olan bir süreçtir. İşçiler baskı mekanizmaları var olmadan ve çalışma dışında alternatifleri olmadığından çalışmaya zorlanmadan, sömürülemezler. Kapitalizm, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve devletsel boyutları olan, bunların birbirlerinden yalıtık değil, tersine etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sistemidir.

> “Kapitalistin kontrolü o kadar bütüncül, o kadar eksiksizdir ki çalışmanın biçimini, yoğunluğunu, süresini, ürünün çeşidini ve sayısını, çalışmayı çevreleyen koşulları ve hepsinden daha önemlisi işçinin böyle bir çalışmada bulunup bulunmayacağını belirler.”[18]

Ücret karşılığında sermaye için çalışan işçiler için, emek sürecinin, tikel ihtiyaçları doğrudan karşılama özelliği yoktur. Böylelikle kapitalizm koşullarında çalışma, daha evrensel bir nitelik alır. Emekçi, pre-kapitalist dönemlerin bir özelliği olan belirli yerelliklere ve belirli kişilere bağımlı olma durumundan kurtulur ve geniş bir toplumsal ilişkiler ağına dâhil olur. Emek kapitalizmle birlikte daha toplumsal bir nitelik kazanmakta, kapsamlı bir iş bölümünün parçası olmaktadır. Bu geleceğin toplumu için oluşmuş bir zemindir ve gelecekte, emeğin yabancılaşmış faaliyet biçimleri, bilinçli insan denetimi altına alınacaktır.[19]

Üçüncüsü; insanın türsel varlığına yabancılaşmasıdır.

İnsanların türsel varlığı, doğayla kurulan çok yönlü ilişkilerin birliğidir. Marx’a göre insanın türsel yaşamı, üretkenliktir. Bireylerin güçlerini ve yeteneklerini gerçekleştirdiği ve geliştirdiği üretim etkinliği, insanın türsel varlık olmasını sağlar. Üretici etkinlik kapsamıyla, uygulanabilirliğiyle, barındırdığı becerilerle ve yoğunluğuyla, hayvansal etkinliklerden farklıdır.[20] Bilinçli bir varlık olarak insan, üretim sürecinde seçebilme ve plan yapabilme yetisine sahiptir. Potansiyel olarak kendi güçlerini ve yeteneklerini gerçekleştirmek için gerekli beceri ve bilgiye sahip olmaya çabalar.

Hayvanları iştah, arzu ve içgüdü yönlendirir ve faaliyetleri, maddi ihtiyaçlarını karşılamanın doğrudan araçlarıdır.

---

[18] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 226
[19] Sean sayers, *a.g.e.*, 132
[20] Bertell Ollman, a.g.e., s. 243

İnsanların türsel etkinliği olan çalışmaysa, onu diğer hayvanlardan ayırır. Yabancılaşmış çalışmada, iş sadece maddi ihtiyaçları karşılamanın basit bir aracı haline geldiğinden, hayvanileşme söz konusudur. Böylelikle insanlar, türüne yabancılaşır.[21]

> "*İnsanın türsel varlığı*, doğa kadar onun türsel entelektüel yetileri de ona *yabancı* bir varlık durumuna, onun *bireysel varoluş aracı* durumuna dönüşürler."[22]

İşçiler hayatta kalmak için çalışırlar. Çünkü emekleri yabancılaşmıştır. İnsanın özgür yaratıcı üretim etkinliği, eş deyişle insanın türsel yaşamı, fiziki var olmanın aracı derekesine düşer. Yabancılaşmış emek sürecinde, insanların sahip oldukları entelektüel güçler ve yetenekler gerçekleşme olanağı bulamaz, insanın üretken kapasitesi sınırlanır. "Nesnel dünyayı işleyip geliştirme" kapasitesi, iş bölümünün boyunduruğu altında dar bir uzmanlık alanında kısıtlanıp, kötürümleşir.

Çalışma ki o insanın türsel etkinliğidir, ücret kazanmanın ve böylelikle fiziksel ihtiyaçları karşılamanın bir aracı haline geldiğinden, insanlar, türsel etkinliğine yabancılaşmış durumdadır. Fakat kapitalizm koşullarında emek etkinliği, ihtiyaçları *doğrudan* karşılamadan uzaklaştığı için; üretim, tüketimden pazar aracılığıyla ayrımlaştığından, çalışmanın bilinçli ve özgürce seçilmiş bir faaliyet haline getirilebilmesinin olanağı da doğar.[23]

Dördüncüsü; insanın diğer insanlarla ilişkisindeki yabancılaşmadır.

---

[21] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 120-1
[22] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 148
[23] Sean sayers, *a.g.e.*, 133

Marx şöyle yazar:

> "İnsanın kendi emek ürününe, kendi yaşamsal etkinliğine, kendi türsel varlığına yabancılaşmasının dolaysız bir sonucu da şudur: *insan insana yabancılaşmıştır*. (…) İnsanın kendi emeğine, kendi emek ürününe ve kendi kendine ilişkisi için doğru olan şey, insanın öteki insana ve onun emek ve emek nesnesine ilişkisi için de doğrudur."[24]

İşçiler, oluşturdukları ürünün sahibi olan kapitalistlerle yabancılaşmış ilişkilere sahiptir. Yabancılaşmış emek süreci, işçilerin kapitalistlerle kurduğu toplumsal ilişkileri de üretir.

> "Yabancılaşmış emeği aracılığıyla insan sadece nesneyle ve üretim eylemiyle ilişkisini kendine düşman ve yabancı bir güç olarak kurmakla kalmaz; aynı zamanda diğer insanların kendi üretimi ve ürünü karşısındaki konumlarıyla ilişkisini ve de diğer insanlara karşı kendi konumuyla olan ilişkisini de oluşturur. Kendi ürününü bir kayıp, kendisine ait olamayan bir ürün olarak yarattığı gibi, üretmeyen birinin üretim ve ürün üzerindeki hâkimiyetini de yaratır. Kendisini kendi etkinliğinden ayırdığı gibi, bir yabancıya, ona ait olmayan bir etkinliği bahşeder (…) çalışmaya yabancı ve onun dışında duran birine (…) kapitaliste ya da emeğin efendisini kim nasıl adlandırmayı seçiyorsa ona."[25]

Kapitalistler ile işçiler arasındaki ilişki simetrik içsel bir ilişki (birbirlerini yaratan) olarak antagonistiktir (uzlaşmazdır). Bu ilişki, yabancılaşmış emek sürecinde kurulur.

Öte yandan, üreticiler iş bölümüyle birbirlerine de yabancılaşmış durumdadır.

---

[24] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 148
[25] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*'ndan aktaran Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 239

> “Metalar aracılığıyla ilişki kuran insanlar birbirlerinin emek faaliyetlerine yabancılaşır. Başkalarının nasıl mal ve hizmet ürettiğiyle kimse ilgilenmez.”[26]

Üretici etkinlik, ürünlerin yanı sıra, toplumsal ilişkileri de üretir ve yeniden üretir. Toplumsal ilişkiler, insanların emek etkinliklerinin sonucudur. Yabancılaşma koşullarında toplumsal ilişkiler, insanlardan bağımsız ve onlara dışsal, onlara hükmeden bir durumdadır. Kapitalist pazardaki ürünler arası ilişkiler, aslında bu ürünlerin üreticileri olan insanlar arasındaki yabancılaşmış toplumsal ilişkilerdir. Bu insanın insana yabancılaşmasıdır.[27] Kapitalist ekonomik ve toplumsal ilişkiler denetlenemez ve yabancılaşmış durumdadır, fakat bu ilişkilerin gelişimi, yabancılaşmanın aşılacağı maddi ve nesnel koşulları da yaratmıştır. Üretim faaliyeti bilinçli toplumsal denetim altına alınabilir.[28]

Şimdi buraya kadar yazılanları toparlayıp özleyebiliriz:

> “İnsanın işinden koparıldığı söylenir; ne yapılacağı ve nasıl yapılacağına karar verilmesinde hiçbir rolü yoktur. Bu kopma, insan ve insanın yaşam etkinliği arasındaki bir kopmadır. İnsanın kendi ürününden koparıldığı söylenir; yaptığı şey üzerinde ya da yaptığı şeyle daha sonra ne yapılacağı konusunda hiçbir denetimi yoktur. Bu kopma ise, insan ve maddi dünya arasındaki bir kopmadır. Ayrıca insanın diğer insanlardan da koparıldığı söylenir; rekabet ve sınıfsal düşmanlık, iş birliğinin çoğu formunu olanaksız kılar. Bu da insan ile insan arasındaki bir kopmadır. Her bir durumda, insan türünü ayırt eden bir ilişki yok olmuş(tur).”[29]

---

[26] Özgür Şen, *a.g.e.*, s. 143
[27] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 121, 134
[28] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 134
[29] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 217

Evet, insanların potansiyel güçleri ve yeteneklerini (türsel varlığını) içerisinde gerçekleştirecekleri yaşam koşulları üzerinde de *denetimleri* bulunmamaktadır…

Bunlara ek olarak kapitalistlerin yabancılaştıkları da söylenmelidir. Marx *1844 Elyazmaları*'nda buna değinirse de, açıklamadan bırakır… Kapitalistler, üretim sürecine kendinden bir şeyler katmadan, başka insanların çalışmasını artırmaya uğraşır. Üstelik kapitalistler, üretimin ve mübadelenin içinde gerçekleştiği toplumsal koşul olan rekabetin ve piyasanın hâkimiyeti altındadır. İşçilerin ürettiği ürünler bazı açılardan kapitalistlerin kontrolü altındayken, başka açılardan ise kapitalistler ürünlerin kontrolü altındadır. İnsansal en temel güç, üretici etkinlik iken, kapitalistlerin bu gerçek, filli güçleri ve etkinlikleri yoktur.[30] Karmaşık ve "akıl ermez" bir iktisadi ilişkiler ağı içerisinde bulunan kapitalistler, mülkiyetleri altındaki her şeyi başkalarının yaratımına borçlu olmakla ve üretici etkinlikte bulunmadıklarından ürünleri üzerinden kendilerinin farkına varamamakla, yabancılaşmışlardır.[31] Kapitalistlerin açgözlülüğü, zalimliği ve ikiyüzlülüğü ise, işçilerle olduğu kadar, rakipleriyle ve müşterilerle kurdukları ilişkilerden doğar.[32]

Yabancılaşmanın aşılması

Yabancılaşmanın aşılması için ilk koşul, onu doğuran neden olan kapitalist özel mülkiyet sisteminin *dönüştürülmesidir*. Kapitalizmin oluşturduğu ileri endüstriyel üretimin toplumsal karakterine uygun olan mülkiyet, toprağın ve üretim araçlarının toplumsal/kamusal mülkiyetidir. Komünizmde mülkiyet ortadan kaldırılmaz, *toplumsallaştırılır*.[33] Böylelikle,

[30] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 247
[31] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 54
[32] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 248
[33] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 163

yabancılaşmanın kaynağı kurur, emeğin ürünleri, nesneleri, araçları ve faaliyetleri, onu sömüren sermayeye ait olmaktan çıkar. İnsanın insana yabancılaşması demek olan toplumsal ve iktisadi ilişkilerin denetlenemezliği ise, öncelikle meta üretiminin ve pazarın ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelir.

Ancak üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti temelinde bir ekonomik yapılanma ve meta üretiminin kaldırılması, yabancılaşmanın aşılmasının tüm koşullarını sağlamaz. Çalışmanın insanın kendini gerçekleştirmesi ve geliştirmesi faaliyetine dönüştürecek şekilde biçimlendirilmesi ve iş bölümünün boyunduruğundan insanların kurtulması da gereklidir. Komünizm, "zengin insan"ın gelişmesini anlatır:

> "Zengin insan ve insani ihtiyacın zenginliği, politik ekonominin zenginlik ve fakirliğinin yerini alır. Zengin insan aynı zamanda insani hayatın tüm dışavurumlarına ihtiyaç duyan insandır; kendi gerçekleşmesi bir içsel zorunluluk, bir ihtiyaç olan insandır."[34]

Bu "zengin insan", bireylerin aynı gün içerisinde birden çok alanda çalışması sayesinde, iş bölümünün boyunduruğundan kurtulacaktır:

> "Tek ve aynı işi yineleyerek güdükleşen ve böylece salt bir parça-insan haline gelen bugünün parça-işçisinin yerini; çeşitli işlere yatkın (…) ve yerine getirdiği değişik toplumsal görevleri, kendi doğal ve kazanılmış yeteneklerine özgür faaliyet alanı sağlayan şeyler olarak benimseyen tam anlamıyla gelişmiş bir birey alacaktır."[35]

İş bölümü, "toplumsal faaliyetin sabitlenmesi" olarak, dışsal olarak dayatılan bir toplumsal kısıtlamadır. Bu nedenle iş

---

[34] Karl Marx *1844 Elyazmaları*'ndan aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 141
[35] Karl Marx *Kapital Cilt 1*'den aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 78

bölümü bir özgürlük eksikliği, dolayısıyla yabancılaşma biçimidir. Komünist toplumda iş bölümü, çalışma alanlarının ya da somut emek türlerinin bireylere dağılımı anlamında var olacak, ancak bireyler tekil faaliyetlerle sınırlanmış olmayacaklardır.

> "Komünist bir toplumda ressamlar yoktur, olsa olsa başka şeylerin yanı sıra resimle de meşgul olan insanlar vardır."[36]

> "İş bölümü bize, insanlar doğal toplum içinde bulundukları sürece (…) insanın kendi eyleminin nasıl kendi karşısına dikilen yabancı bir güç haline geldiğinin ve insanın ona egemen olacağı yerde onun tarafından boyunduruk altına alındığının ilk örneğini sunar. Zira iş bölümü vücut bulmaya başlar başlamaz, artık herkesin kendisine dayatılan ve içinden çıkamayacağı tekil ve tek bir faaliyet alanı vardır. O bir avcıdır, balıkçıdır, çobandır ya da eleştirel eleştirmendir ve geçim araçlarını kaybetmek istemiyorsa eğer, öyle de kalmak zorundadır. Oysa hiç kimsenin tek bir faaliyet alanına sahip olmadığı, dilediği her alanda kendini yetiştirebildiği komünist toplumda, genel üretimi toplum düzenler. Böylece de bana, dilediğimce bugün bu işi, yarın bir başka işi yapabilme; avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmamı gerektirmeden, sabah ava çıkıp öğleden sonra balığa gitme, akşam hayvan yetiştirme, yemekten sonra da eleştiri yapma olanağı sağlar."[37]

Bize göre, entelektüel ve bedensel iş türleri aynı bireyler tarafından birlikte gerçekleştirilecektir. Entelektüel işlerin belirli bireylere daralması, iş bölümünün bir sonucudur. Komünizmde geniş kitleler, bilimsel, sanatsal, felsefi üretimlere katılacaktır. Herkesin sahip olduğu yetenekler ve potansiyeller farklıdır ve herkesten aynı ölçüde sanatsal

---

[36] Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*'nden aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 183
[37] Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*'nden aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 185

yaratım, bilimsel üretim beklenmemelidir. Fakat insanlar uzmanlaşmış dar mesleki alanlara hapsolmaktan kurtulacak, farklı etkinliklerde bulunmalarının ve yeteneklerini özgürce geliştirebilmelerinin önünde bir engel olmayacaktır.

Marx'a göre çalışma, insanın yaratıcı güçlerinin ve yeteneklerinin bir dışavurumu ve gerçekleşmesi olsa da, çalışmanın maddi ihtiyaçları karşılamanın aracı olduğu zorunlu bölümünü kısaltmak ve serbest faaliyetlere ayrılan zamanı artırmak gerekir. Marx bunu şöyle açıklar:

> "Özgürlük alanı ancak, zorunluluk ve gündelik kaygılar tarafından belirlenen emeğin yok olduğu yerde gerçekten başlar. Dolayısıyla, burası eşyanın tabiatı gereği mevcut maddi üretim alanının ötesine uzanır. Tıpkı vahşi insanın ihtiyaçlarını gidermek, yaşamını devam ettirmek ve onu yeniden üretmek için doğa ile mücadele etmek zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içerisindedir ve bunu tüm toplumsal oluşumlar içinde ve olası tüm üretim tarzlarının çatısı altında yapmalıdır. İnsanın gelişimiyle birlikte, onun gereksinimlerinin bir sonucu olarak bu fiziksel zorunluluk alanı genişler. Fakat aynı zamanda bu gereksinimleri gideren üretici güçler de artar. Bu alandaki özgürlük sadece, doğanın kör güçleri tarafından yönetilmek yerine onunla olan karşılıklı alışverişini rasyonel bir şekilde düzenleyen, doğayı ortak denetim altına alan ve bunu minimum enerji sarf ederek, insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında gerçekleştiren toplumsallaşmış insanı, ortak üreticileri içerebilir. Ama yine de burası bir zorunluluk alanı olarak kalmaya devam eder. Kendinde bir amaç olan insan enerjisinin gelişimi, hakiki özgürlük alanı bunun ötesinde başlar. Bununla birlikte söz konusu özgürlük alanı ancak temelindeki zorunluluk alanı ile serpilebilir. İşgününün kısaltılması bunun temel ön koşuludur."[38]

[38] Karl Marx, *Kapital 3. Cilt*'ten aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 101-2

Komünist toplumda, temel ihtiyaçların karşılanması için yapılan zorunlu çalışma, estetik bir serbest faaliyet haline; kendini dışa vurma ve gerçekleştirme gereksinimleri olarak serbest faaliyetler (resim yapma, müzik dinleme ve besteleme, dans etme, yazı üretme vd.) ise bir ihtiyaç haline gelir.[39] Zorunluluk ve özgürlük alanları arasındaki ayrım silikleşir. Çalışma yabancılaşmadan kurtulduğundan ve süre olarak kısaldığından, zorunlu çalışmanın, serbest faaliyetler ile özgür olmaya karşıtlığı aşılır.

İşlerin organize edilmesi, idaresi ve yönetilmesiyse, sabit ve kalıcı bir toplumsal katmana ihtiyaç olmadan, kolektif olarak ve sorumlulukların rotasyona tabi olmasıyla yerine getirilebilir. Komünizmde de, işlerin organizasyonuyla ve koordinasyonuyla ilgilenen otoritelere ve yönetenlere gereksinim duyulur. Çalışanların işlerin görülmesinde kolektif kararlar alıp, uygulaması ve iş süreçlerinin planlı olarak düzenlenmesi sayesinde, üretim sürecinde özgürlük ve onay yitirilmeden, işlerin yönetimi gerçekleştirilir.[40] Marx bunu, şu şekilde ifade eder:

> "Büyük ölçekli, doğrudan doğruya toplumsal veya komünal her türlü emek, az ya da çok, bireysel faaliyetlerin uyum içerisinde çalışmasının sağlanması, ayrı parçalarının hareketlerinden farklılık gösteren toplam üretim mekanizmasının kendi hareketinden doğan genel işlevlerin yerine getirilmesi için bir yönetici otoriteye gerek duyar."[41]

Komünizmde çalışma, bir angarya değil keyif alınan bir etkinliktir. Ancak gelecekte de çok sayıda rutin, tatsız, sağlığı bozan işler var olmaya devam edecektir. Bu işlerin, makineler ve robotlarla yapılması artık olanaklıdır. Hoşa gitmeyen bazı

---

[39] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 111
[40] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 202-3
[41] Karl Marx *Kapital Cilt 1*'den aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 203

işlerin bir gönüllüler listesi üzerinden toplumsal fayda uğruna yapılmasının örgütlenmesi de mümkündür.[42]

Zanaat ustası, iş aletlerini ve iş sürecini kontrol eder, fakat yaratıcılığı sınırlı ve kısıtlıdır. Kapitalizm koşullarındaysa tersine işçiler, makinelere tabi olur ve onlar tarafından kontrol edilirler. İşçiler fabrikalarda kendilerine dayatılan, tekdüze ve tekrarlayan işlerde çalışmaktadır. Fakat bu durum endüstrinin kaçınılmaz bir sonucu değildir. Bize göre komünizm, çalışma hayatında zanaat türünde işlere bir geriye dönüşü içermez. Komünizm, dünya çapında endüstriyel büyük ölçekli üretime dayanan bir toplumsal sistemdir. Makinelerin ve robotların komünizmde üretim süreçlerinde kullanılması, bedensel çalışmayı azaltacak, çalışmanın zihinsel ve keyif alınan bölümlerini artıracaktır. İşlerin rutin, tekrarlayan, ağır ve sağlıksız yönleri, makinelere ve robotlara yaptırılacaktır. İşlerin yeniden düzenlenişi ve iş bölümünün dönüştürülmesi, yabancılaşmanın aşılmasını getirecektir.

Planlamacılar, yöneticiler, tasarımcılar, bilim insanları, sanatçılar, yazarlar vd.'nın yaratıcı ve entelektüel çalışmaları, insanlar arasında paylaşılacak ve bölüşülecektir. Böylelikle, az beceri gerektiren, rutin ve tekrarlayan işler, toplumun belirli bir kesiminin üzerine yıkılmayacaktır.[43] İnsanlar bir dizi farklı iş türünde faaliyet yürütebileceklerdir. Bugünden teknolojinin gelmiş olduğu düzey, aslında bunun olanaklarını oluşturmuş durumdadır.

Kapitalist üretim tarzı, tarihsel gelişimde geçmiş çağların üretim tarzlarına göre bir ilerlemeyi temsil eder. Fakat artık tarihsel gelişimin önünde bir engel haline de gelmiştir. Tarihsel gelişimdeki bu geçilmesi gereken zorunlu aşama, getirdiği olumsuzlukların yanı sıra modern endüstriyi yaratarak

[42] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 205
[43] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 223

komünizmin maddi temellerini de oluşturmuştur. Yabancılaşmanın "aşılması" (aufheben; koruyup aşma, içererek aşma), bu temelin korunup dönüştürülmesi anlamına gelir.

> "Yabancılaşmayı aşma koşulları, yabancılaşmış emeğin bizzat kendisinin yarattığı koşullardır. Yabancılaşmış emek böylelikle sadece aşılmasının asli nesnel ve maddi koşullarını değil aynı zamanda öznel ve insani koşullarını da meydana getirir."[44]

Günümüzde endüstri ve ekonomi ile toplumsal ilişkiler, insanların denetimi altında olmayıp, yabancı ve düşman güçler olarak onlara hükmetmektedir. İnsanlar arasında doğrudan değil, mübadele ilişkileri dolayımıyla, yani metaların değerleri arasındaki ilişkiler aracılığıyla var olan pazarın işleyiş mekanizması, denetlenemezdir. Fakat kapitalist ekonomik gelişme, insanların "dünyada kendi evinde olabileceği bir toplumu", komünist toplumu olanaklı kılan bir zemin yaratmıştır. Bireylerin tam gelişkinliğe ulaşması, ancak iktisadi ve toplumsal ilişkiler üzerinde kolektif bir kontrol sağlandığında mümkün olacaktır.

Komünizm, bir dünya toplumu olarak insanların tıpkı bugün aile içi yaşamda olduğu gibi, birbirlerinin ihtiyacını, karşılığında bir şey beklemeden gidereceği, yardımlaşma ve paylaşımcılık üzerine kurulu, duygu birliğine sahip bir insanlık ailesidir. Ürünlerde bolluk ve herkesin ihtiyaçlarına göre bölüşüm olduğundan, bireylerin tüketim nesneleri biriktirmesinin getireceği bir kazanç yoktur. Üretken olmak, bireylerin yaratıcı güçlerini ve yeteneklerini kullanmayı ve kendilerini geliştirmeyi istemelerinden kaynaklanır. Kapitalizmde ekonomik yaşam, müsrif, akıl dışı ve gezegenimizi zehirleyiciyken, komünizmde

---

[44] Sean sayers, *a.g.e.*, 134

toplumsal ve dolayısıyla bireysel fayda için düzenlenen ekonomi, rasyonel, planlı ve doğayla barışıktır.

III. [HUKUK TEORİSİ]

"Tarihin hizmetinde olan felsefenin acil görevi, bir kere insanın öz-yabancılaşmasının kutsal formlarının maskesi düşürüldüğünde, kutsal olmayan formlarındaki öz-yabancılaşmayı ortaya çıkarmaktır. Böylelikle gökyüzünün eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, dinin eleştirisi hukukun eleştirisine ve teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine dönüşür."[45]

"Yasaların ruhu denen şey aslında mülkiyettir" (Linguet)[46]

"Yasayı yapan otoritedir, hakikat değil" ("autoritas, non veritas facit legem"). (Hobbes, Laviathan, Bölüm 26)[47]

"Toplumun olduğu yerde hukuk vardır" ("Ubi societas, ibi jus").

Giriş

Hukuk, sadece kurallardan ya da mevzuattan ibaret değildir; hukuksal yapı, devletin alt kümelenmesi olarak barındırdığı hukuksal pratikler ve ilişkilerle, aynı zamanda bir iktidar

---

[45] Karl Marx, *The Introduction to Contribution To The Critique Of Hegel's Philosophy Of Right* https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm
[46] Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 2004, s. 587
[47] Taner Yelkenci, *Marksist-Leninist Devlet Teorisi*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 90

örgütlenmesidir. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki mücadeleler ve iktidar ilişkilerindeki dinamik denge, hukuksal biçimlerde yansıtılır. Örneğin neoliberal sermaye birikim biçimiyle birlikte, proletaryanın iktidar ilişkilerindeki gücü ve örgütlülüğündeki gerileme, hukuksal düzenlemelerle ifade edilmiştir.

"Hukuk, egemen sınıfın çıkarlarıyla örtüşen ve onun sistematik şiddetini/iktidarını muhafaza eden bir toplumsal ilişkiler sistemi ya da düzenidir."[48] Başka bir ifadeyle, hukuksal normlar tarafsız değildir; hukuksal kurallar egemen sınıfın iktidarını muhafaza etmeye dönük ideolojik işlevlere sahiptir ve hukuksal yapı kapsamındaki belirli toplumsal ilişkiler/pratiklerle işlerlik kazanır. Bu kurallar, sınıflar arası mücadelelerle şekillenen toplumsal ilişkiler tarafından koşullanır. Hukuk, egemen sınıf adına geliştirilen ve kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin sürdürülmesinde işlevi olan politikaların mevzuat aracılığıyla büründüğü bir formdur.

Öte yandan, hukukun kapitalizm sonrası akıbetinin ne olacağı konusunda, bugünden öngörülerde bulunmak mümkündür. Ancak bu öngörülerin kapsamı, gelişimin ana çizgilerini içerebilir. İçerik olarak bakıldığındaysa, yaşanmış sosyalizm deneyimlerinin hukuk oluşumları, yolumuzu aydınlatacak bir birikime sahiptir.

Hukukun işlevi, oluşumu ve gelişimi

> "Kural ve düzen, toplumun, salt keyfilikten ve rastlantıdan kurtulup, kendisini kalıcı kılmasının bir biçimidir. Toplum, bu biçime, üretim sürecinin ve bu sürece denk düşen toplumsal ilişkilerin durağan anlarında, kendini sürgit yeniden üretmek suretiyle erişir. Bu oluşum, belirli bir zaman kesiti boyunca süregelmişse, gelenek ve görenek olarak taşlaşır ve sonunda

[48] Taner Yelkenci, *Marksist-Leninist Devlet Teorisi*, *a.g.e.* içinde, s. 89

> da açık bir yasa olarak kutsallaştırılır. Bu kural ve düzen, toplumsal dayanıklılığa kavuşacak ve rastlantıdan, keyfilikten bağımsızlık kazanacak her üretim biçiminin kendisinden vazgeçilmez öğesidir."[49]

Hukuk kuralları, toplumsal ilişkileri "kalıcı kılmanın" ve yeniden üretmenin bir biçimidir. Tüm toplumsal ilişkiler, hukuksal biçimlere dönüştürülmez. Fakat kapitalist toplumlarda hukuk, en kapsamlı toplumsal düzenleyicilerden biridir. Hukuksal yapı ise, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve yeniden üreten tek pratik ve işleyiş değildir.[50] Hukuk fetişizmi, başka bir deyişle hukukun toplumsal sistemi düzenleyen başat ya da tek yapı olarak görülmesi, yabancılaşmanın sonucu olan ideolojik bir ters çevirmeye karşılık gelir.

Ahlak (etik), toplumsal ilişkilerdeki bozulmalara ve sapmalara *karşıt tepki*yle oluşturulan, toplumsal ilişkilerdeki düzeni koruyan bir başka ideolojik formdur[51]. Ahlak, bir ikiyüzlülüğü anlatır; ahlakı doğuran, toplumsal ilişkilerin nesnel acımasız, halden anlamaz, vicdansız ve merhametsiz işleyişi ve sonuçlarıdır.[52] Ahlak toplumsal ilişkileri düzenlemede işlevli bir ideoloji olarak, hak ve adalet kavramları dolayımıyla hukukla ilişkilenir.[53] Hukuk ise, özneler arasındaki çekişme ve

---

[49] Karl Marx *MEW XXV, 801*'den aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 26-7

[50] "Tüm toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler almadığı gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen tek araç da hukuk değildir." Bkz; Onur Karahanoğulları, Diyalektik Hukuk Bilimi Notları, *Marksizm ve Hukuk* içinde, Yordam Kitap, 1. Baskı 2018, s. 205

[51] "Taşınır malların özel mülkiyetinin gelişmiş bulunduğu andan başlayarak, bu özel mülkiyetin üstün geldiği bütün toplumların şu ahlak buyruğuna ortaklaşa sahip bulunmaları gerekiyordu: Çalmayacaksın." Bkz; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, 4. Baskı 2003, s. 160

[52] "Ahlaki tumturaklı sözler, toplumsal pratiğin ahlaksızlığı ile kopmaz biçimde bağlantılıdır ve ondan beslenir. (…) Etik biçimin bu ikiyüzlülüğü (…) etik biçimin ayırt edici temel özelliğidir." Bkz; Evgeny B. Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Birikim Yayınları, 1. Baskı, 2002, s. 164

[53] "Adalet, etiki hukuka götüren basamaktır." Bkz; Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 168

çatışmaları, toplumsal ilişkilerdeki düzensizlikleri ve ihlalleri, bir düzene bağlar.

> “Toplumsal gelişmenin belirli, çok ilkel bir aşamasında, günbegün yenilenen toplumsal üretimi, üretilen ürünlerin üleşimini ve değiş tokuşunu ortak bir düzene bağlama gereksinimi doğar; bireyin kendisini üretimin ve değiş tokuşun ortak kurallarına bağımlı kılması zorunluluğu belirir. Önceleri bir ‘gelenek’ durumunda kalan kurallar dizisi, kısa bir süre sonra ‘yasa’ haline gelir. Yasanın yanı sıra, onu ayakta tutmaya yarayacak organlar, kamu otoritesi, yani ‘devlet’ de zorunlu olarak ortaya çıkar.
>
> “Toplum daha fazla geliştiğinde, yasa da dar veya geniş kapsamlı bir hukuk sistemine dönüşür. Bu hukuk sistemi daha da karmaşıklaştığı zaman, sistemin terminolojisi de toplumsal yaşamın sıradan ekonomik koşullarını dile getiren terminolojiden uzaklaşır. Bu hukuk sistemi, varoluşunun ve sonraki gelişiminin nedenlerini süregelen ekonomik koşullarda değil de kendi iç mantığında ya da isterseniz ‘irade kavramı’nda bulan bağımsız bir öğe olarak gözükür. İnsanlar, tıpkı hayvanlardan türemiş olduklarını unuttukları gibi, hukuklarının da kendi ekonomik yaşam koşullarından kaynaklandığını unuturlar.
>
> “Hukuk sisteminin karmaşık ve geniş kapsamlı bir bütün haline gelmesiyle, yeni bir toplumsal iş bölümü zorunluluğu doğar; bir profesyonel hukukçular zümresi oluşur ve onlarla birlikte hukuk bilimi ortaya çıkar.”[54]

Hukuk yazını olan anayasalar, yasalar, yönetmelikler, toplumsal ilişkileri koruyan, düzenleyen ve yeniden üreten kurallar olarak, varlıklarını toplumsal ilişkilere borçludur. Hukuksal metinler oluşturulurken, tarihsel miras, egemen ideolojinin bileşimi, iktisadi ilişkilerin gelişme düzeyi, karşıt sınıfsal çıkarların dengesi, uluslararası konjonktür gibi

[54] Friedrich Engels *Konut Sorunu*’ndan aktaran Rona Serozan, *a.g.e.,* s. 27

faktörlerin etkisi vardır. Hukuksal kavramlar insan aklının soyut yaratımları değil, toplumsal ilişkileri yansıtan, profesyonellerin aklında bu ilişkilerin yeniden üretildiği kavramlardır. Hukuk, toplumsal ilişkilerin devlet dolayımıyla yeniden üretildiği ve düzenlendiği kuralları içerir. Devlet, hukukun yaratıcısı ve uygulayıcısıdır.

> "(…) iktidarda hangi sınıf bulunursa bulunsun, 'sivil toplumun' tüm gereksinimleri de yasalar kılığında evrensel egemenliklerini kurabilmek için, devlet iradesinden süzülmek zorundadır."[55]

Toplumsal ilişkilerdeki değişimler ve farklılaşan gereksinimler ile sınıflar arasındaki hak mücadeleleri, kapitalist üretim biçiminin kuruluşu sırasında kapitalist hukukun oluşumunda önemlidir. Hukuksal biçimler oluşturulduktan sonra da gelişimleri devam eder: "Değişen yaşam ilişkileriyle birlikte, yasalar da ister istemez değişir."[56]

> "(…) 'hukukun gelişimi'nin yolu, ilkin, ekonomik ilişkilerin hukuk ilkelerine doğrudan aktarılmasından ortaya çıkacak çelişkileri gidermesi ve uyumlu bir hukuk sistemi kurma çabasıyla ve ondan sonra da yeni yeni çelişkilere yol açan daha ileri aşamadaki ekonomik gelişmelerin etkisi ve zorlamasıyla bu hukuk sisteminde ihlallerin tekrarına başvurulmasıyla sınırlı kalıyor. (Burada, şimdilik yalnızca medeni hukuktan söz ediyorum)."[57]

Hukuksal yapı ve kurallar

---

[55] Friedrich Engels *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'ndan aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 28

[56] Karl Marx Ren *Bölgesi Demokratlar Komitesi Davasındaki Konuşma*'dan aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 37

[57] Karl Marx-Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar 2*, Sol Yayınları, 1. Baskı, 1996; F. Ensgels'ten Conrad Schmidt'e 27.10.1890 tarihli mektup, s. 243

Toplumsal ilişkilerin hukuksal *boyutu*, hukuksal pratiklerle ilişkileri ve insanların davranışlarını/eylemlerini düzenleyen normları (kuralları) içerir. Hukuksal pratikleri ve ilişkileri, siyasal iktidar örgütlenmesi olan devletin hukuksal alt kümelenmesi (mahkemelerdeki yargılama süreçleri, cezaevleri vb.) oluşturur. Hukuk üstyapılardan biri olarak belirli bir düzenlenişe ve işleyişe, eş deyişle yapıya sahiptir. Kapitalist toplumlarda bireylerin ve tüzel kişilerin edimleri ve işlemleri, hukuksal yapı tarafından düzenlenir. Bireylerin, örgütlenmelerin, kurumların davranış ve eylemlerinin düzenlenmesi süreçlerinde, hukuksal yapı yabancılaşmış (insanların denetimlerinde olmayan) bir iktidar ilişkileri boyutunu oluşturur. Hukuksal yapı, devletin baskı ve zor[58] uygulama pratikleriyle, hukuka ilişkin oluşan ideolojiyle ve bizzat hukukun ideolojik içeriğiyle, toplumdaki egemen ahlaki hak ve adalet anlayışıyla ilişkisiyle, insanların siyasal iktidara bağlılıklarını sağlayan bir iktidar örgütlenmesidir.

Hukuku, egemen sınıfın bir iktidar alanı ve aracı[59] olarak görmek yerine kapitalist sınıfın işçi sınıfıyla arasındaki iktidar ilişkilerinin bir *boyutu* ve bu ilişkilerin bir *yapılanması* olarak kavramak gerekir. İktidar ilişkilerinin hukuksal boyutunda, baskı uygulamalarının/tahakkümün yanı sıra hukuksal pratiklerle üretilen ideolojik değerler iş başındadır. Hukuksal pratikler, sadece yaptırımlarla/baskıyla değil, insanlar üzerinde ideolojik hegemonya oluşturmayla da sonuçlanır. “Hukukun üstünlüğü” (rule of law), “hukuk devleti” kavrayışı,

---

[58] “Baskı kasıtlı (bir) failin ya da baskıcının varlığını gösterirken, zor seçeneğe hiç yer bırakmayan kısıtlamaların varlığından daha fazlasını gerektirmez. Bir başka yerde iş bulamıyorsam kendi kasabamda yaşamak zorunda kalırım, ancak oradan ayrılamaya çalıştığım zaman tutuklanacaksam orada yaşamak için baskı altına alınmış olurum.” Bkz; Jon Elster, *Making Sense of Marx*’tan aktaran R.G. Peffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, 1. Baskı, 2001, s. 154

[59] “Hukuk (…) devlet iktidarı kadar gerçek ve sürekli mücadelenin konusu bir iktidar alanıdır.” Bkz; Onur Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 141

devletin ve hukukun yansız olduğu şeklindeki liberal ideolojik anlayış, kapitalist toplumsal formasyonlardaki ideolojik bir *illüzyonu* temsil eder. Hukukla sınırlandırılmış devlet demek olan "hukuk devleti", toplumsal yaşamda örneğin örtülü ödeneklerin, yasadışı gizli servis operasyonlarının ve yanıltıcı şekilde "derin devlet" denilen fakat aslında devletin asli bölmeleri tarafından gerçekleştirilen yasadışı faaliyetlerin de gösterdiği üzere hiçbir zaman bir gerçeklik olarak var olmamıştır.

Hukuksal kurallar, toplumsal ilişkileri yeniden üretir, düzenler ve korur. Kapitalist toplumlarda egemen sınıf olan kapitalistlerin dinamik çıkarları, devlet tarafından oluşturulan hukukun bazı kollarında, örneğin özel hukukta, iş hukukunda doğrudan gözetilir. Kamu hukukunda, devlet ile yönetilenler arasındaki ilişkiler ile temel haklar ve özgürlükler düzenlenir. Kamu hukuku da hukukun tümü gibi toplumun iktisadi yapısı tarafından koşullanır. Kamu hukukunun bir dalı olan ceza hukuku alanında, toplumsal ilişkilerdeki düzen ve işleyiş güvenceye alınır. Proletaryanın mücadelesinin düzeyi, genel olarak kapitalist hukukta bazı hakların yasalarda ifadesiyle ya da bu hakların yasalardan çıkarılmasıyla yansımasını bulur. Kapitalist sınıfın egemenliğinin/iktidarının bir boyutu ve yapısı olarak hukuk, ancak içerisinde ezilen ve sömürülen sınıf olan proletaryanın hukuksal taleplerini kısmen barındırmasıyla ve karşılamasıyla varlığını sürdürebilir.

Ortak duyudaki ideolojik motifler, örneğin geleneksel değer yargıları, ahlaki ölçütler (adalet, hak gibi), ahlaki olmayan ilke ve değerler (örneğin eşitlik, özgürlük gibi) hukuk kurallarında massedilerek kapsanır. Üretim ve mübadele ilişkilerinin, hukuk üstyapısında kurallar biçimine dönüştürülmesi süreçlerinde, ortak duyunun ya da egemen ideolojinin çeşitli bileşenleri üzerinden dolayım gerçekleşir. Hukuksal kuralların ideolojik içerikleri ve işlevleri vardır.

Hukuksal mevzuat hiyerarşiktir ve büyük ölçüde iç tutarlılığa sahiptir. “Modern bir devlette hukuk yalnızca genel ekonomik duruma tekabül etmekle ve onun ifadesi olmakla kalmamalıdır; ama aynı zamanda, ülke içindeki çekişmelere uyarak kendisiyle çelişmeyen, *içsel olarak tutarlı* bir ifadesi olmalıdır.”[60]

Hukukta karar verilirken, kurallardan çıkarım yapılmasından daha çok, olgular ile kavramlar arasındaki bir akıl yürütmeyle “karar” oluşturulur. Hukuka aykırılık/uygunluk veya suç incelemesi yapılırken formel mantık yürürlüktedir.[61]

Hukukun ideolojik içeriği ve işlevi

Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerde, toplumlar ağırlıkla üretici kitlelerden/emekçilerden oluşsa da bunun üzerini örten bir “ümmet” anlayışı vardır. Sömürücü sınıflarla üretici sınıflara mensup bireylere, Tanrı önünde eşit oldukları vaaz edilir. Özel ve kamu hukuku da benzer şekilde bireylerin eşit hak ve yükümlülüklere sahip olduğunu, yasalar önünde bireylerin eşitliğini benimser. Hangi sınıfa ait oldukları, sınıfsal farkları bir yana bırakılıp, bireyler, hukuken “kişi” soyutlamasıyla dikkate alınır.[62] Kökeni Roma hukukundaki “persona”ya[63] dayanan, hak öznesi anlamına gelen “kişi” hukuksal kavramlaştırması ve yasa önünde eşitlik, ideolojik kabullerdir. Örneğin T.C. Anayasası’nda şöyle yazmaktadır: “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep

---

[60] Karl Marx-Friedrich Engels, *a.g.e.*, s. 242
[61] Onur Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 139-40
[62] Taner Yelkenci, *Marksist-Leninist Devlet Teorisi*, a.g.e. içinde, s. 94-5
63 Latince “persona” kelimesi, maske anlamına gelir. Roma’da oyuncular sahneye çıkarken, yüzlerine temsil ettikleri tiplerin maskelerini geçirirlerdi. Bu maskeler her rol için sabitlenmişti. Rol yapmayı anlatmaya yarayan bu kelime, giderek hayatta oynanan rolü anlatmak için kullanılmıştır. Bugünkü hukuksal anlamı, hak ehliyetine sahip varlıklardır (bkz; https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/504794).

ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir."[64] Öte yandan, hukukun biçimde "kişi" kavramlaştırmasını kullanması, içerikte toplumsal ilişkilerin tarafları arasındaki farkları bazı yönlerden dikkate almadığı anlamına gelmez. Örneğin ev sahibi-kiracı, satıcı-tüketici, kredi veren-alan, patron-işçi arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuksal kurallar, taraflar arasında ayrım yapar.[65]

İnsanlar arasında eşitsizliklerin, sınıfsal farkların olduğu bilinen bir gerçeklik olduğundan, hukukun bu kabulleri, ideolojik mistifikasyondur. Üstelik burjuva hukuk teorisinde/ideolojisinde devletin, kişilerin genel iradesini temsil ettiği, yurttaşların bir toplumsal sözleşmeyle anayasalarını oluşturup devlet iktidarı altında yaşayan kişiler oldukları benimsenir. "Genel irade" ve "toplumsal sözleşme" oluşturulmuş fantastik ideolojik kavramlar olarak toplumsal gerçekliği olduğundan farklı algılamaya/algılatmaya yarar. Kapitalist ulus-devletin varlığı ve sürekliliğinde, kanun önünde eşit yurttaşlardan oluştuğu benimsenen "ulus" ya da "millet"in, bir ideolojik bilinçlilik biçimi olarak her gün çeşitli pratikler üzerinden yeniden üretilmesi önem taşır. Yeri gelmişken belirtelim; "halk" kavramının farkı, sömürenler dışlanarak üretici emekçilerin kapsanmasıdır.

Hukuk, toplumsal üretim ilişkilerinin hukuksal biçimde ifadesi olan mülkiyet ilişkilerini korur ve yeniden üretir. Sömürü ilişkileri olan üretim ilişkileri, hukuksal güvence altına alınmıştır. Miras hukuku, emekçiler için bir anlama sahip değilken, onları sömüren kapitalist sınıf ve ayrıca küçük burjuvazinin mülkiyetinin nesiller boyunca aktarımını sağlar. Özel mülk edinme kapitalist hukuk sisteminde bir hak olarak

---

[64] T.C. Anayasası, 10. Madde, https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa.htm
[65] Ronnie Warrington, *Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, s. 130

tanınmıştır. Üretim araçları ve toprak üzerinde mülk edinme özgürlüğünün benimsenmesi, kapitalist üretim ilişkilerine uygun ideolojik bir kabuldür.

Sosyalizmde barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvence birer haktır ve hukuksal olarak bu durum anayasaya ve yasalara yansıtılır. Oysa günümüzde sermaye sınıfına göre bunlar hak değildir ve metalar olarak piyasa ilişkilerine dâhil edilmeli, alım-satımın konusu olmalıdır. Neoliberal dönemde mevzuatta bu yönde yenilemeler/düzenlemeler yapılmış ve uygulamaya geçilmiştir. Hakların ne olup olmadığı konusundaki ideolojik mücadeleler, hukuksal düzenlemelere yansımaktadır.

Liberal ideolojinin negatif özgürlük fikri, yani bireylerin başkalarına zarar vermemek koşuluyla düşünce ve eylemlerine dışsal kısıtlamalar getirilemeyeceği anlayışı, hukuksal kurallara yansıtılmıştır. Uygulamada ise bu özgürlükler çoğu durumda sınırlanmış durumdadır. Bireylerin yeteneklerini ve potansiyellerini geliştirmesi ve güçlerini gerçekleştirmesi, hedefleri doğrultusunda eyleme geçmesi anlamına gelen pozitif özgürlük, kapitalist hukukta dikkate alınmaz. Çünkü bunların olabilmesi için, bireylerin koşullarında ve olanaklara ulaşmalarında eşitliğin sağlanması, yabancılaşmış üretim ilişkilerinden ve toplumsal ilişkilerden kurtulmuş olmaları gerekmektedir.

Düşünce, örgütlenme ve basın-yayın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar/yasaklar ve cezalar, hukuk sisteminin bir iktidar örgütlenmesi/yapısı olarak varlığını gösterirken, aynı zamanda kapitalist sınıfın, toplum üzerindeki hegemonyasını koruma ve sürdürmede yürütülen ideolojik mücadelenin bileşenleridir.

Bir hegemonya yapısı olarak hukuk

Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA)’ların var olduğunu ve “Devletin Baskı Aygıtları” (DBA)’lardan ayırt edilmeleri gerektiğini belirtir.[66] Althusser’in “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA) yaklaşımı sorunludur. Althusser’e göre, devlet, aile DİA’sıyla ailelerde, öğrenimsel DİA’yla özel ya da devlet okulları olsun her okulda, haberleşme DİA’sıyla basın-radyo-televizyon kanallarında ve hatta internette, kültürel DİA’yla edebiyat, güzel sanatlar ve sporda, hukuk DİA’sıyla bu alanda, diğer DİA’larla da toplumsal yaşamın diğer alanlarında, “hazır ve nazır”dır. Kısacası, ona göre, devlet neredeyse her yerdedir ya da neredeyse her şey (aile, edebiyat vd.) devlettir. Devlet, ister bir “aygıt” olarak ele alınsın, istenirse de bir “toplumsal ilişki” olarak düşünülsün (ki böyle düşünülmelidir), neredeyse toplumun tüm süreç, organizasyon ve kurumlarında, ideoloji aracılığıyla da olsa, var olamaz. Toplumların tüm süreç, organizasyon ve kurumları, bir “aygıt” değildir. Üstelik bunlara, “devletin aygıtları” nitelemesi yakıştırılamaz.

Bize göre, kapitalist toplumda sermaye sınıfının iktidarı toplumsal ölçekte oluşur ve yeniden üretilir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, tek başına devlet organizasyonuyla sağlanmaz. Bunun yanı sıra toplumsal egemenliğin/iktidarın, iktisadi, ideolojik (eğitsel, iletişimsel), kültürel (edebi, sanatsal, sportif), sivil topluma ait örgütsel (sendikalar, dernekler, vakıflar vd.) boyutları da bulunmaktadır. İşçiler ile patronlar arasında işletmeler ölçeğinde kurulan ilişkide, salt iktisadi ve hukuksal bir ilişki değil, aynı zamanda egemenlik-tabiiyet ilişkisi de vardır. Eğitim sistemi ve medya, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katılan pratikleri ve insanlar arası ilişkileri barındırır.

66 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2003

Sendikalar, devlet ve patronlarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştıran korporatist örgütlenmeler olarak, emekçilerin kapitalist sisteme bağlanmalarını sağlar vd… İşte biz, bütün bu boyutlarda sermaye sınıfının toplumsal egemenliğinin oluşmasına katılan ve bu egemenliği her gün yeniden üreten organizasyonlara, *toplumsal iktidarın hegemonya yapıları* diyoruz.

Hegemonya baskı uygulama, mecbur bırakma ve zorlama, korku, yıldırma, ideolojik onay, rıza ve bağlanma, oyalama ve meşgale oluşturma gibi yollar üzerinden gerçekleşir. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarı, oluşan hegemonyayla sağlanır ve yeniden üretilir. Toplumsal çeşitli süreçler, organizasyonlar ve üretimler aracılığıyla sermaye sınıfının toplumsal egemenliğine süreklilik kazandırılır.

Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının bir hegemonya örgütlenmesi/yapısı olarak hukuk, hem baskıcı (mahkemeler, hapishaneler, ceza sistemi) işlevlere, hem de ideolojik işlevlere sahiptir.

Hukuk ‘göreli özerk’ midir?

Poulantzas’a göre devlet ve hukuk, ekonomik düzeyden göreli olarak özerktir. Ona göre kapitalist toplumda, siyasi olan ekonomik olandan ayrışmıştır. Üretim sürecinde veya dolaşım alanında üretici emekçiler doğrudan siyasal bir şiddete maruz kalmazlar.[67] Poulantzas devletin, yönetici sınıf olan burjuvazi karşısında göreli özerkliğinden de bahseder.[68] Örneğin günümüzde siyasetçilerin ve bürokrasinin ağırlıklı

[67] Sonja Buckel, *Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 279-301

[68] Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet Sorunu*, Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Kevin B. Anderson, Çağdaş Marksizm Seçkisi-Yüzyıla Damda Vuran Metinler içinde, 1. Basım, 2019, s. 316-28

çoğunluğunun, kapitalist sınıftan ayrışmış olduğu bir gerçekliktir.

Böyle de olsa, emek güçlerinin yeniden üretiminde, yani işçilerin her ertesi gün yeniden işbaşı yapabilmelerinde, onlar üzerindeki kültürel ve ideolojik hegemonyanın önemi bulunmaktadır. Sömürü ilişkileri olan kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ancak işçiler üzerinde ideolojik hegemonya sağlandığında olanaklıdır. Ayrıca, aykırı eylemlerde bulunulduğunda fiziksel baskının olabilirliğini hissetmeden ve siyasal/ideolojik alternatiflerin görülemeyişinin sonucu mevcut hayat koşullarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanma olmadan, sömürü ilişkileri sürdürülemez. İşçiler baskı mekanizmaları var olmadan ve çalışma dışında alternatifleri olmaması yüzünden çalışmaya zorlanmadan, sömürülemezler.

Bize göre kapitalizm, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel *boyutları* olan, bunların birbirlerinden ayrı ve yalıtık değil de, iç içe ve etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sistemidir. Toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik, siyasal ve kültürel boyutları, iktisadi yapı/temel tarafından en genel bir koşullamaya tabidir. Toplumsal ilişkilerin farklı boyutları bir sistem/bütünlük oluşturur ve üstelik bu sistemin/bütünlüğün öğeleri eşitsiz gelişim gösterir. Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutu, toplumsal ilişkilerin diğer boyutlarıyla dışsal ilişkili yalıtık bir “düzey”, izole bir “alan” ya da “mekân” oluşturmaz. Toplumsal maddi yaşamın üretimi, salt iktisadi pratiklerle değil, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki çeşitli pratiklerle hep birlikte sağlanır ve bir sürekliliğe kavuşur.

Siyasetçilerin ve bürokrasinin büyük çoğunluğunun, faal kapitalist sınıftan ayrışması yani “göreli özerkliği” ise bir görünümdür. Özündeyse, burjuvazinin dünya görüşü olan

liberalizmin farklı tonlarına ya da egemen ideolojik tayfın çeşitli kesitlerine angajmanları olan siyasetçiler ve bürokratların, ideolojik bağlanmaları üzerinden kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını sürdürecek siyasal, teknik ve ideolojik mesaileri vardır.

Hukukun görünürdeki tarafsızlığı ve ayrıca biçimselliği, genelliği/evrenselliğine bakıp, emek-sermaye ilişkilerine karşı göreli özerkliğinden bahsedilemez. Çünkü hukuk kuralları ve yapısı bir sistem olarak, emek-sermaye uzlaşmaz karşıtlığını dinamik bir dengede tutma, bu karşıtlığın çelişkilere dönüşmesinin önünü almak için karşıtlıkları tolere edilebilir kılıp, yumuşatma işlevine de sahiptir.[69] Ayrıca, sınıflar arası mücadeleler hukuksal biçimlerin oluşumunu etkiler.

Hak ve adalet

> "Hak, hiçbir zaman toplumun ekonomik yapısından ve onun koşulladığı kültürel gelişimden daha ileri olamaz."[70]

Toplumsal ilişkilerin farklı gelişim düzeylerinde, bu ilişkilerden türeyen haklar ve etik/moral değerler oluşur; bunlar yaygın biçimde tanınır, benimsenir ve hukuki biçimlere de

---

69 "Devletin dört temel işlevi öne çıkartılmıştır: Birincisi, üretimin genel koşullarını sağlamak (altyapı); ikincisi, hem toplumun üyeleri için hem de doğrudan devletin kendi müdahale hakkı için genel yasal normları belirlemek; üçüncüsü, emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi sadece hukuk ile değil, aynı zamanda 'devletin baskı aygıtları' ile dengelemek; son olarak, tüm ulusal sermayenin dünya pazarında mücadele edebilmesini diplomatik ve askeri politikalarla garanti etmek." Elmar Altvater, Jürgen Hoffmann, *Batı Almanya'da Devlet Türetme Tartışması: Marksist Devlet Teorisi Sorunu Olarak Ekonomi ve Politika İlişkisi*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 322

70 "Right can never be higher than the economic structure of society and its cultural development conditioned thereby." Bkz; https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm, Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

kavuşturulur. Her toplumsal formasyonun içinde bulunduğu çağın üretim yapısına göre şekillenen egemen hakkaniyet kriterleri, hak tanımları, etik değerlere ve hukuksal ifadelere kavuşturulan adalet anlayışı bulunmaktadır. Hak ve adalet kavramları, ahlaki ve aynı zamanda hukuksal kavramlardır.

Her tarihsel çağda toplumsal ilişkilerin durumu, hakların ne olduğunu ve neleri kapsadığını belirler. Babil İmparatorluğu'nda, toprak sahiplerinin, rahiplerin, tüccarların ve tefecilerin çıkarları ve hakları, Hammurabi yasaları tarafından düzenlenmiştir. Bu yasalarda köleler üzerindeki hakların korunması dikkat çekicidir. Köle efendisinin mutlak malıdır; satılabilir, devredilebilir, rehin verilebilir. Bunlar efendinin haklarıdır. Kölenin boyun eğmemesi durumunda, yasa, efendiye onu sakatlama hakkını tanımaktadır. Bu toplumda köle ve mülk sahibi olan özgür insanların iki kesimi bile (muşkinu ile amelu/maremelu) eşit haklardan yararlanmaz. Bu durum da Hammurabi yasalarında düzenlenmiştir. Babil İmparatorluğu'nda özgür tarımcılardan oluşan kırsal topluluksa, sulamayla ilgili haklar ve yükümlülüklerle birleşmiştir. Sparta devletine bakacak olursak, toplumsal katmanları oluşturan spartiatlar, perioikos'lar ve ilotlar'ın hakları birbirinden farklıdır. Atina köleci demokrasisinde, Attika nüfusunun altı-yedi'de biri haklara sahiptir; kölelerin, kadınların ve meteklerin siyasal hakları yoktur.[71] Orta çağda feodal toplumsal ilişkiler, serflere efendi hakkı (cens) ödemeleri zorunluluğunu getirir. Feodal beylerin ilk gece hakkı, serfleri hapse atıp, işkence yapma hakkı vardır. Aslında feodal angaryalar, haraç, vergilerin tümü, feodal

[71] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, V Yayınları, Birinci Basım, 1987, s. 110, 113, 114, 117, 358, 422

beylerin, yüksek din adamlarının, soyluların ve kralların hakkı olarak kabul görmüştür.[72]

> "Tarihin tanıdığı devletlerin çoğunda, yurttaşlara verilen haklar, ayrıca servetlerine göre değişmişlerdir; bu olgu, devletin, mülksüz sınıfa karşı korunmak için, bir mülk sahibi sınıf örgütü olduğunu açıkça gösterir. Atina ve Roma'da, servete göre kurulmuş sınıflar için daha o zaman, durum buydu. Siyasal gücün, toprak mülkiyetine göre, hiyerarşik olarak düzenlendiği Orta Çağ devletinde durum buydu. Modern temsili devletlerde, seçimlere katılabilmek için belirli bir vergi ödenmesinde (cens electoral) de durum budur. (…) demokratik cumhuriyet, (bu) en yüksek devlet biçimi, servet ayrımlarını artık resmen tanımaz. Zenginlik, demokratik cumhuriyette, gücünü, dolaylı, ama o kadar da güvenli bir biçimde gösterir."[73]

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte yeni hakların belirdiği görülür.

> "Kapitalist burjuva toplumunda, ayrıcalığın (imtiyazın) yerini hukuk alır. Mülkiyet üzerindeki hak, her yurttaşa, mal varlığından, gelirinden, emeğinin ve çalışkanlığının ürünlerinden dilediği gibi yararlanma ve bunlar üzerinde serbestçe tasarruf etme hakkı olarak, ayrıcalıklı toprak sahipliğinin yerini alınca da serbest parselleme ve serbest sözleşme hakkı ortaya çıkar."[74]

Liberal özgürlük ilkesi, özünde mülkiyet hakkına gönderme yapar. Buna kısıtlama getirilemeyeceği savunulur. Burjuva yurttaşın özel mülk edinme hakkı, servet edinme ve bunun tasarrufuna sahip olma hakkı, bireysel özgürlük olarak

---

[72] Bkz; Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, Sol Yayınları
[73] Friedrich Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 1979, s. 223-4
[74] Karl Marx-Friedrich Engels, *Kutsal Aile*'den aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 52

benimsenir. Güvenlik hakkı, yurttaşların kişiliğini, haklarını ve mülkiyetlerini korumak üzere tanımlanır ki bu, burjuvazinin toplumun diğer kesimlerine karşı korunması anlamına gelir. "Doğuştan gelen haklar" olarak kabul edilen bu hakların, adalete dair ahlaki değerlere ve ayrıca yasalara yansıdığı gözlenir. Marx, bu hakların kökeninin, değişim değerlerinin alışverişinde, eş deyişle mübadele ilişkilerinde olduğunu saptar:

> "Sınırları içerisinde emek gücü alım ve satımının sürüp gittiği ayrıldığımız bu alan (dolaşım ya da meta mübadelesi alanı-MB), aslında, insanın doğuştan var olan haklarının tam bir cennetiydi. Burada egemen olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır (faydacılığın kurucusu-MB). Özgürlüktür, çünkü metanın, diyelim emek gücünün, hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadırlar. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğeri eşdeğerle değişirler. Mülkiyettir, çünkü bu taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham'dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içerisine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır."[75]

Adalet ve haklara ilişkin anlayışlar, ideolojik yargılar ve değerler içerir. Fakat bu durum, bu anlayışların tümünün zorunlulukla statükoyu desteklemeye yaradığı anlamına gelmez. Başka bir ifadeyle adalet standartları, toplumlara içseldir, fakat toplumsal ilişkiler karşıt eğilimler barındırdığından, bu eğilimlerin ve devrimci sınıfların çıkarlarının yansıdığı bir ideolojik boyut da vardır. Kapitalist

75 Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 2004, s. 178-9

toplumda işçi sınıfının mücadelesi ve bunun statükoya karşıtlığı, sosyalist ideolojinin eleştirel değerlere, ilkelere, adalet ve haklar anlayışına sahip olmasının nesnel zeminini sağlar. Sosyalistlerin mücadelelerinde haklardan ve adaletten bahsetmemesi düşünülemez. Ahlaki bir kavramlaştırma olarak adaletin sosyalistlerce anlamlandırılması, hiç de insanların çıkarları arasında tarafsız kalmalarını gerektirmez.

> "(…) adalet, varlığını sürdüren ekonomik ilişkilerin, kimi zaman tutucu, kimi zaman devrimci yönden ideoloji katına çıkarılıp yüceltilmiş bir yansısından başkaca bir şey değildir.
>
> Yunanlıların ve Romalıların adalet anlayışı, köleliği adaletli buluyordu. 1789'un burjuva adalet anlayışı ise feodalizmi adaletli bulmuyor ve ortadan kaldırılmasını istiyordu. Prusyalı Junker'in (toprak sahibinin) gözünde o miskin Kreisordnung (toprak reformu) bile ebedi adalete aykırı bir şeydi. İmdi, 'ebedi adalet' kavramı yalnızca zamana ve yere göre değil, fakat aynı zamanda insanlara göre de değişen ve herkesin başka türlü anladığı kavramlardan biridir."[76]

Kapitalist sömürünün ve onun toplumsal sonuçlarının eleştirisinde, sosyalist toplumun bakış açısıyla yapılacak ahlaki yargılamalar gereksiz ve anlamsız değildir. Çünkü geleceğin toplumunun değer yargıları, haklar ve adalet anlayışı, özgürlük ilkesi, bu toplumun sahip olduğu ekonomik yapı hakkındaki bilgilerimizle bugünden öngörülebilmektedir. Yaşanmış sosyalizm deneyimlerinin kazanımları ve işçi sınıfının mücadele pratikleriyle kapitalist ülkelerde kazanılmış sınırlı haklar da politik mücadelede savunulması gereken değerlere ve ilkelere yol gösterir.

Neoliberal dönemde haklar ve hukuktaki değişim

---

[76] Friedrich Engels *Konut Sorunu*'ndan aktaran Rona Serozan*, a.g.e.*, s. 27-8

Neoliberal dönemde kamusal hizmetler, meta/mübadele ilişkilerine tabi kılındığından, devletin yurttaşlarla kurduğu ilişkiler değişmekte, sınıfsal mücadelelerle elde edilmiş kamusal haklar tasfiye edilmektedir. Sağlık, eğitim, sosyal güvenlik talep edildiği zaman devlet tarafından karşılanması zorunlu birer hak olmaktan çıkarılmakta, piyasa koşullarında karşılanır duruma getirilmektedir.

Sermaye birikiminin neoliberal biçiminin gereksinimleri, kapitalist devletin düzenleniş ve işleyişini, eş deyişle yapısını belirler. Sermaye birikim biçimi, bir toplumsal formasyondaki sınıfsal yapılanma ve o toplumun uluslararası kapitalizmle eklemlenme tarzı tarafından oluşturulur.[77] Neo-liberal sermaye birikim biçiminin oluşturulması, sürdürülmesi ve korunmasında işlevli olan kapitalist devlet, hukuksal, ideolojik ve siyasal boyutlardaki değişimlerle birlikte yeniden yapılanmıştır. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, sınıfa dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiş, otoriter özellikler kazanmıştır.

Öte yandan, neoliberal döneminde hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi almaktadır. Böylelikle yüksek ciroları kasasına indiren hukuk şirketleri gelişmiştir.[78]

---

[77] Haldun Gülalp, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, s. 69-73

[78] İlhan Gülhan, *Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş*, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

Paşukanis'in hukuk teorisinin eleştirisi

Paşukanis 1924 yılında *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı eserini yayınlamasından sonraki yıllarda, 1936 yılına ulaşıncaya dek, görüşlerini değiştirmiş ve orijinal düşüncelerinin yanlış olduğunu kabul etmiştir.[79] Biz burada Paşukanis'in bu eserinde öne sürdüğü görüşlerinden bazılarını değerlendirmek istiyoruz.

Hukuk, salt iktisadi ilişkilerin, örneğin mübadele ilişkilerinin üst yapısal bir yansıması olarak görülemez. Paşukanis'in hukuku oluşturanın, mübadele ilişkileri olduğu yönündeki tezi, doğru değildir. Paşukanis şöyle yazmaktadır:

> "Kapitalist toplumun zenginliği inanılmaz bir meta birikimi şeklinde ortaya çıktığı gibi, toplum da sonsuz sayıda hukuksal ilişkiler toplamı olarak görünür. Mübadele, küçük birimlere ayrılmış bir ekonomiyi varsayar. Yalıtık özel ekonomik birimler arasındaki ilişkiler sözleşmelerle kurulur. Özneler arasındaki hukuksal ilişki, metalaşmış emek ürünleri arasındaki ilişkinin diğer yüzünden başka bir şey değildir."[80]

Roma Özel Hukuku ve Fransız Medeni Kanun'u (Code Napoléon) gibi örneklerde olduğu gibi özel hukuk, toplumun iktisadi ilişkilerini yansıtır ve düzenler. Fakat suçların ve cezaların düzenlenmesi, dernek ve sendika gibi örgütlerin hukuku, siyasi yaşamın kurallar altına alınması, evlilik ve boşanma hukuku gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere, tüm hukuk iktisadi ilişkilerin yansımasına/kurallarla ifade edilmesine denk düşmez.

---

[79] Bu konuda bkz; Norbert Reich, *Devrim ve Stalinizm Arasında Marksist Hukuk Teorisi: Paşukanis Örneği*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 183-98

[80] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 83

Paşukanis ceza hukukunu, “mübadele ilişkilerinin bir türevi” olarak görmektedir:

> “Modern toplumun tabi olduğu temel biçimin bir türevini temsil ettiği oranda ceza hukuku, hukuksal üstyapının bir parçasıdır: tüm sonuçları ile eşdeğer mübadele biçimi. Ceza hukukunda bu mübadele ilişkilerinin gerçekleşmesi, pazarda karşılaşan bağımsız ve eşit meta üreticileri arasındaki ilişkilerin ideal biçimi olan hukuk devletinin gerçekleşmesinin bir yönüdür.”[81]

Oysa ceza hukukunun tarihsel gelişimine dair yaptığı değerlendirmeler de göstermektedir ki, bu hukuk türü, mübadele ilişkilerinin ürünü/türevi değildir.[82]

Paşukanis, kapitalist hukuksal kavramların sosyalizmde yerlerini, gelişen toplumsal ilişkilerin yansıması olarak yeni kavramlara bırakacağı fikrine karşı çıkarken de yanılmaktadır.

> “İşçi sınıfı hukukunun, kendisine başka genel kavramlar bulmak zorunda olduğu ve bu arayışın da Marksist hukuk kuramının görevi olması gerektiği söylenilmektedir. (…) Bu eğilim, işçi sınıfı hukuku için kendine özgü yeni genel kavramlar talep ederken pek devrimci görünmektedir. Fakat gerçekte, hukuksal biçimin ölümsüzlüğünü ilan edip, bu biçimi, tam gelişimine izin veren belirli tarihsel koşullardan soyutlamaya ve sürekli yenilenme yeteneğine sahipmiş gibi

---

[81] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 186

[82] “Ceza hukukunun tarihsel kökeni, kanlı öç alma geleneğine bağlıdır.” “Öç alma ancak, yanı sıra uzlaşma veya parasal tazminat sisteminin gelişip yerleşmeye başlaması ile gelenek tarafından düzenlenmeye ve ‘göze göz, dişe diş’ kuralına dayanan bir tazmine dönüşmeye başlamıştır.” “Sırf biyolojik bir olgu olan öç alma, eşdeğerlerin mübadelesi biçimine, değerlerle ölçülen mübadele biçimine bağlanır bağlanmaz hukuksal bir kuruma dönüşür.” “Feodal bey, boyun eğmeyen köylüleri ve egemenliğine karşı çıkan kentlileri cezalandırmıştır. Birleşik kentler, soyguncu şövalyeleri asmış ve onların şatolarını yıkmıştır. Orta çağda loncaya girmeksizin bir mesleği icra etmek isteyen bireyin hukuku ihlal ettiği kabul edilmiş; kapitalist burjuvazi de doğar doğmaz, işçilerin derneklerde bir araya gelmesini suç saymıştır.” Bkz; Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 177, 178, 179-80, 184

> sunmaya çalışırlar. Burjuva hukukunun belirli kategorilerinin (şu ya da bu buyrukların değil, belirli kategorilerin) sönümlenmesi, hiçbir biçimde, işçi sınıfı hukukunun yeni kategorilerinin bunların yerini alması anlamına gelmez. (…) Burjuva hukuk kategorilerinin sönümlenmesi, genel olarak hukukun sönümlenmesi, insan ilişkilerindeki hukuksal unsurun yitip gitmesi anlamına gelecektir."[83]

Buradaki sorun şudur: Burjuva hukuk kategorileri sönümlenirken, neden genel olarak ve en bloc hukuk da sönümlensin?.. Sosyalizm, bir toplumsal formasyon olarak taşıdığı ilişkilere üst yapısal biçimler kazandıracaktır. Sosyalist toplum dinamizmi içerisinde devleti zaman içerisinde sınıfsal/siyasi belirlenimden kurtarıp kamusallaştıracak, hukuku ise bilimsel düzenleyici kurallara dönüştürecektir.

> "Ahlakın, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır. İşçi sınıfı bu biçimleri kullanmak zorunda olsa bile, bu durum kesinlikle, onların sosyalist bir içerik alarak gelişmeyi sürdürecekleri anlamına gelmez. Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sönümlenmek zorunda kalacaklardır."[84]

Oysa örneğin toplumsal yararı gözetme, insanların kardeşliğine inanma ("*insanın kardeşliği* boş bir söz değil, bir gerçekliktir" (Marx, 1844 Elyazmaları)), "kendine yapılmasını istemediğin bir davranışı başkasına yapmama", dayanışma ve yardımlaşma, diğerkâmlık (altruizm, özgecilik) gibi ahlaki değerler, sosyalizmde geliştirilen ilke ve değerlerden bazılarıdır. Toplumsal ilişkilerin içeriği değiştikçe, hukuk ve devlet biçimleri dönüşüme uğrayacak, bunların kapsamı da başkalaşım geçirecektir.

---

[83] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 55-56
[84] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 167

Komünizm ve hukuk

Siyasal devrimle birlikte kapitalist devlet ve hukuksal iktidar örgütlenmesi dağıtılacaktır. Sosyalizmde hukuk, sosyalist devletle birlikte yeniden inşa edilecek ve toplumla birlikte gelişip kapsamı genişleyecektir. Toplumsal devrim boyunca hukuk, eski toplumsal ilişkileri bastırma ve yeni toplumsal ilişkileri geliştirmenin bir aracı olarak da kullanılacaktır. Devletin toplumsal örgütlenmeler ile kaynaşması ve bunlar içerisinde erimesi sürecinde (devletin kamuyla özdeşleşmesi) hukuk, toplumsal ilişkilerin doğal (yabancılaşmış değil) hukuku olacaktır. Örneğin özel mülkiyet ve sözleşmeden doğan haklar, hak olmaktan çıkacak, yaşam hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, örgütlenme hakkı vd. anayasal ve yasal olarak güvenceye alınacaktır.

Tüketim ürünlerinden yararlanma hakkı ise, sosyalist toplumun ekonomik yapısı tarafından koşullanır. Bu noktada “herkesten yeteneğine göre, herkese çalıştığı kadar” ilkesi geçerlidir. Bu hak, hala burjuva dar ufuk içerisinde yer alır ve kusurludur. Çünkü insanlar arasındaki yetenekleri, verimleri ve aile yapıları açısından farkları hesaba katmaz. İnsanların ihtiyaçlarını dikkate almaz. Aslında sosyalizmde, yani komünizmin ilk fazında eğitim, sağlık, barınma hakları tüm üreticilere sağlanır ve bunlara ulaşmada eşitlik vardır. Bunlar için gerekli toplumsal fonlar ayrılmıştır. Üreticilerin aile yapıları arasındaki farkları dengeleyecek yardımların yapılacağı da söylenmelidir. Fakat yine de bu ilk faz için geçerli olan dağıtım standardının, üretimin sosyalist koşullarına bağlı olarak gerçekleşeceği görülmelidir. Bu sosyalizmin “adil” dağıtım standardıdır. Sosyalizmin kendine özgü dağıtım tarzı ve adalet formu vardır. Komünist toplum, bugün için dünya çapında bir bolluk toplumunun var oluş koşulları bulunduğundan, dünya sosyalist devrim süreci akamete uğramazsa, hızla sosyalizmin

yerini alabilir. O zaman dağıtım standardı da değişir ve “herkese ihtiyacı kadar” kuralıyla gerçekleşir.

Sosyalizmde refah içinde yaşama hakkı, geçimlik hakları (beslenme, içilebilir su bulma, barınma, giyinme, temel tıbbi yardım, yaşanabilir bir çevre vd.) ve güvenlik hakları (öldürülmeme, saldırıya uğramama gibi); konuşma, örgütlenme ve toplantı yapma hakkı; oy verme, siyasal görev alma ya da ayrılma hakkı ile bireylerin parçası olduğu toplumsal/ekonomik tüm kurumlarda kararlara katılma hakkı; konut hakkı, çalışma hakkı, eğitim ve sağlık hakkı vardır. Sosyalizmde toplumsal ilişkilere uygun olan ve onları düzenleyen adalet ilkeleri bulunur. Konuşma ve toplantı yapma özgürlüğü, vicdan ve düşünce özgürlüğü, bireysel tüketim araçlarını mülk edinme hak ve özgürlüğü, keyfi uygulamalardan korunma hakkı yürürlüktedir. Bireylerin çeşitli görevlere ulaşmasında maksimum fırsat eşitliği vardır ve kişilerin katıldıkları kurumlarda karar oluşturma süreçlerine eşit katılım hakkı bulunur. Çalışamayacak durumda olanların, engellilerin hakları toplum tarafından korunur. Çocuklara nitelikli ve bilimsel (elbette ücretsiz) eğitim bir hak olarak sağlanır. İnsanlar arasında ayrımcılık yapılmaz (eşit muamele hakkı). Sosyalizmde adalet ilkeleri ve uygulamadaki haklar, hukuksal düzlemde yasalara ve anayasaya yansıtılacaktır. Vergiler ve ortak savunma görevi gibi yükümlülükler de hukuksal ifadelere kavuşacaktır.

Komünizmde hukuk, toplumu ve insanların davranışlarını düzenleyen bilimsel kurallara dönüşecek, tahakküm uygulama ve ideolojik hegemonya oluşturma işlevi yitip gidecektir. Komünizmde, *suç ve ceza* tanımları yerine toplumsal ilişkiler için tehlike oluşturan *belirtiler* ve toplumu korumak için bu belirtilere karşı uygulanacak *yöntemler* olacaktır.

> "Cezanın, tazmin niteliğinden, toplumsal savunmanın tedbiri olmaya ve toplumsal olarak tehlikeli bireylerin yeniden eğitilmesine dönüştürülmesi (…) yeniden eğitme, artık herhangi bir 'suçu' müeyyidelendiren bir mahkeme kararının basit bir 'adli sonucu' olmayacak, fakat tıbbi ve eğitbilimsel nitelikte, tamamen özerk bir toplumsal işleve dönüşecektir. (…) Toplumsal savunma ilkesinin düzenli uygulanması, ayrı bir *suçlar* (ve mantıksal olarak bunlara bağlı, yasa veya mahkemece belirlenmiş *cezai tedbirler*) *derlemesi* yaratılmasını değil, fakat toplumsal olarak tehlikeli durumları gösteren *belirtilerin* açık bir tanımını ve toplumu korumak için her bir özel durumda uygulanacak *yöntemlerin* açık ve ayrıntılı biçimde hazırlanmasını gerektirir."[85]

Hukukun sönümlenmesi, sadece tahakkümün ve hukukun ideolojik işlevlerinin yok olup gitmesi anlamına gelir.[86] Komünizmde hukuk ortadan kalkmaz. Çünkü "ubi societas, ibi jus" (toplumun olduğu yerde hukuk vardır). Sosyalizm döneminden komünist dünya toplumuna geçilirken, hukuksal kurallar ve yapılar başkalaşıma (metamorfoza) uğrar. İnsanların gereksinimlerinin komünizmin bolluk toplumunda yeterince karşılandığı, herkes için tüm olanaklara ulaşmada eşitlik olduğu, insanların hayat koşullarını denetim altına aldıkları, yani yabancılaşmadan kurtulup özgür oldukları bir durumda, adaletten ve haklardan bahsetmenin anlamı

---

[85] Evgeny B. Pašukanis, *a.g.e.*, s. 196

[86] Onur Karahanoğulları şöyle yazıyor: "Devlet ve hukuk ebedi biçimler değildir. Bunların insanlık tarihinden silinmesinin başlangıcı devrim anı olmadığı gibi ortadan kalkacakları gün için de bir tarih veya aşama verilemez. Kapitalizm içinde de hukukun sönümlenmeye doğru yönelmesi olanaklıdır." Bkz; Onur Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 231. Bize göre, devlet ve hukuk yapıları/örgütlenmeleri, sosyalizm döneminde "kamulaşacak", eş deyişle toplumsal örgütlenmeler içerisinde eriyip onlarla kaynaşacaktır. Kapitalizm koşullarında hukukun sönümlenmeye doğru yönelmesinden bahsetmek ise akıl karı değildir.

kalmaz. Hukuk burada, toplumun işleyiş ilkelerinin yazılı olarak kayıt altına alınması ve toplumsal ilişkilerin bilimsel düzenleniş ilkeleri olması dışında başkaca bir var oluşa sahip değildir.

IV. [KAPİTALİZM, KOMÜNİZM VE DEVLET]

Özet

Devletin ilk oluşumu ve kapitalizm çağına kadarki gelişimini değerlendirme dışı bırakıp, kapitalist devlet ve geleceğin toplumunda devletin akıbetinin ne olacağı konularına odaklanacağız. Devletin, aile, iş bölümü ve mülkiyetin durumuna benzer şekilde, geleceğin dünya toplumunda yok olmayacağı/ortadan kalkmayacağı, bunun yerine bazı özelliklerini koruyup, başkalaşacağı ve dönüşeceği, tek kelimeyle *aşılacağı*nı savunacağız.

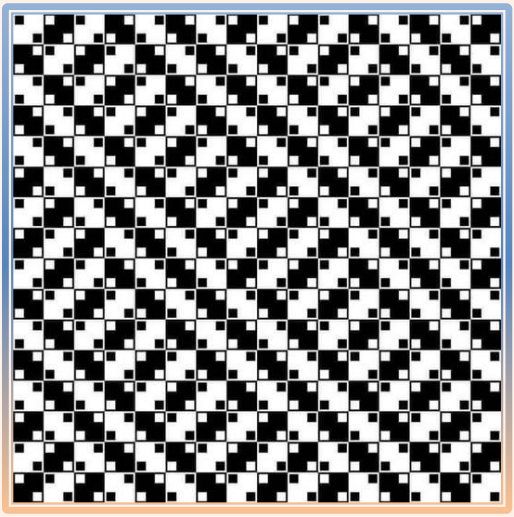

Kapitalist devletin başlıca özellikleri[87]

Kapitalist devlet, şu şekilde tanımlanabilir: “Devlet iktidarı, verili bir durumda sermaye birikimi için gerekli koşulları yarattığı, sürdürdüğü ve yenilediği oranda kapitalisttir.”[88]

---

[87]Bu alt başlığın yazılmasında Poulantzas ve Jessop’un düşüncelerinden yararlanılmış, Poulantzas’ın düşünceleri yer yer eleştirilmiştir.

[88] Bob Jessop, *Devlet Teorisi*, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 474

Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın tüm fraksiyonlarının (tekel-dışı küçük ve orta ölçekli sermayenin, tekelci büyük sermayenin, finans sermayesinin vd.) yakın ve uzun erimli çıkarlarını temsil eder. Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın üyelerinden ayrı bir yapılanma/organizasyon oluştursa da, bu sınıfın bir iktidar örgütlenmesidir. Kapitalist devlet, kapitalist sınıf ile toplumun diğer sınıfları arasındaki iktidar ilişkilerinin bir boyutu ve yapısıdır. Kapitalist sınıfın iktidarı/egemenliği, devlet dolayımıyla, örneğin baskı organları, yargı sistemi ve eğitim sistemiyle, çeşitli kurumsal yapılarındaki siyasi yöneticiler/bürokratların ideolojik bağlanmaları üzerinden uyguladıkları politikalarla, devletin içerisinde ve dışındaki emekçi kitleler üzerinde oluşturulmaktadır.

Kapitalist devlet, kapitalist sınıf ile işçi sınıfının antagonizmini (karşıtlık), uzlaştıran bir arabulucu değildir. Bu devlet, kapitalist sınıf adına kitleler üzerinde baskı uygulamakta, toplumsal ilişkileri ideolojik olarak yönlendirmekte ve düzenlemektedir. Kitlelerin mücadelelerinin sonucu, uygulanan politikalarda onlara verilen tavizlerle birlikte iktidar ilişkilerinin yeni bir güçler dengesinde tekrar kurulmasıdır.

Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın egemenliğini sağlayan açık bir sistemdir ve her zaman bir ulus devlet olarak var olur.

Kapitalist devlet, aslen siyasal iktidar organizasyonu/yapısıdır. Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki iktidar ilişkileri, olağan kapitalist devlet biçimlerinde hukukla sınırlanır. Faşizm ve askeri diktatörlüklerde, olağan üstü kapitalist devlet, hukukun sınırlamasından kurtulur.

Kapitalist hukukun yaratıcısı olan devletin bünyesinde bulunan yasaların yapıcıları, muhafızları ve uygulayıcıları, emekçi halk karşısında iktidara sahiptir. Devletin hukuk organizasyonları, baskı uygulama ve ideolojik işlevleriyle hegemonya

yapılarıdır. Kapitalist hukuk, iktidar ilişkilerinin bir boyutu olarak, emek-sermaye arasındaki ilişkileri yansıtır ve bu ilişkileri düzenler. Kapitalist toplumsal sistemde, baskı/şiddet hukukla örgütlenir ve uygulanır. Kapitalist hukuk, kapitalist devleti meşru olan tek şiddet/baskı uygulayıcısı olarak tekelleştirir.[89]

Kapitalist hukuk, soyut, genel, biçimsel kurallar olarak sınıf farklarını gizleyerek ve yasa önünde herkesin eşit olduğunu vaaz ederek ideolojik işlevlere sahiptir. Kapitalist toplumsal ilişkiler içerisindeki failler, yalıtılmış kişiler ya da gruplar olarak hukuksal ilişkilere girerek, aralarındaki sınıfsal/antagonist ilişkiler görünmez kılınır. Kapitalist devletin tüm eylemleri yasal çerçeveye sığmaz; kapitalist devlet örgütlenmesinin ve eylemlerinin, yasaların dışına uzanan veya yasalara karşı olan yanları da bulunur. Başka bir deyişle "hikmet-i hükümet" (raison d'etat) anlayışı, kapitalist devlete içkindir. Kapitalist devlet, işçi sınıfının/halk hareketlenmelerinin düzeni tehdit ettiği durumlarda, açık şiddete başvurur ve bu tarihsel kesitlerde sistemi koruma işlevine sahip durumdaki sermaye sınıfının siyasal iktidarı olduğu görünür hale gelir. Sınıflar arasındaki güç ilişkileri hukuka yansıdığından, emekçilerin mücadelelerinin sonucu kazanılan haklar, kapitalist sınıfın verdiği tavizler olarak yasalarda yer bulur. Hukuk, sadece baskı uygulamakla işlevli değildir; insanları, kapitalist sınıfın iktidarıyla uyumlu eylemlere ve söylemlere de zorlar ve yönlendirir.

Kapitalist devlet, sermaye sınıfının kolektif çıkarlarına yanıt verir. Kapitalist devlet, sermayenin toplumsal yeniden

[89]Silahlı gücün devlette yoğunlaşması, sınıflar arası mücadelelerin iç savaşa evrilmesinin önünü alarak, siyasal, sendikal ve diğer mücadele örgütleri üzerinden gerçekleşmelerini sağlar.

üretiminde temel bir unsurdur. Kapitalist devlet, mutlakıyetçi monarşi, liberal devlet, tekelci devlet, neoliberal devlet biçimlerinden hangisi olursa olsun, her zaman sermaye birikimi için merkezi ve temel bir role sahiptir. Kapitalizmin var oluşu için gerekli olan meta üretimini, mübadelesini ve sermaye birikimini kolaylaştıran hukuki ve finansal sistemleri, devlet kurmaktadır. Kapitalist devlet, piyasa güçlerinin işleyişini ve özel sektördeki üretim örgütlenmesini bu iki ana dolayım üzerinden etkiler. Kapitalist devlet, iş yasalarının çıkarılması, sendikal faaliyetlerin denetimi, eğitim, sağlık ve toplumsal refahın sağlanması gibi emek-gücünün yeniden üretimine dönük işlevlere de sahiptir. Özel sektörde üretimi karlı olmayan fakat sermaye birikimi için zorunlu olan kullanım-değerlerinin üretimi kamulaştırma ya da sübvansiyonlarla kapitalist devlet tarafından güvence altına alınır. Ayrıca üretimi "doğal tekel" konumunda olan kullanım-değerlerini de kapitalist devlet piyasaya arz eder. Kapitalist devlet, sermaye birikiminin sürekliliği için diğer kapitalist devletlerle iş birliği yapar. İçinde bulunduğumuz evrede kapitalist devlet, düşen kar oranları eğilimine karşı-eğilimlerden olan sermayenin yeniden yapılandırılması ve emek süreçlerinin yeniden örgütlenmesini sağlayacak politik müdahaleleri yaşama geçirmektedir. Günümüzde kapitalist devletin iktisadi işlevleri, sermaye birikiminin neo-liberal biçimi ve sınıf mücadelelerinin durumuna bağlı olarak değişim geçirmektedir.

Kapitalizmin doğuşu ve gelişiminde temel devlet biçimleri

Meta üretiminin Avrupa'da yaygınlaşması, 15. ve 16. yüzyıllarda mutlakıyetçi devletlerin egemenliği altında yaşanmıştır. Kapitalist devletin ilk oluşumu, meta ilişkilerinin yaygınlaşması ile koşuttur. "(…) mutlakıyetçi devlet düpedüz kapitalist özelliklere sahip bir devlet, gerçek bir kapitalizme

geçiş devleti oluşturur."[90] Kapitalist devletin ilksel biçimi olan merkantilist devletin özellikleri şunlardır:

> "Merkantilist devlet; ticari ayrıcalıklar, düzenlemeler ve tekeller etrafında yapılanmıştır. Bu devlet, tarımın ticarileştirilmesini ve sonuçta emekçinin topraktan kopartılmasını kolaylaştırır. Temel özelliklerinden biri 'artı-nüfus'un doğrudan yönetilmesi ve doğrudan ya da zorla çalıştırma sistemleri sayesinde (serserilik yasaları, ıslahevleri, insanların kolonilere sürülmesi vs.) bu artı-nüfusun bir emek-gücü olarak oluşturulmasıdır. Bu tür bir devletin bütün biçimleri, siyasaları ve ideolojisi, toplumun tümünün devleti olma iddiası taşıyan, fakat sürekli bir biçimde ticari ayrıcalıklar ve mülkiyet birikimi lehine faaliyet gösteren devlet erkinin o şaşırtıcı çelişkilerini ortaya döker. Merkantilist devlet, bu nedenle eşit değişimle değil, yetke ve güç (iktidar) sahiplerince desteklenen eşitliksiz mülkiyet ilişkileriyle karakterize olur."[91]

Kapitalizmin feodal toplumsal ilişkiler içerisinde filizlendiği dönemde, sermayenin ilksel birikimi gerçekleşmiştir. Marx, ilksel birikim hakkında şu değerlendirmede bulunur:

> "Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler ilk birikimin ana uğraklarını oluşturur. Bunu, sahnesi bütün yeryüzü olmak üzere, Avrupalı ulusların ticaret savaşları izler. Bunlar Hollanda'nın İspanya'dan ayrılmasıyla başlar, İngiltere'de Jakobenlere karşı savaşla muazzam boyutlara

---

[90]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 102
[91]John Holloway, Sol Picciotto, *Sermaye, Kriz ve Devlet*, Editör: Simon Clarke, *Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, Ütopya Yayınları, 1. Basım, 2004,s. 155

> ulaşır ve Çin'e karşı girişilmiş Afyon Savaşı ile hala devam eder, vb. İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur. Bu yöntemler, sömürgecilik sisteminde olduğu gibi, kısmen en kaba zora dayanır. Ama hepsi, feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini uygun bir ortam yaratarak hızlandırmak ve geçiş süresini kısaltmak için, devlet zorundan yararlanmıştı. Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir. Zor, başlı başına bir iktisadi güçtür."[92]

Kapitalist ilksel birikim süreçleri, mutlakiyetçi monarşik devletlerin izledikleri politikalarla ve baskı uygulamalarıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Burjuvazi, Avrupa'da feodal üretim biçiminin son kalıntılarını yok etmiş, kilisenin/dinin toplumsal etkisinin kırılmasını sağlamış, üretici güçlerde muazzam bir atılım gerçekleştirmiş, kapitalist özel mülkiyeti, ticareti ve sanayi girişimciliği hukuksal ve etik açıdan güvence altına almış, bilimselliğin ve akılcılığın yayılıp gelişmesini sağlamıştır. Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*'nda işte bu burjuvaziyi ve yaptıklarını övmektedir. Burjuvazinin bir sınıf olarak ilericiliğini gösterdiği devrim, Büyük Fransız Devrimi'dir. 1789 Büyük Fransız Devrimi, burjuva devrimleri arasında en ileri uçlara kadar ilerleyen devrimdir. Bu devrimle birlikte, aydınlanma değerlerinin benimsenmesi, laik devlet anlayışının uygulanması, ulusun ve yurttaşlığın oluşumu gibi birçok alanda ileri adımlar atılmıştır. Fakat 1848 devrimleriyle birlikte, burjuvazinin siyasal açıdan gericileştiği, monarşist görüşleri yeniden canlandırdığı, kitleleri devrim sürecine katmaya eskisi

[92]K. Marx, *Kapital Cilt 1*, Yordam Kitap, s. 718-9

kadar hevesli olmadığı, aksine işçi sınıfının, küçük burjuvazinin ve köylülerin hareketlenmelerinden korkuya kapıldığı ve bu hareketlenmelerin önünü almaya çalıştığı, bu olmadığında bunları bastırdığı bilinmektedir. Avrupa'da kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişim, mutlak monarşilerin varlığında başlamış ve 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıldaki siyasal devrimlerle eski rejimin devlet tipi ve üst yapısal boyutu değişmiştir.

Geç kapitalistleşen Prusya'da da yine devletin kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişiminin yolunu açtığı gözlenir:

> "Prusya devleti uzun süre feodal yapıların egemen olduğu bir devlet olarak kaldı. Bismark zamanında siyasal iktidarı burjuvaziye bu devletin kendisi devretti: "Yukarıdan devrim". Alman burjuvazisi, aristokrasiyi tasfiye kararını veremedi. Onun siyasal egemenliği feodal biçim ve özelliklerini koruyan devlet tarafından kuruldu. Bu kuruluş biçiminin iki önemli sonucu oldu: Feodal yapı ve biçimler uzun süre yaşamaya devam etti ve devlet kapitalistleşme, sanayileşme süreçlerinde önemli, hatta başat bir rol oynadı."[93]

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yeni filizlenmiş kapitalist üretim ilişkileri, yaşanan burjuva devrim süreciyle birlikte kapitalist devletin oluşumu sonrası hızla gelişmeye başlamıştır. Türkiye burjuva devrimi, "toplumsal devrim" ve "siyasal devrim" gelişmeleri iç içe geçmiş biçimde, tek bir tarihsel kesit olarak incelenmelidir. 1908 ve 1919-23 siyasal devrimleri, 1839-1940 arasındaki toplumsal devrim süreçlerinin sürekliliği içerisinde sıçramalar olarak yorumlanabilir.[94] Türkiye burjuva devrimi, uzun bir zamana

---

[93]Haluk Yurtsever, *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, 1. Basım, 2006, s. 90

[94]Bu konuyu değerlendiren bir makaleyi okumak için: https://ayrintidergi.com.tr/burjuva-devrimi-tartismalari-isiginda-1908-ve-1923e-bakmak/

yayılmış olarak, tedricen uygulanan reformlar yoluyla ilerleyen ve kurtuluş savaşını (kurtuluş savaşında halkın katılımını) da içine alan bir tarihsel kesitte yaşanmıştır.

Özetle, feodalizmden kapitalizme geçişte en uygun devlet biçimi merkantilist politikalar uygulayan mutlakiyetçi monarşiler olmuş, bu devlet biçimi liberal kapitalizm evresinde burjuva parlamenter demokrasiye dönüşmüştür. Böylelikle yönetici sınıfın farklı fraksiyonlarının siyasal temsili için uygun olan ve sermaye sınıfının tümünü devlet bürokrasisi tarafından denetlenen yasalara tabi kılan bir devlet biçimi oluşmuştur. Gelişiminin ilk dönemlerinde parlamentolar, kapitalist sınıf fraksiyonlarının ortak ihtiyaçlarını belirlemek, onları uzlaştırmak ve ortak stratejiler oluşturmak için oluşturulan bir forum ortamı olup, burjuva partilerin seçimlerde onay almak için emekçi sınıfların taleplerini de kısmen gözetmelerini getirmiştir. Tekelci kapitalizm evresindeyse, kapitalist devlet tekil sermayeler ile doğrudan ilişki kurmak ve kar oranlarının düşme eğilimine karşı-eğilimleri harekete geçirebilmek için iktisadi süreçlere müdahale araçlarının kapsamını ve gücünü artırarak, biçimini değiştirmiştir. Böylece parlamentolar güçsüzleşmiş, bürokrasiler güçlenmiş, tekil sermayelerin ve sosyal-demokrat sendikaların kapitalist devlet mekanizmalarına katılımı sağlanmıştır.[95] 1970'lerde başlayıp günümüze kadar uzanan kriz, devlet biçiminin yenilenmesi için tarihsel bir zemin sunmuştur. Bu tarihsel kesitte oluşan neoliberal kapitalist devlete ileride değineceğiz.

Ulus-devlet

Önce ulus olgusunun ne olduğuna bakabiliriz:

> "Geçmişte bir arada yaşamış, şimdi bir arada yaşama inancında, istek ve kararında olan; aynı vatan ve o vatanın

[95] Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 61-2

> maddi ve manevî değerlerine sahip çıkan; aralarında din, dil, kültür, tarih ve duygu birliği olan insanların oluşturduğu toplum."[96]

Ulusun bu tanımında sorunlu yanlar bulunmaktadır. Sömürücü sınıflar dışındaki üretici emekçilerden oluşan halklar, tarih boyunca iç içe geçmiş ve kaynaşmıştır. Ulusları tanımlamakta ve birbirinden ayırt etmede kullanılan dil, din, etnisite, tarih ve gelenek gibi parametreler ise, ulusları betimlemede yetersizdir. Örneğin, Amerikalılar, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar ilk dil olarak İngilizceyi konuşmakla beraber, kendilerini "İngiliz milleti"nin üyeleri olarak görmezler. İsviçre toplumunda Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşulmaktadır. Kuzey İrlanda'da aynı dili konuşan insanlar dini saflar (Protestan ve Katolik) halinde ayrışır.[97] Türkiye'de birçok halk/etnisite var olmasına karşın, hepsinin bir ve aynı "milleti" oluşturduğu öne sürülür vb…

Burada önemli olan "milli kimliğin", dinsel inanç ve "ırk"[98] birliği, abartma ve uydurmanın işlevsel olduğu ortak bir tarih anlayışı gibi unsurlarla zihinlerde oluşturulduğunun görülmesidir. Geçmiş zaferlerin, kurtuluş günlerinin, "milli" liderlerin askeri başarılarının hatırlatıldığı belirli özel günlerin saptanması ve bu günlerde törenlerin düzenlenmesi, okullardaki eğitim süreci, vatanseverlik duygusuyla yüklü edebi eserlerin okunmasının teşviki de yine "milli kimliğin" oluşumuna katılır.

Öyleyse uluslar bir tarihsel-toplumsal gerçeklik değil de "hayali cemaatler"[99] midir?.. Ulusların oluşumunda ve varlıklarını

---

[96] https://tr.wiktionary.org/wiki/ulus

[97] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler; Bir Giriş*, 2007, s. 197-8

[98] Bilimsel verilere göre "ırklar" yoktur. "Irk" ideolojik bir kodlamadır. Bu konuda bkz; https://evrimagaci.org/irk-nedir-biyolojik-olarak-insan-irklari-var-midir-683

[99] Anderson, ulusu, kan bağıyla ya da dinsel ilişkilerle var olan eski tip cemaatlerin yerini alan hayal edilmiş bir topluluk olarak kavramaktadır. Bkz;

yeniden üretmelerinde, ulus bilincinin önemi yadsınamaz. Yani bir ülkedeki insanlar topluluğunun bir ulusu oluşturması için, her gün yeniden üretilmesi gereken bir “milli kimlik” ve “milli bilinç” gereklidir. Fakat bu durum, bu insanlar topluluğunun toplumsal gerçeklik olarak var olmadıkları anlamına gelmez.

Bize göre uluslar, ulus-devletlerden ayrı olarak incelenemez. Ulus, özünde bir ülke ölçeğinde siyasal iktidara bağlı insan topluluğudur. Ülkeler ölçeğinde insanların siyasal iktidara bağlılıkları ve bağlanmaları, egemen ideoloji[100] kapsamındaki “milli” olarak adlandırılan kültürel değerlere, fikirlere ve duygulara sahip olmaları üzerinden sağlanır. “Ulusal” ya da “milli” değerlerin, duygulanımların, davranış kalıplarının ve fikirlerin işlevi, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının yeniden üretimine katılmak, bu iktidarın sürdürülmesini sağlamaktır.

Uluslar, belirli bilinç biçimleri ile kimliklere sahip insan topluluklarıdır. Oluşumları ve her gün yeniden üretilmeleri için belirli ideolojik düşünce, duygu ve davranış kalıplarına gereksinim vardır. Bir ülkedeki siyasal iktidara bağlanmayı sağlayan başlıca ideolojik kümelenme, ulus bilincidir. Ulus günümüzde, kapitalist devletin siyasal egemenliği altında

---

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları

[100] Egemen ideoloji, toplumda yaygın olan ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinde ideolojik egemenlik/iktidar oluşumuna katılan ideolojik öğeler birliğidir. Egemen ideolojinin kapsamında realist ideolojik motifler, sağduyu öğeleri de dinci ve milliyetçi, liberal ideolojik motif ve temalarla birlikte parçalı, karşıtlıklar içerecek şekilde, muğlâk anlamlarıyla bulunur. Resmî ideoloji ise, kapitalist devlet personelinin birliğini ve sürekliliğini sağlayan, toplumdaki egemen ideolojinin bazı öğelerinin devlet içerisinde aldığı formdur.

yaşayan insan topluluğudur. Gelecekte ise, sosyalist devlete bağlanan üreticilerden oluşacak toplumu anlatır.

“Ulusun asli kurucu öğeleri, coğrafya (ülke), ekonomi (pazar) ve siyasal örgütlenmedir (devlet).”[101] Siyasal birlikler (ulus-devletler), değişim için üretimin gelişmesinin sonucunda (pazarın oluşumu) coğrafi sınırlara dayanarak kurulmuştur. Burada belirleyici unsur, devlettir. Kapitalist devlet, ulusu oluşturmuştur ve sürekliliğinde de en önemli faktördür, belirleyici işleve sahiptir. “Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.”[102]

Kapitalist devlet, ülkelerde iç pazarın oluşumu süreçlerinde etkindir: “(…) kapitalist devlet bir ulus devlet olma özelliği sunar (…) Bu devlet (…) etkin bir biçimde ulusal birliğin kurulmasına çalışmaktadır (…) Devlet (…) malların ve sermayenin dolaşım uzamını bağdaşıklaştırmak suretiyle bizzat iş başındadır; bu da ulusal birliğin kurulmasındaki ediminin esasını oluşturur.”[103]

Kapitalist devletin ulusu inşası, aynı zamanda kendisinin oluşumu anlamına gelmektedir. Kapitalist devlet, burjuvazi ile emekçi halk arasındaki ulusal ölçekte cereyan eden sınıf mücadeleleriyle şekillenir. Kapitalist devlet, ulusu inşa ederken, bir ulusal dili de yeniden yaratmaktadır.[104]

Özcesi, ulus-devletler, oluşumu yeni tamamlanmış kapitalist devletlerdir. Bugüne gelene kadar birçok değişimden geçen ulus-devletlerin, ulus şeklinde kodlanan toplumlar üzerinde kapitalist devlet iktidarları olarak varlıkları sürmektedir.

---

[101]Haluk Yurtsever,*a.g.e.*, s. 108-9
[102]E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2006, s. 24
[103]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 106-7
[104]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 129

Kapitalist devlet ve ekonomi

İlksel sermaye birikiminde devletin temel rolünden, geç kapitalistleşen ve kapitalist sınıfı cılız olan ülkelerde devletin, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimindeki belirleyici işlevinden bahsetmiştik. Peki kapitalist devletin güncel iktisadi işlevleri nelerdir?.. Şimdi buna bakabiliriz.

Kapitalist devlet, işçilerin sömürülmesini garanti altına alıp, sürekliliğini sağlayan iktidar örgütlenmesidir. Bunu toplum ve çalışma düzenini bozacak aykırı davranış ve eylemler karşısında baskı uygulama potansiyeliyle, hukuksal kurallar oluşturup iş hayatını ve toplumsal ilişkileri düzenleyerek, eğitim sistemi ve kültür endüstrisi yoluyla işçi sınıfının bilinçlilik durumu üzerinde hegemonya oluşturulmasında rol alıp, bu yapıları yönlendirerek sağlar. Yine işçilerin sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev haklarını kullanması, sömürüyü sınırlasa da devlet-patronlar-işçi sendikaları arasında kurulan korporatif sendikal ilişkilerle sömürü ilişkileri güvence altına alınır. Sömürü, bir defalık bir olay değil, bir olgu/süreçtir. Sürekli var olması ve sürdürülmesi gerekir. Toplumsal maddi yaşamın üretimi, salt iktisadi pratiklerle değil, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki çeşitli pratiklerle hep birlikte sağlanır ve bir sürekliliğe kavuşur. Kapitalist devlet, kapitalist toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutlarıyla birlikte bir var oluşa sahiptir. Kapitalist devlet, bu boyutların birbirlerinden ayrı ve yalıtık değil de iç içe ve etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sisteminin öğesidir.

> “Kapitalist toplumlardaki devletin ekonomik sömürüye tarafsız anayasal devlet görünümü nedeniyle doğrudan müdahalesine ihtiyaç yoktur, ancak sermaye hâkimiyetinin ve piyasa güçlerinin kendilerini güvende hissedebilmeleri için gereken

> koşulları tesis eden devlet, sömürü sürecine dolaylı olarak bulaşacaktır."[105]

Kapitalist devlet aslen bir siyasal iktidar organizasyonu olmakla birlikte, iktisadi süreçler içerisinde tarihsel akışta değişen oranlarda olmak üzere bizzat bulunur. Örneğin Avrupa'da 20. yüzyılın ortalarından 1970'lerin sonuna kadar süren bir tarihsel dönemde gözlenen kapitalist gelişmenin Fordizm aşamasında, emek güçlerinin yeniden üretilmesine ilişkin olarak, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda devlet, organizasyonlarıyla doğrudan yer almıştır. Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan 1980'lere kadar olan tarihsel kesitte devletin kamu iktisadi teşekkülleri oluşturarak, iktisadi faaliyetler yürütmesi söz konusudur. 1970'lerde başlayan krizle birlikte, sosyal devlet formundan neoliberal kapitalist devlete dönüşüm dönemi yaşanmış, kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesinde değişiklikler olmuş, özelleştirmelerle sermaye birikimine yeni alanlar açılırken, devlet bu alanlardan çekilmiştir.

Kapitalist devletin ekonomik bir işlevi olan emek gücünün yeniden üretimi süreçlerini organize etmesi geçmişte, kamusal eğitim ve sağlık sistemi, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar, kreş desteği, işsizlik sigortası, iş bulma büroları, kamusal ulaşım, konut yapımı, tatil ve spor alanının düzenlenmesi gibi başlıklarda somutlaşmıştır. Kapitalist devletin bu yükümlülükleri, sermaye birikimi için gerekli koşulları sağlamıştır. Kapitalist devlet, işçi sınıfının bu başlıklarda yürüttüğü mücadelelerdeki taleplerini sermayenin birikim stratejisiyle uyumlu olarak üstenmiş, sınıfın kazanımlarını sınırlamış ve toplumsal patlamaların önünü almıştır. Kapitalist devletin emek gücünün yeniden üretiminde üstlendiği roller ve oluşturduğu maddi düzenekler, emekçiler üzerinde siyasal-

---

[105] Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 238-9

ideolojik denetim sağlamış ve hegemonya oluşturmuştur. Toplumsal sermayenin bütününün yeniden üretimi, eş deyişle sermaye birikim süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından bilimsel araştırmalar, enerji sektörü, iletişim sistemi vd. kapitalist devletin tekelinde bulunmuştur.[106] 1970'lerden beri yaşanan kapitalist sistemdeki kriz tarihsel kesitinde, kar oranlarındaki düşme eğilimine karşı-eğilimlerin hayata geçirilmesi ve göreli artık-değerin artırılması amacıyla emek süreçlerinin düzenlenmesi neoliberal kapitalist devletin ekonomiye müdahalesinin bir biçimi olmuştur. Emek gücünün yeniden üretiminde yer alan birçok öğe, piyasalaştırılmış, kapitalist devletin tekelinde olan enerji, telekomünikasyon gibi sektörlerde özelleştirmeler yaşanmıştır.

Kapitalist devlet, sermaye birikim süreçleri için gerekli olan hukuksal ve parasal düzenlemeleri yapmaktadır. Üretim ve sermaye birikim süreçlerinin oluşturucu (ihaleler, özelleştirmeler) öğesi olabildiği gibi, bu süreçlerle her zaman içsel olarak ilişkilidir. Ayrıca kapitalist devlet, altyapı yatırımlarıyla sermaye birikimi için gerekli bir koşulu oluşturarak, vergilendirme politikaları uygulayarak, ihalelerle şirketlerin kar edeceği projeler yaratarak, özelleştirmelerle sermayeye kaynak aktarımları yaparak, Merkez Bankası ve üst kurullar aracılığıyla para ve maliye politikaları oluşturarak, bütçe üzerinden temel harcama ve yatırım kalemlerini belirleyerek, borçlar hukuku ve ticari hukuk ile dolaşım alanını organize ederek, ülke kapitalist sınıfının ülkeler arası sermaye ihracı yapmasını ve pazarlar bulmasını destekleyerek, emperyalist örgütler aracılığıyla bağımlı ülkelerin iktisat politikalarını yönlendirerek iktisadi süreçleri düzenleyip, bunlara müdahale etmektedir.

---

[106] Bkz; Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 184-212

Devlet iktidarı, devlet aygıtı, hükümet

İktidar sınıfsaldır. İktidar sınıflar arası güç ilişkileridir.[107] Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel *boyutları* bulunmaktadır. Bu iki temel sınıf arasında gerçekleşen toplumsal ilişkiler ve pratikler, hegemonya *yapıları* tarafından koşullanır. Hegemonya yapıları, bazı durumlarda ağırlıkla baskı ve zor kullanımıyla, başka bazı durumlarda ağırlıkla ideolojik onay ve rıza yoluyla, bazen de bunların bileşimiyle çalışır. Hegemonya, baskı uygulama, mecbur bırakma ve zorlama, korku, yıldırma, ideolojik onay, rıza ve bağlanma, oyalama ve meşgale oluşturma gibi yollar üzerinden gerçekleşir. İşçi sınıfı ve toplumun diğer kesimleri üzerinde oluşan kapitalist sınıfın hegemonyası, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını sağlar. Kapitalist devlet, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki iktidar ilişkilerinin[108] aslen siyasal yapısı olsa da, toplumsal ilişkilerin devlet boyutunun da barındırdığı iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal yanlar vardır. Dolayısıyla devlet iktidarı, salt siyasi iktidar değildir.

Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını sağlayan iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel pratikler nelerdir?.. İşyerlerinde işçiler ile patron(lar) arasındaki ilişkiler, iktidar ilişkileridir. Üretim araçlarının sahibi olan patronların işçiler üzerinde iktidarı olmadan ve bu iktidar her gün yeniden

---

[107] "İktidarın alanı kesinlikle ilişkiseldir. Bir sınıfın iktidarı (örneğin egemen sınıfınki), onun elinde tuttuğu bir tözü anlatmaz: İktidar, çeşitli sınıfların toplamı hiç olan iktidara ilişkin eski anlayış uyarınca paylaşacakları ya da mübadele edecekleri nicelenebilir bir büyüklük değildir. Bir sınıfın iktidarı, her şeyden önce, o sınıfın ekonomik, siyasi ve ideolojik münasebetler içindeki nesnel yerine (…) gönderme yapar." Bkz; Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 163

[108]"Devletin (Marx'a göre sermayenin olduğu gibi) bir ilişki veya daha belirgin olarak, mücadele eden sınıflar arasındaki iktidar ilişkisinin bir şekillenmesi olarak görülmesi gereklidir." Bkz; Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau'ya Cevap*, N. Poulantzas-E. Laclau-R. Miliband-*Kapitalist Devlet Sorunu* içinde, İletişim Yayınları, 2. Basım, 1990, s. 161

üretilmeden, sömürü ilişkileri sürdürülemez. Sömürü ilişkileri olan üretim ilişkileri, bir yönüyle aynı zamanda iktidar ilişkileridir. Dinsel ideolojiler, milliyetçilik, hayırseverlik, mistik ve metafizik mikro-ideolojiler vb., günlük pratiklerde üretilirken kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için hegemonya oluşturur. Kültür endüstrisi kapsamındaki ürünlere yönelmiş aktiviteler, endüstrileşmiş sportif etkinlikler, toplumsal iktidarı yeniden üretir. Hukuksal kurallar ve hukuk yapısı, baskı uygulama ve ideolojik işlevler üzerinden kapitalist sınıfın iktidarına hegemonya sağlar.

Devlet aygıtı, klasik yaklaşımla devlet kurumları, bürokrasi, bakanlıklar, yasama organı, yargı kurumları ve baskı organlarını içerir. Üstelik Althusser'le birlikte bunlara "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA)'lar da eklenmiştir. Bize göre devlet, kapitalist sınıfın işçi sınıfıyla ilişkilerinde bir organizasyon olduğundan, üst-*yapılar*dan biridir. Kapitalist devlet, her ülkede özgül yönleri de olan fakat genel hatlarıyla kapitalist demokrasi olarak adlandırılan biçimiyle belirli bir düzenlenişe ve işleyişe sahip bir yapıdır.

Hükümet, devlet iktidarını işleten yürütme gücü olarak siyasal iktidarın bileşenidir. Yürütme gücü kapitalist sınıfın güncel, yakın ve uzak erimli çıkarları doğrultusunda iktisadi ve diğer toplumsal pratiklere yön veren, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarına müdahalelerde bulunan bir komitedir. Parlamentolarda artık eskiden olduğu gibi kapitalist sınıfın farklı fraksiyonlarının temsilcilerinin bulunması yerine, düzen partilerine mensup, tümü kapitalist sınıfa ideolojik angajman gösteren vekiller bulunmaktadır. Düzen partileri ideolojik/politik vizyonları itibariyle nüanslara sahipse de, bu ideolojik perspektifler burjuva dünya görüşünün/liberalizmin çatısı altında toplanır.

'DİA'lar ve 'devlet aygıtı'

Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA)’ları tarif ederek, “Devletin Baskı Aygıtları” (DBA)’lardan ayırt edilmeleri gerektiğini belirtir.[109] Althusser’e göre, devlet, aile DİA’sıyla ailelerde, öğrenimsel DİA’yla özel ya da devlet okulları olsun her okulda, haberleşme DİA’sıyla basın-radyo-televizyon kanallarında ve hatta internette, kültürel DİA’yla edebiyat, güzel sanatlar ve sporda, hukuk DİA’sıyla bu alanda, diğer DİA’larla da toplumsal yaşamın diğer alanlarında, “hazır ve nazır”dır. Kısacası, ona göre, devlet neredeyse her yerdedir ya da neredeyse her şey (aile, edebiyat vd.) devlettir.

Althusser’in çizgisinde yer alan Poulantzas’ta ise bu ayrım şu şekilde ifade edilmektedir:

> “Egemen ideoloji toplumun bağrında bir dizi aygıtların ve kurumların içinde maddileşir, bu aygıt ve kurumlar arasında, kiliseler (dini aygıt), siyasal partiler (siyasal aygıt), sendikalar (sendikal aygıt), okullar ve üniversiteler (öğretim aygıtı), ‘haber alma araçları’ (gazeteler, radyo, sinema, tv, kısacası enformasyon aygıtı), ‘kültürel’ olan (yayın), belli bir görünüm altında aile vb. sayılabilir. Bunlar devletin ideolojik aygıtlarıdırlar.
>
> “Bu aygıtlar, göreli olarak devletin ‘baskı’ aygıtından ayrıdırlar, ana görünümü örgütlü fizik baskı olan ve rolünü bu görünüm altında, devletin yasal tekeli altında yerine getiren aygıt dar anlamda devlet aygıtıdır.”[110]

Poulantzas’ın başka bir yazısından alıntılayıp tekrarlayalım:

“Devlet sistemi, içlerinde bazılarının temelde, en katı anlamıyla baskı rolünü yüklendiği ve ötekilerin ideolojik rolü üstlendiği çeşitli aygıtlar ya da kurumlardan oluşmaktadır.

---

[109]Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2003

[110]Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 351-2

Birinciler, devletin baskı öğesi aygıtını, yani klasik Marksist anlamda devleti (hükümet, ordu, polis, mahkemeler ve idare) oluştururlar. İkinciler ise, kilise, siyasal partiler, dernekler (tabii ki devrimci parti ve sendikalar bunların dışında), okullar, kitle haberleşme araçları (gazeteler, radyo, televizyon) ve bir bakıma da aile gibi, devletin ideolojik aygıtlarını meydana getirirler.

> "(…) devletin ideolojik aygıtları başlıca işlevleri –telkin ve iletim- sayesinde daha fazla ve daha önemli bir özerkliğe sahiptirler: Bunların birbirleriyle ve devlet baskı aygıtıyla ilişkileri, devlet baskı aygıtının kollarının karşılıklı bağlarıyla karşılaştırıldığında daha fazla bağımsızlığa sahip oldukları görülmektedir."[111]

Türkiye sosyalist solu içerisinde ve Marksist aydınlar arasında, "yapısalcı Marksizm" adıyla anılan bu okulun, etkisi kuvvetlidir. Sol liberal aydınların bu konuda iflah olacağı yoktur. Fakat örnek olsun Haluk Yurtsever gibi tecrübeli sosyalist politik figürler dahi, DİA'lar-devlet aygıtı ayrımını benimsemektedir. Yurtsever DİA'ları "devlet sisteminin dışında saymak düşülebilecek bir başka yanlış olur" demektedir.[112]

Ralph Miliband'ın bu kavrayışa dönük eleştirisi ise uyarıcı niteliktedir:

> "(…) Adı geçen kurumların bir iktidar sisteminin parçası olduklarını ve (…) giderek devlete bağlandıklarını ve onun tarafından desteklendiklerini göstermenin gerekliliği (…) Ama ilgili kurumların aslında devlet sisteminin parçası olduklarını söylemek gerçekle bağdaşmıyor (…)"[113]

---

[111]Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet Sorunu*, *a.g.e.* içinde, s. 35-6
[112]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 132
[113]Ralph Miliband, *Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas'a Cevap*, *a.g.e.* içinde, s. 52-3

Bize göre, kapitalist toplumda sermaye sınıfının iktidarı toplumsal ölçekte oluşur ve yeniden üretilir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, tek başına devlet organizasyonuyla sağlanmaz.[114] Bunun yanı sıra toplumsal egemenliğin/iktidarın, iktisadi, ideolojik (eğitsel, iletişimsel), kültürel (edebi, sanatsal, sportif), sivil topluma ait örgütsel (sendikalar, dernekler, vakıflar vd.) boyutları da bulunmaktadır. İşçiler ile patronlar arasında işletmeler ölçeğinde kurulan ilişkide, salt iktisadi ve hukuksal bir ilişki değil, aynı zamanda egemenlik-tabiiyet ilişkisi de vardır.[115] Eğitim sistemi ve medya, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katılan pratikleri ve insanlar arası ilişkileri barındırır. Sendikalar, devlet ve patronlarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştıran korporatist örgütlenmeler olarak, emekçilerin kapitalist sisteme bağlanmalarını sağlar vd… İşte biz, bütün bu boyutlarda sermaye sınıfının toplumsal egemenliğinin oluşmasına katılan ve bu egemenliği her gün yeniden üreten organizasyonlara, *toplumsal iktidarın hegemonya yapıları* diyoruz. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarı, oluşan hegemonyayla sağlanır ve yeniden üretilir. Toplumsal çeşitli

---

[114]"Devlet iktidarı, sınıf iktidarının sağlandığı ve sürdürüldüğü başlıca ve nihai –ama tek değil- yoldur." Bkz; Ralp Miliband, *Poulantzas ve Kapitalist Devlet*, *a.g.e.* içinde, s. 67. "(…) iktidar, Marksizm açısından devletle özdeşleşmez ve devlete indirgenmez (…)" Bkz; Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 39

[115] Şu cümlelerde benzer bir argüman ifade edilmiştir: "Bölüşüm ilişkilerinin egemenlik ilişkilerinin ve çatışmanın temeli olduğunu söylemesek de üretim ilişkilerinin böyle bir temel oluşturduğunu kesinkes söyleyebiliriz. Bu, üretim ilişkilerinin (…) *toplumsal sınıflar arasındaki egemenlik ilişkileri olduğu anlamına gelir*." Simon Clarke, *Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı*, Editör: Simon Clarke, *Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, s. 118 "(…) ekonomik mülkiyet en başta üretim araçlarını verili kullanımlara koşmanın ve böylece elde edilen ürünlerin sahibi olmanın erkini, sahiplenme de üretim araçlarını çalıştırmanın ve emek sürecine hâkim olmanın erkini gösterir." Bkz; Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 39

süreçler, organizasyonlar ve üretimler aracılığıyla sermaye sınıfının toplumsal egemenliğine süreklilik kazandırılır.

Öte yandan devlet, belirli bir düzenlenişe ve işleyişe sahip toplumsal bir yapıdır. “Araç”, “aygıt” türü nitelemeler yerine organizasyon, örgütlenme, yapı gibi kavramlaştırmaları kullanmanın sağlıklı olduğu inancındayız.

Kapitalist devlet “göreli özerk” mi?

Poulantzas, “göreli özerklik” konusunda şunları yazmıştır:

> “Ekonomik düzey ve siyasal düzey ayrımı, kapitalizmin değişik aşamalarına ve evrelerine bağlı olarak (bu ayrımın kendisi de dönüşüme açıktır), kapitalist devletin göreli özerkliğini incelememiz için genel çerçeveyi sağlar (…) Devletin ‘göreli özerkliği’ ifadesindeki ‘göreli’ teriminin (neye ve kime bağlı olarak göreli?) burada devlet ve hâkim sınıflar arasındaki ilişkiyi göstermekte oluşudur (yani, hâkim sınıflarla ilişkisinde görece özerk).”[116]

Poulantzas “kapitalist devlet tipinin ayırt edici özellikleri” olarak “iktisat ve politikanın birbirinden görece ayrılması” ile “egemen sınıf ve fraksiyonlar karşısında devletin görece özerkliği”ni öne sürmektedir.[117]

Kapitalizm çağında siyasi olanın ekonomik olandan ayrılmışlığı görüşü, aldatıcı ve yanıltıcıdır. Çünkü kapitalist toplum, etkileşimli bir toplumsal ilişkiler ve yapılar sistemidir. Bu yanlış görüşün oluşumunda üretimin, teknik bir süreç olarak kavranmasının rolü büyüktür. Bu şekilde kavrandığında kapitalist üretim ilişkileri kendi kendini sürekli yeniden üretir/süreklileşir ve sonuç sömürü ilişkilerinin

---

[116]Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau’ya Cevap*, *a.g.e.* içinde, s. 154-5

[117]Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 364

ebedileştirilmesidir. Kapitalist üretim ilişkileri olan sömürü ilişkileri, salt iktisadi ilişkiler değildir ve süreklilik içerisinde var olmaları, toplumun kapsadığı tüm ilişkilerin etkileşimli bütünlüğüne/sistemine bağlıdır.[118] Kapitalist devlet, sermaye birikim süreçlerinin dışındaki bir yapılanma olmasına karşın, bu süreçlerin oluşturucu bir bileşenidir. Sermaye birikim süreçleri, salt iktisadi olgular olmayıp, sermaye birikim sürecinin biçimini, sınıf mücadeleleri şekillendirir.[119] Özetle, "(…) kapitalist devlet, kapitalist üretim ilişkilerinden ayrı ve onların üzerinde olan bir şey değildir, fakat bu ilişkilerin doğrudan bir parçasıdır."[120] Bu saptamayı Poulantzas da yapmıştır: "(…) siyaset-devlet (ama ideoloji için de aynı şey geçerlidir) farklı biçimlerde olmakla birlikte, üretim ilişkileri içinde ve böylece de onların yeniden üretiminde her zaman kurucu olarak mevcut olmuştur."[121]

Jessop'un kapitalist devletin, sermaye birikim sürecinden kurumsal olarak ayrışmış olduğunu belirtmesi de yerindedir:

> "Kapitalist devlet biçiminin en önemli genel özelliği onun *tikelleştirilmiş* (sermaye çevriminden kurumsal olarak ayrışmış) olmasıdır."[122]

Bunun anlamı, kapitalist devletin kapitalist sınıftan ve sermaye birikim süreçlerinden ayrışmış bir *yapılanma* olduğudur. Yoksa

---

[118]"Üretim ilişkileri, basitçe emek sürecine dair ilişkiler değildir (…) Üretim ilişkileri toplumdan bağımsız değildir (…)" Bkz; Simon Clarke, *Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 106

[119]Kapitalist devletin birikim süreçlerinden görünürde özerk oluşuna dair aşırı vurguyu "politisizm" olarak isimlendirenler bulunmaktadır. Bkz; John Holloway, Sol Picciotto, *Sermaye, Kriz ve Devlet*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s.146, 152

[120]Colin Barker, Kapitalist Devlet Kuramı Üzerine Bir Not, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 253

[121]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 18

[122]Bob Jessop, *Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 208

"(…) devletin asli özelliği onun özerkliği değil, fakat onun sınıfsal karakteridir."[123]

Bu noktada Marx'ın *Kapital*'deki analiz ve sentezlerinde, devletin, kapitalist üretim için gerekli olmadığı, *Kapital*'de geliştirilen kavramların hiçbirinin devleti ön varsaymadığı şeklindeki düşüncenin[124] yanlış olduğunu belirtmeliyiz. Bize göre üretim, toplumsal ilişkileri ve devleti önden varsayar, üstelik toplumsal ilişkilerin yeniden üretimine de yol açar. Marx'ın konuyu katmanlı bir tarzda incelemesi nedeniyle kapitalist devleti incelemeye daha sonra dâhil etme planını gerçekleştirmeye ömrünün yetmeyişi, onun eserinde kapitalist üretimin izole iktisadi bir süreç olarak yanlış kavranışını beslemektedir. Devletin, sınıf mücadelesinin gelişmesinden kaynaklandığı belirtilerek, onun tarihsel bir gereklilik olarak görülmesi doğru olmakla birlikte, siyasal olanı iktisadi olandan ayırma yanılgısına düşülmemelidir.[125] Çünkü kapitalist üretim ilişkileri, sınıflar arası ilişkilerdir. Kapitalist devlet, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi için gereklidir.

Tarihin hiçbir döneminde devlet, toplumun üstünde, ondan ayrı bir güç olmamıştır. Devlet, toplumsal ilişkilerin bir boyutudur.[126] Bize göre devlet, sınıflar üstü bir hakem ya da güç değildir, çünkü toplumsal ilişkilerin üstünde değildir.

---

[123]Simon Clarke, *Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 230

[124]Simon Clareke, *Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 231

[125]Clarke şöyle yazmaktadır: "(…) devlet mantıksal olarak sermayenin gerekliliklerinden dolayı gelişmemiştir; o, tarihsel olarak sınıf mücadelesinden çıkıp gelmiştir" Bkz; Simon Clarke, *Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi*, *a.g.e.* içinde, s. 231

[126]Devletin bir ilişki olarak kavranması Poulantzas'ın ve başka yazarların bahsettiği bir husustur. Örneğin bkz; Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau'ya Cevap*, *a.g.e.* içinde, s. 163-4; Nicos Poulantzas,

Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın bir egemenlik örgütlenmesidir. Kapitalist sınıf, kapitalist devlete doğrudan egemen değildir, ona istisnai bireysel durumlar haricinde nüfuz etmez. Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın toplumda egemen olmasını sağlayan iktidar ilişkilerinin bir yapılanmasıdır.

Devlet yapısı içerisinde yer alan siyasilerin ve bürokrasinin, kapitalist sınıftan ayrışmış durumda oluşunu, "göreli özerklik" olarak nitelemenin getirdiği teorik bir yarar yoktur. Bu kategoriler, ideolojileriyle kapitalist dünya görüşünün kapsamında bulunan perspektiflere sahip olup, kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uyumlu şekilde çalışır.

Şimdi, "olağanüstü" devlet olarak adlandırılabilecek bazı devlet tiplerine bakabiliriz.

Bonapartizm

1848-1852 yılları arasında Fransa Cumhurbaşkanlığı yapan III. Napoleon (Napoleon Bonapart'ın kardeşinin oğludur), bir darbeyle cumhuriyeti yıkarak imparatorluğunu ilan etmiştir. Bonaparte'ın darbeyle iktidarı ele geçirmesine burjuvazi pasif onay vermiştir. Bonapartizm, burjuvazinin siyasal egemenliğinin olgunlaşmadığı dönemde gözlenen bir diktatörlüktür. Proletaryanın iktidarı alamaması, burjuvazinin

---

Devlet, İktidar, Sosyalizm, Epos Yayınları, 2004, s.143. "(…) devlet, ekonomik temele gönderme yapılarak açıklanabilecek bir üstyapı değildir. Tıpkı para, değer vb. gibi tarihsel olarak özgül bir toplumsal ilişkiler biçimidir (…) bir toplumsal ilişki biçimi olarak tanımlanabilecek devlete (…)" Bkz; John Holloway, *Devlet ve Gündelik Mücadele*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 275-314. "Devlet erki de biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkidir." Bkz; Bob Jessop, *Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 208 "Devlet iktidarı, belirli bir konjonktürde değişen güçler dengesini yansıtan karmaşık bir toplumsal ilişkidir." "Kapitalist devlet tipine en temel biçimsel özelliğin tikelleştirilmesi; yani, sermaye dolaşımından kurumsal ayrımı olan, biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki (…)" Bob Jessop, *Devlet Teorisi*, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 162, 455

ise elinde tutamaması sonucunda gelişmiştir. Bonaparist devlet, çatışma halindeki iki temel sınıf arasındaki bir denge durumunun ürünüdür.

> "Bu yönetim, üretim tarzlarının sonucu olarak birbirlerinden yalıtılmış bulunan, çıkarlarını savunacak tutarlı ve bilinçli bir sınıf oluşturma yetisinden yoksun oldukları için 'temsil edilme ihtiyacı' (Marx) duyan ve Fransız taşrasında Napolyon'un anılarının canlılığından dolayı tarihsel geleneğin değerli kıldığı kişiyi benimseyen küçük toprak sahibi muhafazakâr köylülerin büyük bir bölümü tarafından da destekleniyordu. Bir diğer destek 'kesesini kurtarmak için tacını kaybetmesi gereken' (Marx) ve iktidarı maddi çıkarlarını koruyacağına inandığı 2 Aralık serüvencisine emanet eden burjuvaziden geliyordu."[127]

Bonapartizmde, devlet örgütlenmesi ve yürütme gücü, kapitalist sınıftan bağımsız/özerk bir görünüme sahiptir. Bonapartist devlet örgütlenmesi, zaman içerisinde güçlenip sağlamlaşan bir yapılanmadır. Bonapartist diktatörlük, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimini sağlamıştır.

Faşist devlet ve askeri diktatörlük

Faşizm ve askeri diktatörlük biçimindeki olağanüstü kapitalist devlet biçimleri, kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin hegemonya krizlerinde gündeme gelmiştir.

Almanya'da 1921-33 yılları, İtalya'da 1919-27 yılları arasında bunalımlar yaşanmıştır. Bu iki ülkedeki klasik faşist devletler, kriz koşullarının ürünüdür. İtalya ve Almanya'da yaşanan krizlerden çıkış, emek üretkenliğini artırmaktan, hammadde kaynaklarına ve yeni pazarlara ulaşmaktan geçmektedir. Geç

[127]Hazırlayanlar: Gérard Bensussan-Georges Labica, *Marksizm Sözlüğü*, Yordam Kitap, 2016, 1. Basım, s. 144

kapitalistleşen bu iki ülkenin yeterli sömürgeleri olmadığından, yeni bir paylaşım savaşını koşullamışlardır.[128]

Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası da örtüşmektedir.[129]

Faşizm, emek-sermaye karşıtlığının artık çelişki formunu aldığı ve baş çelişki (ön plandaki ve diğer çelişkilerin çözümünün bağlandığı çelişki) olduğu bir tarihsel kesitin sonucudur.[130] "(…) devrimin zincirin en zayıf halkasında (Rusya'da) gerçekleştiği halde, bundan sonra gelen ve çağın Avrupa'sına göre en zayıf olan öteki iki halkada da faşizmin kurulduğu söylenebilir."[131] Almanya ve İtalya'da kriz döneminde, işçi sınıfı hareketi güçlenmiştir. Faşist hareket, sermaye sınıfı için bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir.[132]

Bunlara bir de faşizmin, Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığının, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına geldiği eklenmelidir.

Faşizm, yürütmenin faşist partinin "lideri" odağında merkezileştirildiği ve güçlendirildiği, açık bir diktatörlüktür. Faşizm, bir totaliterizmdir.

---

[128]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 158, 173-4
[129]Mehmet Okyayuz, *Faşizm*, Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi* içinde, s. 377-90
[130]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 174
[131]Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 36
[132]Mehmet Okyayuz, *Faşizm*, *a.g.e.* içinde, s. 377-90

> “Totalitarizm elbette en başta siyasal çoğulculuğun ve her türlü muhalefetin kaldırılması, parlamenter hükümet biçimine ve güçler ayrılığına son verilmesi, tek lider ve tek parti (“Führer ilkesi”) etrafında birleşmiş hiyerarşik devlet yapılanması, merkezi ekonomik yönetim, kısacası devletin toplumu tam kontrol altına alması demektir. Buna resmî ideoloji ve medya üzerindeki devlet tekeliyle birlikte temel hak ve özgürlüklerin kaldırılması ve terörün başat yönetim tekniği olarak kullanılması da eklenmelidir.”[133]

Faşist devlet iktidarının sürekliliği, faşist partiye ve onun toplum içerisindeki kitle hareketi örgütlenmesine yaslanır. Devlet iktidarı, havada asılı durmaz, toplumsal destek üzerinde yükselir. Bu durum, faşizm için de geçerlidir. Ayrıca, işçi sınıfı örgütlenmesini dağıtmak için devletin korporatif devlet olarak emekçilerle alternatif ilişkilenmesi de gerekmektedir.

Faşist devlet, tekelci kapitalist sınıfın, eş deyişle finans kapitalin çıkarlarını savunur, fakat bu iktidar bütün sınıflara mensup bireyleri, kitle tabanı olarak örgütleyebilmiş, en çok da ara katmanları oluşturan küçük burjuvaziden destek görmüştür.[134]

Emperyalist hiyerarşide alt basamaklarda yer alan bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil diktatörlükleri ya da otoriter yönetim biçimlerini, faşizm olarak nitelemek doğru değildir. Faşizm ile

---

[133]Yaşar Ayaşlı, *Eski ve Yeni Faşizm*, Yordam Kitap, 1. Basım, 2023, s. 196

[134]“Bu partiler, kitle tabanı, taraftarları, militanları ve temsilcilerini esas olarak küçük burjuvazinin oluşturduğu, iyi örgütlenmiş kitle patileridirler.” Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 292. Poulantzas’ın küçük burjuvazi kapsamında “üretken olmayan ücretlileri”, örneğin sermayenin dolaşımı alanında çalışanları, artık-değerin gerçekleşmesine katkıda bulunan emekçileri, hizmet sektörü işçilerini ve devlet memurlarını sayması bir teorik yanlıştır. Bütün bu emekçiler, işçi sınıfının bileşenidirler. Ayrıca Poulantzas, küçük burjuvaziyi, eş deyişle işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki katmanları, bir “sınıf” olarak görürken de yanılgı içerisindedir. Bkz; Poulantzas, *a.g.e.*, s. 277-88

bu siyasal rejimler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi/sürüleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine "faşizan" denebilir. Bize göre, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neoliberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980'lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte, billurlaşmıştır.

Kapitalist demokrasi ve neoliberal otoriter kapitalist devlet

Burjuva demokrasisi, kapitalist devletin olağan/alışılmış biçimidir. Önceleri kapitalist demokrasi adındaki bu devlet biçiminde parlamentolarda, sınıfsal kompozisyon açısından farklı taraflar bulunuyorken (ağırlıkla burjuvazinin fraksiyonları), günümüzde geçirilen başkalaşımla birlikte parlamentoda temsil edilen partilerin tümü ideolojik/siyasal vizyonları itibarıyla kapitalist sınıfın çıkarlarına bağlanmakta ve artık hepsi sadece bu çıkarlarla uyumlu kalarak ufak nüanslar göstermektedir.

Demokrasi, devlet iktidarının ve otoritesinin sınırlanması[135] olarak görülemez. Kapitalist demokrasi, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturucu bir unsuru olarak var olan kapitalist devlet yapısının klasik/olağan biçimdir. Kapitalist demokrasi adındaki devletin/rejimin yapılanması, zaten işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki güç ilişkilerine göre şekillenir.

[135]H. Yurtsever böyle görüyor. Bkz; Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 199

Toplumsal ilişkiler ile kapitalist devletin yapısı birlikte değişmektedir. Günümüzde neoliberal kapitalist devlet, kapitalist sınıfın iktidar organizasyonu durumundadır. Öyleyse bu devletin özellikleri nelerdir?..

Önce neoliberal ideoloji ve pratiklerin ne olduğuna bakabiliriz:

> "*Neoliberalizm, hem gelişmiş hem de gelişme yolundaki kapitalist dünyanın egemen sınıflarının ideolojisi ve pratiğidir*.
>
> "(…) Neoliberal ideoloji, İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile 1970'lerin ortası arasında emekçi ve köylü sınıfların elde ettikleri kayda değer kazanımlara, egemen sınıfların verdikleri yanıttır. O zamandan beri eşitsizlikte oluşan devasa artış, egemen sınıfların gelirinde meydana gelen ve sınıfın belirlediği şu tür politikalardan kaynaklanan büyümenin dolaysız sonucudur: a) emek piyasalarının kuralsızlaştırılması, işçi sınıfı karşıtı bir hamle; b) finans piyasalarının kuralsızlaştırılması ve 1980-2005 döneminde sermayenin egemen kolu olan finans kapitalin bundan büyük yararlar elde etmesi; c) nüfusun tüketim düzeyi yüksek kesimine emekçiler pahasına yarar sağlayacak şekilde, mal ve hizmet ticaretinin kuralsızlaştırılması; d) toplumsal kamu harcamalarının azaltılması ve bundan işçi sınıfının zarar görmesi; e) kamu hizmetlerine bağımlı olan emekçi sınıfların refahı pahasına, nüfusun en zengin %20'sine yarar sağlayacak şekilde hizmetlerin özelleştirilmesi; f) dayanışma kültürünü zedeleyecek şekilde bireyciliğin ve tüketimciliğin teşvik edilmesi; g) piyasalara sözde büyük saygı gösteren ama ulus aşırı şirketler ile kurulu oldukları devletlerarasındaki apaçık bir ittifakı maskeleyen kuramsal bir anlatının ve söylemin geliştirilmesi; h) egemen sınıfların çıkarlarını ve bu çıkarları besleyen ekonomik birimleri – ulus aşırı şirketleri- desteklemek için devlet müdahaleciliğinin gerçekte artmasıyla

> açıkça çelişen müdahalecilik karşıtı bir söylemin öne sürülmesi."[136]

Neoliberal ideoloji, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesinin azaltılmasını savunurken, aslında pratikte devletin iktisadi süreçlere müdahalesinin niteliği değişmiştir. Bu müdahaleler sonucunda toplumsal/sınıfsal eşitsizlikler artmış, neoliberal kapitalist devletin sınıfsal niteliği pekişmiştir.

Ticaretin kuralsızlaştırılması, özelleştirmeler, finansal serbestleşme, çalışma hayatında esnek üretim süreçlerine geçiş, neoliberal sermaye birikim biçimi döneminin özellikleridir. Özelleştirmeler yoluyla toplumsal servet sermayeleştirilmekte, sermaye birikimi üzerindeki toplumsal kısıtlama böylelikle ortadan kalkmaktadır. Bu mekanizmaların oluşturduğu stratejiye "ilkel birikim" diyenler bulunmaktadır.[137] Harvey ise "el koyarak birikim" şeklinde bir kavramlaştırma yapmaktadır:

> "Hisse senedi spekülasyonları, anonim şirketleri ele geçirme kumpasları, enflasyonun neden olduğu yapısal değer yitirmeler, birleşme ve kazanımlar aracılığıyla varlıkların parçalanması, ileri kapitalist ülkelerde bile tüm halkı pençesine alan yüksek borç yükü, şirket yolsuzlukları, kredi ve hisse senedi manipülasyonlarıyla varlıklara el konulması (emeklilik fonlarının hisse senedi ve büyük holdinglerde yaşanan çöküşlerle erimesi) hepsi ama hepsi, çağdaş kapitalizm denen olgunun temel özellikleridir. Enron'un iflası, birçok kişinin işsiz kalmasına ve emeklilik haklarını yitirmelerine neden olmuştur. Fakat hepsinden daha fazla dikkat edilmesi gereken, el koyarak birikimin son zamanlarda

---

[136]Vincent Navarro, *Dünya Çapında Sınıf Mücadelesi*, *Çağdaş Marksizm Seçkisi-Yüzyıla Damga Vuran Metinler* içinde, Hazırlayanlar: Bertell Ollman-Kevin B. Anderson, Yordam Kitap, 2019, s. 302

[137]Metin Özuğurlu'nun bu düşüncesini aktaran Haluk Yurtsever*, a.g.e.*, s. 204 Oysa *Kapital 1. Ciltte* Marx'ın kullandığı kavram "ilksel birikim" ya da "ilk birikim"dir (İng. primitive accumulation).

> eriştiği doruk nokta olan başıboş fonlar ve diğer mali sermaye araçlarıyla girişilen spekülatif saldırılardır."[138]

Yurtsever "el koyarak birikim"in yeni yöntemleri olarak fikri mülkiyet "haklarının", biyoteknoloji ürünlerinin patent ve lisans "haklarının" tekelleştirilmesini, biyolojik korsanlığın yaygınlaşmasını, dünyanın genetik kaynaklarının tekellerin denetimine geçmesini, doğanın toptan metalaştırılmasını, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini sıralamaktadır.[139] Anlaşıldığı gibi, bütün bunlar sermaye birikiminin sadece yeni mekanizmalarıdır. Yani süreçler yenidir, fakat sermaye birikimi kavramında/soyutlamasında değişiklik yapmaya gerek yoktur. Kavramın içeriği zenginleşmiştir.

Şimdi neoliberal otoriter kapitalist devletin bazı temel özelliklerini sıralayabiliriz:

i. Kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.

ii. Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır. Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Milletvekillerinin devlet bürokrasisindeki/idaredeki karar alma süreçlerine katılımları kaybolmuştur. Siyasi kararların alınması, devlet politikalarının oluşturulması artık idare, hükümet, milletvekilleri ve siyasi partilerin aralarındaki görüşme ve tartışmaların sonucu olmaktan çıkmış, doğrudan yürütme gücünün ve devlet bürokrasisinin tekeline girmiştir. Parlamento siyasi uzlaşıların hazırlandığı sahne olma rolünü

---

[138]David Harvey'den aktaran Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 204-5
[139]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 205

yitirmiştir. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir. Sermayenin çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento, bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.[140]

iii. Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmakta, bunlar kaynaşmaktadır.

iv. Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir tür Bonapartizm türü olmayıp, devlet iktidarının bu merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde, başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.[141]

v. Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmaktadır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından geçişkenlik bulunur.

---

[140]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 243-53, 257

[141]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 255-6

Egemen kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.[142]

vi. Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan düzenek de kristalleşmektedir.[143]

vii. Neoliberal dönmede hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi (hukuk şirketleri) almaktadır.[144]

viii. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, topluma dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiştir.

ix. İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. "'Reformist' işçi sendikaları bundan böyle idari düzeneğin içine doğrudan

---

[142]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 261-6
[143]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 268-9
[144] İlhan Gülhan, *Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş*, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

doğruya yerleştirilmişlerdir."[145] Neoliberal kapitalist demokrasilerde, politik özgürlüklerde belirgin bir gerileyiş ve toplumsal ilişkilerin bütün boyutları üzerinde otoriter denetimin genişlemesi yaşanmaktadır.

x. Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları, katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partilerince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır. Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır.[146] Kapitalist sınıf iktidarının toplum üzerindeki hegemonyasının oluşması, toplumsal güçlerin çoğulculaştırılmasını içerir[147], fakat düzen partilerinin oluşturduğu çoğulculuk aldatıcıdır. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturulmasında siyasi partiler, birer hegemonya yapısı olarak işlevlerinde gerileme içerisindedir.

xi. Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Örneğin Türkiye'de profesyonel ordu/sözleşmeli askerlik üzerinden ordu yeniden yapılandırılmakta, polis örgütlenmesinin kadroları ağırlıkla milliyetçi-muhafazakâr parti tabanlarından devşirilerek, yapı sağlamlaştırılmaktadır.

xii. AB, DB, IMF ve NATO gibi emperyalist örgütler, kapitalist devletlerin uyguladığı bazı politikalarda yönlendirici olarak ülkelerdeki siyasal iktidarın içsel bir bileşeni olmakta,

---

[145]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 253
[146]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 258-9
[147] Bob Jessop, *Devlet Teorisi*, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 245

böylelikle kapitalist devletin uyguladığı bazı politikaların sorumluluğu ulaşılamaz, anonim örgütlenmelere aktarılmaktadır.

xiii. Neoliberal kapitalist devlet, bir holdinge benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Neoliberal otoriter devlet ile faşizm arasındaki farklar konusunda da Poulantzas'ın yazdıkları anlamlıdır:

> "Otoriter devletçiliğin yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. Bu devlet gerçek bir istisnai devletin yeni biçimi olmadığı gibi, kendi başına, böylesi bir devlete doğru geçişin formu da değildir. *Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni 'demokratik' formunu temsil etmektedir* (…) Ayrıca faşist devlet bir siyasi bunalıma ve onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül eder: Otoriter devletçiliğin, bunalım halindeki bir devlete tekabül etmeksizin, kendini dayattığı birçok ülkedeki durum bu değildir (…) Faşist devlet halkçı hareketin ve işçi sınıfının önceden uğradığı tarihsel bir bozgunu varsayar (…)"[148]

Komünizm ve devlet

Avrupa'da mutlak monarşiler, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimine yardımcı olmuş, burjuva devrimleri sonrasındaysa devlet iktidarları, kapitalizmin gelişiminde önemli işlevlere sahip olmuştur. Bu nedenle kapitalist toplumsal ilişkilerin oluşumu tümüyle kendiliğinden bir süreç olmayıp, kapitalizmin doğuşunda burjuva sınıfsal bilinç ve örgütlülük faktörleri devrededir. Komünizmin inşası içinse burjuvazinin sahip olduğundan daha gelişkin bir dünya görüşü ile öncü parti ve

[148]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 234

proletarya diktatörlüğü gibi örgütlenmelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Burjuva devlet yapısını sosyalizmde, sosyalist amaçlarla olduğu gibi kullanmanın mümkün olduğu şeklindeki anlayış, Paris Komün'ünden ve Sovyet iktidarından buyana tarihsel olarak olumsuzlanmıştır. Kapitalist devlet örgütlenmesinin hem tasfiye edilecek hem de dönüştürülecek öğeleri bulunmaktadır. Sosyalist devrim, sosyalist tipte yeni bir devleti kurar ve örgütler. Devlet iktidarının organları olan ordu, polis, yargı ve diğer bürokratik yapıların "yıkılması" ya da "parçalanması"ndan kastedilen, bunların yapılanma ve işleyişinin dönüştürülmesi, halkın katılımıyla yeni organların örgütlenmesidir.

Proletarya diktatörlüğü, sosyalist devrim sonrası işçi sınıfının iktidarı ya da egemenliğini anlatan bir olgu ve kavramdır. "İşçi sınıfının devleti", "sosyalist devlet", "sosyalist demokrasi", "proletarya demokrasisi" kavramları ile proletarya diktatörlüğü aynı anlamlara sahiptir.

Marx'ın bu konudaki formülasyonu şu şekildedir:

> "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinin ötekine devrimci dönüşüm dönemi yatar. Bunun karşılığı ise, *devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamayacağı bir geçiş dönemidir."[149]

Marx, komünizmi iki evreye ayırmakta ve "sosyalizm" kavramını kullanmamaktadır. Lenin, proletarya diktatörlüğüne sosyalizm demektedir. Sosyalizm döneminde işçiler ve köylüler toplumsal sınıflar olarak vardır, fakat bu dönem boyunca sınıfsal farklar zaman içerisinde kaybolur. Ülke ölçeğinde kapitalist sınıftan ve dünya ölçeğinde emperyalist

[149]Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

devletlerden gelebilecek direniş ve saldırılara karşı koymak için gerektiği kadar, sosyalist ülke(ler)de sınıfların ortadan kalması için de proletarya diktatörlüğüne, eş deyişle sosyalist devlete gereksinim duyulmaktadır.

Bize göre, proletarya diktatörlüğü bir devlet biçimidir, sosyalizm ise bir geçiş toplumu. Fakat bu "geçiş toplumu", kapitalizmden komünizme geçiş komünizmin içerisinde gerçekleştiğinden ikisi *arasında* ayrı bir evre oluşturmaz. Sosyalist siyasal devrim sonrası "devrimci dönüşümler dönemi" ile başlayıp komünizmin alt aşamasının sonuna kadar olan tarihsel kesiti, sosyalizm olarak kavramanın sakıncası yoktur. Sosyalizm evresi, eş deyişle komünizmin ilk evresinde siyasal devrim sonrasının ilk devlet biçimi proletarya diktatörlüğüdür. Proletarya diktatörlüğü zaman içerisinde değişen dinamik bir yapıdır. Sosyalist devletin ilk biçimi olan proletarya diktatörlüğü, sınıfların ortadan kalkmasıyla başkalaşır ve üreticilerin katılım gösterdiği böylelikle kamusallaşan bir sosyalist devlet formuna erişir. Komünizmin ilk evresi olan sosyalizm, dinamik bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak kavranmalıdır.

Haluk Yurtsever ise bizim görüşümüzün aksini savunmaktadır:

> "Komünizmin alt aşamasıyla, proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş dönemini birleştirip bütün bu sürece 'sosyalizm' demek kanımca büyük ve önemli bir teorik yanlışa yol açmaktadır."[150]

Oysa Yurtsever konuyu "köşeli" olarak ele almakla, süreklilikler ve dönüşümlerle karakterize bir tarihsel kesiti, kompartmanlara ayırarak düşünmekle yanlış yapmaktadır.

Yurtsever'in komünist topluma dair düşüncesi şöyledir:

---

[150]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 255

> “Komünist toplum, özel mülkiyetin, sömürünün, sınıfların, meta ilişkilerinin olmadığı, değer yasasının işlemediği, yabancılaşmış emeğin ortadan kaldırıldığı bir toplumdur. Komünizmin alt evresinde de, üst evresinde de bu kategoriler yoktur. Bunlar varsa henüz komünist toplum yoktur. Sorunu bu kadar kesin ve köşeli koymadan doğru bir teorik zeminde tartışmak olanaksızdır.”[151]

Bize göre bu yaklaşım, statik bir bakışa sahiptir. Komünist topluma dair teorik kavrayış, tarihsel gerçekliğin dinamizmini barındırmalıdır. Komünizm bir oluşum sürecidir. Komünizmin alt evresi olan sosyalizmde, Yurtsever’in sıraladıkları bir dönüşüm içerisinde gerçekleşir. Süreçlerin ve dönüşümlerin, soyutlamada statik ve “köşeli” biçimde kavranması, yanlış sonuçlara götürmektedir. “Şu varsa, komünizm yoktur” türünde bir kavrayış, komünizmin zaman içerisindeki gelişimini anlayamaz. Örneğin kapitalizm gelişip değişimler geçirerek emperyalizm formuna bürünmüştür. Emperyalizm kapitalizmin bir evresidir. Emperyalizm gelişti diye, kapitalizm ortadan kalkmamıştır. Buna benzer şekilde komünizmin ileri evresi, alt evresi olan sosyalizm adı verilen geçiş döneminden geçilerek oluşan bir toplumsal sistemi anlatır. Yine saf bir kapitalizmin olmadığını, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen üretim tarzı olarak toplumsal formasyonlarda var olduğunu biliyoruz. Komünizmin ilk evresi olan sosyalizmde de böylesi bir saf olma durumu yoktur.

Komünizmin alt evresi olan sosyalizm, tarihsel olarak bir geçiş kesitidir. Başlangıçtaki devlet biçimi olan proletarya diktatörlüğü üreticilerin devleti olacak şekilde gelişir, güçlenir ve dönüşür. Sömürünün kaldırılması sosyalist devrim sonrası hızlıca uygulamaya konacak bir konudur. Meta üretiminin önce sınırlandırılması ve sonrasında tamamen kaldırılması,

[151]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 289

sınıfların yerini üretici emekçilerin alması, komünizmin ilk evresi olan sosyalist dönüşümler döneminde gerçekleşir. Sosyalizmde örneğin emekçilerin eğitim farklılıkları ücretlere yansıtılır, çünkü işçilerin vasıfsızlığı kutsamaması için bu düzenleme gerekli olduğu kadar, bu geçiş evresinin kapitalizmden çıkıp geldiği kadarıyla onun doğum lekelerini taşıması kaçınılmazdır.[152]

Sosyalizmde sömürü kısa zamanda yok edilir, fakat sınıfların sönümlenmesi/yok oluşu daha uzun bir süre zarfında gerçekleşir. Sınırlandırılmış meta üretimi ve dolayısıyla kısıtlı bir alanda hüküm süren değer yasası da, ancak belirli bir zaman sonrasında tümüyle lağvedilebilir. Başlangıçta proletarya diktatörlüğü formundaki sosyalist devlet, giderek tüm üreticilerin devleti olacak, sınıflar üreticiler haline gelecek, toplum-devlet ayrışması giderek silikleşecektir. Sosyalizm döneminden komünist dünya toplumuna (ikinci evreye) geçişle birlikte, insanların birbirlerini siyasal olarak yönetmesinin yerini, işlerin ve süreçlerin kolektif yönetimi alacaktır.

Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, tarihin bu döneminde insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri de ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı aracı olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal organizasyon olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olduğunda *sönümlenir* ve *toplum içerisinde erir*. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma

[152]H. Yurtsever aksini savunuyor: “Herkes için eşit ve karşılıksız eğitimin kamu tarafından güvence altına alındığı bir toplumda eğitim farklılıklarının ücretlere yansıtılmasının hiçbir akla uygun açıklaması yoktur.” (*a.g.e.*, s. 291)

gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve engellilerin bakımı gibi *toplum mühendisliği* kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal iktidar yapısı olan devlet/devletler söner ve toplum içerisinde erirken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. *Devlet, örgütlü toplumla özdeşleşecektir.* Devletin tarihsel olarak *aşılması*, ancak dönüşümü ve gelişimiyle olanaklıdır. "Komünizm "devletsiz" ya da devletin yok edildiği bir toplum değil, devletin *aşıldığı* bir toplumsal sistemdir.[153]

Bu noktada, Bakunin'in Marx'a "Almanya'da yaklaşık 40 milyon (proleter var-MB). Mesela 40 milyonun tümü hükümetin üyesi mi olacak?" sorusuna Marx'ın yanıtını hatırlamak yararlıdır: "Elbette! (…) 'Halkın tümü yönetecek ve yönetilen olmayacak'."[154]

---

[153]Aile de devlet gibi komünizm döneminde yok olmayacak, aşılacaktır. Bu aşmanın yolu ailenin içerisinde gerçekleşen birçok işin toplumsallaştırılmasıdır. Yurtsever komünizde devletin ne olacağı hakkında şunları yazmıştır: "Devlet, toplumsal gelişmeye paralel olarak, değişime uğrayacak, zaman içinde kimi işlevleri azalıp yok olurken, kimi işlevleri başkalaşacak, kimi işlevleri toplumsallaşacak, kim bilir bugünden hiç düşünemeyeceğimiz yeni işlevler belirecek ve sonunda 'devlet', bildiğimiz devlet olmaktan çıkacaktır. Öteki sınıf ya da sınıflar üzerindeki baskı işlevi ortadan kalktığı anda siyasal devletin sönümlenmesi süreci de başlayacaktır. Komünizmin ileri aşamasında da, 'şeylerin' örgütlenmesi, toplumsal yaşamın planlanması, eşgüdümü için somut biçim ve ilişkilerini şimdiden bilemeyeceğimiz bir örgütlülüğün gerekli olacağı ise açıktır." (*a.g.e.*, s. 301) Bize göre işte bu örgütlülük de devlettir. Komünizmin ileri evresinde, egemen devletten değil, toplumun kendisine egemen olduğu bir devletten bahsedilmelidir. Tüm toplumu kapsayıcı bir örgütlenme olarak devlettir bu.

[154]Aktaran Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 257-8

Sosyalizm döneminde öncü komünist parti ile devlet arasındaki ilişkiye gelirsek… Sosyalist devlet, toplumsal ilişkilerin bir boyutu olduğundan, komünist parti, bu ilişkilere de öncülük eder. Sosyalist devleti çalıştıran, yöneten, komünizm hedefiyle uyumlu doğrultu kazandıran öncü örgütlenmedir. Komünist partinin, sosyalist devletle tümüyle özdeşleşmesi fiziksel/nesnel olarak olanaklı değildir. Kapitalist devlet örgütlenmesinin "yıkılması", yani belli başlı organlarının dağıtılması ve yeniden organize edilmesi, üreticilerin devlet yönetimine katılımının sağlanması, ancak öncü örgütlenmenin devlet pratiklerinde bizzat çalışması ile mümkündür. Geçmişten devralınan bürokratik, akademik ve teknik kadroların sabotajlarına, aksamalar oluşturmalarına karşı koyacak öznel faktör de öncü yapıdır.

Gelecekte sosyalist devletin organlarının/yapılanmalarının nasıl şekilleneceği konusunda yaşanmış sosyalizm deneyimlerini yok saymak, doğru olmayacaktır. Her ülkenin bu konuda özgüllükleri bulunacaktır, fakat sosyalist devrim yayıldıkça, devletler arasında entegrasyon ve birbirine benzeşmeler yaşanacaktır.

Sosyalizm evresinin öncelikli düzenlemeleri, emeğin sömürülmesine son vermek, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmak, üretim ile dağıtımı merkezi planlamayla gerçekleştirmek, meta üretimini ve pazarı ortadan kaldırmaktır. Kapitalizmin oluşturduğu ileri endüstriyel üretimin toplumsal karakterine uygun olan mülkiyet, toprağın ve üretim araçlarının toplumsal/kamusal mülkiyetidir. Sosyalizmde mülkiyet ortadan kaldırılmaz, *toplumsallaştırılır*.[155] Üretim araçlarının ve toprağın mülkiyeti sosyalizmde devletin elindedir. Mülkiyetin toplumsallaştırılması/kamulaştırılmasının

[155]Sean Sayers, *Marx ve Yabancılaşma-Hegelyan Temalar Üzerine Yazılar*, Kor Kitap, Birinci Basım, 2018, s. 163

temel ve nihai biçimi devlet mülkiyetidir. Mülkiyetin yok edilmeyeceği ya da ortadan kaldırılmayacağı, tıpkı devlet ve ailenin durumunda olduğu gibi aşılacağı görülmelidir. Ev, araba gibi büyük tüketim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması içinse zamana ihtiyaç bulunmaktadır.[156]

Merkezi planlama, boşa giden toplumsal kaynakları kullanmayı sağlar, atıl insan gücünü toplumsal hedefler doğrultusunda seferber eder, yeni kaynaklar yaratmaya yönelir. "Merkezi planlama, teknik olmaktan çok siyasal bir süreçtir; siyasal kararlar alma, tercihler yapma etkinliğidir."[157] Sosyalizmde merkezi planlama, ekonomiyi toplumun yararına, rasyonel biçimde, sektörler arası uyum sağlayıp, tasarruflu şekilde yönetmenin adıdır. Fakat sosyalist kuruluş sürecinde planlama, neyin ne kadar üretileceği teknik boyutunun ötesinde komünizme dönük hedefler doğrultusunda siyasal bir mücadele aracıdır. Sosyalizmde ideal planlama, merkezidir, çünkü mülkiyet ilişkilerinde, tamamıyla kamu mülkiyetine geçiş, sosyalist kuruluşun temel izleğidir.[158]

İş bölümünün aşılması ise, komünizmin ileri evresinde mümkündür. İş bölümü "toplumsal faaliyetin sabitlenmesi" olup, dışsal olarak dayatılan bir toplumsal kısıtlamadır. Bu nedenle iş bölümü bir özgürlük eksikliği, dolayısıyla yabancılaşma biçimidir. Komünist toplumda iş bölümü, çalışma alanlarının ya da somut emek türlerinin bireylere dağılımı anlamında var olacak, ancak bireyler tekil faaliyetlerle sınırlanmış olmayacaklardır. "Komünist bir toplumda

---

[156]Bu konuda bkz; Mahmut Boyuneğmez, *Konut Sorunu*, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2023/02/konut-sorunu.html Araba kullanımının giderek azalacağı, toplu taşımacılığın yaygınlaşacağı, demiryolu, havayolu ve deniz yolu ulaşımının geliştirileceği de akılda bulundurulmalıdır.

[157]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 283

[158]Kemal Okuyan, *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Antitezler*, Yazılama Yayınevi, 4. Basım

ressamlar yoktur, olsa olsa başka şeylerin yanı sıra resimle de meşgul olan insanlar vardır.”[159]

[159]Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*'nden aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 183

V. [İDEOLOJİLERİN REALİST TEORİSİ]

"İdeolojiler teorisinin esas görevi, fikirlerin, onlara sahip olan kişilerin zihinlerinde nasıl doğduklarını veya kök saldıklarını açıklamak olmalıdır."[160]

"(İdeoloji terimi-MB) akla çok uygundur, çünkü şüpheli ya da bilinmeyen hiçbir şeyi farz etmez (…) Anlamı herkes için çok açık seçiktir."[161]

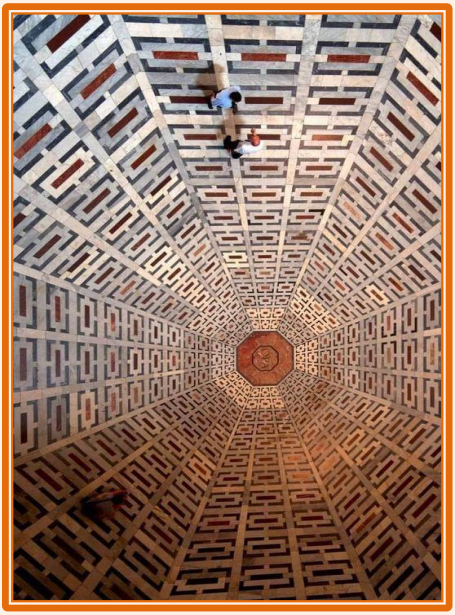

Giriş

İdeolojilere ilişkin materyalist/bilimsel bir teori oluşturmak mümkün müdür? Antoine Destutt de Tracy 1796 yılında, "ideoloji" kavramını, "idelerin bilimi" anlamında kullanır.[162]

---

[160] Jon Elster, *Marx'ı Anlamak*, Çeviren: Semih Lim, Liberte Yayınları, 2004, s. 476

[161] Destutt de Tracy'den aktaran Jan Rehmann, *İdeoloji Kuramları-Yabancılaşmanın ve Boyun Eğmenin Güçleri*, Yordam Kitap, 2. Baskı, 2020, 26

[162] Örneğin bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 25-30. Rehmann'ın bu kitabı, Tracy'nin çabası hakkında detaylı bilgiler veren bir bölüme sahiptir. Bunun yanı sıra, Napolyon'un ideoloji kavramını pejoratif kullanımından, Marx ve Engels'in ideoloji hakkındaki değerlendirmelerinden tutun, Lukacs'tan, Gramsci'den, Althusser'den,

Tracy böylelikle, tarihsel bir sorunu, "fikirlerin bilimi"ni oluşturma sorununu, ütopik bir biçimde tespit eder. Bu tespitin ütopik olmasının nedeni, Tracy'nin yaşadığı dönemde, toplumsal gelişimin, henüz ideolojilerin toplumsal ilişkilerce nasıl koşullandığını realist ve kapsamlı biçimde kavratacak bir düzeye ulaşmamasıdır. Tracy'nin bu ütopik çabası, zamanında burjuvazinin dinsel/metafizik fikirlere karşı geliştirdiği liberal ideolojik mücadelenin bir boyutu olarak kalır. Kuruluşundan önceki ütopik, ilerici, pragmatik ve realist fikirleri bünyesinde özümseyen/aşan ve gelişimi süren bir ideoloji olarak tarihsel materyalizm, ideolojilerin realist teorisinin oluşturulması yolunda atılmış ilk kapsamlı adımdır. Yaşadığımız çağda, ideolojilerin oluşumu, sınıflandırılması, işlevleri, işleyiş biçimleri üzerine realist incelemeler yapılabilir[163] ve gelecekte alabilecekleri biçimlere ilişkin öngörülerde bulunulabilir. Bu böyledir, çünkü bir sorunun/konunun realist/bilimsel incelenişi, ancak incelenen gerçeklik üzerinde, pratikte bir denetim/egemenlik kurma potansiyeli oluşmaya başladığında belirir. İncelenen gerçeklik, süreç, olgu, nesne vb. üzerinde, en azından bir yönüyle denetim ve kontrol kurulabilir duruma gelindiyse, o konuda bu yönüyle realist/bilimsel bir soyutlama yapılabilir. Bu durum aslında, *yabancılaşmanın* ortadan kaldırılmasıdır.

---

post-yapısalcılığın konuya bakışından, Bourdieu'dan, Faucault'ya kadar pek çok yazarın değerlendirmelerine uzanan bir "panaroma" sunuyor. Yine bkz; Sinan Özbek, *İdeoloji Kuramları*, Bulut Yayınları, 2000, s. 31. Bu kitapta, Francis Bacon'un "idol" öğretisi, Adrien Halvétius, Dietrich Holbach, Destutt de Tracy ve Napoléon Bonaparte'ın ideolojiye ilişkin düşünceleri özetlenmektedir. İdeoloji kavramının Marx öncesi anlamındaki tarihsel değişimi anlamada, Nur Betül Çelik, *İdeolojinin Soykütüğü I: Marx ve İdeoloji*, Bilim ve Sanat Yayınları, Birinci Baskı, 2005, s. 27–56 da yararlı olabilir.

[163] Makalenin ilerleyen bölümlerinde, ilham aldığımız, yararlandığımız ideolojilere dair realist değerlendirmeler içeren çalışmalara referans verilmiştir.

Kafa karışıklığına yol açmaması için, burada biz “ideoloji” terimini “fikirlerin bilimi” anlamında kullanmayı yeğlemiyoruz. Onun yerine “ideolojilerin realist teorisi” denmesini öneriyoruz.

Toplumsal insan etkinliklerinin iki boyutu vardır: İdeal boyut ile maddi boyut. Toplumsal ilişkileri oluşturan toplumsal etkinliklerin, ideal/ideolojik ve maddi boyutları birbirinden ayrılmazlar ve birbirlerini bütünlerler. Her bir toplumsal etkinlikte/pratikte, bir yönüyle duygulanımlar, davranış kalıpları, inançlar, fikirler oluşurken, diğer yanda doğanın insan emeğiyle dönüştürülmesi sonucu maddi kültür ürünleri yaratılır. Eş deyişle, toplumsal etkinliklerin içerisinde insanlar, maddi ürünler oluştururken, bir yandan da zihinsel etkinlikleriyle ideolojik/ideal yaratımlarda bulunurlar. Toplumsal pratiklerin ideal/ideolojik ve maddi boyutları birlikte, kültürü oluşturur. Kültürün ideal ve maddi boyutları pratikler olarak var olup, nesneldir.

İdeolojiler/idealar, kültürün bir boyutu olarak vardır. Örnek verecek olursak, “tanrılar”, belirli ideolojik pratiklerin toplamı içerisinde insanların bilinçlerinde beliren idealar olarak vardır. Tanrı fikrinin nesnel gerçeklikte karşılığının olup olmadığı üzerine yapılabilecek bilimsel bir soruşturma mümkün değilken, tanrı ideasının, toplumsal belirli pratikler içerisinde oluştuğu, bu pratiklerin ideal ya da ideolojik bir boyutu olarak bir var oluşa sahip olduğu açıktır. Başka bir deyişle, dinsel duygulanımlar ve fikirler, nesnel gerçeklik içerisinde toplumsal pratiklerin bir boyutu olarak üretilir ve her gün yeniden üretilir.

Metafizik fikirler de dâhil olmak üzere tüm idealar dünyası/ideolojiler, toplumsal pratiklerin ve ilişkilerin belirleniminde, bireylerin zihinlerinde nöro-fizyolojik süreçler olarak ortaya çıkar. Bu süreçler duygulanımları, fikirleri, inançları, düşünme ve kavrama işlemlerini vd. oluşturur. İnsanlarda ideolojik duygulanımlar, davranışlar ve düşüncelerin üretimi, toplumsal ilişkilerin varlığına ve ne

durumda olduğuna bağlıdır. Yani belirleyici olan toplumsal ilişkiler içerisinde insanların konumlanışları ve etkileşimleridir. Beliriveren ise zihinsel süreçler olarak ideolojik öğelerdir.

Kültürün ideolojik ve maddi boyutları, iktisadi faaliyetlerde, sanatsal, edebi üretimlerde, siyasi etkinliklerde vd. birlikte var oluşa sahiptir. İnsanların etkinliklerinin bu iki boyutunun ayrışık olduğu bir örnek yoktur. İnsanlar maddi yaşamlarını üretirken, ideal olanları/ideolojileri de üretir. Örneğin, bu nedenle konuşma eylemi bile, anlamlarla yüklü olarak ideolojik boyuta sahipken, bir yandan da fiziksel olarak nesnel gerçeklik içerisinde bir değişime ve sürece karşılık gelir.

İdealar ile maddi olanları karşıtlaştırıp, ideaları nesnel gerçekliğin bileşeni saymamak, doğacı materyalizme özgüdür. İnsanların toplumsal dünyasında, idealar/ideolojiler nesnel varoluşa sahiptir. Örneğin tanrı fikri, belirli ritüellerde ve pratiklerde, duygulanımlarda, düşünme ve yorum süreçlerinde, davranışlarda vardır. Bunlar farklı insan topluluklarında farklı kültürlerin bileşeni olarak yaşayan ve her gün yeniden yaşatılan pratiklerde içerilidir. Yaşamsal etkinliklerin ideal boyutu, eş deyişle ideolojiler boyutu, toplumsal gerçekliğin nesnel bir bileşenidir.

İdeolojilerin oluşumu

İdeolojiler, insanların zihinsel etkinliğinin ürünüdür. İdeolojilerin oluşumunda saptanacak *öznel yön* budur. Zihinsel etkinlikler, algılama, imgeleme, simgeleştirme, tasarım, inanma, kavrama, anlama, soyut düşünme ve duygulanım gibi işlemleri kapsar. Fikirlerin yanı sıra, algılama biçimleri, duygular, tasarımlar, kavrayış, değer, inanç, ilke gibi öğeler de ideolojilerin oluşumuna katılır. İdeolojiler sistemleştirilip doktrin haline getirildiklerinde fikirlerle ifade edilir.

İdeolojilerin insanlar tarafından benimsenmesi, gereksinim duydukları zihinsel/psikolojik süreçleri harekete geçirmesiyle

olur. İnsanların ideolojilere bağlanması, ideolojilerin, anlamlandırma, gerekçelendirme, teselli sunma, kimlik kazandırma, sorunlarla psikolojik olarak baş edebilme gibi işlevleri yerine getirmesi yoluyla gerçekleşir. İdeolojiler büyük oranda, insanların günlük yaşamlarında kendiliğinden geliştirdikleri fikirlerin ve davranış biçimlerinin sistemleştirilmesiyle oluşur. Günlük yaşamlarında insanların oluşturduğu bu fikirlere, duygulanımlara, davranış kalıplarına, inançlara, *proto-ideolojik motifler*[164] denebilir. Aslında bu ön-ideolojik motifler, Gramsci'nin "yığınların kendiliğinden felsefesi olan *ortak duyu*" olarak adlandırdığı oluşumun kapsamındadır. Ortak duyu, realist nitelikteki *sağduyu* bileşenlerine sahip olduğu gibi, dinsel, milliyetçi ve diğer metafizik nitelikteki bileşenlere de sahiptir. İdeologların iradi düşünsel üretimleri ve kasıtlı çarpıtmaları bu motiflere eklenir/eklemlenir. Ortak duyuda dillendirilen özdeş simgesel biçimler (değerler, kavramlar; örneğin hak, adalet, özgürlük, iyilik, insan, vatan vd.), farklı ideolojilerce farklı anlamlarla damgalanır. Belirli fikirlerin, algılama biçimlerinin, davranış tarzlarının ve duyguların ideolojik bir formasyon oluşturması, bir anlam bütünlüğü varsa olanaklıdır. Tekil fikirler ya da duygulanımları "ideoloji" diye nitelemek mümkün değildir. İdeolojiler oluşturulurken ve yeniden üretilirken zihinsel süreçler faalse de bütün psikolojik/zihinsel süreçler, ideolojik karakterde değildir. Daha açık söylersek, ideolojileri bireylerin psikolojileriyle özdeşleştirmek yanlıştır. Bu nedenle akıl hastalıklarında da görülen bazı düşünme biçimleri örneğin sanrılar (hezeyanlar), metafizik ideolojilerin üretimine katılabilirse de bu hastalıkların bireylerde gözlenen bulguları bir ideoloji oluşturmaz. İnsanların ortaklaşa paylaştıkları, belirli

[164] Bu kavramı, PIT'ın (Projeckt Ideologietheorie-1977 yılında Wolfgang Fritz Haug'un kurduğu oluşum) "Proto-ideolojik" kavramından esinlenerek kullanıyoruz. Bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 256-7

bir anlamsal bütünlüğe sahip algılama, duygulanım, düşünme ve davranış biçimleri, özgül bir ideolojik formasyonu oluşturur.

Belirli duygular, davranışlar ve fikirleri ilişkilendirerek onlara ortak bir anlam veren ve böylelikle onların ideolojik olmasında önemli rol oynayan, bu duygulanım biçimlerinin, davranış tarzlarının ve düşünme şekillerinin kolektif/ortaklaşa deneyimidir. İdeolojiler, belirli bir topluluğun ortak anlamlandırma, duygudaşlık, kolektif davranış normları üreten pratikleri olmadan var olmaz. Ritüeller, ayinler, ibadetler, törenler, topluluğun saygı duruşu ve marş okuması gibi kalıplaşmış ve belirli periyotlarla topluca tekrarlanan davranışlar, aydınların ortak entelektüel etkinlikleri, *ideolojik pratiklere* örnektir. Siyasi hareketlere ideolojilerle yön verildiği bilinir; fakat aynı zamanda siyaset pratiği, ideolojileri yeniden üreten bir ideolojik pratiktir.

Bu noktada, netleşme sağlamak için bir iki örnek verebiliriz. Örneğin, yakını ölen biri buna üzülür. Bu, hemen her toplumda gözlenen, olağan bir duygudur.[165] Oysa ölenlerin "milli şehit" olarak kodlandığı cenaze töreni gibi pratiklerle, üzüntü, öfke ve kin gibi duygular milliyetçi ideolojik bir kalıba sokulur, bu duygulara bir anlam ve yön verilerek, toplumda belli bir milliyetçi duyarlılık oluşturulur. Yine örneğin, dindarlığın, yoksunlukları kabullenme ve olumsuz yaşam koşullarına karşı dayanma gücü ve sabır verme işlevi vardır. Dinler, yaşanan başarısızlıkları, hastalıkları, acı ve sıkıntıları olduğundan başka türlü anlamlandırır. Karşılaşılan dertler "tanrının kulunu

[165] Üzülme, yas, ağlama gibi duygular ve davranışlar, toplumsal tutumlardır. İnsani duyguların tümüyle "doğal" nitelikte olduğunu ileri süren görüşler yanıltıcıdır. İnsani duyguların oluşumunda biyolojik/fizyolojik mekanizmalar rol oynasa da onları düzenleyen, biçimlendiren, anlamlandıran toplumsal ilişkilerdir. Uç bir örnek olsun; Andaman Adalıları arasında ağlama, barış yapma törenleri, arkadaş buluşmaları, evlilik, bir yas döneminin sonu gibi "kesintiye uğratılan toplumsal ilişkilerin yenilenmek üzere olduğu" durumları işaret eden bir "rit"tir. (Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler-Bir Giriş Metni*, Çeviren; Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, 2004, s. 202)

sınaması" olarak anlaşılabilmektedir. Bireylerin bu duygu ve fikirlerinin başkalarınca paylaşılması, kolektif duygudaşlık ve dayanışmanın oluşması, bu duygu, davranış ve fikirleri yeniden ve yeniden üreten pratikler içinde olmaları, bireysel dindarlıkların, kolektif bir ideoloji haline gelmesinde önemlidir.

Bir ideolojik formasyon kapsamındaki belirli fikirleri, davranış normlarını, değerleri vb. üreten temel unsur, "ideolojik pratikler" değildir. Bu pratikler zaten belirli bazı ideolojilerin var oluş biçimleridir. Yalnızca bu "ideolojik pratikler" değil, toplumsal yaşamda önemli olan her türlü pratik etkinlik, (proto-) ideolojik motiflerin üretimini ve yeniden üretimini sağlar.

İdeolojilerin oluşumunda, insanların toplumsal ilişkiler içerisindeki konumu ve bu konumun belirleyiciliğinde gerçekleştirdikleri pratikler, nesnel bir temel oluşturur. İdeolojilerin oluşumundaki *nesnel yön* işte budur. İdeolojilerin taşıdığı özellikleri belirleyen bu toplumsal nesnel temeldir. Örneğin, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda bireyler, kişisel başarılarından dolayı ödüllendirildiğinde, liberalizmin bazı değerleri üretilmiş olur. Koşulları ve olanakları farklı olan bireylerin yarışması, aralarında rekabeti doğurur. Böyle bir toplumsal ortamda bulunan bireyin, diğerlerinden daha hızlı koştuğu, sınavlarda daha yüksek not aldığı, iş arkadaşlarından daha çok çalıştığı pratiklerde bulunduğunda ödüllendirilmesi, kendisinde ve etrafındaki kişilerde, bireycilik anlayışının ve rekabetin sağlıklı olduğu fikrinin üretilmesine yarar. Oysa komünizmin alt evresi olan sosyalizmde, yarışma ve ödüllendirme rekabeti ve bireyci anlayışı değil, yaratıcılığı ve toplumsal ilerlemeye katılımı getirir. Liberal demokratik katılımcı pratiklerin yurttaşlarda "kendi kendilerini yönettikleri" ya da kendi geleceklerini tayin etmede "özgür" oldukları şeklinde bir yanılsama üretmesinde de; "kalpsiz toplumsal/maddi dünya"nın emekçileri sefilleştirici pratiklerinin, sığınılacak, kendisiyle teselli olunacak bir

"manevi/dinsel dünya"yı oluşturmasında da bahsettiğimiz durum geçerlidir.[166]

Maddi yaşamın üretim pratiği, toplumsal var oluşunun olmazsa olmaz koşulu, temel ya da merkezi öğesidir. Üretim süreci, teknik bir süreç değil, diğer toplumsal ilişkileri, pratikleri ve kurumların işleyişini koşullayan, onların var oluş zeminini oluşturan bir pratiktir. Üretim sürecindeki insanlar, bu süreçte, hiyerarşik örgütlenmeye gider, işyerlerinde tahakküm (domination) mekanizmaları geliştirir ve ideolojik motifler üretir. Üretim ilişkileri, tarihin hiçbir döneminde salt iktisadi ilişkiler olmamıştır; aynı zamanda iktidar ve tahakküm

[166] Dinsel inanışlar insanların sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olabilmektedir. "Kalpsiz dünyanın kalbi" olan din, "afyon" kullanımı gibi acıları dindirir, yapay ve sahte bir huzur ve mutluluk verir. "Huzur İslam'da" sözü bu anlamda da okunabilir. Bu satırları, bir örnek üzerinden daha da açabiliriz: (Bkz; Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, Birinci Baskı, 2007). Bu "ampirik" (!) çalışma, dindarlığın ruh sağlığı üzerine etkisini, tek yanlı dinci bir perspektifle değerlendirir. Yine de saptamalarını, kendi bakış açımızla düşünmek yararlı olabilir: "1. Dinler beraberinde bir yaşam tarzı ve davranış biçimi geliştirmekte ve mensuplarından bunlara uygun yaşamalarını istemektedir (…) uyuşturucu, alkol ve sigara kullanımı, kontrolsüz cinsellik (…) bunların beraberinde getireceği fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarla dindarlık arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca dinler (…) yardımsever, suç işlemekten uzak duran, toplumun huzurunu bozmayan, fiziksel ve sosyal çevresiyle uyumlu bireyler yetiştirme arzusundadır. 2. Dinler kurduğu toplumsal yapı ve sistemle mensuplarına psiko-sosyal destek sağlamaktadır (...) 3. (…) Dinler, mensuplarının ya durumu kabullenebilme düzeyini artırmakta, böylece onlara dayanma gücü ve sabır vermekte ya da problemi bir başka yönüyle görebilme yeteneği kazandırmaktadır. Bu sayede yaşanan başarısızlıklar, hastalıklar, belalar, sıkıntılar vs. dini atıflarla yeniden anlamlandırılmaktadır. 4. Bireysel ve toplu olarak yapılan ibadetler, depresyon, kaygı, korku, öfke, engellenme, yabancılaşma, aşağılık duygusu, umutsuzluk ve yalnızlık hissinin azaltılmasında önemli etkiye sahiptir (...) Ayrıca ibadetler adeta meditasyon fonksiyonu üstlendiği için bireyin ruh sağlığını olumlu etkilemektedir. 5. Kişinin tanrısıyla içten ve güçlü bir bağ kurması hayatı anlamlandırma ve bireysel güç kazanma açısından manevi bir yönelim sağlamaktadır (…) 6. Sosyal düzensizliklerin yaşandığı stresli zamanlarda bilinci değiştirme vazifesi gören dini pratikler bir katarsis (boşalma) ve yaşanan problemleri çözümleyebilmek için özel bir çevre yaratmaktadır." (*a. g. e.*, s. 160-161). Bu ifadeler, dinlerin genel olarak sömürülenlerin ve sömürenlerin pratik ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulduğu bilinerek, materyalist bir bakış açısıyla tersyüz edilip okunmalıdır.

ilişkileridir. Üretim pratiği ve dolayısıyla ilişkilerinin, diğer toplumsal ilişkileri ve pratikleri (bunların düzenleniş ve işleyiş kalıbı olarak üstyapıları) koşullaması, onları biçimlendiren temel ya da nihai kaynak işlevini yerine getirmesi, tarihsel süreçte giderek karmaşıklaşan ve dolayımlı/aracılı mekanizmalar, süreçler üzerinden gerçekleşir. Emek güçlerinin yeniden üretimi ise, iktisadi olmanın yanı sıra, toplumun devletsel, ideolojik, kültürel *boyut*larındaki pratikler üzerinden sağlanır. *Hegemonik araçlar* (Gramsci) olmadan, kapitalist bir toplumsal formasyonda, emek güçlerinin yeniden üretiminden bahsedilemez. Bu araçlar arasında *kültür endüstrisi* (Horkheimer ve Adorno) de bulunmaktadır.

"Toplumsal yaşam özünde pratiktir" (Marx). Toplumsal yaşamdaki pratikler ve bu pratiklerle birlikte oluşan ilişkiler, ideolojik pratikler, bilimsel pratikler, sanatsal pratikler, hukuku oluşturucu pratikler, siyasal pratikler, devlet kapsamındaki toplumsal ilişkiler, halklar arasındaki ilişkiler, cinsler arasındaki ilişkiler, devletlerarasındaki ilişkiler vb.'dir. Bu toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin zihinsel ürünleri, ideolojiler, estetik ideolojiler, bilimsel düşünceler, hukuk kuralları, ırkçı, cinsiyetçi, sömürgeci/mandacı ideolojik motifler vb.'dir. Bu zihinsel ürünlerin bağımsız var oluşlarının bulunduğu düşüncesi, bunların insanların yeni pratiklerinin *birincil* belirleyici koşullarıymış gibi görünmeleri, bir ters çevirme ve illüzyonun sonucudur. Oysa her toplumsal ilişki biçimi ya da her pratik türü, diğer toplumsal ilişkiler ve pratiklerle etkileşim içinde, bahsettiğimiz ürünlerin oluşumunda belirleyicidir. Toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bütünlük içinde oransız/eşitsiz gelişmeler de gözlenir.

İster bir yazar, bir sanatçı, bir mimar, bir politikacı, ya da bir filozof vb. olunsun, insanlar, sahip oldukları fikirlerin/ideolojilerin pratiklerini oluşturduğunu ve böylelikle fikirlerinin somut maddi ürünleri yarattığını düşünebilir. Oysa

üretim pratikleri, kültürel pratikler, devlet işleyişi kapsamındaki toplumsal ilişkiler, siyasal pratikler ve diğer tüm toplumsal pratikler, somut maddi ürünler yanı sıra, fikirlerin/ideolojilerin üretimine ve yeniden üretimine, kurumların var olmasına yol açar. İnsanların ideolojileriyle eyleme yöneldikleri; yazılı hale getirdikleri hukuk kurallarını kullanarak üretim ilişkilerini ve toplumsal yaşam pratiklerini düzenledikleri; devlet kurumlarındaki işleyişi sağlayan insanların çeşitli dolayımlarla toplumsal yaşamın birçok alanına müdahale ettikleri vb. doğrudur. Fakat ideolojiler, bilimsel düşünceler, estetik ideolojiler, yazılı hukuk kuralları gibi zihinsel ürünlerin, devlet kurumlarının kendi başına var olduğu ve iş gördükleri söylenemez. Makineler, sanat eserleri gibi uygarlığın maddi öğeleri, geleceğe miras kalır. İnsanlar, bilgilerini, bilgileşmemiş inançlarını, ideolojilerini yeni kuşaklara eğitim-öğretimle ya da yazılı yolla bırakır. Ancak, doğrudan aktarılan pratikler olmadan, hem maddi ürünlerin hem de inançların, bilgilerin, ideolojilerin yeni kuşaklar tarafından kullanımı söz konusu olamaz.[167]

[167] Bilgilerin, fikirlerin, inançların, ideolojik motiflerin, hukuk kurallarının vb. kısacası tüm düşünsel ürünlerin yazılı hale getirilmesi, onların bir biçimde nesnelleştirilmesidir. Bunlar geçmiş pratiklerin ürünü olduklarından yeni pratiklere, eylemlere de yol açar. Yine de bunlara anlam yükleyen toplumsal pratiklerdir. Bu düşünsel ürünlerin yeni kuşaklara yazıyla, öğretim yoluyla aktarılması, sadece ve sadece toplumsal pratiklerin sürekliliği içerisinde bir işe yarar. Bunu, Karl Popper'in "düşünsel-kurgusal deney"ini kendi açımızdan yorumlayarak da açıklayabiliriz. Örneğin, varsayalım ki "kıyamet" türünde büyük bir felaket olsun. Dünya üzerinde yaşayan insanların ağırlıklı çoğunluğu ve uygarlıklarının maddi ürünleri yok olsun. Geriye bir düzine erişkin ve görece kültürlü insan kalsın ve bunların beslenme, ısınma vb. ihtiyaçlarını gidermek için bazı maddi imkânlar da bulunsun. Bu durumda bu insanlar sahip oldukları geçmiş pratik tecrübeleriyle, bilgilerini gerçekleştirebilirler. Hele bir de geriye bir kütüphane dolusu kitap kalmışsa, bunların içeriklerini, yaşamak ve tekrar uygarlık kurmak için kullanacaklardır. Ancak birçok ideolojik fikri yeniden üretmeyecekleri, bazı bilgileriyse tecrübeleri olmadığından kısa zamanda pratikleştiremeyecekleri kesindir. Aynı koşullarda erişkinler yerine, bir düzine bebek geriye kalsaydı, hayatta kalamazlardı. Peki ya bu koşullarda, hayat tecrübesi görece az olan bir düzine genç insan olsaydı?..

Bazı fikirlerin yüzyıllar boyunca geçerliliğini yitirmeyişi, o fikirleri üreten pratiklerin, özünde varlıklarını sürdürmelerinin ya da günümüzde de tekrarlanabilir durumda olmalarının eseridir. Fikirlerin, ideolojilerin, bilimsel teorilerin, estetik ideolojilerin vb. yazılı/sözlü eğitsel yollarla gelecek kuşaklara aktarılma imkânı olduğu için, onların ve onlardan sonra gelecek kuşakların, pratiklerine, faaliyetlerine bu fikirler, ideolojiler, teoriler bir yön veriyormuş, faaliyetlerine bir temel sağlıyormuş gibi görünür. Hakikaten bunların, geleceğe bu yollarla aktarımı da belirli işlevleri de vardır; ancak gelecekteki işlerlikleri için, onları üreten ve yeniden üreten, eski pratiklere benzer yeni pratiklerin var olması gerekir. İşte değerlerin, ahlakın, her türlü fikrin, tüm ideolojilerin, teorilerin, bilimsel düşüncelerin, yazılı hukukun sanki bağımsız bir var oluşları varmış gibi görünmesinin altında yatan mekanizma budur. Tarihsel materyalistlerin, insanların düşünsel ürünlerine ilişkin kavrayış biçimi budur. Marx'ın tüm eserlerine, özellikle *Alman İdeolojisi* adlı eserine, bu bakış açısı egemendir.

Siyasal ideolojilere gelince… Siyasal ideolojileri birbirinden ayırt eden, onların sahip oldukları toplumsal işlevdir. Belirli fikirlere, duygulara, davranışlara ortak bir anlam yükleyen ve onlara toplumsal alanda özgün bir işlev kazandıran şey, bu ideolojileri yeniden üreten insanların sınıfsal çıkarları, ihtiyaçları, istekleri ve özlemleridir. Kısacası, siyasal ideolojileri karakterize eden, sınıflar arasındaki mücadele ve sınıfsal konumlanışlardır. Klasik liberalizm, burjuvazinin sınıf çıkarlarını yansıtır. Ezilen sınıfların yaşam koşulları, dinsel ve milliyetçi ideolojik motiflerin oluşumuna uygun ortam sağlar. Bu ideolojiler, emekçilerin içerisinde bulundukları yaşam koşullarının gerçekçi kavranışına engeldir. Karşı-devrimci, dolayısıyla anti-komünist işlevleri, toplumsal gerçekliği olduğundan daha farklı, çarpıtarak yansıtmalarındandır. Dinler ve milliyetçilik, emek-sermaye çelişkisinin hissedilmesi,

sezilmesi, kavranması ve aşılması yönünde bir bilinç gelişiminin önünde engel olur. Kentli "tuzu kuru" vasıflı emekçilerin, profesyonellerin yaşam tecrübelerine, habituslarına uygun ideolojik formasyonlarsa daha çok, günümüz Türkiye'sinden örnekleyerek söylersek, feminizm, laikliğe indirgenmiş bir Kemalizm, çevrecilik, hayvan hakları savunuculuğu türünden bütünsel olmayan, küçük ölçekli ideolojilerdir. "Sivil toplum örgütleri"nce sahiplenilen bu mikro-ideolojik yönelimlere, masonluk; "kardelen ayşe", "haydi kızlar okula", "yüzyılın iyilik hareketi" gibi sloganlarla ünlenen her türden hayırseverlik de dâhildir.

İdeolojileri oluşturan şey, yukarıda bahsedilen bu nesnel ve öznel süreçlerin bileşimidir. Toplumsal yaşamı oluşturan nesnel pratik süreçler, ideolojileri oluşturan öznel zihinsel süreçleri, dolayısıyla ideolojilerin özelliklerini belirler.

İdeolojilerin sınıflandırılması

İdeolojiler din, milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm gibi ana gruplar halinde sınıflandırılır.[168] Bu ana gruplara dâhil olan çeşitli ideolojiler vardır. Din ana grubu altında totemizm, Şamanizm gibi ilkel dinler, paganizm ve Hinduizm gibi çok tanrılı dinler, Yahudilik ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinler yer

[168] "Siyasal ideolojiler" hakkında derli toplu bilgiler sunan üç kitabın okunmasını önermekteyiz: i) Derleyen: H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, 2007; ii) Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler; Bir Giriş*, Adres Yayınları, Birinci Baskı, 2007. iii) Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi-Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2012. Bu noktada, Nur Betül Çelik'in "siyasi ideolojiler" nitelemesine itiraz ettiğini belirtmeliyiz: " 'Siyasal ideoloji' sözü her şeyden önce bir totolojidir; ideoloji, doğası gereği siyasaldır." (Nur Betül Çelik, *a. g. e.*, s. 20). Çelik, bu nitelemenin, felsefe ile ideoloji ikiliği temelinde yapıldığını, ideolojinin siyasi karakterini ihmal etmenin yanı sıra, felsefenin de ideolojik karakterini göz ardı ettiğini belirtir. Bize göre, amprizmin liberalizmle, tarihsel-diyalektik materyalizmin komünizmle, sosyal-Darwinizmin, irrasyonalizmin faşizmle ve milliyetçilikle, post-modernizmin neo-liberalizmle ilişkisi vardır. Spesifik felsefi ideolojilerle bunlara karşılık gelen "siyasi" ideolojiler arasında bir uyum ve tümlenme söz konusudur.

alır. Milliyetçilik ana grubu altında liberal milliyetçilik, faşist milliyetçilik, etnik-kültürel milliyetçilik gibi milliyetçilik türleri bulunur. Liberalizm ana grubu altındaysa klasik liberalizm, modern liberalizm, sosyal demokratik liberalizm, neo-liberalizm vb. vardır. Bu noktadan yola çıkılarak ideolojiler, genel olarak ilki "tür" adı, ikincisi "cins" adı olmak üzere ikili bir adlandırmaya tabi tutulmuştur. İslamiyet dini, sosyal demokratik liberalizm gibi… Aynı cinsten ideolojilerin farklı türleri arasında, temel ilke, inanç ya da yaklaşımları yönünden benzerlikler bulunur.

Farklı toplumlarda, aynı gruptan da olsa, birbirlerinden farklı birçok türde ideolojinin üretilmiş olmasının nedeni, insanların içerisinde bulundukları ve yaşadıkları toplumsal pratiklerin özgüllüğüdür. Bu özgünlükler bir yana bırakıldığında, aynı cinsten ideolojilerin ortak temel özelliklere sahip olmaları, bu ideolojileri üreten insanların aynı tarihsel dönemde yaşamaları ya da aynı üretim tarzının çerçevesini çizdiği toplumsal ilişkileri paylaşmalarından kaynaklanır. Belirli bir tarihsel dönem içinde, farklı toplumlarda, birbirinden farklı din türleri, mistik inanışlar, metafizik düşünceler üretilebilmiştir, ancak bunlarda, o tarihsel dönemin toplumsal ilişkilerinin damgasını vurduğu ortak özellikler ve ideolojik motifler saptanır. Yine örneğin, faşizmin çeşitlerinin, Avrupa'da İtalya, Almanya, İspanya ve Portekiz toplumlarında, iki dünya savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkışı tesadüf olmamalıdır.

Toplumlar arasındaki ve toplumsal ilişkilerdeki eşitsiz gelişim nedeniyle, aynı tarihsel dönem içerisinde eski ve yeni ideolojilerin, bir arada ve etkileşim içerisinde oldukları da gözlenir. 19. ve 20. yüzyılda, ulus-devletlerin oluşumu sırasında, milliyetçi ideolojiler türemiştir; bunların farklı toplumlarda farklı zamanlarda belirmesi, tarihteki eşitsiz gelişimin bir sonucudur. Ayrıca, ideolojiler yeniden üretilirken, değişen toplumsal ilişkilerin getirdiği yeni veya farklılaşmış

pratiklerle birlikte revizyona/reforma uğrar ve tarih içerisinde başkalaşır.

Özetle, aynı grupta yer alan farklı ideoloji türleri arasındaki benzerlikler şu faktörlerle açıklanabilir:

i. Aynı cinsten ideolojilere inananlar arasındaki doğrudan etkileşimler,

ii. Bir ideoloji türünün başkalaşarak diğer bir ideoloji türünü doğurması,

iii. İnsanların farklı toplumlarda da olsa benzer/özünde aynı toplumsal ilişkiler içerisinde bulunmaları,

iv. Aynı/benzer pratiklerin ürünü olan zihinsel tepkilerin birbirine benzeyen özellikler göstermesi.

İnsanların diğer insanlarla ve doğayla olan ilişkileri gelişim halindedir. Tarih, özünde bu gelişimden başka bir şey değildir. Tarihteki ilerleme, ilerletici ve muhafaza edici eğilimler arasındaki karşıtlık ve çelişkinin, düzen ve değişim vektörlerinin bileşkesinin sonucudur. İnsanların düşünsel üretimleri de statükoyu ve düzeni koruyan/yeniden üreten fikirler ile değişimi sağlayan ve değişim sürecine katılan fikirler olmak üzere iki kategoriye ayrılmalıdır. Bunlara, haklı bir biçimde ve yaygın olarak sırasıyla, sağ/gerici ideolojiler ve sol/ilerici ideolojiler denmektedir.

Evrim teorisi, görelilik teorisi ve diğer bilimsel teori ve görüşlerin, klasik anlamıyla ideolojiler arasında sayılması ilk bakışta saçma ve yanıltıcı görünebilir. Yine bilimin, örneğin milliyetçilikle ya da bir din türüyle aynı düzlemde incelenmesi sakıncalı sayılabilir. Ancak, bilimlerin temel yapı taşı olarak “bilgi”nin ne olduğunu sorguladığımızda, bilimin de doğal ve toplumsal dünyayı yorumlamada kullandığımız bir düşünsel üretim olduğu görülecektir. “Bilgi” ile “metafizik inanç” arasında bir ayrımın var olduğu ve bu ayrımın benimsenmesi gerektiği

kabul edilmeliyse de “bilgi” öncelikle bir “inanç”tır. Neo-pozitivistlerin bilgiyi, “belgelendirilmiş ve doğrulanmış inanç” olarak tanımlaması yanlış sayılmamalıdır.[169] Bilimsel düşünceleri/teorileri, olağan anlamıyla ideolojilerden ayırt eden özellikler elbette vardır ve göz ardı edilmemesi gerekir. Fakat bu durum, bilimsel bilgilerin, fikirlerin, teorilerin de dünyayı yorumlamada kullanılan düşünsel ürünler olduğu gerçeğinin üzerini örtmemelidir.

Bilimsel düşünceler, gerici emeller için de kullanılabilir, ancak genelde ilerletici/ilericidir. Doğa ve toplum bilimleri, insanların doğal ve toplumsal süreçlere bağımlılığını azaltır. Bilim, bu süreçler üzerinde giderek artan oranlarda denetim ve kontrol kurmamızı sağlar. Doğa ve toplum bilimleri sayesinde insanlar, doğal ve toplumsal dünyayı değiştirir. Günümüzde sınıflar arası karşıtlığın ve çelişkinin ilerletici yönünü temsil eden komünist ideoloji de devrimci/ilerici bir ideolojidir. Komünist ideolojinin fikirleri aynı zamanda gerçekleşebilir özelliktedir. Komünist fikirlerin gerçekleştiği devrimci süreçte, insanlığın toplumsal ilişkiler üzerindeki denetimi de artar. Biz, gerçekleştirilebilir fikirler barındıran, fikirleri gerçekleştirildiğinde insanlığın, doğal ve toplumsal gerçekliğin çeşitli süreçleri/kesitleri/yönleri üzerinde egemenlik kurmasına yarayan teorilere ve ideolojilere, “realist teoriler ve ideolojiler” diyoruz. Bu teoriler/ideolojiler, gerçekliğin “mantığını” /mekanizmalarını doğru kavradığımızı gösterir veya bu teorilerin/ideolojilerin bakış açıları gerçeklikteki değişim eğilimiyle çakışır. Başka bir ifadeyle, realist teoriler/ideolojiler, bilimsel bilgiler, bu bilgilere yaslanan ya da bu bilgilerle uyumlu doğruluk değeri yüksek kanılar/fikirler içerir.

Düşünsel boyutuyla doğa ve toplum bilimleri, Marksizm, tarihsel materyalizm ve komünizm, realist teoriler ve

[169] Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz; Teo Grünberg, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, YKY, Birinci Baskı, 2007

ideolojilerdir. Günümüzde, genel olarak doğa bilimlerindeki realizm, toplum bilimleri alanındaki realizmden daha gelişkindir. Marksizm, değişim içerisindeki toplumsal gerçekliğin temel işleyiş mantığını realist bir biçimde kavrayan, toplumsal gerçeklikteki dönüşüm sürecinde doğrulanan, toplumsal süreçler üzerinde denetim ve kontrol kurulması yolunda atılmış önemli bir teorik adımdır. Toplumsal olguların/süreçlerin, *bütün insanlar* tarafından, *en az sağduyu* düzeyinde olmak üzere, realist bir şekilde kavranışı, tarihin komünizm döneminde gerçekleşecektir.[170] Bu ancak, toplumu/toplumları bütün üyeleriyle kucaklayacak kolektif bir örgütlenmeyle, devletin toplumsal örgütlenmeyle eşitlenmesiyle[171] ve planlı toplum mühendisliği etkinlikleriyle,

---

[170] Marksizm'i "eskatalojik" olmakla niteleyen Nur Betül Çelik, Marksizmi "teleolojik" olarak niteleyenler korosuna katılır. Nur Betül Çelik'e göre, "Marx'ın ideoloji kuramı, ideolojinin sınıfsız toplumda sona ereceği düşüncesiyle eskatolojiktir." Ulaştığı bu yanlış sonucuysa, *Alman İdeolojisi*'ndeki bir pasaja dayandırır. (Nur Betül Çelik, *a. g. e.*, s. 24, 131). Çelik'in *Alman İdeolojisi*'nden okuduğu pasajı doğru anlamadığını belirtmeliyiz. Ayrıca, materyalistler/realistler, geçmiş-bugün-gelecek ilişkisini toplumsal somutu inceleyerek kurar ve böylelikle geleceğe ilişkin (kehanetlerde değil) öngörülerde bulunur. Marx'ın yaptığı da budur. Üstelik realist öngörülerimizde kısmi değişiklikler de olur. Bize göre gerici, metafizik ideolojiler gelecekte onları üreten toplumsal koşullar olmayacağı için yok olacaktır. Ancak realist düşüncelerin üretilmesi devam edecektir. Bunu anlamak akademi için niye zor olsun ki? Serpil Sancar Üşür'ün de Marksizm'in "teleolojik" olduğu yönünde bir fikri bulunmaktadır: "İlk, olarak, Marx'ın toplumsal pratiğin gelişimi sürecinde kendi içinde tersine dönmesi ve bunun insan iradesinin dışında, özneler tarafından denetlenemeyen bir nesnel devinimi olduğu tezi, teleolojik bir tarih yorumlamasının kapılarını açık tutmaktadır. Tarihin gizil bir rasyonalite nedeniyle zaman içinde kendini açarak gelişimi fikri tipik Hegelci izleri içinde barındırmaktadır." (Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni-Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi, Birinci Baskı, 1997, s. 21). Serpil Sancar Üşür, Marx'ın ideoloji üzerine yazdıklarını değerlendirirken bu satırları yazar. Yazar, Marx'ın ideoloji hakkındaki yazılarını ve Marksizm'i doğru kavramamaktadır. Marx, tarihe ilişkin teleolojik ya da eskatalojik bir yaklaşıma sahip değildir.

[171] Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri de ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı aracı olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal araç olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi

toplumsal düzenleniş ve işleyiş (=yapılar) üzerinde kolektif bir denetim ve egemenlik sağlandığında mümkündür. Tarihsel-diyalektik materyalizm, birincisi, bilimsel bilgilerle (doğa ve toplum bilimleri) uyumlu olduğundan ve bilimler üzerinden soyutlandığı için, ikincisi, komünizme açıldığı için realist bir felsefedir. Bu niteleme, materyalizmin düşünce içeriğinin gerçekleşebilir olduğunu belirtmemekte, bir felsefi tavır olarak bilimsel düşüncelerin gerçekçiliğini ve genel olarak realizmi benimsediğini ifade etmektedir.

Gerici/sağ ideolojiler, üzerinde sınıflar arası karşıtlığın damgasını taşıyan toplumsal ilişkilerin pragmatik biçimde yönetilmesini, korunmasını ve yeniden üretimini anlatır.

İlk dönemlerinde, liberalizm görece ilerici ve muhafazakârlık görece gerici bir ideoloji olsa da günümüzde bu iki ideoloji, tüm varyantlarıyla birlikte gerici düzen ideolojileridir. Bunlar kapitalist toplumsal formasyonların pragmatik ideolojileridir. Liberalizm, sosyal-demokrasi, Kemalizm, yeni sağ/neo-konservatizm gibi pragmatik ideolojiler, gerçekleştirilebilir fikirler barındırır. Aslında bu ideolojiler, kapitalist toplumsal düzende gerçekleşmiş olan siyasal ve iktisadi pratiklerin düşünsel temsilleridir. Sosyal liberalizm, neo-liberalizm gibi liberalizm türleri, sosyal refah liberalizmi, sosyal demokrasi, neo-con/yeni sağ ideoloji, geçtiğimiz bir yüzyıl boyunca kapitalist dünyada hâkim olan toplumsal ilişkilerin hâkimiyetinin düşünsel ifadesi olmuştur. Sosyal liberalizm,

---

olduğunda sönümlenir. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve özürlülerin bakımı gibi toplum mühendisliği kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal aygıt, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlendiği yapı olan devlet/devletler sönerken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. Devlet, örgütlü toplumla özdeşleşecektir.

sosyal-demokrasi, Kemalizm, neo-liberalizm vb. emek-sermaye karşıtlığı/çelişkisi referans alındığında, sermaye sınıfının çıkarlarını yansıtan, düzen yanlısı, pragmatik ideolojilerdir. İşçi sınıfının mücadele/örgütlenme düzeyi ve reel sosyalizmin güçlü olması/zayıflığı da burjuva sınıf ideolojilerinin revizyona uğrayıp, çeşitli uğraklardan geçmesinde temel etkendir.

Pragmatik düzen ideolojilerinin düşünce içeriklerinin pratikleşmesi, toplumsal ilişkilerde köklü değişikliklere yol açmaz. Sadece belirli toplumsal ilişkiler yeniden düzenlenir. Örneğin John Maynard Keynes'in iktisadi düşünceleri, Batı Avrupa'da ikinci dünya savaşından sonra uygulamaya konan makro-ekonomik politikalara ilham kaynağı olduğunda da olan budur. Burjuva siyasal iktisat, siyaset teorisi, sosyoloji teorileri gibi "bilimler", inceledikleri alanlarda geçerli özsel mekanizmaları saptadıkları oranda kısmen realist bir niteliğe de sahiptir.

Dinler, milliyetçilik ve faşizm, metafizik ya da gerçekleştirilmesi imkânsız fikirler, inançlar üzerine kuruludur. Bunlar da gerici/sağ ideolojilerdir. Bu ideolojilerin günümüzdeki işlevi, kapitalist dünyada mevcut toplumsal ilişkilerin muhafaza edilmesidir. Bu ideolojiler, emek-sermaye çelişkisinin korunmasına ve yeniden üretimine hizmet eder.[172] Tanrı, şeytan, cin, "kutsal ruh", reenkarnasyon, ırk, ulus

[172] "(...) emek-sermaye çelişkisi (...) Semayenin kendi zıddını yeniden üreterek sürekli çoğalmasını ifade eden bu çelişkili süreç, ideolojinin kökenini ve fonksiyonunu açıklamaktadır." (Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, 1995, s. 25). Yine, Althusser'in "üretim ilişkilerinin yeniden üretimi" formülasyonu yerindedir. Örneğin, şu tezleri geçerlidir; "emek-gücünün niteliklerinin yeniden-üretimi, ideolojik tabi olma biçimlerinin egemenliği ve çerçevesinde sağlanır"; "üst-yapının doğası ve var oluşunun özünü niteleyen şeyi düşünmenin ancak yeniden-üretimden kalkarak mümkün ve gerekli olduğu düşüncesindeyiz." (Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2003, s. 159, 162)

(millet)[173] gibi ilk elde akla gelen temel kavramlarına ve bu kavramlar etrafında örülen inançlarına bakarak, bu ideolojilere "metafizik ideolojiler" denebilir. Marx'ın din için kurduğu ünlü "afyon" analojisini hatırlarsak; metafizik ideolojiler kapsamındaki duygular, fikirler, düşler, iman ilkeleri, inançlar, ahlaki değerler vb. sömürü düzenlerinde "acı" çekenlerin "acı"sının reel nedenini yok etmez, sadece "acı" algısını önler.

Bu noktada, akla şu soru gelebilir; milliyetçilik 20. yüzyılda, kimi zaman ve yerlerde, ilerici ve gerçekleştirilebilir bir ideoloji olmamış mıdır? Bize göre, "ezilen halkların milliyetçiliği" kendinden menkul bir biçimde ve her zaman ilerici bir nitelik taşımaz. Geçmişte emperyalist cepheyi zayıflatmak ve yapılanmasında çatlaklar oluşturmak, fakat özünde ulusal kurtuluş mücadelelerinde işçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesini desteklemek için savunulan "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" siyasal ilkesi, bugün gereksizleşmiştir. Zaten geçmişteki ulusal kurtuluş mücadelelerinin ürettiği ideolojiler arasında, "emperyalizme karşı işçi sınıfı yurtseverliği" ile "emperyalist hiyerarşiye

[173] Bilimsel verilere göre "ırklar" yoktur. "Irk" ideolojik bir kodlamadır. Ulus olma bilinciyse politik/ideolojik olarak oluşturulmuştur. Toplum ve halk kavramlarının nesnel gerçeklikte karşılığı vardır. "Ulus" tanımınınsa nesnel gerçeklikte karşılığı yoktur. Halklar tarih boyunca iç içe geçmiş ve kaynaşmıştır. Ulusları tanımlamakta ve birbirinden ayırt etmede kullanılan dil, din, etnisite, tarih ve gelenek gibi parametreler, ulusları betimlemede yetersizdir. Örneğin, Amerikalılar, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar ilk dil olarak İngilizce'yi konuşmakla beraber, kendilerini "İngiliz milleti"nin üyeleri olarak görmezler. İsviçre toplumunda Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşulmaktadır. Kuzey İrlanda'da aynı dili konuşan insanlar dini saflar (Protestan ve Katolik) halinde ayrışır (Bu bilgiler için bkz; Andrew Heywood, *a. g. e.*, s. 197-198). Türkiye'de birçok halk/etnisite var olmasına karşın, hepsinin bir ve aynı "milleti" oluşturduğu öne sürülür vb… Örnekler çoğaltılabilir, ama gereksizdir. Önemli olan "milli kimliğin", dinsel inanç ve "ırk" birliği, abartma ve uydurmanın işlevsel olduğu ortak bir tarih anlayışı gibi unsurlarla zihinlerde oluşturulduğunun görülmesidir. Geçmiş zaferlerin, kurtuluş günlerinin, "milli" liderlerin askeri başarılarının hatırlatıldığı belirli özel günlerin saptanması ve bu günlerde törenlerin düzenlenmesi, okullardaki eğitim süreci, vatanseverlik duygusuyla yüklü edebi eserlerin okunmasının teşviki de yine "milli kimliğin" oluşumuna katılır.

entegrasyon yanlısı burjuva/liberal milliyetçilik" şeklinde bir ayrım da yapılmalıdır. İlerici olan ve "halkların kardeşliği" fikrini gerçekleştiren sosyalist ideolojidir. Liberal milliyetçilikse, görece ileri tarihsel adımların ürünü olsa da imgesel bir "ulus bilinci" inşasını temsil eder ve bu da iktisadi, siyasal, kültürel/ideolojik pratikler yanı sıra zor pratiğinin de üzerinden türetilmiştir. Milliyetçi fikirler gerçekleşmemiş, gerçekleşen bahsedilen bu pratikler üzerinden milliyetçi fikirlerin türetilmesi olmuştur. Geçmişteki liberal milliyetçiliklerin ilericilikleri göreceli ve sınırlıdır; günümüzdeyse milliyetçiliğin her türlüsü gericidir.[174]

---

[174] Bu noktada, Demir Küçükaydın'ın "ulus" konusunu değerlendirdiği kitabına değinmeden geçemeyeceğiz (Demir Küçükaydın, *Marksizm'in Marksist Eleştirisi-Üstyapı, Din ve Ulus Eleştirisi*, Versus Kitap, 2007). Küçükaydın'ın kitabı *baştan sona* saçma, yer yer de komik saptamalarla *dolu*dur. Küçükaydın'ın kitabının "Marksizm'in adının bulaştırıldığı bir bulaşık" olduğu söylenebilir. İşte bu kitabın *rastgele açtığımız* birkaç sayfasında yer alan bazı "inciler": "Yine niye 'ulusların kaderini tayin hakkı'nın aynı zamanda hem enternasyonalistlerin hem ulusçuların da savunduğu bir talep olduğu, Lenin ve Wilson'un aynı program veya ilkede anlaşmasının niye hiç de çelişkili olmadığı apaçık görülmektedir." (s. 136–137); "Son yıllarda romantizmin Marksizmin dördüncü kaynağı olduğunun keşfi (...) bu gerici ulusçuluğun Marksizmin bir kaynağı olduğu anlamına da gelir." (s. 163); "Marksizm ve sosyalizm, bir mezhep değil, başka bir din olmalıdır. Sosyalistler, enternasyonalist (modern toplumun dininin gerici biçimi içinde az çok ilerici bir mezhep mensubu) değil, İnsan (bu dinin sosyalizme kadar gidebilecek devrimci biçimini savunan, politik olanın ulusal olanla çakışması ilkesini reddeden) olmalıdırlar." (s. 169); "Tarihte ve toplumda, tüm bilgi, sanat, ahlak, günlük yaşam, politika, devlet, felsefe, hâsılı her şey dinseldir." (s. 183); "Aydınlanma da İslamiyet de aynı dünya pazarı ve bu pazara uygun bir üstyapı (din) ihtiyacının ürünü olmalarına rağmen, İslam, totemlerin (putların) egemen olduğu bir ortamda; Aydınlanma, Hıristiyanlığın egemen olduğu bir ortamda doğduğu için, egemen dinlere karşı farklı stratejiler geliştirdiler. Örneğin İslamiyet doğduğu ortamdaki dinlerin din olduğunu (yani tüm üstyapıyı oluşturduğunu) inkâr etmiyor (...) Bu anlamda İslamiyet, dinin ne olduğu konusunda Aydınlanma'dan daha doğru ve gerçekçiydi." (s. 158); "Hâlbuki Marksist kategorilerin mantıksal sonucu, dinin tümüyle üstyapı olduğudur. Din tümüyle üstyapı olduğundan, üstyapı olmadan bir toplum olamayacağı; nerede bir toplum, dolayısıyla bir üretim veya altyapı varsa orada bir üstyapı olacağından, din de olacaktır. Yani Marksist kategorilerle, sosyolojik kategorilerle düşünüldüğünde dinsizlik mümkün değildir." (s. 160). Daha ne kadar çok "inci" var, bir görseniz... Fakat yuh olsun, hem de bin kere yuh olsun

Yaptığımız sınıflandırmaya karşı ileri sürülebilecek olası başka itirazlara da değinebiliriz. Örneğin, “İslam İmparatorluğu’nun toprakları genişletilirken, fethe çıkanlar, ‘cihat’ düşüncelerini gerçekleştirmemiş midir?” gibi bir soru sorulabilir. İslamiyet dinine inanlar, elbette hayatlarında somut pratiklerde bulunur. Örneğin komşu toprakları fethetme bir toplumsal pratiktir. Fetih sırasında sahip oldukları metafizik düşünceler, inananların cesaretini artırabilir, onları yiğit kılar vb. Bu düşüncelerin bir işlevi de zaten budur. Bir fetih için imkân ve koşullar olgunlaşmışsa, o fetih yapılabilir. Örneğin, askeri araçların gelişim düzeyi, muharebe için yeterli asker sayısının devşirilmesi, askeri organizasyon tekniği, egemen sınıfın konjonktürel çıkarları, toplumsal ihtiyaçlar vb. bu maddi imkânlar/koşullar arasında yer alır. Muharebeyi kazananlar ve kaybedenler, gerçekleştirdikleri pratik üzerinden, “tanrı bize yardım etti ya da etmedi” türündeki metafizik inançlarını yeniden üretir. Ancak iki taraf için de gerçekleşen metafizik düşünceleri değildir. Fethedenler gerçekte, tanrı adına değil, kendi adlarına muharebeyi kazanır. Tarihsel ilerlemeyi, metafizik düşünceler değil, bu düşünceleri üreten insanların pratikleri sağlar.

Başka bir itiraz şu soruyla dile getirilebilir; “şer-i hukuk kuralları, yaşama geçirilen düşünceler değil midir?” Şeriat hukuku, geçmişteki “İslami” toplumlarda yaşanmış bir toplumsal ilişki biçimidir. Günümüzde örneğin İran, işgal öncesi Afganistan (ve şimdi günümüzde Afganistan) gibi ülkelerde de belli ölçülerde gözlenir. Bu hukuku üreten ve yeniden üreten toplumsal ilişki ve pratiklerdir. Elbette İranlılar, 1979 karşı-devrimi sonrasında uygulamaya konulan şer-i hukuk kurallarıyla, toplumsal ilişkilerini düzenlemeye başlamıştır. Yüzyıllar önce üretilen bu yazılı hukuk kurallarına,

---

bu “Marksizmin Marksist Eleştirisi”ne... Özellikle, saçma değerlendirmelerinden “programatik, stratejik ve örgütsel sonuçlar” da çıkardığı için.

bazı önemli değişikliklerle yeniden işlerlik kazandırmışlardır. Fakat bu durum, dinlerin temel iskeletini oluşturan metafizik düşüncelerin pratikleştirilemez olduğunu belirten savımızı geçersiz kılmaz. Uzatmadan belirtelim ki, dinlerin kapsamında yer alan temizlik kuralları da yaşama geçirilebilirdir. Görülmesi gereken şudur; hukuk da temizlik kuralları da dinle eklemlenen unsurlardır.

Faşist devlet, Sovyet anayurduna ve Avrupa'nın diğer ülkelerine açılan savaş, faşistlerin kitlesel katliamları vb… Bunlar elbette gerçekleşmiştir. Faşist rejimler, dönemin Avrupa'sındaki -Rusya'dan sonra gelen- en zayıf iki halkada, Almanya ve İtalya'da gerçekleşmiştir. Faşist devlet, bir kapitalist devlet türüdür. Ancak Nazi faşizminin ırkçı ülküsü, İtalyan faşizminin Roma İmparatorluğunun yeniden doğuşu miti gibi fikirlerin, metafizik karakterde olduğuna da şüphe yoktur. Faşizmin lider anlayışı, tarihe ve geleceğe bakışı, ırkçı ve sosyal-Darwinist görüşleri ve diğer irrasyonel fikirleri, metafizik niteliktedir. Peki, faşizme ilerici diyen birileri var mıdır? Günümüzde de faşist ideoloji, emek-sermaye karşıtlığının/çelişkisinin korunmasına hizmet etmektedir.

Hedeflerine ve dile getirdiklerine bakıldığında *genel olarak* ilerici oldukları kabul edilmesi gereken, ancak kimi sağlıklı ve ilerici özellikteki fikirlerinin ve hedeflerinin gerçekleşmesi için uygun olmayan stratejilere sahip ideolojik hareketler de vardır. Feminizm, çevrecilik, anarşizm, sınıflandırmamızda bu kategoriye aittirler. Bunlara "ütopik ideolojiler" denebilir. Elbette bu ideolojiler için, liberal feminizm, sosyalist feminizm, eko-sosyalizm, eko-anarşizm, eko-feminizm, anarko-komünizm, anarko-kapitalizm ve bireyci anarşizm gibi alt gruplandırmalar da yapılabilir. Bu durumda, örneğin kadınların erkeklerle eşit siyasal haklara sahip olmasını savunan liberal feminizmin, liberalizmin bir alt kolu olarak görülmesi mümkündür. Diğer ideolojilerle ilişkilenmeleri

ve eklemlenmeleri bir yana bırakıldığında, genelde bu ideolojilerin kendi başlarına hedeflerini nasıl ve hangi yollardan gerçekleştireceklerini ortaya koymadıkları görülür. İleri sürdükleri yollarsa hedeflerini gerçekleştirebilir özellikte değildir. Bu ideolojiler, toplumsal yaşamın otorite/boyun eğme ilişkisi, cinsler arası ilişkiler ve çevreyle olan ilişkiler gibi bazı sınırlı görüngülerini dikkate alır. Başka bir ifadeyle, anarşistlerin, feministlerin, çevrecilerin, algılamaları ve kavrayışları seçicidir; toplumsal ilişkilerin bazı boyutları, onların dikkatini çeker. Bu ideolojileri savunanlar genellikle, dikkatlerini çeken görüngüleri çoğu kez diğer görüngülerle bile ilişkilendirmeksizin ve toplumun işleyişine dair özsel mekanizmaları, bütünsel ve realist bir biçimde değerlendirmeksizin yola çıkarlar.

İdeolojilerin ilericilik/gericilik özellikleri, tarihsel dönemlere göre değişir. İlerici bir ideolojinin, tarihsel akış içerisinde gerici-statükocu bir özellik kazanabildiği unutulmamalıdır. Örneğin siyasal liberalizm, geçmiştekinin tersine günümüzde aldığı neo-liberalizm biçimiyle gerici bir düzen ideolojisidir. Gerçekleştirilebilirlik de tarihsel açıdan göreli bir niteliktir. Örneğin ütopik ideolojiler, günümüzde gerçekleştirilemeyecek olan fikirlere sahiptir. Ütopik ideolojileri niteleyen asıl özellik, içerdikleri fikirlerin, tasarıların, şimdiki zamanda ve mevcut toplumsal koşullar çerçevesinde gerçekleşme yolunu realist bir biçimde tanımlamayışlarıdır. Komünizmse bir ideoloji ve toplum biçimi olarak, çevreciliğin, feminizmin ve anarşizmin ayakları yere basmayan ilerici fikirlerini massedebilecek bir kapsama ve maddi olanaklara sahiptir. Ayrıca, soyutlama yaparken, indirgeme yapıldığının da farkında olunmalıdır. Sınıflandırmamız bir soyutlama ve idealizasyon ürünüdür. Toplumsal yaşamda melez ideolojik formlar vardır. Bir ideolojinin diğer bir ideolojinin motiflerini kullanmasında olduğu gibi ideolojiler arasında geçişkenlikler de bulunur.

Geldiğimiz noktada, yaptığımız değerlendirmeyi özetlemek yararlı olacaktır. Bunun için yazılanları tekrarlamak yerine, bir şekil[175] üzerinde özetleme yapabiliriz:

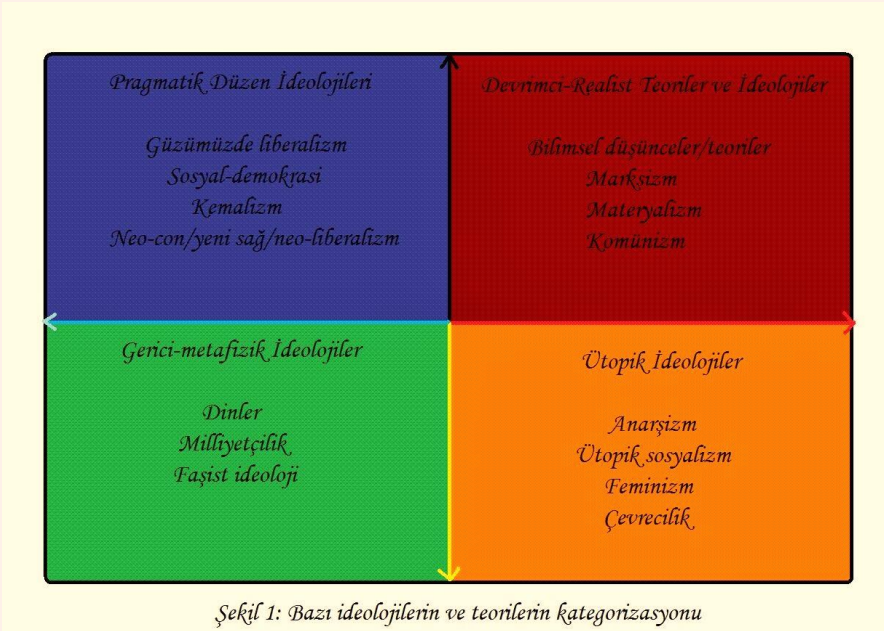

Şekil 1: Bazı ideolojilerin ve teorilerin kategorizasyonu

[175] Dikey eksen "epistemolojik" sınıflamayı, yatay eksen "ontolojik" /işlevsel sınıflamayı işaretler. Dikey eksenin üst kısmı, ideolojik davranışlarla gerçekleştirilmesi hedeflenen düşünce içeriği arasında nesnel bir bağın/uyumun olması, alt kısmıysa bu bağın/uyumun olmamasıyla karakterizedir. Bir üçüncü eksen/boyut da günlük hayatta oluşturulan "gevşek" ideolojik motifler ile "sert" ideolojik formasyonlar/doktrinler arasında bir ayrım yapılarak, şekle eklenebilir. Günlük hayatta üretilen realist, pragmatik, metafizik ve ütopik ideolojik motiflerin hepsine birden "ortak duyu" (Gramsci) alanı da denebilir. Dördüncü boyut zamandır. Renkler hakkındaysa bir "varyasyon" yapalım: Düzlemde ya da küre yüzeyinde, birbirine komşu iki alan aynı renkte olmayacak şekilde, en fazla dört renk kullanılarak, her harita çizilir. Beşinci rengi zorunlulukla gerektiren bir harita, düzlem üzerinde çizilemez. İdeolojiler alanına ilişkin yapılacak bir "harita"da da benzer bir durum geçerli olabilir mi, ne dersiniz?.. ("Dört renk teoremi/problemi" hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz; http://www.matematikdunyasi.org/arsiv/PDF_eskisayilar/91_1_7_10_DORTRENK.pdf). Örneğin, bize göre *meta estetiği* bile bir mikro-ideolojidir. Tat ve koku gibi duyularımızı örgütleyen meta estetiği, tüketici ideolojisinin bir bileşeni olarak haz ve doyum vaadiyle etkindir (Bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 121). Böylelikle meta estetiğini tekil durumlarda metafizik veya pragmatik ideolojiler alanına dahil edebiliriz.

Metafizik ve pragmatist ideolojilerin düzenekleri

İdeolojilerin üretiminde ve yeniden üretiminde yer alan üç farklı genel mekanizma ortaya konabilir:

i. “Türeyiş”; ideolojik ve siyasal pratikler de dahil, çeşitli yaşam pratiklerinin ideolojik motifleri oluşturması ve yeniden üretmesi,

ii. “Sosyalleşme”; özdeşim ve yansıtmalı özdeşim düzenekleriyle ideolojik motiflerin, değerlerin, inançların çocuklar, gençler ve hatta erişkinlerce sosyalleşme süreçlerinde benimsenmesi,

iii. “Öğrenim”; aydınların ve diğer ideologların, doktrinleri oluştururken, bir yandan da bunu yaygınlaştıracak çabalar içerisinde olmaları ve bunları öğretmeleri.

İdeolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde etkin olan zihinsel düzeneklere biz, “ideolojik düzenekler” diyoruz. Çocuk ve gençlerin sosyalleşme sürecinde, karşılaştıkları olayları, doğal ve toplumsal olguları ve süreçleri, çeşitli görüngüleri nasıl algılayacakları ve yorumlayacakları, bunların duygu ve davranışlarına ne şekilde etkide bulunacağı tecrübeyle kazanılır. Kısacası, ideolojik düzeneklerin ne zaman, nasıl kullanılacağı yaşanarak benimsenir. Aile, okul, medya gibi organizasyonların da ideolojik zihinsel ve davranışsal kalıpların öğrenilmesinde, gençlerde deneyimle oluşmuş ideolojik motiflerin eğitim yoluyla pekişmesinde rolü vardır. Sonuçta, insanlar dâhil oldukları toplumsal pratikler içerisinde ürettikleri zihinsel ve davranışsal ideolojik motifleri, o güne kadar üretilmiş ve kullanımda olan ideolojilerin çeşitli yönleriyle/öğeleriyle eklemlerler.

İdeolojilerin doktrinleştirilmiş halleriyle sunularak insanlara kavratılması, iradi bir çabayla öğretilmesi, onların yeniden üretiminde görece tali bir öneme sahiptir. İdeolojik zihinsel ve davranışsal kalıpların benimsenmesinde, özdeşim

(identification) ve yansıtmalı özdeşim (projective identification) düzenekleri daha etkindir. İdeolojik motiflerin benimsenmesinde ve ideolojik düzeneklerin hangi durumda nasıl kullanılacağının bellenmesinde önemli bir yol, özdeşim düzeneğidir. Bu düzenek, başka kişilerin özelliklerini, duygu ve davranış biçimlerini, değerlerini ve inançlarını benimseyerek, kişinin benliğine sindirip kişiliğinin bir parçası, bir özelliği durumuna getirmesi anlamına gelir. Yansıtmalı özdeşimdeyse, çocuklar ve gençler, başkalarında var olduklarına inandıkları, fakat kendi zihinlerinde geliştirmiş oldukları özellikleri, değerleri başkalarına yansıtarak, onlarda varsayarak, buna göre özdeşim yapar. Her insan çocukluktan yetişkinlik çağına dek iradi bir çaba olmaksızın, bu düzenekleri kullanarak bir olgunlaşma süreci yaşar. Toplumun değerleri, inançları, çeşitli düşünce ve davranış biçimleri, kullanılan ideolojik düzenekler, "gayri-iradi" bir şekilde, "özdeşim" yoluyla benimsenir. Aile üyelerinin, öğretmenlerin, sanatçıların, politikacıların, roman kahramanlarının, imrenilen/beğenilen her bireyin, özdeşim yapılacak özellikleri olabilir.

Öyleyse, özellikle metafizik ve pragmatik ideolojilerin üretiminde ve yeniden üretiminde, yani "türeyişinde" yer alan "ideolojik düzenekler" nelerdir? Saptadığımız bu düzeneklere başkaları eklenebilir; ancak burada biz, bu düzeneklerin bir ilk değerlendirmesini yapabiliriz.[176]

---

[176] Metin Çulhaoğlu'nun J. B. Thompson'dan aktardığı "ideolojinin işleyiş modları"yla, bizim sunduğumuz "ideolojik düzenekler" arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır (Bkz; Metin Çulhaoğlu, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Öteki Yayınevi, İkinci Baskı, 1999, s. 43–47). Örneğin sembolleştirme, yer değiştirme, evrenselleştirmeyi biz, Thompson'un kullanımına benzer anlamlarda kullandık. İdeolojilerin belirli işleyiş modlarının olduğu doğruysa, oluşumlarında da bu modların, en azından bazılarının, yer alacağını düşünmek mantıklıdır. Ayrıca, Thompson'unkilere benzer bir biçimde, Terry Eagleton da "ideolojik stratejiler" başlığı altında, ideolojilerin işlevlerini değerlendirir. Ona göre ideolojiler, rasyonalize edici, meşrulaştırıcı, evrenselleştirici, doğallaştırıcı, tarihsizleştiricidir vb. (Bkz; Terry Eagleton, *İdeoloji*, Çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı yayınları,

i. Bastırma ve bastırılmış olanı rahatlatma:

Ahlaki ve dini normlar, insanların çeşitli dürtü ve isteklerinin bastırılmasını temsil eder. Çeşitli dinsel pratiklerde, bastırma düzeneğiyle birlikte, bastırılmış dürtü, anı ve deneyimlerden arınma çabaları da gözlenir. Bireylerin "günah" sayılan ya da ayıplanan çeşitli istek ve dürtülerinin tatmin edilmeyip bastırılması, belirli bir çabayı gerektirir. Örneğin, bu çabanın günlük dilde belirgin bir karşılığı "tövbe estağfurullah" sözüdür. Harem-selamlık ayrımı da cinsel dürtünün bastırıldığını gösterir bir uygulamadır. Dinlerde, bastırılmış dürtülerin oluşturduğu bunaltıyı rahatlatma yolları olarak çeşitli uygulamalar da gelişmiştir. Bastırılmış dürtü, istek, duygu, anı ve deneyimlerin, bunaltı oluşturması, tövbe etme, dua etme, günah çıkarma gibi davranışlarla engellenir. Kurban kesme, çoğu durumda işlenen günahları telafi etme yolunda atılan bir adımdır ve belirli özelliklere sahip bir hayvanın "günah keçisi" seçilmesiyle gerçekleştirilir. Tüm büyük dinlerde gözlenen hac olayı, yapılanmış/hiyerarşik modern toplumsal dünyadan kopma, eşit bir statüde diğer insanlarla bir arada ve dayanışma içinde bulunma, işlenen günahlar için kefaret ödeme gibi işlevleri yerine getirir.

ii. Yadsıma, içe-atım, yansıtma:

Özürler, utanç ya da suçluluk duygusu doğuran deneyimler, bunaltı doğurmaması için bastırılabileceği gibi, yadsınabilir de. Yadsıma düzeneğiyle, yaşanmış olumsuz deneyimler yok sayılır ve bunun yerine gerçek-dışı kabuller, düşünceler, inançlar oluşturulur. Sanrıların (hezeyanların) oluşumunda

---

Birinci Baskı, 1996, s. 59–98). Biz "ideolojik düzenekleri" kavramlaştırırken, bahsettiğimiz bu çalışmalardan esinlendik ve kısmen yararlandık. Ayrıca, psikoloji bilim dalının "benliğin savunma mekanizmaları" adıyla anılan terimlerinden de faydalandık.

yadsıma düzeneği önemlidir.[177] Dinlerde, esasında sanrısal inançlar bulunur. “Yukarıda Allah var; O yaptıklarımı görüyor”, “her şey O’nun izniyle olur” türünden birçok düşünce, aslında sanrısal inançlardır. Ancak yaygınlıkları yüzünden, bu düşünceler sanrı olarak kabul edilmez.

İçe-atım düzeneğinin kullanılmasıyla, şeytan, cin, büyü gibi metafizik kurgular, yadsınan deneyimlerin, suçluluk duygusunun sanrısal sorumluları ilan edilebilir. Bu türden durumlarda, deneyimlerin sorumlusu cin çarpmasıdır, büyülenmiş olmadır, şeytana uymadır. Günaha sokan ve olumsuz deneyimlerden sorumlu olan bunlardır.

Bazı duyguların, dürtülerin, gereksinimlerin, dışarıya aktarılıp, yansıtılıp, bireyin dışındaymış ya da dışarıdan kendisine yöneltiliyormuş gibi algılanmasıysa, yansıtma düzeneğini anlatır. Bireyler, yadsıdığı dürtüleri, duyguları belli bir seçicilikle başkalarında saptarken, yansıtma yapmaktadır. Başkalarında kabahatler aranıp bulunması, onlarla alay edilmesi ya da kabahatleri yüzünden başkalarının suçlanması da bu düzeneğin kullanıldığını gösterir. Yansıtmayla bireyler kendilerini temize çıkarır. Örneğin, ahlakın bozulduğundan ikide bir dem vurulması, etraftakilerin ahlaksız olmakla itham edilmesi ve böylece ahlaklı görünmeye çalışılması, yobazlarda sık gözlenen bir davranıştır. Daha “masum” kullanılışlarını[178] bir yana bırakırsak, acı çeken, çilekeş, ezilen, kötülüklere maruz kalan, hataları için cezalandırılan, yoksunluklar içinde bulunan insanların, iyiliği, merhameti,

---

[177] M. Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Evrim Yayınları, İkinci Baskı, 1989, s. 46. Çalışmamızda dikkate aldığımız ve yorumladığımız terimlerin (“benliğin savunma mekanizmaları”) orijinal anlamları için bu esere bakılabilir.

[178] Benliğin savunma mekanizmalarının “masum” kullanılışlarıyla kastettiğimiz, bu mekanizmaların, günlük yaşamda ideolojik motif sayılamayacak duygu, düşünce ve davranışların oluşumunda etkin olmalarıdır. Değerlendirdiğimiz düzeneklerden bazılarının, bu biçimde de kullanıldığı unutulmamalıdır.

bağışlayıcılığı Tanrı adı verilen gizeme yansıtarak, ondan bunları ve esirgenmeyi, korunmayı dilediği herkesçe bilinir.

iii. Yer değiştirme ve yapıp-bozma:

Bir duygunun ya da dürtünün, asıl yöneleceği nesne, kişi yerine başka bir nesneye, başka kişilere yöneltilmesi yer değiştirme düzeneğini oluşturur. Kişilerin gerçekte yaptığı ya da yaptığını düşündüğü bir eylemi, nötrleştirmek, etkisini yok etmek veya yapılmamış gibi saymak amacıyla yürüttükleri birtakım işlemlerse, yapıp-bozma düzeneğidir. Bu düzeneklerin işlediği birçok zihinsel/davranışsal ideolojik motif örneği verilebilir.

Örneğin, babaya duyulan sevgi ve ondan kaynaklanan korku, "devlet baba", "tanrı baba" simgeleştirmeleriyle yer değiştirebilmektedir. "Efendi"lerden duyulan korku, tanrıdan duyulan korkuyla yer değiştirmiştir. Kötü bir olay yaşanmaması, uğursuzluğun önlenmesi için "maşallah" kelimesinin tekrarlanarak kullanılması, kulak memesini çekiştirip tahtaya vurma davranışı, yapıp-bozma düzeneğinin kullanıldığı davranış örnekleridir. Günahkâr olma hissi ve işlenen günahların istemsiz ve tekrarlı hatırlanması (saplantılar, obsesyonlar) da bedensel kirlilikle yer değiştirilebilir ve suyla abdest alarak rahatlatılır. Obsesyonlardan kurtulmak için, tekrarlayan hareket ya da sözlere (zorlantılara, kompülsiyonlara) başvurulur. Tespih çekmede, ibadetlerdeki hareketlerde, duaların birçok kez yinelenişinde, bu durum gözlenir.

iv. Somutlaştırma:

Bireyler, açık ve somut olmayan, geleceğe dönük belirsizlik taşıyan durumları, kaynağı belirsiz olan korkularını, somut ve belirli yapmaya yönelir ("intolerans of ambiguity"). Karmaşık ve belirsiz durumların oluşturduğu tedirginlikler, açık ve somut olmayan olayların, uyaranların, nesnelerin oluşturduğu sıkıntı

ve bunaltılar, somutlaştırma yapılarak giderilmeye çalışılır. Tanrıya, şeytana, cinlere inanılırken, kişilerin büyülenmiş olduğu düşünülürken somutlaştırma yapılır. Toplumsal ve doğal güçler karşısında çaresiz kalındığında ve geleceğin öngörülemez olduğu belirsiz durumlarda, oluşan sıkıntı, korku, bunaltıyı rahatlatan nedenler bulmaya çalışılmakta, metafizik güçlerle anlamlandırmalar yapılmaktadır. Bu durumlarda, fetişleştirme ve rasyonalizasyon yapılırken, somutlaştırma düzeneği de kullanılır.

v. Büyüsel düşünce:

Avcı-toplayıcı ilk insanların ve çağdaş ilkel toplulukların bir bilinç biçimidir. Totemizmde de büyüsel düşünüş biçimi gözlenir. Günümüzde modern toplumsal yaşamda büyüsel/sihirci düşünüşün ve algılamanın örnekleri vardır. Nazar inancı, “aydaşlık hastalığı”nın sağaltımı, “hastalığı devretme” inancı, kurşun dökerek kötü cinleri/ruhları kovma, bazı ağaçlara çaput bağlanmasıyla dileklerin gerçekleşeceğine inanma, “okunmuş” su içirme, yağmur duasıyla yağmurun yağacağına inanma, şom ağızlılığa inanma, bir kişiyi öven sözler söylendiğinde ona kötü şans getireceğine inanma, at nalı, haç, tavşanayağı, sarımsak, başak demeti gibi bir sürü nesnenin uğurlu/tılsımlı/kutsal sayılması, dualaların gerçekleşeceğine inanma akla ilk gelen örneklerdir. Medyumlara, cadılığa inanılması, büyüye inanıldığını gösterir. Simya ve astroloji inançları da bir tür büyüsel/sihirci düşünüş biçimidir. Bu düşünce biçimiyle, yaşanan olumlu/olumsuz deneyimler anlamlandırılır (signification). Olaylar arasında bulunan nedensel bağlantılar kavranmadığından, yüzeysel benzeşimler saptanır ve “benzer benzeri doğurur” anlayışıyla (analojik-homeopatik mekanizma) “taklit etme” yoluna gidilir. Başka bir mekanizma olarak, “temas” (kontagiöz) büyüsü mekanizmasıyla da yine istenilen sonuçlara ulaşmaya ya da kötü durumlardan

sakınılmaya çalışılır. Arzular, dilekler bu düzenekte önem taşır. Deneme yanılma yolu kullanılarak gerçekleştirilen günlük pratikler, bu yola uygun bilinç biçimi olarak büyüsel düşünceyi doğurur. Ampirik deneyimler sırasında karşılaşılan rastlantılar genellenir, yüzeysel analojiler yapılır, görünürdeki bağıntılar dikkate alınarak yüzeysel akıl yürütmeye başvurulur ve sonuçta gözlenen bağıntılara nedensellik atfedilir.[179]

vi. Düş-kurma:

Bireyler gerçek dünyada doyum sağlayamadığı istek ve dürtülerini, ihtiyaçlarını, özlemlerini, düşler kurarak doyurmaya çalışabilir. Böylelikle, yaşanan sıkıntılara, yoksunluklara, eşitsizliklere, adaletsizliklere karşı bir direnç geliştirilir. Dinlerde, adaletsiz bir dünyada yaşayan insanların, adalet düşleri kurdukları gözlenir. "Bir gün adalet yerini bulacak; yoksullar mükâfatını öte dünyada alacak", "zengin ya da yoksul olsun herkes bir gün hesap verecek" hülyası, başka bir ifadeyle, öte dünya inancı ve cennet-cehennem düşü, örnek

---

[179] Büyüsel düşünüş hakkında burada kullandığımız bilgiler için bkz; İlker Belek, *Toplumsal Bilinç-Evrimsel Bir Toplumsal Hareket Düşüncesine Doğru*, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, 1991, s. 46–54, 79–94. Belek'in kitabı "ilkel topluluk" üzerine, üstelik ilkel toplulukların bilinç biçimleri üzerine iyi bir derleme olsa da, bazı görüşlerine katılmak mümkün değildir, örneğin: "Sihirci bilinç formasyonu, doğal olayları, yine doğanın içindeki olaylarla kavramak kaygısındadır (...) Bu anlamda, sihirci bilinç Bilimsel'dir"; "Totemci bilinç, olayların nedenlerini açıklamada bir ileri aşamayı dile getirir. Şeyler arasındaki ilişkiler daha bir düzenlilik içinde kavranmaktadır. Bu özellikleriyle totemci bilinç de bilimseldir"; "Hareketin açıklanışına gözlenemeyen, kavranamayan, erişilemeyen, doğaüstü bir unsur karışır. Bu haliyle düşünce ilk kez bilinebilir olarak değerlendirilen doğanın dışına kayar. Bu durumuyla şamanist bilinç bilimsel niteliklerini yitirmeye başlayan ilk düşünce tarzıdır"; "Bu anlamda din, sihirci-bilimsel bilincin yadsınmasıdır." Tarihin şafağında gözlenen ilkel topluluklarda elbette, bilimsel/realist düşünceler de üretilmiştir. Yoksa doğayla kurdukları ilişkiler gelişmezdi. İlkel toplulukların ürettiği sihirci düşünüş ve totemci bilinçse, bilimsel değildir. Bu "bilinç biçimlerinin", bir oluşum mantığının olması ve ampirik deneyimlerin ürünü olmaları, onları "bilimsel" yapmaz. Belek, Taylor'un ve Taylor'un düşüncelerini sistematize eden Frazer'in çizgisinde kalarak, büyüsel/sihirci düşünüşü bilimsel saymıştır. Adı geçen kitabının yayınlanmasının üzerinden yıllar geçtiğinden, Belek'in, görüşlerini düzeltmiş ve geliştirmiş olması da muhtemeldir.

olarak verilebilir. “Pan” ön ekini alan milliyetçi düşünceler, Nazizmin ırkçı düşü, “turan” ülküsü de akla ilk gelen örneklerdendir. Bunlar mitik/romantik bir geçmiş tahayyülüyle, geçmiş güzel günlere duyulan özlemle birleştirilen, içine girilmekte olan yeni dönemin getirdiği olumsuz yaşam koşullarına karşı geliştirilen tepkilerdir. Ütopik ideolojilerde de düş-kurma düzeneğinin etkin olduğu gözlenir.

vii. Ters çevirme[180], illüzyon[181] ve fetişleştirme:

Fetişleştirme düzeneğiyle, nesnelere, kişilere ya da kurgusal antitelere onların sahip olmadığı özellikler, yetiler, güçler atfedilir. İnsani duygular, dürtüler, yetenekler, yansıtma ve somutlaştırma düzenekleriyle “fetiş” görünümünde dışsallaştırılır. Fetişler, gerçekte onlarda olmayan özelliklere ve güçlere sahip olarak algılanır.[182] İnsanlar üzerinde egemen

---

[180] Bu düzeneği Marx keşfetmiştir. Elster’in, ideolojilerin oluşum “mekanizmalar”ından biri olan “ters çevirme” üzerine değerlendirmesi için de bkz; Jon Elster, *Marx’ı Anlamak*, Çeviren: Semih Lim, Liberte Yayınları, 2004, s. 477-482. Elster ideolojilerin oluşumunda şu mekanizmaları saptar; “ters çevirme”, “bütünün, parça noktasından algılanması”, “bir sınıfın üyelerinin kendi spesifik çıkarlarını genel olarak toplumun çıkarlarıyla karıştırmalarına yol açan ‘sıcak’ mekanizmalar”, “yerel olarak geçerli olan ilişkilerin genelleştirilmesi veya herhangi bir durumda doğru olabilenin bütün durumlar için doğru olabileceğine inanılmasında görülen bilişsel safsata”, “kapitalist kategorilerin pre-kapitalist toplumsal yapılara veya kapitalist olmayan toplumsal yapılara uygulanmasından doğan ‘kavram emperyalizmi’” (Jon Elster, *a. g. e.*, s. 476-493)

[181] İllüzyonun iki türü ayırt edilebilir. Birincisi, “bir bastonunun yılan biçiminde” algılanmasında olduğu gibi daha çok özne kaynaklıdır. İkincisiyse, “güneşin, dünyanın etrafında dönüyor” şeklinde algılanmasında ya da “bir bardak suyun içine konulan kalemin kırık görülmesinde” olduğu gibi nesnel bir görünümdür. Biz terimi, daha çok ikinci anlamında kullanıyoruz. Cin, peri, UFO (unknown foreign object), “Van gölü canavarı” gibi metafizik antitelerin zihinlerde oluşturulmasındaysa, daha çok özne kaynaklı bir illüzyon söz konusudur.

[182] “Bir şeyi fetiş haline getirmek ya da fetişleştirmek, o şeye kendi başına sahip olmadığı güçleri vermektir. ‘Fetiş’ terimi, dinle ilgili söylemden kaynaklanır (...) O halde fetiş, kendisini hakikatte yoksun olduğu bir güçle donanmış gibi gösterir. Gerçek dünyada gücü yoktur, dini dünyada, bir yanılsamalar dünyasında gücü vardır.” (Gerald A. Cohen, *Karl Marx’ın Tarih Teorisi*, Çeviren: Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Birinci Baskı, 1998, s, 141). Kapitalist üretim

olan doğal ve toplumsal süreçlerin işleyiş mekanizmaları kavranamadığında, süreçler üzerinde denetim ve egemenlik kurulamadığında (yabancılaşma), süreçlerin sonucunda oluşacak kötü durumlardan sakınmak istenir. Olumsuz bir deneyim yaşanmaması dileğiyle fetişlere inanılır. Süreçlerin olumlu sonuçlarının oluşumunu açıklama ihtiyacı da fetişlere inanılarak giderilir. Bu düzenekte, gerçekte var olan ve işleyen nedensel mekanizmalar kavranamadığından, fetişlerle olaylar arasında hayali bir bağıntı kurgulanır. Bu algılama, bir sihirbazı izleyenlerin illüzyonlu algılamasına benzer. Gerçekte illüzyonların oluşum yolu gözlenip kavranamadığından, gerçekleşen sonuçlar, sihirbazın "hokus pokus"una ya da gerçek-üstü yeteneklerine bağlanır. Buna benzer şekilde, insanlar dinsel inançlarıyla, toplumsal hayatlarını ve doğa olaylarını, fetişlerin lütufları olarak algılar; oysa bunlar fetişlerin üzerinde yeşerdikleri topraktır. Bu nedenle fetişleştirme ile "camera obscura" düzeneği (Marx) arasında bir analoji kurulabilir. Fetişleştirmede, fetişler ile insanlar arasındaki gerçek ilişki, zihinlerde tersine çevrilmiş hayali bir ilişki olarak görülür.[183]

Tanrılar fetiştir. Merhamet, iyilik, ihsan, koruyuculuk, esirgeme, gerektiğinde cezalandırma gibi insani özellikler,

---

biçiminde iktisadi alandaki fetişizmi, Marx saptamıştır. Marx *Kapital*'de, meta fetişizmi, para, faiz ve sermaye fetişizmi üzerinde durur.

[183] Gökhan Atılgan, Marx'ın "ters çevirme" mekanizmasını da değerlendirdiği bir makalesinde şu saptamayı yapar: "Marx, ideoloji kavramsallaştırmasını, "gençlik" ve "olgunluk" dönemindeki eserlerinde farklı ve çelişkili biçimlerde değil, tutarlı bir iç bütünlük taşıyacak bir şekilde geliştirdi." (Gökhan Atılgan, **"Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanağı"**, Praksis-Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi 4, Güz 2001'in internet versiyonu: http://praksis.fisek.com.tr/atilgan01g.php) Bu saptama doğrudur. Bir makalemizde, Atılgan'ın bahsi geçen makalesinden habersiz olarak, Marx'ın **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş**'te ortaya koyduğu din konusundaki temel yaklaşımını süreklilikle koruyup geliştirdiğini biz de göstermiştik (Mahmut Boyuneğmez, **" 'Feuerbach Üzerine Tezler'i Anlamak"**,http://marksistarastirmalar.blogspot.com/2013/07/feuerbach-uzerine-tezleri-anlamak.html).

“yabancılaştırılarak” (Feuerbach), dışsallaştırılarak gizemli antitelere atfedilir. Yine, kötülük, kin, nefret, öfke gibi duygular ve özelliklerse, şeytan, cin gibi antiteler şeklinde yansıtılır. Totemler, mitolojik kahramanlar, peygamberler, evliyalar, mezhep ve tarikat kurucuları, tapınaklar/ibadet yerleri, haç ve at nalı gibi nesneler diğer fetiş örnekleridir. Siyasi liderler de fetiş haline getirilebilir. Efendileri/patronları tarafından yoksullaştırılan, sömürülen emekçilerin, asalaklarını zenginleştiren ve besleyen insanların, tersyüz olmuş ya da “baş aşağı” bir şekilde, onların kendilerine iş ve aş verdiğine inanması da günlük yaşamda gözlenen diğer bir fetişleştirme örneğidir.

Faşist milliyetçilikte olduğu gibi üstün ırkların olduğuna inanılması, etnik kökenin ululaştırılması durumlarında da fetişleştirme düzeneğinin etkin olduğu söylenebilir. Ari, germen, nordik ırkların üstün ırk sayıldığı görüşler, “beyaz-siyah” ırkçı ayrımcılık, apartheid ırk ayrımcılığı, Ku Klux Klan ırkçılığı, pan-slavizm, turancılık, anti-semitizm, ırk iyileştirmeciliği (öjeni) vb… Bütün bu görüşlere inananlar, varlığına inandıkları ve bağlandıkları bir millet, ırk ya da etnik kökeni yüceltir, fetişleştirirler. Yine “millet”, bir milleti oluşturduklarına inanan insanlar tarafından yaratılan imgesel bir fetiştir. Farklı sınıf çıkarlarına sahip insanlar, “milli” bir kimlik ve bilincin benimsenmesiyle, bir ve aynı milleti oluşturduklarına inanırlar. “Milli” birliğin benimsenmesi ve toplumsal düzenin kalıcılığının savunusu, bayrak, marş gibi sembollerle perçinlenir. “Milli” kimlik oluşumunda, “milli” ritüeller, kültürel/ideolojik pratikler etkindir.

viii. Sembolleştirme:

Semboller, başka kullanım biçimleri (matematikteki, sanattaki vb.) bir yana bırakılırsa, ideolojilerin üretiminde ve yeniden üretiminde de işlevi olan, kendilerine belirli anlamlar atfedilen indeksler, işaretler, ikonlar, simgelerdir. Simgeler, toplum

tarafından kendilerine birçok anlam yüklenen, gönderme yapılan anlamlarla aralarında doğal bir bağ bulunmayan, metaforik/mecazi anlamlara sahip sembollerdir. Bayraklar, marşlar, rozetler, armalar, belirli renkler, giyim tarzı ve saç-sakal stili, el ve parmak işaretleri akla ilk gelen sembol örnekleridir. Semboller, onlarla ilişkili değer ve inançları çağrıştırır; bireylerde aidiyet, ortaklık ve dayanışma duygularını pekiştirir. Söylem ve jargon biçimleri, klişe sözler, atasözleri ve deyimler, yan-anlamlar içeren cümleler, mitoslar ve hatta fıkralar, ideolojilerin ifade edilip, aktarılmasında, kitleleri maniple etmede işlevleri olan, simgesel anlam aktarımına yarayan araçlardır. Dolayısıyla dil, bu yönü dikkate alındığında, ideolojik mesaj/anlam kodlama işlevine de sahiptir. Yazı ve astroloji de simgesel sınıflamanın ürünü olarak doğmuştur. Astroloji, bir çeşit mikro-ölçekli ideoloji ya da ideolojik bir inanç sayılabilir. Sembolleştirme, tüm ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde işleve sahiptir.

ix. Uygunsuz transfer[184]:

Bu düzenekle, kavramlar, işleyiş mekanizmaları, bilimsel yasalar, ilkeler geçerli olmadıkları bir soyutlama düzeyinde (*genellik düzeyi*-Ollman) ele alınır ya da geçerli olmadıkları bir gerçeklik alanına taşınarak burada fonksiyonel kılınır. Örneğin toplumsal olgular ve süreçler, doğada gerçekleşen olgu veya süreçler model alınarak açıklanır. İnsanların doğuştan gelen biyolojik özellikleri, toplumsal görüngüleri oluşturan nedenler olarak görülür.

Faşizmin benimsediği, liberalizmin etkilendiği sosyal-Darwinizm anlayışında "uygunsuz transfer" yapılmaktadır. "En

[184] Elster'in "kavram emperyalizmi" olarak adlandırdığı mekanizmanın (bkz; Jon Elster, *a. g. e.*, s. 490-493) kapsamını genişletmek mümkündür. Böylelikle bu düzeneğe, "uygunsuz kavram transferi" denmesini önermekteyiz. Anakronizm, biyolojizm, sosyal-Darwinizm, etnosantrizm, antroposantrizm vb. bu düzenek kapsamında değerlendirilebilir.

güçlü olan hayatta kalır" şeklinde özetlenebilecek bu fikir, insanların varlığını, aralarındaki bireysel mücadele ve rekabete dayandırır. Bireyler arasındaki mücadelenin, tembel ve yeteneksizleri cezalandırdığı, çalışkan ve yeteneklileri ödüllendirdiği düşünülür. Örneğin Hitler'e göre, "zafer güçlünün, ölüm zayıfındır"; hayatın değişmez kanunu savaştır. Nazi Almanya'sında komünistler, işçiler ve Yahudiler kitle halinde katledilirken, bir yandan da fiziksel ve zihinsel engelliler önce kısırlaştırılmış ve 1939–41 yılları arasında sistematik bir şekilde öldürülmüştür.

Klasik liberalizmin "doğal haklar" anlayışında, bireylerin "yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakları"nın (John Locke) olduğu savunulurken, özel mülkiyet olgusu, diğer hakların yanı başında doğal bir olgu düzeyinde ele alınır. Yine liberalizmde, insanların doğuştan gelen farklılıklarının, onlar arasındaki derin toplumsal eşitsizlikleri doğurduğu düşünülür. İnsan doğasında bencillik, rekabet, sahip olma arzusu vb. vardır denilir ve bunların ebedi olduğuna inanılır. Toplumsal bir olgu ve süreç olan üretimin, kapitalist üretim biçimindeki haliyle ulaşmış olduğu gelişme düzeyi bir yana bırakılarak, bireylerin yeme, içme, giyinme, barınma, ısınma gibi doğal gereksinimlerini karşılamak amacıyla üretime katıldıkları vaaz edildiğinde de bir tür "uygunsuz transfer" yapılır. Günümüzde bile öne sürülebilen bu görüş, klasik liberalizmin sahip olduğu "Robinsoncu" anlayıştır. Denir ki; insan açtır, öyleyse açlığını çalışarak gidermelidir. Üşümektedir, hava koşullarından etkilenmektedir, öyleyse ısınmak, giyinmek, barınmak için çaba sarf etmelidir. Burada, yeme-içme, giyinme, ısınma, barınma gibi gereksinimlerin giderilme yolunun toplumsal olduğu, bu ihtiyaçların karşılanmasının toplumsal ilişkilerce belirlendiği ve toplumsal ilişkilerin de tarih içerisinde geliştiği görülmez. Oysa bu gereksinimlerin günümüzde milyarlarca insan için giderilmediği ya da niteliksiz ve yetersiz bir biçimde

giderildiği, sayıca çok az olan bir insan grubu içinse, ultra-lüks bir tüketimle karşılandığı gayet açıktır.

Uygunsuz transfer düzeneğinin gözlendiği başka bir örneği, emperyalist-kapitalist dünya sisteminde, bağımlılık altındaki ülke halklarının ve emekçi sınıfların içerisinde yaşadıkları toplumsal koşulları göz ardı eden, hastalıkların oluşumunu sadece zararlı mikroorganizmalar, toksik maddeler, iş ortamı ve çevre koşulları gibi etkenlerle açıklayan yaklaşım oluşturur. Hastalıkların nedeni kalıtımsaldır, bozulan fizyolojiye bağlıdır, doğal faktörlerdir vb… Bütün öne sürülen etkenler sadece birer "şey"dir. Bu etkenlerin tek tek bireyler dikkate alındığında sağlığı bozduğu doğrudur. Ancak bahsedilen yaklaşımla, bu etkenleri oluşturan, etkenlerin hastalıklara yol açması için gereken ortamı sağlayan toplumsal ilişkiler, gözlerden uzak tutulur. Oysa günümüzde önlenebilir oldukları halde bazı hastalıklar, ölümlere ve kalıcı izlere yol açmaktadır; ortadan kaldırılması mümkün olduğu halde bazı "etken"lerin yok edilmesi için çaba sarf edilmemektedir. Emekçilerin kötü yaşam koşulları da sanki değiştirilemez doğal bir durummuş gibi, bir yazgıymış gibi sunulmaktadır. Sonuçta, kapitalist üretim ilişkilerinin ve ülkeler arasındaki emperyalist egemenlik/bağımlılık ilişkilerinin, emekçilerin, ezilen halkların sağlığına zarar veren bir karakterde olduğunun üzeri örtülmektedir. Yine örneğin, geçmişte Avrupa'da kitlesel ölümlere yol açan "Kara Ölüm"ün etkeni, "veba" mikrobu olarak görülürken; Amerika kıtasının keşfiyle birlikte gerçekleşen devasa boyutlardaki ölümler, "çiçek" ve diğer bulaşıcı hastalıklara bağlanırken de bu etkenlerin belirli coğrafyalarda ortaya çıkmasını ve yayılmasını sağlayan tarihsel/toplumsal koşullar göz ardı edilebilmektedir.[185]

[185] Avrupa, Kuzey Afrika ve Eski Dünya'nın diğer bölgelerinde, 14. yüzyılın ortalarında gözlenen (salgınlar Avrupa'da 18. yüzyıla kadar aralıklarla devam eder) ve bu bölgelerin nüfuslarının üçte birini (ya da üçte biri ile üçte ikisi kadarını) yok

x. Rasyonalizasyon (akla-uygunlaştırma):

Bu düzeneğin işletilmesi sırasında, insanlar, kendi deneyimlerinin sonuçlarını, toplumsal olayları, tarihsel süreçleri, dar kapsamlı bir soyutlamayla/kavrayışla ve uygun olmayan bir "genelleme düzeyi"nde ele alır. Toplumsal ilişkilerdeki etkileşimler ve değişim, farklı eğilimlerin oluşturduğu süreçler, soyutlama yapılırken kullanılan rasyonalizasyon düzeneğiyle kavranamaz. Nedensellik bir süreç içerisinde oluşan zincirleme etkileşimler olarak görülmez. Nedenler aranırken, bahaneler bulunur; yerinde olmayan ya da metafizik gerekçelendirmeler yapılır, açıklama ihtiyacı giderilir; böylelikle yaşananlar, oluşan sonuçlar meşrulaştırılır. Olumsuz sonuçlara yol açan doğal ve toplumsal koşulların bireysel olarak değiştirilemediği, bireylerin, yaşadıkları sorunları oluşturan süreçlere, sorunların nedenlerine müdahale edemeyecek ölçüde zavallılaştırıldığı durumlarda (yabancılaşma), bahaneler bulmak, kendini haklı çıkarmak, gerekçeler bulup durumu açıklama gereksinimini karşılamak için bu düzeneğe başvurulur.

---

eden "Kara Ölüm"ün, "veba" olmadığı, "ebola" gibi bir viral enfeksiyon salgını olabileceği yönünde değerlendirmeler vardır ("Kara Ölüm" hakkındaki klasik bilgilereyse, örneğin, internette *Vikipedia*'dan ya da Tolga Ersoy, *Tıp Tarih Metafor*, Öteki Yayınevi, İkinci Baskı, 1996, s. 68-103'ten ulaşılabilir). Biz, bu salgın hastalığın etiolojisi ne olursa olsun, Avrupa'da ortaya çıkmasında ve yayılmasında, Avrupa'nın değişmekte olan toplumsal ilişkilerinin önemli olduğu hipotezini ileri sürüyoruz. Yine örneğin, çiçek hastalığı başta olmak üzere sömürgecilerin getirdiği bulaşıcı enfeksiyöz hastalıklar, Yeni Dünya'da kitlesel ölümlere yol açmıştır. Avrupa'daki ilksel sermaye birikim sürecine, sömürgecilerin silahlarının yanı sıra, taşıdıkları bulaşıcı enfeksiyon hastalıklarının da dolaylı etkisi vardır. "1500'de Avrupa'nın bulaşıcı hastalıkları Yeni Dünya'yı henüz etkilememişti; Yeni Dünya'nın nüfusu o günlerde 80–100 milyondu, yani dünya nüfusunun beşte ya da dörtte birlik kısmını oluşturuyordu. 1600 yılı itibariyla Mezoamerika, Andlar ve Kuzey Amerika'nın güneydoğusu gibi kalabalık bölgelerde nüfus yüzde doksan oranında azalmıştı. On altıncı yüzyıl boyunca Yeni Dünya'nın kaybının elli milyon olduğunu söylemek iyimser bir tahmin anlamına gelir. Baştaki rakama bağlı olarak kayıp yetmiş beş milyon ya da daha fazla olabilir." (Ronald Wright, *İlerlemenin Kısa Tarihi*, Çevirenler: Zarife Biliz, Barış Baysal, Versus Kitap, 2007, s. 156)

Gerekçelendirmeler, bireysel düzeyde oluşturulabilir. Bu durumda bireyler, bir toplumsal düzenleme, girişim ya da uygulamanın evrensel nitelikte ve herkes için eşit ulaşılabilirlikte olduğu kavrayışını, ön kabul olarak benimser. Başka bir deyişle birey, kendini ortak ve doğal insani özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu bir topluma yerleştirerek düşünür. Tekil durumlar, dar bir zamansal ve mekânsal soyutlamayla, gerçekte var olan toplumsal ilişkilerden izole edilerek algılanır ve kavranır. Birey, başarı ya da başarısızlıkla sonuçlanan deneyimlerini, kişisel özelliklerine, üstünlüklerine ya da yeteneksizliklerine bağlayarak gerekçelendirir. Böylelikle, özünde sınıfsal konumla (habitusla) ilişkili eşitsizlikler perdelenir. Liberalizmde bu rasyonalizasyon biçimi gözlenir.

Örneğin rasyonalizasyon düzeneğiyle, çalışkanlık/tembellik, gözü açıklık/pısırıklık, tutumluluk/savurganlık gibi bireysel özellikler, yaşanan olumlu/olumsuz deneyimlerin gerekçeleri addedilir. Bunlar, herkesin eşit olanaklara ve koşullara sahip olduğu yönündeki kabulle birlikte düşünülür. Bu durumlarda, bireylerle toplumsal koşullar arasındaki organik ilişkiler kavranmaz ve bireysel özellikler ile toplumsal koşullar birbirleriyle ilişkisiz oldukları kabulüyle ve uygunsuzca bir araya getirilir.

Gerekçelendirmeler, idoller/fetişlerle de yapılır. Tarihsel olguları/süreçleri ve toplumsal işleyişi, kahramanlıklarla, liderlerin karizmasıyla veya eşine az rastlanır kişisel yeteneklerle, metafizik güçlerle açıklama uğraşlarında, rasyonalizasyon düzeneğinin fetişleştirmeyle birlikte işletildiği görülür. Bu durumlarda, tarihsel olaylar, görünürde olan ve kolaylıkla saptanabilen gerekçelerle açıklanır. Bu gerekçeler, bazı kişilerin eşsiz sayılan yetenekleri, üstün zekâlı olmaları, süper sezgileri, büyük cesaretleri ya da yaptıkları hatalar, aptallıkları, yetersizlikleri, öfke, kin, nefret vb. özellikleri

olabildiği gibi, kitlelerin savaş gibi durumlarda gösterdikleri eşsiz kahramanlık, fedakârlık, gayretkeşlik de olabilmektedir. Sonuçta ortaya çıkan kavrayışta, tarih, deha sahibi kişilerin üstün özelliklerinin ya da hatalarının ürünü sayılır; tarihte birçok destan ya da facianın gerçekleştiğine inanılır. İdealist ve romantik tarih anlayışında, resmî ideolojinin tarih perspektifinde, faşizmin ve milliyetçiliğin liderlik ve "millet" anlayışında, bu şekilde rasyonalizasyonlar görülür. Irak'ın işgalinin G. W. Bush'un karakter özellikleriyle açıklanması ya da bununla ilişkilendirilmesi de yakın tarihten verilebilecek bir örnektir. Sultanların, kralların, firavunların, siyasi liderlerin, din kurucularının putlaştırılmasıyla tarihsel olgular açıklanırken, fetişleştirmeyle birlikte rasyonalizasyonlar yapılmaktadır. Elbette tarihsel ya da güncel olayların rasyonalizasyonu, "en büyük" fetişler olan tanrıların adı anılarak da yapılır.

Gerekçelendirmenin başka bir çeşidi mistik içerikli olanıdır. Toplumsal ilişkilerdeki ve doğal süreçlerdeki etkileşim mekanizmalarını, olayların nedensel zincirlenişini açığa çıkaran realist bir soyutlama çabasının, tarihsel gelişim düzeyinin elvermemesi nedeniyle gerçekleştirilemeyişi veya tarihsel gelişimin düzeyi buna elverse bile, bireylerin böylesi bir soyutlamayı benimsemesini engelleyen pratik yetersizliği ve bilgi donanımsızlığı, bu noktada önem taşır. Mistik/metafizik inançlar, gelenek-göreneklerle kuşaktan kuşağa aktarılır ve bir toplumsal alışkanlık oluştururlar.

Kader/alınyazısı, şans, uğur, aksilik, kısmet/kısmetsizlik, nazar inancı, cin çarpması, meleklerin/totemlerin ölümlerden, doğa olaylarından sorumlu sayıldığı mistik/dinsel inançlar, mistik gerekçelendirmenin yapıldığı örneklerdir. Uğurlu ya da tılsımlı sayılan nesneler, yaşanan olumlu olayların metafizik gerekçeleri olarak kabul edilirken, somutlaştırma da yapılmaktadır. Aile, klan, köy gibi küçük bir topluluğa dışarıdan gelen yabancı birinin, getireceği bulaşıcı hastalık gibi

etkenlerin bilinmediği durumlarda, oluşan hastalığın metafizik gerekçesi olarak "göz değmesi" ya da "nazar" inancı gelişir. Bu türden durumlar sonucunda oluşan bu mistik inançta, "nazar boncuğu" gibi bir nesneyle, ya da çocukların yüzüne boyama yapılması gibi uygulamalarla somutlaştırmanın da yapıldığı gözlenir.

Bilimsel düşüncede de metafizik rasyonalizasyonlar yapılmıştır. Bilim tarihindeki filojiston görüşü, esir (ether) anlayışı, astroloji ve simyanın birçok fikri, metafizik rasyonalizasyonlardır.

xi. Evrenselleştirme:

Belirli bir tarihsel döneme özgü olan ve bu dönemin egemen sınıfının çıkarlarını temsil eden fikirlerin, ezeli/ebedi sayılması ve herkes için genel geçerlikte olduğuna inanılması, evrenselleştirmedir. Realist olmayan ideolojilerde, fikir ve duyguların tarihsel görelilikleri nin, bir döneme/çağa özgülüklerinin, sınıfsal aidiyetlerinin bir yana bırakılması söz konusudur. Bu yalıtma, kasıtlı olarak yapılabildiği gibi, pek çok durumda da toplumsal egemenlik ilişkileri içerisinde spesifik bir sınıfsal konumlanma noktasından görmenin, perspektifsel soyutlama sürecinin getirdiği bir illüzyondur.[186] Bu illüzyonda, perspektifsel tek-yönlülük, mutlaklaştırılır. Bu mekanizmayla fikirlere, duygulara, inançlara genellik, tarih-üstülük, ezeli olma ve ebedilik, mutlaklık, genel geçerlilik kazandırılır. Tikel olanı genelleştirme, ebedileştirme, mutlaklaştırma, doğallaştırma işlemlerinin bir ya da birkaçı birlikte kullanılarak evrenselleştirme yapılır. Militanlarda ve ideologlarda evrenselleştirme, düşüncelerine büyük bir coşku ve tutkuyla

[186] "Halvetius'un koyunların otladığı bir çayırda yaşayan böceklerin koyunları korkunç yırtıcılar, onları yiyen kurtları ise iyiliksever varlıklar olarak görebileceklerine işaret edişi (...)" (David McLellan, *İdeoloji*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Doruk Yayımcılık, Birinci Baskı, 1999, s. 16)

bağlanma, fanatizm, sofuluk/softalık, püritenlik gibi yaşamsal tezahürlerle birliktedir.

Avrupa'da burjuvazinin ilerici olduğu tarihsel dönemde, aydınların ürettikleri siyasal liberalizmin oluşturulmasında, evrenselleştirme düzeneği önemlidir. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet, laiklik, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavram ve ilkeler, herkes için geçerli, evrensel ve mutlak sayılmış, bunları savunmanın haklılığına inanılmıştır.

Faşizmin, tek tanrılı büyük dinlerin ve ahlakın, buyruklarının, dogmatik inançlarının, mistik düşünce ve duygularının da evrenselleştirilmesi söz konusudur. İnançları, onlara inanlar için "şüphesizdir" ve "sorgusuz sualsiz" kabul edilmelidir. Bilimsel yasalar, devrimci-realist fikirler belirli sınırlar dâhilinde "evrensel" oldukları halde, "evrenselleştirilmiş" fikirler, doğruluk değeri yüksek kanılar değil, "iman" ilkeleridir.

xii. Karşıt-tepki-kurma:

Bu düzenek, sınıfsal tahakküm ve baskı mekanizmalarının devrede olduğu ve egemen sınıf tarafından, sömürülenlerin örgütlü kalkışmalarının baskılandığı koşullarda işlemektedir. Zor kullanma araçları ve hukuksal araçlar yoluyla baskı uygulanmadığında, karşıt-tepki-kurma düzeneğinin işlerliğinden bahsedilemez. Karşıt-tepki-kurma, sömürülen insanların, içerisinde bulundukları olumsuz, giderek ağırlaşan şartlar ve baskı koşulları altında geliştirdiği tepkisel bir zihinsel düzenektir. Bu şartlar ve koşullar, sınıflar arası ilişkilerin, özellikle de üretim ilişkilerinin çelişkili doğasının ürünüdür. Ezilen, hor görülen, zavallılaştırılmış, sefilleştirilmiş, cahil ve hastalıklı bırakılmış emekçi insanlar, bu koşullara karşı tarikat/cemaat biçimi altında pasif direnç, dayanışma ve duygudaşlık örnekleri geliştirir. Karşıt tepki düzeneğiyle oluşturulmuş manevi dünya, başka bir ifadeyle ahlaki ve dini değerler, inançlar, duygular, düşünceler, davranışlar,

sömürülenlere bir parça huzur ve mutluluk sağlar, onların acılarını dindirir. Yine, işgale uğramış, geleceği karartılmış ya da toplumsal çürümenin ayyuka çıkmış olduğu bir toplumda, tepkisel bir onurunu koruma ve bir arada ulus olma duygusu, milliyetçi bir kimliğe sarılma gibi eğilimlerin oluştuğu görülür.

Elbette, sömürgen efendilerin, patronların, politikacıların, bürokratların da girişimlerinin, uygulamalarının yarattığı toplumsal dünyadaki acımasızlığı, merhametsizliği, halden bilmezliği, yıkıcılığı, vicdansızlığı hissettikleri, algıladıkları olur. Bunların, emekçi yoksullara yiyecek-giyecek yardımı yapmaları, emekçilerin okuyamayan çocuklarına burslar vermeleri, okul yaptırmaları, bu konularda çeşitli kampanyalar düzenlemeleri ve vakıflar/dernekler kurmaları, kısacası hayırseverlik ve merhamet duygularının kabarması, vicdan rahatlatma, nesnel sınıfsal konumlarının onlara dayattığı vicdansızlıktan arınma, olumsuz toplumsal şartlar ve koşulların oluşumundaki sorumluluklarından sıyrılma yollarıdır. Burada da karşıt-tepki-kurma düzeneği işlemektedir. Başkalarına yapılan iyiliklerin, hayırseverliğin göstere göstere yapılması, bu konuda alınacak övgüler, hayır duaları, bu "hayra vesile" olanların vicdanlarını rahatlatır. Bu yollar, onlar için vergi kaçırma, oy avcılığı gibi anlamlara sahip olmadığı durumlarda, toplumsal varlıklarını meşru kılmanın da yoludur.

Sömürülenlere "hoşgörü" telkin edenler, birçok *hegemonik araç* ve kurum yoluyla emekçi çocuklarına, "komşu açken tok yatılmamalı", "bulduğum bu lokmaya şükür, bunu bulamayanlar da var" gibi değerleri aşılayanlar, din-iman bezirgânı ve holding sahibi tarikat liderleri, hayırseverlik şovları yapan multi-milyoner sosyete takımı ve benzerleri, tüm bunlar bir "iki yüzlü"lüğü anlatır. Madalyonun bir yüzünde, çelişkili toplumsal ilişkilerin ürünü olan ve emekçilerin yüzleştiği acımasız toplumsal gerçekler, gönenç içinde bir burjuvazinin sefalet içindeki emekçi insanlığa karşıtlığı vardır.

Diğer yüzündeyse, gerçekleşmeyecek umutlar, gerçek-üstü düşler, hayali tasarımlar, sahte vaatlerle “afyonlanmış” emekçi halkın, para babalarının çeşitli geçici girişimleriyle, aldatıcı yardımlarıyla avutulması ve kandırılması bulunur. Dini buyruklar, çoğu ahlaki değer, yoksullara acıma ve merhamet duygusu, hayırseverlik gibi ideolojik motifler, toplumsal çelişkilerin ve gerçeklerin algılanmasını örten “sis” görevini yerine getirir.[187]

Realist ideolojik motifler ve komünist ideolojik mücadele

Yalnızca Marksist toplum bilim ve doğa bilimleri gibi teoriler, realist düşünceler içermez. Günlük hayatta insanlar, dahil oldukları toplumsal pratiklerde metafizik, pragmatik, ütopik ideolojik motiflerin yanı sıra, realist ideolojik motifler de üretir. Bunların oluşturduğu heterojen, parçalı ve tutarsızlıklar içeren birliğe *ortak duyu* (Gramsci) denebilir. Realist düşüncelerin üretilmesinde, gerçekliğin mekanizmalarının bütünlüklü ve derinlemesine bir kavranışı ya da bilimsel yöntem illaki gerekmez. Bir olay, nesne, süreç ya da sorun üzerinde, onun üzerinde bir denetim ve kontrol kurulmasına yetecek ölçüde bir kavrayış oluşturulduğunda, realist düşünülüyor demektir. Günlük hayatta karşılaşılan sorunlar çözümsüz bırakılmaz veya ötelenmezse, bunların pratikteki çözümünde realist düşünceler etkili olur.

Peki, günlük hayatta realist düşüncelerin oluşumunda, ne gibi zihinsel düzenekler etkilidir? İlk akla gelenler şunlardır: Merak

[187] Buraya kadar yazdıklarımız ve soyutladığımız “ideolojik düzenekler”, metafizik, pragmatik ve ütopik ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretimindeki tüm mekanizmaları içermemektedir. Verdiğimiz örnekler de toplumsal yaşamın ideolojileri üreten zenginliğini kucaklamaktan oldukça uzaktır. Toplumsal yaşamda ideolojik motiflerin oluşumuna hizmet eden düzeneklere ilişkin başka örnekleri de düşünmek gerekir. Yine de biz, ideolojik düzeneklere ilişkin değerlendirmemizle, metodolojik bireycilik örneği oluşturmadığımızı ve psikolojist bir indirgeme de yapmadığımızı belirtmeliyiz. Yazdıklarımızın tümü dikkate alındığında bu durum görülecektir.

etme, görünüşlere ilişkin şüphecilik, araştırma/inceleme ve olayların altında yatan nedenleri bulma ve açıklama gereksinimi, pratiğe yönelik ve sorun giderici düşünme, basit ama doğrulanabilir neden-sonuç ilişkileri kurma, üzerinde egemen olunabilir bağıntılar oluşturma, çok yönlü ilişki ve etkileşimleri kavrama, değişimin farkında olma, indüksiyon-dedüksiyon-retrodüksiyon, analoji, karşılaştırma, benzeşimler kurma yöntemleriyle hipotezvari fikirler geliştirip pratikte sınama… Karşılaşılan olayların, süreçlerin, çeşitli yönleriyle, bütünlüklü ve derinlikli bir biçimde değerlendirmesi, hele de hâlihazırda bilinen bilimsel yasaların yardımına başvurularak kavranması/açıklanması, oluşturulan fikirlerdeki realizmi çok boyutlu, daha bütünlüklü yapacaktır.

"Ateş olmayan yerden duman çıkmaz", "parayı veren düdüğü çalar", "bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur" gibi atasözlerinde bile, realist düşünce motifleri bulunur. İnsanlar günlük hayattaki pratiklerinde, diyalektik mantığın ilişkilenme/etkileşim, oluşum, değişim, ilerleme desenlerini dahi kavrayabilmektedir. Örneğin, "damlaya damlaya göl olur" atasözü, niceliksel birikimin sonucunda "büyük bir damla" oluşmadığının kavranışı değil midir?.. Burada önemli olan ve görülmesi gereken nokta şudur; emekçilerin gerici ideolojik motifler dışında başka fikirler üretemeyecekleri düşüncesi ve komünist ideolojinin onlara ulaştırılmasının çok zor ya da imkânsız olduğu şeklindeki sanı kof ve geçersizdir. Komünist ideolojik temalar, emekçilerin günlük yaşamında ürettikleri realist düşüncelerle, realist ideolojik motiflerle eklemlenebilmektedir. Bundan da daha önemlisi, emekçi halkın günlük pratiklerine dokunan, bunlarla ilişkilenen, sahip oldukları kültürel pratikleri sahiplenerek, ilerleten faaliyetler, komünistlerce organize edilebilmektedir.[188] Böylelikle

[188] Aslında dinci, milliyetçi ve faşist siyasetin de ortak duyuyu oluşturan heterojen ve birbirleriyle tutarsız ideolojik motiflerle eklemlenmeden, etkili bir siyasal-

emekçilerin sınıf bilinçlerinin gelişiminde bir *katarsis* (“arınma” anlamına geliyor, Gramsci) süreci mümkündür.

Egemen ideolojiyi ya da *ortak duyu*yu oluşturan motiflerin birliği, mutlak boşluksuz bir yapı oluşturmaz ve bu motifler birbirleriyle tam bir uyum içinde değildir. Komünist ideolojik mücadelede, bu uyumsuzluklara işaret etmek; uygun durumlar oluştuğunda, pragmatik ve metafizik ideolojik motiflerin geçersizliğini göstermek değerlidir. Örneğin, özelleştirme sonucunda “hak-hukuk” tanınmadan işten atılan bir işçiye, uygun zamanda müdahale edilirse, çalıştığı dönemde sahip olduğu patronuna, iş yasalarına, devlete ilişkin düşüncelerinin, birer “gözbağı” olduğu gösterilebilir. Yine örneğin Ramazan ayında dincilerin kurdukları çadırlarda verilen yemeklerin ya da genelde verilen sadakaların, sürekli işsiz kalan bir emekçi kitlesinin karnını doyurmaya yetmediği kavratılabilir.

İnsanlar üzerinde gerici ideolojik fikirlerin etkili olabilmesi, pratikler üzerinden yeniden üretilmelerine bağlıdır. İşçilerin yaşadığı birçok pratikte, dağınık da olsa, birçok realist ideolojik motif de türer. İş sürecinde karşılaşılan sorunlar, geçim sıkıntısı, işten atılma, hastanede ve halk ekmek büfesi önünde kuyrukta bekleme vb. akla gelebilecek her türlü yaşamsal deneyim, realist ve ilerici ideolojik motiflerin üremesine de yol açabilir. Ancak elbette, köyden kente gelip varoşta sefalet içinde yaşamaya itilen insanlara, hakları için greve giden işçilere, har(a)ç ödeyemediği için okuyamayan üniversite

---

ideolojik hat geliştiremedikleri görülmelidir. Örneğin Almanya’da Nazi faşizmi, bir ortodoksi geliştirmekten ziyade, bir ortopraksi (”doğru pratik”) geliştirerek, kitleleri yakalamıştır. Fikirler manzumesi yerine, ideolojik düzenlemelere, pratiklere, törenlere öncelik vermiş; yürüyüş, yığınsal toplantılar, soğukta kalanlar için yiyecek ve para toplama, kamp kurarak yaşama, toplu ziyafetler düzenleme gibi edimlere ağırlık vermiştir (Bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 268). Kitlelerde rıza üreten hegemonik araçların güçlü olduğu kapitalist toplumsal formasyonlarda, komünistlerin bu araçların içerisinde mücadele vermekten ziyade, karşı-hegemonik araçlar oluşturmaları daha anlamlı görünmektedir. Bu araçlar dolaysızca siyasal değil, kültürel ve ideolojik karşı-hegemonya araçları olmalıdır.

öğrencisine, zamanında ulaşılmaz ve komünist ideolojik motifler onlara dışarıdan taşınmazsa, yaşanacak süreçlerin sonucunda oluşacak olumsuz, çaresiz, edilgen konumlanışlar, gerici metafizik ve pragmatik ideolojik motiflerin türeyişine ya da benimsenmesine, yeşermiş realist ve ilerici ideolojik motif nüvelerininse hafızalardan silinip gitmesine yarayacaktır.

Özetle, komünist ideolojik mücadele, siyasal mücadele şemsiyesi altında yerine getirilir. Öğretim, ancak belirli düzeyde oluşmuş/oluşmakta olan bir komünist bilincin pekişmesinde ve bu bilinci teorik bilgiyle, tarih bilinciyle buluşturmada önemlidir. Oysa ideolojik mücadele, emekçilerin yaşadıkları pratikler içerisinde, uygun bir zamanlama, uygun bir tarz ve araçlarla gerçekleştirilen siyasal ve kültürel müdahalelerle yapılır. Siyasal mücadele, öğretimsel etkinlikleri, örneğin paneller, seminerler, konferanslar düzenlemeyi içerse de bunlara indirgenemez. Bu etkinliklerin ideolojik etkisiyse elbette hafife alınmamalıdır.

Düzenin hegemonya krizine girdiği kesitlerde, siyasal/ideolojik mücadelenin önemi artar. Çünkü bu dönemler, egemen ideolojiyi oluşturan motifler arasındaki uyumsuzluğun iyiden iyiye arttığı, derinleştiği ve bu motifler arasındaki bağların çözülmeye başladığı, egemen ideolojinin bileşenlerinin pratikte kolaylıkla yeniden üretilemediği tarihsel kesitlerdir. Komünist ideolojik mücadelede, her zaman ama kriz kesitlerinde daha da fazla olmak üzere, emekçilerin pratikleri üzerinden ürettiği realist ve ilerici-komünizan fikirlerle eklemlenmesini bilmek ve onları daha bütünlüklü bir ideolojik bakışa evriltmek zorunluluktur. Komünist ideoloji, bilimsel incelemelerden genel ilkelerini ve ilhamını alır; ancak toplumda oluşmuş, emekçilerin zihinlerinde yeşermiş realist

ve ilerici ideolojik motifleri bünyesine katmadan da var olamaz.[189]

Althusser'in "ideoloji" anlayışına itirazlar

Türkiye solu ve akademi çevreleri üzerinde bıraktığı etkiyi bir nebze olsun kırmak üzere, ünlü Fransız "Marksist"inin konumuzla ilgili görüşlerine değinmek de yararlı olacaktır. Althusser, "ideoloji" üzerine tezleriyle de Türkiye solunun dikkatini çekmeyi başarmıştır.

i. Bize göre, spekülatif bir "genel ideoloji teorisi"nden[190] uzak durulmalıdır. İdeolojilerin toplumsal somut içinde incelenmesi ve buradan yola çıkılarak bazı soyutlamalara ulaşılmasıysa mümkün ve yararlıdır. Materyalist tutum budur. Elbette, daha önce yapılmış detaylı araştırmaların ürünü olan soyutlamaların çizdiği çerçeve içinde kalınarak, yeni gözlemlerle gerçekleştirilecek bazı saptamalar teoriye eklenebilir. Marksist, temel-üst yapılar, devlet aygıtı gibi temel kavramlarla çizilmiş olan çerçevenin içine, "ideoloji" konusunda birkaç saptama eklemeye çalışan Althusser de bunu yapmaya çabalamıştır. Althusser'in "ideoloji" üzerine yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla, bu konuda somut incelemelere dayanan, sistemli ve derinlikli bir çalışması yoktur. Amerika kıtasını yeniden keşfetmeye gerek yoktur, fakat Marksist teoride yeterince derinlemesine işlenmemiş alanlarda bir ilerleme sağlanmak isteniyorsa, bu alanlarda

---

[189] Yazılanlar, bilinmiyor ve uygulanmıyor değildir. Türkiye komünist hareketinin bu konuda deneyimi vardır. Bunları yazarken biz, kendi gözlemlerimiz bir yana, özellikle Metin Çulhaoğlu'nun "ideolojik mücadele" konusunda ortaya koyduğu çerçeveye de dayanmaktayız. (Bkz; Metin Çulhaoğlu, *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, 1997, s. 144–148). Bu eserin bir sonraki baskısındaysa; "ideolojik mücadele" konusu YGS Yayınları, 2002, s. 196-201 arasında yer alır.

[190] "Böyle bir kuramın ilk ve çok şematik bir taslağını önermek gibi bir tehlikeyi göze alıyorum." (Louis Althusser*, a. g. e.*, s. 183)

mevcut teorik bakış açısını reddetmeden, somut ve kapsamlı incelemelerin yapılması gerekir.

ii. Althusser yazılarında kılı kırk yarıp, onca titizlenmesine rağmen, yeri geldiğinde oldukça keyfi ve yanlış yorumlarda bulunur. İşte bir örnek: *"Gerçekten de 1844 Elyazmaları'ndan sonra Alman İdeolojisi de açıkça bir ideoloji kuramı sunar, ancak (...) bu kuram Marksist değildir."*[191] Bu yorum, ancak Althusser öyle diyor diye kabul edilmesi istenen, keyfi ve yanlış bir yorumdur. Devam edelim: *"Alman İdeolojisi'nde bu anlatım ("ideolojinin tarihi yoktur" anlatımı-MB) açıkça pozitivist bir bağlamda kullanılmıştır."*[192] Bu ifade de yanlıştır. *Alman İdeolojisi*, materyalist bir bakış açısıyla yazılmıştır. "İdeolojilerin, bilimin, sanatın, hukukun vb. bağımsız bir tarihi yoktur" anlatımı da tarihin idealist yorumuna karşıt olarak, materyalist bir perspektif bağlamında kullanılır. Hegel'in idealist felsefesinin eleştirisi yapılırken, felsefeye karşı bir tavır sergilenir sergilenmesine, ancak bu anti-felsefi tavır, Hegel'in ve genç-Hegelcilerin düşüncelerine ve perspektifine yöneliktir. Tarihsel-diyalektik materyalizmin, pozitivizmin anti-felsefi tavrıyla hiçbir alakası yoktur.

iii. Althusser'in "ideoloji"yle "bilinçdışı" arasında kurduğu ilişkinin dayanağı da yoktur. *"İdeolojinin tarihi yoktur"* önermesiyle Freud'un *"bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır"* önermesi arasında "organik bir bağ" olduğunu iddia eden Althusser, bu ilintilendirmenin "kuramsal açıdan gerekli" olduğunu belirtir.[193] Althusser, bahsedilen iki ifade arasında benzerlik kurmanın, bu *"benzetmenin kuramsal açıdan haklı olduğunu"* da *"bilinçdışının öncesiz ve sonrasızlığı son tahlilde genelde ideolojinin öncesiz ve*

---

[191] *a. g. e.*, s. 183
[192] *a. g. e.*, s. 184
[193] *a. g. e.*, s. 186

sonrasızlığına dayanır"[194] diyerek bir güzel (!) açıklar. Elbette kurduğu cümlede, "son tahlilde" gibi bir süs de eksik olmaz...

> "Öncesiz ve sonrasız demek, her tür (zamansal) tarih karşısında aşkın değil de hazır ve nazır, yani tarihin tüm yayılımında biçimi değişmez demekse, ben de Freud'un sözünü harfi harfine devralıp, tıpkı bilinçdışı gibi, ideoloji de öncesiz ve sonrasızdır, diyeceğim."[195]

Bir soyutlama olan "ideoloji" kavramı, öyle ya "öncesiz ve sonrasız", her zaman "hazır ve nazır" sayılabilir. Bir soyutlama, bir kavram tüm tarihte "hazır ve nazır", "biçimi değişmez" olarak vardır demek, katıksız idealizmdir. Bu noktada, Marx'ın *Grundrisse*'de bir soyutlama olan "üretim" kavramı hakkında söylediklerini hatırlamamak mümkün değildir. Bu tür kavramlar bizi, bir sürü ayrıntıyı tekrarlamaktan alıkoyar, çünkü bu kavramlar soyutlama ürünüdür. Ancak, her çağın spesifik üretim tarzının incelenmesi yerine, her çağda geçerli olduğu varsayılan genel bir "üretim" işleyişinden bahseden burjuva düşünürler (sözgelimi liberal J. S. Mill), idealist bir tutum sergiler.[196] Ya "ideoloji"nin teorisini yapan Althusser?

---

[194] *a. g. e.*, s. 186

[195] *a. g. e.*, s. 186

[196] "Tüm üretim dönemlerinin belli bazı ortak özellikleri, ortak belirlemeleri vardır. Genel anlamda üretim bir soyutlamadır ama ortak öğeyi gerçekten saptayıp ortaya çıkardığı, böylece bizi tekrardan kurtardığı ölçüde makul bir soyutlamadır. Öte yandan bu genellik ya da kıyaslamalar sonucu süzülmüş ortak öğe de karmaşık bir eklemlemedir, türlü değişik belirlemelere bölünüp ayrılan bir bütünlüktür. Kimi belirlemeler bütün dönemlere aittir, kimisi ise yalnızca birkaçına. En modern dönemin (bazı) karakteristikleri en eskisiyle ortak olacaktır." J. S. Mill gibi iktisatçılar/düşünürler, üretim alanında olduğu gibi bölüşüm alanında da genel birtakım nitelikler olduğunu saptarken, yaptıkları şudur; "tüm tarihi farkları genel insani yasalar altında birbirine karıştırıp yok etme (...) Örneğin köleye de serfe de ücretli işçiye de köle, serf, ücretli işçi olarak var olmalarını mümkün kılan bir miktar besin verilir." Burada, "amaç, gerçekte, üretimi, bölüşüm vb.'nden ayrıymış, tarihten bağımsız ebedi doğa yasalarıyla yönetiliyormuş gibi sunmaktır –sözgelimi bk. Mill- ki fırsattan istifade, üzerlerinde soyutta toplumun kurulu olduğu karşı gelinmez doğa yasaları kılığında burjuva ilişkileri yavaşça araya sokulsun." Sonuçta Marx burada,

Bize göre, ideolojiler üzerine bir değerlendirme yaparken, Freud'un panseksüalist (her şeyi kuşatan cinselci) yaklaşımına başvurmak, "bilinçdışı" ("bilinçdışı" sayılan dürtüler, içgüdüler bize göre, "bilinç" kapsamındadır), "öncesizlik ve sonrasızlık" gibi kavramları kullanmak gereksizdir. Üstelik bunlara bulaşılmaması gerekir. Bunun yerine, psikoloji bilim dalının yaygın olarak kabul edilen bazı bilgilerini kullanarak, metafizik ve pragmatik ideolojiler üretilirken ve yeniden üretilirken kullanılan bazı zihinsel düzeneklere işaret edilebilir. Her ideolojinin ilk üretiminin ve gelişiminin incelenmesi, ayrıntılı somut tarihsel koşulların değerlendirilmesini de gerektirir.

iv. Althusser'in değerli olsa da özgünlüğü olmayan iki tezinden ilki şöyledir: *"İdeoloji bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir."*[197] İkinci teziyse şöyle: *"İdeoloji maddi bir var oluşa sahiptir."*[198] Bu iki tezi değerli yapan, Marx'ın ideoloji konusundaki doğru saptamalarının başka kelimelerle tekrarı olmalarıdır. Örneğin *Alman İdeolojisi*'nin, *18 Brumaire*'nin, *Kapital*'in ilgili kısımları hatırlanmalıdır. Althusser, *"(...) tüm ideolojilerde gözlemlenebilen her türlü imgesel çarpıtmanın, bu ilişkinin imgesel doğası tarafından desteklendiği yolundaki tezi ileri sürebiliriz"*[199] diye yazarken de haklıdır. Ancak Althusser, ideolojileri sınıflandırmaz ve ideolojilerin tümünde bir "imgesel çarpıtma"nın gözlemlenebileceğini belirtirken de devrimci-realist ideolojilerde ve teorilerde "çarpıtmanın" genelde bulunmadığını, gözlenmişse de bunun karakteristik bir özellik olmadığını eklemeyi unutur. İnsanları gerçeklik hakkında

---

burjuva klasik siyasal iktisadındaki bir doğallaştırma ve evrenselleştirme örneğini saptar. (Karl Marx, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birinci Baskı, 1979, s. 143, 146)

[197] Louis Althusser, *a. g. e.*, s. 187

[198] *a. g. e.*, s. 190

[199] *a. g. e.*, s. 189-190

çarpıtma yapmaya iten, bu ideolojik çarpıtmaların temelinde yatan nedense, toplumsal yaşamda aranmalıdır. İdeolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde işlevli olan zihinsel/psikolojik düzenekler, kendi başlarına "çarpıtma" üretemez. İdeolojileri oluşturan insanların toplumsal pratikleridir. Althusser bu pratiklere işaret ederken haklıdır. Ancak Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*'in sekizincisinde *"toplumsal yaşam özünde pratiktir; teoriyi gizemciliğe saptıran bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur"* şeklinde yazarak, bu materyalist tezi zaten çok önceden ileri sürmüştür.

v. Althusser, ideolojik düşünceleri, *"bir ideolojik aygıt tarafından tanımlanan kurallarla düzenlenen pratiklerin edimleri"*yle özdeşleştirir ve böyle tanımlanınca, *"düşünceler de (ülküsel, tinsel bir var oluşla donanmış düşünceler olarak) yok olup gittiler"*[200] diye yazar. İdeolojileri daha çok "ideolojik pratikler" şeklinde adlandırdığımız pratiklerle özdeşleştirir. Oysa "ideolojik pratikler"den ayrı, ideolojik motifleri üreten yaşam pratikleri vardır. İdeolojiler sadece, *"(...)* ***öznenin düşüncelerinden kaynaklanan*** *maddi ideolojik aygıt tarafından tanımlanan maddi kurallarca belirlenen maddi pratiklerde yer alan* ***maddi edimler****"*e[201] indirgenemez. Çünkü öznelerin ideolojik olan ve ideolojik olmayan düşüncelerinin nihai kaynağı yaşamsal pratiklerse de düşünceler pratiklerle özdeş değildir.

Althusser'in keyfi ve saçma yaklaşımlarına başka örnekler de verilebilir. Örneğin, *"her şeyin merkezinde yer alan tezim"* dediği ifade şöyledir; *"ideoloji bireylere özne diye seslenir."*[202] Soyut "ideoloji" kavramını kullanmasını bir yana bıraksak bile, "seslenme" adını verdiği işlemin ne olduğunu

---

[200] *a. g. e.*, s. 195
[201] *a. g. e.*, s. 194. Vurgular bize aittir.
[202] *a. g. e.*, s. 196

yazdıklarından anlamak mümkün değildir. *"Bireyler zaten-hep öznedirler"*[203] cümlesinin anlamını da bir tek Althusser biliyor olmalıdır... Saçma olan ifadelerine örnek olarak da "aile, baba/anne/kardeş ideolojisi", "aile ideolojisi" gibi nitelemelerini verebiliriz. Freud'a olan keyfi ilgisini ve sempatisini de unutmamalıyız:

> "Bütün bu ideolojik zorlama ve önceden-atanma kadar, önce aile içindeki bu evcilleştirmenin, sonra da eğitimin uyduğu bütün kuralların, Freud'un cinselliğin genital ve pre-genital 'evrelerinin'biçimleri olarak incelediği konuyla, yani Freud'un, yolaçtığı sonuçlara bakarak, bilinçdışı dediği alanın 'kavranılması' başlığı altında inceledikleriyle ilişkisi olması gerektiğini anlamak için müneccim olmaya gerek yok."[204]

vi. İdeolojik aygıtlara gelince... "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA) tanımı sorunludur. Bu görüşe göre, devlet, aile DİA'sıyla ailelerde, öğrenimsel DİA'yla özel ya da devlet okulları olsun her okulda, haberleşme DİA'sıyla basın-radyo-televizyon kanallarında ve hatta internette, kültürel DİA'yla edebiyat, güzel sanatlar ve sporda, diğer DİA'larla da toplumsal yaşamın diğer alanlarında, "hazır ve nazır"dır. Kısacası, bu görüşe göre, devlet neredeyse her yerdedir ya da neredeyse her şey (aile, edebiyat vb.) devlettir. Devlet, ister bir "aygıt" olarak ele alınsın, istenirse de bir "toplumsal ilişki" olarak düşünülsün, neredeyse toplumun tüm süreç, organizasyon ve kurumlarında, "egemen ideoloji" yoluyla da olsa, var olabilir mi? Toplumların tüm süreç, organizasyon ve kurumları, bir "aygıt" mıdır? Üstelik bunlara, "devletin aygıtları" nitelemesi yakıştırılabilir mi? Sorun budur. Althusser'e göre, bu çeşitli aygıtların birliğini sağlayan *"devlet ideolojisi"*[205] ya da *"egemen sınıfın ideolojisi olan egemen ideoloji"*[206]dir.

---

[203] *a. g. e.*, s. 202
[204] *a. g. e.*, s. 203
[205] *a. g. e.*, s. 11-59
[206] *a. g. e.*, s. 171

Althusser, DİA'ların sınıf mücadelelerinin alanı olduğunu belirtir ve *"hiçbir sınıf Devletin İdeolojik Aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz"*[207] diye de ekler. İfadelerini düzeltmek için daha sonradan eklediği bir notuyla da orta yere eklektik bir karmaşa bırakır:

> "DİA'lardaki sınıf mücadelesi, DİA'ları aşan bir sınıf mücadelesinin görünüşlerinden yalnızca biridir. İktidardaki bir sınıfın, DİA'larda egemen kıldığı ideoloji, DİA'larda 'gerçekleşir', ama başka yerden geldiği için onları aşar. Aynı şekilde, ezilen bir sınıfın DİA'lara karşı ve DİA'lar içinde, savunmayı başardığı bir ideoloji de başka yerden geldiği için DİA'ları aşar.
>
> (...) o zaman ideolojiler DİA'larda değil, sınıf mücadelesine katılan toplumsal sınıflardan, yani sınıfların var oluş koşullarından, pratiklerinden, mücadele deneyimlerinden vb. 'doğuyorlar' demektir."[208]

Siyasal ideolojilerden örnekler

Geldiğimiz bu noktada yazımızı, liberalizm, muhafazakârlık, sosyal demokrasi, feminizm, milliyetçilik ve faşizm örnekleri üzerinde durarak bitirelim.[209]

i. Klasik liberalizm:

Liberalizm, Batı Avrupa toplumlarının 18. ve 19. yüzyıldaki tarihsel gelişimlerinin burjuva sınıf bilincindeki yansıması olarak özetlenebilir. 17. yüzyılda Batı Avrupa'da iktisadi, askeri, dinsel ve hukuki iktidar mekanizmalarını kralların şahsında birleştiren mutlakiyetçi monarşilerin gelişimine karşı

---

[207] *a. g. e.*, s. 172

[208] *a. g. e.*, s. 211-212

[209] Bu bölümde dikkate aldığımız spesifik siyasal ideolojiler hakkındaki bilgiler için şu iki kaynağı kullandık; i. Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi*, s. 267-281, 283-296, 331-346, 347-361, 363-375, 377-390 ii. Fatih Yaşlı, *İdeoloji: Bir Kavramın İzinde*, Alabanda Akademi, 2016, s. 22-68

burjuvazinin siyasal/ideolojik, felsefi ve artistik mücadelesinin leitmotifi, liberal değerler ve ilkelerdir. Klasik liberalizm, burjuvazinin siyasi iktidarının oluşumu sürecinde sahip olduğu dünya görüşü olarak, monarşi ve aristokrasiye karşı mücadelesinde, pre-proleter halk kitlelerinin ve proleteryanın üzerinde hegemonyasını kurarken şekillenir.

Liberalizmin merkezi kavramı bireydir. Liberal düşüncede birey, toplumsal ilişkilerinden yalıtılmış (atomizasyon), tarihsel akış içerisinde ele alınmayan (tarihsizleştirme) tekil insan öznesi durumundadır. Kapitalist toplumda burjuvalar ile proleterler, birey/yurttaş nitelemesiyle düşünsel düzlemde eşitlenmekte ve gerçeklikte aralarında bulunan sınıfsal ilişkiler gizlenmektedir.

Klasik liberalizme göre, yaşam güvencesi, özgürlük ve bireyin emek gücünü de kapsayan mülkiyet, “doğal haklar”dır. Özünde bu durum, burjuvazinin çıkarlarının üstü yarı-örtük bir biçimde savunulması ve tüm toplumun çıkarları olarak gösterilmesine karşılık gelir. Liberal burjuvalar yaşam hakkını, negatif özgürlükleri ve özel mülkiyeti, bireylerin doğal hakları olarak görürken, toplumsal-tarihsel ilişkilerin belirlediği bu antiteler, toplumsal-tarihsel bağlamından soyutlanıp, doğallaştırılır. Örneğin Roma İmparatorluğu döneminde bir kölenin yaşam hakkından bahsetmenin absürtlüğü karşısında, modern “köleler” olan proleterler için, sermaye birikim süreçlerinin gerekleri doğrultusunda şekillenen bir yaşam hakkı fikri elbette vardır. Kapitalist üretimin Avrupa topraklarındaki gelişimiyle birlikte yaşanan üretici güçlerdeki ilerlemeler, üstyapılardaki yansımasını, bireylerin bilgi, fikir oluşturup yayma, düşüncelerini ifade etme ve davranışlara dönüştürmesinin müdahalelerle kısıtlanmaması anlamına gelen “negatif özgürlük” anlayışında bulur. Liberal düşüncede, bireylerin özgürlüğü doğal bir hak olarak sunulduğunda, yine tarihsizleştirme yapılmaktadır.

Klasik liberalizmde, bir “toplum sözleşmesi”yle devletin kurulduğu ve “doğal hakları” korumak üzere görevli olduğu var sayılır. John Locke’un toplum sözleşmesinin çıkış noktası “doğa durumu”dur. Hayali bir kurgu olan doğa durumunda insanlar sınırsız bir özgürlüğe ve mutlak bir eşitliğe sahiptir. Doğal durumda hakların kullanılması açısından bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı vardır. Devlet, bireylerin yaptığı toplum sözleşmesiyle yargı ve yürütme erklerinden vazgeçmeleriyle kurulur. Thomas Hobbes ise “herkesin herkese karşı savaşı” (bellum omnium contra omnes) olarak tanımladığı doğa durumuyla, bir toplum sözleşmesiyle kurulan devleti temellendirir. Liberal düşüncede, devlet toplumun üstünde, topluma aşkın bir kurum olarak değerlendirilir ve temel işlevi mülkiyeti korumaktır. Oysa burjuvazi ve onların organik aydınları, siyasi temsilcileri, mutlakıyetçi ve teokratik iktidara karşı anayasal ve laik bir rejimi, hukuk devleti ilkesini savunmuştur. Burjuvaziyle toplumun diğer sınıfları arasındaki sınıfsal iktidar ilişkisinin örgütlenmesi olarak kapitalist devlet kurulurken, burjuvazi toplumun diğer sınıfları üzerindeki hegemonyasını bu yolla oluşturur. “Toplum sözleşmesi” de, “doğa durumu” da metafizik kavramlardır.

Klasik liberalizmin “fayda anlayışı”, “homo economicus” (Adam Smith) olarak adlandırılan bireylerin eylemlerinin temelinde, haz ve fayda arayışı olduğunu var sayar. Bireylerin mübadele ilişkilerine girdikleri piyasada, karlarını ve faydalarını maksimize etmeye çalıştıkları belirtilir. Ekonomik ilişkilerin, kendiliğinden işleyen mekanizmalarıyla bir “gizli el” oluşturduğu düşünülür. Bireylerin faydalarının toplamı, toplumsal faydaya yol açar denir. Oysa bireylerin haz ve çıkar/fayda arayışı a priori özellikleri değildir. Kapitalist toplumsal-iktisadi ilişkiler içerisinde insanlar, çıkarlarını takip etmeye itilir. Burada bir *ters çevirme* yapılmaktadır. “Gizli el” bir *piyasa fetişizmi*dir. Örneğin kapitalist iktisadi ilişkiler,

burjuva bireylerin bir bölümünün karını artırmasına, bir bölümünün ise iflasına yol açar. Bu iktisadi ilişkilerin işleyişi anarşik ve plansızdır. Sömürülenler açısından bakıldığında, kapitalizm onlara genel olarak "fayda" sağlamamaktadır.

ii. Muhafazakârlık:

Edmund Burke, Louis de Bonald ve Joseph de Maistre, Büyük Fransız Devrimi sonrasında muhafazakâr ideolojinin ilk metinlerini yazmıştır. Ancient Regime'in bu organik aydınlarının ortak noktaları bu devrimin getirdiği değişime tepkidir.

Muhafazakârlık ilk oluşumunda, aristokrasinin sınıf bilinci olarak, toplumsal değişim süreçlerinde tehdit edilen değerlerin ve kurumların savunusunu anlatır. Bu özelliğiyle muhafazakâr ideoloji oluşturulurken, bir *karşıt tepki* kurma düzeneği işlemektedir. Muhafazakârlık, Aydınlanma'nın akılcılık ilkesine, reform hareketlerine karşıtlıkla şekillenmiştir. Örneğin muhafazakârlara göre, dinsel kuralların işlevi dünyada toplumsal düzeni sağlamaktır. Aile, köy, manastır ve lonca gibi kurumların, cemaatlerin, değerlerin, geleneklerin, alışkanlıkların toplumsal işlevleri nedeniyle savunusunu gerekli görürler. Deneyimlerin, alışkanlıklarla yararlı olduğu görülmüş her kurum ve değerin, istikrarı sağladığı vurgulanır.

Muhafazakârlığa göre, insan biyolojik, duygusal ve bilişsel açıdan kusurlu bir doğaya sahiptir. Bu yüzden de insanların davranış ve eylemleri, kurumlar tarafından denetlenmeli ve düzenlenmelidir denir. Burada *evrenselleştirme* düzeneği çalıştırılmaktadır. İnsanların "kusurları", "erdemleri"nden ayrılarak tek-yönlü kavranmakta, ayrıca toplumsal belirlenimlerinden arındırılıp, *doğallaştırılmaktadır*.

İnsan aklı, gerçeği özellikle de toplumsal gerçekliği yeterince kavrayamaz ve bu nedenle akılcı toplumsal reformlar istikrarsızlık getirir şeklinde bir düşünceye sahip olan

muhafazakârlık, alışkanlıkların ve geleneklerin sürdürülmesinden yanadır. Burada gerçeklik ile insanların bilinci arasındaki karşılıklı etkileşim, tek-yönlü olarak değerlendirilmekte; görünüşlerin oluşturduğu algılama düzeyi mutlaklaştırılmaktadır. Bu tutum, anti-realist niteliktedir.

Muhafazakârlık, kurallarla, normlarla, cezalarla biçimlenen toplumsal düzenlemelerin, kurumların otoritesiyle uygulanmasını elzem görür. Bu yolla istikrar ve düzenin korunmasını, toplumsal eşitsizliklerin statükosunu savunur. Otoritelerle bireyler arasında rıza değil, itaat ve bağlılık ilişkisinin olmasını, hakların görevlerle dengelenmesi gerektiğini benimser.

Muhafazakârlar, yeni değerlere ya da evrensel değerlere karşı bir tutum sergiler. Başka bir deyişle, tutucudurlar, başka değerlere karşı dışlayıcı ve ayrımcıdırlar.

Muhafazakâr düşünce, endüstrileşmenin, bilimsel-teknolojik gelişmenin sonucunda gelişen değerlerdeki aşınmaları eleştirir ve bunlara *karşıt-tepki* verir. Maddenin maneviyat karşısında üstünlük kazanmasının olumsuzluğuna işaret eder. Eski güzel günlerin kaybolması nedeniyle gelişime karşıdır. Kapitalizmin gelişimiyle kırsal yaşantının çözülüşüne, kentleşmeye olumsuz bakar.

Muhafazakâr ideoloji zamanla, liberal ideolojiyle birleşmiş ve kaynaşmıştır. Böylelikle bir burjuva ideolojisi olarak yeniden şekillenmiş ve burjuva demokrasisinin değer ve ilkelerinin korunması gerektiği savunusunu yapmıştır. 1980'lerle birlikte neokonservatizm ile neoliberalizm kaynaşmış, otoriter bir siyaset anlayışıyla, piyasacı/liberal politikalar bir potada eritilmiştir.

Muhafazakârlar, millet (ulus) kavramını benimser ve milliyetçidir. "Ulusal çıkarlar"dan ve ulus devletten, kanunlardan ve "hukuk devleti"nden, "adaletin yansız

uygulanması"ndan yanadırlar. Bütün bunlar ideolojik birer *illüzyon* işlevine sahiptir. Muhafazakarlık günümüzde, gerici-pragmatik bir düzen ideolojisidir. Muhafazakâr bir düşünür olan Oakeshott'a göre, muhafazakârlık bir ideoloji değil, bir tutumdur. Elbette muhafazakârlık bir ideoloji olarak, radikal değişimlere ve toplumsal dönüşümlere karşı oluşturulan bir tavır/tutuma ve davranış stiline sahiptir. Başka bir deyişle, anti-komünisttir.

iii. Sosyal demokrasi:

Sosyal demokrasi, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlikler, adaletsizlikler gibi kapitalist toplumsal formasyonlarda birer sonuç olarak oluşan görüngülerin, siyasi ve ekonomik reformlarla tedricen ortadan kaldırılacağı görüşüyle karakterizedir. Bazı ülkelerdeyse, eşitsiz ve geç gelişen burjuva demokratik ilke ve kurumların geliştirilmesini savunur. Sosyal devlet, piyasanın devlet eliyle düzenlenmesi ve karma ekonomi, 1929 Bunalımından sonra, krizden çıkışın bir formülü olmanın yanı sıra, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarında, reel sosyalizme ve Avrupa'nın bazı ülkelerinde yeniden kitleselleşme eğilimi gösteren komünist partilere karşı, işçi sınıfının burjuva demokrasisine rızasını inşa etmek üzere oluşan hegemonik bir projenin bileşenleridir. Sosyal demokrasinin altın çağı olan 2. Savaş-1980 yılları arası dönemi karakterize eden Keynesçi sermaye birikim biçimi, uluslararası bir krizle birlikte yerini, 1980'lerden itibaren neoliberalizme bırakmıştır. Kapitalistler ile proletarya arasındaki kısmi uzlaşmanın ürünü olan burjuva demokratik üstyapılar, böylelikle yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. 1990'larda reel sosyalizmin çözülmesiyle beraber, sosyal demokrasinin komünizme karşı koruma sağlayıcı işlevi de ortadan kalkınca, kapitalist sınıfın gözünde bu akım, demode olmuştur.

Sosyal demokrasi, emek-sermaye karşıtlığı dikkate alındığında, bir burjuva sınıf ideolojisi olarak devrimci-realist değil, reformist-pragmatik bir düzen ideolojisidir.

iv. Feminizm:

Kapitalist toplumsal formasyonlarda kadınlar, erkeklere göre dezavantajlı, ikincil bir konumdadır, üstelik erkekler gibi sömürülmektedir. Burjuvazinin eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ilkelerinin, kadınlar için somut haklarla örtüşmediğinin anlaşılması, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Feminist hareket ilk olarak kadınların erkeklerle eşit yasal ve siyasal haklara (eğitim hakkı, eşit çalışma hakları, oy hakkı vb.) sahip olması için verilen mücadeleyle liberal bir çizgide yola koyulmuştur. 19. yüzyılın başından, 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan bu dönem "birinci dalga feminizm" olarak adlandırılır. "İkinci dalga feminizm" ise, 1960'larda doğmuştur. Bu dönemdeki feminist hareketlerin kadınların siyasal özgürleşmesiyle değil, "kadının özgürleşmesi"yle ilgilendiği söylenebilir. Feministlere göre, toplumda "kadınlık" oluşturulmaktadır; toplumsal yapılanış, toplumsal cinsiyet rolleri üretmektedir.

Feministler patriyarkanın (erkeklerin çeşitli alanlardaki iktidarları) kapitalizme indirgenemez olduğunu savunsa da aslında kapitalist toplumlardaki iktidar ilişkileri, bir alt kümelenme olarak patriyarkayı yapısında (=düzenleniş ve işleyiş) barındırır. Kamusal alanın (iş, siyaset, kültür vb.) erkeklerin tasarrufunda olmasına, ev ve aileye ait sorumluluklardan oluşan özel alanın kadınlara bırakılmasına da feministler karşı çıkar. Oysa komünizmde toplumun bilimsel yapılanışı, özel alan-kamu alanı ayrımını ve patriyarkayı da kapsayan iktidar ilişkilerini ortadan kaldırma kapasitesine sahiptir. Örneğin ev işlerinin yapılmasının ve çocukların yetiştirilmesinin, toplumsal faaliyetlere dönüştürülmesi; cinsiyet rollerinin sönümleneceği ve "androjen" (günümüzde kadın ve erkeklere özgü sayılan

rollerin/özelliklerin gelecekte her bireyde bir arada bulunuşu) nitelikte insanların yetiştirileceği bir toplum ve kültürün yaratılması, komünizmle mümkündür.

v. Milliyetçilik:

Millet/ulus, milli kimlik, milliyetçilik, ulus devlet kavramları, 18. yüzyıl sonrasında türetilmiştir.

Milliyetçiliğin temek kavramı olan millet, milliyetçilerin zihninde ve ayrıca ortak duyuda tarih-dışı bir kurgu/inanç olarak yer alır. Oysa bilimsel açıdan millet, "hayal edilmiş bir siyasi topluluktur" (Benedict Anderson). Toplumdaki her birey, aynı milletin bir ferdi olarak gördüğü diğer bireylerle kendini özdeş sayar. Gerçekliğin çarpıtıldığı bu kavramlaştırma, emek güçlerinin köylülerden oluşması ve bir kapitalist pazarın şekillenmesi süreçlerinde, ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla türetilmiştir. Çok etnisiteli imparatorlukların çözülüşü süreçlerinde, milliyetçi ideoloji, önce burjuvazinin bir ilkesi olmuş ve kapitalist devletlerin oluşmasıyla birlikte devlet ideolojilerinin bileşeni haline gelmiştir. Ortak bir dil ve eğitim sistemi ile yazılı basının, kapitalistleşme sürecinde toplumsal gereksinimler olduğu ve "millet" kurgusunun türemesinde işlevler üstlendiği görülmelidir. Bu unsurlar aracılığıyla, bireylerde bir duygudaşlık ve deneyim ortaklaştırılması söz konusudur. Millet, bir kurgu olarak, hayali bir yaratım olarak bireylerde deneyim ve duygu ortaklığıdır. Bu kurgu, edebi eserlerle, efsane ve destanlarla, tarih yazımıyla, eğitim sistemindeki ideolojik formasyon kazanma süreçleriyle, kuşakların birbirlerine sözlü aktarımlarıyla, tören ve ritüellerle, bayraklar gibi simgelerle sürekli yeniden üretilir. Bu kurguda bireylerin sınıfsal aidiyetlerinin üzeri örtülür, fertlerin ortak çıkarlara ve kökenlere sahip olduğu, siyasal iktidarın "tasada ve kıvançta ortak" olan millete dayandığı benimsenir. Milliyetçiliğin, anti-komünist özü burada yatar. Milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılıkla da yakın ilişkidedir. Üstelik ulus devletler

içerisinde bulunan etnik azınlıkların talepleri günümüze kadar sürdüğünden, bu etnisitelere karşı zor kullanımı ve göç gibi politikalar uygulanmış, zaman zaman da bunları destekleyen reformlara gidilmiştir. Günümüzde iddia edilenin aksine küreselleşmeyle ulus devletlerin sonu gelmemiştir. Var olan bazı ulus devletlerin (en tipik örnek Yugoslavya) parçalanması ve mikro-milliyetçi ideolojilerin doğması söz konusu olmuştur.

vi. Faşizm:

Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası da örtüşmektedir. Faşist hareket ayrıca, sermaye sınıfı için hala bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir. Bunlara bir de Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığın, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına olduğu eklenmelidir.

Faşizm bir ideoloji olarak, muhafazakârlığın kavramlarını ve anlayışını uçlara taşır. Irkçılık, milliyetçilik, otoriteyi/lideri *fetişleştirme*, despotizm, güçlüler-güçsüzler ayrımı, elitizm, militarizm, yayılmacılık, anti-komünizm ve korporatizm karakteristik özellikleridir. Kapitalizm öncesi hayali bir güzel geçmişi, Orta çağın geleneklerini, şövalye kültürünü, kahramanlık hikâyelerini ve destanları yüceltirler. Faşist ideoloji, mistik-metafizik-irrasyonel karakterdedir. Aydınlanma, akıl ve entelektüalizm karşıtıdır. "Düşman oluşturma", komplocu düşünüş faşizmin özelliklerindendir. Faşistler, kahramanlık ve ölüm kültü, güç, savaş, hiyerarşi, emir-komuta, erkeklik gibi kavramlar etrafında değerler türetir. Ayrıca faşizm, asketik (çileci) bir çalışma ve üretim etiğine sahiptir.

‘İdeolojilerin Sonu mu?’ adlı çalışmanın eleştirisi

Baştan belirtelim. Uras’ın çalışmasını okuduktan sonra akılda kalan bir tez ya da önerme, ulaşacağınız bir vargı ya da sonuç bulunmuyor. Uras okuduğu kaynaklardan apardığı fikirleri ardı ardına yazıp, aralarda kendine özgü bir iki cümle kurmanın ötesinde bir iş yapmıyor. Bu nedenle yazdıklarında tutamak noktaları bulup, fikirleri üzerine yorum yapmak ve eleştirmek de epeyce zor bir çabayı gerektiriyor. Karşımızdaki eklektik bir “çorba” adeta… Bu tür çalışmaların eleştirilmesinde sistemli bir yol bulmanın zor olduğunu belirterek, yapacağım her bir alıntının ardından düşüncelerimi döşemenin uygun olduğu fikrindeyim.

Kitapçığının Giriş bölümünde Uras, “ideoloji kavramı üzerinde teorik bir analiz ve ideolojik kirlenmeye karşı zihinsel bir sterilizasyon”dan (s. 14) bahsediyor. Çalışmasını bu gerekçeyle rasyonalize ediyor. Uras “ideoloji” soyutlamasına, liberalizm, feminizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi farklı ideolojilerin incelenmesi üzerinden ulaşmıyor. Zinhar!.. Bir soyut “ideoloji” kavramı kitapçık boyunca bıktırırcasına tekrar tekrar kullanılırken, bu soyut kavramın ne olduğu ne anlama geldiğini analiz ettiğine inanmamız isteniyor. Bu açıkça idealist bir tutumdur ve bu çalışma için “maddeci yöntemin kılavuzluğu”ndan bahsetmek abestir. Bu konuda yayınlanmış çeşitli kitaplardan fikirler devşirilerek, bir soyut “ideoloji teorisi” kurmaya çalışmak, “bilimsel bir yürüyüşle” bağdaşmıyor. İdeolojilerin karakteristik özelliklerinden, içerdikleri fikirler, değerler, motiflerin incelenmesinden başlayıp, soyutlamalara ulaşmak, ideolojileri sınıflandırmak, bazı ideolojilerde ya da her ideolojide ortak özellikler var mıdır, bunu saptamaya çalışmak, toplumsal ilişkilerin ideolojilerin oluşumunu nasıl koşulladığını araştırmak vb… Uras’ın çalışmasında bunlar bulunmuyor. Bunun yerine dipnotları verilse de aparma fikirlerle oluşturulan eklektik bir “çorba” sunuluyor. Bizden bu “çorbayı” “yememiz” isteniyor, o kadar.

Uras ilk olarak sözlüklerden “ideoloji” kelimesinin anlamını aktarıyor. Sonra da bazı yazarların “ideoloji” tanımlarını… (s. 15). Olabilir, başlangıç olarak geçici bir tanımlama yapılabilir. “İdeoloji” kavramıyla ne anlatılmak istenmektedir, bu kavramın anlamsal kapsama alanı nedir; bunu geçici bir başlangıç tanımlamasıyla sunmak yararlıdır. Fakat kitabın devamında da gelsin “ideoloji”, gitsin “ideoloji” şeklinde bir tutumun var olduğunu belirtmem gerekiyor. “İdeoloji” sanki bir nesne ya da özne, bir süper fail… Eylemde bulunuyor, belirliyor, adlandırıyor ya da çağırıyor…

Hemen bir örnek verelim: “İdeoloji güncel ilişkileri belirleyen imgesel bir ilişkidir.” (s.15) İdeolojilerin insanların pratiklerine yön verdiği, insanların çeşitli ideolojik fikirler ve değerlerle hareket ettikleri, onların eylemlerini güdeleyen farklı ideolojik eğilimlerin olduğunu söylemek ile toplumsal ilişkileri ya da güncel ilişkileri “ideoloji”nin belirlediğini yazmak apayrı anlamlara sahiptir. İnsanların üretim sürecine katılmalarını ve bu süreçte oluşturdukları ilişkileri, günlük birçok rutin aktiviteyi, örneğin komşuluk ilişkilerini belirleyen “ideoloji” değildir (beğenilerime, değerlerime uyan insanların oturduğu semti seçerim diyebilirsiniz, fakat geliriniz ve sınıfsal konumunuzun kimlere komşu olacağınıza hükmettiğini gözden kaçırmamanız gerekir; belirleyen ve zorunluluk arz eden, sizin görünürdeki “seçim özgürlüğünüz” değildir).

Uras, akademisyen edayla “yazdıklarımızın hem nesnel bir karşılığı bulunmalı hem de kendi içinde tutarlılık göstermeli” (s. 15) şeklinde yazıyor. Tutarlılığı sağlamak görece kolay; laf oyunlarıyla tutarlı görünmek çok zor değil. Fakat ya “nesnel karşılık”… Uras’ın yazdıklarının uzaktan yakından böyle bir dertle yazılmadığını göreceğiz.

Uras’ın çalışmasında önemsediği bir konu da “anti-pozitivist bir ideoloji analizinin ipuçlarını yakalayabilmek” (s. 17). Açıkçası,

bunun ne menem bir şey olduğunu benim havsalam almıyor. Yakalayabiliyor mu ipuçlarını, okur karar versin.

Ve evet, eklektizmini nasıl oluşturacağının ipucunu Giriş'te veriyor: "Batılı aydının 'kutsal üçlüsü' kabul edilen, Marksizm, psikanaliz ve dilbilim arasındaki entelektüel alışveriş, her şeyin yeniden sorgulandığı, teorik bir titremenin nesnesi olabilir. Amacımız bu üç disiplinin eklemlenmesini ve bu kıtalararası devasa trafiği kontrol etmeyi de gerektiriyor." (s.17)

Ne diyelim, kolay gelsin. Kolay mı "devasa trafiği kontrol etmek", "teorik bir titreme"nin üstesinden gelmek…

"Maddeci Bir İdeoloji Kuramı Var mı?" başlığıyla çalışmasına başlıyor. Bu başlığın altında bir alt başlık bulunuyor: "Metodolojik Arka plan." Bu bölümde yazar, incelediği konuyla ilişkisini kurmadan bilim ve bilimsel yöntem nedir, soyuttan somuta yükselerek, düşünülmüş somuta ulaşma nasıl olur gibi bazı konulara değiniyor. Asıl muradı "yansıma teorisi" adı verilen kavrayışı eleştirmek. Yansıma teorisi neymiş, öğrenelim:

> "Maddenin yasaları ile zihnin yasaları arasında kurulan özdeşlik ile düşünce maddenin yansıması oluyor. Bu yaklaşımın tipik ve somut bir örneğini J. Stalin'in 'Diyalektik ve Tarihi Materyalizm' adlı çalışmasında bulabiliriz. Buna göre doğru düşünmek için, evrenin işleyiş yasalarına göre düşünmek gerekmektedir. Diyalektik nesnede içkindir. Nesnedeki bu bilgiyi doğru yansıtmak, bilginin tesisini sağlar. Hâlbuki bilimin nesnesini bilimin kendisi gibi ele almak ampirizme yol açar. Teorik nesne (özne), gerçek nesne (özne) ayrımı, aşk ilişkisinde de geçerli, 'o, artık benim için öldü' dediğimizde, ölen gerçek özne değil." (s. 22-23)

Gerçekten tuhaf?.. Stalin'in adı geçen çalışmasında "maddenin yasaları" ile "zihnin yasaları" arasında bir özdeşlik kurulmaz. Ancak elbette bilimsel düşünmek, "evrenin işleyiş yasalarına göre düşünmek" demektir. Bilginin nesneye içkin (mündemiç) olduğunu hiçbir materyalist iddia etmemiştir. Gerçekliğin işleyiş

yasaları, eylemli ve düşünsel aktivitelerle bilgi halinde soyutlanır, o kadar. Örneğin bugüne kadar hiçbir materyalist köpek kavramının havladığını da iddia etmemiştir. Yazarın bu yaklaşımının arka planında ne var, öyleyse?.. Sakın "ideoloji" olmasın(!).. Uras'ın anti-sovyetik ve Stalin karşıtı önyargıları, bir "yer değiştirme" ile yansıma teorisini reddetmesine yol açıyor.

Doğayla geliştirilen ilişkiler de dâhil toplumsal ilişkiler, insanların düşünce dünyalarının oluşumunda temel belirleyendir. Düşünceler, duygular ve diğer zihinsel aktiviteler, maddi biyokimyasal/fizyolojik süreçlerdir. Bu süreçlerden ayrı metafizik bir gerçeklik katmanı yoktur ki düşünceleri, duyguları kapsasın. Fakat insanlarda bu süreçlerin oluşumu toplumsal ortamlarda gerçekleşir. Toplumsal pratiklerden, deneyimlerden, ilişkilerden yalıtık bir insan düşüncesi yoktur. Kavramlar, fikirler, duygular, insanların dünyasının ürünüdürler. İdeolojilerin oluşumunda da temel olan, belirleyici olan toplumsal pratikler, ilişkiler ve süreçlerdir.

> "Üstelik yansıma teorisi, insanların zihinlerinde yansıması gereken gerçekliği görmelerini engelleyen, 'egemen sınıflar' gibi 'kötü ajan' senaryolarına da zemin hazırlar. Diyelim geniş kesimlerin muhafazakâr partiye oy vermesi, egemen sınıflar tarafından kandırılmaları ile açıklanabilir. Fesatçı ve komplocu senaryolar, sosyolojik açıklamaların yerini alır." (s.23)

Yansıma teorisinin, bizi komplocu düşüncelere sevk ettiğini iddia etmek gülünçtür. Aksine materyalistler, gerçekliğin algılanmasını, kavranışını, duygulanımlara yol açışını, toplumsal ortam içerisinde ve bu ortamın belirlediği bilinçlilik biçimleri kapsamında değerlendirir. İdeolojileri üreten toplumsal ilişkilerdir, bu ilişkilerin belirlediği zihinsel düzeneklerdir.

Yansıma teorisi denilen temel materyalist bakış, düşünceleri "kendi dışında bir gerçekliğe indirgeyerek, bir epifenomen (gölge olgu) olarak kavra(maz)" (s. 23) Toplumsal olanı da dâhil gerçekliğin, düşünceler formunda soyutlandığını;

bu soyutlamaların, insansal varoluşu da içeren gerçeklik tarafından üretildiğini belirtiriz. Düşünceleri, nesnel gerçekliğe kim indirgemiş?..

> “Heterojen gerçekliği homojen bir bütünlüğe indirgemek isteyecek her türlü teşebbüse karşı itiraz edilmelidir. Sosyal yaşamın zenginliğini oluşturan faktörlerin zenginliğini bir iki nedene indirgeyerek yoksullaştıran monistik yaklaşımların itibarı geçeli çok oldu. Üstelik bilimsel çalışmada gerçekliğin böylesi bir yansıtılması da söz konusu değildir.” (s. 23-24)

İşte size tipik bir post-modern yaklaşım örneği… Ödülün boş yere verilmediği görülüyor. Bilimsel aktivitede, soyutlama ve idealizasyonların yeri vardır. Gerçekliğin tüm boyutlarıyla tek bir formülasyon kapsamında soyutlanması mümkün değildir. Bilimsel düşünüşte, “heterojen gerçeklik homojen bir bütünlüğe”, fakat soyutlanmış ve bir yasa olarak beliren bir teze, indirgenir. Toplumsal ilişkilerin ve süreçlerin incelenmesinde de idealizasyon ve soyutlamaların yapıldığını, bazı işleyiş yasalarının ve eğilimlerin saptandığını reddetmek, post-modernistlerin işi olabilir. Fakat biz gerçekliğin bu alanında da indirgemeler yapılmaksızın bilimsel düşüncelerimizde bir ilerleme kaydedemeyeceğimizi biliyoruz. Yazar açıkça belirtmese de “monistik yaklaşımlar” derken, Marksizm’i de bu şekilde değerlendiriyor olmalı. Öyle ya “sosyal yaşamın zenginliğini” bazı genel yasalarla, önermelerle soyutlayan Marksizm de bu yaklaşımlardan biri sayılabilir. Yazara yazdıklarıyla cevap vererek, söylediklerimizi pekiştirelim: “Bilimsel etkinliğin kökleşmiş koşulları var. Temel hiç de öyle iğreti değil.” (s. 25).

Uras bu bölümde bir iddiaya daha sahip: “Bilginin mutlak olmaması, ideolojilerin muhtemelen her zaman var olacağını gösteriyor.” (s. 20). Metodolojiden bahsedilirken “tarihsel gelişimin köklerine inme”nin gerekmediğini söylerseniz haklısınız. Fakat Uras’ın kitapçığının hiçbir yerinde tarihsel

kavrayış yok. Peki gelecek öngörüsü, tarihsel gelişim dikkate alınmadan yapılabilir mi?.. “Bilgi mutlak değilse, ideolojiler her zaman olacak” şeklindeki önermenin doğruluğu kendinden menkul. Örneğin dinlerin ya da milliyetçilik gibi ideolojilerin bin yıl sonra da var olma olasılığını, “bilginin mutlak olmaması”na bağlayabilir miyiz?.. Hangi konudaki bilgi, hangi ideolojiler?.. Bunların cevabı yok. Çünkü kanımca sezgiyle öylesine yazılıp geçilmiş bir cümledir, bu.

Yazar çalışmasında nasıl bir metot izlediğini mi anlatıyor?.. Hayır. Sadece aktardığım ve kendisini “rahatsız” eden yaklaşıma dönük reddiyesini dışa vuruyor. “Marksist Araştırmaları Destek Ödülü”nün verildiği çalışmadaki fikirler, işte bunlar. Elbette henüz bitmedi…

“Metodolojik arka plan”ı geride bırakıyoruz.

“Maddeci Bir İdeoloji Kuramı Var mı?” başlığının ikinci alt başlığına geliyoruz: “Genel Bir Değerlendirme”

Gerçekten de “genel”, bakın ani-komünist ideolojik karalamaların kaba ve genel yaklaşımı nasıl benimseniyor: “30’lardaki ortodoksi ile birlikte zaten teorinin gelişmesi engellenmiş, Marx, Marksizm’e tabi olup, bürokrasinin afyonu olmuştur.” (s. 26). Kaba ideolojik bir kodlamadır, bu. İdeolojiler üzerine yazılmış, “Marksist Araştırmaları Destek Ödülü”nü alan bir “çalışma”da bu tür kodlamalar yer alıyor…

Yazarımız Habermas’tan, Poulantzas’tan, Althusser’den aktarımlar yapıyor. Hatta “Althusser bu alanda önemli bir teorik açılım sağlamıştır.” (s. 29) şeklinde yazıyor. Peki Marx, Engels, Plehanov ve Stalin hakkında ne deniyor?.. Şöyle:

> “K. Marx ve F. Engels’e göre de bütün ideolojiler, insan ve koşulları ‘camera obscura’da olduğu gibi baş aşağı gösterirler. (…) ideolojiyi refleks ve yansı gibi gören anlayışın tipik bir prototipini görürüz burada.” (s. 30)

> “İdeolojileri, tek ve bölünmez bir tarihin insan beynindeki çok yönlü yansımalarından başka bir şekilde değerlendirmeyen G. V. Plehanov’un kaba materyalizmine, nüanslarına karşın çok yaklaşır K. Marx’ın analizi. İdeoloji alanındaki, pek çok olay ve süreç ekonomik devinimin etkisiyle açıklanır. Bir tür bağımlı değişken olarak değerlendirilir.” (s. 30-31)

> “Kaba maddeci yaklaşımın en uç ve karikatürize örneğini J. Stalin’de görürüz. ‘Doğa, varlık, maddi dünya birinci veri, bilinç ve düşünce ikinci, türevsel veriyse, maddi dünya, insan bilincinden bağımsız olarak var olan nesnel gerçeği temsil ediyorsa ve bilinç, bu nesnel gerçeğin bir yansımasıysa, bundan, toplumun maddi yaşamının ve varlığının aynı biçimde önde geldiği, ruhsal yaşamınsa ikinci, türevsel veri olduğu ve toplumun maddi yaşamının insan isteminden bağımsız olarak var olan nesnel gerçeğin, bu varlığın, bir yansıması olduğu çıkar ortaya.’ Bu mekanik ve vulger metni, Marx’ın teorisinden, Marksizm’e geçişin ibret verici bir belgesi olarak değerlendirmek mümkün.” (s. 31-32)

İşte size “camera obscura”… Uras’ın, Althusser’in çoğu zırvalama olan ifadelerini “teorik açılım” olarak görmesi, Stalin, Plehanov ve Marx-Engels’i “kaba maddeciler” olarak göstermesine başka ne denebilir?.. Üstelik Plehanov’un görüşlerini aktarma zahmetine de girişmiyor, sadece damgalıyor. Oysa Stalin’in aktarılan pasajdaki yaklaşımı sağlıklıdır. Ne Marx ne de Engels, “ideolojik alandaki pek çok olay ve süreci ekonomik devinimin etkisiyle” açıklamıştır. Bize göre, toplumsal süreçler bütünlük içindedir ve ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde toplumsal koşullayıcılar vardır. İdeolojiler, toplumsal ilişkiler dünyasının ürünleri, yansımaları ya da yankılarıdır. Fakat bakın Uras’a göre “ideoloji” adı verilen meret neymiş:

> “Bir topluluğun düzenleniş tarzı olarak ideoloji” (s. 27)

> “İdeolojinin kendini gerçekleştirmesi, yani gerek ortaya çıkışı gerekse işlev görmesi kabaca üç süreçte var olabilir. Emeğin

> sosyal bölünmesi, sınıf çelişkilerinin bu farklılık üzerinde gelişmesi ve ortaya çıkan antagonist toplumu bir arada tutan 'devlet biçimi'nin varlığı." (s. 28)
>
> "Sosyalleştirme sorunlarını ve iktidarın kurulmasını, ileride göreceğimiz üzere, ideoloji teorisinin merkezine koymak mümkün." (s. 28)
>
> "Aslında ideoloji bir bilinçlilik değil, hayali bir tasarımdır (…) Belki de ideoloji bir anlamda bir çeşit uyanık bir rüyadır." (s. 29)
>
> "İdeolojik mekân da uzay gibi bükeydir. Diğer bir deyişle, sınırları yoktur. Eğer başlangıç noktasına dönülmüyor da sınır çizgileri saptanıyorsa, ideolojinin çözülmesi ve bunun getirdiği şok söz konusudur." (s. 32)
>
> "İnsanı şekillendiren içyapılar olarak ideolojinin sürekliliği" (s. 32)

Bunları okuduktan sonra, aklınızda anlamlı bir düşünce kaldı mı?.. Hiç sanmıyorum.

Bakın Uras, kitapçığının daha önceki sayfalarında yazdığını nasıl hemencecik unutuveriyor:

> "İdeolojiyi sosyal bir ilişki olarak değerlendirmesiyle, Althusser bu alanda önemli bir teorik açılım sağlamıştır. 'Fikirler', 'bilinç' gibi ideolojiye indirgenen nosyonların, sosyal ilişkilerin düşünsel bir tasarımı olarak algılanması önemlidir. Böylece ideoloji analizi, sosyal ilişkilerin düşünceler dünyasına yansımasının değil, bizzat bu sosyal ilişkilerin analizidir. İdeolojiler ekonomik düzey kadar gerçekliği olan sosyal ilişkilerdir." (s. 29-30)

Hani fikirler ile nesnel gerçeklik özdeş görülmemeliydi… Yazarımız biz "kaba maddecileri" eleştirirken bunu savunuyordu, değil mi?.. Gerçekten de toplumsal ilişkiler ile bunların ideolojik yansımalarının özdeş sayılmaması gerekir. Fakat "bütün ideolojiler", toplumsal dokunun yansımasıdırlar, onların besi yeri, toplumsal mileu'dur (ortamdır). İdeolojik tasarımlar, toplumsal ilişkilerin koşullamasıyla zihinlerde oluşturulur ve insanlar sahip oldukları bu tasarımlarla toplumsal

ilişkilere katılırlar. İdeolojileri oluşturan yapıtaşları, ideolojik motifler, toplumsal ilişkilere bağlı olarak ve bu ilişkilerle birlikte yeniden üretilirler. İdeolojilerin kuşaktan kuşağa aktarımı da toplumsal pratiklerin sürekliliğinde gerçekleşir. Peki Uras bu çalışmasında bize, "ideoloji analizi" olarak "bizzat sosyal ilişkilerin analizi"ni sunuyor mu?.. Elbette hayır. Althusser'den cümle aparmak varken, böylesi zahmetli bir işe girişmek neyine.

Devam edelim. Uras buyuruyor:

> "İdeolojik sistemler, tıpkı dini inanç sistemleri gibi insan yaşamının her veçhesi ve olayı üstüne a apriori anlamlandırmalara dayanırlar (…) Diyelim tarihin yalnızca sınıf mücadeleleri tarihi olduğunu düşündüğünüzde ve tüm insan davranışlarını bu boyutta açıkladığınızda da durum aynıdır. Her ilişki biçimini buraya kodlarsanız, zaten tanım gereği başka türlüsü de var olamaz (…) Dünyanın bütün gizli kapılarını açan altın anahtarın sahibi olmak, müritleri de mutlu kılar. Artık şeyh uçmasa da müritleri uçurur." (s. 33)

İnsanların davranışlarını sınıf mücadeleleriyle açıklayan birileri mi var?.. Uras eylemler ile davranışlar arasındaki farkı bilmiyor. Bireylerin davranışlarının, onların toplumsal eylemlerinden ayırt edilmesi gerekir. Toplumsal süreçlerin temellendirilmesiyle bireylerin davranışlarının açıklanması, birbirinden farklı inceleme alanlarına aittir. Tarihsel süreçlerin anlaşılmasında sınıf mücadelelerinin gözetilmesinin açıklayıcılık değeri ise tartışılmazdır. Bunu dikkate almadan oluşturulacak bir tarih kavrayışı, kronolojik olaylar dizilimine dönüşmek, açıklamalarda "büyük adamların" ya da "milletlerin" eşsiz ya da olumsuz özelliklerine yaslanmak durumunda kalmaktadır.

Uras ideolojilerin sonunun geldiği şeklindeki iddiaların, 1950'lerde ABD'de ortaya çıktığını belirtmektedir. Şöyle açıklıyor:

> "'İdeolojilerin sonu' tezleri, sosyal ilişkilerin doğru bilincinin olabileceği varsayımına dayanıyordu. Sanki sosyal ilişkiler bir

> yerde deneyle bilinebilecek bir şekilde kendiliğinden vardırlar.” (s. 33)

Burada, toplumsal ilişkilerin bilimsel açıdan kavranamayacağı yönündeki bir anlayışın belirtilerini görmek mümkündür. Oysa bize göre, tarihsel-toplumsal süreçlerin kavranışında, temel eğilimleri saptamak, süreçlerin işleyişindeki temel mekanizmaları bulmak mümkündür. İnsanlığın bugüne kadarki gelişimi, faili olduğu süreçlerin anlaşılmasında belirli bir yol alındığını da gösterir durumdadır. Toplumsal ilişkilerin, tarihsel olguların anlaşılamaz olduğu yolundaki değerlendirmemeler, post-modernistlerin ideolojik zırvalamaları arasındaki yerini almıştır.

Bu düşüncelere sahip birinin doğal olarak “sınıfsal kurtuluş” konusuna yaklaşımı şu şekilde olmaktadır: “İşte ya şehit olacaktır ya da gazi veyahut milleti, dini ya da sınıfı kurtarılacaktır, vs.” (s. 34). Uras bu cümleyi, insanların “ikna edilmesi ve tatmin edilmeleri” gereksinimine işaret ederken veriyor. İdeolojilerin böyle bir işlevi olduğunu belirtiyor. İşçilerin, böylesi bir ikna ya da tatmin edilmeye ihtiyacı bulunmadığını, tarihin belirli kesitlerinde çıkarları doğrultusunda kitleler halinde harekete geçtiklerini biliyoruz. Sınıflar arasındaki çelişkinin nihai olarak tarihsel çözüme kavuşması zorunluluğu, “sınıfın kurtuluşu” şeklindeki bir metafizik inançla karıştırılamaz. Tarihte bir sorun belirdi mi, onun çözümü için gerekli araçların da var olduğu ve ilerlemenin çelişkiler üzerinden gerçekleştiği görülmelidir.

***

Uras’ın çalışmasında “Maddeci Bir İdeoloji Kuramı Var mı?” bölümünü değerlendirmeyi geride bıraktık. Uras’ın kitapçığının bundan sonraki bölümlerinde bolca “laf salatası” var. Zihinsel çorbasında, oradan buradan aparma fikirlerin yan yana getirilmesi söz konusu. Biraz dilbilim, biraz psikanaliz, laf kalabalığı bolca… Yazılanların anlamlı bir bütünlük

oluşturmadığını ve anlaşılır bir sonuca vardırılmadığını da belirtmek gerekiyor.

Önce söylem, dil, göstergebilim konularına odaklanıyor, Uras. Biz de onu takip edelim. “Söylemler, toplumsal gerçekliğin bir boyutuna karşılık düşerler, ama gerçekliğin doğrudan yerini alamazlar.” (s. 39). Bu doğru bir saptamadır. Fakat yazarın, biraz ileride bu saptamaya karşıt söylemleri benimsediği de görülmektedir. İşte bakın:

“(…) özneler ideolojiyi kurar, ideoloji özneleri yapar. Üstelik ideoloji homojen özneler de kurmaz. Özne düzeyinde, birbiriyle çelişen bir dizi ideoloji, işçi, koca, mümin gibi değişik özneler oluşturur.” (s. 44). Hangi ideolojiler “işçi” ya da “koca” öznesini oluşturuyor?.. Böyle bir ideoloji bugüne kadar saptanmadı, çünkü bir insanın işçi ya da aile babası olmasının ideolojik bir kodlama sayılması absürttür.

Başka bir örnek: “Diyelim, işaret edilen üretim ilişkileri, ‘işaret edilmeden’ yani ideolojik (sembolik) bir şekilde oluşturulmadan önce var olamazlar.” (s. 48). Bu açıkça idealist bir bakıştır ve yazar bu tutumu da benimsemektedir.

Örnekler çok sayıda. İşte bir başkası: “(…) toplumsal bireyin inşa edildiği alan olarak dili düşünmek mümkündür.” (s. 54). Bireyler, dilin içerisinde “inşa ediliyor” özetle, öyle mi?..

Yazar yaptığı alıntıların sağlıklı olduğuna inanıyor olmalı. Yoksa niye bu kadar bol alıntı yapsın. Fakat ideolojiler üzerine bir çalışmada, bu kadar post-yapısalcının, post-modernistin ve post-Marksist’in görüşlerinin aktarılması ve benimsenmesi sorunludur. Bunların eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi de söz konusu değil. Durum zaman zaman uçukluğa kadar da götürülüyor:

“‘Özne’yi semboliğin insafına bırakan ideoloji, basitçe ‘ego’yu yorumlar. Fonksiyonları farklı olmasa da ideoloji ve sembolik aynı şey değildir (dipnot 12). Belki de göstergebilimsel analiz bu

aralığı kapatır.” (s. 49). Marksist bakışı bir yana bırakalım. Bu cümlelerin anlaşılır olduğu söylenebilir mi?..

Evet, başka bir örnek: “Özne kendini dilde kavrar, dil olmasaydı özne de olmazdı.” (s. 52). Sormak gerekiyor; “dilin olmaması” durumu da neyin nesidir?.. “Dil yoksa, özne de yok” önermesinin idealist bir kavrayış olması dışında bir anlamı var mıdır?..

Devam: “Dille anlatılamayan şeylerin gerçek olmadığını biliyoruz.” (s. 52). “Dilin dışında kalana düpedüz saçma diyebiliriz.” (s. 52). Nasıl biliyoruz?.. Anlamlandıramadığımız “şeyler” gerçek-dışı mı, yoksa saçma mı?.. Bu tür ifadelerin bir anlamı ve işlevi var mı?..

Marksist bakış için elbette ilk önce Marx’ın yazdıklarını okumanız ve okuduklarınızı anlamış olmanız gerekir. Uras’ın Marx’a yakıştırdığı şu düşünceye bir bakın: “Marx’ın, insanları, kendileri hakkında kurdukları ve düzenledikleri kavramsal yapıların yönetimine karşı ayaklanmaya davet etmesi anlamlıdır.” (s. 47). Marx ve Engels’in *Alman İdeolojisi*’nde bu daveti yaptıkları belirtiliyor. Oysa Marx’ın böyle bir çağrısı ya da daveti yoktur. Üstelik tam tersine bu eserlerinde Marx ve Engels, maddi ilişkiler değiştirilmedikçe, fikirlerin değişmeyeceğini ve fikirlere karşı savaş açmanın beyhudeliğini savunur. Uras post-yapısalcıların, post-Marksistlerin anlaşılmaz metinlerini “yapı-bozuma” uğratabildiğine göre, Marx’ın yazılarını neden anlayamamaktadır?.. İdeolojik perspektif sorunu olmasın?..

Tekrar Stalin karalamasına geliyoruz… Yapısalcılardan, post-yapısalcılardan ve post-Marksistlerden aktarımlardan vakit bulunduğunda Stalin’e çatmak iyidir diye bellenmiş sanki: “Fakat dil kendi dışında var olan anlamın taşıyıcısı olan bir iletişim aracı da değildir. Stalin’in yukarıdaki çalışmasına (*Marksizm ve Dil* adlı eseri kastediliyor Stalin’in –MB) bakıldığında ise bu anlayışın tipik bir örneğini görürüz. Hâlbuki dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz. Düşünce dil yoluyla kavramsallaşır ve

Stalinci analiz gibi birinin öbürünün aracı olması, söz konusu değildir.” (s. 53). Oysa Stalin’in *Marksizm ve Dil* adlı eserinde üzerine basa basa belirttiği konu şudur: Dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz; fakat doğuştan sağır-dilsizlerin ya da körlerin de düşünceleri vardır. Uras, burada Stalin’e dönük önyargısını dışa vurmakta ve açıkça yalan söylemektedir.

Bu kadar Althusser sevgisi insana şunları da yazdırır: **“**Örneğin, bir aile ideolojisinden, bir maço ideolojisinden ya da bir şerri-dini ideolojiden bahsedebiliriz.” (s. 55). Buradaki düşünce Althusser’den aparmadır. İyi de “aile ideolojisi” ya da “maço ideolojisi” de ne ola?..

Sıra geldi psikanalize… Fakat Uras psikanalizden “ideoloji teorisi” için aparacak kavram, yaklaşım ya da değerlendirme bulamıyor. Kolay olmasa gerek, psikanaliz yakası ile “ideoloji” yakasını bir araya getirip eklemleyip, düğmelemek. Fakat yamalı bohçanızda, “psikanaliz ve ideoloji” başlıklı bir 3-4 sayfalık bölüm de olmalı, yoksa entelektüelliğiniz sorgulanabilir… Anlamsız bulduğum bu 3-4 sayfanın üzerinde durmuyor ve geçiyorum…

“İdeolojilerin (yeniden) Üretimi ve Pratikleri” başlığını taşıyan bölüme geliyoruz.

Bu bölümde de bolca alıntı var. Althusser’in fikirlerinin etkisiyse baskın durumda. Yazar bir araba dolusu lafı, çeşitli yazarlardan aparır ve sunarken tutarsızlığa da düşüyor. Bakın şöyle:

> “Egemen sınıfın ideolojisinden söz etmek mümkünse de ‘egemen ideoloji’den söz etmek ‘bağımlı ideoloji’yi de varsaydığından, anlamlı değildir. Bağımlıların kendilerine özgü bir ideolojileri de yoktur. İdeoloji olarak benimsenen, yaşamı kavramsallaştırmak için ödünç aldığı, kendini boyunduruğa vurmuş sınıfın ideolojisidir. (Rolant Barthes’e gönderme yaptığı dipnot 10).” (s. 64)

Bu yazılanlarla tutarsız biçimde 5 sayfa sonra yazılanlarsa şöyle: “Üstelik toplumdaki hâkim ideolojiyi, doğrudan hâkim sınıfla (dominant class), sınıflar tarihin özneleriymişçesine özdeşleştirmek de doğru değildir. Hâkim ideoloji, hâkim sınıflarla hükmedilen sınıflar arasındaki somut pratik ilişkiyi kurar ve yansıtır (*Kapitalist Devlet Sorunu* adlı kitaba gönderme yaptığı dipnot 18)” (s. 69).

Uras’ın bu bölümde ve aslında daha öncesinde de aktardığı/yazdığı bir düşünce üzerinde durmak gerekiyor. Katıldığımız fakat yetersiz bulduğumuz fikir şöyle: “İdeolojilerin sınıflarla ilişkisi de bir indirgeme ilişkisi değil, eklemleme ilişkisidir.” (s. 73). “İdeolojiyi üretim tarzına bağlamak, bütünüyle ideolojik aidiyetleri tüketme imkânını ortadan kaldırır. Sınıf indirgemeci analiz sınıfsal öznelerin dışındakilere kör kalır.” (s. 70). “Öznenin sosyal pozisyonu, ideolojik pozisyonunun kökeni değildir (…) Sınıf pozisyonlarından otomatik bir çıkış söz konusu değildir.” (s. 45).

Irkçılık, cinsiyetçilik, milliyetçilik, dinler vb… Bu ideolojilerin ana temasını ya da eksenini, sınıflar arasındaki karşıtlık ya da sömürü ilişkileri oluşturmaz. Bu doğrudur. Fakat sömürülen/yönetilen kitlelerin (örneğin işçilerin ve köylülerin) din, milliyetçilik gibi ideolojik motiflerin yeniden üretimine uygun koşullarda yaşadıkları, fakat örneğin feminizm, liberalizm gibi ideolojik formasyonlara ait olan düşünce ve değerleri üretmeye ya da benimsemeye uygun yaşam ortamlarına sahip olmadıkları da açıktır. Sınıfsal konumlar, ideolojik aidiyetlerin oluşumunda dışlayıcı, kısıtlayıcı ya da sınır koyucu bir fonksiyona sahiptir. Örneğin bir büyük burjuvanın feminist, çevreci olması mümkünse de sosyalist olması sınıfsal konumu gereği olanaksızdır. Bize göre, ideolojilerin ilerici/gerici olarak nitelenmesi, emek-sermaye çelişkisinin yeniden üretimi ya da aşılması konusunda sahip oldukları işlevlere bakılarak yapılabilir. Feminizm, çevrecilik, hümanizm gibi ideolojiler

sosyalist ideolojiyle eklemlenebilen, bu ideolojiye entegre edebilen ideolojik formasyonlardır. Fakat bu ilişkilenim olmaksızın, bu ideolojilerin kendi başlarına emek-sermaye karşıtlığının aşılmasını sağlamak üzere kuruldukları söylenemez. İdeolojiler alanında iki genel cepheden bahsedilebilir: Düzen ideolojileri ile bunun karşısında konumlanan devrimci/ilerici ideolojiler. İdeolojilerin ya da ideolojik tikel fikirlerin birbirlerinden ayırt edilmesinde, niteliklerinin anlaşılmasında, bu kriter göz önünde bulundurulmalıdır.

Uras “Siyasal Kriz ve İdeoloji” başlıklı bölümde de sistemli olmayan bir biçimde bir araba dolusu laf ediyor. Bu bölümün girişinde dikkat çekici bir pasaj yer alıyor. Bakın neler yazılmış:

> “Kaba maddeci yaklaşım düşünsel, ideolojik platformdaki sorunların, toplumsal koşulların, son analizde de ekonomik ilişkilerin etkisiyle üretildiğini açıklamaya çalışır. Ekonomik devinimin analizi, ideolojik kırılmaları ve farklılaşmaları da açıklamaktadır. Hâlbuki böyle bir yaklaşımla, diyelim, zaman zaman krizin dillendirilme biçimi haline gelen, dinsel söylem ve ritüellerin, onları ortaya çıkaran koşullar varlığını sürdürmediği halde, belirli ilişkileri tanımlamada, varlıklarını sürdürmesini, birebir bir analiz dâhilinde açıklamakta güçlük çekeriz. İslam’dan, Musevilik’ten tutun da Roma hukukunun ağırlığı gibi arkaik kavramsallaştırmaların bugün de cari olması bunun örneğidir.” (s. 77)

Yazarın sanki dinlerin, ilk oluşumundan bugüne değişen tarihsel-toplumsal koşullar uyarınca hiç farklılaşmamış oldukları yönünde bir algısı var. Oysa toplumsal koşullar değiştiğinden, tarihsel süreçte ideolojilerin kapsamındaki düşüncelerde ve uygulamalarında değişimler, farklılaşmalar görülmektedir. Örneğin Protestanlığın oluşumu, Avrupa’da kapitalist ilişkilerin gelişimiyle koşullanmıştır. Örneğin "ulema", günümüzde karşılaşılan yeni durumlara dönük fetvalar üretmeye koşullar tarafından zorlanır. İdeolojilerin sahip oldukları toplumsal işlevler

vardır. Üretim biçimleri değişse de bu işlevlere olan gereksinim devam edebilmektedir. Fakat tarih boyunca değişmeden kalan ve çeşitli varyasyonları oluşmayan bir ideolojik formasyon yoktur. Günümüzün dünyasında da toplumsal ilişkilerin sahip olduğu biçimler, geçmiş çağlarda üretilmiş ideolojilerin farklılaşarak yeniden üretilmelerine yol açmaktadır. Bu söylediklerimiz "kaba" mıdır? Okur karar versin… Üstelik Uras biraz ileride onaylayarak *Alman İdeolojisi*'nden bir fikri aktarıyor: "İnsanlar kendi yanılsamalarının üreticisidir. Ve tüm tasarımları kendi maddi yaşamı tarafından belirlenir." (s. 93). Uras'ın salınışlarının temelinde önyargılarının payı olabilir. Kimdir bu "kaba maddeciler" ki, "ekonomi analiziyle" ideolojik farklılaşmaları açıklıyorlar. Plehanov, Stalin?.. Açıkça belirtelim, onlarda da böyle bir yaklaşım bulunmuyor.

"Kaba maddeci"nin kim olduğu sorusunun cevabını, bir sonraki bölümde Uras veriyor: Lenin. "İdeoloji Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım" bölümünde Uras, o kadar laf salatasından sonra, Lenin'in bazı yaklaşımlarını ve Marksizm'i eleştirmeye başlıyor.

> "İşçilerin, dışarıdan bilinç taşınmadan bağımsız bir ideolojiyi kendiliğinden üretmelerinin söz konusu olamayacağını düşünen V. İ. Lenin, 'Yapacak tek şey ya burjuva ya da sosyalist ideoloji arasında seçim yapmaktır. Başka yol yoktur. Çünkü insanoğlu, bir üçüncü ideoloji yaratamamıştır ve üstelik sınıf çelişkileriyle bölünmüş toplumda, sınıf niteliği taşımayan ya da sınıflar üstü bir ideoloji olamaz' der. İşçi sınıfının kendi aydınlarının da olamayacağı varsayımını da içeren kaba maddeci yaklaşımda, ideolojinin artık farklı bir tasarımıyla karşılaşırız. Bir mücadele aracı olarak ideolojiye olumlu bir anlam atfedilmiş, Marx'ın düşünceleri ya da Marxist teori, ideoloji içinde eritilmiştir. 1990'ların doğudaki çatırdayan dünyasının dinamiklerini, bilimin ideolojileştirilerek, dondurulmasında bulmak mümkün." (s. 94)

Lenin'in ideolojilerin "sınıf niteliği" taşıdığını söylemesi, hangi sınıfın üyeleri tarafından üretilmişse, ideolojinin o sınıfın ideolojisi olduğunu söylediği anlamına gelmiyor. "Sınıflar üstü bir

ideoloji yoktur" deniyor. Feminizm, milliyetçilik, ırkçılık, çevrecilik gibi hangi ideolojiyi dikkate alırsanız alın, bu ideolojilerin bir sınıfın egemenliğinin yeniden üretimine yarayıp yaramadığına bakılmalıdır deniyor. Yukarıda yazdığım ilerici-devrimci ideolojiler ile gerici-statükocu ideolojiler ayrımıyla uyumlu ve özünde bu ayrımı içeren bir yaklaşımdır, bu. Sosyalist ideolojinin, pozitif bir anlam taşıdığıysa apaçık ortadadır. Lenin'in "kaba maddeci" olarak nitelenmesinde, post-modernistlerin ve post-Marksistlerin fikirleriyle kafasının iyice karışık durumda olmasının da bir rolü olabilir. Oysa teorik kavrayış, karmaşıklığı değil sistemli, derinlikli ve olabildiğince sadelikle düşünmeyi gerektirir. Uras'ın reel sosyalizmin çözülüşünü, "bilimin ideolojileştirilmesi"ne ve "dondurulmasına" dayandırması, aslında ideolojik konumunu yansıtıyor. Bunun yanı sıra, reel sosyalizmin çözülmesi gibi bir tarihsel sürecin çözümlenmesinde ne kadar kısır olduğunu da gösteriyor. Bu tür ideolojik kalıplara başvurması çapsızlığının bir göstergesidir. Post-Marksist ya da post-modern zırvalıklar, tarihsel süreçlerin incelenmesini sağlayamıyor… Öte yandan, Marksizm'in bilimsel, felsefi ve politik boyutları olan bir teorik sistem olduğunu, "bilim" olarak ya da bir tür "sosyoloji" olarak görülmemesi gerektiğini de belirtmeliyim.

Uras devam ediyor: "İdeolojiyi bilimin önüne çıkaran yukarıdaki yaklaşımda, bir yandan da tüm tasarım biçimleri de sınıf çelişkisine indirgenmiştir." (s. 94). Lenin'in sosyalist ideolojiyi, Marksizm'in "önüne" çıkardığı falan yok. Sınıflar arasındaki karşıtlığın, ideolojilerin niteliğinin anlaşılmasında belirleyici kriter olduğunu yazmanın da küçümsenecek bir yanı bulunmuyor. Bu kriter dikkate alınmadan gericilik ile ilericilik arasında bir ayrım yapamazsınız.

Uras, Lenin'in *Ne Yapmalı?* adlı eserinde Hegel'in "kendinde" ve "kendi için" "idealist kategorilerini kullandığını, "bu özcü yaklaşımın" "Marksist analizden açık bir kopuş" olduğunu da

iddia ediyor (s. 95). Bahsettiği Marx'ın da kullandığı "kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf" kavramlaştırmaları olabilir. Bunu bilemiyoruz, çünkü Uras neyi kastettiğini açıklamıyor. Dikkat edilirse konunun özüne dair herhangi bir eleştiri sunmadan, "bir özcü yaklaşım"dan bahsederek Lenin'in Marksizm'den koptuğu iddia ediliyor. Bu bir "deli saçması"dır. Uras ekliyor; "Teleolojik varsayımlara açıktır." Teleolojik varsayımlara ne açıkmış, Lenin'in yaklaşımı… Marx eleştirmenlerinin klasik teranesini Uras bu kez, Lenin'in fikirlerine yönelik kullanıyor. Gülünç olan bu iddiaları geçiyoruz. Geçiniz.

Laclau adındaki bir post-Marksist'in fikirlerini onaylayarak aktaran Uras, biraz ileride Marx'a dönük bir "çamur atma" girişimine de yelteniyor. Laclau'nun benimsediği görüşüyse şöyle: "İdeolojik olan 'toplumsal'ın kurucusudur." (s. 95). İşte bu, katıksız idealist bir yaklaşımdır.

> "Marx'ın da Engels'in de 'ideoloji' kavramına olumsuz bir anlam atfetmesi ve baskıcı sosyal çıkarların rasyonelleştirilmesi gibi bir işlev yüklemesi, iyi/kötü düşünce ayrımı yapan pozitivizmin, geçerli tek bilgi formunun bilimsel bilgi olduğu, sadece böyle bir bilginin anlamlı olduğu ve doğrulanabilirliğinin söz konusu olabileceği ve başka her türlü bilginin geçersiz olduğu anlayışı ile çakışır (dipnot 8). Pozitivizm ile ideoloji tanımlarının arka planındaki anlayış ortaklığı ilgi çekicidir. Marx sosyal varlık ile bilinç kavramları arasında yaptığı ayrım ve karşılaştırmada da sosyal ilişkiyi en yalın halde, dışsal bir form olarak anlamlandırır.
>
> Üstelik bu anlamlandırmada ideolojinin işlevini (camera obscura) ile karşılaştırmaya itiraz etmeliyiz. Eğer ideoloji dille çalışır ve dil de sosyal eylemin ortamını sağlarsa, ideolojiyi gerçeği kuran öğe olarak değerlendirebiliriz." (s. 97)

Marx ve Engels'in ideolojileri kavrayışlarında pozitivizmle "anlayış ortaklığı" içinde olduklarının belirtilmesi ve bunun "ideoloji kavramına olumsuz bir anlam yüklenmesiyle" açıklanması… Marx'ın toplumsal ilişkileri "dışsal bir form" olarak anlamlandırması… Bunların iler tutar bir yanı yoktur. İdeolojilerin

toplumsal yaşamın bir boyutu, eylemlere yön veren, pratikleri koşullayan bir öğesi olduğunu görmek gerekir. Fakat bu saptama, toplumsal bilinç biçimlerini koşullayanın toplumsal ilişkiler olduğu gerçeğini değiştirmez. İdeolojilerin toplumsal gerçekliğe katıldığını, insanların ideolojileriyle çeşitli pratiklere giriştiklerini söylemek ile "ideolojiyi gerçeği ya da toplumsal gerçekliği kuran öğe" olarak değerlendirmek farklıdır. Toplumsal ilişkilerin tümüyle ideolojik değerlendirmelerle kurulduğunu iddia etmek idealist bir yaklaşımdır ve sağlıklı değildir. Biz materyalistler, toplumsal ilişkileri ve süreçleri verili olarak dikkate alırız. Bunların tümüyle ideolojilerle kurulduğunu iddia etmeyiz.

Artık bitirelim. Uras'tan geliyor toparlama:

> "Bir takım temel teorik metinlere dayanarak ana muhtevayı ortaya çıkarmaya çalıştım. Cognitif (bilgisel) bir şekillenme içinde, ideoloji kavramının içsel yapısının dizilişini çıkardım." (s. 101)

Bravo sana Ufuk Uras!.. Althusser, Laclau, Foucault ve diğerlerinin kitaplarından aparmalar, "temel teorik metinlere dayanmak" mıdır?.. Bunu "bilişsel bir şekillenme içinde" yapmak, büyük maharet!.. Şu meret "ideoloji"nin "içsel yapısının" dizilişini serdin önümüze!..

İşte budur!.. Ufuk Uras'ın "egemenlik sistemlerinde" "büyük patlamalarla yarıklar, gedikler" ortaya çıkardığı, "sağlam pusula" olarak Althusser'i, post-yapısalcıları ve post-Marksistleri aldığı, Marx, Engels ve Lenin de dâhil "kaba maddecileri" eleştirirken "maddeci yöntemin kılavuzluğunda yol aldığı", "bilimsel yürüyüşü"… Gördük ki incelediği konuda tarihsel gelişimin köküne kadar varmış… İşte o yüzden 1992 yılında Uras'ın çalışmasına Marksist Araştırmaları Destek Ödülü verilmiş…

Yararlanılan kaynak: Ufuk Uras, İdeolojilerin Sonu mu?, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, Mart 1993

VI. [SOSYALİST DEVRİM TEZLERİ VE SİYASET TEORİSİ]

Sosyalist Devrimin Güncelliği

Sosyalist devrim dünyanın her ülkesinde günceldir. Afrika'da şefliklerden oluşmuş bir devlete sahip olan ülkeler için dahi, sosyalizm gündemdedir. Günümüzde dünyada feodalizm/yarı-feodalizm adında bir üretim tarzı bulunmamaktadır. Bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkilerin görece gelişmemiş ya da görece ileri olması, o ülkede sosyalizme geçişin somut bir olanak olmasını etkilemez. Bunların nedeni, bir ülkede sosyalist devrime önderlik edecek siyasal çizginin ve örgütün, eşitsiz gelişmenin bir sonucu olarak görece geri toplumsal ilişkiler içerisinde dahi gelişebilmesidir. Ayrıca proleterleşme süreçleri yeterince gelişmemiş de olsa, sömürülen üreticilerin/emekçilerin kapitalist toplumsal ilişkilerin olgunlaşmasını beklemeden, kendi iktidarları için sosyalist devrime yönelmeleri mümkündür. Dünya emperyalist-kapitalist sistemi içerisinde bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkiler yaygınlaşıp oturmuşluk kazanmadan da karşıtlıklar çelişki formunu alabilir ve mevcut iktidar zayıflayıp çatırdayabilir.

Devrimci Durum ve Hegemonya Krizi

Lenin “devrimci durumu” şu şekilde tanımlamaktadır:

Yönetenlerin eskisi gibi yönetemediği, yönetilenlerin de eskisi gibi yönetilmek istemediği bir tarihsel kesit ve bunlara eşlik eden iktisadi bir bunalım var olduğunda devrimci durumdan bahsedilir.

Bu tanımda iktisadi kriz + siyasi kriz + “hegemonya” krizi bir arada bulunmaktadır. Yönetenler eskisi gibi yönetemediğinde bir “yönetim krizi” ya da siyasi iktidarın krizinden bahsedilir. Bu durum gerçekleştiğinde, kitlelerin ideolojik angajmanı liberalizm şemsiyesi altındaki çeşitli görüşlere olan düzen/sistem partileri tarafından yönlendirilmesi, etkilenmesi, heyecanlandırılması, bu partilerin kitlelerce otorite sayılması belirgin olarak azalır ya da kaybolur. Yönetilen sınıfın ve ara tabakaların eskisi gibi yönetilmek istemediği bir dönem dendiğinde, kitleler arasında egemen ideolojinin bileşenlerinin uzlaşı sağlayıcı etkisinin kaybolduğu, belirli ölçülerde hareketlenmiş kitlelerde siyasi iktidarı onaylayıcı ve sermaye sınıfının egemen olduğu kapitalist sisteme/düzene katlanma/rıza gösterme kapasitesinin zayıfladığı ya da sıfırlandığı anlaşılır. Bu durum, toplumun aktif olarak harekete geçmiş kesimlerinde hegemonyanın parçalanması/dağılması ile karakterize bir “hegemonya” krizidir. Devrimci durum tarihsel kesitinde siyasal krizin ve “hegemonya” krizinin zemininde ise iktisadi kriz bulunur. Emekçiler ve ara tabakalarda dayanılamayacak bir yoksullaşma, hayatlarını günlük olarak yeniden üretememe hali, hayırseverlik pratiklerine muhtaç duruma gelme, “de klase” olmanın/lümpenleşmenin/çürümenin belirtilerinin yaygınlık kazandığı gözlenir.

İktisadi kriz koşullarında sınıf savaşımı/mücadelesi otomatik olarak keskinleşmez. Kapitalist sistem, emekçilerde ve ara tabakalarda iktisadi kriz süreçlerinde oluşan tepkileri

soğurabilecek mekanizmalara ve yapılara / öğelere / organizasyonlara sahiptir. Başka bir deyişle, her iktisadi kriz, devrimci durum doğurmaz. İktisadi kriz kesitlerinde, işçilerin/kitlelerin faşist partileri desteklemesi ve faşist diktatörlüklerin kurulması da kapitalist demokrasi çerçevesi içerisinde aşırı sağ/faşist partilerin yürütme gücüne gelmesi de mümkündür. Nesnel veya öznel faktörlerin bileşik etkisiyle iktisadi kriz zemininde oluşacak bir siyasal/yönetim krizinin var olması, devrimci durumun oluşabilmesi için gereklidir. Bu da yetmez, bahsedilen gerek koşullara ya da olmazsa olmaz koşullara bir üçüncü koşul olan "hegemonya" krizi de eklenmelidir.

Devrimci durumun, iki olanaklı sonucu vardır. Kapitalist sistemi koruyan/muhafaza eden vektörler/süreçler ile dönüşüme zorlayan vektörler/süreçler arasındaki dinamik denge devrimci durumda bozulur. Devrimci durumun, devrimle ya da karşı-devrimle sonlanması, eski dinamik dengeye dönüş ya da sosyalist sistemin kurulmaya başlamasıyla, toplumsal devrimi ilerletici süreçlerin başat olduğu, fakat sistemin kazanımlarını koruyan statükoyu güçlendirici süreçlerin de var olduğu bir tarihsel kesite geçiş anlamına gelir.

Devrimci durumun sosyalist bir devrime ilerlemesi için sosyalist/komünist partinin devrimci durum öncesi süreçlerde belirli bir ön hazırlığının olması, işçiler arasında öncü işçileri az çok örgütleyebilmiş olması, işyerlerinde ve mahallelerde azımsanmayacak bir güç oluşturmuş olması gerekir. Devrimci duruma örgütsel açıdan ve teorik olarak gelişkin, toplum içerisinde mevziler oluşturmuş ya da bunların oluşumuna katılmış (=karşı-hegemonya organizasyonları, alternatif iktidar nüveleri) bir öncü partiyle girilmesi, sosyalist devrimin oluşması için yeter koşuldur.

Bu yeter koşulun olmaması durumunda tarih göstermiştir ki, Fransa'da sermaye sınıfının pasif onayıyla Bonapartizm'in (Gramsci'ye göre "gerici bir Sezarizm" türü), Almanya ve İtalya'da sermaye sınıfının aktif desteği ve ara tabakalar ile işçilerin terörize edilip demagojik söylemlere inanmasıyla faşist partilerin güçlenmesi sonucunda faşist diktatörlüklerin/faşizmin kurulması ve "hegemonya" krizinin kapitalist sınıf lehine aşılması mümkündür. Ekim sosyalist devrimine giden süreçler toplamına bakıldığındaysa, RSDİP'in komünist öncü parti işlevini yerine getirmede başarılı olduğu ve toplumsal sistemin iktisadi, siyasal ve "hegemonya" krizinin (=eskisi gibi yaşamak ve yönetilmek istememe) proletarya lehine aşıldığı görülmektedir.

Türkiye'de 1970-80'lerdeki tarihsel kesit ise, gelişen bir devrimci durumun, askeri bir darbe ve görece kısa süreli bir askeri diktatörlük sonrası kapitalist devletin yeniden yapılandırılması ve tahkim edilmesi, siyasal partilerin neo-liberal stratejiyi/programı benimseme ve uygulama kararlılığında aralarındaki farkların silinerek benzeşmeleri, toplumdaki ideolojik ve kültürel yapılar ile mekanizmaların dinsel/milliyetçi/liberal değerleri yeniden üretecek şekilde düzenlenişi gibi yollarla kapitalist demokrasiye evrilmesini anlatmaktadır. 12 Eylül askeri darbesi toplumsal devrimci güç ve eğilimlerle birlikte tüm toplumsal dokuya bir sıfat olarak faşist/totaliter karakterde bir müdahale olsa da "faşizm" adındaki bir siyasal rejimi belirtmez.

Gramsci'ye göre "hegemonya" krizi, savaşlarda oluşabilecek bir durumken, devrimci durumda ise vardır. Bu yaklaşım Lenin'in devrimci durum kavrayışıyla uyumludur.

Kanımızca "hegemonya krizi", siyasi/yönetim krizinin varlığı yanı sıra sermaye sınıfının toplumsal iktidarının oluşumunu sağlayan hegemonya aygıtlarının, hegemonya mekanizmaları

ve pratiklerinin işlevlerini yeterince yerine getirmediği, böylelikle yönetilenlerin kapitalist sisteme/siyasal rejime/düzene dönük rıza gösterme/onay verme/kabullenme kapasitelerinin erozyona uğradığı tarihsel kesit olan devrimci durumun karakteristik niteliğidir. Hegemonya salt rıza/onay/kabul üretimiyle ilişkili olmadığından, şiddet, baskı, zor, yıldırma, cezalandırma, konsensus, oyalama, meşgale oluşturma, hayatı anlamlandırma, keyif alma, kayıtsızlık ve pasifizasyon, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, bireysel çıkarlar için cemaate katılma, kontrol/denetimle ve bunların çeşitli oranlarda bileşiminin bulunduğu mekanizmalarla, pratiklerle ve insanlar arası ilişkilerle oluştuğundan, "hegemonya krizi" denildiğinde Leninist devrimci durumun oluştuğu, bahsedilen bu pratiklerin ve mekanizmaların etkilerini yitirdiği söylenmektedir.

Sosyalist Devrimin Formülü (Gerek ve Yeter Koşulları)

"Genel olarak söylersek, devrimci bir durumun belirtileri nelerdir? Üç büyük belirtiyi gösterirken kesinlikle hata yapmamış oluruz: 1) Egemen sınıflar için hiçbir değişiklik olmaksızın kendi egemenliklerini korumalarının olanaksız olduğu zaman; şu ya da bu biçimde 'üstteki sınıflar' arasında

> bir kriz, egemen sınıfın siyasetinde, ezilen sınıfların hoşnutsuzluk ve öfkelerinin had safhaya ulaşmasıyla ortaya çıkan bir çatlağa yol açan bir kriz olduğu zaman. Devrimin olması için, genellikle 'alttaki sınıfların' eskisi gibi yaşamak istememesi yeterli değildir; aynı zamanda 'üstteki sınıfların' eskisi gibi 'yaşayamaması' da gerekir. 2) Ezilen sınıfların sıkıntılarının ve gereksinimlerinin her zamankinden çok daha fazla ağırlaştığı zaman. 3) Yukardaki nedenlerin bir sonucu olarak, 'barış zamanı'nda soyulmalarına şikâyet etmeden izin veren, ama çalkantılı dönemlerde hem bunalımın koşulları tarafından hem de 'üstteki sınıflar'ın kendileri tarafından bağımsız tarihsel eyleme itilen kitlelerin faaliyetinde oldukça büyük artış olduğu zaman. Sadece tekil grup ve partilerin değil, ama tekil sınıfların da iradesinden bağımsız olan bu nesnel değişiklikler olmaksızın, genel kural olarak, bir devrim olanaksızdır." (Lenin)

İktisadi kriz + siyasi kriz + kitlelerin eskisi gibi yaşamak istememesi olarak görünüm kazanan hegemonya krizi + kitlelerin eylemlerinde ve örgütlenmelerinde artış; işte bunlar sosyalist devrim için "nesnel koşulları" oluşturmaktadır. Biz bunlara sosyalist devrimin "gerek koşulları", eş deyişle "olmazsa olmaz koşulları" diyoruz. Peki yeter mi?.. Sosyalist bir devrimin oluşması için bütün bunların bir arada ve eş zamanlı olarak gerçekleşmesi dışında başka koşullara ihtiyaç var mıdır?..

Hegemonya kriziyle özdeşleşen bir devrimci durumda öncü partinin varlığı ve kitleler içinde kökleşmiş olması, net ve bilimsel bir teorik-stratejik perspektif geliştirmiş olması, demokratik merkeziyetçi ilkeyle işleyen disiplinli bir örgütlenmeye, eş deyişle yapıya haiz olması. İşte bunlar ise, sosyalist devrimin ya da işçi sınıfının iktidarı almasının "öznel koşulları"dır. Biz bunlara sosyalist devrimin "yeter koşulları" diyoruz.

Koşullar doğrudan nedenler olmayıp nedenlerin sonuç(lar) oluşturmasına yardım ederler. Devrimlerde kitlelerin hareketliliği için iktisadi nedenler, savaş gibi katalizör işlevi gören nedenler, kıtlıklar, karşı-devrimci tehdit ve işgal gibi doğrudan nedensel faktörler iş başındadır ve çoğu durumda bunlar birlikte ve sinerjistik etkiyerek/etkileşerek sonuçlar doğururlar, eş deyişle konjonktüreldirler.

İşçi sınıfının toplumsal ve siyasal iktidarı kapitalist sınıftan devralması için "gerek ve yeter koşullar"ın birlikte var olması şarttır. Eski iktidar yapısının zayıflayıp çatırdaması ve hoşnutsuz kitlelerin mücadelesinde ve hareketliliğinde artış gerek koşulken, teorik-stratejik ve örgütsel açıdan gelişkin bir öncü örgütlenmenin varlığı ve yeni iktidar nüvelerinin filizlenmiş olması yeter koşulu oluşturmaktadır. Yeter koşulların gelişmemiş olduğu durumlarda, devrimci durum bir devrime evrilmez.

İşçi sınıfının iktidarı alması, 1848 Avrupa Devrimlerinden beri devrimci mücadelelerin temel hedefidir. Tarihsel örnekler, iktisadi, siyasi ve hegemonya krizlerinin bir arada oluşturduğu devrimci durumların sosyalist devrim, eş deyişle proleter devrim için yalnızca gerekli koşullar (olmazsa olmaz koşullar) olduğunu, devrimin başarısı için yeterli koşulların ise teorik ve stratejik netliğe sahip, işçi sınıfı içinde kökleşmiş ve örgütsel olarak disiplinli bir öncü sosyalist partinin varlığı olduğunu göstermektedir.

1789 Büyük Fransız Devrimi'nden 1970-80 Türkiye'sine kadar uzanan tarihsel örnekleri inceleyerek, öncü parti örgütlenmesinin devrimci süreçlerdeki belirleyici rolünü analiz etmek istiyoruz. Her bir örnekte, devrimci süreçlerin ya da durumların dinamiklerini, öncü parti eksikliğinin sonuçlarını ve başarılı devrimlerdeki örgütsel faktörü ele alacağız.

i. 1789 Büyük Fransız Devrimi ve Sans-Külotların Liderlikten Yoksun Kalması

1789 Büyük Fransız Devrimi, burjuva devriminin klasik bir örneği olarak tarih sahnesine çıkarken, alt sınıfların, özellikle sans-külotların (baldırı çıplaklar, “bras nus”/çıplak kollular) devrimci enerjisi, devrimin radikal evresinde önemli bir rol oynamıştır. Sans-külotlar, Paris’in yoksul emekçi kesimleri olup, eşitlikçi taleplerle devrimin itici gücünü oluşturmuştur. Jakobenler, Robespierre liderliğinde, sans-külotların taleplerini kısmen benimseyerek devrimi 1793-94’te radikalleştirmiştir. Ancak, Jakobenlerin 1794 Thermidor Darbesi’yle düşmesi, sans-külotları liderlikten yoksun bırakmıştır. Thermidor gericiliği döneminde Jakoben kulüpleri kapatılmış, Vendée isyancıları gibi karşı-devrimci unsurlar için af çıkarılmış ve siyasi bir gevşeme ortamı yaratılmıştır. Bu siyasi rahatlama, derin bir ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. 1795 yılının Germinal ve Prairial aylarında yoksul halk yeniden ayaklanmışsa da Convention (Meclis), bu isyanları orduyu kullanarak bastırmıştır ve devrimin popüler tabanını tamamen ezmiştir.

Jakoben iktidarının düşüşünden sonra sans-külotların örgütsel birliği ve stratejik bir programı olmaması, devrimci enerjilerinin dağılmasına ve burjuva restorasyonunun zaferine yol açmıştır. Bu dönemde, sans-külotların taleplerini birleştirip iktidarı alacak gelişkinlikte bir sosyalist veya proto-sosyalist öncü parti bulunmuyordu.

Babeuf'ün Eşitler Komplosu’nun programı, yalnızca siyasi eşitliği değil, aynı zamanda özel mülkiyeti tamamen ortadan kaldıran komünist bir toplumsal düzeni hedefliyordu. Hareketin temel talepleri arasında, tüm mülkiyetin kamulaştırılacağı bir "mallar ortaklığı" kurulması ve toplumsal eşitsizliğin kaynağı olarak görülen miras hakkının lağvedilmesi bulunuyordu.

Fakat bu hareket, kitlesel bir taban bulamadan hızla yenilgiye uğratılmış ve liderleri idam edilmiştir.

ii. 1848 Haziran Ayaklanması ve Bonapartist Rejimin Kuruluşu

1848 Avrupa devrimleri, işçi sınıfının tarih sahnesine bağımsız bir güç olarak çıktığı ilk büyük devrim yükselişidir. Fransa'da Şubat Devrimi, monarşinin devrilmesiyle sonuçlanmıştır, ancak geçici hükümetin burjuva karakteri, işçi sınıfının taleplerini karşılamaktan uzaktı. Haziran 1848'de Parisli işçilerin ayaklanması, ulusal atölyelerin kapatılmasına karşı bir tepki olarak patlak vermiştir. Marx, bu ayaklanmayı işçi sınıfının burjuvaziye karşı ilk açık sınıf mücadelesi olarak tanımlamıştır. Ancak bu ayaklanmada işçi sınıfına önderlik edecek bir sosyalist parti bulunmuyordu. Sosyalist hareketler, Proudhon'un reformist fikirleri ve Blanqui'nin komplocu taktiklerinin etkisi altındaydı. Gelişmeleri doğru okuyabilen ve örgütsel olarak sağlam ve güçlü bir sosyalist parti/örgütün olmayışı, ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasına engel olabilecek faktörün yokluğu anlamına gelmektedir. Ayaklanmanın yenilgisi, siyasi boşluğu dolduran Louis Napoleon'un 1851 darbesiyle Bonapartist rejimin kurulmasını kolaylaştırmıştır. İşçi sınıfının örgütsüzlüğü burjuvazinin karşı-devrimci hamlelerine zemin hazırlamıştır.

iii. 1871 Paris Komünü ve Öncü Parti Eksikliğinin Sonuçları

1871 Paris Komünü, işçi sınıfının iktidarı aldığı ilk proleter devrim olarak tarihe geçmiştir. Fransa-Prusya Savaşı sonrası Fransa'daki siyasi kriz, Paris'te işçi sınıfının ve küçük burjuvazinin birlikte Komün'ü kurmasını sağlamıştır. Ancak, Komün liderliğinin vizyonu, Blanquistlerin komplocu taktikleri ve Proudhoncuların kooperatifçi yaklaşımlarından ibaretti.

Komün, işçi sınıfının devleti ele geçirme ve dönüştürme kapasitesine sahip bir Marksist öncü partiden yoksundu. Komün, demokratik ve eşitlikçi/sosyalist uygulamalarıyla ilham verici olsa da stratejik hatalar (örneğin, Versailles'a karşı erken bir saldırı düzenlememek, Versailles'ı finanse eden Fransız Bankası'nı kamulaştırmamak) ve örgütsel dağınıklık, yenilgiyi kaçınılmaz kıldı. Komün'ün kanlı bir şekilde bastırılması, 30.000'den fazla işçinin katledilmesiyle sonuçlandı ve burjuva düzenin restorasyonunu sağladı. Bu deneyim, işçi sınıfının devrim öncesi, devrime giderken ve devrim sonrası öncü partiye duyduğu ihtiyacı vurgulayan bir dönüm noktası olmuştur.

iv. 1905 Rus Devrimi ve Bolşeviklerin Örgütsel Zayıflığı

1905 Rus Devrimi, Çarlık rejiminin hegemonya krizine girdiği bir dönemde, işçi sınıfının Sovyetler aracılığıyla tarih sahnesine çıktığı ilk büyük deneyimdi. St. Petersburg'da başlayan grevler, "Kanlı Pazar" katliamıyla birleşerek devrimci bir yükselişe dönüştü. Ancak, Bolşevik Parti'nin o dönemde işçiler ve askerler arasında yeterince kökleşmemiş olması, devrimin başarısızlığına yol açmıştır. Lenin, 1905 devrimini değerlendirirken, Bolşeviklerin örgütsel zayıflığına ve devrimci durumun gerektirdiği stratejik netlikten yoksun olduklarına dikkat çekmiştir. Menşeviklerle ayrışan Bolşevikler, henüz işçi sınıfı içinde hegemonik bir güç haline gelememişti. Bu dönemde Sovyetler, işçi sınıfının kendiliğinden örgütlenmeleri olarak ortaya çıksa da bunları birleştirip iktidara yöneltecek bir öncü parti eksikliği, devrimin sönümlenmesine ve Çarlık rejiminin geçici bir restorasyonuna neden olmuştur.

v. 1917 Ekim Devrimi ve Bolşeviklerin Başarısı

1917 Ekim Devrimi, işçi sınıfının tarihsel olarak ilk kez kalıcı bir şekilde iktidarı aldığı sosyalist devrimdir. Birinci Dünya

Savaşı'nın yarattığı siyasi ve ekonomik kriz, Çarlık rejiminin çöküşünü hızlandırmış ve Şubat 1917'de burjuva geçici hükümetin kurulmasına yol açmıştır. Ancak, geçici hükümetin savaş politikaları ve ekonomik sorunlara çözüm üretememesi, hegemonya krizini derinleştirmiştir. Bolşevik Parti, Lenin'in *Nisan Tezleri*'yle net bir strateji ortaya koyarak, "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganıyla işçi sınıfına ve yoksul köylülüğe doğrultu kazandırmıştır. *Nisan* Tezleri'yle birlikte Geçici Hükümet'in emperyalist ve burjuva karakteri teşhir edilerek, bu hükümete hiçbir desteğin verilmemesi; parlamenter bir cumhuriyetin geriye bir adım olarak değerlendirilerek tek meşru devrimci hükümet biçiminin Sovyetler olduğu kavrayışı; savaşa son verilmesinin ancak proletaryanın iktidarıyla mümkün olduğu anlayışı ve bütün toprakların kamulaştırılarak yerel köylü Sovyetleri denetimine verilmesi benimsenmiştir. Bolşevik parti kitlelerin "ekmek, barış ve toprak" umuduna siyasal düzlemde karşılık vermiştir. Bolşeviklerin işçiler, askerler ve köylüler arasında köklü bir örgütlenme ağı kurması, Sovyetlerde hegemonik bir güç haline gelmelerini sağlamıştır. Bolşeviklerin başarısı, parti disiplini, teorik-stratejik netlik ve kitlelerle bağ kurma yeteneğinde yatmaktadır. Ekim Devrimi, öncü partinin devrimci süreçlerdeki vazgeçilmez rolünü kanıtlamıştır: Bolşevikler, devrimci durumu doğru okuyarak işçi sınıfını iktidara taşımıştır.

vi. 1918-19 Alman Devrimi ve 1920-21 İtalya Konsey Deneyimi

Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da, 1918-19 devrimi, savaşın yıkımı ve monarşinin çöküşüyle ortaya çıkan bir devrimci durumdu. İşçi konseyleri, özellikle Berlin ve Münih'te, iktidar organları olarak ortaya çıktı. Ancak, Spartakistler ve liderleri Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht, devrimi ilerletecek güçlü bir öncü partiye sahip değildi. Spartakistlerin

örgütsel zayıflığı ve stratejik kararsızlığı, devrimin burjuva cumhuriyet tarafından bastırılmasına yol açmıştır.

Benzer şekilde, 1920-21 İtalya'da fabrika konseyleri hareketi, işçi sınıfının devrimci potansiyelini göstermiştir. Bu yıllarda Gramsci'nin liderliğindeki komünist hareket, henüz yeterince olgunlaşmamış ve işçi sınıfı içinde hegemonik bir güç haline gelememişti. Bu nedenle, Mussolini'nin faşist hareketi, devrimci durumu fırsat bilerek iktidarı almıştır.

Her iki örnekte de öncü partinin zayıflığı, devrimci fırsatların kaçırılmasına ve karşı-devrimin zaferine yol açmıştır.

vii. 1970-80 Türkiye'sinde Devrimci Durumun Gelişimi ve 12 Eylül Darbesi

1970-80 arası Türkiye, işçi sınıfının grev dalgaları, öğrenci hareketleri ve köylü mücadeleleriyle bir devrimci durumun eşiğindeydi. 15-16 Haziran 1970 işçi ayaklanması, işçi sınıfının kendiliğinden gücünü gösterse de bu enerjiyi birleştirip iktidar mücadelesine yöneltecek işçiler arasında hatırı sayılır ölçüde örgütlü öncü bir sosyalist parti yoktu. Sosyalist-devrimci hareketler, TİP, THKO, THKP-C ve diğer gruplar arasında bölünmüştü, ayrıca teorik-stratejik ve örgütsel olarak yetersizdiler. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, bu örgütsel zayıflığı fırsat bilerek sistemi restore etti. Sosyalist ve devrimci hareketlerin parçalı yapısı, devrimci durumun karşı-devrimci bir askeri darbeyle sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu dönem, öncü parti eksikliğinin, devrimci potansiyelin heba olmasına nasıl yol açtığının açık bir örneğidir.

viii. Sonuç

Tarihsel örnekler, işçi sınıfının iktidarı alması için iktisadi, siyasi ve hegemonya krizlerinin gerekli bir koşul olduğunu, ancak yeterli koşulun öncü bir sosyalist partinin varlığı

olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 1789 Fransız Devrimi'nde sans-külotların liderlikten yoksun kalması, 1848 Haziran Ayaklanması'nda sosyalist bir partinin eksikliği, 1871 Paris Komünü'nde Marksist bir öncü örgütün bulunmaması, 1905 Rus Devrimi'nde Bolşeviklerin yetersiz kökleşmesi, 1918-19 Alman Devrimi ve 1920-21 İtalya konsey deneyimlerinde komünist hareketlerin olgunlaşmamışlığı ve 1970-80 Türkiye'sinde sosyalist hareketlerin parçalı yapısı ve faşist paramiliter güçlerin terörüyle oyalanıp yıpratılması, devrimci durumların ya da devrimci yükselişlerin karşı-devrimle, burjuva restorasyonla, karşı-devrimci güçlerin galebe çalmasıyla, darbeyle, faşist ya da Bonapartist diktatörlüklerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Buna karşılık, 1917 Ekim Devrimi, Bolşevik Parti'nin teorik-stratejik netliği, disiplinli örgütlenmesi ve işçi sınıfı içinde kökleşmesi sayesinde başarılı olmuştur. Bu örnekler, öncü partinin, devrimci enerjiyi birleştiren, stratejik yönlendirme sağlayan ve işçi sınıfını iktidara taşıyan bir araç olduğunu kanıtlamaktadır. İşçi sınıfının gelecekteki mücadelelerinde, devrimin başarısı için öncü partinin inşası ve gelişimi, stratejik bir zorunluluktur.

İşte "bize bir devrimciler örgütü verin, dünyayı yerinden oynatalım" sözünün anlamı budur!..

Devrimlerin Diyalektiği

Proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki mücadele, kriz kesitlerinde çelişkili olma vasfı kazanır. Başka türlü söylersek, kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili karakteri, sistemin kendini yeniden üretemediği tarihsel kesitlerde oluşur. Olağan zamanlarda bu üretim ilişkileri, iki sınıfın arasındaki uzlaşmaz karşıtların mücadelesi olarak var olur.

Doğada ve toplumda dinamik denge durumlarında karşıtların mücadelesi vardır, denge bozulduğunda aralarında çelişki

açığa çıkar ve bir çözüme kavuşur. Devrimci durum, toplumsal sistemin kendini yeniden üreten ve koruyan mekanizmalarıyla, dönüşüme zorlayan nedenlerin arasındaki dinamik dengenin yitirilmesi süreçlerini anlatır. Dinamik dengenin bozulduğu bu süreçler toplamı, "kriz" olarak adlandırılır. Devrimci durum dönemlerindeki krizde, ilerletici ve yeniden-üretici/muhafaza edici süreçler arasında bulunan karşıtlık, çelişkiye evrilir. Bu süreçlerin toplamdaki bileşkesi, devrimci ve karşı-devrimci eğilimleri doğurur. Çelişki bu eğilimlerin birbirini yok etmeye çalışmasını anlatır. Çelişkinin ilerletici süreçlerin baskın gelmesiyle çözülmesi, toplumsal ilişkilerde nitelikçe dönüşme yol açar. Dolayısıyla bu tarihsel kesitlerde gözlenen gelişim, çelişkilerin aşılması yoluyla olmaktadır. Oluşan dönüşümde, bir örüntü olarak eylemlerin ve organizasyonların niceliksel birikmesi ve belli bir eşik aşıldığında niteliksel değişime yol açması saptanabilir durumdadır. Bir toplumsal formasyonda başka üretim ilişkilerinin koşulladığı yeni toplumsal ilişkilere devrimle geçiş, bir sıçramadır. Değişim ve gelişimde, belirli bir ölçü sınırı, eş deyişle "eşik" ya da "düğüm noktası" aşıldığında, niteliksel dönüşüm gerçekleşir. Niteliksel dönüşüme, "sıçrama" denir. Böylelikle toplumsal ilişkiler özsel olarak değişir, bu ilişkilerde niteliksel bir kırılma ve yeniden kuruluş gerçekleşir.

i. Devrimler "konjonktürel"dir

Doğada ve toplumda meydana gelen olayların çoğu "konjonktürler" olarak ortaya çıkar. Bir sonucun birden fazla nedeni ve oluşturucu nedensel mekanizması olabilir. Devrimlerin ya da devrimci durumların birçok oluşturucu nedensel mekanizması vardır. Kıtlık, sefalet, savaşlar, kendiliğinden toplumsal hareketlerin varlığı, kitlelerin başarılı ya da başarısız deneyimleri, öncü partinin toplumsal hareketleri etkileyip yönlendirmesi, bunlardan ilk akla

gelenlerdir. Bu nedenlerin birbirlerini güçlendirmesi, birlikte sinerjistik etkiler oluşturması söz konusu olabilmektedir.

ii. Devrimde Olasılıkların ve Rastlantıların Rolü

Devrimlerin oluşumunda nedenlerden bazıları rastlantısaldır. Rastlantılar, bir olayın oluşumunda, bir sürecin ilerleyişinde, zincirleme etkileşimlerin *dışından* gelerek olayın oluşumuna ve sürece katılan nedenlere denir. Rastlantı olan nedenlerin oluşumununsa, kendi "mantığı", yani saptanabilir bir nedensel etkileşim zinciri mevcuttur. Rastlantılar, iki farklı nedensel zincirlenişe sahip olaylar silsilesinin kesişimiyle oluşur. Zorunluluk, neden-sonuç ilişkisinde bir ya da birkaç oluşturucu mekanizmanın, eş deyişle yasaların varlığını anlatır. Uygun koşullarda aynı nedenler, aynı sonuçları zorunlulukla üretir. Dolayısıyla devrimlerin saptanabilir nedenleri, eş deyişle yasaları vardır. Fakat her devrimin özgün olmasını sağlayan olumsallık, olasılıklılık ve tesadüflerin de devrede olduğu açıktır. Bir örnek verelim. Lenin, devrim öncesi Rusya'da yaşamış ve liderlik rolünü oynayabilecek birkaç kişiden biridir. Bu nedenle Lenin'in liderliği ve üstlendiği kritik rol olasılıksal olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, Lenin'in liderlikte ön plana çıkmasında yaşantısındaki rastlantıların (tesadüflerin) de rolü vardır.

Devrimlerde Bireylerin Rolü

Tarihsel gelişimde ve devrimlerde bireylerin rolü ne iradeci (volontarist) açıklamayla ne de yazgıcı/kaderci (fatalist) açıklamayla anlaşılabilir. Bu antinominin (çatışkının) her bir kolu, gerçekliğin tek yanlı ve yetersiz kavranışını yansıtır. "Büyük adamlar"a atfedilen kişisel güç, bu adamları öne çıkaran ve destekleyen toplumsal güçler ihmal edildiği için ve ihmal edildiği ölçüde, abartılır. Bu illüzyon sayesinde, "büyük adam"ların iktidarını, gücünü, etkisini dayandırdığı toplumsal

hareketler, gereksinimler, geçmiş bilgi birikimi ve teknik gelişim düzeyi gibi unsurlar, sanki büyük adamlar olmasaydı ortaya çıkamayacaktı, gelişmeyecekti/olmayacaktı şeklinde algılanır. Ünlü bir "büyük adam"ın erken ölümü ya da yaşamamış olması düşünülerek, tarihsel gelişimin "aksayacağını" sanmak yanılgıdır. Toplumların belirli gelişim evrelerinde, bu evreye denk düşen sorunlar, gereksinimler belirdiğinde, bunların çözümüne yoğunlaşan birçok birey bulunur. Bunlardan biri bazense birkaçının çözümde ya da gereksinimin karşılanması yolunda gerçekleştirdiği başarı, diğerleri tarafından öğrenildiğinde ve bu başarının somut sonuçları yaşanmaya başlandığında, dikkatler başka sorunlara ve gereksinimlere kayar. Bazı bireylerin çeşitli nedenlerle başarıya ulaşamadığı durumda, onun yerini alacak ve bu "başarıyı" insanlığın ortak gelişimine kazandıracak başka bireyler çıkar. Bireyin özel bir yeteneği sayesinde olayların seyrini etkiyebilmesi için, içinde bulunduğu tarihsel dönemin spesifik bir toplumsal ihtiyacını, başka herkesten çok karşılamaya uygun durumda bulunması ve ayrıca, toplumsal güçlerin ve ilişkilerin bu yetenekli bireyin kişisel gelişiminin önünü kapatmaması gerekir. Yetenekli kişiler, gelişimleri için elverişli toplumsal koşulların mevcut olduğu her yerde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal ilişkilerin gelişiminin ürünü olan bu yetenekli bireyler, toplumsal genel eğilimlerin ürünü olarak, bu eğilimleri değiştiremez, ancak olayların tekil özelliklerini değiştirebilecek toplumsal güce kavuşabilirler. Plehanov'un bu düşünceleri, devrim tarihsel kesitlerinde kritik roller oynayan "devrimciler" için de geçerlidir.

Kitlelerin mücadelelerinin bireysel büyük bir önderin yönlendirmesiyle başarıya ulaşabileceği sanısı yanlıştır. "Büyük önder/lider" efsaneleştirmesi, kitlelerin örgütlenme kapasitelerinin ve birçok önderi aralarından çıkardığının üzerini örten bir illüzyondur.

Nasıl yapmalı?

Toplumdaki söylemlere, eğilimlere, konuşulan, benimsenen ve paylaşılan temalara uzanmak ve değmek, insanların günlük hayatlarındaki duygulanımlarına, düşünce ve davranış kalıplarına, ideolojik motiflerine katılmak, bunları ayrıştırmak, bazılarını onaylamayıp reddetmek, bazılarını sahiplenip anlamlarını dönüştürmek, siyasal ve ideolojik mücadelenin temel karakteristiğidir. Bu mücadele işyerlerinde, mahallelerde, okullarda mekânlar oluşturarak, bu olanaklı olmadığında ağlar/organizasyonlar geliştirerek verilir. Bu mekânlarda ve/ya da organizasyonlarda önemli olan, dayanışma, yardımlaşma ve duygudaşlık içerisinde olunacak bir kültürel atmosfer oluşturmak, birlikte duyumsamanın, yorumlamanın, üretme ve etkin olmanın söz konusu olduğu pratiklerde bulunarak bir kolektivite yaratmaktır. Politik, kültürel, ideolojik üretimde bulunurken ve örgütlenirken sosyalistlerin ihtiyacı olan çalışma tarzı budur. Bu çalışma tarzıyla sosyalistler, toplumsal dokudaki eğilimleri, pratikleri, değerleri, ideolojik motifleri dikkate alır, emekçiler arasında bulunup, onların sahip oldukları düşüncelere, eğilimlere, değerlere bir doğrultu vermeye çalışır. Buna eşlik eden ve bunu tümleyen örgütsel işleyiş ise demokratik merkeziyetçiliktir. Demokratik merkeziyetçilik, kararlar alınmadan önce birimlerde ve kurullarda tartışmaların yapıldığı, alınan kararlara öncesinde farklı düşünülse de tam olarak uyulduğu, çok yönlü olan kadroların politik, ideolojik ve kültürel üretimlere eşit olarak katılma hakkının açık olduğu, farklı yerelliklerdeki deneyimlerin merkezileştirilerek öncü partinin diğer örgütleriyle paylaşımının rahatlıkla sağlandığı bir işleyiş şeklidir. Demokratik merkeziyetçilik, ani ve kritik kararların alınması gerektiğinde, merkeziyetçiliğin devrede oluşunu ise dışlamaz.

Devrimcilik Nedir?

Dünya sosyalist devrimi perspektifiyle uyumlu bir şekilde bulunduğu ülke işçi sınıfının iktidarını hedeflemeyen, siyasi hareketlere devrimci denmez. Hedef/perspektif olarak sosyalist devrimi gözetmeden ve bu doğrultuda politikalar üretmeden devrimci, eş deyişle komünist olunmaz. Geliştirilen politikalar, işçi sınıfının yakın ve uzak erimli çıkarlarını bir arada dikkate alıp, sosyalist iktidarla ilişkilendirildiğinde devrimcilikten bahsedilebilir.

Günümüzde dünya sosyalist devrimi gündemde ve güncel olduğundan, işçi sınıfının sosyalist iktidarı doğrultusunda siyasal, ideolojik, kültürel mücadele verilmeden, devrimci olunması mümkün değildir. Başka bir deyişle sosyalist devrimcilik dışında bir devrimcilik türü artık günümüz için geçerli değildir.

Devrimci kapasiteye sahip olan işçi sınıfıdır, devrimci olan proletaryadır. Tıpkı geçmişte burjuvazinin devrimci sınıf olması gibi… Devrimcilik, sınıflara özgüdür. Çağımızın devrimci sınıfı olan proletaryayı kendi iktidarını kurmaya götürecek siyasal çizginin adı komünizmdir. Eş deyişle, çağımızın tek devrimci siyasal çizgisi komünizmdir. Komünist parti ve destekleyici ilerici örgütlenmeler olmadan, işçi sınıfının kapitalist sınıftan siyasal ve toplumsal iktidarı devralması olanaksızdır. Bu nedenle işçilerin anlamlı bir bölmesini örgütleyerek onlara öncülük edecek komünistlerin, devrimciliğinden, sosyalist devrime giden süreçte işçi sınıfına öncülük yapmasından bahsedilir.

Sosyalist devrim hedefiyle bağı kurulmayan taleplerle verilecek mücadeleler, reformisttir. Bu mücadeleler ister parlamenterist yolla ister silahlı mücadele gibi yöntemlerle verilsin, durum değişmez. Parlamenterizm, tek başına mecliste bulunmayı ve seçimlerle yürütme gücüne gelmeyi amaçlamakla, devrim için parlementoyu toplumsal diğer

mücadele yöntem ve organizasyonları yanı sıra kullanma anlayışından farklıdır. Devrimcilik, her durumda silahlı mücadele vermekle, illegal çalışma ile örtüşmez. Pekâlâ bunları benimseyenler, reformist politikalara sahip olabilir.

Devrimcilik, politikalar üretirken işçi sınıfı iktidarı hedefine ulaşmayı esas alır. Yine de bir parti/örgütlenmenin ya da hareketin devrimci olup olmadığına nihai olarak karar veren, tarihsel süreçlerin akıbetidir. Sosyalist bir devrimle sonuçlanmayan bir tarihsel akışta, öncü örgütlenmelerin devrimciliğine halel getiren hataların mutlaka var olduğu söylenebilir.

Peki sosyalist iktidar perspektifi nasıl bir örgütlenme şeklini gerektirir?.. Birimler, ilçe ve il örgütlerinin yönetimleri, kurullar ve komiteler, öncü örgütlenmenin bütün bileşenleri ile sorumluluk alan kadrolar, aşağıdan yukarıya doğru kadroların kararlarıyla ve inisiyatifleriyle belirlenmelidir. Üstelik sorumlulukların ve görevlerin dağılımı, dinamik bir şekilde ihtiyaç duyulduğunda değiştirilebilir olmalıdır. Yeni ve ehil kadroların görev üstlenmesi ve sorumluluk alması, birimlerin onayıyla her zaman mümkün olmalıdır. Politikalar aşağıdan yukarıya doğru yürütülecek tartışmalarla saptanmalı, merkezi kurullar tartışmalara bir yön verecek, onları dağınıklıktan ve verimsizlikten kurtaracak çerçeveleri çizmelidir. Bu yazılanlar ivedilikle karar verilmesi gereken durumlarda merkeziyetçiliği dışlamaz. Kolektif öncülüğün her düzeyde uygulanması için geliştirilen bu örgütlenme biçimine demokratik merkeziyetçilik denir. Kadroların yukarıdan aşağıya saptanan politikaları uygulayacak taban olarak görülmesi, genel sekreterlik veya başkanlık gibi “kerte”ler oluşturarak, yetkinin aşırı şekilde bireylerde yoğunlaşması, bu örgütlenme biçiminde kabul edilemez. Söz söyleme, yetki ve karar verme kolektif birimlerin, kurulların elinde bulunmalıdır.

Sosyalist Hareketin Bir Ayak Bağı

“Stalin şöyle demişti, Troçki şaşmaz bir akılla şunu savunmuştu ya da lider Mao bugünleri o zamandan öngörmüştü…” Buna benzer ifadeler, dünya ve Türkiye sosyalist hareketlerinde, yaygın ve belirgin bir tutumun dışavurumları durumunda. Geçmiş dönemlerin önder kadroları, politik ve teorik perspektif geliştiricileri hakkında, yazdıkları/söylediklerinin içeriğini tartıp değerlendirmek ve geçerliliğini koruduğu ölçüde bu içerikleri benimseyip, kullanmak yerine, bu liderlerin pratik başarılardaki payları ve oluşan kazanımlardaki katkıları nedeniyle adeta duygusal bir bağla onların düşüncelerinin statik şablonlar olarak günümüze taşınmasından bahsediyoruz. Bu tutum yanlıştır ve reddedilmelidir!..

Geçmiş devrimci süreçlere liderlik etmiş, önemli katkılarda bulunmuş kadrolara sempati duyulması, bu bireylerin sevilip sayılmasında bir sorun yoktur. Fakat bu sevgi ve saygının, siyasal bağlanmayı sağlayan ve bu bağlanmayı yeniden üreten temel unsur olması sağlıksızdır. “Yolumuz şu liderin yolu” türünde coşkunlukları biryana bırakmalı ve her ülke özgünlüğünde sosyalist devrime giden yolu açmanın/oluşturmanın çabası içerisinde olunmalıdır.

Amerika kıtasını her seferinde yeniden keşfetmeye gerek yoktur, fakat değişen dünya ve ülke koşullarını dikkate almadan geçmişin ruhlarını bugüne çağırıp, onlardan medet ummak, doğru olmayacaktır. Geçmiş teorik birikimin sağlam ve geçerliliğini yitirmeyen yanları olduğu gibi, geliştirilmesi gereken boyutları da vardır. Strateji ve politika üretimindeyse, içinde bulunulan konjonktürün ve somut koşulların teorik perspektifle ulaşılan siyasal ilkelerden taviz verilmeden değerlendirilmesi gerekir.

Mao, Stalin, Troçki, Che… Bu kadroların Marksizm'e ve politika üretimine getirdikleri katkılar ölçüsünde önemli ve değerli görülmesi gerekir. Bu liderlere karşı duyulan duygusal yakınlıklar, günümüz koşullarında strateji geliştirme ve teorik değerlendirmeleri geliştirme ve güncelleme çabasını gölgelememeli, sosyalizm mücadelesinin ayak bağı olmamalıdır. Ve bu yazılanlardan Lenin de muaf değildir.

Biz yalnız tek bir teori tanıyoruz: Marksizm. Dinamik, kendini yenileyen ve güncelleyen, kısacası geliştirilen, revizyonist bir şekilde olmadan tarihsel akışın getirdiği değişimleri ve yenilikleri kapsayıp, özümseyen bir teori. Bize göre ne Stalinizm, ne Maoizm, ne de Troçkizm adında bir teori ya da aktüel/cari siyasal perspektif yoktur. Bu tarihsel kişiliklerin yaptıklarından ve yazdıklarından öğrenilecekler vardır, fakat bunlardaki kalıcı ve sağlam yanları alıkoyarken, zamanında anlamlı olan günümüzdeyse tekrarlanması sağlıksız olan yanlar sahiplenilmemelidir. Zihnimizi geçerliliğini yitirmiş olan geçmişin siyasi doğruları ve politik ilkelerinin ağırlığından kurtarmak gerekir. Bu tavrın pusulasızlık olmadığı görülmelidir. Aksine ibreyi saptıran duygusallıklardan, geçerliliğini yitirmiş değerlendirmelere bağlılıktan, güncel siyasal mücadelelerde ayak bağlarından kurtulunmalıdır.

Hegemonya Krizi ve İktidarı Devralmak

Kapitalist toplum, toplumsal pratiklerin ve ilişkilerin oluşturduğu dinamik bir sistemdir. Bu sistemde ilişkiler; iktisadi, siyasal, kültürel, ideolojik, devletsel ve hukuksal boyutlarla örülüdür. Sermaye sınıfının toplum üzerindeki iktidarı, yalnızca tek taraflı bir baskı değil; işçi sınıfı ve ara tabakalarla kurulan bu çok boyutlu etkileşimlerin bir sonucudur. Dolayısıyla iktidar, farklı sınıfsal konumlara sahip insanların günlük yaşamlarındaki ilişkilerinde var edilir.

Kapitalist devlet, sadece siyasi bir “aygıt” değil, sermayenin toplumsal iktidarının yeniden üretiminde yer alan bir organizasyondur. İktidar, günlük hayatın içinde kurulan "hegemonya" sayesinde kök salar. Bu süreçte kitleler; sadece zor aygıtlarıyla değil, aynı zamanda ikna, rıza üretimi, pasifizasyon, cahil bırakılma ve oyalayıcı etkinliklerin cazibesiyle sistemle uyumlu hale getirilir. İnsanlar aşırı çalışma ve geçim derdiyle boğuşurken, sisteme itiraz etme güçlerini kaybeder; böylece sermayenin iktidarı, kitlelerin sessizliği ve itaati üzerinden kendini yeniden üretir.

Kapitalist toplum tüm bileşenleri birbirine bağlı bir bütünlüktür. Bu sistemin merkezinde (pivotunda) sömürü ilişkileri yer alır. Sömürü yalnızca ekonomik bir işlem değildir; her zaman ahlaki, düşünsel ve hukuksal dayanaklara sahiptir. Örneğin iş sözleşmeleri veya devlet yasaları, doğrudan bu sömürü mekanizmasını düzenlemek ve sürdürmek için oradadır. Kapitalist sistemin devamlılığı için sendikalardan vakıflara, spor kulüplerinden düzen partilerine kadar tüm yapılar etkileşim içinde çalışır.

İşçi sınıfının kurtuluşu, sadece siyasal merkezi (devleti) ele geçirmekle sınırlı bir hedef olamaz. Mücadele, sermayenin toplumsal iktidarının tüm damarlarını kurutacak bir karşı-hegemonya inşasını gerektirir. Devrim, dışarıdan bir müdahale değil, eski sistemin içinde filizlenen alternatif iktidar odaklarının (sendikalar, dernekler, kültürel örgütler, konseyler vd.) bir öncü parti liderliğinde yükselmesidir.

Olağan dönemlerde sistem bir denge halindedir; ancak bir grev veya toplumsal kalkışma bu dengeyi sarsar. Ülke çapında yaşanan bir "devrimci durum" kesitinde, sermayenin kitleler üzerindeki hegemonyası dağılır. Bu kırılma anında, sermaye iktidarının ölüm çanları çalarken, daha önce toplumun bağrında hazırlanan alternatif organizasyonlar

eskisinin yerini almaya hazırdır. Siyasi iktidar, parçalanan eski yapının enkazında yeni gelişmiş ve kitlelere dayanan bu devrimci güçlerce devralınır. İktidar, eski kabuğu yırtarak çıkan yeni toplumsal formların ellerinde yeniden hayat bulur.

Bir hegemonya krizinin oluşması, salt öznel ya da salt nesnel faktörlere bağlı değildir. Devrimleri kitleler yapar. Öncü parti kitlelerin hareketlenmelerine yön verir. Devrimci durumda öncü partinin yönlendirmesindeki toplumsal hareket kendi başına bir hegemonya krizi üretmediği gibi, bu kriz yalnızca öncü örgütlenmenin kontrolü dışındaki nesnel süreçlerin ürünü olarak da gelişmez. Öncünün siyasal, kültürel ve ideolojik üretimleri ve eylemleri nesnel/toplumsal süreçlerin bileşeni olduğu ve bunlar tarafından etkilendiği gibi, aynı zamanda bu süreçleri etkiler ve değiştirir.

Sosyalist Devrimde Yapılar ve Failler

Sömürü ilişkilerinin tasfiyesiyle başlayan sosyalist toplumsal devrim, yalnızca altyapıyı değil, ideolojik alemi ve üst yapıları da yeniden şekillendirir. Mevcut yapıların düzenleniş formları yıkıma uğratılarak dönüştürülür; devlet de dâhil olmak üzere toplumsal organizasyon biçimleri köklü bir başkalaşım geçirir.

Yapı, özneler arası etkileşimin form kazanmış halidir. Bu nedenle toplumsal yapılar, öznelerin dönüştürücü pratiğiyle devrim tarihsel kesitlerinde yeniden şekillenir. Yapılar failleri koşullandırsa da, faillerin eylemi yapıları sadece yeniden üretmekle kalmaz, onları yıkıp yeniden kurma gücüne de sahiptir. Devrim süreci tam olarak bu güçle; eski organizasyonel formların bir kısmını tasfiye ederken, bir kısmını da işleyiş ve düzenleniş düzeyinde kökten değiştirerek toplumsal dönüşümü tamamlar.

Sosyalizm Mücadelesini Önceleyen Bir Demokrasi Mücadelesi Yoktur

Sosyalistlerin asgari ve azami mücadele stratejileri, hedefleri ve programları olmamalıdır. Demokratik devrim ile sosyalist devrim arasında ilkinden diğerine süreklilik bağı kurulmuş da olsa bir aşamalı devrim kavrayışı nasıl terk edilmesi gereken bir siyasal stratejiyse, sınıf mücadelesinin birbiriyle bağlantılandırılsa dahi "demokratik görevler için mücadele" ile "sosyalizm mücadelesi" şeklinde iki kompartmana ayrılması da sağlıklı olmayan bir anlayıştır. Türkiye sosyalist hareketinde aşamalı devrim stratejisinin bir kalıntısı olarak aşamalı mücadele anlayışları halen var olmaya devam etmektedir.

Oysa aktüel konularda sosyalist politikalar geliştirip bunun kitlelerdeki itirazlarla birleştirilmesi, emekçilerin düzen politikalarına dair sağlıklı karşı-duruşları ve düşünceleri/duygularına bir bütünlük ve doğrultu kazandırılması, demokrasi mücadelesi olarak görülemez. Emekçilerin yakın vadeli çıkarları açısından ya da aktüel başlıklarda da elbette sınıf mücadelesi verilmelidir. Fakat bu mücadelelerin talepleri devrimci tarzda, sosyalizm hedefiyle ilişkilendirilerek formüle edilmeli ve savunulmalıdır. Sosyalist iktidarla/devrimle bağlantılandırılmayan mücadele talepleri, reformisttir. İster "bıçkın/keskin" görünümlerde olsun, ister uysal/parlamenterist… Sosyalist iktidarı hedefleyen politik taleplerle yürütülen mücadelelerin yakın vadede demokratik kazanımlarının olması ise arzulanır ve beklenen gelişmelerdir.

Bu yaklaşımın, "her sorunun çözümünü sosyalizme ötelemek" gibi bir anlayışla ortak yanı yoktur. Kapitalist demokrasi her zaman eksikli, yarım, faşizan, gerici ve "anti-demokratik" yanlar taşır. Bunları tamamlamak, geliştirmek, demokratikleştirmek, başlı başına bir görev olarak tanımlandığında, sosyalist iktidar hedefi güme gitmektedir. Sosyalist iktidar perspektifi güncel mücadelelerde unutulur ya da yitirilirse ki "demokrasi mücadelesi" verilirken bu sık

karşılaşılan bir durumdur, sosyalizm “kaf dağı”nın ardına ötelenmektedir.

Kendiliğindenlik Eleştirisi

İşçi sınıfının organik ya da temsilci aydınları ve politikacıları tarafından geliştirilen sosyalist ideoloji, sınıfın hareketlenmeleri ve oluşturabildiği bilinçlilik türlerine göre bir eşitsiz gelişimdir. Fakat bu eşitsiz gelişen ideolojinin, işçi kitlelerle etkileşimi ve onlar tarafından belirli bir yaygınlıkta ve ölçüde benimsenmesi gerçekleştiğinde, ileriye doğru hamlelerin yapıldığını Ekim Devrimi göstermiştir.

Leninist kendiliğindenlik eleştirisi şu şekilde özetlenebilir:

a) İşçilerin kendiliğinden geliştirdikleri bir bilinç türü olan “sendikalizm” (trade-unionism), aşılmalıdır.

b) Sosyalizm hedefi ve perspektifi, işçi sınıfı hareketini kendine tabi kılmalıdır. Parti, kendiliğinden mücadelelere müdahalelerde bulunur.

c) Kitlelerin kendiliğinden mücadelelerinde ortaya çıkan talepler ve çıkarlar, sosyalist ideoloji tarafından kapsanarak sistemleştirilir, bunlara sosyalizm hedefiyle uyumlu bir doğrultu kazandırılır.

Leninizm’de kitleler ile parti, kendiliğindenlik ile sosyalist ideoloji karşıtlaştırılmaz. Parti, kitlelerin içerisindeki çalışmalarıyla var olur, parti kitlelerin içerisindedir. Leninist parti, kolektif bir yapı olarak her birimiyle ve örgütüyle kitleler içerisinde öncüdür/önderdir. Sosyalist parti ve ideoloji, kendiliğinden gelişen mücadelelerin taleplerini kapsayıp bütünsel kılar, kitlelerden yeni mücadele araçlarını ve şekillerini öğrenir. Sosyalist bir parti, kendiliğindenliğe karşı savaşmaz, bunun yerine kendiliğinden mücadelelere doğrultu

vermeye, bu mücadelelerin farklı açılardan kazanımlarla sonuçlanmasına çalışır. Lenin'e göre kendiliğindenlik, birçok durumda işçi sınıfının ideologlarının/politikacılarının, kitlelerin hareketlenmesi ve mücadelelerine yetişememelerinin, bunlar karşısında gecikmelerinin de bir işaretidir.

İşçi Sınıfı Neden Devrimcidir?

"Kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf"… İlki başlangıç ve ikincisi sondaki "durumlar" olarak görülürse, işçi sınıfının bilincinde, dolayısıyla karşıtı kapitalist sınıfla olan ilişkilerinde, müzikten benzetme yaparsak bir tür "çıkıcı gam" bulunur ya da resim alanından daha iyi bir benzetmeyle bir bilinçlilik "skalası" vardır. Sınıf bilinci, kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasında "gradyan"lıdır ya da bir "tayf" sergiler. Bu skalanın başında örgütlenmesi zayıf, mücadelesi ilkel, bilinci geri olan bir sınıf çoğunluğu varken, sonrasında Luddist hareketten, sendikal mücadelelere, oradan sınıf partisinin saflarında örgütlü mücadeleye, devrim öncesi konseyler/Sovyetler türü örgütlenmelere, devrim sonrası bir toplumsal kesim olarak sosyalist bilinçlilikle devlet yönetimine katılmaya ve komünist toplumun organizasyonlarına varıncaya kadar geçilen birçok tonlama yer alır. Elbette sınıf bilincinde, bir ülke içerisindeki somut mücadele örneklerinde ve benzer koşullarda yer alan ülkeler içerisindeki bir ülkede, eşitsiz gelişmeyle bilinçlilikte sıçramaların yaşanabildiğini unutmamak gerekir.

İşçi sınıfı günümüzde devrimci ve ilerici tek sınıftır. Kapitalist sınıf, bütün bileşenleriyle gericidir. İlericilik/gericilik, devrimcilik/karşı-devrimcilik tarihseldir ve sınıflara özgüdür. Bu iki sınıf arasında yer alan ara katmanlar olan köylüler ile küçük-burjuvazi, bir sınıf oluşturmaz, bunların çeşitli alt unsurları, işçi sınıfının devrimci hareketlenmesine yedeklenebildikleri gibi, bunun karşısında sermaye sınıfının safında da konumlanabilirler. İşçi sınıfının devrimciliği, bir

kapasitedir. Kapitalist toplumda içerisinde yer aldığı üretim ilişkilerinin devrilmesi, bu sınıfın çıkarınadır. Bu nesnel konumlanış, onu devrimci yapar. Fakat kapitalist devletin tipi, örgütlülük düzeyi, düzene bağlanmayı sağlayan hegemonik yapıların durumu, bilinçliliği bulanıklaştıran/saptıran faktörler, işçi sınıfının devrimci kapasitesinin oluşumunu engelleyici özellikte olabilmektedir.

Tek tek işçiler dikkate alındığındaysa, politik görüşleri açısından işçilerin sağcı ya da solcu olduklarından bahsedilir. İşçilerin aralarında nüanslar da bulunan birçok sağ ya da sol görüşe sahip olduğu açıktır. İşçinin sağcısı ya da solcusu olur. Bu durum, bir sınıf olarak işçilerin devrimci kapasiteye sahip olmalarıyla çelişmez. İşçilerin arasında bulunup, onlara sosyalist ideolojiyi ulaştırarak örgütleyecek parti, işçilerin sosyalist sol harekete kazanılması için çalışır.

İşçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında uzlaşmaz karşıtlık ilişkisinden bahsedilmelidir. Bu iki temel sınıf arasında her zaman ve her durumda çelişkinin olduğu söylenemez. Devrimci durum, grev, kitle grevi, boykot gibi özel uğraklarda, bu iki sınıf arasındaki karşıtlık ilişkisi, çelişkiye dönüşür. Çelişkiden bahsedilebilmesi için, karşıt süreçler, eğilimler, sınıflar vd. arasındaki karşıtlık ilişkisinde, aralarındaki dinamik dengeyi bozacak bir “kriz” sürecine girilmiş olunması gerekir. Çelişkiler bu kriz sürecinde ya çözülerek ortadan kalkar ya da eski dinamik dengedeki karşıtlık durumuna dönülerek giderilir.

Sosyalist devrim, bir ülkede nüfusun çoğunluğunun hareketlenmesi ile gerçekleşmez. İşçi sınıfının çeşitli bölmelerinde bir kriz dinamiği oluşturacak ölçekte bir hareketlenme, sosyalist bir devrimci durumun oluşmasına yeterli olabilir.

Haluk Yurtsever'in Orta Sınıf Efsanesi Adlı Kitabı Üzerine Eleştirel Notlar

1. Sınıfları belirleyen gelir düzeyleri değildir. Gelir, bir görünüştür ve özüne gitmek, nasıl elde edildiğine odaklanmak gerekir. Bu nedenle Amerikan sosyolojisinin "sınıfları" gelir düzeylerine göre bölmelere ayırıp, tanımlaması yanıltıcıdır. "Orta sınıf", geliri "orta" olan kişilerden oluşan bir sınıf olarak algılanıyor. Oysa gelenekseli ve yenisiyle "orta sınıf küçük burjuvazi" denen ara katmanlar, proletarya ile kapitalist sınıf arasında *geçişken* konumdadır.

"Birincisi, gelirin kaynağı ve miktarı gerçekten de sınıf belirleniminin ölçütlerinden biridir. İkincisi, gelir dağılımı istatistiklerinin, gelir dilimlerini yüz üzerinden yirmilik beş bölüme ayırarak sunması, "gelir"i sınıf belirleme ve derecelendirme ölçütü olarak almayı kolaylaştırıcı ve kullanışlı hale getiriyor." (s.15)

Gerçek "kaynakları", gelirlerin nasıl oluştuğunu görebilmek gerekiyor. Örneğin otomobil üreten bir tekelde/şirkette bir CEO da alt düzey yönetici bir mühendis de gelirini "ücret" biçiminde alır. Gelirlerinin görünüşteki "kaynağı" ücrettir. Fakat CEO'nun ücreti, kendi emek-gücünün değerini yansıtacak şekilde aldığı bir ücret formunda değildir ve o işletmede çalışan işçilerin yarattığı artık değerden kaynaklanır. Alt düzey yönetici konumundaki mühendisin geliri ise, emek-gücünü satmasının karşılığı olarak aldığı ücretten kaynaklanır. Sınıflar, toplumlardaki gerçekliklerdir, insanların gelir düzeylerine göre derecelendirilmesinin sonucu olan kurgusal kavramlaştırmalar değildir.

2. "Marx'ın sınıf konusuna, proletaryanın pratik hareketinden esinlenerek ya da kapitalist üretim tarzının anatomisini ortaya çıkaran bilimsel bir çalışmanın sonucu olarak "giriş" yapmadığını kaydedelim. Marx, ilk eserlerinden başlayarak sınıfları, sınıf

mücadelesini ele alırken, ortada elle tutulur, gözle görülür işçi sınıfı hareketi yoktu. Engels'le birlikte, bir sınıf mücadelesi ilanı ve çağrısı olan *Komünist Parti Manifestosu*'nu yazdıklarında, birkaç ay sonra 1848 Avrupa Devrimi'nin sökün edeceğini bilmiyorlardı." (s. 21-22)

Oysa Marx, Kreuznach'tayken 1843 yazında "18. yüzyıl Fransız Devrimi üzerine yazılmış özel tarih çalışmaları üzerinde de durdu." (*Karl Marx Biyografi*, Hazırlayanlar: SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, çeviri: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, 2. Baskı, s. 49-50). Başka bir deyişle bu tarihte, Fransa'daki sınıflar arasındaki mücadeleleri inceleyen tarihçileri okuduğunu biliyoruz. Ekim 1843 sonlarında karısıyla birlikte Paris'e yerleşen Marx'ın, toplumsal olaylardan soyutlanarak yaşadığını düşünmemek gerekir: "Paris diyordu Lenin: "O zamanlar siyasetle ve çeşitli teorilerin tartışılmasıyla dolup taşıyordu." Paris sınıf çelişmelerinin ve burjuva dünyasını sarsan çarpışmaların incelenmesi için mükemmel imkânlar sağlıyordu. Marx'ın proletaryanın insanlarıyla temas kurduğu ilk yer de burasıydı." *(Karl Marx Biyografi,* s. 52). Ayrıca, 1842 sonbaharında Manchester'e giden ve orada 12 yıl kalan Engels'in, Chartist hareketle ilişkileri vardı. Engels'in kendi gözlemleri ve işçilerin anlatımlarının yazılmasında önemli payı olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (yazılışı Eylül 1844-Mart 1845 arası) adlı eserini unutmamak gerekir… Devrimci fikirler, devrimci sınıfların varlığı ve mücadeleleri üzerinde yükselir. Marx ve Engels'in düşünceleri gelişir ve bilimsel/realist bir içerik kazanırken, proletaryanın ve diğer sınıfların mücadeleleri belirleyicidir.

3. "*Üretim araçlarından yoksun, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan, üretim etkinliği sermaye tarafından denetlenen, sömürülen ya da sömürülmeye hazır sınıf proletaryadır.*" (s. 39)

Bu yazılanlar doğrudur. Ancak dikkate almadığı nokta, proletaryanın, sermaye sınıfıyla ilişkisi içerisinde ele alınması gerektiğidir. Bize göre kapitalist üretim ilişkileri, üretim sürecinde, iki temel sınıf olan kapitalistler ve proleterler arasındaki sınıfsal ilişkilerdir. Bu ilişkiler, kapitalist üretim biçiminde simetrik olarak içseldir. Proletarya ve kapitalist sınıf, birbirini karşılıklı olarak üretir. Aynı zamanda bu ilişkiler, uzlaşmaz zıt kutuplar olan iki temel sınıf arasındaki karşıtların mücadelesini barındırır. Şu şekilde de yazılabilir: Üretim sürecindeki proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki ilişki, kapitalist üretim ilişkilerinin başka bir anlatımıdır ve karşıtların birliği ile mücadelesini oluşturur. Üretim ilişkileri, sömürü ilişkileridir. Kapitalist üretim/sömürü ilişkileri, üretim sürecinde iki temel sınıf arasındaki salt ekonomik bir ilişki değil, üretimin maddi koşulu olan üretim araçlarının özel mülkiyeti nedeniyle proletarya ile kapitalist sınıf arasında bir iktidar/egemenlik ilişkisidir de. Üretim ilişkileri içerisindeki temel iki sınıf, birbirleri hakkında, ilişkileri hakkında, diğer toplumsal fenomenler hakkında, ideolojileri olan düşünceleri, inançları, duyguları, değerleriyle birlikte üretim sürecine katılır. Üretim/ekonomi, her zaman ekonomik ilişkilerden fazlasını içerir. Kapitalist üretimdeki iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin yeniden üretimi, yani sürekliliği/kalıcılığı, kendisi de bir sınıflar arası örgütlenme olan devlet, hukuksal düzenlemeler ve egemen ideolojiyi oluşturan bazı ideolojiler tarafından sağlanır. Sömürü, bir defalık olan bir “olay” değil, ancak yeniden üretildiğinde var olan sınıflar arası bir ilişkidir. Üretim/sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi için siyasal, ideolojik, hukuksal ve devletsel formlara, mekanizmalara, düzenlemelere gereksinim vardır. Dolayısıyla kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu bir toplumda, toplumsal ilişkilerin diğer biçimlerinden izole olarak var olan ve işleyen salt ekonomik pratiklerden oluşan, bir iktisadi düzeyin varlığından bahsedilemez. Üretim/ekonomi, her zaman diğer toplumsal pratiklerle ve ilişkilerle, devlet gibi toplumsal örgütlenmelerle,

ideolojilerle senkronik olarak birlikte var olan bir toplumsal bütünlüğün içerisindedir.

Üretim ilişkileri, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki ilişkilerin iktisadi boyutunu oluşturur. Bu iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin siyasal, ideolojik, hukuksal, devletsel, kültürel boyutları varlığını, üretim/sömürü ilişkilerine borçludur. Bu sınıfların, aralarındaki mücadelelerle siyasal ve ideolojik boyutlarda ilişkilenmeleri, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ya da değişimine yol açar. Proletarya ile kapitalist sınıf, bu sınıfların politik temsilcisi ve ideologlarının arasında, bir toplumsal örgütlenme olan devlet içerisinde de ilişkiler/mücadeleler vardır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin özü bu üretim tarzı varlığını devam ettirdiği müddetçe aynı kalsa da bu ilişkiler farklı sermaye birikim süreçlerinde farklı ve yeni formlara bürünür. Yeni üretici güçlerin, farklı sermaye ve emek tiplerinin oluşumuyla, bunlar arasındaki üretim ilişkilerinin çeşitliliği de artar.

“Sermaye birikimi asla salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir süreçtir.” (s. 92). Daha doğrusu, sermaye birikim süreci, ideolojik, kültürel, hukuksal, devletsel süreçleri de gerektiren bir süreçtir. Kapitalist toplum, bütünlüğü içerisinde bir gelişime sahiptir.

4. Şu saptama doğrudur: “Sınıf, yalnızca bir konum değil, ilişkidir. Sınıflar, üretim sistemi içindeki konumları, üretim koşulları ve öteki sınıflarla ilişkileri içinde oluşmaktadırlar.” (s. 52). Sınıfın, bir ilişki olduğu, temelde üretim ilişkileriyle belirlendiği hep hatırlanmalıdır.

“Sınıflar mücadele içinde oluşurlar.” (s. 52). Evet, gerçekten, sınıflar, sınıflar arası ilişkiler/mücadeleler içerisinde her gün yeniden ve yeniden *oluşurlar*.

5. “Sınıf *bilinci* en genel ve kaba tanımıyla sınıf bireylerinin öteki sınıflardan ayrı, koşulları, çıkarları ve geleceği öteki sınıflarla

çelişen, onlara karşıt bir topluluk olduklarının farkına varmasıdır.” (s. 54)

“Sınıf bilinci”nin, erişilmesi gereken bir “durum” olarak algılanması sorunludur. Marx’ın, “kendinde sınıf”, “kendisi için sınıf” ayrımı geçerliliğini koruyor. Ancak kanımca, iktisadi sınıf konumlarıyla, ideolojik, siyasal bilinç oluşumu arasında bir boşluk, eş zamansızlık bulunmuyor. İdeolojik, kültürel, siyasal süreçler, iktisadi süreçlerle aynı anda ve iç içe yaşanıyor. Proletarya ile kapitalist sınıfın oluşumu, aralarındaki sınıfsal ilişkilerin gelişiminin ürünüdür. Bu temel sınıfların aralarındaki mücadeleyle gelişen ve başından itibaren gelişim sürecinde olan sınıf bilinçleri vardır. Sınıfların bilinci aralarındaki ilişkilerle/mücadelelerle birlikte gelişim halindedir ve bu ilişkileri yeniden üretir ya da değiştirir. Örneğin Luddizm, sendikalizm, proletaryanın sınıf bilincindeki gelişimin uğrakları olmuştur. Komünist ideolojinin sınıfın geniş kesimleri tarafından benimsenmesiyse, proleter sınıf bilincinin daha gelişmiş bir başka uğrağıdır. “Olağan” dönemlerde, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde, proletaryanın “dünyaya” bakışında egemen olan ideolojilerin çeşitli değer ve düşüncelerinden oluşan bir sınıf bilinci, yani ideolojik hegemonya önemlidir. Kapitalist sınıfın, “organik aydınları” ve siyasal temsilcileri, ideologları nasıl ki varsa, proletaryanın da tarih sahnesinde belirmesinden bu yana “organik aydınları”, ideologları ve politik temsilcileri olmuştur.

“Sınıf, sömürücüler ile sömürülmeye hazır üretici güç arasındaki tarihsel toplumsal, aynı zamanda ideolojik-kültürel bir ilişkidir.” (s. 56) Böyle olduğundan ve kapitalist sınıf, proletarya üzerinde ideolojik-kültürel hegemonya oluşturduğundan, işçi sınıfının organik aydınları, siyasal mücadelenin şemsiyesi altında bir ideolojik ve kültürel mücadele vermelidir. Bunun için de yeni mekânlar ve araçlar oluşturmak gerekir. Emekçiler üzerindeki ideolojik-kültürel hegemonyanın kırılmasında, emekçilerin

komünizan/realist ideolojik motifleri üretmesinde ve bunların sonucu olarak siyasal örgütlenmeye katılmasında, “ortak deneyim” (E. P. Thompson) önemli rol oynar.

6. “On dokuzuncu yüzyılın burjuva toplumu ile bugünkü kapitalist toplum, o dönemin burjuva sınıfı ile bugünün kapitalist sınıfı özdeş değiller.” (s. 63). Burjuva devrimleri döneminde burjuva “sınıfın”, iktidara gelmekte olan kentli “sınıflar” blokunu ya da yelpazesini anlattığını biliyoruz. Bu katmanlar içerisinden süzülüp yükselen bir kapitalist sınıf, karşıtı proletaryanın oluşumuyla birlikte zaman içerisinde oluştu. Dolayısıyla artık, “bugünkü toplumu anlatmak için ‘kapitalist toplum’, ‘sermaye düzeni’, egemen sınıf için de ‘sermaye sınıfı’ ya da ‘kapitalist sınıf’ terimlerini kullanmalıyız.” (s. 79). Katılıyorum. Geçmişte birçok katmandan oluşan “burjuvaziyi” bir sınıf yapan, devrimci siyasal ve ideolojik mücadelelerinde temel bazı izleklerin olmasıydı. Günümüzde “küçük burjuvazi”nin siyasal ve ideolojik “dünyasında” kendine has, bağımsız bir hat var mıdır?.. Buna geleceğiz.

7. “Küçük burjuvazi” ya da “orta sınıf” kimlerden oluşur?.. Küçük toprak sahibi köylüler, tarım işçisi çalıştırıyorsa, “küçük kapitalist”tir. Geçimini kendi emekleriyle ürettikleri basit meta üretimiyle sağlıyorlarsa, bir ara katmandırlar, bir sınıf oluşturmazlar. Kentlerdeki küçük zanaatkârlar da aynı şekilde işçi çalıştırmıyorsa, bir ara katmanı oluşturur. Küçük dükkân sahipleri, işçi de çalıştırsa, salt kendileri de çalışsa, çalıştırdığı işçilerin artık zamanına el koyduğundan ya da başka yerde üretilmiş artık değerin gerçekleşmesini sağladığından ve bundan pay aldığından, küçük kapitalistlerdir. Avukat, hekim, mühendis, müşavir, serbest gazeteci vb. meslek sahipleri, örneğin bir sekreter çalıştırıp onun artık emek zamanına el koyuyor da olsa, tek başına kendi emek gücünü harcıyor ve bir artık emek zamanı üretiyor da olsa, ara katmanlara aittirler. Burada serbest meslek sahibi ile sekreteri arasındaki ilişkide bir

sömürü söz konusuysa da bu sömürü üzerinden sermaye birikimi amaçlanmaz. Yani, üretilen metanın ya da hizmetin değerinin küçük bir miktarı sekreterin emeğinden oluştuğundan ve amaç sekreterin artık emek zamanına el koyma yoluyla sermaye artırmak olmadığından, aralarında kapitalist-proleter ilişkisi bulunmaz.

Kanımca, üretim araçlarının sahibi olup, emek-gücünü kendi tasarrufunda kullanan avukatlar, hekimler vb. meslek sahipleri; terzi, kunduracı, berber gibi bazı "esnaflar", ağırlıkla proleterleşme eğilimine sahip olan, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki ara katmanlara dâhildir. Ara katman mesleklerine sahip kişilerin, giderek daha büyük bir kesimi ücretli emekçi/işçi olarak çalışmakta, daha az sayıdaki bir kesimi ise patron olarak ayrışmaktadır. Ancak, sömürü amaçlı (az ya da çok sayıda) işçi çalıştıran imalatçı "esnaflar", ırgat/mevsimlik işçi çalıştıran toprak sahibi köylüler, sanayide üretilen artık-değerden ufak da olsa bir pay alan mağaza ve dükkân sahipleri yani küçük tüccarlar, beyaz eşya, elektronik eşya ve cep telefonu bayileri, kelimenin tam anlamıyla küçük-kapitalisttirler. Başka örneklerle devam edelim… Avukatlık bürosunda ücret alarak çalışan bir avukat, özel hastanede ya da devlette ücretli çalışan bir hekim, berber "ustasının"/patronun dükkânında çalışan zanaat sahibi, birer işçidir. Bu işyerlerinin patronu mesleğini, meslektaşı işçilerle birlikte icra ediyor olsa bile, sömürgen bir küçük kapitalisttir. Kendi bürosunda çalışan bir avukat, başka avukatları çalıştıran patron konumunda değilse, bir ara katman üyesidir. Eczane zincirinde ücretli olarak çalışan değil de kendi dükkânının sahibi eczacılar, işçi çalıştırmasalar bile, ilaç sektöründe üretilen artık-değerin bir bölümüne el koyduklarından küçük-kapitalisttir.

Bütün köylüleri, bütün zanaatkârları ve bağımsız/kendi hesabına çalışan profesyonelleri (hekim, avukat, veteriner, eczacı, muhasebeci, danışman, mimar, mühendis, mali müşavir,

grafikçi, bilgisayarcı, destinatör vb.), “küçük burjuvazi” kapsamında değerlendirmek yanlıştır. Köylü aileler arasında, kendi geçimini sağlayan küçük toprak sahibi olanlar ile küçük-kapitalist köylüler ayırt edilebilir. Günümüzde zanaatkârların bir bölümü ara katmanlar arasındayken, bir bölümü küçük-kapitalisttir. Ara katmanlara dâhil olan profesyoneller ağırlıkla işçileşmekte, az bir orandaysa küçük-kapitalistler olmaktadır. Bağımsız profesyoneller, adına “orta sınıf” denilen bir sınıfın bileşenini oluşturmazlar, olsa olsa proletarya ile kapitalist sınıflar arasındaki bir ara tabaka olarak değerlendirilebilirler.

“Orta sınıf küçük burjuvazi de orta sınıf burjuvazi gibi bir katmanlar toplamıdır.” (s. 186) Düşünsel düzlemde, eklektik bir biçimde birbirinden farklı (heterojen) ara katmanları bir araya getirip, bir “orta sınıf” oluşturmak yanlıştır. Başka bir deyişle küçük burjuvazi, “üretim araçlarının sahibi” olmakla, “kendi emeğini sömürmekle” “ne kapitalist ne de proleter olmakla” “hibrit” olmakla *tanımlanan* bir “sınıf”... (s. 75). Toplumsal gerçeklikte bu insanları bir “sınıf” yapan, belirleyici bir ölçüt var mıdır?.. Kanımca, küçük burjuvazi adlandırmasıyla anlatılan toplumsal kesimleri, bir sınıf yapan *reel* bir ölçüt yoktur. Zaten bu yüzden ara katmanlar olarak adlandırıyoruz. “Küçük burjuvazi” terimi, bu ara katmanlar hakkında teorik olarak işe yarar bir anlayışa yol açmamaktadır. Dolayısıyla şu satırlar anlamlıdır:

“Öte yandan, tıpkı orta sınıf burjuvazi gibi, orta sınıf küçük burjuvazi de monoblok değil. Gelenekseli ile yenisi, küçük üretici/zanaatkârı ile orta düzey yazılım mühendisi, eski ve yeni dükkân, serbest meslek sahipleri birçok bakımdan farklı özellikler taşıyor, farklı siyasal-ideolojik tercih ve tutumlar alabiliyorlar.” (s. 149)

Marx ve Engels’in örneğin *Komünist Manifesto*’da, küçük burjuvaziden bir “sınıf” olarak bahsettikleri doğrudur. Bunu bir toplumsal *kesimi* anlatmak için kullandıklarını düşünüyorum.

Örneğin Lenin'in küçük burjuvazi terimiyle birlikte "küçük üreticiler katmanı", "orta katman" terimlerini kullanması dikkat çekicidir:

"Bütün kapitalist ülkelerde proletaryayla yan yana her zaman geniş bir küçük burjuva, küçük üreticiler katmanı vardır. Kapitalizm küçük üretimi doğurdu ve sürekli doğuruyor. Birçok yeni 'orta katman' kapitalizm tarafından var ediliyor." (s. 152).

"Küçük burjuvazi"nin "kendi emeğini sömüren" (Marx da *Artık Değer Teorileri*'nde bağımsız köylü ve zanaatçı için "ücretli işçi olarak kendini sömürür" diyor) "çelişkili" bir "ara sınıf" olduğu (s. 74 ve 75, 149) önermesine katılmıyorum. Çünkü sömürü, insanlar arasındaki ve dolayısıyla en az iki insan arasındaki bir tür iktisadi ilişkidir ve bir tür iktidar ilişkisidir. "Sınıf" olmak içinse, *öncelikle* belli bir üretim ilişkisinin karşıt kutuplarından birini oluşturuyor olmak gerekir. Elbette sınıf olmanın, siyasal, ideolojik ve kültürel boyutları da var. "Küçük burjuvazi/orta sınıf" bu boyutlar açısından da bağımsız bir sınıf oluşturmaz. Üretim araçlarının sahipliği ile bu araçları sadece kendi emeğiyle kullanıp değer üretmekse, kanımca bir "çelişkili" durum değildir ya da "çelişki" oluşturmaz. Kapitalist üretim tarzının temel özellikleri açısından "tuhaf" denebilir belki… Öte yandan, sınıflı toplumlar tarihi boyunca meta ve hizmet üretiminin bir bölümü hep egemen üretim ilişkilerinden bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Egemen de olsa, çağımızdaki toplumsal tüm üretim-emek süreçlerine kapitalist üretim ilişkileri nüfuz etmemektedir.

8. Sömürü, işçilerin karşılığı ödenmeyen emeklerine kapitalistler tarafından el konmasıdır; bu işçiler artık değer üretsin ya da üretmesin bu durumu değiştirmez. Yani üretken olmayan, artık değer üretmeyen işçiler, örneğin ücretli ticaret emekçileri, reklam, pazarlama, muhasebe, banka, sigorta vb. alanlarda çalışan emekçiler de sömürülürler. Ağırlıkla kafa ve ağırlıkla kol emeğine sahip işçilerin, sermaye ile ilişkisi, ücretli işçinin

kapitalistle kurduğu ilişkidir. Örneğin, kafa emeğini, artık değer üretim sürecine katan bir mühendis, kolektif işçinin bir parçası olarak, üretken emek sarf eder. Taşıma, depolama ve dağıtım alanlarındaki emek de üretken emektir.

Hizmet sektörü ile sanayi ve ticaretteki hizmet işlerinde emek-gücünü sermayedarlara satarak çalışanların, işçi sınıfının bir kesimini oluşturduğu açıktır. "Eğitim, sağlık, sanat, bilim, yayıncılık, eğlence, temizlik, ulaşım, depolama, posta gibi alanlarda kapitalistin ücretli işçisi olanlar hem işçi hem de üretken işçi konumundadırlar. Üretken olmayan hizmet emekçileri de işçi sınıfının parçasıdırlar." (s. 98-9). Bunlara "orta sınıf" denmesinin hiçbir bilimsel yanı yoktur.

"*Sonuç olarak, hizmette çalışanların tümünü aynı sınıftan saymak saçmadır.* Hizmet sektörünün içinde de üç sınıf vardır: Orta ve büyük işletme sahibi kapitalistler; küçük dükkân-kafe sahipleri, bakkallar, berberler, kuaförler, beyaz eşya bayileri vb. yani emeğini sömüren 'orta sınıf' küçük burjuvalar ve ana yığını oluşturan proleterler." (s. 99-100).

Oysa bakkallar ve beyaz eşya bayileri, daha önce üretilmiş artık değerden kendi paylarına düşen ticari karı alırlar ve bu yüzden küçük kapitalisttirler. Küçük dükkân-kafe sahipleri, berberler/kuaförler işçi çalıştırıyorlarsa küçük bir kapitalist, kendi emek güçlerini harcayarak ürettikleri hizmeti satıyorlarsa ara katmanlardandır.

"CEO'lar, üst yöneticiler, başmühendisler (…) kapitalist sınıftandırlar. (…)

Üretim aracı sahibi olmayan, esas olarak emek gücünü satarak yaşayan, üretim ve dolaşımda sermaye adına alt düzey denetim ve gözetim işlevlerini yerine getiren, eğitim ve becerileri nedeniyle ücret gelirleri nitelikli işçilerden yüksek olan emekçiler, *çelişkili ara sınıf* konumundadırlar. (…) Başka bir deyişle,

tartışma konusu çalışanların bir bölümünün orta sınıf ‘küçük burjuvazi’ olarak nitelenmesi mümkün (…)” (s. 113).

CEO’ların, üst düzey yöneticilerin, başmühendislerin, kapitalist olduklarına katılıyorum. Çünkü bunlar kolektif kapitalistin bileşeni olarak sömürü ilişkisinin, sermaye tarafında yerlerini alırlar. Aldıkları yüksek ücretler, kendi emek güçlerinin değerini yansıtmaz. Üretilmiş artık değerden aslında ufak olan bir payı, ücret formunda alırlar. Öte yandan, alt düzey denetim ve gözetim işlevlerini yerine getiren yöneticiler, mühendisler, “çelişkili ara sınıf” konumunda değillerdir. Çünkü bunlar kolektif emekçinin bileşeni olarak artık değer üretimi sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak katılırlar. Kendi emek güçlerinin değerini yansıtan ücretleri vardır. Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu toplumlarda, sınıflar ya sömürülürler ya da sömürürler; ara katmanlar ise bir sınıf oluşturmazlar.

Dolayısıyla Yurtsever’in şu yazdıklarına da katılmıyorum: “Kafa emeği için söylenenler, bu kesim (bilişim sektöründen bahsediliyor- MB) için de geçerlidir. Burada da (…) üç sınıflı bir yelpaze söz konusudur.” (s. 121). Tekrarlayalım bilişim alanında da üst düzey yöneticiler ve CEO’lar, üretilen artık değerden pay alırlar. Ücretli bilişim emekçileri, tasarım yapan, yazılım üreten mühendisler vb. emek güçlerini satıp, patronları için artık değer üretirler.

“Hiyerarşinin altlarında ise, çeşitli açılardan durumları çelişkili olan ücretliler grubu yer alıyor. İkili ya da ara sınıf karakteri gösteriyorlar. (…) Emek sürecinin örgütlenmesinde iki temel sınıfın ikisinden de farklı yerler tutuyorlar.

Görüldüğü gibi, yeni küçük burjuvazi orta sınıf geleneksel küçük burjuvaziden farklı özellikler taşıyor. Kapitalist üretim biçiminin iki temel sınıfından hiçbirine ait olmamak ortak özelliğini ise sürdürüyor.” (s. 156-7)

“İkili sınıf karakteri”, “çelişkili durumlar”, “iki temel sınıftan hiçbirine ait olmamak”… Oysa kapitalist işletmedeki iş bölümü üzerinden artık değer üretimi sürecine katılan ve eskiden sermayedarın işlevleri olan yönetim, denetim, gözetim gibi işlevlerin bir bölümünün emekçilere devredilmesiyle bunları günümüzde üstlenmiş olan çalışanlar, kolektif işçinin bileşenidir.

9. Yurtsever, “mübadele değerine dönüşmeyen kullanım değeri üreten emeği”, bir “üretken olmayan emek” türü sayıyor ve “karşılığı ödenmeyen ev içi emek, özel hizmetçinin emeği, Facebook kullanıcısının emeği” örneklerini veriyor (s. 47). Buna katılıyorum. Kafa karışıklıklarına yol açabilen bu örneklere değinmek istiyorum.

Ev içi emek, mübadele değerine dönüşmeyen kullanım değeri üreten emektir ve doğrudan artık değer, dolayısıyla sermaye üretmediğinden, “üretken olmayan emek”tir. Erkek işçinin veya eşinin ücretinin içinde, ağırlıkla kadının ev içi emeğine karşılık gelen, her ikisinin ve çocuklarının ertesi gün yaşamaları için gerekli bu emek türünün parasal karşılığı bulunmuyor. Bu ev içi harcanan emeğin değeri/değişim değeri yok, sadece yararlılığı, yani kullanım değeri var.

Özel hizmetçiler, değişim değeri ve artık değer değil, hizmet ve artık hizmet üretirler. Ürettikleri hizmet, mübadeleye girmez. Ürettikleri hizmetin karşılığı olan bir ücreti değil, emek güçlerinin değerine tekabül eden bir ücreti alırlar. Yani sömürülürler.

Facebook kullanıcısının emeği hakkında ne denebilir?.. Bu kullanıcıların emeği, değişim değeri yaratmaz. Bu kullanıcılar “sermaye için kullanım değeri, yani reklam sanayi için hedefli reklam alanı yaratırlar” (s. 127). Aslında Facebook kullanıcılarının, bilişim mühendisleri tarafından üretilmiş bir meta olan bu platformun, kullanım değerini tükettikleri, ondan yararlandıkları, onu kullandıkları açık olmalıdır. Bu metayı kullandıklarından ötürü bir parasal karşılık ödemiyorlar, çünkü

bu kullanımlar sırasında içlerinden bazıları reklamlara tıklayıp, inceleyebiliyor ve hatta reklamı yapılan metaları satın alabiliyorlar. Ursula Huws, "sosyal ağ ve arama motoru sitelerinin payına düşen değerin, emeğin ürettiği artık değerden elde edildiğini, ama siteleri kullanan insanların emeğinden değil, bu sitelerde reklamı yapılan metaları üreten işçilerin emeğinden elde edildiğini savunuyor" (s. 125-6); ben de öyle düşünüyorum. "Sosyal medya kullanıcıları, kuşkusuz bu etkinlik alanıyla sınırlı bir ölçüt açısından *karşılığı ödenmemiş emekçilerdir* (italikler bana ait-MB)." (s. 127). Sosyal medya kullanıcılarını "emekçi" saymak uygun değilse de sermaye için kullanım değeri ürettikleri ve karşılığı ödenmeyen bir emek sarf ettikleri doğrudur. Özetle, sosyal medya kullanıcılığı, adı üzerinde bir kullanımı, tüketimi anlatır, ama bu artık değer üreten bir tüketim değildir; değişim değeri yaratmaz.

"(…) sosyal medya kullanıcısının reklamları izleyerek geçirdiği zaman, reklamı veren kapitalistin toplam artık değerdeki payına yaptığı katkı ölçüsünde karşılığı ödenmemiş bir emek-zaman olarak değerlendirilmektedir." (s. 125) Burada Yurtsever, Christian Fuchs'un düşüncelerini aktarıyor. Reklamı izleme süresinin, "telepatik" bir etkiyle, reklamı yapılan metaların içerisinde somutlaşan artık değere katkı yaptığını düşünmek elbette, absürttür.

10. "Geleneksel küçük burjuvazinin çok önemli bir bileşeni" olan "kentlerdeki serbest meslek sahipleri" için Yurtsever şunları yazıyor: "Ayrıksı durumlar dışında, doğrudan artık değer üretmez, başkasının ürettiği değere doğrudan el koymaz, verdikleri mesleki hizmet emeği karşılığı olarak genellikle ücretli işçilerin çok üstünde gelir elde ederler." (s. 153). Oysa Marx'ın küçük köylüler ve zanaatçılar için yazdıkları bu toplumsal kesim için de geçerlidir; artık değer üretmeleri olasıdır ve ürettikleri artık değere kendileri "el koyar".

11. “(…) bu dönemde ücretli profesyonellerin bir bölümünün Marksist sınıf ölçütleriyle de orta sınıf konumlarına *yükseldiğini* kabul etmek gerekiyor. (İtalik benim-MB)” (s. 158). Bahsedilen yer Türkiye ve zaman 1980 sonrası yıllar. Yurtsever neredeyse bu kesimlerin gelirlerindeki artışla “sınıf atladıklarından” bahsedecek.

“Özal döneminin pragmatik, yiyiciliği, rüşveti hoş gören, kentliliği, tüketimciliği, bireyciliği, küreselciliği özendiren, varlıklı olmayı, ‘Hatice değil netice’ anlayışıyla kutsayan, yeni ‘değerler’, yeni bir orta sınıf kültürü yaratmıştır.” (s. 159). Bu yoz liberal değerler, aslında toplumumuzdaki egemen ideolojinin liberalizm bileşeninden gelen bazı motifleridir. Yani ülkemizdeki tüm sınıflarda ve katmanlarda gözlenen *genel* değerler.

12. Yurtsever, serbest meslek sahipleri ile “yeni orta sınıfın zihinsel emekleriyle, eğitimle kazanılmış mesleki-entelektüel kapasiteleriyle sivrilen kesimleri”ni (s. 186), “orta sınıf ideolojisinin üretiminde ve yayılmasında aktif ve etkili olan” kesim olarak görüyor. “Toplumun eğitimli, entelektüel yetenekleri olan, ‘aydın’ da denen kesimi, yalnız orta sınıf küçük burjuva ideolojisinin değil, burjuva ve işçi sınıfı ideolojilerinin de ana üreticisidir.” (s. 189). Kanımca, nesnel sınıfsal konumlarını dikkate almanın teorik bir anlamının olmadığı, kapitalistlerin ve proletaryanın “organik aydınları”, ideologları, yazarları, sanatçıları ve siyasetçileri var. İdeolojik, sanatsal ve siyasal üretimde, bu üretimleri yapanların toplumsal iktisadi ilişkiler içerisindeki yeri dikkate alınarak yorum yapmak kafa karıştırıcı ve yanıltıcıdır. Bu üretimleri yapan kişileri karakterize eden, ideolojik angajmanlarıdır. Örneğin Engels, babasının fabrikasında hissesi var diye devrimci bir “burjuva” olmaz; proletaryanın politik ve ideolojik temsilcisidir.

Dolayısıyla Yurtsever’in şu yazdıklarına katılıyorum:

“İki temel sınıf arasında ara konumda olması ayırt edici özelliklerinden biri olduğu için küçük burjuvazi orta sınıfın bağımsız sınıf çıkarı, ideolojisi, siyaseti ve programı olamıyor. (…)

Bu özelliğinin sonucu olarak bu sınıf kendi başına iktidar olma ve sürdürme yeteneğinden yoksun olduğu gibi, kapitalizme ve kapitalistlere doğrudan karşı da çıkamıyor. (…)

(…) Bunların bir bölümü kapitalist sınıfa, bir bölümü proletaryaya bağlanıyorlar.” (s. 189-190)

Aslında Yurtsever, bu toplumsal kesimlerin bağımsız gelecek tasarımı, ideolojisi ve siyaseti olmadığını söylerken, bu boyutlarıyla da bir “sınıf” oluşturmadıklarını söylemiş olmuyor mu?.. “Orta sınıf” denen bu kesimin, egemen ideolojinin eklektik “çorbası” üretilir ve yeniden üretilirken eklediği bazı öğeler, değerler, malzemeler vardır ve bu “çorba”dan kendi payına çeşitli öğeleri ayırıp seçerek “tükettir.” Örneğin bu kesimden bazıları dindarlığı ve muhafazakârlığı, milliyetçiliği, liberal değerlerle eklemlerken, diğer bazıları seküler/laik ilkeleri liberal değerlerle eklemler.

Yurtsever, kafa emekçilerinin, serbest meslek sahiplerinin ve diğer “yeni küçük burjuvazinin” yaşam biçimi ve dolayısıyla kültüründe soyutlanabilecek bazı özellikler görüyor: “Kentlilik, tüketimcilik, bireycilik, girişimcilik, küreselcilik bu kesimin ortak yaşam-kültür kodlarıdır.” (s. 191). Daha önce belirttiğim gibi bunlar liberal ideolojik-kültürel kodlardır ve dincilik, milliyetçilik gibi başka ideolojilerin motif ve kodlamalarıyla birlikte egemen ideolojik formasyona (“çorba”) katılır.

Yurtsever “orta sınıf”ın “ideolojik çizgileri” olarak şunları sıralıyor: “sınıflar üstülük”/”sınıfsızlık ideolojisi”, “liberal-liberter özlem ve refleksler”, “uçlar arasında ortacılık ve ortalamacılık”, “en alttakilere karşı eleştirel-mesafeli tutum, aşağılayıcı” bakış (örneğin Kürtleri ve Suriyeli sığınmacıları dışlayan bir bilinç)…

(s. 192-7). Bu ideolojik reflekslere, tavırlara karşı verilecek ideolojik mücadelenin önemini kabul ediyorum. Özellikle de proletaryanın görece daha eğitimli bölmelerinde yer alan emekçilere dönük olarak…

13. Son olarak önemli gördüğüm iki saptamayı alıntılamak istiyorum:

“Ekonominin siyasetten bağımsızlığı savı bir aldatmacadır.” (s. 53)

“Ekonomik mücadele-siyasal mücadele ayrımı aldatmacasının soldaki yansıması, ekonomizm ve politisizm olarak ortaya çıkmaktadır. (…) Politisizm, “siyaseti” (…) “iş” ve “yaşam” ilişkilerinin dışındaki devlet-iktidar alanıyla sınırlamaktadır.” (s. 53). Devlet, emek/üretim süreçlerini ve emek gücünün yeniden üretildiği yaşam süreçlerini, yasalar, yönetmelikler yoluyla ve gerektiğinde baskı gücüyle düzenler. Bu süreçlerde üretilen ve yeniden üretilen ya da bu süreçlere taşınan ideolojik-kültürel kodlar da üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde önemlidir.

***

“Orta sınıf” kavramlaştırması, Gezi İsyanı sonrasında bazı akademisyenler tarafından gündeme getirilmişti. Bu kavramlaştırmaya karşıt olarak, benim de dâhil olduğum diğer cephe, “Gezi İsyanı’na katılanlar ağırlıkla işçi sınıfındandır (aileleri emekçi olan ve geleceğin proleterleri olacak öğrenciler de dâhil)” şeklindeki tezi savunmuştu. Haklıydık…

Onur Uca’nın yazdığı *Türkiye’de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler* adlı bir saha araştırmasını içeren çalışmadan uzun bir alıntıyla bitirmek istiyorum:

“Buna göre görüşülen maddi olmayan emek üreticilerinin tamamına yakını kendisini işçi sınıfı olarak diğerleri ise memur olarak tanımlamaktadır. Bunun başlıca sebepleri şu şekilde sıralanabilir;

- Yoğun rekabet ortamında çalışmaktadırlar. İş hayatında tutunabilmek için çok çalışmak ve kendilerini geliştirmek mecburiyetindedirler. Ama bu emeklerinin karşılığını elde edemediklerini düşündüklerinden kendilerini işçi olarak görmektedirler.
- Aşırı iş ve rekabet ortamından sıyrılarak orta sınıf olabilmiş bir beyaz yakalı işçi daha az angarya iş yapmaktadır. Ancak orta sınıf olarak kalabilmek için daha kritik kararları doğru bir şekilde almak zorundadır. Bunun için orta sınıf üyesi beyaz yakalı işçi kadar hatta hiç ara verme şansı olmadan çalışmaktadır. Bu nedenle orta sınıf üyesi olabilen maddi olmayan emek üreticisi, kendisini işçi olarak tanımlamaktadır.
- Sektör beyaz yakalı olarak kalma süresini belirlemektedir. Bazı sektörlerde beyaz yakalı işçi pozisyonunda çok fazla kişi çalışırken yükselebileceği pozisyon sayısı azdır. Aynı çalışma tecrübesine sahip kişiler diğer sektörlerde yükselirken bu sektörlerde yükselemez. Bundan dolayı bu sektörlerde çalışanlar, zaman içerisinde kendilerinin işçi olduğuna kanaat getirmektedir.
- Maddi olmayan emek üreten bazı çalışanların işleri yaratıcı değildir. Rutindir. Aynı işi aynı makineyle, aynı sürede günde birçok kez yapmak zorundadırlar. Emek biçiminin getirdiği yaratıcılığı kullanamadığından bu kişiler kendini işçi olarak tanımlamaktadır.” (s. 187-8)

Aslında bu “sebepler”le bir şey açığa çıkmış oluyor: “maddi olmayan emek üreticileri”, çok çalıştıklarının farkındadır ve sömürüldüklerini hissetmektedirler. Kendilerini işçi olarak tanımlamaları, “orta sınıf efsanesine” inananlara ders verecek nitelikte… Rekabet, çok çalışma, rutin işlemlerle yapılan işe yabancılaşma, harcadığı tüm emeğin karşılığını alamama,

bütün bunlar mavi yakalı işçiler de dahil, proletaryanın tüm bölmeleri için geçerli değil mi?..

***

Bitirirken Türkiye'deki sınıf kompozisyonuna değinelim. 2023 Haziran ayında (yanlış bir adlandırmayla "işgücüne dâhil olanlar" anlamında) "aktif" nüfusun sınıfsal dağılımında patronlar %4,2, işçi sınıfı %73,8 oranına sahiptir. Ara katmanlar ise Türkiye "aktif" nüfusunun 1/5'ini oluşturmaktadır.

Demek ki Türkiye'de artık köylülüğün nüfus içerisindeki oranı iyiden iyiye azalmış olup, ara katmanlara dâhil olan küçük ve sömürgen olmayan esnafın oransal büyüklüğü de fazla değildir. Tek devrimci sınıf olan işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki mücadelenin seyri, toplumumuzun geleceğini şekillendirmede nihai koşullayıcıdır.

Alıntılar; i. *Orta sınıf Efsanesi*, Haluk Yurtsever, Yordam Kitap, 2016, ii. *Türkiye'de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler*, Onur Uca, NotaBene Yayınları, 1. Baskı, 2016 adlı kitaplardan yapılmıştır.

Sınıflar ve Politik Temsilcileri

Düzen partilerinin dinci, muhafazakâr, milliyetçi, faşist, liberal, sosyal demokratik liberal gibi birbirinden farklı olan politik çizgileri var. Peki bu politik çizgiler, sermaye sınıfının çeşitli

kesimlerini/fraksiyonlarını temsil ediyor denebilir mi?.. Yine sermayenin farklı kesimleri arasındaki rekabet ve mücadele, siyasette farklı düzen partileri arasındaki çekişmeler olarak mı yansıyor?..

Bu konuda bir Facebook yorumcusunun yazdıkları şöyle:

> "Yaklaşık otuz yıldır burjuvazi içi bir kavgaya tanıklık ediyoruz. Laiklik, Atatürkçülük ve memleketin istikametine dair tartışmaların ardındaki asıl sorunsalı bu belirliyor. Batıcı laik burjuvazi ile bir ara Anadolu kaplanları denilen, ağırlığını TOBB'da ve MÜSİAD'da kümelenmiş egemen sınıf içi bir kavga bu. CHP sunduğu vizyon belgesi ile siyasal tercihinin çok açık bir biçimde büyük burjuvaziden yani TÜSİAD'dan yana olduğunu söylüyor. Bu kavganın nedenlerine eğilmeden, önümüzde cereyan eden, birilerinin Türkiye yüzyılı diğerinin vizyon belgesi dediği kavganın künhünü asla anlayamayız."

Bu düşünceler, Türkiye solunda belli bir yaygınlıkla benimseniyor. Bu nedenle üzerinde durulması ve yanlışlığının gösterilmesi gerekiyor.

Birincisi; kapitalist sınıf ile düzen partileri arasındaki bağ eski tarihsel dönemlerde olduğu gibi organik olmak zorunda değildir. Bugün de bu organik bağlar mevcuttur, fakat günümüzde kapitalist sınıf ile düzen partileri arasındaki temsiliyet ilişkisi ideolojiler üzerinden gerçekleşmektedir.

İkincisi; sermaye sınıfının tüm bölmelerinin dünya görüşü liberalizmdir. Buna temel vizyonudur da denebilir. Bir kesiminin muhafazakâr-dinci, diğer bir kesiminin ise seküler duyarlılıklarının olması, başka bir deyişle ideolojik yönelimlerinde nüansların bulunması, sermaye sınıfının bir bütün olarak batıcı, AB'ci, NATO'cu, neo-liberal, emek karşıtı, milliyetçi değerlerin harmanladığı ortak bir vizyona sahip oldukları gerçeğinin üzerini örtmemelidir.

Üçüncüsü; sermaye sınıfının içerisindeki düşünsel farklar, siyaset düzlemine doğrudan yansıyıp burada temsil edilmez. Düzen partilerinin vizyonları arasındaki nüanslara rağmen, bu partilerin vizyonunu üst-belirleyen sermaye sınıfının dünya görüşü olan liberalizmdir. Aralarındaki ideolojik nüanslar, egemen ideolojinin çeşitli bileşenlerine tanıdıkları farklı ağırlıklardan kaynaklanır. Muhafazakarlık, milliyetçilik, dinsel değerlerin savunusu, sekülerizm, ırkçılık, "ucuz popülizm", hayırseverlik gibi egemen ideolojinin çeşitli bileşenleri, farklı bileşimlerde ve ağırlıklarda, düzen partilerinin siyasal söylemlerinin içeriğini oluşturur.

Dördüncüsü; egemen ideolojinin bu bileşenleri, toplumda yaygın ve yürürlükte olan değerler, inançlar, düşünceler ve duygulanım biçimleridir. Günlük yaşamlarında emekçiler, ara katmanlar ve köylüler tarafından üretilen, yeniden üretilen, hegemonya araçlarıyla onlara aktarılan, kısacası ideolojik formasyonlarını oluşturan bu ideolojik bileşenler, düzen partileri tarafından da sahiplenildiğinden ve temsil edildiğinden, kitlelerin bu partilerin tabanı olmalarını, bu partilere oy vermelerini, düzen partilerinin devletin yürütme gücünü oluşturmalarını sağlamaktadır. Olağan dönemlerde işçilerin ve kitlelerin sahip olduğu değerlerle ve motiflerle düzen partilerinin oluşturduğu ideolojik yelpaze örtüştüğünden, kitleler düzen partilerinin oy tabanını oluşturur.

Beşincisi; düzen partileri, sosyal demokratik liberalizm, dinci ve ırkçı gericilik, seküler milliyetçilik vb. gibi öğelerden oluşan bir politik yelpaze oluştursa da bir bütün olarak bakıldığında programları ve ideolojik vizyonları ile kapitalist toplumsal ilişkilerin devamlılığının sağlanmasında işlevlidir. Günümüzde düzen partilerinin ideolojik seslenmelerindeki farklar iyiden iyiye azalmış, bu partilerin söylemlerinde ortaklaşılan yanlar ise artmıştır.

Altıncısı; küçük kapitalistler ve büyük kapitalistler, tekelci olanlar ve tekel-dışında kalanlar fark etmeksizin, kapitalist sınıfın bütünü siyasi alanda birçok düzen partisi tarafından temsil edilirken, içlerinden biri ya da birkaçının göreceli olarak daha "demokrat" ya da reformist vizyona sahip olması, bu partiyi/partileri tarihsel olarak "ilerici" ve "devrimci" olarak görmeye neden olamaz.

Yedincisi; egemen ideoloji içerinde bilimsel düşüncelere, sekülerizme, halkçılığa, yurtseverliğe, haksızlığa uğrayanın yanında olmaya, mücadeleciliğe, kamuculuğa, ırkçılık karşıtlığına, adalete vb. çeşitli ideolojik motiflere de yer vardır. Emekçilerin sınıfsal çıkarlarını savunan sosyalistlerin, bu ideolojik değerlerin temsilcisi ve sahiplenicisi olduğu, bunlara tutarlı bir bütünlük verdiği bilinmektedir.

Kanımızca, sermaye sınıfının içerisindeki farklı kesimlerin, örneğin mali sermaye, sanayi sermayesi, ticaret sermayesi, KOBİ'ler gibi bölmelerin, birbirinden yalıtık ve ayrıksı olarak kavranması, aralarındaki girift ilişkiler ve çoğu durumda birinin aynı zamanda diğeri de olması yüzünden, yanlış olacaktır. Bu sermaye fraksiyonlarının aralarındaki rekabet ve çekişmelerin, siyasal düzlemde bazı partiler arasındaki farklar ve muhaliflikler olarak yansıdığını düşünmek, sağlıksız bir tür indirgemeciliktir. Düzen partilerinden hangisi olursa olsun bu partiler, sermaye sınıfının çıkarlarına aykırı bir politik programa ve perspektife sahip değildir. Aralarında ideolojik yönelimleri açısından mevcut olan farklar, içinde bulunulan tarihsel dönemin egemen ideolojisinin çeşitli bileşenleri arasındaki farklılıkları, yer yer de karşıtlıkları barındırır. Başka bir deyişle düzen partileri, egemen ideoloji yelpazesindeki farklı konumlara karşılık gelen politik programlara ve çizgilere sahiptir. Ancak ideolojik yelpazenin tamamının işlevi, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlamak, bu ilişkilerin her gün yeniden üretimine katılmaktır.

Kriz kesitlerinden çıkış dönemlerinde, düzen solu partilerinin söylemlerinin, vaatlerinin ve vizyonunun sermaye sınıfında ve emekçi kitlelerin beklentilerinde karşılık bulması ve bu partilerin, hükümete gelmesi görece daha kolaydır. Örneğin, yakın geçmişte Yunanistan'daki Syriza örneği hatırlanmalıdır. Fakat bu bir kural değildir. Pekâlâ, gerici-muhafazakâr bir parti ya da faşist bir parti de sermayenin ve halk kitlelerinin beklentilerine yanıt vererek, krizden çıkış sürecinde yürütme erkine sahip olabilir. Geçmişte Almanya'da Nasyonal Sosyalist Nazi partisinin siyasal iktidara gelme sürecinde olduğu gibi… Yine örneğin 1977'deki seçimlerde Karaoğlan'ın partisinin oylarını 8 puan artırıp birinci parti olması, emekçi halkın sahip olduğu egemen ideolojinin parçalı ve karşıtlıklar içeren yapısına daha büyük oranlarda halkçı/solcu değerlerin de sirayet etmiş olmasından kaynaklanmış, sermaye sınıfının toplumsal iktidarı açısından bu figürün bir emniyet supabı işlevini yerine getirmesiyle sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla şunu yazabiliriz: Bir düzen partisi, belirli bir üstün/başat konumdaki sermaye fraksiyonunun çıkarlarının savunusunu yaptığından hükümete gelmez. Egemen ideoloji yelpazesinin neresinde konumlanırsa konumlansın, genel olarak sermayenin dönemsel çıkarlarıyla uyumlu bir vizyona sahip olan, emekçi kitlelerin, mevcut hegemonya üretim araçlarıyla ve alışkanlıklarla sahip oldukları ideolojik yönelimlerle uyum tutturan, emekçilerin beklenti ve talepleriyle rezonansa giren bir düzen partisi, yürütme erkinin en güçlü adayı olmaktadır. Yoksa sermaye kesimleri arasındaki rekabet, siyasi partiler arasındaki çekişme olarak yansımamakta, birinin diğerini alt edip yürütmeye gelişi de sermaye fraksiyonlarından birinin diğeri üzerindeki mücadele başarısını temsil etmemektedir.

Günümüzde "mili sermaye", "tekel-dışı sermaye" olarak nitelenip, işçi sınıfının çıkarlarını temsil eden komünist hareket

ve partilerle ve ayrıca işçi sınıfının gelecekte sahip olacağı olası bir toplumsal hareket ile ittifak yapacak bir kapitalist sınıf fraksiyonu ve onu temsil eden bir düzen partisi bulunmamaktadır. Kapitalist sınıf tarihsel olarak gericileşmiş durumdadır. Onun çıkarlarını kollayan, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve sermayenin toplumsal egemenliğinin yeniden üretiminde işlevleri olan düzen partileri içerisinde bazı reformları savunan, sözüm ona diğerlerine göre daha "demokrat" görünen düzen partilerinin olması, onları ilerici yapmaz. Devrimci sınıf kapasitesine sahip proletarya ve onun politik temsilcisi komünist partiler, tek ilerici sınıf ve partidir. Bu sınıf ve partinin geleceğe doğru yürüyüşünde ortaklaşmaya çalışacağı ve üzerlerinde sınıf eksenli bir hegemonya oluşturması gereken toplumsal kesimler ve temsilcileri ise Türkiye özelinde kent ve kır yoksulları, Kürt emekçileri ile yoksulları, emekçi Aleviler, ekoloji hareketi, kadın hareketi gibi öğelerdir.

"Beyaz yakalılar" olarak adlandırılan toplumsal kesim, zaten proletaryanın bir bileşenidir. Kendi hesabına çalışan profesyonellere gelince… Onların ideolojik ve kültürel bağlanmaları ağırlıkla düzen partilerine olsa da yaşayacakları proleterleşme süreçleri ile birlikte ya da öncü komünist unsurlarla etkileşimleri sunucu, bilinçlerini geliştirip, yüzlerini komünist partilere dönmeleri mümkündür. Bu toplumsal kesim, ayrı bir sınıf oluşturmamaktadır. Bu kesime dâhil bireylerin çıkarı, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürmesinden yana olsa da bilinçlerinde/ideolojik perspektiflerinde değişim ve kırılmalar yaşanıp, komünist vizyona sahip olabilirler.

'Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç': Zinhar Olmaz!..

Sosyal demokrasi, emek-sermaye karşıtlığı dikkate alındığında, bir burjuva sınıf ideolojisi olarak devrimci-realist değil, reformist-pragmatik bir düzen ideolojisidir.

Sosyal demokrasi, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlikler, adaletsizlikler gibi kapitalist toplumsal formasyonlarda birer sonuç olan görüngülerin, siyasal ve ekonomik reformlarla tedricen ortadan kaldırılacağı görüşüyle karakterizedir. Bazı ülkelerdeyse, eşitsiz ve geç gelişen burjuva demokratik ilke ve kurumların geliştirilmesini savunur. Günümüzde Türkiye'de sosyal demokratik liberalizm, hem kapitalist toplumsal ilişkilerin tahripkâr sonuçlarının reformlarla yumuşatılmasını, hem de kapitalist demokrasinin ilke ve kurumlarının revizyonunu savunmaktadır.

Geçmişte sosyal devlet, piyasanın devlet eliyle düzenlenmesi ve karma ekonomi, 1929 bunalımından sonra, krizden çıkışın bir formülü olmuştur. Ayrıca bunlar, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarında, reel sosyalizme ve Avrupa'nın bazı ülkelerinde yeniden kitleselleşme eğilimi gösteren komünist partilere karşıtlıkla, işçi sınıfının burjuva demokrasisine rızasını inşa etmek üzere oluşturulan bir hegemonya projesinin bileşenleridir.

Sosyal demokrasinin altın çağı olan 2. Savaş-1980 arası dönemi karakterize eden Keynesçi sermaye birikim biçimi, uluslararası bir krizle birlikte yerini, 1980'lerden itibaren neo-liberalizme bırakmıştır. Kapitalistler ile proletarya arasındaki kısmi uzlaşmanın ürünü olan burjuva demokratik üstyapılar, böylelikle yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. 1990'larda reel sosyalizmin çözülmesiyle beraber, sosyal demokrasinin komünizme karşı koruma sağlayıcı işlevi de ortadan kalkınca, kapitalist sınıfın gözünde bu akım, demode olmuştur. "Kuyruklu yıldız" dünyadan uzaklaşmıştır.

Yaklaşık 40 yıllık neoliberal sermaye birikim sürecinin Türkiye ekonomisinde ve toplumsal ilişkilerde oluşturduğu tahribatın bazı sonuçları şunlardır: Toplumsal haklar emekçilerin ellerinden alınmış, piyasa ilişkilerinin kapsama alanı genişletilmiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik, piyasa

ilişkilerine açılıp, alınır-satılır meta haline getirilmiştir. Reel ücretler geriletilmiş, emekçilerin ücretleri genel olarak asgari ücret düzeyine doğru aşağıya çekilmiştir. Esnek çalışma yaygınlaştırılmıştır. Sendikasızlık genel bir kural haline getirilip, mevcut sendikal alanda sarı/yandaş sendikacılığın hegemonyası kurulmuştur. Devlet örgütlenmesi, açık şekilde sermayeye kaynak transfer mekanizmalarıyla çalışır hale getirilmiş ve şirketleşmiştir. Sosyal devlet tasfiye edilirken, güvenlik devleti ve otoriterizm tesis edilmiştir.

Artık neo-liberal politikalar uygulanmış, sermaye sınıfı adına "kestaneler ateşten alınmıştır." Türkiye'de bu "kestaneler"in çoğunu ateşten alan AKP'dir. Şimdi sermaye sınıfına ideolojisi ve vizyonu üzerinden bağlı olan sosyal demokrasinin, emekçi kesimlerde neo-liberal politikaların ve iktisadi krizin oluşturduğu huzursuzluğu ve rahatsızlığı soğurmaya dönük bir işlevle donanmış olarak, siyasal arenada yıldızı parlamaktadır. Yörüngesini tamamlayan "kuyruklu yıldız" Türkiye'den görülecek şekilde uzayın/tarihin derinliklerinden geri gelmektedir.

Sosyal adalet, yoksulluğu azaltma, "sosyal devlet" gibi vaatlerle emekçilere seslenen sosyal demokrasi, bir tür sosyal liberalizmi temsil etmektedir. Toplumsal eşitsizliklerin, yoksulluğun, yoksunlukların, hak kayıplarının, adaletsizliklerin nedeni, kapitalist toplumsal ilişkiler olduğundan, sosyal demokratik liberalizmin bu sonuçları tolere edilebilir kılması, ılımlaştırması mümkünse de ortadan kaldırması olanaksızdır. Sosyal demokrasinin önümüzdeki yıllarda kent lokantaları, ayni ve nakdi yardımlar vb. tüm hayırseverlik uygulamaları, "denize düşen yılana sarılır" örneğine benzer şekilde toplumumuzun yoksullaştırılan kesimleri tarafından beğenilir özelliktedir. Sosyal demokrat belediyelerin sadaka politikalarının, yoksunluklar ve yoksullukla boğuşan halkımız için palyatif (günü kurtaran, kalıcı olmayan) tedbirler olduğu açıksa da toplumumuzda etkisi yayılan bir sempati oluşturmaması mümkün değildir.

Sosyalist hareketin bu topraklarda güçlenmesi ve belirli bir cüsseye ulaşmasıyla, sosyal demokratik liberalizmin kapitalist devletin yürütme gücünü devralmaya yetecek kadar toplumsal onay alması birbirleriyle korelasyon gösteren olgulardır. Başka bir ifadeyle, sosyal demokrasinin toplumda hükümet olmaya yetecek kadar yaygın kabul görmesi, emeğin sermaye sınıfına karşı siyasal mücadelede elinin güçlenmesine bağlıdır ve bu güçlenme sosyalist hareketi de besler. Kapitalist sistemin koruyucu/muhafaza edici bir eğilimi olarak sosyal demokrasi, emekçi ve sosyalist harekette güçlenme süreçlerinin önünü almaya yönelik bir geri-bildirim mekanizması olarak devreye girmektedir. Sosyalist hareketin böylesi bir tarihsel kesitte, bağımsız siyasal varlığını koruması ve sosyal demokrasinin kuyruğuna takılmaması, onunla ittifak/iş birliği yapmaması yaşamsal önemdedir. Çünkü sosyalistlerin sosyal demokrasiye yakınlaşması, eylemlerde ve söylemde dayanışmaya gitmesi, CHP'nin toplumsal gücünü ve itibarını artırmaya yarayacaktır.

Öte yandan, bir parti-devlet olan AKP'nin ittifak güçleriyle birlikte geleneksel dinsel, milliyetçi, muhafazakâr ve liberal hegemonya oluşturucu mekanizmalarla ve popülist sağ politikalarla emekçilerin sıkıntılarını soğurması ve sermayenin siyasal ve toplumsal iktidarını sürdürmesi yakın-orta vadedeki ana eğilimdir. Hegemonyanın oluşturulmasında baskı, zorlama ve yasaklama gibi kapitalist demokrasilerin mütemmim cüzü (vazgeçilmez bileşeni) olan niteliklerin dozunda artışların olması olağandır. Çünkü iktidarın doğasında bu vardır.

Aydınlanmacı ve laik duyarlılıklara sahip emekçilerin, CHP'nin devletin ve toplumsal ilişkilerin dinselleştirilmesine karşı kılının kıpırdamadığını görmeleri gerekmektedir. Ülkemizde emekçileri bu partiye bağlanmaya sevk edecek, alışkanlıklar dışında, bir neden bulunmamaktadır. Bu parti, aydınlanmayı, laikliği, emperyalizmden bağımsızlığı, kamulaştırmayı, parasız, bilimsel ve laik eğitimi, emekçi halkların kardeşleşmesi ve birlikte

örgütlenmesini savunmamakta, bu nedenle emekçilerin çıkarlarının politik temsilciliğini yapmamaktadır. Bu partinin adında "halk" kelimesi vardır, fakat halkçı değildir.

CHP'nin sola, sosyalizme doğru çekilmesi uğraşısı ise tamamen beyhude (anlamsız) bir çabadır. Bunun olmasının sosyalist ve emekçi hareket güçlenmedikçe mümkünatı da yoktur. CHP'nin politik ufku, has bir burjuva ideolojisi olan liberalizmle sınırlıdır.

Öyleyse, sosyalistler sosyal demokrasiyle flört etmekten, “kuyruklu yıldız altında bir izdivaç”tan uzak durmalıdır.

Enternasyonalizm, Milliyetçilik ve Yurtseverlik

Siyaset bilimi alanında enternasyonalizm, milliyetçilik ve yurtseverlik gibi kavramlar sıkça birbirine karıştırılır ve bu durum, özellikle öğrenciler için kafa karışıklığına yol açabilir. Amacımız, bu üç kavramın temel içeriklerini, aralarındaki farkları ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktır.

1. Temel Kavram: Enternasyonalizm Nedir?

Tanım ve Köken

Enternasyonalizm, en temel tanımıyla "farklı ülkelere dağılmış emekçi halkların çıkarlarının ortak olduğu ve geleceklerinin birleşeceği inancı" üzerine kuruludur. Bu düşüncenin kökenleri, Büyük Fransız Devrimi'nin **"insanların kardeşliği"** fikrine dayansa da, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'daki **"bütün ülkelerin proleterleri, birleşin"** çağrısıyla birlikte somut ve gerçekçi bir sınıfsal temele oturtulmuştur.

Temel İlke ve Uygulama

Enternasyonalizm, tanımının bir gereği olarak, dünya sosyalist devrimi sürecinde komünist parti ve hareketlerin birlikte ve dayanışma içinde hareket etmesini ifade eder. Bu küresel

devrim süreci, her ülkedeki proletaryanın öncelikle kendi kapitalist sınıfına karşı verdiği ulusal ölçekteki mücadelelerin başarıya ulaşmasıyla ilerler. Dolayısıyla, ulusal düzeydeki sosyalizm mücadeleleri, işçi sınıfının dünya çapındaki ortak çıkarlarıyla uyumlu olmak zorunda olan, enternasyonalist sürecin ayrılmaz bir parçasıdır.

Peki, enternasyonalizmin bu küresel sınıf dayanışması ilkesi, sınırları ve ulusal kimliği merkeze alan milliyetçilik ideolojisiyle nasıl bir ilişki içindedir?

2. Karşıtlık İlişkisi: Enternasyonalizm Neden Milliyetçiliği Dışlar?

Temel Çatışma Noktası

Enternasyonalizm, milliyetçiliği temelden dışlar ve reddeder. Çünkü milliyetçilik, "emekçilerin dünya çapındaki çıkarlarına aykırı" bir ideolojidir.

Tarihsel Örnek: II. Enternasyonal'in Çöküşü

Bu karşıtlığın en somut örneklerinden biri, II. Enternasyonal'in çöküş sürecinde yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Almanya'daki sosyalistler, kendi ülkelerinin savaşa girmesi yönünde tutum almışlardır. Bu tavır, işçi sınıfının uluslararası dayanışması yerine, "farklı ülkelerdeki işçilerin ulusal üniformalarla savaş meydanlarında birbirini boğazlamasını" savunmak anlamına geliyordu. Buna karşılık Rosa Luxemburg ve Lenin gibi enternasyonalist liderler savaşa karşı çıkarak, her ülkedeki işçilerin kendi egemen sınıflarının yenilgisini savunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu olay, enternasyonalizm ile milliyetçilik arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı açıkça gözler önüne sermiştir.

Enternasyonalizmin milliyetçiliği bu kadar net bir şekilde reddetmesi, akla şu soruyu getiriyor: Acaba ülkesini sevmek anlamına gelen yurtseverlik de aynı şekilde dışlanır mı?

3. Uyumluluk İlişkisi: Enternasyonalizm ve Yurtseverlik Bir Arada Olabilir mi?

Temel Uyum Noktası

Enternasyonalizm, yurtseverliği dışlamaz. Aksine, belirli bir tanım çerçevesinde onu kapsayabilir.

Yurtseverliğin Tanımı ve İçerdiği Değerler

Enternasyonalist bakış açısıyla yurtseverlik, "sosyalistlerin ülkelerini ve emekçi halkını sevmesi" anlamına gelir ve emperyalizme karşıt bir tutum barındırır. Bu uyumun temelinde, enternasyonalizmin kendi şemsiyesi altında barındırdığı değerler yatar:

• Barış yanlısı olmak

• Anti-militarizm

• Anti-emperyalizm

Dolayısıyla yurtseverlik, milliyetçilikten ayrılarak, emperyalizme karşı verilen mücadelenin bir bileşenidir ve enternasyonalizmin anti-emperyalist ilkesiyle örtüşür.

Şimdiye kadar incelenen bu üç kavramın temel özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri daha net görebilmek için, karşılaştırmalı bir tablo üzerinden ilerleyelim.

4. Kavramları Karşılaştırma Tablosu

Aşağıdaki tablo, üç kavramın temel odak noktalarını ve enternasyonalizmle olan ilişkilerini özetlemektedir.

Kavram	Temel İlke / Odak Noktası	Enternasyonalizmle İlişkisi
Enternasyonalizm	**Sınıf birliği:** Dünya emekçilerinin çıkarları ortaktır ve ulusal sınırların üzerindedir.	*Referans Kavram*
Milliyetçilik	**Ulus birliği:** Ulusal çıkarlar, diğer tüm çıkarlardan (sınıf dahil) üstündür.	**Dışlar ve Reddeder:** Emekçileri birbirine düşman ederek dünya çapındaki çıkarlarına zarar verir.
Yurtseverlik	**Halk sevgisi ve anti-emperyalizm:** Ülkeyi ve emekçi halkı sevmek; emperyalizme karşı durmak.	**Dışlamaz ve Kapsar:** Anti-emperyalist bir tutum olduğu için enternasyonalist mücadeleyle uyumludur.

5. Sonuç: Temel Ayrım Noktaları

Bu karşılaştırmalı analiz, üç kavram arasındaki temel farkları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Enternasyonalizm, milliyetçilik ve yurtseverlik arasındaki ilişkiyi anlamak için aşağıdaki temel içgörüler akılda tutulmalıdır:

1. Sınıf vs. Ulus: Temel ayrım, referans noktasındadır. Enternasyonalizm dünyayı **sınıf** temelinde bölerken, milliyetçilik **ulus** temelinde böler.

2. Karşıtlık: Enternasyonalizm, işçileri “ulusal çıkarlar” adına birbirine düşman ettiği gerekçesiyle milliyetçiliği kategorik olarak reddeder.

3. Uyumluluk: Enternasyonalizm, emperyalizme karşı bir duruş içerdiği ve emekçi halkın sevgisine dayandığı sürece yurtseverliği olumlar ve kendi mücadelesinin anlamlı bir parçası olarak görür.

Halkçılık Üzerine Tezler

Bazı saptamalarda bulunup, bunlar üzerine ileri süreceğimiz tezlerle ilerleyelim.

İngilizce populism, Fransızca populisme, Almanca populismus, Latince "populus" kelimesinden köken alır. Örneğin, İngilizcedeki "people" kelimesinin kökeninde bu kelime bulunur. "People"ın, insanlar, topluluk, kişilerin toplamı gibi anlamları var. Türkçedeki "halk" kelimesiyse Arapçadan gelir. "Yaratma" anlamı da olan halk kelimesiyle, eski İngilizce "folc" (günümüz İngilizcesinde "folk"), Almanca "volk" kelimelerinin telaffuzu/artikülasyonu birbirine benzer. Halklar, kültürleri/yaşayış biçimleriyle tanımlanır. Ulus (millet) kavramının soy grubu ve etnik birim şeklindeki eski anlamından (orta çağ Almancasında "natie"), bugünkü modern ve politik anlamıyla kullanımına geçiş ("nation"), Amerikan ve Fransız Devrimleri'yle birlikte ulus-devletlerin oluşumu sürecinde gerçekleşirken, halklar tarihin erken dönemlerinden beri birbirleriyle kaynaşmalar oluşturarak var olmuştur. Uluslar politik olarak oluşturulmuşken, halklar kendi özgün kültürleriyle yaşaya gelmiştir. Şimdi tezimizi yazabiliriz.

Tez 1: Her ne kadar "populism", Türkçe'ye "halkçılık" olarak çevrilebiliyorsa da bu iki kavramın köklerinin anlamı tam olarak örtüşmemektedir.

Denilebilir ki, etimolojiyle uğraşarak, bu görüşler/ilkeler hakkında hüküm ileri sürülemez. Olabilir. Öyleyse biraz daha ileri giderek irdelemeye devam edelim.

Popülizm, birçok insanın gözünde “ucuz halkçılık”, “halk dalkavukluğu”, “ağza bir parmak bal çalmak” gibi pejoratif anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kelimenin anlamı bozulmuş ve geçici refah/düzelme sağlayan, gerçekçi bir çözüm üretmeyen, statükocu olup sorunlara köklü (radikal) çözümler getirmeyen, planlama içermeyen, geleceği düşünmeden günü kurtarmaya yarayan uygulamalara, politikalara da popülist denir duruma gelinmiştir. Sempati toplamak ve onaylanmak için kullanılan retoriğe, burjuva politikacıların ilkesiz tavırlarına, kitleyi maniple etmeye çalışmak için ona hoş görünmeye “popülizm” denmektedir. Halkın dini duygularının sömürüsü, cuma namazlarına gitmeyi bir gösteriye çevirme, gecekondularda oturanlara tapu dağıtma, hayırseverlik şovları ve sadaka uygulamaları vb. bunların hepsi “burjuva popülist” tavırlardır. Burjuva popülizminin özü, halkı aptal yerine koymaktır. Öyleyse tezimize geçelim.

Tez 2: “Sosyalist halkçılık”, “burjuva popülizmi”ne karşı konumlanır ve onu teşhir eder. Sosyalist halkçılar, ne kadar çürütülmeye çalışılsa da, halklarımızın erdemleri olduğuna inanır, siyasi meşruiyetini halkın çıkarlarına dayandırır. Sosyalist halkçılık, halkın yararını gözeten çözümlerinde realisttir, devrimcidir. Halklarımız sosyalizme layıktır. Yozlaşmış politikacılardan ve sömürücü patronlardan, bu elitlerden, emekçi halkımız kurtulmalıdır.

Popülizm, farklı politik hareketleri, devlet politikalarını ve ideolojileri nitelemede kullanıldığından, anlamı değişken bir kavramdır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Kuzey Amerika’da çiftçilerin taleplerini dile getiren hareketler, 1870-80’lerin Rusya’sındaki Narodnizm (“narod”, halk anlamındadır), Latin Amerika ülkelerindeki devlet ideolojilerinden biri olan Peronizm, yine bir devlet ideolojisi olarak Tanzanya’daki ulusal gelişme görüşü, popülizm başlığı altında toplanır (Marksist Düşünce Sözlüğü, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2002, s. 464-465). Bu

topraklara gelirsek Ziya Gökalp'in "halkçılık" anlayışı, özü korunarak Kemalist ideolojiye aktarılmıştır. Bu öz, mesleklerin var olduğunu kabul edip, halkı sınıfların olmadığı bir toplam saymaktır. Kemalist ideolojide halkçılığın, kanun önünde biçimsel eşitliği, ulusal egemenliği ve bağımsızlığı kapsadığı anlatılır. Kapitalizm ve emperyalizm koşullarında, bunların anlamı olanaklarda eşitsizlik, burjuva egemenliği ve emperyalizme bağımlılıktır. Kemalist halkçılığın yarım yüzyıldan fazla bir zamandır demode durumda olduğu, "altı ok" amblemli partinin günümüzde tuzu kuru orta tabakalardan oluşan bir taban dışında geniş halk kesimlerine seslenmediği bilinmektedir.

Tez 3: Bizim halkçılığımız, sosyalist ideolojinin bir bileşenidir. Bu toprakların sosyalist hareketinin özgün bir üretimi olacaksa, bu ilkenin adında "halkçılık" kelimesi olmalıdır.

20. yüzyılın başlarında beliren, halkta iyi ve güzel olan ne varsa onu bulup, ortaya çıkarma felsefesine sahip edebi okula da "popülizm" denmektedir. Bu ekolün, küçümsenen işlerle uğraşanların özelliklerini yansıttığı ve "aydın"ların özenli tavrına karşı olduğu belirtilir. Bu noktadan esinlenerek tezimizi ortaya koyalım.

Tez 4: Sosyalist halkçılık, halkın arasında yaşayan ideolojik ve kültürel sağlıklı motifleri, değerleri içerir. Hak arama, haksızlığa karşı çıkma, mücadelecilik, ezilenin yanında olma, başkaldırı, ortaklaşma, adalet gibi sosyalizan kavramların dağarcığımızda yeri vardır (benzer bir değerlendirme için şu makaleye bakınız: Metin Çulhaoğlu, "Populizm" veya "Halkçılık": Bir Kavramın Tarihsel ve Güncel Uzanımları, Gelenek 102, s. 21-31). Sosyalist halkçılık, halk kültürünün sağlıklı tüm öğelerini benimser. Öyle ki, sağlıklı atasözlerini, Karagöz-Hacivat gölge oyununu, Nasrettin Hoca fıkralarını dahi sahiplenir. Örneğin Pir Sultan Abdal'ın, Karacaoğlan'ın, Dadaloğlu'nun ve diğerlerinin sahiplenilmesi gerektiğini burada hatırlatmaya gerek var mıdır?..

Öte yandan sömürü düzenine hizmet eden günümüz aydıncıklarını eleştirmek, sağlıklı üretimleri olan aydınları fildişi kulelerinden dışarı çıkmaya çağırmak birer görevdir.

Marksizm ve sosyalizm, ilk oluşumunda 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sının ürünüdür. Marksizm, materyalizm, aydınlanmacılık, sosyalizmin eşitlik ve özgürlük gibi temaları, vazgeçilemez evrensel konulardır. Ancak, her ülkede sosyalist ideolojinin sui generis (kendine özgü) özellikleri vardır.

Tez 5: Fikirler düzleminde, "batı" ve "doğu" diye bir ayrım yapılmamalıdır. Nerede ortaya çıkmış olursa olsun, ilerici kavram ve fikirler değerlidir. Yapılması gereken, bu topraklardan sosyalist ideolojiye özgün ve ayrıca Marksizm'e evrensel katkılar oluşturmaktır. Ülkemizde sosyalist ideolojinin içermesi zorunlu birçok değer, "halkçılık" başlığı altında toplanır. Bunun yanı sıra, bu toprakların yaratılarına yabancı kalmamız da mümkün değildir. Örnek olsun, biz Osmanlıcayı, divan edebiyatını, sanat müziğini, tarihçiliği gericiliğe bırakmayız/bırakmamalıyız.

Daha değerlendirilecek birçok alt başlık varsa da, son bir tezle bitirelim.

Tez 6: Halkçılık, emekçi halkımızın total iyiliğini, yararını düşünmektir. Bu sosyalist devrimcilikle olanaklıdır. Teorik gelişkinliğin, bir tür "elitizm" sayılması yanlıştır. Asıl elitizm, halkın arasında somut araçlarla var olmamaktır. Halkçılıkla öncülük, karşıtlık oluşturmamaktadır aksine bunlar arasında uyum ve tümlenme vardır. İhtiyacımız "araçlar" (lokaller, kültür evleri vb.) yaratmak ve sayısını artırmaktır.

Tez 7: Sosyalist halkçılık, sosyalist ideolojinin bu topraklara özgü sağlıklı ve solla ilişkilenen değerleri, temaları ve motifleri içermesi ve yeniden anlamlandırıp, anlamlarını değiştirmesiyle yürütülecek siyasal ve ideolojik mücadelede bir tarzdır. Başka bir ifadeyle, bu topraklarda sosyalizm mücadelesi ve sosyalist

ideoloji, “yerlileşmelidir” (Metin Çulhaoğlu, Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu, 2. Basım, YGS Yayınları, s. 337). Egemen ideolojinin ya da ortak duyunun parçalı, karşıtlıklar ve tutarsızlıklar içeren, heterojen içeriğindeki sağduyu öğeleri, realist, rasyonel, sola açık motifleri ve kimi uçunan (sublime olan) temaları (örneğin laiklik/sekülerizm, aydınlanmacılık, adalet, sosyal haklar anlayışı, insanların kardeşliği, anti-şovenizm, yardımlaşma/dayanışma, mücadelecilik gibi) sahiplenilerek, sosyalist ideolojinin bütünlüğüne dâhil edilmeli, gerektiği ölçüde anlamsal kaydırmalar yapılmalı, bütünlüğün diğer öğeleriyle uyumlu bağlantılar kurulmalıdır.

Tez 8: Sosyalist halkçılık, aynı zamanda bir örgütlenme ilkesi ya da biçimi olarak da görülmelidir. Halkçılık bir örgütlenme ilkesi olarak, emekçilerin, sadece işyerlerindeki sorunlarının kapitalizmle ve siyasal iktidarla ilişkilendirilmesiyle yetinme yerine, okulda, mahallede, çarşı-pazarda, sokakta, kulüpler, dernekler, kültür/halk evleri gibi karşı-hegemonya oluşturucu ara yüz örgütlenmeleri kullanarak, içinde sorunların boy verdiği toplumun kılcal damarlarına ulaşıp, emekçi nüfusun farklı bölmelerini kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmektir. Bu nedenle sosyalist halkçılık, uvriyerizmin, elitizmin, konformizmin karşısında konumlanır.

Milliyetçiliğin Panzehiri Yurtseverlik ve Halkçılık

Burjuva milliyetçiliği, ulus-devletlerin oluşumuyla birlikte tarih sahnesinde belirmiştir. Ulus/millet, oluşumları sırasında kapitalist devletlere bağlılık gösteren coğrafi olarak belirli bir ülkeyle sınırlanan halklar topluluğunu anlatmaktadır.

Bize göre uluslar, ulus-devletlerden ayrı olarak incelenemez. Ulus, özünde bir ülke ölçeğinde siyasal iktidara bağlı insan topluluğudur. Ülkeler ölçeğinde insanların siyasal iktidara

bağlılıkları ve bağlanmaları, egemen ideoloji[210] kapsamındaki "milli" olarak adlandırılan kültürel değerlere, fikirlere ve duygulara sahip olmaları üzerinden sağlanır. "Ulusal" ya da "milli" değerlerin, duygulanımların, davranış kalıplarının ve fikirlerin işlevi, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının yeniden üretimine katılmak, bu iktidarın sürdürülmesini sağlamaktır. Kapitalist sınıfın siyasal ve toplumsal iktidarının yeniden üretilmesinde, milliyetçi ideoloji bir hegemonya oluşturucu unsurdur.

Uluslar, belirli ulusal bilinç biçimleri ile "milli" kimliklere sahip insan topluluklarıdır. Oluşumları ve her gün yeniden üretilmeleri için belirli ideolojik düşünce, duygu ve davranış kalıplarına gereksinim vardır. Bir ülkedeki siyasal iktidara bağlanmayı sağlayan başlıca ideolojik kümelenme, ulus bilincidir. Ulus günümüzde, kapitalist devletin siyasal egemenliği altında yaşayan insan topluluğudur. Gelecekte ise, sosyalist devlete bağlanan üreticilerden oluşacak toplumu anlatır.

"Milli kimliğin", dinsel inanç ve "ırk" birliği (toplumsal gerçeklikte "ırklar" yoktur, "ırk ideolojik bir kodlamadır), abartma ve uydurmanın işlevsel olduğu ortak bir tarih anlayışı gibi unsurlarla zihinlerde oluşturulduğu görülmelidir. Geçmiş zaferlerin, kurtuluş günlerinin, "milli" liderlerin askeri başarılarının hatırlatıldığı belirli özel günlerin saptanması ve bu günlerde törenlerin düzenlenmesi, okullardaki eğitim süreci, vatanseverlik

---

210 Egemen ideoloji, toplumda yaygın olan ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinde ideolojik egemenlik/iktidar oluşumuna katılan ideolojik öğeler birliğidir. Egemen ideolojinin kapsamında realist ideolojik motifler, sağduyu öğeleri de dinci ve milliyetçi, liberal ideolojik motif ve temalarla birlikte parçalı, karşıtlıklar içerecek şekilde, muğlâk anlamlarıyla bulunur. Resmî ideoloji ise, kapitalist devlet personelinin birliğini ve sürekliliğini sağlayan, toplumdaki egemen ideolojinin bazı öğelerinin devlet içerisinde aldığı formdur.

duygusuyla yüklü edebi eserlerin okunmasının teşviki de yine "milli kimliğin" oluşumuna katılır.

Milliyetçi ideolojinin söylemlerinde kapitalist sınıfın çıkarları, toplumun çıkarınaymış gibi sunulur. Bir örnek verelim. "Türkiye'de üretilmiştir" demek yerine "Türk malı" olarak lanse edilen TOGG adlı araba, "milli ve yerli" olmakla gurur kaynağı olarak algılanır ve toplumun öyle algılaması sağlanmaya çalışılır. Oysa bir malın, Türklüğü ya da ecnebiliğinden bahsetmek, bu malın emekçi halkların kullanımı açısından kolayca ulaşılabilir olmamasının, ancak para vererek sahip olunabilecek bir özel mülk olmasının, patronların Türkiyeli emekçilerin/mühendislerin ürettiği bu malın yurtiçi ve dışı satışıyla karlarına kar katacaklarının üzerini örtmektedir. TOGG'un üretimi ve dağıtımı kamulaştırıldığında, emekçi halklarımızın malı olacaktır. "Milli ve yerli" söylemi emekçiler tarafından sahiplenildiğinde, gerçekte olan-biten görülmemektedir.

Milliyetçiliğin panzehiri halkçılık ve yurtseverliktir.

İslamcı ya da seküler Türkçülüğe karşı, yaşadığımız topraklarda, yurdumuzda, Anadolu'da emekçi halkların kaynaşmış ve birlikte iç içe yaşadığı bilinmekte, sağlıklı birçok kültürel ve ideolojik değere sahip olduğu görülmektedir. Sosyalist halkçılık, halkın arasında var olan ideolojik ve kültürel sağlıklı motifleri, değerleri sahiplenmek ve işleyip geliştirmektir. Halklarımız arasında gözlenen hak arama, haksızlığa karşı çıkma, mücadelecilik, ezilenin yanında olma, başkaldırı, ortaklaşma, adalet gibi sola açık kavramların dağarcığımızda yeri vardır.

Halk, emekçi insanlardan oluşur ve nesnel bir gerçekliktir. Millet/ulus ise, insanların zihinlerinde inşa edilen bir hayali topluluktur. Milliyetçilik, farklı halkların var olduğunun özerini örtmekle kalmaz, patronlar ile emekçileri "aynı gemide"

algılatmaya çalışır, emekçilerin çıkarlarının kapitalistlerin çıkarlarına karşıt olduğunu inkâr eder.

Öte yandan bugünden emekçilerin ulusal çıkarları olduğunu öne sürmek, bu çıkarların savunusunu yapmak gerekmektedir. Gelecekte sosyalist devlete siyasal bağlanma gösterecek olan ulusumuzun üreticileri/emekçileri, şimdiden, kapitalist rejimde çıkarlarının, ulusumuzun çıkarları olduğunu söylemelidir. Bir örnek verelim. Ülkemizin üç tarafı denizlerle çevrili kıyılarından biz emekçiler yararlanamıyoruz. Özel mülkiyet altındaki otellerin patronları, sahil beldelerimizde tatil yapma olanağımızı engelliyor. Emekçilerin ulusal çıkarı, kendi iktidarlarında bu otellerin kamulaştırılmasıdır. Aslında bizim olanı istiyoruz. Bu ülke/memleket bizim ve üzerindeki zenginlikler biz emekçilerin olmalıdır. Zenginlikleri üreten biz emekçilersek, sahipleri ve kullananları da biz olmalıyız.

Yurtseverlik (patriotizm) ise, ülkemizi üzerinde yaşayan emekçi halklarla birlikte sevmektir. Ülkemiz halklarının çıkarlarını savunmaktır. Ülkemizin emperyalist bağımlılık ilişkileri içerisinde tutulmasına itiraz etmektir. Ülkemizin bağımsızlığını savunmaktır, eş deyişle bağımsızlıkçılıktır. Kapitalizm yıkılmadan, emperyalist ilişkilerden bağımsızlaşmak ise mümkün değildir.

Aktüel bir-iki örnek vererek bu yazıyı noktalayalım. Örneğin Türkiye kadın voleybol takımının başarısı, bizi (emekçileri, emekçi halkları) gururlandırır ve sevindirir. Bu takım “milli” olduğu için, böyle kodlandığı için değil, ülkemiz emekçilerini, emekçi halklarını ve dolayısıyla ülkemizi temsil ettiği için böyledir. Örneğin Atatürk’ü sevmek ve yaptıklarını anlamlandırmak, milliyetçilerde ve sosyalist devrimcilerde farklıdır. Sosyalist halkçılar ve yurtseverler, Atatürk’ü bir devrimci olduğu için ve ülkemiz halklarının kurtuluşuna liderlik yaptığı için, Cumhuriyet’in kuruluşunda ve sonrasında ilerici reformların yaşama geçirilmesinde öncü bir tarihsel kişilik

olduğu için severler. Fakat elbette kapitalist Cumhuriyet, uluslaşma sürecinde Kürt halkının kapsanmasındaki başarısızlığıyla, liberalizmi benimsemesiyle, toplumsal aydınlanmayı yeterince sağlayamamasıyla, komünizm karşıtlığıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Günümüzde Türkiye solunun ideolojik/siyasal mücadelesinde, dincileşmeye ve milliyetçiliğe karşı sosyalist halkçılık ve yurtseverlik ile sekülerizm/laiklik savunusu yaşamsal önemdedir.

Marksizm, Sosyalizm ve Din

Sosyalist ideolojinin, din karşısında tutumu nedir? Laiklik ve sekülerizm mücadelelerinin kapsamında neler var? "Diyanet kapatılsın" demek, ne derecede doğru? Türkiye sosyalist hareketinin bu sorulara bugüne kadar vermiş olduğu yanıtların oluşturduğu bir birikim var. Gelin birlikte bakalım…

i. Marksistler dine karşı mıdır?

Marksistler, dini üreten "dünyaya", sömürü ilişkilerine karşıdır. Eşitsiz toplumsal ilişkilerin zemini üzerinde her gün yeniden üretilen dinsel fikirlerin ve duyguların kendisiyle uğraşmazlar. Din, bireylerin vicdanında özgürce inanıp inanmamakta serbest olmaları gereken bir maneviyat alanıdır. Devlet ya da başka örgütlenmeler, bireylere dini düşünceleri ve duyguları empoze etmemelidir. Emekçilerin sosyalist iktidarında, bireyler seçtikleri dini vicdanlarında ve pratikte dilediğince yaşayacaktır. Herhangi bir dine inanmama hakları da olacaktır. Bugün var olmayan inanç özgürlüğü, sosyalizmde mümkün olacak, insanlara çocukluklarında bilimsel ve yeterli bir eğitim verildikten sonra inançlarını seçme hakkı tanınacaktır. Öte yandan, sosyalizmde dini referans alan siyasal ve iktisadi örgütlenmelere izin verilmez.

Günümüzde din Türkiye'de siyasal bir mesele durumundadır. Kapitalist devlet ve mikro-iktidar odakları olan tarikatlar birlikte

çalışmakta, bürokrasideki kadrolaşma tarikatlar üzerinden sağlanmakta, Diyanet İşleri Başkanlığı yürütme gücünün politikalarının meşrulaştırılmasında rol almakta, eğitim politikaları gerici ideolojik motiflerin gençler arasında kök salması ve yaygınlaşması doğrultusunda belirlenmekte, bir din olan İslam'ın değerleri siyasal alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Oysa din, siyasal alandan tamamen çekilmeli, toplumsal politikalar kamu yararının gerekleri doğrultusunda bilimsel ilkeler saptanarak ve planlamalar yapılarak belirlenmeli, dinin yeri sadece bireyin maneviyat alanında kalmalıdır.

Peki, birer ideoloji olarak dinlerin toplumsal işlevi nedir? Tarih boyunca dinlerin, toplumsal yaşam içerisindeki işlevlerine bakıldığında, biat kültürü oluşturma, öteki dünyaya havale etme, tevekkül, teselli bulma, avunma, sığınma, yokluklara ve adaletsizliklere katlanma, kadercilik, eşitsizlikleri meşrulaştırma gibi fonksiyonlarla var oldukları görülür. Siyasal iktidarların yeniden üretimi dâhilinde toplumsal onayın alınmasında, sömürü ilişkilerine katlanılmasında, dinsel ideolojilerin işlevleri vardır. Hıristiyanlığın doğuşunda ve Almanya'da 16. yüzyıldaki köylü isyanları döneminde yaşananlar ise, dinin ilerici de olabildiğini değil, ezilenlerin/en alttakilerin toplumsal istek ve özlemlerinin, çıkarlarının dile getirilmesinde, statükoya karşı protestolarında dinsel değer ve motifleri kullanabildiklerini gösterir.

Günümüzde dindar emekçilere ulaşmak için sosyalistlerin dinsel değerleri ve motifleri bile isteye politik üretimlerinde kullanması doğru olmayacaktır. Fakat bu durum, emekçilerin dini değerlerine saygılı olmayı dışlamaz. Örneğin günlük yaşamda bir emekçinin selamına ya da duasına dinsel kavramlarla karşılık vermek yadırganacak bir durum değildir. Sosyalistlerin mücadelelerinde din-karşıtlığı ya da din-yandaşlığı bulunmaz. İnsanların dini düşünce ve duygulardan özgürleşmesi için, önce mevcut toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi gereklidir. Mevcut

toplumsal ilişkilerin onaylanmasına, benimsenmesine yarayan bir ideoloji olarak din, ancak toplumsal ilişkilerde köklü bir alt-üst olma yaşandığında kendine varlık zemini bulamamaya başlar. Bu tarihe kadar toplumsal mücadelelerde bilimsel düşünüşün ve aydınlanmanın değerlerini ve ilkelerini referans almak ve yaygınlaştırmaya çalışmaksa elbette gereklidir.

Birçok inanç sistemi ya da ideoloji, ahlaktan, erdemlerden, eşitlikten, adaletten vb. bahseder. Fikirleri ve bu arada dinleri değerlendirirken, ne dediklerine bakılmasının yerine, pratikte bu inanç sistemlerinin işlevi/rolü nedir, bu dikkate alınmalıdır. İnanç sistemlerinin, dinlerin, ideolojilerin belirli işlevleri vardır ve bu durum, onların gerçekliğini oluşturur. İlericilerin ideolojik dağarcığındaki değerler ve ilkelerle, dinlerin aynı/benzer kelimelerle ifade ettikleri değerler özdeş anlamlara sahip değildir. İlericiliğin değer ve motiflerinin anlamları, sahip olduğu işlevler ve yönlendirdikleri hedefler farklıdır. Dinsel söylemler içerisinde bulunan “eşitlikçi” vurgular, “kardeşlik ruhu”, “adalet”, “hak” vb. değer ve kavramların anlamları, ilerici motiflerinkinden başkadır. Farklı anlamlara sahip kavramları ve değerleri kapsayan sosyalist ideoloji, bütününde farklı bir işleve sahiptir. İlericiler, toplumda ortak duyuda bulunan, egemen ideolojinin bileşeni olan bu değerleri ve kavramları dönüştürmeye, yeniden anlamlandırmaya, başka bir doğrultuda kullanılmaları için anlamlarını başkalaştırmaya çalışır.

Dinsel değerlerin, duyguların, düşüncelerin emekçilerce anlamı, kullanımı farklıdır, din bezirgânlarının, dinci sermayedarların ve partilerin bunları kullanımı ve bu bireylerdeki işlevleri farklı… Sosyalistlerin, emekçi halkların dindarlığıyla, dinsel değerleri ve motifleriyle ilgili bir sorunu yoktur. Onları aydınlatmaktan ve ilerici değerlerle buluşturmaktan başka… İlericiler, kapitalistlerin ve düzen politikacılarının dini kullanmalarına, dini siyasallaştırmalarına, toplumsal ilişkileri ve devletin işleyişini dinsel kurallara göre biçimlendirmeye çalışmalarına itiraz eder.

ii. Laiklik ve sekülerizm

Laiklik, devletin ve hukukun dinsel kurallardan ve değerlerden bağımsızlaşmasıdır. Dinin, devlete karışmamasıdır. Sosyalist Türkiye'de devlet ve hukuk, laiklik ilkesine göre düzenlenmiş bir işleyişe ve organizasyona, eş deyişle yapıya sahip olacaktır. Bu durum, sosyalist devletin dinlere dair bir politikasının olmadığı anlamına gelmez. Sosyalizmde, toplumun aydınlanması ve sekülerleşmesi yönündeki çalışmalarda ve politikalarda, devletin yönlendirici ve belirleyici bir etkisi olacaktır. Örneğin din görevlilerinin ve ibadethanelerin sayısının belirlenmesi, dinlerin oluşması ve içeriklerindeki evrimlerin, tarihlerinin eğitim sistemi ve kültür araçlarıyla topluma anlatılması, kamusal bir TV kanalı üzerinden dinler konusunda eğitici yayınlar yapılması gereklidir. Çünkü laik bir devlet, dini pratikleri denetler ve sekülerleşme eğilimini güçlendirir.

Sekülerizm, "doğaüstüne dair öğretilerin (ve bu arada dinin) bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması"[1] demektir. Sekülerizm, toplumun aydınlanma düzeyini yansıtır. Toplumda dinsel pratiklere ve değerlere kayıtsızlık, onlarla bağlantısızlık anlamına gelir. Kişiler ve kitleler, laik değil, seküler olabilir. Sosyalizmde dinin kişisel bir vicdan meselesi olarak kabul edilişi, toplumun sekülerleşmesi ve aydınlanması sürecinde gerçekleşir.

Türkiye'de tüm vakitlerin namazını kılanların oranı yüzde 24,4 olarak belirtilmiştir. Türkiye'nin yüzde 70'inin namaz kılmadığı, düzenli namaz kıldığını söyleyenlerin de yüzde 70'inin sabah namazına kalkamadığı belirtilmektedir.[2] Bu örnek istatistik veri, Türkiye'de seküler kültürün azımsanmayacak derecede kültürel genlerde (memlerde) kökleşmiş bulunduğunu göstermektedir. Özgürlüklere ve seküler yaşam tarzına dönük müdahalelere karşı bir isyan olan Gezi Ayaklanması da hafızalardadır. Geleceğe miras kalacak olan bu seküler kültür,

sosyalizmde giderek gelişecek ve toplumsal aydınlanma politikalarıyla birlikte yaygınlaşacaktır.

Evet, laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Fakat laiklik, toplumsal aydınlanma politikalarıyla birlikte olmazsa gericilik tarafından fethedilir. Türkiye'de olan işte budur… Toplumsal aydınlanma, devletin laiklik ilkesini tamamlar. Bilimsel düşünce ve aydınlanmacı kültürel değerler bir toplumda geriliyorsa ve devlet eliyle dinsel düşünceler, değerlerin yaygınlaşmasının önü açılıyorsa, o ülkede devletin laik olduğu söylenemez.

iii. Sosyalist Türkiye'de 'Diyanet'e ne olacak?

Dolandırmadan yazalım: Diyanet İşleri Başkanlığı, sosyalist Türkiye'de kapatılmayacak, dönüştürülecek, bütçesi ve örgütlenmesi ihtiyaçlar oranında küçültülecek, işlevleri yeniden tanımlanacaktır. Maneviyat Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılabilecek bu devlet kurumu, toplumumuzun farklı din ve inançlarına ait manevi değerlerine dönük referans çerçevesi olacaktır.

Devletin laik olması, devletin düzenleniş ve işleyişinin (yapılanışının) dinsel kurallara bağlı olmaması demektir. Laik bir sosyalist devlet, toplumun devam ede gelen manevi ihtiyaçları için bir din politikasına sahiptir. Çeşitli dinlere ve inançlara mensup olan kişilere dönük ibadethane ve diğer kuruluş sayılarının düzenlenmesi, buralara din görevlilerinin ve kanaat önderlerinin atanması ya da halk tarafından seçilenlerin onaylanması, bu din görevlilerinin bilimle çelişmeyen çağdaş standartlarda eğitilmesi, bir kamusal TV kanalından dinler tarihi ve manevi kültür konularının işlenmesi, toplumsal aydınlanma çalışmaları kapsamında dine ilişkin etkinlikler, seminerler düzenlenmesi, kitap ve süreli yayınlar çıkarılması gibi birçok faaliyetin, sosyalist devletin din politikaları arasında bir yeri olacaktır.

Sosyalist toplumda, din bireylerin vicdan meselesidir dedik; bireylerin dinlere inanması da inanmaması da serbesttir dedik; insanlar hangi dine inanıp, ibadetlerini yapacağını seçebilir, vicdan özgürlüğü üzerindeki tüm sınırlamalar kaldırılır dedik. Yurttaşların dinine yönelik ifadelerin tüm resmî belgelerden çıkarılacağını da ekleyelim. Fakat farklı dinlerin ibadethanelerinin yönetimi ve işleyişi, ihtiyaçlar ölçüsünde din adamı ve inanç önderi yetiştirilmesi, örgün eğitimde dinler tarihi ve ahlak eğitimi verilmesi, sosyalist devletin sorumluluğundadır. Dinsel inançların kontrolsüz şekillerde yeniden üretimi, bireylere, ailelere ve toplumsal gruplara terk edilemez.

Peki, tarihsel bir örnek olan SSCB'de durum nasıldı?.. Sovyetler Birliği'nde kiliseyi devletten ayırıp, kendi haline bırakmışlardı. Bu deneyimde kilisenin bu haliyle örgütlenecek bir potansiyeli yoktu... Türkiye'de ise tarikatları kendi haline bırakmak, onların cami imamlarını belirlemesine, Kuran kurslarını yönetmesine izin vermek, örgütlenmelerinin devamına izin vermek olur. Dindarların tarikatlardan ve çıkar örgütleri olan cemaatlerden korunmaları, dindarların dini pratiklerine, maneviyatlarına devlet tarafından bir doğrultu verilmesi gerekir. Sosyalist devlet, toplumun aydınlanma seferberliğinde önemli işlevlere sahiptir. Aydınlanma mücadelesinde devletin maneviyat alanına dair düzenleyici bir işlevi ve politikası olmalıdır...

Komünist dünya toplumunda ise, bu toplumun ürettiği ahlak, bilimsel düşünceler ve materyalizm gibi realist inançlar, bir tarihsel geçiş dönemi olan sosyalizm dönemi boyunca işlevsizleşen dinlerin yerini alacak, elbette Maneviyat Başkanlığı gibi bir organizasyona ihtiyaç kalmayacak ve dinler toplumsal ilişkiler tarafından her gün yeniden ve yeniden üretilmeyecektir.

[1] Volkan Ertit, Sekülerleşme Teorisi, Liberte, Ankara, 2019'dan aktaran U. Töre Sivrioğlu, Türkiye'de sekülerizmin kaynakları-2 https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiyede-sekulerizmin-kaynaklari-2-makale-1607669

[2] https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiyede-sekulerizmin-kaynaklari-1-makale-1605401

Dindar Emekçiler İçin Ne Yapmalı?

Türkiye solunda tartışma ve eleştiri geleneği zayıftır. Her konuda olduğu gibi ilericilerin "dindar emekçilere yaklaşımı" konuşunda da bir istişare eksikliği var. Tartışmaya, üzerine düşünmeye ve eleştirilere yol açması dileğiyle başlayalım.

Sosyalizm öncesinde ve sosyalist kuruluşla birlikte dindar emekçiler için sosyalistler nasıl bir çalışma tarzı yürütmelidir? Bu soruya verilecek yanıt, sosyalist ideoloji ve politikalar, din-karşıtı ya da din-yandaşı olmadığından, tüm emekçiler için yapılacaklarla aynıdır. Bu nedenle sosyalizm öncesinde ve sosyalizm dönemi boyunca sosyalist öncü örgütlenmelerin, sendika ve meslek odası gibi mücadele örgütlerinin düzenlenişi ve işleyişi, eş deyişle yapılanması nasıl olmalı ve ne tür bir çalışma tarzına sahip olmalıdır? Öncelikle buna bakalım.

i. Nasıl bir çalışma tarzı ve yapılanma olmalı?

Toplumumuzdaki söylemlere, eğilimlere, konuşulan, benimsenen ve paylaşılan temalara uzanmak ve değmek, insanların günlük hayatlarındaki duygulanımlarına, düşünce ve davranış kalıplarına, ideolojik motiflerine katılmak, bunları ayrıştırmak, bazılarını onaylamayıp reddetmek, bazılarını sahiplenip anlamlarını dönüştürmek, siyasal mücadelenin içerisinde yer alan ideolojik mücadelenin temel karakteristiğidir. Bu mücadele işyerlerinde, mahallelerde, okullarda mekânlar oluşturarak, bu olanaklı olmadığında ağlar/organizasyonlar geliştirerek verilir. Bu mekânlarda ve/ya da organizasyonlarda önemli olan, dayanışma, yardımlaşma ve duygudaşlık içerisinde olunacak bir kültürel atmosfer oluşturmak, birlikte duyumsamanın, yorumlamanın, üretme ve etkin olmanın söz konusu olduğu pratiklerde bulunarak bir kolektivite yaratmaktır.

Politik, kültürel, ideolojik üretimde bulunurken ve örgütlenirken Türkiye solunun ihtiyacı olan çalışma tarzı budur.

Emekçileri alternatif kültürel ve ideolojik değerlerin ve ilişkilerin atmosferi içerisine alarak, onların kendilerini örgütlemelerini sağlamak denenmelidir. Emekçileri "kazanmak"tan, onlara sosyalizmi "öğretmek"ten, ilerici düşünceleri "aşılamak"tan bahsetmiyoruz. Toplumsal dokudaki eğilimleri, pratikleri, değerleri, ideolojik motifleri dikkate almaktan, emekçiler arasında bulunup, onların sahip oldukları düşüncelere, eğilimlere, değerlere bir doğrultu vermeye çalışmaktan bahsediyoruz. Sosyalistlerin "öncülük" denilen işlevi aslında budur. Bu çalışma tarzına ya da politika üretme stiline "dışarıdan birilerine gazel okumak" yerine "birlikte gazel okumak" da denebilir.

Birçok konuda "kader ortağı" olduğunuz, aynı halkın evladı olarak birçok konuda farklılıklarla birlikte benzer düşüncelere ve duygulara sahip olduğunuz, yaşamsal süreçlerin doğallığı içerisinde etkileşimde bulunduğunuz kişilerde hissedilmelidir. Emekçiler, "bunlar bizden birileri" diyebilmelidir.

İşyerlerinde, mahallelerde ve okullarda sportif, sanatsal etkinliklerde bulunmak ya da birlikte bu etkinliklere katılmak, gezi turları düzenlemek, panolar hazırlamak, festivaller organize etmek, sohbet toplantıları ve söyleşiler düzenlemek, kitap okuma grupları oluşturmak vd… Bunlar verilebilecek örneklerden bazıları. Bu etkinliklerde olabildiği ölçüde ilerici değerleri işlemek, eğlenmek, rahatlamak, kendini gerçekleştirmek ve geliştirmek, kolektif iş çıkarmanın keyfine varmak gerekmektedir. Bunlar yapıldığında, emekçilerle birlikte mitinglere gitmek, basın açıklamalarına katılmak da mümkün hale gelir.

"Solcu kulüpleri" haline gelen, "ben söyledim, ben dinledim" pratikleri içerisinde debelenen ilerici sendikaların ve meslek

odalarının içler acısı durumlarından kurtulmalarının yolu da budur. Bu mücadele örgütlerinin, gündemlerine aldıkları konuları neredeyse teknik/mesleki meseleler olarak görüp, yazıp-çizip, kimsenin dikkate almadığı araçlarla üyelerine "dışarıdan seslenme" yoluyla anlatmaları terk edilmeli, öncü kadrolar işyerlerinde ağlar örüp, ilişkiler geliştirip, etkinlikleri kolektif biçimde emekçilerle birlikte düzenlemelidir. İşyerlerinde seçilen temsilcilerin, sendika/meslek odası yönetimlerini oluşturması sağlanmalı, tepeden solcu grupların hazırladığı listelerdeki kişilere, seçimden seçime oy vermeye emekçilerin çağırılması dejenerasyonundan kurtulunmalıdır.

Aslında sosyalist öncü bir örgütlenmenin politikalar üretirkenki işleyişinde, kurullarının, birimlerinin, il/ilçe örgütlerinin çalışma tarzı da böyle olmalıdır. Bir bildiri mi yazılacak, bir forum düzenlenerek konu tartışılır ve ulaşılan sonuçlardan bildiriyi yazmak bir-iki yönetici/yönlendiriciye bırakılır. Bir konuda politik perspektif mi geliştirilecek, aşağıdan yukarıya doğru tartışmalar yapılır, öneriler alınır ve nihai içeriğe yönetici kurullar son şeklini verir. Ve benzeri ve devamı… Bu işleyişin bir adı zaten var: Demokratik merkeziyetçilik. Evet, öncü parti, "demokratik merkeziyetçi" bir yapılanmaya, eş deyişle düzenlenişe ve işleyişe sahip olmalıdır.

Bahsedilen bu örgütlerin yapısının sosyalizm öncesinde bu şekilde oluşturulması gerektiği gibi, siyasal iktidar işçi sınıfına geçtikten sonra da bu yapı ve işleyiş korunmalıdır.

ii. Dindar emekçilere nasıl yaklaşmalı?

Önce nasıl yaklaşılmaması gerekir, buna bakalım.

i. Dinin manevi değerlerini övmek, yüceltmek ya da kullanmak sosyalistlerin işi değildir, olmamalıdır. Dinsel söylemler içerisinde "eşitlikçi" vurgular, "kardeşlik ruhu", "adalet", "hak" vb. değer ve kavramlar bulunsa da, sosyalistlerin bu değerleri anlamlandırması farklıdır. Bu farklı anlamlara sahip kavramları

ve değerleri kapsayan sosyalist ideoloji, bütününde farklı bir işleve sahiptir. İlericiler bu değerleri, kavramları dönüştürmeye, farklı şekilde anlamlandırmaya, başka bir doğrultuda kullanmaya çalışır.

ii. “Hak, adalet, kardeşlik” diyenlerin, “yetim hakkı”ndan bahsedenlerin servetleri, lüks yaşamları, yandaşlık da dâhil kazançlarını elde ediş yolları, yolsuzlukları, insanımızın vicdanındaki dini duyguları istismar etmeleri, siyasette dini kullanmaları ve üstelik gösterişle kullanmaları vb… Bunları söylemek, yazmak, tartışmak gereklidir. Fakat dinlerin aslında böyle olmadığı ya da başlangıcında hiç böyle olmadığını propaganda etmek sosyalistler açısından doğru olmayacaktır.

iii. Dinsel değerlere saygısızlık kabul edilemez. Sosyalist ideoloji, din-karşıtlığını ve ateizmi benimsemez. Dinlerin bireysel vicdani bir mesele olduğunu, bireylerin maneviyatını oluşturduğunu belirtir. Herkesin dini kendinedir. Günlük pratikler içerisinde emekçilerin kullandığı bazı dinsel kavramlara, empati yaparak, uygun dinsel kavramlarla yanıt vermede de yadırganacak bir durum yoktur. Emekçilerin dinsel değerlerini, kavramlarını ve davranışlarını reddetmek, olgunlaşmamışlığı gösterir bir tutumdur.

iv. İhsan Eliaçık, Yaşar Nuri Öztürk gibi isimlerin etrafında kümelenen topluluklarla ilişki geliştirmek, bu toplulukları desteklemek ne ilkesel olarak doğrudur ne de sosyalist harekete bir yarar getirir. Sosyalist ideolojiye dinsel kavramları ve değerleri taşımak yanlıştır.

Bunlar yapılmadığında, sosyalistlerin/ilericilerin, sekületi olsun dindarı olsun fark etmeksizin emekçi halkımızın tüm bireyleri, aileleri ve gruplarıyla etkileşimlerinde daha önce değindiğimiz çalışma tarzı yakalanmalıdır.

iii. Peki, ya Alevilik?..

Aleviliğin barındırdığı değerler, adetler, pratiklere bakalım:

“… camiyi değil cem evini ibadethane olarak gören, ibadetini camide namaz değil, cem evinde cem olarak yapan, oruç olarak ramazanı değil, Hızır ve muharrem orucunu gören, ‘Benim kabem insandır’ diyen, Sünni İslam’ın yasakladığı, kadın erkek birlikte ibadeti, ibadette kadınlı erkekli birlikte yapılan semahı, ayet diye nitelediğimiz deyiş ve duvazimamlarımızı, inanç önderi olarak kendilerinin atadığı devlet memurunu değil, Pir-Dede-Baba-Ana’yı gören, Sünni İslam’ın yasakladığı sazı ibadetinin baş köşesine telli kuran olarak yerleştiren, tüm canlıları eşit görüp, doğayı kutsayan, insanı da o doğanın efendisi olarak değil bütünün bir parçası olarak gören Alevilerin yüzlerce yıldır sürdürdüğü inancın tamamıdır.”[1] (Evrensel)

Bu satırlarla özelliklerinden bazılarını aktardığımız, bir din ya da mezhep olmayan Alevi inancı/kültürüyle, sosyalist ideolojinin ilişki kurmaması düşünülebilir mi?..

Sol kültür mücadele tarihinde bir Ruhi Su örneği var. Ruhi Su, Alevi-Bektaşi kültürüne ait deyişleri, türküleri, solun kültürel mücadelesinin içerisine ne güzel ve yetkin biçimde taşımıştır. Günümüzde Zeynep Baksi Karatay’ın türkülerde, Nezih Ünen’in *Anadolunun Kayıp* Şarkıları’nda yaptığı gibi halkın folklorik öğelerini modernize ederek, yeniden şekillendirme yönündeki çalışmaların artmasına ihtiyaç yok mu?..

Alevi inanç/kültürü, düzenle barışık olmayan unsurlar barındırır. Fakat Alevi örgütlenmeler ve “açılımcı” düzeneklerle Alevi kitleler düzene bağlanmaya da çalışılmaktadır. Aleviliğin üzerinde yürütülen bir mücadele var, bunu görmek gerekiyor. Düzen siyaseti ve egemen ideolojiyle barışmak bir yanda, sosyalist ideolojiyle ilişkilenmek bir yanda duruyor. Bu mücadelede pasif tavır almak ya da tavırsızlık, siyasette bir hatayı temsil ediyor. Aleviliğin, sosyalist ideolojiyle ilişkilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Alevi kültürünü işlemek, sahiplenmek önem taşımaktadır. Neden mi?.. Sosyalizm mücadelesinin kitleselleşebilmesi için, toplumun değerlerine

uzanması ve dokunması gerekir. Bu değerlerin sağlıklı olanlarını işlemeden ve sahiplenmeden, halkla bağlar kurulamaz.

Alevi inanç/kültürünün düzene eklemlenmesine karşı direnç oluşturmak ve solun mücadelesini zenginleştirecek, bu mücadeleye güç katacak bir yol olmasını sağlamak, Türkiye sosyalist hareketinin görevlerinden biridir. Sosyalist hareketin, Aleviler üzerinde hegemonya oluşturması ve onları düzene eklemlenmekten, asimile olmaktan kurtarma mücadelesine katılmasından bahsediyoruz. Bu kültür ve inancın birçok sağlıklı değeri, kavramı, ilkesi var ve bunların sol/sosyalist değerlerle buluşturulması gerekiyor.

Alevilerin düzen siyasetine yamanmasını engellemek için, Alevi örgütlenmelerinin düzen içi yönelimlerini eleştirmek ve aynı zamanda kültürel mücadelede Aleviliğin değerlerini işlemek şart. Alevliğin, sosyalizm mücadelesinin şemsiyesi altına girmesi yönünde bir çaba için, ideolojik ve kültürel açıdan ilişki kurmak, Alevi değerlerini sahiplenmek ve işlemek, Türkiye solunun çalışmaları arasında yer almalıdır.

Dolayısıyla Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi-Giriş* ve *Yahudi Sorunu Üzerine* adlı çalışmalarını yeterince kavrayamayan bir yazarın şu tavrı hem yanlış hem de apolitik bir tavırdır:

"Karl Marx 'Din halkın afyonudur' derken, 'mezhepler hariç'; ya da 'Alevilik hariç' dememiştir. Çünkü din, bazıları ne kadar kendine aykırı olsa bütün mezheplerinin, tarikatlarının, "kültürlerinin" toplamıdır.

Alevilik yakın zamana kadar devrimci bir halk kültürü olarak; bir mezhep olarak tarihin devrimci ve olumlu yanındaydı; onun yapılmasına katkıda bulunuyordu.
Bugün için artık Marx'ın din, özel olarak da Yahudilik için ne söylemişse elbette istisnasız bütün dinler ve mezhepler, din

yolları için, dolayısıyla Alevilik için de aynı şeyi, aynı netlikle söyleyebiliriz:

Alevinin toplumsal özgürleşmesi, Alevi toplumun Alevilikten özgürleşmesiyle mümkündür.”[2] (Eskimeyen)

Oysa Alevi topluluğunun, dinden ve Alevi inancından tamamen özgürleşmesi, komünist toplumda gerçekleşebilecek bir durumdur. Bu özgürleşmeye ulaşabilmek için önce “toplumsal özgürleşme” olan sosyalist siyasal ve toplumsal devrimin yaşanması gerekir. Alevilerin “toplumsal özgürleşme” için verilen mücadeleye katılmaları, inanç ve kültürlerini terk etmelerini istemek şeklinde çocukça bir taleple sağlanamaz. Tersine inanç ve kültürlerindeki bazı öğeler, sosyalizm mücadelesinin bileşimine katılıp, bu mücadeleye olanaklar sunabilir.

Peki materyalizmle ya da Marksizm’le Aleviliğin bir sentezi mi yapılmalıdır?.. Böylesi bir iş, olanaklı olmadığı gibi, akıldan bile geçirilmemelidir. "Sol ilahiyat" oluşturma yönündeki zırvalıklara da itibar edilmemelidir. Sadece ve sadece Aleviliğin değer ve motifleri, sol/sosyalist kültürel mücadelede yer almalı ve işlenmelidir... Böylesi bir çaba "fırsatçılık" olarak görülemez. Bu öneri, ilericilerin mücadelesi için bazı Alevi motiflerin ve kültürel öğelerin (örneğin ortakçılık, doğa ve insan sevgisi vd.) benimsenmesi ve sol değerlerle kaynaştırılması isteğini yansıtır.

iv. Ateizm mi, materyalizm mi?

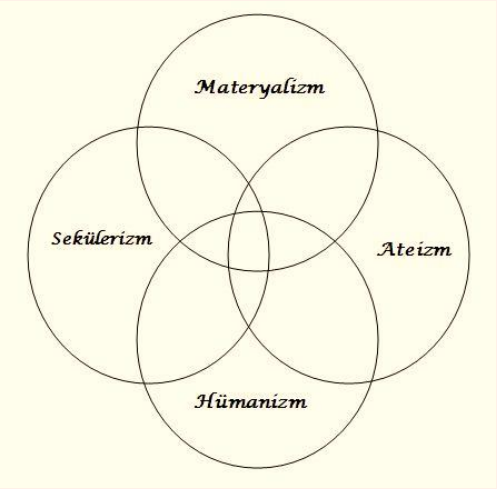

Resim: *İdeolojiler, öğretiler olarak değil de günlük hayatta insanların yaşamsal etkinliklerinin ideal boyutu (pratikler/tavırlar/davranışlar vd.) olarak kavranırsa; materyalist tutum, davranış ve düşünme kalıplarına sahip olan bir birey, aynı zamanda metafizik inançlara da sahip olabilir. Örneğin her insan, kırmızı ışıkta yolun karşısına geçerse, bir kazaya kurban gideceğini bilir ve bu konudaki tutumu materyalisttir, yine de burçlara, fala, telepati gibi metafizik inanışlara sahip çok sayıda insan vardır. Materyalist felsefi ideoloji, bilimsel düşüncelerle uyumlu bütünlüklü bir "inanç" olduğundan bir materyalist kendini ateist olarak dar bir çerçevede tanımlamayabilir. Bir ateist, materyalist ve hümanist ve aynı zamanda seküler olarak kendini tanımlayabileceği gibi, militan bir ateist olarak sadece dine karşı savaşım verdiğini iddia edebilir. Bir seküler birey, bir deist olarak materyalist/ateist ya da ayrıca hümanist olmayabilir. Tersine seküler bir insan bunların hepsine sahip çıkabilir. Resimdeki inanç/tutum/düşünce ve davranış kalıplarını anlatan ideolojiler arasındaki kesişmeler ve birliktelikler ile farklılıklar bu şekilde kavranmalıdır.*

Ateizmin birçok çeşidi olsa da, bu çeşitlerin hepsinde gözlenen genel nitelik dine/tanrı inancına referansla kendilerini

tanımlamalarıdır. Ateizm dine ve metafizik düşüncelere reddiye, tanrının varlığına dair bir yadsımadır.

Materyalizm, evrenin bir yaratıcıya ihtiyaç duyulmadan içerdiği olayların, süreçlerin, ilişki ve etkileşimlerin gözlemler ve deneyler yapılarak bilimsel açıdan incelenip kavranabileceğini benimser. Gerçeklik bilinebilirdir ve bilindiği ölçüde üzerinde denetim ve kontrol kurulabilir.

Materyalizmin almış olduğu tarihsel-diyalektik materyalizm formunda, tanrı inancının, metafizik fikirlerin ve dinlerin, toplumsal ilişkiler ve pratikler tarafından nasıl üretildiğine dair, bilimsel araştırmaların sunduğu bilgilerle oluşturulan bir perspektif bulunur. Dolayısıyla materyalizm, kendini din-karşıtlığı, tanrı inancını reddetmeyle sınırlamaz. Materyalizm, ateist bir tavra indirgenemez. Materyalizm, bunun ötesindedir ve bilimle uyumlu bir felsefi anlayış/ideolojidir.

“Tanrı”nın ya da diğer metafizik kavramların nesnel gerçeklikte var olup olmadığına dair bilimsel bir sorgulama/araştırma yürütmek mümkün değildir. Fakat bu inançların toplumlarda/tarihte insanların pratikleri içerisinde ve zihinlerinde nasıl doğup, geliştiklerine, ayrıca yaşamsal etkinlikleri nasıl yönlendirdiklerine dair bilimsel ve materyalist felsefi bir kavrayış bulunmaktadır.

İnsanların yaşam etkinliklerinin ideolojik/ideal boyutunda yer alan dinlerin, her gün yeniden üretimi, temelde insanların doğadaki ve toplumdaki süreçleri şeffaflıkla ve doğrulukla kavrayamamalarına ve yaşamlarını etkileyen bu süreçleri kontrol edememelerine bağlıdır. Yaşamsal etkinliklerin, realist ve bilimsel düşünceleri de doğurduğu görülmelidir. Yani insanlar günlük etkinliklerinde metafizik fikirlerin yanı sıra materyalist/realist fikirler de üretirler ve bilimsel de düşünürler. Elbette gerici bir sınıf olan sermaye sınıfının toplumsal iktidarının korunması ve yeniden üretilmesinde dinlerin ve

metafizik ideolojilerin çeşitli yollarla ve yapılar aracılığıyla öğretilmesi, aktarılması, propagandası da gerçekleşmektedir.

Doğadaki ve toplumdaki olguların/süreçlerin, bütün insanlar tarafından, sağduyu düzeyinde bile realist/bilimsel/materyalist bir şekilde kavranışı, tarihin komünizm döneminde gerçekleşecektir. Bu ancak, toplumu bütün üyeleriyle kucaklayacak kolektif bir örgütlenmeyle, devletin toplumsal örgütlenmeyle eşitlenmesiyle ve planlı toplum mühendisliği etkinlikleriyle, toplumsal düzenleniş ve işleyiş (=yapılar) üzerinde kolektif bir denetim ve egemenlik sağlandığında mümkündür.

Komünizme geçiş toplumu olan sosyalizmde, ateizmin ne propagandası yapılır ne de ateizm yaygınlaştırılır. Toplumsal aydınlanma seferberliği dâhilinde bilimsel düşüncelerin ve materyalizmin farklı alanlarda benimsenmesi ve yaygınlaşması doğrultusunda politikalar izlenirken, bireylerin inançlarına tam bir özgürlük ortamı sağlanır. Dinin siyasal ve iktisadi örgütlenmelere referans olmasıysa önlenir.

Tarihteki idealizm ile materyalizm, başka bir görünüm altında dinler ile bilim arasındaki karşıtlık ve mücadele gerçek bir olgudur. Toplumsal etkinliklerde üretilen bu ideolojik/ideal boyutların arasındaki karşıtlığın aşılacağı tarihsel dönemin adı sosyalizmdir. Komünist dünya toplumunda ise, idealizmin ve dinlerin yerini ateizm almayacak, bilimsel düşünceleri, materyalizmi, hümanizmi ve günlük hayatın içindeki bin bir sağduyu öğesini kapsayan realizm, ideolojiler dünyasına hâkim olacaktır. Çünkü metafizik ideolojiler, nesnel/toplumsal dünyanın bir bileşeni ve yaşamsal etkinliklerin ideal boyutu olarak, insanların doğal olmayan/yabancılaşmış ilişkilerinin ve pratiklerinin ürünüdür. Doğadaki ve toplumdaki süreçler büyük oranda denetlendiğinde veya kontrol altına alındığında, toplumun işleyişi kolektif olarak belirlenebildiğinde ve bilimsel kriterlerle düzenlendiğinde, idealizmi, dinleri, mistik inançları ve

irrasyonalizmi kapsayan metafizik ideolojiler yeniden üretilemez duruma gelmiş olacaktır.

Seçimler Ne Zaman Boykot Edilir?

Seçimlerin boykot edilmesi, seçime katılmama, seçimi görmezden gelme ya da seçim yokmuş gibi davranma olarak kavranırsa, bu kavrayışla yapılacak bir boykot çağrısı, politik güçsüzlüğün bir dışavurumudur ve politik bir hatadır.

Sandığın boykot edilmesi, oy verme işlemini sekteye uğratacak kitlesel eylemlerle birlikte ve onlara dayanarak kullanılacak bir mücadele aracı olarak görülmediğinde, sadece oy vermeye gitmeme çağrısı şeklinde kurgulanırsa, sosyalist sol adına yanlış, pasif ve apolitik bir tavırdır. Seçimlerin boykot edilmesi, ancak aktif mücadele içerisinde, kitlelerin eylemleriyle, grev ve ayaklanmalarla birlikte olursa bir anlam taşır ve bir işlev kazanır. Seçimlerin boykot edilmesi arkasına kitlelerin mücadelesini almalıdır.

Seçimlerin boykot edilmesi çağrısı, toplumsal koşullar uygunsa işlevseldir. Devrimci yükseliş döneminde, kitlelerin hareketlendiği bir evrede, seçimlerin boykot edilmesinin mücadeleye getireceği yararlar olacaktır. Fakat toplumda emekçiler içerisinde halihazırda var olmayan bir mücadeleyi icat etmek için devrimci demokratik cafcaflı sözler kullanarak boykot sloganları atmak, nesnel durumu Marksist olarak kavramamanın bir sonucudur.

Seçim boykotu kapitalist düzene karşı muhalefeti örgütlemeye ve mücadeleyi başlatmaya yaramaz. Tersine, toplumsal muhalefetin yükselişi ve mücadelenin gelişmesi, sandığı boykot etme çağrısını gündeme getirir. Toplumsal mücadelelerde bir yükseliş yoksa seçimlerin boykotu çağrısı yanıtsız kalır ve başarısızlıkla sonuçlanır.

Lenin'in *Boykota Karşı* adlı yazısından bir alıntıyla bu değiniyi noktalayalım:

"Bu, Rusya için de geçerlidir. Boykotun uygulanma koşullarını incelemeliyiz; boykotun, tamamen meşru ve devrimin yükseldiği anlarda bazan temel yöntem olduğunu (boş yere Marx'ın adını anan çok bilmişler ne derlerse desinler) yığınların kafalarına yerleştirmeliyiz. Ama devrimin gerçekte yükselmekte olup olmadığı -ve bu, bir boykotun ilânı için temel koşuldur- bağımsız olarak konulması ve gerçeklerin ciddî bir çözümlemesine dayanılarak kararlaştırılması gereken bir sorudur. Gücümüz dâhilinde olduğu ölçüde böyle bir yükselişin yolunu hazırlamak ve uygun anda boykotu reddetmemek bizim görevimizdir; ama boykot sloganına, her kötü ya da çok kötü temsilî kuruluşa uygulanabilir gözü ile bakmak kesin bir yanılgı olacaktır."

Tüketim Boykotları İşe Yarar mı?

"Boykot" kelimesi İngilizceye İrlanda "Toprak Savaşı" sırasında girmiştir ve İrlanda'nın County Mayo bölgesinde yaşayan Lord Erne adlı bir toprak ağasının toprak temsilcisi olan Yüzbaşı Charles Boycott'tan türemiştir. Yüzbaşı Boycott, 1880 yılında İrlanda Toprak Birliği tarafından organize edilen sosyal dışlanmanın hedefi olmuştur. O yıl hasat kötü geçtiği için Lord Erne kiracılarına kiralarında yüzde on indirim teklif etmiş, buna karşılık olarak kiracılar yüzde yirmi beş indirim istemiş, fakat bu talep Lord tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Boycott on bir kiracıyı araziden tahliye etmeye çalışmıştır. Yüzbaşı Boycott kısa süre içerisinde izole edilmiş, işçileri tarlalarda, ahırlarda ve evinde çalışmayı bırakmış, yerel burjuvalar onunla ticareti kesmiş, yerel postacı ona posta dağıtmayı reddetmiştir. "Boykot" terimi, 1880 yılında İrlanda'da Yüzbaşı Charles Boycott'a karşı gerçekleştirilen bu sosyal izolasyon eyleminden doğmuştur. Bu toplu tepki, o günden sonra benzer protesto biçimlerinin "boykot" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Boykot, “uzak durma” şeklinde bir protesto türüdür. Aktif eylemliliği değil, pasif tutumu, gönüllü bireysel tavırların kolektifleştirilmesini barındırır. Bir ürüne, şirkete, kişiye, kuruluşa ya da ülkeye karşı olabilir. Şiddet içermez. Boykota gitmenin nedenleri
arasında ahlaki, toplumsal, politik veya çevresel nedenler bulunur.

Boykotun bir protesto aracı olarak devrimci kullanımı ile “romantik” kullanımı farklıdır. “Romantik boykotlar”da bireyler, öfkelerini, tepkilerini ve itirazlarını diğer bireylerle buluşturup, bir organizasyon/örgütlenme oluşturulması ve içerisine girilen bir eylemlilik süreciyle somut kazanımların elde edilmesi yerine, duygusal rahatlama, biriken tepkiselliklerini dışa vurma amacıyla hareket eder. Devrimci boykotlar ise, bir örgütlülük çerçevesinde, aktif eylemlerle (basın açıklaması, gösteri, yürüyüş, miting vb.) desteklenecek şekilde yapılır ve amacı yerel ve genel ölçekli toplumsal propaganda ile örgütlülüğün güçlendirilmesidir.

Örneğin devrimci bir üniversite boykotu nasıl olmalıdır?.. Üniversite öğrencilerinin ve öğretim görevlilerinin ders boykotları, bir tür “öğrenci grevi” olarak, çeşitli eylem türleri ve propaganda faaliyetleriyle birlikte yapılmalı, güç biriktirmeye, gelenek oluşturmaya, miras bırakmaya, somut kazanımlar elde etmeye yaramalıdır. Bunların varlığında “devrimci” bir boykotun varlığından bahsetmek olanaklıdır. Sosyalistlerin üniversitelerdeki boykot geleneğinde bunlar vardır.

Peki tüketim boykotları için ne söylenebilir?.. Ancak ve ancak siyasal içeriği net ve sağlam/sağlıklı biçimde örülen, bu içeriğin topluma çeşitli araçlarla propagandası yapılan, örgütlenmeye yarayan bir “tüketim boykotu”nun sosyalizm mücadelesinde bir yeri olabilir. Tüketim boykotlarıyla bir bütün olarak sermaye sınıfını “bayıltmak”, “sarsmak”, “yola getirmek” mümkün değildir. Bir kampanya süresince sembolik bir hedef seçilerek,

deşifrasyona, ideolojik mücadeleye ve örgütlenmeye hizmet edecek bir boykot, bu sürede yapılacak eylemlerle, etkinliklerle, propaganda çalışmalarıyla ve sonuçtaki örgütsel kazanımlarıyla anlamlıdır. Devrimcilerin boykot anlayışı budur. Boykot kampanyalarının, bir süre boyunca, kazanımlara yol açabilecek bir araç olarak kullanılması dışında, başkaca önemsenebilir bir işlevi yoktur.

Bir İhtimal Daha Var: Örgütlenmek!

Yüksek düzeyde eğitimli gençlerin önemli bir bölümü yurt dışına gidiyor. Yine gençler arasında intihar oranlarında yükseliş bulunuyor. Oysa bir ihtimal daha var; o da örgütlenmek!..

i. "Beyin göçü" sayıları tırmanışta

Türkiye'de son yıllarda "beyin göçü"nde artış yaşanmaktadır. Bu konudaki veriler şu şekilde özetlenebilir:

- 2012'de lisans eğitimi, lisansüstü eğitim ve iş olanakları için yurt dışına gidenler toplamda 40.000-50.000 civarındayken, 2022'de bu sayı 55.000-70.000'e çıkmıştır.
- 2012 ve 2022'de yurt dışına lisans eğitimi için gidenlerin sayısı yaklaşık 25.000-30.000 arasında değişmeden kalmıştır.
- Lisansüstü eğitim için yurt dışına gidenlerin sayısı 2012'den 2022'ye 10.000-13.000'den 15.000-20.000'e yükselmiştir. Bu artışta akademik fırsat arayışı etkili olmuştur.
- İş için yurt dışına göç eden yüksek öğretim mezunlarının sayısı 2012'de 5.000-7.000 iken, 2022'de 15.000-20.000'e çıkmıştır. Bu artışta ekonomik faktörler belirleyicidir.

2012 ve 2022 Yıllarında Yurt Dışına Gidenler

Yıl	Kategori	Tahmini Sayı	Açıklama
2012	Lisans Eğitimi İçin Gidenler	25.000 - 30.000	Yurt dışında eğitim alan Türk öğrencilerin çoğu lisans düzeyindeydi.
	Lisansüstü Eğitim İçin Gidenler	10.000 - 13.000	Yüksek lisans ve doktora için yurt dışına giden yüksek öğretim mezunları.
	İş İçin Gidenler	5.000 - 7.000	İş fırsatları arayan yüksek öğretim mezunları.
2022	Lisans Eğitimi İçin Gidenler	25.000 - 30.000	Lisans eğitimi için gidenlerin sayısı sabit kaldı (artış: %0).
	Lisansüstü Eğitim İçin Gidenler	15.000 - 20.000	Lisansüstü eğitim için gidenlerin sayısı ekonomik nedenlerle arttı (artış: %50).
	İş İçin Gidenler	15.000 - 20.000	İş amaçlı göç, ekonomik koşullar nedeniyle yükseldi (artış: %185).

Not: Veriler, UNESCO'nun uluslararası öğrenci hareketliliği istatistikleri, TÜİK'in göç verileri ve beyin göçü raporlarından tahmin edilerek hazırlanmıştır. Rakamlar yaklaşık değerleri yansıtır.

2012'den 2022'ye gelindiğinde, yurt dışına giden yüksek öğretim mezunu sayısında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'deki ekonomik zorluklar, işsizlik oranlarının yüksekliği (işçi sınıfı içerisinde gerçek işsizlik oranı %30 düzeyindedir) ve yurt dışındaki daha iyi kariyer fırsatlarının oluşturduğu cazibeyle ilişkilidir. 2012'den 2022'ye lisansüstü eğitim için gidenlerin sayısı yaklaşık iki katına çıkmış görünmektedir. Bu, Türkiye'de akademik fırsatların azalması ve yurt dışındaki eğitim kalitesine yönelimle açıklanabilir. İş amaçlı göç ise, 2022'ye gelindiğinde belirgin bir şekilde artmıştır. Ekonomik koşullar (TL'nin değer kaybı, yüksek işsizlik) ve yurt dışındaki iş fırsatları bu artışı tetiklemiştir. Eğitim ile iş için yurt dışına giden yüksek öğretim mezunu kategorilerinin her ikisinde de artış mevcuttur. Bu durum, Türkiye'deki yüksek öğretim mezunları arasında önemli ölçüde bir "beyin göçü" olgusunun varlığını göstermektedir.

2012 ve 2022'de lisans için yurt dışına gidenlerin sayısı aynı düzeydedir (~25.000-30.000). Burada iktisadi koşulların üniversite eğitimi için yurt dışına gitme eğilimini nasıl sınırladığı görülmektedir. Evlatlarının yurt dışında lisans eğitimi için

finansman sağlayabilecek ailelerin vasıflı ve yüksek gelirli de olsa emekçi aileler olmadığı anlaşılmaktadır.

Lisans üstü eğitim için yurt dışına gidişte 2012'den 2022'ye %50 civarı artış (10.000-13.000'den 15.000-20.000'e) yaşanmıştır. Akademik kariyer ve yurt dışı fırsat arayışı ile yurda dönüldüğünde tatminkâr işler bulma olasılığının artırılması çabası bu gidişleri açıklamaktadır.

Yurt dışına iş için göçen yüksek öğretim mezunları 2012'de 5.000-7.000 iken 2022'de 15.000-20.000'e yükselmiş bulunmaktadır. Ekonomik kriz ve TL'nin değer kaybı, yüksek öğretim mezunlarını iş olanakları için yurt dışına yöneltmektedir.

CHP'nin 2021 tarihli "AKP'nin Tetiklediği Büyük Beyin Göçü" raporuna göre, 20-35 yaş arası gençlerin yurt dışına gitme oranı 2016-2019 arasında %70 artmıştır. Bunlar arasında yüksek öğretim mezunları önemli bir yer tutmaktadır.

ii. Gençlerde intihar oranı artıyor

2012 ve 2022 Yıllarında Eğitim Düzeyi ve İntihar Sayıları

Kategori	2012	2022	Değişim (2012-2022)
Lise Mezunu Kişi Sayısı	10 milyon	12,5 milyon	+2,5 milyon (+%25)
Yüksek Öğretim Mezunu Kişi Sayısı	6,12 milyon	10,5 milyon	+4,38 milyon (+%71,6)
Lise Mezunu Kişilerde İntihar Sayısı	672	870	+198 (+%29,5)
Yüksek Öğretim Mezunu Kişilerde İntihar Sayısı	344	498	+154 (+%44,8)

Not: Veriler, TÜİK'in 2012 İntihar İstatistikleri ve Ulusal Eğitim İstatistikleri'nden alınmış; 2022 intihar sayıları TÜİK'in toplam verileri ve trendler baz alınarak tahmin edilmiştir. Mezun sayıları yaklaşık değerlerdir.

2012-2022 arasında hem lise hem de yüksek öğretim mezunu sayısı önemli ölçüde artmıştır. On yıllık zaman kesitinde yüksek öğretim mezunlarının sayısında %71,6'lık artışın yaşanmasının temel nedeni, mekânsal, öğretim üyesi ve kampüs olanakları açısından yetersiz birçok üniversitenin açılması ve bu üniversitelerin sağladığı kontenjanlardır. Yüksek öğretim

mezunlarının sayısındaki %71,6'lık artışın diğer nedenleri arasında lise mezunu sayısındaki artış (aday havuzunun büyümesi), iş olanaklarını artırmak için üniversite diplomasına olan talepteki artış, açık öğretim ve uzaktan eğitim olanakları, kadınların eğitime katılımındaki yükseliş sayılabilir.

Lise ve yüksek öğretim mezunları arasında intihar sayıları artarken, yüksek öğretim mezunlarındaki artış (%44,8) lise mezunlarındakinden (%29,5) daha yüksektir (lise mezunları arasında intiharlardaki artış, lise mezunu kişi sayısındaki artışa koşuttur). Peki yüksek öğretim mezunları arasında intihar sayılarındaki (lise mezunlarındakinden daha fazla) artışın nedeni/nedenleri nelerdir?.. Bu artışın önemli bir nedeninin geleceksizlik kaygısı/geleceğe dönük umutsuzluk ve işsizlik olduğu düşünülebilir. Bu nedenler intihar riskini artırmaktadır.

iii. Gençlerin açığa çıkan öfkesi

24-25-26 Mart 2025 tarihlerinde 19:00-23:00 saatleri arasında Ankara'nın Kızılay meydanında toplanan ve 19 Mart 2025'te Ekrem İmamoğlu'nun gözaltına alınmasıyla tetiklenen sokak protestolarına katılan 208 eylemciyle, eylemler sırasında, yüz yüze görüşmelerin sonucunda bir rapor oluşturulmuştur. Yağmur Uzunırmak'ın Toplumsal Çalışmalar Enstitüsü adına yaptığı bu araştırma "Kim bu gençler?" (Ankara örneği) adıyla yayınlanmıştır.

Bu rapora göre, eylemcilerin içerisinde 18-24 yaş aralığında olanların oranı %70,2'dir. Buna 25-34 yaş aralığında olanların oranı %24 de eklendiğinde %94,2 oranında genç-genç yetişkinlerden oluşmuş bir toplam elde edilmektedir. Eylemlere katılım oranıyla ve dinamizmiyle gençler damgasını vurmuştur. Eylemlere katılanların %76,5'ini üniversite öğrencileri ve üniversiteden mezun olanlar oluşturmaktadır. Eylemciler büyük oranda öğrencilerden oluşmaktadır.

Eylemlere Kürt emekçilerden katılım olmuşsa da bu oldukça sınırlı kalmış, DEM Parti'nin bu konuda bir çağrısı olmamıştır.

Eylemciler ekonomik durumlarını genel olarak tatmin edici bulmamaktadır. "Türkiye'nin mevcut iktidarla yakın gelecekte ekonomik olarak nasıl bir gelişme göstereceğini düşünüyorsunuz" diye sorulduğunda eyleme katılanların %63,5'i "çok daha kötü olacak" yanıtını vermiştir.

Protestolarda yer alan kitle, "Türkiye'nin yönetimi bu şekilde devam ettiği sürece ben ne yaparsam yapayım bu ülkede iyi bir geleceğim olmayacak" ifadesine tamamen ya da kısmen katılmaktadır.

Eylemcilerin 2023 seçimlerinde oy verdikleri ve gelecek seçimlerde oy verecekleri partilerin dağılımı şöyledir:

- CHP'ye oy verdiğini ya da vereceğini belirtenlerin toplamı %52,9 oranındadır.
- Zafer Parti'sine oy verenler ya da verecek olanlar %23,8'lük bir kesimi oluşturmaktadır.
- İYİP %5,3 oranında desteklenmektedir.
- TİP eylemciler arasında %4,4 oranında bir hegemonyaya sahiptir.

Bu oranlar eylemlere katılan ve yoksul, ekonomik durumu kötü olan gençlerin faşist söylemlerin cazibesine kapıldığını ve kapılabileceğini, fakat sosyalist solun yaygın ve yoğun politik faaliyetleriyle bu gençleri etkileyebileceğini, üzerlerinde bir aidiyet hissi-sevgi-saygı oluşturabileceğini göstermektedir. Farklı partilere yakınlık duyan eylemci gençler-genç yetişkinler, toplumsal konum, ekonomik tatmin seviyesi ve mevcut iktidarla gelecek beklentisi açısından çok önemli bir farklılaşma göstermemektedir.

Türkiye'nin çözülmesi gereken en önemli sorunu olarak; %54,3'ünün adaleti, %13,9'unun ekonomik durumu işaret etmesi, son günlerdeki belediyelere ve politik figürlere dönük

baskıların, gözaltı ve tutuklamaların oluşturduğu tepkiyle birlikte okunduğunda anlaşılır olmaktadır. Türkiye'deki siyasal rejimin otoriter karakteri ve iktisadi krizle gelen yoksullaşma birlikte, protestoların temel itici nedeni olarak değerlendirilebilir.

Protestocuları eylemlere katılmaya motive eden en önemli iki unsur sorulduğunda ''gelecek kaygısı'' %60,6 ile en çok tercih edilen seçenektir. Bunu %52,9 ile ''hükümetin anti-demokratik uygulamaları'' seçeneği takip etmiştir. %31,7 ile "mevcut siyasi sistemin taleplerime cevap vermemesi" en çok tercih edilen üçüncü seçenek olmuştur. ''Ekrem İmamoğlu'nun şahsında muhalefete yönelik tutum'' seçeneği katılımcıların yalnızca %11,1'i tarafından işaretlenmiş, eylemciler için İmamoğlu'nun tutuklanması belirgin bir sokağa çıkış nedeni olmamıştır.

"Sizce Türkiye gelecekte daha iyi bir ülke olacak mı?" diye sorulduğunda eyleme katılanların %58,9'u ''halk olarak bizim tutumumuza bağlı'' demiştir. Bu oran, gençlerde mutlak bir umutsuzluğun ya da çıkışsız olma hissinin egemen olmadığını gösterir, fakat örgütsüz bireyler olarak kaldıkları sürece bireysel kurtuluş yolunda çabalara giriştikleri yönündeki eğilimle birlikte değerlendirmeye alınmalıdır.

Eyleme katılanların %55,6'sı kendisini Atatürkçü olarak tanımlamakta, bunu sırasıyla milliyetçi (%16,9), sosyalist (%10,1) ve sosyal demokrat (%9,7) seçenekleri takip etmektedir. Bu oranların gösterdiği, bir ortak değer olarak Atatürk sevgisinin eylemci gençlerde-genç erişkinlerde yaygın olarak bulunduğu, fakat sokaktaki kitlelerin büyük bölümünün bir ideolojik bağlanmaya/angajmana sahip olmadan sokakta politize olduklarıdır.

Protestocuların %40'ı imkânı olsa dahi yurt dışına yerleşme fikrini reddetmekteyse de yurt dışına yerleşirim diyenlerin oranı da yüksek olup %37'dir. Bu son veri, daha önce sunduğumuz istatistiksel bulgularla uyumludur.

iv. Örgütlülük içerisinde dayanışma bir ihtiyaç

Türkiye'de son yıllarda gençler ve genç yetişkinler arasında ekonomik zorluklar, "geleceksizlik" gerçeği ve hissiyatı yüzünden yurt dışına göçme ("beyin göçü") ya da bireysel çıkış bulamamanın sonucu olarak intihar etme giderek artmaktadır. Oysa bir ihtimal daha var: Memlekete ve hayata sahip çıkıp, örgütlenmek. Örgütlülük içerisinde dayanışmak.

Bireysel "yırtma" olanaklarının iyice daraldığı bir tarihsel kesitte, ömre anlam, derinlik, sahicilik ve güzellik katan, hayatı robot ya da zombi gibi geçirmekten kurtaran bilimsel düşüncelere, insanlığın ortak mirası ilerici değer ve ilkelere bağlanmak, bunlara tutulmak. Cemaatlerdeki gibi bireylerin çıkarını kollamak üzere bir araya gelişi değil, sosyalist fikriyatta ve duygularda, yani bilimsel sosyalist dünya görüşünde ortaklaşıp, bir kolektivite oluşturmak. Kendiliğinden gelişip sokağa çıkan toplumsal öfke ve tepkiler, bir süre sonra sönümleneceğinden, yaşanan süreçlerden geriye kalan örgütlenmede kazanımlar olacak. Bilinmektedir ki örgütsüz güç, tam olarak etkin bir güç değildir.

Sosyalistler azami bilinç, enerji ve örgütlülükle sokağa çıkan bu insanlara ulaşmalıdır. Yoksa açığa çıkan enerji, toplumsal hareketlenme yatıştığında büyük oranda CHP ve Zafer Partisi'ne kanalize olacak. Kitleler sosyalistleri kendilerini örgütlemeye çağırıyor. Toplumsal hareketlenmenin örgütlülük içerisinde dayanışmaya ihtiyacı bulunuyor.

Yararlanılan kaynaklar:

1. https://www.toplum.org.tr/wp-content/uploads/2025/03/Imamoglu-Protestolari-Katilimci-Analizi-Ankara-Ornegi-28-Mart-2025.pdf
2. TUİK istatistikleri

Oligarşi

Bu kelimenin anlamı bir grubun, kliğin ayrıcalıklara sahip olarak kitleleri yönetmesidir. Oligarşilerde, sayıca çok olmayan bir grup insan, emekçi kitlelerin denetleyemediği ve katılım gösteremediği iktidar yapılarını işletir. Oligarklar çıkarları doğrultusunda ekonomiyi ve siyaseti yönetir. Buna yakın zamandan verilebilecek bir örnek "Rus oligarşisi ve oligarkları"dır. 1991'de SB'nin çözülüşü sonrasında Rusya'nın iktisadi ve siyasal yönetiminde sosyalist kamusal işletmeleri yağmalayıp zenginleşen oligarklar etkili olmuştur.

Peki "oligarşi" kavramı siyaset bilimi açısından açıklayıcı gücü olan ve böylelikle bilimsel bir terim olarak görülebilir mi?..

Tarih boyunca farklı üretim biçimlerinin egemen olduğu çağlar boyunca siyasi iktidarın yöneticiler kutbunun, kitlelerle karşılaştırıldığında sayıca az olan, kendi çıkarlarını takip eden "oligarşiler" tarafından oluşturulduğu gözlenir. Başka bir deyişle ister aristokrasi olsun ister monarşi/sultanlık, isterse de demokrasi, farklı egemen sınıfların ya doğrudan ya da siyasal temsilcileri ve bürokrasi aracılığıyla, kitlelere oranla oligarşik konumda toplumsal iktidar ilişkileri içerisinde bulunduğu söylenmelidir. Bu yüzden "oligarşi" kavramı, egemen sınıfın kitlelerle arasındaki iktidar ilişkilerinin somut içeriğine dair bir bildirimde bulunmayan, üstelik egemen sınıfın varlığını gözlerden uzak tutan yanıltıcı bir kavramdır. Örneğin kapitalist demokrasilerde, emekçi halkın devlet yönetimine katımlı yoktur ve emekçilerin kendi kendini yönettiği algısını oluşturan seçimden seçime oy kullanmalarının, temsilcilerinin gerçekten kendileri tarafından belirlenmesi anlamına gelmediği açıktır. Kapitalist demokrasilerde siyasetçiler ve bürokrasi, belirli süreler boyunca işlevlerini yerine getirmekte, bir sirkülasyon olsa da, "oligarşik çerçeve" hep aynı kalmaktadır. Fakat burada önemli olan, ister siyasi iktidarın organizasyonları içerisinde faal olsun, isterse de muhalefet işlevini yerine getirsin, tüm burjuva

siyasetçilerinin ideolojik perspektiflerinin düzen içi olmasıdır. Bürokrasiyle birlikte bu siyasal aktörler, kapitalist sınıfın yakın ve uzak erimli çıkarlarını kollar, bu çıkarlarla uyumlu düzenlemeler yaparlar. Emekçilerin haklarının ve çıkarlarının bu düzenlemelerde gözetilmesi, ancak sınıflar arasındaki güç dengesinin durumuna ve sınıf mücadelelerine bağlıdır.

Kapitalist toplumda, siyasi iktidar sınıfsaldır. Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerinin bir organizasyonu olan kapitalist devlet, emekçilerin yönetime katılamadığı ve denetleyemediği işleyiş ve düzenlenişe sahiptir. Kapitalist demokrasilerde "oligarşik" bir siyasal seçkinler ve bürokratlar grubu, devletin düzenlenişi ve işleyişini sağlamakta, yeniden üretmekte ve değiştirebilmektedir. Bütün bunlar kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin yeni gereksinimleri doğrultusunda fakat her zaman kapitalist sınıfın çıkarlarını gözetir şekilde yapılmaktadır. "Oligarşi" kavramı, kapitalist toplumsal sistemlerde siyasi iktidarın sınıfsal özelliğini gizlemektedir.

Oportünizm (Fırsatçılık)

Oportünizm terimi, siyasal kullanıma 1860'lı yılların sonunda giriyor. Engels 1891'de Erfurt programının eleştirisinde terimi şöyle tanımlıyor:

> "Günübirlik çıkarlar için büyük, temel düşüncelerin unutuluşu, gelecekteki sonuçları dikkate almadan yönelinen geçici başarılar ve bu başarılar adına verilen mücadeleler, hareketin bugünü için geleceğinin feda edilerek yüzüstü bırakılışı; tüm bunların makul gerekçeleri olabilir. Ama bütün bunlar oportünizmdir ve oportünizm olarak kalır. Üstelik 'dürüst' oportünizm, belki de bütün oportünizmlerin en tehlikelisidir."

Oportünizm, Marksizm'in revizyonuyla (revizyonizmle) özdeşleşmiştir. Revizyonizm, "teoriye düşmanlık" (R. Luxemburg), doğrudan pratik başarı arayışı, taktiğin önceliği, ilkelerden sürekli tavizler, "biraz olsun belirli ve sağlam ilkelerin

yokluğu" (Lenin) şeklinde yorumlanabilir. Lenin, oportünizmi, kararsızlıkla, tereddütle, dolambaçlı çarelere başvurmakla, doğal eğilimi sendika reformizmi olan toplumsal hareketin kendiliğindenciliğine edilgin bir şekilde teslim olmakla, proletaryanın temel ve kalıcı çıkarlarını yüzeysel ve anlık çıkarlara feda etmekle, işçi sınıfına etkin ve kalıcı reformlar sağlama becerisinden yoksun olduğu halde, reformlar için mücadeleyi, nihai hedef uğruna mücadeleden ayırmakla niteler.

2. Enternasyonal'in 1914 Savaşındaki sosyal şovenizmi, bir oportünizm örneği olarak görülebilir. Sosyalist devrimle kapitalist devlet aygıtını parçalama ve proletarya diktatörlüğünü kurmanın gerekliliği ilkesinden vazgeçiş, bir diğer oportünizm örneğidir.

Maceracılık, devrimbazlık, politikayı tumturaklı boş sözlerle ikame etme, doktrinercilik, ülkesel özgüllükleri dikkate almama, kitlelerle bağ kurmak ve onları kazanmak yerine küçük çevre ruhu, seçimlere katılmayı reddetme ise, oportünizmin karşıtı kısır, toplumdan soyutlanmış ve umutsuz bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Buna Lenin, "çocukluk hastalığı" demektedir.

Yararlanılan Kaynak: *Marksizm Sözlüğü*, Hazırlayanlar: Géerard Bensussan, Georges Labica, Yordam Kitap, 2016, s. 697-703

Sosyalist İletişimde Dil Stratejisi

Sosyalist politikalar oluşturur, halka buluştururken ve yine bu esnada ideolojik mücadele yürütülürken kullanılan dil, sade, anlaşılır, somut toplumsal olaylarla bağlantıları her daim kurulmuş, merak ve ilgi uyandıran, vicdan muhasebesini ve düşünmeyi teşvik edici ve tetikleyen, sorgulayıcı bir üslupta olmalıdır. Bu propaganda dili, yaşanılan somut sorunların ve dertlerin arkasındaki hemen bir çırpıda görülmeyen nedenleri kavratmaya dönüktür. Bu sayede sorunların çözümleri konusunda bir doğrultu gösterilebilir. Ayrıca topluma seslenme dili, yaşanılan sorunların birbirleriyle ve toplumun işleyiş

mekanizmalarıyla bağlantılarının sezilmesi için ipuçları da sunulmalıdır. Bir örnek verelim. İnşaat işçilerinden mürekkep bir topluluğa, çay içilirken yapılan bir sohbette neler söylenebilir?..

> “Koca koca apartmanları yapıyorsunuz da aldığınız yevmiye/ücretle bu apartmanlardaki bir dairenin bir göz odasında oturacak durumunuz yok. Müteahhit firma patronu ya da taşeron şirket patronları, apartmanın dairelerinin sahibi oluyor ve bunları satarak karına kar katıyor. İşçi/amele ise öğlen arası ekmek-helvayla karnını ancak doyuruyor. Aldığınız yevmiyeleri/ücretleri toplasak, 2-3 yılda yapıp bitirdiğiniz binanın yapılma süresi boyunca bunları birbirine eklesek, bir dairenin fiyatı etmiyor. Müteahhit patron(lar), arsa fiyatını da dahil ediyor, dairelerin satış fiyatına elbette. Fakat sizin alın terinizin karşılığı olarak aldığınız ücretlerin ve malzeme maliyetlerinin çok üzerinde bir bedelle satılan evler bunlar. Patron(lar), maliyetleri ve size verdiği ücretleri düştüğünde, geriye kalan bedeli cebe indiriyor. Yani siz, ailenizin karın tokluğuna yaşaması için yetecek bir ücret alırken, evleri üretmek için harcadığınız emeklerin karşılığını değil, bunun çok çok altında bir bedeli ücret olarak alıyorsunuz. Buna sömürü deniyor. Size gecekonduda ya da kirada bir dairede yaşamayı reva gören bu patron düzeni, ensesi kalınlara/patronlara lüks konutlarda, zevki sefada yaşamayı uygun görüyor. Çünkü sizin alın terinizin çok büyük kısmı, patronların cebine kar olarak giriyor. Oysa iyi koşullarda yaşamaya yetecek bir ücret, aileniz için cüzi bir kirayla oturulacak bir konut, çocuklarınız için kaliteli ve parasız okulların olması, hakkınız. "Biri yer, biri bakar, kıyamet ondan kopar" denir; işçiler, emekçiler sömürü düzenini ortadan kaldırmak için örgütlenir ve mücadele ederse, her şeyi üreten onlar olduğundan ve sayıca kalabalık olduklarından, önlerinde kimse, hiçbir güç

> duramaz. Patronların saltanatı ve sömürü düzeni örgütlenerek yıkılabilir. Şu anda yaşadığımız sömürü düzenine kapitalizm, örgütlenip iktidara gelerek kuracağımız patronsuz ve sömürüsüz emekçi/işçi düzenine sosyalizm denir."

Bu konuşma örneği özetlendiğinden ötürü çok didaktik bulunduysa, daha popüler bir tarzın sohbet sırasında yakalanabileceği gözden kaçmamalıdır. Dikkat edildiyse bu konuşmada "artık-değer"den, "kapitalist üretim ilişkileri"nden ve "rant"tan bahsedilmemiştir.

Sosyalistlerin kendi aralarındaki konuşmalarda kullandıkları kavramların anlamlarına "sıradan" insanların nüfuz etmesinin zor olduğu, dışarıdan bakan bir göz için bu kavramların anlaşılmaz özellikte olduğu bir ölçüde doğrudur. Bu nedenle, propaganda faaliyetleri sırasında günlük hayatın kelimeleriyle konuşmak, yazmak ve çizmek gereklidir. Bunu yaparken, sosyalist dağarcıkta bulunan emperyalizm, kapitalizm, sömürü, sermaye ve işçi sınıfı, sosyalizm, emek gibi kavramları kullanmaktan vaz geçilemez. Çünkü ideolojik/siyasal mücadelede sola ait bu kavramların kullanımı ve karşıdakilere aktarımı önem taşımaktadır. Fakat üretici güçler, üretim ilişkileri, kapitalist üretim tarzı, kapitalist devlet gibi teorik kavramlaştırmaların günlük politik faaliyetlerde olur olmaz kullanımından kaçınmak gerekir. Örneğin "kapitalist sistem" yerine "düzen", "üretici güçler" yerine "emekçiler", "üretim ilişkileri" yerine "sömürü" kelimelerinin günlük sohbetlerde ve politik faaliyetlerde kullanımı sağlıklı olacaktır.

Öte yandan, teorik üretimde ve sol içi teorik eğitimde, Marksist terminolojinin kullanımı vazgeçilmezdir. Burada politik/ideolojik mücadelenin dilinin kullanımı, kavrayıştaki derinleşmeyi ve ilerlemeyi engelleyecektir. Teori, bir soyutlama faaliyetidir ve bu etkinlikte kavramların belirli bir soyutlukta kullanımı gerekmektedir.

Sosyalist Devrim Yürüyüşü: Praksis Teorisi | Metaforik Bir Modelleme

Özet

“Praksis” teori ile pratiğin etkileşimli, dinamik/canlı, karşılıklı olarak birbirini doğuran, besleyen ve yeniden üreten birliğidir. Bilinçli eylemlilik anlamına gelen bu terim, teori, strateji, taktikler ile örgütlenmenin ilişkisel, karmaşık ve girift (iç içe geçmiş) birlikteliğini anlatır. Siyaset pratiklerinin teorik ve stratejik boyutu yanı sıra, bununla etkileşim içerisinde taktik, eylem ve örgütlenme boyutu vardır. Bu veçheler ya da boyutlar birbirini tümler/bütünler. Düşüncenin eyleme, eylemin düşünceye dönüşmesi; bilinçli, planlı, örgütlü harekettir. Siyasal mücadelenin dört temel unsuru/öğesi – teori, strateji, taktik, örgütlenme – birbirine o kadar iç içe geçmiştir ki, biri olmadan diğerleri eksik kalır.

Marksist “praksis” kavramını ve barındırdığı karmaşık diyalektiği, üç somut ve herkesin gözünde canlanabilecek metaforlar – Civilization video oyunu, hayali Stellar Odyssey uzay yolculuğu ve coğrafi kafile yolculuğu – aracılığıyla analiz etmek istiyoruz. Her metafor, teori (harita), strateji (rota), taktik (engellerin aşılması ve manevralar) ve örgütlenme/organizasyon kapasitesinin artışı (yükseltmeler)

unsurları için benzeşimler kurmaktadır. Metaforları önce oyun/kurgu mekaniği içinde detaylıca, adım adım ve akıcı bir anlatımla açıklayacağız, ardından sosyalist devrim yürüyüşünde benzeştikleri yanları ortaya koyacağız. Böylelikle praksisin, nesnel süreçlerin ve koşulların diyalektik bir yaklaşımla ve teorik analiziyle şekillenen bilinçli eylemler ya da siyaset pratiği olduğu görülecektir.

Giriş

Praksis, "teori ile pratiğin diyalektik birliği" olarak tanımlanır. Bu birlik, analiz-sentez-analoji-modelleme gibi muhakeme (akıl yürütme) yolları/yöntemleriyle oluşturulan soyutlamalar birliği olan teori ile somut eylemlerin ve organizasyon kapasitesindeki artışın karşılıklı refleksiyonudur (geri beslemesi/birbirine yansımasıdır).

Sosyalizm mücadelesinin/praksisinin pedagojik ve analitik bir sunumunu yapmak istiyoruz. Soyut kavramları somutlaştıracak ve anlaşılır kılacak üç stratejik metaforumuz var:

1. Civilization VI (Firaxis Games, 2016) – medeniyetin teknoloji ağacı,
2. Stellar Odyssey – kurgusal ara hedefleri olan bir uzay yolculuğu,
3. Kafile – coğrafi engeller ve tuzaklar barındıran dinamik koşullara sahip bir kervanın yolculuğu.

Metaforların hepsinde, teori-strateji-taktik-örgütlenme dörtlüsüne karşılık gelen bileşenler bulunmaktadır. Önce her bir metaforu kendi içinde akıcı bir hikâye gibi anlatıp öğelerini adım adım inceleyelim; ardından sosyalist devrim yürüyüşündeki yaklaşık karşılığını bulup, eşleştirelim.

Yöntemimiz: Metaforik Modelleme

Bir strateji oyunu açtığınızda ne görürsünüz?

- Bir harita (kabataslak bilinen=sisli arazi),
- Bir hedef (zafer),
- Bir rota (hedefe giden yol),
- Birimler (sizin kontrol ettiğiniz insanlar, makineler, örgütler).

Oyun ilerledikçe birimleriniz güçlenir: Okçu topçuya, balıkçı teknesi uzay gemisine, çadır konsey binasına dönüşür. Tesadüflerle karşılaşılır: Volkan patlar, korsan saldırır, çığ düşer. Siz taktik hamlelerle bunların üstesinden gelirsiniz. Ama strateji değişmez: Hedefe ulaşma amacı sabittir.

Metaforik modelleme, karmaşık sosyo-tarihsel süreçleri oyun/kurgu mekaniğiyle açıklayan analitik bir yöntemdir (Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press). Bu yöntemi kullanacağız. Yazımızda:

- Harita = özneleri de içeren önemli nesnel öğelerin, ilişkilerin, süreçlerin, verilerin ve koşulların Marksist teorik değerlendirmesine (toplumu okuma),
- Rota = sosyalist işçi iktidarına giden uzun vadeli stratejiye (sosyalist devrim stratejisine), (güncellenebilir; örneğin dağ geçidi çığla kapanırsa illegal rotaya geçilir, Lenin'in 1917 *Nisan Tezleri*'nde de bir güncelleme vardır),
- Taktik = engellerin aşılmasına, tuzakların boşa çıkarılmasına, aktüel hamlelere ve manevralara

(grevler, sokak gösterileri, savunma komiteleri vb.; bireysel terörizm stratejik sapmadır)

- Yükseltme = örgütlenme kapasitesinin artışına (alternatif iktidar nüveleri, işçi/kültür/halk evleri, enstitüler, akademiler, dernekler, sendikalar, platformlar, cepheler, konseyler, kooperatifler, dijital platformlar vb.; kapasite ölçütü üye sayısı ve eylemlerdeki koordinasyon düzeyidir) karşılık gelmektedir.

Metafor 1: Civilization VI-Taş Devrinden Uzay Çağına Bir Medeniyetin Yükselişi

Oyun Hikayesi

Civilization VI, oyuncunun bir uygarlığı MÖ 4000'den MS 2050'ye taşıdığı sıra-tabanlı strateji oyunudur. MÖ 4000'de elinizde tek bir yerleşimci vardır. Harita sislidir. Etrafınızda nehirler, dağlar, ormanlar, ovalar bulunur. Oyun alanı hex grid'lerle bölünmüştür; her hex, üretim, yiyecek, bilim veya kültür sağlar. Her hex (altıgen) farklı kaynak verir:

- Nehir kenarı → bol yiyecek, şehir büyür,
- Dağ → savunma kolay, ama tarım zor,
- Orman → kereste, hızlı bina,
- Çöl → verimsiz, ama bazen petrol çıkar.

İlk iş yerleşim kurmaktır. Nihai hedef olarak bilim zaferine ulaşmak istiyoruz. Bunun için teknoloji ağacı takip edilmelidir. Teknoloji ağacı (tabloya bakınız), doğrusal olmayan ama yönlü bir rota sunar:

Çağ	Teknoloji	Açılan Birim/Bina	Ne İşe Yarar?
Antik	Tarım	Çiftlik	Nüfus artar
Klasik	Yazı	Kütüphane	Bilim hızlanır
Orta çağ	Matematik	Su değirmeni	Üretim artar
Rönesans	Barut	Musketçi (asker)	Savunma
Modern	Endüstri	Fabrika	Kitlesel üretim
Atom	Bilgisayar	Araştırma laboratuvarı	Bilim fırlar
Bilgi	Roket Bilimi	Uzay limanı	Zafer!

Her teknoloji, yeni bir “organ” açar. Şehir büyür. Nüfus artar. Yeni birimler doğar:

- Okçular → barbarlara karşı,
- İşçiler → fabrika kurar,
- Bilim insanları → teknolojiyi hızlandırır.

Ama yol düz değildir.

- Barbar kampı belirir → şehre saldırır. Hemen okçu birimi konuşlandırılır.
- Volkan patlar → şehir hasar alır, ama verimli toprak kalır (teorik harita güncellenir).
- Altın madeni bulursunuz → bir turda +500 altın kazanılır, kütüphane hemen inşa edilir.

Zafer momenti (uğrağı): Uzay limanı tamamlanır. Roket fırlar. Bilimsel zafer gerçekleşir. Kurgusal olarak düşünürsek, bu

zafer, kapitalist iktidarın başkentini ele geçirmenin ön koşuludur – çünkü artık kitlesel organizasyonlar, koordinasyon ve bilinç düzeyi en üst seviyededir.

Sosyalist Devrim Yürüyüşündeki Eşleştirme:

Oyun Unsuru	Devrim Yürüyüşü
Hex grid'ler	Sınıf coğrafyası (fabrika/işyeri, kampüs, mahalle)
Nehir kenarı	İşçi sınıfı havzaları, mahallelerinde, çelişkilerin oluştuğu işyerlerinde örgütlenme
Dağ	Örgütlenmenin zor olduğu taşra bölgeleri veya köylü, esnaf toplulukları
Teknoloji ağacı	Örgütlenme aşamaları (işçi/kültür/halk evleri → işçi enstitüleri, akademiler, dernekler, meclisler → sendikalar → konseyler)
Kütüphane	İşçi/kültür/halk evleri, enstitüler, akademiler; eğitim ve ideolojik mücadele
Fabrika	İşçi sınıfının nesnel varlığı ve zamanla yoğunlaşması; sendikaların kuruluşu veya güçlenmesi, grevler ve kitlesel eylemler
Barbar kampı	Faşist çete saldırısı/provokasyon
Okçu birimi	Mahalle savunma komiteleri; geçici ve taktiksel koruma
Uzay limanı	Genel grev ya da ayaklanma koordinasyon merkezi; konseylerin olgunlaşması

Parti, oyuncuyu, şehir plancılarını, işçileri, aydınları vd. içerir. Öncü parti, demokratik merkeziyetçilikle işleyen yapıdır. Teori, oyuncunun akıl yürütmeleri ve araştırma laboratuvarında

üretilen bilimsel ilerlemelerdir (pratik teoriyi geri besler). Sosyalist devrim stratejisi, bilim zaferi rotasına karşılık gelir. Bir taktiksel manevra olarak oyunda beliren barbar kampına karşı okçuların oluşturulması, toplumsal gerçeklikte/siyaset pratiğinde zuhur eden faşist çete saldırılarına karşı mahalle savunma komitelerinin oluşturulmasına benzetilebilir. Başarısız taktik, erken savaştır → kaynak kaybına yol açar = sekter erken ayaklanmaya karşılık olarak düşünülebilir. Oyundaki yükseltmeler, sosyalist praksiste organizasyon kapasitesindeki artışla eşleşir. Örgütlülük giderek artar ve çeşitlenir.

Metafor 2: Stellar Odyssey-Galaksi Boyunca Tehlikeli Bir Uzay Yolculuğu

Kurgu Hikayesi

Stellar Odyssey, Dünya yok olduktan sonra ayakta kalan ve 5.000 mürettebatı bulunan Argo gemisinin ve destek filosunun 200 ışık yılı ötedeki Proxima Centauri'ye, koloni kurmak için yaptığı yolculuğu konu alır. Harita, galaksiyi gösterir. Yıldızlardan yakıt sağlanır. Nebulalardan kalkan malzemesi temin edilir. Kara delikler tuzaktır. Rotada 10 zorunlu ara hedef bulunmaktadır (tabloya bakınız).

Durak	Ne Sağlar?	Neden Gerekli?
1. Ay madeni	Titanyum gövde	Gemi parçalanmasın
2. Mars tersanesi	İyon motoru	Hız, yakıt tasarrufu
3. Asteroit kuşağı	Plazma kalkanı	Meteor savunması
4. Jüpiter rafinerisi	Hidrojen yakıtı	Uzun mesafe
5. Satürn halkası	Yapay zekâ çipi	Otomasyon

6. Kuiper kuşağı	Buz suyu	Yaşam desteği
7. Oort bulutu	Kriyojenik uyku	Mürettebat dinlensin
8. Alpha Centauri	İlk koloni denemesi	Prova
9. Barnard yıldızı	Yerçekimi sapanı	Hız kazan
10. Proxima	Koloni modülü	Zafer!

Rastgele (tesadüfi) olaylar: Korsan filosunun saldırısı, güneş patlaması, mürettebat isyanı.

- Korsan filosu belirir → taktik savaş: Enerjinin kalkana mı, silaha mı yönlendirileceğine karar verilmelidir.
- Güneş patlaması → kalkan test edilir.
- Mürettebat isyanı → yiyecek paylaşımı yapılır, ikna toplantıları düzenlenir.

Yükseltmeler:

- Atış sayısı: lazer → plazma → kuantum,
- Kalkan: manyetik → plazma → graviton,
- Organizasyon: tek kaptan → uzman bölükler → yapay zekâ ile yönetici insanların ortaklaşa konseyi.

Kurgu sonundaki "büyük patron": Daha önce Dünya'yı yok eden Nexus yapay zekâ filosudur. Tüm yükseltmelerle savaş yaşanır. Zafer, koloninin kurulmasıdır.

Sosyalist Devrim Yürüyüşü Eşleştirmesi:

Kurgu Unsuru	Devrim Yürüyüşü
Ay madeni	İlk Parti binasının açılışı, ilk işçi/kültür/halk evi
Mars tersanesi, plazma kalkanı gibi ara duraklar	Yeni örgütlenmeler, grevler ve dayanışma ağları, gazete ve dergiler, yerel ve genel seçim başarıları vb.
Korsan filosu	Faşist darbe girişimi/ölümcül baskı
Korsan filosuna karşı taktik savaş	Grevler + sokak gösterisi/kritik hamleler
Uzay gemisi Argo ve filosu	Parti + işçi konseyleri ve diğer örgütlenmeler
Mürettebat isyanı	Öncü Parti ve çevresindeki harekette hizipleşme ve ayrışma
Proxima kolonisi	Sosyalist işçi iktidarı

Parti ve destekleyici tüm organizasyonlar ile işçi konseyleri, Argo ve filosudur; teori, galaksi haritası ve bundaki verileri değerlendiren uzay gemisi ve filodakilerin muhakemesidir; strateji, 10 ara hedef zinciridir. Taktik, korsanlara karşı savaştır. Yükseltmeler, hedefe varma yolunda ara duraklarda elde edilen ara kazanımlardır. Mürettebat isyanı, öncü Parti ve çevresindeki harekette hizipleşme ile ayrışmaya karşılık gelir.

Metafor 3: Kafile-Bir Kervan Yolculuğu

100 kişilik bir kafilenin hedefi 300 km ötede bulunan bir vadideki kaleyi fethetmektir. Bazı kafileler aynı vadi kalesini hedeflerken, bazıları farklı hedeflere (örneğin kıyı şehri kurmak, yerel komünler oluşturmak) yönelir. Bizim kafilemiz 12 at, 3 öküz arabasına sahiptir. Ellerinde bölgenin haritası

vardır. Teori, bu haritadır. Başka kafilelerin elinde ise yanlış çizilmiş haritalar bulunur. Keşif kolu önden gidip su kaynağı bulur, olanakları değerlendirir, düşman izi arar vb. Bunlar Parti'nin öncü örgütsel kadrolarıdır. Hedefimize ya da diğer hedeflere varmak için birçok rota (strateji) denenebilir, bunlardan bir tanesi ya da pek azı başarıyla sonuçlanır. Çevresel koşullar dinamik/değişken olduğundan rotalarda rötuşlar yapmak da gerekebilir. Örneğin dağ geçidi çığla kapanırsa/yasal olanaklar baskılanırsa, teorik/jeolojik değerlendirme sonucunda kıyı rotasına/illegal mücadeleye geçilebilir. Coğrafi unsurlar (tabloya bakınız):

Arazi	Günlük İlerleme	Taktik Gereksinim
Ova	20 km/gün	Hızlı yürüyüş, yük hafifletme
Orman	8 km/gün	Gece nöbeti
Nehir	1-2 gün	Sal yapımı, yükleri karşıya geçirme
Uçurum	2–3 gün	Halat köprü, alternatif dağ geçidi
Göl	1 gün	Bataklık; tahta yol, öküzleri dinlendirme

Yol boyunca rastlanılan köylerden ve karşılaşılan diğer kafilelerden kervana/kafileye katılımlar olur, geçilen yerleşimlerde kök salınır ve örgütlenilir, kazanımlar elde edilir. Yol üzerindeki başka hedeflere sahip hareketler/kafilelerle kesişimlerde etkileşimler yaşanır ve bunlar üzerinde hegemonya oluşturularak sosyalist iktidar rotasını izlemeleri yönünde çalışılır.

Sosyalist Devrim Yürüyüşü Eşleştirmesi:

Yolculuk Unsuru	Devrim Pratiği
Ova	İşçi mahallelerinde örgütlenme
Orman	Kapitalist devlet baskısı; hedeften ideolojik sapmalar, zigzaglar, savrulma ve yön kaybı; oportünizm, ideolojik kafa karışıklığı ve sekterizm (görüşün kısıtlandığı, rotayı kaybettiren iç zorluklar)
Nehir	İdeolojik mücadelenin önündeki engeller, gericilik, alışkanlıklar; programatik veya taktiksel sıçrama gerektiren zorluklar
Uçurum	Faşist darbe girişimi; ani ve ölümcül
Halat köprü	Darbeye karşı grevler ve sokak gösterileri, kitleleri harekete geçirme
Köy	İşçi mahallesi, kampüs, işyerlerinde kök salıp örgütlenme, ekoloji-feminist hareketlerle etkileşim ve müttefik kazanma

Öncü parti, başlangıçtaki 100 kişilik kafiledir ve destekleyici organizasyonlar, işçi-öğrenci-aydın katılımları ve hegemonyası altına aldığı diğer hareketlerle organizasyonel kapasitede artış yaşanır; teori, eldeki harita, toplumsal/jeolojik analiz ve değerlendirmedir; strateji, vadi hedefine/sosyalist iktidara varılması için oluşturulan ve katedilen rotadır. Taktik, uçurum köprüsü oluşturmadır ve faşist darbeye karşı kitlelerin enerjisini harekete geçirmeye karşılık gelir.

Karşılaştırmalı Analiz

Şu tablo, üç metaforun ortak yapısını gösterir:

Kavram	Civilization	Stellar Odyssey	Kafile
Harita (teori)	Oyunun ekran ara yüzüyle oyuncunun etkileşimi ve akıl yürütmeleri	Galaksinin ultra-radar haritasıyla yapılan değerlendirmeler	Harita ve jeolojik değerlendirmeler
Rota (strateji)	Teknoloji ağacı	Hedef yolundaki 10 ara durak zinciri	Vadiye giden yollar
Taktik (manevralar ve engelleri aşma)	Barbar saldırısına karşı savunma	Korsanlara karşı savaş	Uçurumu halat köprü yaparak geçme
Yükseltme (organizasyon kapasitesindeki artış)	Fabrika	Plazma kalkanı	Yol üstündeki köylerden ve kafilelerden katılım ve destek
Büyük Patron (kapitalist siyasal iktidar)	YZ başkenti	Nexus filosu	Vadi kalesi

Praksis'in Diyalektik Birliği

Teori (Harita) ile;

- Sınıfsal analizler yapılır, toplumsal hareketlerin durumu, eğilimleri ve kriz dinamikleri değerlendirilir.

- Devlet organizasyonunun politikaları ve yönelimleri incelenir,
- Uluslararası konjonktür yorumlanır.

Strateji (Rota) oluşturulur ve gerektiğinde güncellenir (Örnek; 1917 *Nisan Tezleri*'yle Lenin'in Bolşevik partinin rotasını güncellemesi):

- İşçi/kültür/halk evleri kurulur.
- Enstitüler, akademiler, dernekler, platformlar, sendikalar örgütlenir.
- Konseyler oluşturulur.
- İşçi iktidarına giden alternatif iktidar nüveleri inşa edilir.
- Parlamenter mücadele yürütülür, seçimlere girilir.
- İşçi sınıfının yakın erimli çıkarları, sosyalist iktidar hedefiyle bağlantılandırılır.
- Ekoloji, feminist ve Kürt hareketleriyle etkileşim kurulur, üzerlerinde hegemonya kurulmaya çalışılır.

Taktik manevralar (Mini-Oyun) ile;

- Faşist saldırılara karşı reaksiyoner olmayan ve kitlelerin enerjisini harekete geçirmeyi temel alan politik hamleler geliştirilir (grevler, gösteriler).
- Darbe girişimine karşı grev, gösteri ve kitlesel eylemlerle yanıt üretilir.

Yükseltme (Organizasyonel Kapasite Artışı)

- Enstitüler, akademiler, işçi/kültür/halk evleri, kulüpler, sendikalar, meclisler, dernekler, platformlar, internet ve sosyal medya ağları oluşur.

- Siyasal, ideolojik ve kültürel mücadele organizasyonlarının sayısı ve çeşitliliği artar.

Devrimci durumu anlatan “Büyük Patron” (Big Boss) Savaşı sırasında;

- Ordu tarafsızlaşır ya da yarılmaya uğrar.
- Konseyler/meclisler/cephe örgütlenmeleri ve öncü parti fiilen iktidarı devralır.

Toplumsal gerçekliğe daha fazla yakınsayan modeller

Üç metafor (3M), praksisin dört boyutunu (4B) anlamayı kolaylaştırır:

1. Teorik faaliyet haritayı çizip oluşturabilir, detaylandırabilir, okur ve onunla etkileşime girer. Teori, pratikten gelen verilerle sürekli geri beslenir ve gelişir. Buna göre rota/strateji oluşturulur.
2. Strateji, izlenecek rotadır ve gerektiğinde güncellenir.
3. Taktikler, engelleri aşmaya yönelik manevralar ve hamlelerdir.
4. Kitleler öncü Parti ile etkileşim içerisinde, organizasyonel yükseltmeleri yapar.

Şimdi modellerimizi çok aktörlü şekilde yeniden düşünelim. Birden fazla oyuncu var: bizim uygarlığımız, rakip sol uygarlıklar, kapitalist uygarlık (Yapay Zekâ/YZ).

- İş birliği, rekabet ve yarışma, savaş, hizipleşme/ayrışma, seleksiyon ve yok oluş, birleşme siyasal praksiste bulunur.
- Harita kullanılır ama bazıları yanlış harita kullanır (örneğin devrimci demokrasi, narodnikler, anarşistler,

"çocukluk hastalığı"na yakalanmış grupçuklar), bazıları haritayı yanlış okur (geleneksel solun ve devrimci demokrasinin bazı bileşenleri), bazıları haritayı reddeder (sol liberalizm).

- Farklı rotalar olabilir– bazıları kısayol, bazıları dolambaçlı, bazıları yanlıştır.
- Taktik manevralar farklılaşabilir.

Özetle praksisin şu 5 boyutunun (5B) olanaklı olan kombinasyonları toplumsal gerçeklikte bulunabilir:

- Harita = teorik analiz ve değerlendirmeler; doğru/yanlış olabilir ya da dikkate alınıp kullanılmayabilir,
- Rota = strateji (hedefe giden yol, güncellenebilir); farklı hedefler ve bu hedeflere giden farklı yollar olabilir,
- Taktik = aktüel hamleler (grev, sokak eylemleri, savunma, dayanışma, boykot, ittifak, sabotaj, silahlı savunma, kitlesel ayaklanma vb.). Bireysel terörizm ise taktik değil, stratejik sapmadır ve kitleleri yabancılaştırır.
- Yükseltme = örgütlenme kapasitesi (konseyler, sendikalar, dernekler, platformlar, enstitüler, akademiler, işçi/kültür/halk evleri, kulüpler, kooperatifler, komünler, sosyal medya ağları vb.),
- Hizipleşme/yok oluş ya da birleşme/güçlenme = iç bölünme, yanlış rota tutturma, kapitalist iktidarın ezip yok edişi, birleşerek güçlenme (bazen birleşilse de güçlenme olmaz, zayıflama dahi olabilir).

Öyleyse analizimize eklediğimiz bu katmanı dikkate alarak karşılaştırmalı şu tabloya bakalım:

Kavram	Civilization VI	Stellar Odyssey	Kafile
Yarışan sol aktörler	Reformist uygarlık, sekter uygarlık, anarşist uygarlık	Reform-1 filosu, Sekter-7 filosu, Anarko filo	Reformist, sekter, anarşist kafile
Harita (teori)	Yanlış değerlendirme ve yorumlar mümkün	Yanlış sensör verileriyle oluşan yanlış ultra-radar haritası	Yanlış jeolojik analiz
Rota (strateji)	Farklı zafer türleri	Farklı ara durak rotaları ve farklı hedefler	Farklı hedefler ve coğrafi yollar
Rekabet	Altın madeni, hex	Jüpiter rafinerisi	Köy-2 katılımı
İş birliği	Birleşik cephe (barbarlara karşı)	Birleşik savunma (korsan filosuna karşı)	Birleşik nöbet (pusuya karşı)
Hizipleşme	Oportünist hizip reformistlere katılır	Oportünist mürettebat	Oportünist grup
Yok oluş	Kapitalist iktidarın fethi	Nexus'un yok edişi	Faşist çete saldırısı
Büyük Patron	YZ'nin kapitalist başkenti	Nexus filosu	Vadi kalesi

Şimdi tabloyu açıklayalım ve senaryo örnekleri verelim. Sosyalist praksis artık tek bir aktörün yolculuğu değil, çoklu sol

hareketlerin rekabet/yarışma, iş birliği, hizipleşme ve yok oluşla dolu diyalektik bir arenasıdır.

Civilization VI'da beş sol uygarlık aynı haritada başlar: Öncü parti, reformist sol, sekter sol, anarşist sol ve kapitalist uygarlık (YZ). Harita paylaşılır ama yorum farklıdır; bizim teori nehir havzalarını işçi sınıfı olarak okurken, reformist sol parlamento zaferi görür, sekter sol her şeyi düşman ilan eder veya haritanın bir parçasını mutlaklaştırır. Teknoloji ağacı aynı olsa da rotalar ayrılır: siz bilim zaferi ya da YZ'nın kapitalist başkentini ele geçirme peşindeyseniz, reformist sol kültürel zafer, anarşist sol yerel komünler ister. Altın madeni için rekabet eder, barbar kampı için birleşik cephe kurarsınız; sekter uygarlık iş birliğini reddeder ve kapitalist tarafından fethedilir. Sizin uygarlığınızdan oportünist hizip (kısa vadeli kazanımlar uğruna stratejik rotadan sapma eğilimi) çıkar, reformistlerle ittifak kurar ve sizi zayıflatır; doğru rota tutturan öncü Parti büyür, diğerleri tarihten silinir.

Stellar Odyssey'de altı sol filo galakside yol alır: Argo, Reform-1, Liberal-3, Sekter-7, Anarko ve Nexus. Ultra-radar haritaları vardır ama yanlışlar içeriyor olabilir; Argo doğru sensör verileriyle oluşan ultra-radar haritasıyla ilerlerken, Reform-1 ve Anarko galaksiyi yanlış yorumlar, Liberal-3 haritayı reddeder, Sekter-7 haritanın bir kısmını görür ve yanlış yorumlar. On ara durak aynıdır ama rotalar farklıdır: Argo tam rotayı izler, Reform-1 kısayol dener ve başarısız olur, Sekter-7 bazı duraklara hiç yanaşmaz, Liberal-3 duraklar arasında zigzaglar çizip durur, Anarko yerel istasyon kurar ama genişleyemez. Jüpiter rafinerisi için rekabet eder, korsan filosu için birleşik savunma yaparsınız; Sekter-7 yalnız kalır ve Nexus tarafından yok edilir. Argo'dan oportünist mürettebat hizip oluşturur, Reform-1'e katılır ve Argo'yu zayıflatır; doğru rota tutturan öncü mürettebat kalır, Proxima'ya varır, diğer filolar uzayda kaybolur.

Kafile'de sol kervanlar coğrafyada ilerler: Öncü kafile, reformist kafile, sekter kafile, anarşist kafile ve bir de vadi kalesi bulunmaktadır. Haritalar vardır ama yanlışlıklar içerebilirler; sizin keşif kolu doğru jeolojik analiz yaparken, reformist kıyı rotasını zafer sanır, sekterin haritası yarımdır ve rotası eksik kalır. Rotalar farklıdır: Siz ova-orman-nehir-uçurum-vadi rotasını izlersiniz, reformist kıyı rotasını seçer, anarşist yerel köyde komün kurar. Köy-2 için rekabet eder, orman pususu için birleşik nöbet tutarsınız; sekter kafile yalnız kalır ve kapitalist/faşist çeteler tarafından yok edilir. Sizin kafilenizden oportünist bir grup hizip oluşturur, reformist kafileye katılır ve sizi zayıflatır; doğru rota tutturan öncü Parti büyür, vadiye varır ve kaleyi fetheder.

Praksis'te teori haritadır ama yanlış gösterimler ve yorumlar yok oluş ya da etkisizleşmeyi getirir; strateji rotadır ama yanlış rota geride bırakır ya da sosyalist devrim hedefi dışındaki hedeflere gider. Taktiksel hamleler (mini-oyunlar) rekabet ve yarışma, iş birliği, sabotaj, boykot, grev ve ittifaklardır. Yükseltme doğru ittifaklarla, yeni örgütlenmelerle, birleşmelerle kapasite artışıdır. Fakat yanlış ittifaklarla, etkisiz örgütlenmelerle ya da yanlış bir çatı örgüt altındaki birlikteliklerle zayıflama da olabilir. Doğru yönü siyasal ilkeler gösterir; teorik haritayla uyumlu olan siyasal ilkeler pusula işlevi görür. Bu ilkelerle geliştirilen politikalar etrafında örgütlenilir. Rota boyunca ilerleme politikalar üreterek sağlanır. Hizipleşme, seleksiyon ve yok oluş bazı durumlarda kaçınılmazdır: Oportünizm ve sekterlik tarihten silinir, öncü Parti zafere ulaşır. Devrimci durumdaki "büyük patron savaşı", onun için işçi iktidarı öncesinde son bir sınama ve deneyimdir; diğer parti/örgütler ya yok olur ya da geride kalır. Zafer, doğru teori, strateji ve taktiklerle donanmış öncü Parti ve etrafında şekillenen hareketindir.

Sonuç

Üç metafor – Civilization VI'nın teknoloji ağacıyla yükselen medeniyeti, Stellar Odyssey adlı kurguda galaksideki tehlikeli yolculuk ve Kafile'nin coğrafi engellerle dolu kervan yürüyüşü – praksisin diyalektik birliğini somutlaştırırken, aynı zamanda onun oyun olmadığını gösterir. Oyunlarda hile kodu girilebilir, zaman geri alınabilir, save-load yapılabilir; tarihsel süreçte ise nesnel koşullar geri dönüşsüzdür.

Praksis, nesnel süreçlerin, ilişki ve etkileşimlerin, karşıtlık ve çelişkilerin teorik değerlendirmesiyle şekillenen bilinçli dönüştürme eylemidir. Harita (teori) pratikten doğar, pratik haritayı yeniden çizer. Rota (strateji) nesnel kriz dinamiklerine göre güncellenir. Taktik (manevra) kitlelerin enerjisini harekete geçirir. Yükseltme (örgütlenme) ise bu üçünün toplamında kapasite artışıdır. 3M'nin ortak dersi şudur: Praksis, kapitalist gerçekliğin "sisli arazisinde" bilinçli bir yürüyüştür; tesadüfler değil, sağlam ve gerçekçi bir teori-strateji-taktik-örgütlenme dörtlüsü belirleyicidir.

Praksis, soyut bir modelleme değil, tarihsel-toplumsal bir gerçekliktir. Civilization'da teknoloji ağacı takip edilmezse zafer gelmez; Stellar Odyssey'de ara duraklar atlanırsa gemi parçalanır; Kafile'de rota kaybedilirse kervan yok olur. Aynı şekilde, sosyalist devrim yürüyüşünde teori, strateji, taktik ve örgütlenme birliği olmadan zafere ulaşılamaz.

Ey okur!.. Kendi haritanı bir kolektif içerisinde çizmekle yükümlüsün. İşyerinde, mahallede, kampüste, ekoloji mücadelesinde, feminist harekette nesnel süreçleri analiz et. Hangi nehir havzası işçi sınıfı yoğunlaşması? Hangi dağ geçidi faşist baskı? Hangi köy müttefik kazanımı? Bu sorulara yanıt verecek teorik araç, Marksizm'dir. Ama teori tek başına yetmez. Rota, sosyalist işçi iktidarıdır. Taktik, grevdir, sokaktır, dayanışmadır. Yükseltme, konseylerdir, sendikalardır, işçi/kültür/halk evleridir. Öncü Parti'ye katılmadan ulaşılacak

bir zafer yok. Çünkü öncü Parti, demokratik merkeziyetçilikle işleyen organizmadır: Haritayı okur, rotayı çizer, taktik kararları alır, yükseltmeleri koordine eder. O, kitlelerin içinde doğar, kitlelerle birlikte yükselir. Reformist sol tek başına "parlamento zaferi" peşinde koşarken, sekter sol "her şeyi düşman ilan ederken", anarşist sol "yerel komün" hayaliyle yetinirken, öncü Parti sosyalist işçi iktidarını hedefler. Tarih, bu rotayı tutturanların zafere ulaştığını göstermiştir: 1917 Ekim Sosyalist Devrimi budur. Zafer, doğru teori, strateji, taktikler ve örgütlenmeyle donanmış öncü Parti ve etrafında şekillenen hareketindir. Praksis, bilinçli eylem çağrısıdır. Sosyalist devrim yürüyüşü katılmanı bekliyor.

VII. [TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ KUŞATILMIŞLIĞI: NE VE NASIL YAPMALI?]

Türkiye İşçi Sınıfının Durumu

Özet

2017 yılı verilerine dayanan DİSK-AR'ın raporuna göre, Türkiye işçi sınıfı adeta ekonomik bir kıskaca hapsolmuş durumdadır. Yarısından fazlası kiracı olan, dörtte biri asgari ücretin dahi altında gelire talim eden ve her iki işçiden birinin "her an işsiz kalabilirim" korkusuyla yaşadığı bu tablo, emeğin ne kadar değersizleştirildiğini açıkça göstermektedir. Kadınların eğitimli olmalarına rağmen daha kötü koşullarda sömürüldüğü, çocuklu hanelerin yoksulluk sınırında debelendiği ve sosyal yaşamın sadece televizyon izlemekten ibaret kaldığı bu durum, işçinin sadece emeğinin değil; barınma hakkının, geleceğinin ve insanca yaşam umudunun da elinden alındığı içler acısı bir sınıf gerçeğini gözler önüne sermektedir.

DİSK-AR'ın 2017 verileri, Türkiye işçi sınıfının sadece ekonomik değil, sosyal ve psikolojik olarak da bir "kuşatılmışlık" içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Sınıfın yarısından fazlasının (%53,5) kiracı olması ve asgari ücretin

altında gelire sahip olanların oranının %28,9'u bulması, barınma ve beslenme gibi en temel insani ihtiyaçların/hakların bile birer lüks haline geldiğini göstermektedir. Bu ekonomik sefalete, işyerlerindeki yapısal güvencesizlik eşlik etmektedir; her iki işçiden birinin yaşadığı "her an işsiz kalabilirim" korkusu, sermayenin işçi üzerindeki en büyük terör mekanizmasıdır. Türkiye'de iş kapısını açan anahtar, kişinin mesleki becerisi değil, sahip olduğu sosyal çevredir. İşe girişlerin %54 oranında tanıdık vasıtasıyla gerçekleşmesi, işçiyi bir birey olmaktan çıkararak, kendisini işe sokan 'torpil' ağlarına (siyasi ya da cemaat ağları gibi) veya patronun lütfuna göbekten bağlamakta ve bağımlı kılmakta, bu durum sınıfsal köleliği kalıcı hale getirmektedir.

İşçiler, uzun çalışma saatleri nedeniyle ailelerine zaman ayıramazken (%42,4), maruz kaldıkları siyasi görüş ve etnik köken ayrımcılıkları çalışma barışını dinamitlemektedir. Kadın işçiler ise bu sömürü sarmalının en ağır yükünü taşımakta; erkeklerden daha yüksek eğitim seviyesine sahip olmalarına rağmen, vasıflarının altında, daha düşük ücretle ve %25'e varan cinsiyet ayrımcılığıyla çalıştırılmaktadır. Aile yapısının "çift gelirli" modele zorunlu dönüşümü, tek maaşla geçinmenin imkansızlaştığı bir hayatta kalma stratejisidir.

Tüm bu ağır sömürü koşullarına rağmen, Türkiye işçi sınıfının sınıf bilinci ve örgütlülük düzeyi içler acısı bir durumdadır. İşçilerin %37'si kendisini hiçbir sınıfa ait hissetmezken, nesnel olarak işçi olanların önemli bir kısmının kendini "orta sınıf" olarak tanımlaması (muhtemelen sınıf bilinci olmadığından "gelir durumumda orta halliyim, öyleyse orta sınıftayım" şeklinde düşünülmektedir), kimliksel bir savrulmaya işaret etmektedir. Sendikal hakları "çok önemli" bulanların oranının %20'nin altında kalması ve grev/toplu sözleşme bilincindeki zayıflık, kolektif direnç mekanizmalarının felç olduğunu göstermektedir. Sosyal yaşamın televizyon izlemek ve sosyal

medyada vakit öldürmek gibi pasif eylemlere sıkışması ise işçinin entelektüel ve kültürel gelişiminin de sermaye tarafından gasp edildiğinin, sınıfın sadece fiziksel olarak değil, ruhsal olarak da bir çöküşe sürüklendiğinin açık resmidir.

Öyleyse ne yapmalı ve nasıl yapmalı?..

1.0 Giriş

Bu rapor, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR) tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen kapsamlı bir saha araştırmasının bulgularını analiz etmektedir. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki işçi sınıfının sosyo-demografik yapısını, çalışma koşullarını, iş memnuniyetini, sınıf aidiyetini ve sosyal yaşamını bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Rapor, 2018 ekonomik krizi öncesi döneme dair kritik bir anlık görüntü sunarak, dönemin emek piyasasının temel dinamiklerini ve işçilerin günlük yaşam gerçeklerini anlamak için zengin bir veri seti sağlamaktadır. Bu analiz, işçi sınıfının karşı karşıya olduğu yapısal sorunları ve bu sorunların bireysel ve kolektif tutumlar üzerindeki yansımalarını incelemektedir.

Raporun ilerleyen bölümlerinde, ilk olarak analizin temelini oluşturan araştırmanın metodolojik çerçevesi sunulacaktır. Ardından, işçi sınıfının demografik portresi, hane yapısı ve barınma koşulları gibi temel yaşam göstergeleriyle çizilecektir. Takip eden bölümlerde, istihdam türleri, sosyal güvence, iş bulma kanalları ve ayrımcılık gibi somut çalışma koşulları mercek altına alınacaktır. Bu nesnel koşulların işçilerin memnuniyet, kaygı ve beklentilerine nasıl yansıdığı incelendikten sonra, kolektif örgütlenme mekanizması olan sendikalara bakış ve temel hak bilinci değerlendirilecektir. Rapor, sınıf aidiyeti ve bilinci gibi kritik konuları ele aldıktan sonra, sınıf içi önemli bir farklılaşma ekseni olan toplumsal

cinsiyet dinamiklerini ve kadın işçilerin özgün deneyimlerini detaylandıracaktır. Son olarak, işçilerin iş dışı yaşam pratikleri ve sosyo-kültürel faaliyetleri incelenerek bütüncül bir portre tamamlanacaktır.

Bu genel çerçevenin ardından, analizin temelini oluşturan araştırma metodolojisine geçebiliriz.

2.0 Araştırmanın Metodolojisi

Bu raporda sunulan verilerin güvenirliği ve geçerliliği, analizin dayandığı DİSK-AR araştırmasının titizlikle oluşturulmuş metodolojik çerçevesine dayanmaktadır. Araştırmanın bilimsel altyapısı, elde edilen sonuçların doğru yorumlanması ve genellenebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bölüm, araştırmanın künyesini ve metodolojik detaylarını özetleyerek bulguların dayandığı temeli ortaya koymaktadır.

Araştırmanın metodolojik özellikleri aşağıda özetlenmiştir:

• **Yürütücü Kurumlar:** Araştırma, DİSK Araştırma Merkezi (DİSK-AR) tarafından planlanmış, saha çalışması IPSOS Sosyal Araştırmalar Enstitüsü tarafından yürütülmüştür.

• **Saha Çalışması Tarihi:** Veri toplama süreci, 29 Eylül - 23 Kasım 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

• **Örneklem Büyüklüğü:** Raporun analizleri, kamu görevlileri (memurlar) hariç tutularak belirlenen 1924 ücretli çalışandan elde edilen verilere dayanmaktadır.

• **Evren:** Araştırmanın evrenini, Türkiye'de 15 yaş ve üzerindeki tüm işçiler oluşturmaktadır.

• **Coğrafi Kapsam:** Örneklem, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) 1

düzeyindeki 12 bölgeyi ve bu bölgelerdeki 30 ili temsil edecek şekilde tasarlanmıştır.

• **Veri Toplama Yöntemi:** Veriler, anketörler tarafından tablet kullanılarak yüz yüze görüşme tekniğiyle (CAPI - Computer Assisted Personal Interviewing) toplanmıştır.

• **Hata Payı:** Araştırma, yaklaşık olarak %95 güven düzeyinde +/- 2,2 hata payına sahiptir.

Bu metodolojik temeller ışığında, araştırmadan elde edilen verilerle çizilen Türkiye işçi sınıfının sosyo-demografik portresinin incelenmesine geçilebiliriz.

3.0 Türkiye İşçi Sınıfının Sosyo-Demografik Portresi

Bu bölümde, Türkiye'deki işçi sınıfının demografik yapısı ve temel yaşam koşullarına ilişkin temel veriler analiz edilmektedir. Hane yapısı, barınma koşulları ve gelir durumu gibi göstergeler, işçilerin ekonomik ve sosyal gerçekliğini anlamak için temel bir zemin oluşturmaktadır. Sonraki bölümlerde incelenecek olan çalışma koşulları, memnuniyet düzeyleri ve kanaatler, bu temel zemin üzerinde şekillenmektedir.

Hane Yapısı ve Aile Büyüklüğü

Araştırma bulgularına göre, işçi hanelerinin ortalama büyüklüğü 3,54 kişidir. Bu oran, Türkiye genelindeki 3,4'lük ortalama hanehalkı büyüklüğü ile paralellik göstermektedir. Hanede çalışan sayısı ise ortalama 2,49 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, özellikle kentsel alanlarda tek gelirli aile modelinden çok gelirli modellere doğru bir geçişin yaşandığına işaret etmektedir. İşçi ailelerin geçimi için aile bireylerinden 2-3 kişinin (ebeveynlerin her iki ve bazen bir çocuk daha) çalışması gerekmektedir.

Ancak bu ortalamalar, bölgesel farklılıklar incelendiğinde önemli ölçüde değişmektedir. Özellikle Doğu bölgelerinde ortalama hane büyüklüğü 4,6 kişiye yükselirken, hanedeki istihdam oranı genel ortalamanın (%70) oldukça altına düşerek %56'da kalmaktadır. Daha kalabalık hanelerde daha az sayıda kişinin çalışması, bu bölgelerdeki işçi haneleri üzerinde ciddi bir ekonomik baskı yaratmaktadır. Araştırmaya katılan işçilerin %35,6'sı çocuk sahibi olduğunu belirtmiş olup, çocuk sahibi olanlar arasındaki ortalama çocuk sayısı ise 2,05'tir.

Konut Sahipliği ve Barınma Koşulları

Barınma, işçi hanelerinin en temel yaşam maliyetlerinden birini oluşturmaktadır ve konut sahipliği oranı, ekonomik güvencenin önemli bir göstergesidir. Araştırma, işçilerin önemli bir barınma kriziyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. İşçilerin %56'sı konut sahibi değilken, bu oran Türkiye genel ortalaması olan %41'in oldukça üzerindedir.

Bu tablonun en çarpıcı sonucu ise kiracı oranlarındaki makastır. Türkiye genelinde kiracı oranı %24,4 iken, işçiler arasında bu oran iki katından fazlasına çıkarak %53,5'e ulaşmaktadır. Bu durum, ücret gelirinin önemli bir kısmının barınma maliyetlerine ayrılması anlamına gelmekte ve işçi hanelerinin ekonomik sefaletini artırmaktadır. Düşük gelir gruplarında konut sahipliği oranlarının daha da gerilemesi, barınma krizinin sınıfsal bir nitelik taşıdığını açıkça göstermektedir.

Ücret ve Gelir Durumu

2017 yılı verilerine göre işçilerin aylık net gelir dağılımı, sınıfın karşılaştığı ekonomik zorlukların boyutunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına göre, işçilerin %28,9'u 1400 TL'den daha az ücret alırken, %22,9'u 1401-2000 TL

arasında ücret almaktadır. Bu veriler, 2017 yılı için net 1.404 TL olarak belirlenen asgari ücret düşünüldüğünde, işçilerin dörtte birinden fazlasının asgari ücretin dahi altında bir gelirle yaşamak zorunda kaldığını göstermektedir. İşçilerin yarısından fazlasının (%51,8) 2000 TL'nin altında bir gelirle geçinmesi, dönemin açlık ve yoksulluk sınırları verileriyle birleştiğinde, büyük bir çoğunluğun temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamakta dahi zorlandığı, kalıcı bir ekonomik sefalet içinde olduğu sonucunu doğurmaktadır.

İşçilerin demografik ve temel yaşam koşulları portresini çizdikten sonra, şimdi bu koşulların şekillendiği çalışma hayatının somut dinamiklerine ve istihdam gerçeklerine odaklanabiliriz.

4.0 Çalışma Koşulları ve İstihdam Gerçekleri

Bu bölümde, Türkiye işçi sınıfının karşılaştığı somut çalışma koşulları mercek altına alınmaktadır. İstihdam türlerinden sosyal güvenceye, iş bulma kanallarından işyerinde yaşanan ayrımcılığa kadar geniş bir yelpazede sunulan veriler, işçilerin günlük hayatını ve gelecek kaygılarını doğrudan etkileyen yapısal sorunları gözler önüne sermektedir. Bu bulgular, emek piyasasının güvencesizlik ve enformellik üzerine kurulu yapısını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İstihdam Türü ve Güvence Durumu

Araştırma, istihdam güvencesi konusunda çelişkili bir tablo sunmaktadır. İşçilerin %79,7'si kendisini "düzenli/kadrolu" bir işte çalışıyor olarak tanımlasa da, bu tanımın tek başına güvence anlamına gelmediği açıktır. Nitekim, işçilerin %20,4'ü "düzensiz, geçici, taşeron veya kiralık işçi" gibi doğrudan eğreti istihdam biçimlerinde çalıştığını belirtmektedir. Bu durum, kadrolu çalışmanın dahi iş güvencesi sağlamadığı,

güvencesizliğin çalışma yaşamının geneline yayılan bir norm haline geldiğini göstermektedir.

Sosyal güvenceye erişim de benzer bir soruna işaret etmektedir. İşçilerin %79,9'u işyerinde sigortalı olarak çalıştığını belirtse de, sigortasızlık belirli gruplar için kronik bir sorundur:

• **Genç işçiler (15-19 yaş):** Bu yaş grubunda sigortasız çalışma oranı %40,6'ya ulaşarak endişe verici bir boyuta ulaşmaktadır.

• **Doğu bölgeleri:** Bu bölgelerde sigortalı çalışma oranı %57,2'ye kadar düşmekte, bu da kayıt dışılığın coğrafi bir yoğunlaşma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

İş Bulma Kanalları

İş bulma sürecinde kullanılan yöntemler, işgücü piyasasının ne kadar formel veya enformel mekanizmalarla işlediğini gösterir. Araştırma sonuçları, enformel ağların ezici üstünlüğünü ortaya koymaktadır. İşçilerin %54,1'i işlerini "arkadaşlar, tanıdıklar" aracılığıyla bulduğunu belirtmiştir. Buna karşılık, kamu istihdam kurumu olan İŞKUR'un rolü %5,3 gibi oldukça sınırlı bir oranda kalmıştır. Bu tablo, işgücü piyasasında liyakat ve kurumsal mekanizmalar yerine kişisel ilişkiler ağının (bunun içerisinde cemaat türü çıkar örgütleri de bulunmaktadır) belirleyici olduğuna işaret etmektedir.

Sektörel ve Mesleki Yoğunlaşma

İşçilerin en yoğun olarak istihdam edildiği faaliyet alanları sırasıyla; imalat (%21,5), toptan ve perakende ticaret (%10,6) ve konaklama ve yiyecek hizmetleri (%8,2) sektörleridir. Mesleki dağılım ise eğitim düzeyiyle yakından ilişkilidir:

• **Lise altı eğitimliler:** "Zanaatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar" ile "nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar" gruplarında yoğunlaşmaktadır.

• **Yüksek öğrenimliler:** "Profesyonel meslek mensupları" ile "teknisyen, tekniker ve yardımcı profesyonel meslek mensupları" gruplarında yer almaktadır.

Bu ayrışma, eğitim düzeyinin işçilerin mesleki hiyerarşideki yerini belirlemede kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

İşyerinde Ayrımcılık Deneyimleri

İşyerinde ayrımcılık, çalışma barışını ve işçilerin psikolojik sağlığını tehdit eden önemli bir sorundur. Araştırma, işçilerin en sık maruz kaldığı ayrımcılık türlerini şöyle sıralamaktadır:

• **Siyasi görüş ve düşünce:** %14,0

• **Etnik köken/din/mezhep/inanç:** %13,2

• **Cinsiyet:** %9,7

Ayrımcılık deneyimleri yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır. Genç işçiler arasında "yaş" ayrımcılığı öne çıkarken, 35-54 yaş grubunda en yaygın ayrımcılık nedeni olarak "siyasi görüş" belirtilmiştir. Bu bulgular, işyerlerinin farklı kimlik ve görüşlere karşı hoşgörü düzeyinin düşük olduğunu ve bunun işçiler üzerinde bir baskı unsuru oluşturduğunu göstermektedir.

İşçilerin fiili çalışma koşullarını detaylandırdıktan sonra, bu koşulların onların iş memnuniyeti, gelecek algıları ve genel kanaatleri üzerindeki yansımalarının inceleneceği sonraki bölüme geçebiliriz.

5.0 İş Memnuniyeti, Kaygılar ve Beklentiler

Bu bölümde, önceki bölümde ele alınan somut çalışma koşullarının, işçilerin psikolojik ve öznel deneyimlerine nasıl yansıdığı analiz edilmektedir. İşten duyulan memnuniyet, memnuniyetsizliğin gerekçeleri ve işçilerin temel kaygıları, onların sadece ekonomik değil, aynı zamanda ruhsal durumlarını ve geleceğe bakışlarını anlamak için kritik göstergeler sunmaktadır. Bu veriler, işçi sınıfının günlük yaşamındaki gerilimleri ve beklentileri ortaya koymaktadır.

Genel İş Memnuniyeti

Araştırma sonuçları, ilk bakışta çelişkili bir tablo sunmaktadır. İşçilerin %76,9'u genel olarak işinden memnun olduğunu belirtmektedir. Ancak bu yüksek oran, daha spesifik konulardaki düşük memnuniyetle belirgin bir tezat oluşturmaktadır. Örneğin, ücretten memnuniyet oranı %54'e, çalışma saatlerinden memnuniyet oranı ise %58,2'ye düşmektedir. Bu çelişki, genel memnuniyetin "kötünün iyisi" olarak nitelendirilebilecek bir durumu yansıttığını göstermektedir. Raporun da işaret ettiği gibi, "işsizliğin yoğun olduğu bir ortamda iş bulmuş olmak başlı başına bir memnuniyet kaynağıdır." (“Buna da şükür” düşüncesi bu ortamda yeşermektedir). Dolayısıyla, bu genel memnuniyet, somut koşulların olumlu olmasından ziyade, yüksek işsizlik tehdidi altında bir işe sahip olmanın getirdiği göreli bir tatmin olarak yorumlanmalıdır.

Memnuniyetsizliğin Temel Nedenleri

İşlerinden memnun olmayan işçilere bunun nedenleri sorulduğunda, ekonomik sorunların ezici bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. İşten memnun olmamanın en başta gelen gerekçesi, %78,5 ile "düşük ücret"tir. Ücret sorunu, işçi sınıfının en temel ve yaygın sorun alanı olmaya devam etmektedir. Düşük ücreti takip eden diğer önemli

memnuniyetsizlik nedenleri ise "uzun çalışma saatleri", "iş güvencesinin olmaması/işi kaybetme endişesi" ve "işçi sağlığı ve güvenliğinin yetersiz olması" gibi çalışma yaşamının temel yapısal sorunlarıdır.

Temel Kaygılar ve Tutumlar

İşçilerin çalışma yaşamına dair temel kanaatleri ve kaygıları, onların kırılganlığını ve gelecek beklentilerini ortaya koymaktadır:

• **İş Kaybetme Korkusu:** "Her an işimi kaybetme korkusu yaşıyorum" ifadesine katılanların oranı %50,5 gibi endişe verici bir düzeydedir. Bu korku, iş güvencesinin ne kadar zayıf olduğunun en net göstergesidir. Korku, özellikle güvencesiz koşullarda çalışanlarda daha da yoğunlaşmaktadır; sigortasız işçilerde bu oran %57,6'ya, sendikasız işçilerde ise %52,9'a çıkmaktadır.

• **İş-Yaşam Dengesi:** İşçilerin %42,4'ü "işim nedeniyle aileme ve kendime yeteri kadar zaman ayıramıyorum" ifadesine katıldığını belirtmektedir. Bu bulgu, uzun ve düzensiz çalışma saatlerinin işçilerin sosyal ve aile yaşamını olumsuz etkilediğini, iş-yaşam dengesinin kurulamadığını göstermektedir.

• **Girişimcilik İsteği:** "Yakın gelecekte kendi işimi kurmak istiyorum" diyen işçilerin oranının %43 olması, ücretli çalışmanın getirdiği tatminsizlik ve güvencesizliğe karşı bir alternatif arayışının ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum, mevcut çalışma koşullarından bir kaçış arzusunu yansıtmaktadır.

İşçilerin bireysel memnuniyet ve kaygılarını inceledikten sonra, kolektif bir mekanizma olan sendikalara ve sendikal

haklara bakış açılarının ele alınacağı bir sonraki bölüme geçiş yapabiliriz.

6.0 Sendikalaşma ve Sendikal Haklara Bakış

Bu bölümde, işçi sınıfının kolektif örgütlenme ve hak arama mekanizmalarıyla olan ilişkisi incelenmektedir. Sendikalaşma oranları, sendikalara yönelik algılar ve temel sendikal hakların önemine dair tutumlar, işçilerin kolektif eylem potansiyeli, hak bilinci ve örgütlenmenin önündeki engeller hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu analiz, işçilerin bireysel kaygılarının ötesinde, kolektif çözümlere ne ölçüde yaklaştıklarını anlamamızı sağlamaktadır.

Sendikalaşma Durumu ve Üye Olmama Gerekçeleri

Araştırma, Türkiye'de sendikalaşma oranlarının genel olarak düşük olduğunu teyit etmektedir. Sendikaya üye olmayan işçilere bunun nedenleri sorulduğunda, örgütlenmenin önündeki hem yapısal hem de bireysel engeller açıkça görülmektedir. En sık belirtilen gerekçeler şunlardır:

• **"İşyerinde sendika olmaması":** Bu yanıt, sendikal örgütlenmenin işyerlerine ulaşmadaki yapısal zorluklarını göstermektedir.

• **"Gerek duymama":** İşçilerin bir kısmının sendikaların rolünü ve faydasını görmediğini veya sendikalara karşı bir ilgisizlik içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

• **"Patrondan çekinme":** Bu gerekçe, sendikalaşmanın önündeki en önemli engellerden biri olan patron baskısı ve işini kaybetme korkusunun varlığını doğrulamaktadır.

Sendikal Haklara İlişkin Bilinç Düzeyi

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, temel sendikal haklara ilişkin bilinç düzeyinin zayıflığıdır. Sendikaya üye olma, toplu iş sözleşmesi yapma ve grev hakkını "çok önemli" olarak değerlendirenlerin oranı %20'nin altında kalmaktadır. Daha da endişe verici olan, işçilerin yaklaşık dörtte birinin bu temel hakları "önemsiz" veya "hiç önemli değil" olarak görmesidir. Bu durum, hak bilincindeki erozyona ve kolektif mücadele kültüründeki zayıflamaya işaret etmektedir.

Sendikaların Performansına Yönelik Algılar

İşçilerin sendikaların performansına yönelik değerlendirmeleri, beklentileri ve eleştirileri hakkında önemli veriler sunmaktadır. İşçiler, sendikaları en yetersiz buldukları alanları şöyle sıralamaktadır:

• **"Siyasi iktidarın politikaları üzerinde etkili olmak"** (%45,2 yetersiz)

• **"Çalışanların daha iyi ücret almaları"** (%46 yetersiz)

Bu bulgular, işçilerin sendikalardan hem makro politikalar düzeyinde hem de temel ekonomik kazanımlar konusunda daha etkin bir rol beklediğini göstermektedir. Buna karşılık, sendikaların en başarılı bulunduğu alanlar ise "işçi sağlığı ve güvenliği" ve "iş güvencesini güçlendirmek" olmuştur. Bu algı, sendikaların koruyucu ve güvence sağlayıcı işlevlerinin işçiler tarafından daha fazla takdir edildiğini, ancak temel ekonomik ve politik etki alanlarında zayıf kaldıklarının düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.

İşçilerin kolektif örgütlenme ile ilişkisini analiz ettikten sonra, kendilerini toplumsal yapıda nasıl konumlandırdıklarını ve sınıf aidiyeti duygularını inceleyen bölüme geçilebiliriz.

7.0 Toplumsal Sınıf Aidiyeti ve Sınıf Bilinci

Bu bölümde, raporun en kritik bulgularından biri olan işçi sınıfının sınıf aidiyeti ve bilinci analiz edilmektedir. İşçilerin kendilerini toplumsal sınıflar hiyerarşisinde nasıl gördükleri, hangi sınıfa ait hissettikleri ve bu aidiyeti nasıl tanımladıkları, onların sosyal ve politik tutumlarını anlamak için temel bir göstergedir. Bulgular, sınıf kimliğinin karmaşık, zayıf ve çelişkili bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Sınıf Aidiyeti Duygusu

"Kendinizi herhangi bir toplumsal sınıfa ait hissediyor musunuz?" sorusuna verilen yanıtlar, sınıf kimliğinin ne kadar zayıf olduğunun altını çizmektedir. İşçilerin sadece %37'si bir toplumsal sınıfa ait olduğunu hissederken, eşit oranda (%37) bir kesim herhangi bir sınıfa ait hissetmediğini belirtmiştir. Geriye kalan %26'lık kesim ise bu konuda fikrinin olmadığını veya cevap vermediğini ifade etmiştir. Bu tablo, işçilerin yarısından fazlasının kendisini belirli bir sınıf kimliği içinde tanımlamadığını, bu durumun da sınıf bilincinin ve farkındalığının düşük olduğuna işaret ettiğini göstermektedir.

Kendini Tanımlama Biçimleri

Kendisini bir toplumsal sınıfa ait hissedenler arasında dahi, "işçi sınıfı" kimliği baskın değildir. Bu gruptaki işçilerin %42,5'i kendini "işçi sınıfı" olarak tanımlarken, %36'sı "orta sınıf" olarak tanımlamıştır. "İşçi" olarak çalışan bireylerin dahi kendilerini "orta sınıf" olarak tanımlama eğilimi, "işçi" kimliğinin benimsenmesindeki tereddütleri ve orta sınıfa yönelik aspirasyonel (özentiye dayalı) bir yönelimi ortaya koymaktadır. Bu durum, "işçi" kelimesine atfedilen olumsuz anlamlardan kaçınma ve daha yüksek bir sosyal statü arayışıyla açıklanabilir.

Sınıf/Katman Aidiyeti

İşçilere doğrudan seçenekler ("üst sınıf", "orta sınıf", "işçi sınıfı", "alt sınıf") sunulduğunda, tablo daha da netleşmektedir. Bu durumda "işçi sınıfı" (%36,7) ve "orta sınıf" (%37,3) yanıtları neredeyse başa baş çıkmıştır. Bu bulgu, nesnel olarak işçi sınıfına mensup olan önemli bir kesimin, öznel olarak kendisini orta sınıfta konumlandırdığını doğrulamaktadır.

Sınıf algısının ekonomik koşullarla ne kadar yakından ilişkili olduğu da açıkça görülmektedir. Aylık ücret arttıkça, kendini "orta/üst sınıf" olarak tanımlayanların oranı (%51,6'ya kadar) artarken, "işçi/alt sınıf" olarak tanımlayanların oranı (%30,5'e kadar) azalmaktadır. Bu durum, sınıf aidiyeti üretim ilişkilerindeki konumla belirlense de, gelir düzeyi ve yaşam tarzı gibi faktörlerin aidiyet *hissini ve bilincini* şekillendirmede önemli olduğunu göstermektedir.

Sınıf aidiyeti ve aidiyet hissine dair tabloyu sunduktan sonra, sınıf içi önemli bir farklılaşma ekseni olan toplumsal cinsiyetin çalışma yaşamındaki rolünün ve etkilerinin inceleneceği bölüme geçebiliriz.

8.0 Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Dinamikleri

Bu bölümde, işçi sınıfı içindeki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve kadın işçilerin özgün deneyimleri analiz edilmektedir. Aile modelindeki dönüşümden ücret farkına, mesleki ayrışmadan sendikal katılıma kadar birçok alanda kadın ve erkek işçiler arasındaki farklılıkları ortaya koymak, sınıfın homojen bir yapı olmadığını ve içsel farklılaşmalar barındırdığını göstermektedir. Bu analiz, sınıfın bütüncül bir resmini çizmek için toplumsal cinsiyet perspektifinin zorunluluğunu vurgulamaktadır.

Aile Modelindeki Dönüşüm

Araştırmanın en çarpıcı ve önemli sonuçlarından biri, Türkiye işçi sınıfı ailesinde yaşanan yapısal dönüşümdür. Geleneksel olarak erkeğin ailenin tek geçindiricisi olduğu modelden, her iki ebeveynin de çalıştığı "çift gelirli" (dual-earner) aile modeline doğru belirgin bir geçiş yaşanmaktadır. Bu dönüşümün en somut kanıtı, işçi hanelerinde ortalama 2,5 kişinin çalışıyor olmasıdır.

Kadın ve Erkek İşçilerin Profillerinin Karşılaştırılması

Kadın ve erkek işçilerin profilleri karşılaştırıldığında, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler net bir şekilde görülmektedir:

Kriter	Kadın İşçi	Erkek İşçi	Analiz
Eğitim Seviyesi	Daha yüksek	Daha düşük	Kadınların eğitim seviyeleri daha yüksek olmasına rağmen...
Vasıflarına Uygun İş	%23'ü vasfına uygun olmadığını düşünüyor	%11'i vasfına uygun olmadığını düşünüyor	...eğitimlerine uymayan işlerde çalışma oranları erkeklerin iki katından fazladır.
Mesleki Yoğunlaşma	Hizmet ve satış elemanı (%33,5), büro hizmetleri (%15,3)	Zanaatkarlar, tesis/makine operatörleri	Kadınlar "kadın işi" olarak görülen, genellikle daha güvencesiz ve düşük ücretli hizmet sektörlerinde yoğunlaşmaktadır.

Sendikalaşma	Daha düşük	Daha yüksek	Kadınların istihdam biçimleri ve ailevi sorumlulukları gibi nedenlerle sendikal süreçlere katılımı daha sınırlıdır.

Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Ücret Farkı

Kadın işçilerin maruz kaldığı ayrımcılık, çalışma yaşamındaki eşitsizliğin en somut yüzünü oluşturmaktadır. Kadın işçilerin %13,7'si doğrudan cinsiyetlerine dayalı ayrımcılık yaşadığını belirtmiştir. Bu orana medeni durum ve çocuk sahibi olma gibi faktörlere dayalı ayrımcılıklar da eklendiğinde, her dört kadın işçiden birinin cinsiyet temelli bir ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir.

Ücret eşitsizliği de bu ayrımcılığın bir diğer boyutudur. Kadınların %13,6'sı, aynı işi yaptıkları erkek meslektaşlarından daha düşük ücret aldıklarını ifade etmiştir. Bu durum, "eşit işe eşit ücret" ilkesinin pratikte ne kadar yaygın bir şekilde ihlal edildiğinin ve cinsiyete dayalı ücret farkının bir mit değil, somut bir gerçeklik olduğunun kanıtıdır.

Çalışma hayatının zorluklarını ve dinamiklerini inceledikten sonra, işçilerin iş dışı zamanlarını nasıl geçirdiklerini ve sosyal yaşam pratiklerini ele alan son bölüme geçiş yapabiliriz.

9.0 İş Dışında Yaşam: Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

Bu bölümde, işçilerin çalışma saatleri dışındaki yaşamlarına odaklanılarak, sosyo-kültürel profilleri tamamlanmaktadır. İş dışı zamanın nasıl değerlendirildiği, hangi sosyal faaliyetlere ne sıklıkla katılım gösterildiği gibi veriler, işçilerin yeniden üretim süreçleri, dinlenme biçimleri ve kültürel birikimleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bulgular, uzun çalışma

saatleri ve düşük gelirlerin sosyal yaşama katılımı ciddi şekilde kısıtladığını ortaya koymaktadır.

Sosyal Faaliyet Tercihleri

Araştırma sonuçlarına göre, işçilerin en sık gerçekleştirdiği sosyal faaliyetler, genellikle pasif, düşük maliyetli ve ev merkezli aktivitelerdir. Bu durum, işçilerin sosyal yaşam pratiklerinin ekonomik ve zamansal kısıtlarla şekillendiğini göstermektedir:

• **En Sık Yapılan Faaliyetler:** Listenin başında "televizyon izleme" (%50 sık sık) ve "sosyal medyada zaman geçirme" (%44 sık sık) yer almaktadır. Bu faaliyetler, erişimi kolay ve maliyetsiz olmaları nedeniyle öne çıkmaktadır.

• **En Nadir Yapılan Faaliyetler:** Buna karşılık, aktif katılım ve kültürel birikim gerektiren faaliyetlerin yapılma sıklığı oldukça düşüktür. "Kitap okuma" (%8 sık sık) ve "sinema, tiyatro, konser gibi sanatsal faaliyetlere katılma" (%7 sık sık) gibi aktiviteler, işçilerin büyük bir çoğunluğu için nadiren gerçekleştirilen veya hiç yapılmayan faaliyetler arasında kalmaktadır.

Bu tablo, uzun ve yorucu çalışma saatlerinin ardından işçilerin dinlenmek ve yeniden enerji toplamak için daha pasif yöntemlere yöneldiğini göstermektedir. Aynı zamanda, düşük ücretler, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılımın önünde önemli bir ekonomik engel teşkil etmektedir.

Spor Taraftarlığı

Sosyal kimliğin önemli bir parçası olarak futbol takımı taraftarlığı, işçiler arasında oldukça yaygındır. En çok desteklenen takımlar sırasıyla Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş'tır. Bu üç büyük takım, işçilerin büyük çoğunluğunun

taraftarlık kimliğini oluşturmaktadır. Taraftarlık tercihleri, İstanbul, Ege, Marmara gibi farklı bölgelere göre anlamlı farklılıklar göstermekte ve yerel kimliklerle iç içe geçmektedir.

İşçilerin sosyal yaşam pratiklerini de ele alarak genel portreyi tamamladıktan sonra, tüm bu bulguları bir araya getirerek sentezleyen sonuç bölümüne geçilebiliriz.

10.0 Sonuç ve Sentez

Bu rapor, DİSK-AR tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen kapsamlı alan araştırmasının verilerine dayanarak Türkiye işçi sınıfının sosyo-ekonomik durumu, çalışma koşulları ve temel eğilimleri üzerine bütüncül bir analiz sunmuştur. Araştırma bulguları, 2017 itibarıyla Türkiye işçi sınıfının çelişkili bir tablo sergilediğini ortaya koymaktadır. Bir yanda, yüksek işsizlik tehdidi altında, düşük ücretli, güvencesiz ve uzun çalışma saatlerine dayalı ağır koşullarda bir varoluş mücadelesi verirken; diğer yanda zayıf bir sınıf bilinci, düşük bir kolektif örgütlülük düzeyi ve sendikal haklara karşı mesafeli bir duruş sergilemektedir. Bu tablo, ekonomik yoksulluğun/kırılganlığın ve güvencesizliğin, kolektif bir hak arama bilincine dönüşmek yerine bireysel kaygıları ve hayatta kalma stratejilerini derinleştirdiğini göstermektedir.

Raporun temel bulguları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. **Ekonomik Sefalet ve Barınma Krizi:** İşçilerin yarıdan fazlasının (%53,5) kiracı olması ve %56'sının konut sahibi olmaması, barınmanın sınıfsal bir krize dönüştüğünü göstermektedir. Düşük ücretler, haneler üzerinde kalıcı bir ekonomik baskı yaratarak temel yaşam koşullarını zorlaştırmaktadır.

2. **Güvencesizliğin Normalleşmesi:** İşçilerin yarısından fazlasının her an işini kaybetme korkusu yaşaması,

güvencesizliğin istisnai bir durum olmaktan çıkıp çalışma yaşamının temel bir karakteristiği haline geldiğini kanıtlamaktadır. Her beş işçiden birinin doğrudan eğreti (geçici, taşeron vb.) işlerde çalışması ve "kadrolu" statüsünün dahi tek başına güvence sağlamaması bu durumu pekiştirmektedir.

3. **Zayıf Sınıf Bilinci ve Kolektif Örgütlenme:** İşçilerin önemli bir kısmının kendisini herhangi bir toplumsal sınıfa ait hissetmemesi ve kendini tanımlarken "işçi sınıfı" kimliği yerine "orta sınıf" kimliğine yönelmesi, sınıf bilincindeki zayıflığı ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak sendikalaşma oranlarının düşüklüğü ve temel sendikal haklara yönelik farkındalığın zayıflığı, kolektif örgütlenmenin önündeki ciddi engellere işaret etmektedir.

4. **Derinleşen Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri:** Kadın işçiler, erkeklere göre daha yüksek eğitim seviyesine sahip olmalarına rağmen, vasıflarına uygun olmayan, daha düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşmaktadır. Yaygın ayrımcılık deneyimleri ve eşit işe rağmen devam eden ücret farkı, çalışma yaşamındaki cinsiyet eşitsizliklerinin ne kadar derin ve yapısal olduğunu göstermektedir.

5. **Değişen Aile Yapısı:** Geleneksel tek erkeğin geçindirdiği aile modelinden, her iki ebeveynin de çalıştığı "çift gelirli" modele geçiş, araştırmanın en önemli sosyolojik bulgularından biridir. Marx'ın zamanında belirttiği gibi, emek gücü metasının fiyatı (ücreti), değerinin altına doğru baskılandığından her iki ebeveyn çalıştığında işçi ailesinin kendini yeniden üretmesi ancak/zar zor gerçekleşebilmektedir.

Bu verilerin, Türkiye ekonomisini derinden sarsan 2018 krizi öncesi bir döneme ait olduğu unutulmamalıdır. Kriz sonrası

artan işsizlik, enflasyon ve alım gücündeki düşüş göz önüne alındığında, raporda çizilen tablonun mevcut durumda daha da zorlaşmış olabileceğini öngörmek mümkündür.

11.0 2021 Verileri Işığında Güncel Durum: Kuşatılmışlığın Derinleşmesi

2017 yılında tespit edilen "kuşatılmışlık" tablosu, DİSK-AR'ın 2021 saha araştırması sonuçlarına göre sadece kronikleşmekle kalmamış, pandemi ve ekonomik krizin etkisiyle yeni ve daha tehlikeli boyutlar kazanmıştır. 2017'deki verilerin üzerine binen şu güncel bulgular, işçi sınıfının hareket alanının nasıl daha da daraltıldığını göstermektedir:

Borçluluk Sarmalı ve Maddi Yoksunluk: 2021 yılı itibarıyla işçilerin %55'i borçludur ve bu borçlar lüks tüketimden ziyade temel yaşam masraflarını karşılamak için birikmiştir. 2017'deki barınma krizine, 2021'de ciddi bir "beslenme krizi" eklenmiştir; işçilerin %37'si gıdaya erişimde zorluk çekmekte, %23'ü ise yeterli gıdaya ulaşamadığını beyan etmektedir. Bu durum, sömürü ilişkilerinin artık işçinin biyolojik varlığını sürdürme sınırına dayandığını kanıtlamaktadır.

Pandeminin Sınıfsal Karakteri: Sermaye iktidarı, pandemi sürecini işçi sınıfı üzerinde bir "disiplin aracı" olarak kullanmıştır. Uzaktan çalışma imkânı olan beyaz yakalı kesimin aksine, işçilerin %40'ı pandemi döneminde gelir kaybı yaşamış, %20'si ise işyerinde doğrudan vaka görülmesine rağmen çalışmaya zorlanmıştır. Bu, "siyasal iktidarın sınıfın sağlığı üzerindeki mutlak tasarrufunu" ve işçinin hayatının sermaye birikimi uğruna nasıl feda edilebilir görüldüğünü tescillemiştir.

Bir Hegemonya Mekanizması Olarak Geleceksizlik ve Umutsuzluk: 2017'deki "kendi işini kurma" gibi bireysel çıkış arayışları, 2021 verilerinde yerini derin bir geleceksizliğe

bırakmıştır. İşçilerin sadece %15'i çocuklarının kendilerinden daha iyi bir geleceğe sahip olacağına inanmaktadır. Sınıfın gelecek vizyonu sermaye tarafından tamamen gasp edilmiş; bu durum, işçileri "bugünü kurtarma" derdine hapsederek devrimci bir karşı-hegemonya inşasının önündeki en büyük psikolojik bariyerlerden biri olan umutsuzluğu pekiştirmiştir.

Sendikal Algıdaki Çatlaklar: 2021 raporu, sendikasız işçilerin %75'inin "sendikanın sorunlarını çözeceğine inanmadığını" ortaya koymaktadır. Sendikalar sadece "ücret pazarlığı yapan bürokratik yapılar" durumundadır. İşçinin "kendi örgütüne" duyduğu bu güven erozyonu, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının hegemonya oluşturmadaki başarısını ve sınıfın kendi öz-organizasyonlarından koparıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak; 2021 verileri, "kuşatılmışlığın" artık bir "topyekûn teslim alma" operasyonuna dönüştüğünü doğrular niteliktedir. İşçi sınıfı; borçla zincirlenmiş, pandemiyle sağlığı tehdit edilmiş ve en temel beslenme hakkından mahrum bırakılmıştır. Bu tablo, siyasal iktidarı devralma öncesinde, işçilerin nefes aldığı her alanda rıza üretimini bozacak "yeni bir yaşam tarzı ve atmosfer" örgütlemenin yakıcılığını bir kez daha ispatlamaktadır.

Ne Yapmalı? Sahadan Örgütlenmeye: "Hareket" Modeli

DİSK-AR raporunun sunduğu veriler, Türkiye işçi sınıfının sadece ekonomik bir yıkım içinde olmadığını, aynı zamanda derin bir sosyalleşme ve aidiyet krizi yaşadığını göstermektedir. İşçiler kendilerini bir sınıfa ait hissetmemekte, zamanlarını televizyon başında pasifize olarak geçirmekte (%50) ve iş bulmak için enformel (arkadaş/tanıdık) ağlara muhtaç kalmaktadır. Bu tablo karşısında klasik "ajitasyon-propaganda" yöntemleri (bildiri dağıtımı, didaktik çağrılar)

duvara çarpmaktadır. Çözüm, işçiye dışarıdan yaklaşan bir "öğretmen" gibi değil, yaşamın içinde saf tutan bir "yoldaş/arkadaş" gibi yaklaşan *organik bir hareket modeli* inşasından geçmektedir.

A. İşyerinde "Sempatik" Örgütlenme ve Arkadaşlık Hukuku

Sendikal hak bilincinin %20'lerin altında olduğu bir iklimde, sendikaya ya da öncü partiye örgütlenme süreci profesyonel bir üyelik çağrısından önce *arkadaşlık hukuku* üzerine kurulmalıdır. İşçi, kendisine direkt bir "ideoloji" sunan siyasi bir figür değil, dertleşebildiği, ortak hobiler geliştirebildiği ve güven duyduğu bir çalışma arkadaşı görmelidir. Ortak meşgaleler, basit ama sürekliliği olan kültürel paylaşımlar, işyerindeki monotonluğu, zorlukları, ezilmişliği ve baskıyı dağıtacak olan o ilk "insani" barajı yıkacaktır.

B. Mahalle Merkezli "Yaşam Alanları" ve Sosyalleşme Araçları

İşyerinde baskı ve korku, imkânsızlık nedeniyle geliştirilemeyen ilişkiler, mahalle ölçeğinde kurulacak *alternatif mekanlarla* telafi edilmelidir. Bu mekanlar; soğuk birer parti bürosu değil, işçi ailelerinin tüm bireyleriyle (kadın, genç, çocuk) dahil olabileceği canlı merkezler olmalıdır.

- **Spor ve Yaratıcı Yarışmanın Kolektif Gücü:** Mahalleler arası futbol turnuvaları, stratejik düşünmeyi teşvik eden satranç yarışmaları ve dayanışmayı güçlendiren spor etkinlikleri düzenlenmelidir. Bu, işçiyi pasif izleyici konumundan çıkarıp aktif bir aktör haline getirir.
- **Kültürel Üretim ve Sanat:** İşçilerin %90'ından fazlasının sanatsal faaliyetlere katılamadığı gerçeği

karşısında; mahalle bazlı işçi koroları, halk dansları ekipleri ve tiyatro toplulukları kurulmalıdır. Birlikte türkü söylemek, "birlikte gazel okumanın" en somut halidir.

- **Yöresel Festivaller ve Mutfak:** İşçi sınıfının geldiği yerel kökleri dışlamak yerine, bu kökleri sınıfsal bir potada eriten yöresel festivaller, kolektif mutfaklar ve dayanışma yemekleri organize edilmelidir. Bu etkinlikler, "biz" duygusunu inşa eder.

C. "Birlikte Gazel Okumak": Dışarıdan Değil, İçeriden

İşçiye bir bildiri uzatıp "bunu oku ve bize katıl" demek, mesafeyi koruyan ve hiyerarşi kuran bir tutumdur. Oysa ihtiyaç duyulan şey, işçinin yaşadığı hayatı onunla birlikte teneffüs etmektir.

- **Didaktizmden Uzak Durmak:** "Biz biliyoruz, sana öğreteceğiz" üstten bakışı reddedilmelidir. İşçinin günlük meşgalelerine, sevinçlerine ve hobilerine samimiyetle ortak olunmalı; birlikte eğlenilmeli, birlikte üretilmelidir.
- **Hariçten Gazel Okumamak:** Siyasi sloganların soğukluğu yerine, hayatın sıcaklığı içinde bir karşı-hegemonya inşa edilmelidir. İşçi, sosyalistlerin kurduğu o atmosferde (bir satranç masasında, bir koro provasında veya bir festival hazırlığında) kendini daha değerli, daha bilgili ve daha "insan" hissettiğinde, sınıf bilinci de bu kültürel zeminde kendiliğinden filizlenecektir.

Sonuç: Bir Çağrı Değil, Bir Atmosfer

Özetle; işçiyi "çağırmak" yerine, işçinin zaten olduğu yerde (mahallede, sokakta, kahvede, işyerinde) *yeni bir yaşam tarzı ve güzel ilişkiler* örgütlemek gerekmektedir. Toplumsal

çürümenin ve cemaatleşmenin panzehiri de budur. Bildiri okutmaktan ziyade, birlikte aynı havayı solumak, birlikte kupa kaldırmak ve birlikte türkü söylemek; Türkiye işçi sınıfının o "içler acısı" kuşatılmışlığını kırmamızın ilk adımlarını oluşturacak olan başlıca gerçek devrimci pratiktir. Bu atmosfer içerisindeki birçok işçinin zamanla öncü parti örgütlenmesine kendiliğinden katılmayı isteyeceği görülecektir. Başka bir deyişle “hareket” modeli ile “parti” modeli birbirini dışlamaz, tersine uyumla tümlenirler

Sendikaların Durumu: Korporatizm

Korporatizm, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Almanya, İtalya ve İspanya’da faşizmle birlikte popüler olmuştur. Korporatizm, özel mülkiyete karşı olmamasıyla, anti-kapitalist değildir. Fakat anti-liberal ve anti-komünist niteliktedir. Korporatizm, liberalizmin birey anlayışını ve piyasadaki serbestîyi eleştirir. Aynı zamanda toplumu ahenk içinde çalışan uzuvları olan bir organizmaya benzettiğinden, sınıfların varlığını reddeder. Birlik, otoritenin kutsallığı, disiplin, hiyerarşik toplum ve örgütlenme anlayışı, bireyin ulusu adına fedakârlıkta bulunması gibi temalar faşizmle ortak yanıdır. Korporatizm, otoriter/totaliter yönetimlerde daha kolay uygulanabilirliğe sahiptir.

Korporatizme göre, işçiler ve patronları bir arada barındıran korporatist örgütlenmeler, işçilerin devrimci taleplere yönelmesini önleyeceği gibi, ücretlerin belirlenmesinde piyasanın başıboşluğunu da dizginleyecektir.

Korporatist ideolojide korporatist devlet, bireylerin üzerinde ve onlara üstün olarak algılanır. Korporatizme göre devletin bireylere üstün ve farklı hedefleri ile menfaatleri bulunur. Devlet, biçimsel eşitlik ilkesine göre hareket etmez. Korporatistler, temsili demokrasiyi eleştirirler. Onlara göre, temsil hakkı bireylerin değil, korporasyonlarındır. Korporatizme göre, iktisadi

ve politik faaliyetin birimleri korporasyonlardır ve korporasyonlar temsilcileriyle parlamentoda yer almalıdır. Korporasyonlar, devlet ile toplum arasındaki bağı sağlayan meslek gruplarının örgütlenmeleridir. Korporasyonlarda patronlar ile işçiler bir arada bulunur ve korporasyonlara üyelik zorunlu tutulur. Ayrıca korporasyonun aldığı kararlar üyeler için bağlayıcıdır ve bu organizasyonlar, üyeleri üzerinde yaptırım gücüne sahiptir. Her bir iş kolunda yalnızca bir korporasyona izin verilir. Bu nedenlerle lonca sistemiyle benzeşir.

Korporasyonlar, fiyatları düzenlemek, üretim kapasitesini artırmaya yönelik girişimlerde bulunmak, ürün standardizasyonunu sağlamak, üretim teknolojilerini güncellemek, ücretleri belirlemek, emek türlerinin dağılımını düzenlemek gibi fiyat, ücret ve üretim alanlarında düzenleyici görevlere sahiptir. Ayrıca meslek eğitimi ve çıraklık konuları dâhil mesleklerin iç yapılanmasının düzenlenmesi de korporasyonların bir işlevidir. Özcesi korporasyonlar devlet ile birlikte çalışan kamusal düzenleyici organizasyonlardır. Korporasyonlar üretim ve istihdam koşullarını düzenler. Emek ile sermaye arasındaki karşıtlığı soğururlar.

Korporatif devlet özellikleri ilk kez ve net biçimde İtalya'da gözlenmiştir. İtalyan faşizmi önce 1922-33 yılları arasında faşist sendikalizmi uygulamış, 1934'ten sonraysa korporasyon modeline tam olarak geçmiştir. Her meslek kolunda tek bir sendikanın faaliyet göstermesine izin verilmiş, meclisler, korporatif meclislerine dönüştürülmüştür.

Korporatizmin tek başına klasik faşist rejimlerde (İtalyan ve Nazi faşizminde) görülen bir politika sayılması yanlıştır. Korporatizm, günümüz temsili demokrasilerinde de uygulanan bir yöntem ve politikadır.

Korporatizm, devlet ve onun yürütme gücü olan hükümet ile işçi/memur örgütleri ve patron örgütleri arasındaki bir tür ilişkiyi

anlatmaktadır. İşçiler/memurlar ile patronların ya da devletin çıkarları, sendikal örgütlenmeler ve hükümet tarafından temsil edilirken, bir toplumsal kontrol ve denetim ile çıkarların uzlaştırılması sağlanmaktadır. Devlet/hükümet, işçilerin ve patronların örgütlerinin işlevlerini ve yapısını, işçilerin temsil edilen çıkarlarının kapsamını ve ifade ediliş biçimini, yöneticilerinin kimlerden oluşacağını denetler. Devletin kapitalist niteliği gereği sermaye sınıfının çıkarlarını koruması nedeniyle ve ayrıca sarı sendikaların bürokratik yönetimlerinin işçi sınıfına yabancılaşmış olmaları yüzünden, devlet-patronlar-sendikalar arası iş birliği, işçi sınıfının aleyhine sonuçlanmaktadır.

Bir kamu politikası olan asgari ücretin belirlenmesi, dolayısıyla diğer ücretlerin düzeyine dönük bir çıpa konması, memurların toplu iş sözleşmelerinde maaş artış oranlarının saptanması süreçleri, çıkarların temsil edilmesi ve uzlaştırılmasını, korporatist bir iş birliği yapılmasını anlatır. Devlet, işçi ve patron örgütlerini bu sayede tescil eder, onlara tekelci temsil hakkı sunar, çıkarların içeriğini ve ifade biçimini denetler. Memur sendikaları özelinde (Memur-Sen) bu sendikanın yöneticilerinin aynı zamanda devlet bürokrasisinin çeşitli kademelerinden oluşması, devletle arasındaki korporatist iş birliğini göstermektedir.

Ulusal gelirin paylaşımındaki ve üretim ilişkilerindeki sınıflar arası çıkar çatışmalarını düzenleme ve uzlaştırma, korporatizmin temel işlevidir. Korporatist uygulama/politikalar ile devlet, işçi ve memurlar dâhil işçi sınıfının çıkarlarını sistemle uzlaştırır.

Korporatist uygulamalarla sendika yöneticileri ile devlet/hükümet arasında işbirlikçi ilişkiler kurulur ve bu örgütlerin kapsamında bulunan kitleler üzerinde toplumsal bir denetim sağlanır. İşçi sınıfının sınırlı bir kısmını da olsa bünyesinde barındıran bu örgütlenmeler, korporatist uygulamalar aracılığıyla güdümlenir. Korporatist politikalarla,

işçi sınıfının sermaye düzenini sarsmayacak gelir ve hak taleplerinde bulunması sağlanır, bu talepler yumuşatılır.

Türk-İş ve Memur-Sen gibi sendikalar korporatist örgütlerdir. Bu sarı ya da yandaş sendikalar, örgütsel açıdan tekelleşmiş, merkezileşmiş ve bürokratik bir yapıya sahip olup, asgari ücretin belirlenmesi ile kamu toplu iş sözleşmeleri süreçlerine katılmaktadır.

Ücret/gelir politikalarının oluşturulmasına katılım ve kitlelerin bu politikaları benimsemesine aracılık etme işleviyle korporatist sendikalar, işçi sınıfı üzerinde bir denetim oluşturmaktadır. Böylelikle korporatist örgütler ve politikalar, sınıf mücadelelerini kontrol altına alan toplumsal denetim mekanizmalarından biri durumundadır. Korporatist uygulamalarla işçi sınıfının talepleri sistem açısından makul sınırlara çekilmekte, işçi sınıfı üzerinde toplumsal bir denetim oluşturulmakta, sarı/yandaş sendikalar aracılığıyla işçiler sistemle bütünleştirilmektedir.

Not:

i) Asgari ücreti, yasa gereği 5'er işçi, patron ve devlet temsilcisi olmak üzere 15 kişiden oluşan Asgari Ücret Tespit Komisyonu belirliyor. Bu komisyonda, en fazla üyeye sahip konfederasyon olduğu için işçi tarafını Türk-İş temsil ederken, TİSK patronlar adına masada bulunuyor.

ii) Kamu Toplu İş Sözleşmesi, hükümet ile en yüksek üye sayısına sahip konfederasyon (Memur-Sen) heyet başkanı olarak, hizmet kollarında yetkili olan sendikaların 11 başkanı ve en yüksek üyeye sahip ilk 4 konfederasyon başkanı olmak üzere 15 kişilik üyeden oluşan Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti arasında yapılıyor. Memur ve kamu görevlilerini temsilen 15 kişilik heyet ve hükümet yetkileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde toplu iş sözleşmesi düzenleniyor. Tarafların anlaşamaması durumunda, taraflar Kamu Görevlileri Hakem

Kuruluna başvuruda bulunulabiliyor. Bu kurulun kararı bağlayıcı oluyor.

Yararlanılan kaynak: *19. yüzyıldan 20. yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 200

İşçi Enstitüleri

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2025 Ocak ayı istatistiklerine göre, Türkiye genelinde toplam 16 milyon 864 bin 733 işçi bulunmaktadır. 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 2,8 milyon memur, işçi sınıfının bir diğer bölmesini oluşturmaktadır. Türkiye işçi sınıfının toplamda 19,6 milyon civarında bir niceliği vardır.

2025 Ocak ayı itibarıyla 2 milyon 524 bin 547 işçi bir işçi sendikasına üyedir. İşçiler için sendikalaşma oranı %14,97 olarak açıklanmıştır. 2022 verilerine göre memurların %72,63'ü sendikalı olup, 2 milyon 746 bin 681 memurdan 1 milyon 994 bin 845'i sendika üyesidir. İşçiler ve memurlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de işçi sınıfının sendikalaşma oranı yaklaşık %20-25 aralığında bulunmaktadır.

1980'lerle birlikte neo-liberal sermaye birikim biçimine geçilmesi sonrası sendikalaşma oranları tüm dünyada gerilemektedir (Tablo 1).

	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2018
Avustralya	50,2	44,2	48,7	40,0	24,7	18,4	13,7
Belçika	41,5	42,1	54,1	53,9	49,5	28,9	26,3
Kanada	29,2	31,0	34,0	34,0	28,3	27,2	25,9
Finlandiya	31,9	51,3	69,4	72,5	75,0	70,3	60,3
Danimarka	56,9	60,3	78,6	75,3	74,2	67,2	66,5
Fransa	19,6	21,7	18,3	10,3	8,1	9,0	8,8
Almanya	34,7	32,0	34,9	31,2	24,6	18,9	16,5
Yunanistan	--	--	--	34,1	26,5	22,2	20,2
İtalya	24,7	37,0	49,6	38,8	34,8	35,5	34,4
Japonya	32,3	35,1	31,1	25,4	21,5	18,3	17,0
Meksika	--	--	--	--	16,9	13,8	--
Hollanda	40,0	36,5	34,8	24,3	22,9	19,5	16,4
Norveç	60,0	56,8	58,3	58,5	54,4	50,0	49,2
İspanya	--	--	--	12,5	16,7	18,3	13,6
İsveç	72,1	67,7	78,0	80,0	79,1	70,2	64,9
İsviçre	36,1	28,9	27,7	22,7	20,8	17,6	14,9
İngiltere	38,9	43,0	49,7	38,2	30,2	26,8	23,4
ABD	30,9	27,4	22,1	15,5	12,8	11,4	10,1

Tablo 1

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesinde işçiler arasında yaklaşık yüzde 40 düzeyindeki sendikalaşma oranı, 2025 yılına gelindiğinde, kayıt dışı çalışanlar da dikkate alındığında kabaca her 10 işçiden 1'inin sendikalı olduğu düzeye kadar gerilemiştir (Tablo 2).

Tablo: Türkiye'de İşçilerin Sendikalaşma Oranları (1980–2025, 10 Yıl Aralıklarla)

Yıl	Sendikalı İşçi Sayısı	Toplam İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
1980	~2,000,000 (tahmini)	~5,000,000 (tahmini)	~40.0 (tahmini)
1990	~1,800,000	~7,000,000	~25.7
2000	~1,000,000	~8,500,000	~11.8
2010	~1,200,000	~11,000,000	~10.9
2020	2,124,000	15,500,000	13.7
2025	2,524,547	16,864,733	14.97

Not: Tablo, Türkiye'de işçilerin sendikalaşma oranlarını 1980'den 2025'e 10 yıllık aralıklarla gösterir. Veriler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Resmi Gazete, 2023 ve 2025), DİSK-AR, OECD ve TÜİK'ten derlenmiştir. 1980 verisi tahmini olup toplu iş sözleşmesi kapsamından hesaplanmıştır. Kayıt dışı işçiler nedeniyle fiili oranlar resmi oranlardan düşük olabilir.

Kaynaklar: www.csgb.gov.tr, disk.org.tr, www.tuik.gov.tr, www.oecd.org, www.evrensel.net

Tablo 2

Türkiye'de sendikalaşma oranlarının 1980'deki %40'tan 2025'te %14,97'ye düşüşüne yol açan temel nedenler şu şekilde özetlenebilir:

- 1980 darbesi: Sendikalar yasaklanmıştır, grev hakları kısıtlanmıştır.
- Yasal engeller: Noter şartı ve %10 işkolu barajı üyeliği zorlaştırmıştır.
- Neoliberal politikalar: Özelleştirmeler sendikalı işçi sayısını azaltmıştır.
- Kayıt dışı istihdam: %30-40 orandaki kayıt dışı çalıştırılan işçiler sendikalaşamamıştır.
- Taşeronlaşma: Esnek çalışma sendikasız işçilerin sayısını artırmıştır.
- Patron baskısı: Sendikalaşma girişimlerinde işten çıkarmalar yaygındır.
- Grev yasakları: Grevler "milli güvenlik" gerekçesiyle engellenmiştir.
- Sendika bürokrasisi: Çoğu sendika sarı/yandaş/korporatist sendikadır.
- İşsiz kalma korkusu sendikalaşmadan caydırmaktadır.
- 2012'de noter şartının kalkması ve 2018'de kamudaki taşeron işçilere kadro verilmesi, sendikalaşma oranını %14,97'ye yükseltmiştir.

Öte yandan Türkiye'de Hak-iş'in ve işçi sınıfının bir bölmesi olan memurlar arasında örgütlü Memur-Sen'in son on yıllarda üye sayısının hızlıca arttığı bilinmektedir. Hak-İş'in 2000-2025 arasında üye sayısında yaklaşık %295 artış gözlenmiştir (200,000'den 791,573'e). Memur-Sen'in 2000-2025 arasında üye sayısında yaklaşık %954 artış (100,000'den 1,054,672'ye) yaşanmıştır (Tablo 3). Memur-Sen'in büyüme hızı, 2015 sonrası

üye tabanının doygunluğa ulaşmasıyla yavaşlamıştır. Bu sendikalar yandaş/korporatist sendikalardır.

Tablo: Hak-İş ve Memur-Sen Üye Sayıları (2000-2025, 5 Yıl Aralıklarla)

Yıl	Hak-İş Üye Sayısı	Memur-Sen Üye Sayısı
2000	200,000	100,000 (tahmini)
2005	250,000	400,000
2010	350,000	650,000
2015	400,000	850,672
2020	700,000	1,000,000
2025	791,573	1,054,672 (tahmini)

Not: Tablo, Hak-İş ve Memur-Sen'in 2000-2025 yılları arasındaki üye sayılarını 5 yıllık aralıklarla gösterir. Veriler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Resmi Gazete, 2023 ve 2025), Memur-Sen, Hizmet-İş Sendikası ve Memurlar.Net'ten derlenmiştir. 2000-2010 verileri kısmen tahmini, 2025 Memur-Sen rakamı 2023'e dayalı projeksiyondur.

Kaynaklar: www.csgb.gov.tr, www.memursen.org.tr, www.hizmet-is.org.tr, Memurlar.Net

Tablo 3

Bu tablolardan şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Türkiye işçi sınıfının kabaca 1/5'i sarı/yandaş/korporatist sendikalara kapsanarak denetim altına alınmış, "hareketsiz" kılınmıştır. Geriye kalan büyük kesimi, patronların kayıt dışı işçi çalıştırma, taşeronlaştırma, işyeri ölçeklerinin küçültülmesi, sendikalaşmanın önündeki yasal/anayasal engeller, sermaye sınıfının işçileri sendikalaşmaları durumunda işten çıkarması gibi kapitalist devletin sermaye sınıfını kollayan politikaları hayata geçirmesi ve kapitalistlerin işçileri zorlamasıyla sendikal örgütlenmeden yoksun kılınmış bulunmaktadır.

Mevcut sendikalardaki sendika bürokrasilerinin egemenliğinin içeriden ilerici/sosyalist unsurlar tarafından etkisizleştirilip, işçiler lehine dönüştürülemediği ise kanıtlanmış durumdadır. Öyleyse ne yapılmalıdır?..

İşçi sınıfının ileri unsurlarıyla (öncü işçilerle) ortalama sınıf bilincine sahip işçileri bir araya getirecek, eğitim ve mücadeleyi

birleştirme yeteneğinde organizasyonlara ihtiyaç bulunmaktadır. Sınıf bilincini geliştirmeye yönelik derslerin verildiği/alındığı, eğitim broşürlerinin hazırlandığı, işçi sınıfının kültürel birikiminde yer alan sinema, tiyatro, sinevizyon gösterimlerinin yapıldığı, okuma atölyelerinin kurulduğu, proletaryan sol kültürel üretimlerin sunulup, sergilendiği lokaller açılmalıdır. Bu lokallerin farklı işkollarından işçi/emekçileri bir araya getirip kaynaştırıcı, ilerici değerleri ve kültürü yeniden üreten, sosyalleşme/eğitim/mücadele ortamları olması gerekmektedir. Adları "İşçi Enstitüleri", "İşçi Kulüpleri", "İşçi Lokalleri" ya da "İşçi Dernekleri" olabilir.

Bu enstitülerde sınıf bilinci gelişen emekçiler, işyerlerindeki işçilerden öne çıkanları bu ortamlarla tanıştırabilir, geleceğe dönük bir "öncü işçi" birikiminin oluşmasına çalışabilirler. Üstelik işçi sınıfının önemli bir kesimi olan işsizlerle (işçi sınıfı içerisinde gerçek işsizlik oranı yüzde 30 düzeyindedir) sınıf bilinci ileride olan diğer emekçilerin temas kurması, bu mekanlarda sağlanabilir.

Bu yapılar/organizasyonlardaki bilişsel, duygusal, kültürel ve ideolojik atmosferin, sadelik ve basitlik özelliği gösteren, ortaklaştırıcı ve kolektif hareket etmeye uygun, halkçı ve proletaryan vasıflı olması uygun olacaktır. Akademik, elitist, karışık ve bulaşık üretimlerden mümkün olduğunca uzak durulmalıdır.

Bu bölümü bitirirken Türkiye işçi sınıfının kuşatılmışlığının somut zemininin Türkiye'deki siyasal rejimin niteliği olduğunu belirtelim. Bunu VIII. bölümde ele alacağız.

Önemli Not: "Sınıf bilinci"nin, erişilmesi gereken bir nihai "durum" olarak algılanması sorunludur. Örneğin Luddizm ve sendikalizm, proletaryanın sınıf bilincindeki gelişimin ilk uğrakları olmuştur. Komünist ideolojinin sınıfın geniş kesimleri tarafından benimsenmesiyse, proleter sınıf bilincinin daha

gelişmiş ve sosyalist devrim sonrası gözlenen başka bir uğrağıdır. “Olağan” dönemlerde kapitalist toplumda, proletaryanın dünyaya bakışında halihazırda egemen olan ideolojilerin çeşitli motif, değer ve düşüncelerinden oluşan bir sınıf bilinci bulunur.

VIII. [TÜRKİYE'DEKİ REJİM]

Bir Mini Sözlük ve Türkiye'deki Rejim

Türkiye Sosyalist Hareketi'nin bileşenlerinde Türkiye'deki devletin biçimi ve siyasal rejim hakkında farklı kavramlar üzerinden farklı siyasal değerlendirmeler yapılıyor. Türkiye'de bugün var olan siyasal rejime ve devlet biçimine dair bir kavram kargaşasının var olduğu görülüyor. Yapılan değerlendirmelerde siyasal rejim/devlet biçiminin baskın biçimde "faşizm" olarak adlandırıldığı dikkati çekiyor. "İslamo-faşizm", "yeni faşizm", "neo-faşizm", "sivil faşizm", "Türk-İslam tipi faşizm" gibi nitelemeler büyük bir ağırlık oluştururken, bazı yazarlar "Bonapartizm" kavramını dahi kullanıyor. Hayra alamet olmayan bu durum karşısında, teorik bir müdahale olması umuduyla minik bir sözlük hazırlamak istedik. Gelin birlikte bakalım.

Bonapartizm: 1848-1852 yılları arasında Fransa Cumhurbaşkanlığı yapan III. Napoleon (Napoleon Bonapart'ın kardeşinin oğludur), bir darbeyle cumhuriyeti yıkarak imparatorluğunu ilan etmiştir. Bonaparte'ın darbeyle iktidarı ele geçirmesine burjuvazi pasif onay vermiştir. Fransa taşrasındaki küçük toprak sahibi köylülerin büyük bir bölümü de Bonapart'ın iktidarını desteklemiştir. Bonapartizm, burjuvazinin siyasal egemenliğinin olgunlaşmadığı dönemde gözlenen bir diktatörlüktür. Proletaryanın iktidarı alamaması, burjuvazinin ise elinde tutamaması sonucunda gelişmiştir.

Bonaparist devlet, çatışma halindeki iki temel sınıf arasındaki bir *denge durumunun ürünüdür.* Bonapartizmde, devlet örgütlenmesi ve yürütme gücü, kapitalist sınıftan bağımsız/özerk bir *görünüme* sahiptir. Fakat Bonapartist diktatörlük, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimini sağlamıştır. Dolayısıyla Bonapartist diktatörlük, kapitalist sınıfın hizmetkârıdır. Bonapartist devlet örgütlenmesi, zaman içerisinde güçlenip sağlamlaşan bir yapılanmadır.

Bismarkçılık: Bonapartizm, burjuvazinin toplumsal iktidarını koruyabilmesi ve geliştirebilmesi için, siyasal iktidarın bir darbeyle devlet bürokrasisine geçişidir. Bismarkçılıkta ise devlet bürokrasisi, henüz yeni gelişmekte olan burjuvazinin toplumsal iktidarını oluşturmak üzere hareket eden siyasal iktidardır. Prusya uzun süre feodal toplumsal ilişkilerin egemen olduğu bir ülke olmuştur. Bismark dönemi sonrası siyasal iktidar burjuvaziye devredilmiştir. Buna "yukarıdan devrim" denmektedir. 1848 devrimleriyle birlikte burjuvazi gericileşmiş, bundan sonra yaşanan burjuva devrimlerinde (geç burjuva devrimleri) 1789'da olduğunun tersine burjuvazi kapitalist gelişimin önündeki engelleri devrimci tarzda kaldırmaya yeltenememiş, emekçi kitleleri peşinde sürükleyen, onların devrimci enerjisini eski rejimi devirmede kullanan bir konumda bulunmamıştır. Çünkü proletarya bağımsız bir siyasal güç olarak tarih sahnesindeki yerini alarak, burjuvazi için bir tehdit ve korku unsuru olmaya başlamıştır. Almanya burjuvazisi, aristokrasiyi tasfiye etmeye yönelmemiştir. Almanya'da burjuvazinin siyasal iktidarı, Bismarkçı devlet tarafından kurulmuştur. Bu devlet zamana yayılmış bir şekilde uygulanan reformlarla kapitalistleşme süreçlerinin önünü açmıştır ve bu süreçlerde başat bir rol oynamıştır. Bismarkçılıkta, "eski mutlak monarşinin temel koşulunun –toprak sahibi aristokrasi ve burjuvazi arasında bir denge– yanı sıra modern Bonapartçılığın temel koşulu da –

burjuvazi ve proletarya arasında bir denge–“ bulunmaktadır (Engels).

Kemalist tek parti diktatörlüğü: Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülüş döneminde yeni filizlenmiş kapitalist üretim ilişkileri, yaşanan burjuva devrim süreçleriyle birlikte kapitalist devletin oluşumu sonrası hızla gelişmeye başlamıştır. Türkiye burjuva devrimi, “toplumsal devrim” ve “siyasal devrim” gelişmeleri iç içe geçmiş biçimde, tek bir tarihsel kesit olarak incelenmelidir. 1908 ve 1919-23 siyasal devrimleri, 1839 (Tanzimat Fermanı)-1940 arasındaki toplumsal devrim süreçlerinin sürekliliği içerisinde yaşanan sıçramalar olarak yorumlanabilir. Türkiye burjuva devrimi, uzun bir zamana yayılmış olarak, tedricen uygulanan reformlar yoluyla ilerleyen ve kurtuluş savaşını (kurtuluş savaşında halkın katılımını) da içine alan bir tarihsel kesitte yaşanmıştır.

Jön Türkler, İttihat ve Terakki partisi ile buradan yetişmiş cumhuriyetin kurucu kadroları olan Kemalistler, Türkiye devrim sürecinin lider/öncü güçleri durumundadır. Bu kadroların görece ileri politik bilinçleri ile toplumdaki kapitalist üretim ilişkilerinin görece geri konumu arasındaki açı, *eşitsiz gelişimi* göstermektedir. Burjuvazi henüz cılız bir durumdayken dahi, bu sınıfın politik/ideolojik perspektifini sahiplenen siyasal kadrolar bu topraklarda var olmuştur. Siyasi ve ideolojik açıdan bu kadrolar, burjuva sınıf bilinciyle hareket etmiştir. Kadroların mesleklerine, askeri bürokrat olup olmamalarına bakıp, örneğin küçük burjuva sayılıp sayılamayacaklarını tartıp, Türkiye devrim sürecinin karakteri üzerine hüküm bildirmek doğru değildir. Bu kadrolar burjuva devrimcileridir, çünkü politik bilinçleri ve ideolojik donanımları burjuva sınıfına aittir. Avrupa’daki burjuvazinin siyasal deneyimleri ve geliştirdiği görüşler, Türkiye topraklarında kendi özgüllüğü içerisinde yeniden üretilmiş ve benimsenmiştir. Burjuvazinin işçi sınıfı ve kitlesel hareketlenmeler karşısında 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da

yaşadığı deneyimlerden süzülen politik/ideolojik bilinç, bu topraklara aktarılmış ve bu toprakların taşıdığı özgünlüklerle yeniden üretilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşunda öncü konumundaki Mustafa Kemal ve arkadaşları, geç gerçekleşen bir burjuva devrimi sürecinde, üzerlerine düşen rolleri yerine getiren siyasal kadrolardır. II. Meşrutiyet ve öncesinden gelen siyasal düşünceleri devralan bu kadrolar, uygulamaları açısından da geçmişle bir süreklilik içerisinde çalışmışlardır. Başta İstanbul ve Selanik'teki işçilerin verdiği mücadeleler, komünistlerin daha ileri politik konumda bulunarak yürüttükleri siyasal faaliyetler, emperyalist ülke devletlerine karşı komşu Sovyet sosyalist devletine yakınlaşma zarureti, Kemalist kadroların siyasal bilincinin artık gericileşmiş bir sınıfın bilinci olmasıyla birleşerek, yapılan reformların görece güdük ve eksikli bir biçimde yaşama geçirilmesine neden olmuştur. Yaşama geçirilirken de bunların toplumsal hareketlerin taleplerine dönüşmesinin önlenmesine, aksine işçi sınıfının ve muhalif politik hareketlerin (Çerkez Ethem/Yeşil Ordu, Kürt ayaklanmaları, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi) baskı altında tutularak (Takrir-i Sükûn kanunu hatırlansın), tepeden inmeci bir tarzda uygulanmalarına yol açmıştır. Harf/alfabe reformu, aşar gibi vergilerin kaldırılması, kılık-kıyafet reformu, saltanat ve hilafetin kaldırılması, yurttaşlığın ve oy hakkının getirilmesi, eğitim ve öğretimin laiklik ilkesiyle yapılandırılması vd… Bu ilerici reformlar gerçekleştirilirken, laikliği yarım kılan toplumsal aydınlanmadaki yetersizlik ve bağımsızlıkçılığı güdük bırakan emperyalist ülkelerle girilen ilişkiler gözlenmiştir. Liberalizmi savunan Kemalist kadrolar, sermaye birikimindeki yetersizliği aşmak ve 1929 bunalımının dayattığı zorunluluklarla, devletçiliği uygulamaya koymuştur.

1946 yılına kadar olan tek parti dönemini, faşizm olarak nitelemek yanlıştır. Bu dönemde var olan kapitalist devlet, burjuvazinin siyasal diktatörlüğüdür.

Askeri diktatörlük: Kapitalist devlet tipinin olağanüstü bir biçimidir. Askeri diktatörlükler, darbeyle gelmeleri, siyasi iktidarın orduya geçmesi, toplumsal desteğe ve faşist kitle hareketine, paramiliter örgütlere sahip olmamaları, faşist bir liderin çoğu durumda yokluğu, birçok durumda emperyalist devletlerin doğrudan desteklemesi gibi özellikleriyle faşist devlet ile aynı kategoride yer almazlar. Kapitalist demokrasinin işleyişini askıya alan askeri darbeler, doğaları gereği geçici özelliktedirler. 1970'lerin sonunda Türkiye'de oluşan *devrimci durumu* ortadan kaldırma amaçlı *karşıdevrimci* nitelikteki 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle görece kısa süreli bir askeri diktatörlük kurulmuştur. Bu askeri darbenin ve diktatörlüğün, Bonapartizmle uzaktan yakından benzerliği bulunmamaktadır. "Faşist" olarak nitelenmesi Türkiye solunda yaygın olarak gözlense de bilimsel açıdan bakıldığında bir yanlış olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer faşizm şiddetin/baskının öne çıkarıldığı bir yönetme tarzı ya da stili olarak alınırsa, askeri diktatörlüklerin birçoğuna faşist deme yanlışı yapılabilmektedir. Fakat faşizm, bir yönetme stili değil, bizzat kapitalist bir iktidar biçimidir. "Latin Amerika faşizmi" olarak nitelenen Şili, Arjantin, Nikaragua gibi ülkelerdeki askeri diktatörlükleri de uyguladıkları şiddet politikalarına bakarak değerlendirip, faşist devlet biçimi içerisinde saymak bir yanılgıdır. Çoğu askeri diktatörlüğün, faşizmle benzerliği her ikisinin de kapitalist sistemin bunalım içerisinden bir çıkış yolu olarak gelişmesi ve totaliter karakterde olağan üstü devlet biçimleri olmalarıdır. Fakat bu benzerlik, askeri darbelerin ve diktatörlüklerin önlerine "faşist" sıfatı konarak değerlendirilmesine yol açmamalıdır.

Faşizm: Faşizmi, üç boyutuyla incelemek mümkündür. Bu boyutlar ideoloji, hareket ve devlet biçimi olarak faşizmdir.

Burada faşizmin ideolojik ve hareket boyutlarını değerlendirme dışı bırakıp, devlet biçimi olarak faşizm üzerinde duralım.

İtalya ve Almanya'da klasik faşist devlet biçimi, bu ülkelerdeki ve ayrıca diğer emperyalist ülkelerdeki sermayenin faşist hareketlere aktif destek vermesiyle siyasi iktidara gelmeleri sonucunda oluşturulmuştur. Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur.

İtalya ve Almanya geç kapitalistleşen ülkeler olduklarından diğer emperyalist ülkeler gibi yeterince sömürge ülkeye sahip olamamış, bu nedenle, iki klasik faşist devleti karakterize eden en önemli özelliklerden biri emperyalist yayılmacılık olmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası örtüşmüştür.

Faşist devlet, her türlü muhalefeti yasaklar, parlamenter demokrasiyi ortadan kaldırır. Faşist devlet, kamusal ve bireysel yaşamı, siyasi, toplumsal ve iktisadi işleyişi tam kontrolüne alır, kültürel, dinsel, sanatsal, ahlaki, sportif ilişkileri faşist prensiplere göre yapılandırır.

Klasik faşist devlet iktidarı, engellileri, Yahudileri kitlesel olarak katletmenin yanı sıra, işçi hareketlerini ve komünistleri de ezmiştir. Almanya ve İtalya'da faşist hareket, sermaye sınıfı için hala bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir.

Klasik faşizmin Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığı, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına olmuştur.

Bir totalitarizm ve diktatörlük olan faşizm, kapitalist devlet tipinin olağan üstü bir biçimidir. Kapitalist sisteminin bunalımdan bir

çıkış yolu olarak, kapitalistlerin aktif desteğiyle gelişen, sosyalistlerin terör eylemleriyle sindirildiği, halk kitlelerinin demagojik ideolojik motiflerle hareket olarak örgütlendiği bir iktidara tırmanış kesitinden sonra, tekelci kapitalistlerin/finans kapitalin iktidarı olarak var olur.

Karşıdevrim: Devrimci durumun iki sonucundan biri, karşıdevrimdir. Karşıdevrim kavramını, devrimle birlikte düşünmek gerekmektedir, çünkü siyasal devrim gerçekleşmediğinde gerçekleşen diğer olasılıktır. Bu kavram ve olgu, devrimci durumun bir akıbeti olarak değil de olağan bir dönemde ya da bir siyasal devrimden on yıllar sonra gündeme gelebilecek bir tarihsel kesit olarak algılanırsa, bilimsel düşünüşten uzaklaşılır. Örneğin 1979'da İran'da devrimci durum, bir karşıdevrimle sonuçlanmış ve İslami bir cumhuriyet kurulmuştur. 1950'lerdenden sonra ya da günümüz Türkiye'sinde bir "karşıdevrim" yaşandığından bahsetme yanlışlığı yerine, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliği zemininde bu ilişkilerin üst yapılar boyutunda yaşadığı değişim/dönüşümlerden dem vurulmalıdır.

Neoliberal otoriter kapitalist devlet: 1980 sonrası dönemde kapitalist devlet, iktisadi süreçlerin içine daha yoğun bir şekilde sızsa da üretimdeki doğrudan rolünü asgari düzeye çekmiştir. Bu yeni dönemde devletin mimarisi radikal bir biçimde değişmiş; yasama organı işlevsizleşirken, yürütme erki devlet bürokrasisi üzerindeki mutlak siyasi denetimiyle tüm gücü kendinde toplamıştır. Siyasetin karar alma süreçleri; parlamento, siyasi partiler ve toplum arasındaki müzakerelerin sonucu olmaktan çıkıp, doğrudan yürütme gücü ve idari mekanizmanın tekeline girmiştir. Parlamento, toplumsal uzlaşmanın sahnesi olma özelliğini yitirerek sadece meşrulaştırma aracı haline gelmiş; bu işlev dahi zamanla medya manipülasyonlarına ve referandumlara devredilmiştir.

Erkler ayrılığının yerini bu güçlerin "kaynaşması" alırken, devlet iktidarı en tepede yoğunlaşmıştır. Modern başkanlık sistemleri, devlet idaresinin siyasallaşmış tüm kanallarının tek bir merkeze bağlanmasını temsil eder. Bu otoriter kurguda, devlet aygıtı ile uyumlu çalışacak, bürokrasi içinde kadrolaşacak ve devlet politikalarını medya aracılığıyla kitlelere dayatacak egemen bir devlet partisine ihtiyaç duyulur. Bu yapı, devlet personeli ile parti kadroları arasındaki sınırları ortadan kaldırarak şeffaflığı yok eder ve toplumsal denetimi imkânsız kılar.

Neoliberal dönüşüm hukuk sistemini de bir pazar alanına çevirmiştir. Tahkim, uzlaştırma ve "yargıç kiralama" gibi yöntemlerle devlete ait olan yargılama yetkisi özel hukuk şirketlerine ve piyasa aktörlerine geçmektedir. Kamu yararını esas alan ulusal mahkemelerin yerini, kâr odaklı bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemleri almaktadır.

Devlet, sermaye ve emek arasındaki asimetriyi artırarak toplumun sosyal haklarını tasfiye etmiştir. İşçi sınıfının direnç noktalarını kırmak adına; sarı/yandaş sendikalar ve korporatif ilişkiler doğrudan idari düzeneğin içine yerleştirilmiştir. Siyasal özgürlüklerin daraldığı bu düzlemde, partiler kitlelerden kopmuş; üye katılımının yerini anketler, liyakatin yerini ise tepeden atanan milletvekili adayları almıştır. Düzen partilerinin sunduğu "çoğulculuk" aldatıcı bir vitrinden ibarettir; zira tüm partilerin politik yelpazesi liberalizmin dar sınırlarına hapsedilmiştir.

Devletin baskı aygıtları, profesyonel ordu ve ideolojik olarak devşirilmiş polis kadrolarıyla yeniden tahkim edilmektedir. Aynı zamanda AB, NATO ve IMF gibi emperyalist örgütler, ulusal politikaların içsel bir bileşeni haline gelerek sorumluluğu anonim ve ulaşılamaz mekanizmalara aktarmaktadır. Nihayetinde neoliberal devlet, rasyonel bir kamu kurumu olmaktan çıkıp, tüm hücrelerine piyasa mantığının nüfuz ettiği devasa bir holding gibi işletilmeye başlanmıştır.

Popülizm: Arjantin'deki J. Peron ve Brezilya'daki G. Vargas yönetimlerini "popülizm"in örnekleri olarak gören yaklaşımlara göre, "popülizm otoriter bir demokrasi biçimidir." Oysa popülizm terimi, halkçılık anlamına geldiğinden, bu konuda kafa karışıklığına yol açtığı gibi, günlük politik söylemlerde "popülizm"in pejoratif anlamıyla kullanımı da halkçılık üzerine verilmesi gereken bir ideolojik mücadeleyi baltalayabilmektedir. Popülizmi, bir siyasal projeyi gerçekleştirmek için tutturulan bir siyasal strateji olarak görenler de bulunmaktadır (örneğin Cenk Saraçoğlu). Bu yaklaşımda popülizm, siyasal iktidardaki "elitlere"/bürokrasi ve siyasetçilere karşıtlıkla halkın değerlerini temsil iddiasıyla yürütülen ve bu değerleri iktidara taşımayı vaat eden bir siyasal strateji olarak görülmektedir.

Popülizm, birçok insanın gözünde ise "ucuz halkçılık", "halk dalkavukluğu", "ağza bir parmak bal çalmak" gibi pejoratif anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kelimenin anlamı bozulmuş ve geçici refah/düzelme sağlayan, gerçekçi bir çözüm üretmeyen, statükocu olup sorunlara köklü (radikal) çözümler getirmeyen, planlama içermeyen, geleceği düşünmeden günü kurtarmaya yarayan uygulamalara, politikalara da popülist denir duruma gelinmiştir. Sempati toplamak ve onaylanmak için kullanılan retoriğe, burjuva politikacıların ilkesiz tavırlarına, kitleyi maniple etmeye çalışmak için ona hoş görünmeye "popülizm" denmektedir. Halkın dini duygularının sömürüsü, cuma namazlarına gitmeyi bir gösteriye çevirme, gecekondularda oturanlara tapu dağıtma, hayırseverlik şovları ve sadaka uygulamaları vb. bunların hepsi "burjuva popülist" tavırlardır. Burjuva popülizminin özü, halkı aptal yerine koymaktır.

Peki, kavramlar üzerinde durduktan sonra, şimdi günümüz Türkiye'sinde devlet biçiminin ve siyasal rejimin ne olduğu sorunsalına geçebiliriz.

1) Türkiye'de devlet içerisinden ordunun ve büyük sermayenin önemli bölümünü oluşturan TÜSİAD'ın aktif karşı mücadelesine

rağmen ve bu güçlerin *restorasyon* girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine AKP, devleti tam denetimi altına almış ve siyasal rejimi Başkanlık sistemiyle birlikte kısmen değiştirmiştir. Kapitalistler arasında AKP'ye destek verenler, MÜSİAD'la temsil edilen "yeşil" sermaye ile küçük-orta ölçekli birçok işletmenin patronlarıdır. AKP'nin kapitalist devleti ve toplumsal ilişkileri İslamileştirmesi süreçlerine finans kapitalin ağırlıklı bölümünün desteği olmamıştır.

2) Günümüzde klasik faşizmin yaşandığı dönemdeki gibi bir sömürgecilik bulunmadığından, Türkiye'nin sömürgeci emellerle yayılmacı/işgalci bir dış politikaya sahip olması mümkün değildir.

3) Türkiye'deki bürokratik devlet örgütlenmesinin büyük ölçüde AKP kadroları tarafından karşılanması, medyanın ağırlıklı kesiminin siyasi iktidarın güdümüne girmiş olması, yargının, ordunun, kolluk kuvvetlerinin, MİT'in, üniversitelerin, ekonomiyi düzenleyen üst kurulların AKP'nin kontrolü altına olması, faşizan/faşizmi çağrıştıran özelliklerdir. Fakat bunlar Türkiye'de faşist devlet biçiminin var olduğunu göstermemektedir. Türkiye'de bugün başkanlık sistemine geçilmiş olsa da seçim, parlamento, toplumsal örgütlenmeler ve partiler varlığını korumaktadır. Toplumsal ilişkiler siyasi iktidar tarafından biçimlendirilmekteyse de bunlar üzerinde tam bir kontrol ve denetim oluşturulamamaktadır. Faşizmin totaliter karakteristik özelliği, Türkiye'de yoktur.

4) Türkiye'de işçi sınıfı ve sol hareketlenmenin baskılanması 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte gerçekleştirilmiş, sonrasında devlet iktidarı bu hareketlere karşı güçlendirilmiş ve tahkim edilmiştir. Bugün bir parti-devlet olan AKP'nin iktidarını tehdit eden ne bir işçi hareketi ne de sosyalist bir hareket bulunmaktadır. Oysa faşizm, komünist ve işçi hareketinin yarattığı tehdidin bertaraf edilmesini sağlar.

5) Günümüzde emperyalist ülkelerin yok etmeyi düşündükleri büyük ve etkili bir sosyalist güç/devlet bulunmamaktadır. Dolayısıyla emperyalist-kapitalist sistemin ürünü olan ve bu sistem tarafından kullanılan, yayılmacı bir faşist devletin desteklenmesine ihtiyaçları yoktur.

6) Parlamenter cumhuriyet/demokrasi, kapitalist devlet tipinin olağan biçimidir. Neoliberal sermaye birikim biçimi, kapitalizmin uzun süredir içinde bulunduğu krizi aşmak üzere kendini re-organize ettiği, toplumsal ilişkilerin ve devlet yapısı dâhil üst yapıların, egemen ideolojilerin, kültürel değerlerin (örneğin "kültürel ırkçılığın" yaygınlaşması, Avrupa'da "İslamofobi"nin oluşması), felsefi düşüncelerin (postmodernizm) reel sosyalizm sonrası dönemde yeniden şekillendiği bir toplumsal sistemin oluşumuyla birlikte gelişmektedir. İçinde bulunduğumuz neoliberal dönemin genel devlet biçimini faşizm olarak nitelemek mümkün değildir.

7) Faşizm ile otoriter siyasal rejimler ya da askeri/sivil diktatörlükler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi/sürüleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine "faşizan" denebilir. Fakat artık, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neoliberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980'lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte, billurlaşmıştır. Kapitalist demokrasi, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki güçler dengesine göre şekillenir. İşçi sınıfının örgütlenmesinin ve sosyalist ideolojinin göreli güçsüzlüğü, kapitalist demokrasinin otoriter karakterinin oluşumunun hem nedeni hem de bu

otoriterliğin sonucudur (elbette tek başına bunun sonucu değildir).

Bu nedenlerle Türkiye'de neoliberal otoriter kapitalist devlet ve başkanlık sistemini barındıran bir kapitalist demokrasinin var olduğunu, siyasal rejimin ve toplumsal ilişkilerin İslamileştirilmesinden bahsedilmesinin doğru olduğunu, var olan kapitalist demokrasinin faşizan, eş deyişle faşizmi çağrıştıran özellikler taşıdığını, fakat olağan kapitalist devlet biçiminden ve kapitalist demokrasiden, faşist devlete ve rejime doğru bir geçişin yaşanmadığını düşünmekteyiz.

Kapitalist demokrasiyi geliştirmek, "faşizme" ya da "anti-demokratik" uygulamalara (aslında bunlar bas bağı gerici, baskıcı burjuva demokratik uygulamalardır) karşı demokrasi mücadelesi vermek sosyalistlerin görevi değildir. Anti-emperyalizm/bağımsızlık, aydınlanmacılık ve laiklik, halkçılık gibi mücadele ilkelerini barındıran sosyalizm mücadelesinin seyri boyunca bazı demokratik kazanımları oluşturabileceği ise açıktır.

Yararlanılan kaynaklar:

1) Hazırlayanlar: Gérard Bensussan-Georges Labica, Marksizm Sözlüğü, Yordam Kitap, 2016, 1. Basım

2) Karl Marx, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i

3) Haluk Yurtsever, Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet, Yordam Kitap, 1. Basım, 2006

4) Nicos Poulantzas, Devlet, İktidar, Sosyalizm, Epos Yayınları, 2004, s. 243-53, 257

5) Nicos Poulantzas, Faşizm ve Diktatörlük, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019

6)İlhan Gülhan, Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

7) Bob Jessop, Devlet Teorisi, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008

8) Mahmut Boyuneğmez, Halkçılık Üzerine Tezler, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2022/08/halkcilik-uzerine-tezler.html

9) Yaşar Ayaşlı, Eski ve Yeni Faşizm, Yordam Kitap, 2023

10) Şebnem Oğuz, AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm, https://noktahaberyorum.com/akpli-yillarda-siyasal-rejimin-donusumu-celiskili-bir-surec-olarak-yeni-fasizm-sebnem-oguz.html

11) Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, Siyaset Bilimi içinde, Mehmet Okyayuz, Faşizm, Yordam Kitap, 2012

12) Cenk Saraçoğlu, Faşizm ve popülizm: Kavramsal bir tartışma, https://www.youtube.com/watch?v=G8707DqCYUk

Yaşar Ayaşlı'nın Eski ve Yeni Faşizm Adlı Kitabı: Bir Eleştiri

Faşizm nedir? Türkiye'de siyasal rejime kimileri "örtülü faşizm", kimileri "açık faşizm" diyor, "İslamo-faşizm" diyenler de var. Türkiye solunda "her niyete yenen muz" ya da "her kapıyı açan maymuncuk" olarak kullanılan faşizm kavramı ve olgusu aslında neyi anlatıyor?..

Faşizmi, üç boyutuyla incelemek mümkündür. Bu boyutlar ideoloji, hareket ve devlet tipi olarak faşizmdir.

Önce faşist ideolojinin özelliklerine bakalım. Faşizm bir ideoloji olarak, muhafazakârlığın kavramlarını ve anlayışını uçlara taşır. Irkçılık, milliyetçilik (kitleleri seferber etmede özellikle bu ikisi kullanılmıştır), otoriteyi/lideri fetişleştirme, despotizm, güçlüler-güçsüzler ayrımı, elitizm, militarizm, yayılmacılık, anti-komünizm

ve korporatizm karakteristik özellikleridir. Almanya ve İtalya'da yaşanan klasik faşizm deneyimlerinde faşistler, kapitalizm öncesi hayali bir güzel geçmişi, Orta çağın geleneklerini, şövalye kültürünü, kahramanlık hikâyelerini ve destanları yüceltmişlerdir. Faşist ideoloji, mistik-metafizik-irrasyonel karakterdedir. Aydınlanma, akıl ve entelektüalizm karşıtıdır. "Düşman oluşturma", komplocu düşünüş faşizmin özelliklerindendir. Faşistler, kahramanlık ve ölüm kültü, güç, savaş, hiyerarşi, emir-komuta, erkeklik gibi kavramlar etrafında değerler türetir. Faşizm şiddeti ve savaşı estetize eder, ulusal ve toplumsal bir demagojiyle kitlelerin talep ve özlemlerine seslenir, emperyalist dış politikaları "ulusal yarar" olarak kitlelere sunar. Faşist (terör destekli) propaganda akıldışı, kör inançlara/ön yargılara ve duygulara yaslanır; basit, tekrara dayalı, öfke ve coşku uyandırıcıdır. Ayrıca faşizm, asketik (çileci) bir çalışma ve üretim etiğine sahiptir.[211]

İlk olarak Walter Benjamin tarafından öne sürülen faşizmde "siyasetin estetize edilmesi" olgusunu ise biz, faşist ideolojinin çeşitli pratikleri olarak görmekteyiz. Örneğin SA'ların düzen içindeki sokak yürüyüşleri, Roma selamı, kaz adımı, marşlar, trompetlerin ve davulların kullanımı, gamalı haç sembolünün kullanımı, afişler, bayraklar, heykellerin kullanımı, resmigeçit törenleri, meşale alayları, askeri gösteriler, gösterişli parti kongreleri, tasarlanmış kitlesel tezahüratlar, propaganda filmleri, heybetli mimari eserler, jest ve mimiklerle yapılan hitabet vd.[212] Bütün bunlar faşist ideolojinin bileşenleridir.

---

[211] Faşist ideolojinin özellikleri için yararlandığımız kaynaklar: i) Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi*, ii. Fatih Yaşlı, *İdeoloji: Bir Kavramın İzinde*, Alabanda Akademi, 2016 iii) Yaşar Ayaşlı, *Eski ve Yeni Faşizm*, Yordam Kitap, 2023

[212] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 192

Türkiye'de faşist ideolojinin kapsamındaki bazı motiflerse şunlardır: milliyetçilik, ırkçılık, sığınmacılara karşı ırkçı nefret, anti-komünizm, Türkçülük, İslamcılık, lider fetişizmi, Osmanlı imparatorluğu dönemini yüceltme, "ataerkillik" vd...

Peki faşist hareketlerin karakteristik nitelikleri nelerdir?.. İtalya'da Squadrismo (Karagömlekliler), Almanya'da Sturmabteilung (SA) ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer paramiliter örgütlenmeler ile faşist partiler, faşist hareketlerin ana bileşenini oluşturmuştur. Paramiliter örgütlenmeler, mücadeledeki işçileri, komünistleri ve antifaşist güçleri baskılamak, yıldırmak, sindirmek ve etkisiz hale getirmek, kitleler üzerindeyse korku ve sempati karışımı psikolojik etkiler oluşturmak için örgütlenmiştir ve terör eylemleri yapmıştır. Nasyonal sosyalistler Almanya'da siyasi iktidara geldikten sonra ise Schutzstaffel (SS), güvenlik ve gözetimden sorumlu terör örgütü olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. İtalya'da Ulusal Faşist Parti (Partito Nazionale Fascista), Almanya'da Alman Ulusal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP), paramiliter terör örgütlerinin uyguladığı şiddet yolunun yanında, seçimlere katılımı da kullanarak kitleselleşmeyi başarmıştır.

Türkiye'deki faşist hareket de geçmişte benzer bir işlev üstlenmiştir. İşçi sınıfının, sosyalist ve devrimci-demokrat örgüt ve partilerin, sınıfın organik aydınlarının siyasal ve ideolojik mücadelesini baskılamak, kitleler arasında korku/terör yaratarak onları sindirmek amacıyla, MHP'nin oluşturduğu faşist hareketin ve Ülkü Ocakları adındaki paramiliter örgütünün, devletin koruması ve kollaması altında 1970-80 arası dönemde aktif olduğu ve eylemlilikler içerisinde bulunduğu bilinmektedir.

Bir devlet biçimi olarak faşizme gelirsek… Faşizm, bir kapitalist devlet türüdür. Bu devlet, totaliterdir.

> "Totalitarizm elbette en başta siyasal çoğulculuğun ve her türlü muhalefetin kaldırılması, parlamenter hükümet biçimine ve güçler ayrılığına son verilmesi, tek lider ve tek parti ("Führer

> ilkesi") etrafında birleşmiş hiyerarşik devlet yapılanması, merkezi ekonomik yönetim, kısacası devletin toplumu tam kontrol altına alması demektir. Buna resmî ideoloji ve medya üzerindeki devlet tekeliyle birlikte temel hak ve özgürlüklerin kaldırılması ve terörün başat yönetim tekniği olarak kullanılması da eklenmelidir."[213]

Öyleyse, bugün Türkiye'de bulunan devlet türünü faşizm olarak niteleyebilir miyiz? Klasik faşist rejimlerle/devlet tipiyle benzerlikler bulunmaktaysa da biz günümüzde Türkiye'de var olan kapitalist devletin, faşist tipte olduğunu düşünmüyoruz. Bize göre Türkiye'de bugün faşizan özelliklere sahip otoriter neoliberal kapitalist devlet/demokrasi bulunmaktadır.

İtalya ve Almanya'da klasik faşist devlet tipi, bu ülkelerdeki ve ayrıca diğer emperyalist ülkelerdeki sermayenin faşist hareketlere aktif destek vermesiyle siyasi iktidara gelmeleri sonucunda oluşturulmuştur. Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Türkiye'de ise devlet içerisinden ordunun ve büyük sermayenin önemli bölümünü oluşturan TÜSİAD'ın aktif karşı mücadelesine rağmen ve bu güçlerin restorasyon girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine AKP, devleti tam denetimi altına almış ve siyasal rejimi kısmen değiştirmiştir.

İtalya ve Almanya geç kapitalistleşen ülkeler olduklarından diğer emperyalist ülkeler gibi yeterince sömürge ülkeye sahip olamamış, bu nedenle, iki klasik faşist devleti karakterize eden en önemli özelliklerden biri emperyalist yayılmacılık olmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası örtüşmüştür. Günümüzde klasik sömürgecilik tarih olduğundan,

---

[213] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 196

Türkiye'nin böylesi bir dış politikaya sahip olması mümkün değildir.

Faşist devlet, her türlü muhalefeti yasaklar, parlamenter demokrasiyi ortadan kaldırır. Faşist devlet, kamusal ve bireysel yaşamı, siyasi, toplumsal ve iktisadi işleyişi tam kontrolüne alır, kültürel, dinsel, sanatsal, ahlaki, sportif ilişkileri faşist prensiplere göre yapılandırır. Oysa Türkiye'de bugün başkanlık sistemine geçilmiş olsa da seçim, parlamento, toplumsal örgütlenmeler ve partiler varlığını korumaktadır. Toplumsal ilişkiler siyasi iktidar tarafından biçimlendirilmekteyse de bunlar üzerinde tam bir kontrol ve denetim oluşturulamamaktadır.

Klasik faşist devlet iktidarı, engellileri, Yahudileri kitlesel olarak katletmenin yanı sıra, işçi hareketlerini ve komünistleri de ezmiştir. Almanya ve İtalya'da faşist hareket, sermaye sınıfı için hala bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir. Türkiye'de işçi sınıfı ve sol hareketlenmenin baskılanması 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte gerçekleştirilmiş, sonrasında devlet iktidarı bu hareketlere karşı güçlendirilmiş ve tahkim edilmiştir. Bugün bir parti-devlet olan AKP'nin iktidarını tehdit eden ne bir işçi hareketi ne de sosyalist bir hareket bulunmaktadır.

Bunlara bir de klasik faşizmin Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığının, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına olduğu eklenmelidir. Günümüzde emperyalist ülkelerin yok etmeyi düşündükleri büyük ve etkili bir sosyalist güç/devlet bulunmamaktadır. Dolayısıyla emperyalist-kapitalist sistemin ürünü olan ve bu sistem tarafından kullanılan, yayılmacı bir faşist devletin desteklenmesine ihtiyaçları yoktur.

Bu sıraladıklarımız, klasik faşist devlet tipi ile günümüz Türkiye'sindeki kapitalist devlet/demokrasi biçimi arasındaki bazı farklara işaret etmektedir.

Şimdi neoliberal kapitalist devletin/siyasal rejimin bazı temel özelliklerini sıralayabiliriz:

i. Kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.

ii. Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır. Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Milletvekillerinin devlet bürokrasisindeki/idaredeki karar alma süreçlerine katılımları kaybolmuştur. Siyasi kararların alınması, devlet politikalarının oluşturulması artık idare, hükümet, milletvekilleri ve siyasi partilerin aralarındaki görüşme ve tartışmaların sonucu olmaktan çıkmış, doğrudan yürütme gücünün ve devlet bürokrasisinin tekeline girmiştir. Parlamento siyasi uzlaşıların hazırlandığı sahne olma rolünü yitirmiştir. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir. Sermayenin çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento, bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.[214]

iii. Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmaktadır.

iv. Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir Bonapartizm türü olmayıp, devlet

[214]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 243-53, 257

iktidarının bu merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde, başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.[215]

v. Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmaktadır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından geçişkenlik bulunur. Egemen kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.[216]

vi. Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan düzenek de kristalleşmektedir.[217]

vii. Neoliberal dönmede hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal

---

[215]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 255-6

[216]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 261-6

[217]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 268-9

mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi (hukuk şirketleri) almaktadır.[218]

viii. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, topluma dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiştir.

ix. İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. "'Reformist' işçi sendikaları bundan böyle idari düzeneğin içine doğrudan doğruya yerleştirilmişlerdir."[219]

x. Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları, katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partilerince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır. Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır. Partilerin oluşturduğu çoğulculuk bir illüzyonlu görünüştür.[220]

xi. Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Örneğin

---

[218] İlhan Gülhan, *Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş*, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

[219] Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 253

[220] Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 258-9

Türkiye'de profesyonel ordu/sözleşmeli askerlik üzerinden ordu yeniden yapılandırılmakta, polis örgütlenmesinin kadroları ağırlıkla milliyetçi-muhafazakâr parti tabanlarından devşirilerek, yapı sağlamlaştırılmaktadır.

xii. AB, DB, IMF ve NATO gibi emperyalist örgütler, kapitalist devletlerin uyguladığı bazı politikalarda yönlendirici olarak ülkelerdeki siyasal iktidarın içsel bir bileşeni olmakta, böylelikle kapitalist devletin uyguladığı bazı politikaların sorumluluğu ulaşılamaz, anonim örgütlenmelere aktarılmaktadır.

xiii. Neoliberal kapitalist devlet, bir şirkete benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Neoliberal otoriter devlet ile faşizm arasındaki farklar konusunda Poulantzas'ın yazdıklarını da hatırlatmak isteriz:

> "Otoriter devletçiliğin yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. Bu devlet gerçek bir istisnai devletin yeni biçimi olmadığı gibi, kendi başına, böylesi bir devlete doğru geçişin formu da değildir. *Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni 'demokratik' formunu temsil etmektedir* (…) Ayrıca faşist devlet bir siyasi bunalıma ve onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül eder: Otoriter devletçiliğin, bunalım halindeki bir devlete tekabül etmeksizin, kendini dayattığı birçok ülkedeki durum bu değildir (…) Faşist devlet halkçı hareketin ve işçi sınıfının önceden uğradığı tarihsel bir bozgunu varsayar (…)"[221]

Peki, Türkiye'deki kapitalist devlet/demokrasiye neden "faşizan" özellikler atfediyoruz?.. Bunun nedenleri şunlardır: Türkiye'deki bürokratik devlet örgütlenmesinin büyük ölçüde AKP kadroları tarafından karşılanması, medyanın ağırlıklı kesiminin siyasi iktidarın güdümüne girmiş olması, yargının, ordunun, kolluk kuvvetlerinin, MİT'in, üniversitelerin, ekonomiyi düzenleyen üst

[221]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 234

kurulların AKP'nin kontrolü altına olması, faşizan/faşizmi çağrıştıran özelliklerdir.

Bize göre Türkiye'de totaliter bir faşist devlet tipi değil, neoliberal sermaye birikim biçimine uygun şekilde yeniden yapılandırılmış, faşizan ve otoriter özellikler taşıyan, AKP'nin parti-devlet olduğu bir kapitalist demokrasi bulunmaktadır. Kanımızca bu siyasal rejime "popülizm" denmesi uygun değildir. Arjantin'deki J. Peron ve Brezilya'daki G. Vargas yönetimlerini "popülizm"in örnekleri olarak gören yaklaşımlara göre, "popülizm otoriter bir demokrasi biçimidir."[222] Oysa popülizm terimi, halkçılık anlamına geldiğinden, bu konuda kafa karışıklığına yol açtığı gibi, günlük politik söylemlerde "popülizm"in pejoratif anlamıyla kullanımı, halkçılık üzerine verilmesi gereken bir ideolojik mücadeleyi baltalayabilmektedir.

Gelin şimdi Ayaşlı'nın "yeni faşizm" değerlendirmelerine yakından bakalım… Yaşar Ayaşlı, neoliberal otoriter ve faşizan devlet tipinin oluşumunu görmeyerek, "21. yüzyıl faşizmi neoliberalizmin enkazı üzerinde boy atıyor"[223] demektedir. Bakın faşizmin gelişimini yaşadığı nesnel koşulları nasıl tarifliyor:

> "Açlığı, işsizliği ve yoksulluğu tetikleyerek toplumsal gerginlikleri derinleştiren dünya kapitalizminin krizi, bir yanda bütün kıtalarda zincirleme direnişler ve halk ayaklanmaları yaratırken öte yanda faşizmi besleyip büyüttü."[224]

Oysa neoliberal sermaye birikim biçimi, kapitalizmin uzun süredir içinde bulunduğu krizi aşmak üzere kendini re-organize ettiği, toplumsal ilişkilerin ve devlet yapısı dâhil üst yapıların, egemen ideolojilerin, kültürel değerlerin (örneğin ülkelerde

---

[222] Olivier Roy'dan aktaran Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 207

[223] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 224

[224] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 225

“kültürel ırkçılığın” yaygınlaşması, Avrupa’da “İslamofobi”nin oluşması), felsefi düşüncelerin (postmodernizm) reel sosyalizm sonrası dönemde yeniden şekillendiği bir toplumsal sistemin oluşumuyla birlikte gelişiyor. İçinde bulunduğumuz neoliberal dönemin genel devlet tipini faşizm olarak nitelemekse mümkün değil.

Ayaşlı, 21. yüzyıl faşizminin seçimle iktidara gelmiş bazı örnekleri üzerinde duruyor. Örneğin, Donald Trump’ı seçimle iktidara gelen bir neofaşist olarak görüyor.[225] Trump’ın “(…) vaatleri faşist reflekslerle uyumluydu”[226] diyor. Trump yönetimi, “(…) açık faşist diktatörlüğe geçişi sağlayamazdı”[227] diye ekliyor. Ayaşlı, şunları da yazıyor: “Trump ve tayfası, hep klasik faşizmin ezeli kamplaştırma kalıbını kullandılar: ‘Biz’ ve ‘onlar’.”[228] “Trump, modern faşizmin özelliklerini taşıyan (…) buna rağmen klasik faşizmdeki gibi örgütlü ve programlı bir stratejiye dayanmayan, milyarder, karizmatik bir neofaşist figür(dü) (…)”[229] diyen Ayaşlı, Trump’ın “faşist mizacı” olduğundan bahsediyor ve ABD kongre binasını yandaşlarına işgal ettirmesini, “kitlesel faşist bir hareketin asgari düzeyde de olsa var olduğunu açığa çıkardı(ğını)” belirtiyor.[230]

Bir ülkede faşizmin var olup olmadığını bir politik figürün mizacına, vaatlerine bakarak değerlendirmek, bilimsel değildir. ABD kongre binasının basılmasını, “faşist hareket”in varlığına kanıt saymak da akıl karı değil. Söz konusu olan Cumhuriyetçi ve Demokrat parti olarak iki partinin dönüşümlü yürütme gücünü

---

[225] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 242

[226] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 243

[227] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 244

[228] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 245

[229] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 246

[230] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 247

devraldığı özgül bir kapitalist demokrasi/devlet biçimi olan ABD… Bu kapitalist devleti "faşizm" olarak nitelemek, "öküzün altında buzağı aramaya" benziyor.

Verdiği diğer örnek Macaristan'da 12 yıldır başbakanlık yapan ve "faşist hükümet" dediği V. M. Orban yönetimi. Bu hükümeti "anti-demokratik" olarak niteleyen Ayaşlı, anti-demokratik olmayı, faşist devlet ile bir tutuyor.[231] Oysa Orban oluşturduğu rejimi, "illiberal demokrasi" (liberal olmayan demokrasi) olarak adlandırırken, kapitalist devlet/demokrasi çerçevesi içerisinde kalındığının ipucunu zaten veriyor.

Ayaşlı, Bolsonaro hakkında, "ABD ve İsrail yanlısı, ateşli neoliberalizmin savunucusu tipik bir neofaşisttir", "neofaşist bir hükümeti yönetmektedir" şeklinde yazıyor.[232] 2014 yılından beri Hindistan başbakanı olan Modi hükümeti hakkında Ayaşlı şöyle bir yorum yapıyor: "Diğerleri gibi Hindistan'da da faşistlerin iktidarda oldukları ama onca zamandır totaliter faşist diktatörlüğe geç(e)medikleri paradoksal bir durum yaşanmaktadır."[233]

Ayaşlı yazdıklarını şöyle özetliyor:

> "(…) Erdoğan 20, Orban 12, Modi 8, Bolsanoro 4 yıldır iktidarda oldukları halde, parlamentarizm maskesini korudular ve totaliterleşme evresine geçmediler ya da geçemediler. Hindistan'da ve Macaristan'da hükümetler faşist; ama faşist diktatörlük olarak yeterince kurumsallaşmış ve pekişmiş değiller."[234]

Görüldüğü gibi her biri somut özgüllüğü içerisinde incelenmesi ve o ülkelerin sosyalistleri tarafından bu incelemeler üzerinden

---

[231] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 249

[232] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 251

[233] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 253

[234] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 272

mücadele stratejileri geliştirilmesi gereken, birbirinden farklı siyasal rejimler/kapitalist devlet somutlukları, aynı çuvala konarak, üzerine "neofaşizm" yaftası yapıştırılıyor. Oysa faşizm, totaliter karakterde bir kapitalist devlet tipidir. Ancak yüzeysel gözlemlerle yetinildiğinde, ABD, Macaristan, Hindistan, Brezilya ve Türkiye'deki siyasal rejimlerin faşizmi çağrıştıran özelliklerine aldanıp, bu ülkelerdeki siyasal rejimleri somut değerlendirmelerin ve dolayısıyla sosyalist mücadelenin konusu yapmak yerine, ortak neofaşizm çatısı altında toplamak mümkün oluyor.

Ayaşlı, IŞİD, ÖSO, El Nusra, El Kaide, Bako Haram gibi örgütleri de "neofaşizm" türleri olarak yorumluyor.[235] Lübnanlı Şii Hizbullah ile Filistinli Sünni Hamas'ı bunlardan ayırıyor.[236] Bize göre, bu değerlendirmeler artık ifrada kaçıyor. Cihatçı, şeriat hedefi olan bu örgütlenmelerin, faşist hareket ya da ideoloji ile ilişkisinin olmadığı çok açık... Ayaşlı siyasal İslam ve İslami köktencilik ile faşist ideoloji arasında benzerlikleri şu şekilde sıralıyor:

> "Faşizmle aralarında sınıf mücadelesinin reddi, siyasi mücadele aracı olarak terör yöntemi kullanma, 'altın çağ'ı dirilme ve 'yeni nesil' insan yaratma, keskin Yahudi karşıtlığı, totaliter bir devlet ve toplum kurma, lidere kayıtsız şartsız itaat, tek parti gibi benzerlikler bulunmaktadır."[237]

Bu benzer özelliklerin işaret ettiği aslında nedir? Faşist ideoloji ile siyasal İslamcılık gericidir. Evet, sıralanan özellikler bu ideolojilerin gerici karakterini ortaya koymaktadır. Yoksa siyasi İslamcılığın, "faşist" olduğunu değil.

---

[235] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 267

[236] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 268

[237] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 258-9

Ayaşlı, Avrupa'daki "neofaşist muhalefet partilerinin" paramiliter örgütlenmeleri olmadığından, bu partiler cumhuriyetçi ve parlamenterist söylemleri benimsediklerinden, "bir tamamlanmamışlık, yarım kalmışlık, uzatmalılık hali" söz konusudur diyor.[238]

Ayaşlı'nın özgün fakat sağlıksız olan katkısını şu alıntılarla özetlemek mümkün görünüyor:

> "21. yüzyıl faşizminin selefine nispetle gerek siyasi hareket gerekse rejim olarak özünü maskelemek için burjuva demokrasisi örtüsü kullanmaya çok daha hevesli olduğu, özellikle paramilitarizm ve totalitarizmle arasına gerek duyduğu ve şartlarını hazırladığı zaman ortadan kaldırabileceği bir mesafe koyduğu dikkate alınmalıdır"[239]
>
> "Egemen sınıflar toptan çöküş durumuyla, sıkı örgütlü hareketlerle ve kitlesel devrimci ayaklanmalarla karşılaşırlarsa bunlar fazla işe yaramayacak, o zaman da 'ılımlı' görünen faşist güçlerin programlarını ve taktiklerini değiştirerek radikalleşmeleri, devlet desteğiyle paramiliter gruplar kurmaları ve kitle terörü yaratmaları, sivil özgürlüklerin son kırıntılarını ve yasal örgütlenmeleri sona erdirmeleri sürpriz olmayacaktır. Bundan dolayı zamanımız faşizminin 'ılımlı'lığı geçicidir (…) Günümüz faşizmi için tamamlanmamış, eksik, uzatılmış derken kastettiğimiz budur. Yavaşlatılmış ve süreklileşmiş faşizm durumu, içinde bulunduğumuz konjonktürün nesnellikleri ve öznellikleriyle koşulludur (…) Öyleyse, iktidardaki faşizmler, 21. yüzyıl faşizminin erken aşamasına mahsus bir yarı faşizm ya da totaliter aşamaya geçmemiş faşist rejimler olarak adlandırılabilirler."[240]

---

[238] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 272

[239] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 272

[240] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 276

“Özünü maskelemek”, “ılımlı görünen”, “burjuva demokrasisi örtüsü kullanmak” gibi kelimeler neyi gösteriyor? Ayaşlı, takiye yapıyorlar demeye getiriyor… Şimdi “yarı faşizm” var, ihtiyaç olduğunda “tam faşizm” olacaklar… Ayaşlı bu anlama gelecek şekilde yazıyor. Oysa kitlelerin mücadelelerinin yükselişe geçmesi durumunda faşist hareketlerin sermaye sınıfının toplumsal iktidarını korumak üzere harekete geçtiği, paramiliter örgütlenmelerle sınıf hareketine ve sosyalist güçlere dönük terör eylemleri düzenlediği zaten bilinen gerçekler. Fakat bugün için Avrupa’da da Türkiye’de de faşist partilerin bu amaçla harekete geçmesi olanaklı değil. Çünkü sosyalistler ve işçi sınıfının örgütlülüğü zayıf durumda. Üstelik devrimci durum süreçlerinde askeri darbelerle sermaye sınıfının toplumsal iktidarını restore etmek gibi bir almaşık yolun olduğu da açık. Dolayısıyla iktidardaki ya da muhalefetteki faşist/faşizan partilerin takiye yaptığını düşünmek, mevcut bazı siyasal rejimlerin faşist olduğunu iddia etmek yerine, kapitalist demokrasilerin biçimsel temsili özellikler yanı sıra faşizan özellikler de kazanmış olduğunu, şiddet, yasaklama, sansür, denetim, gözetleme gibi faşizan uygulamaların, burjuva demokrasilerine içselleştirilmiş olduğunu görmek gerekiyor.

Emperyalist hiyerarşide alt basamaklarda yer alan bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil diktatörlükleri ya da otoriter yönetim biçimlerini de faşizm olarak nitelemek doğru değil. Bir devlet tipi olarak faşizm ile bu siyasal rejimler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi/sürüleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine ancak “faşizan” denebilir. Bize göre, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın

olarak içselleştirilmiştir.[241] Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neo-liberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980'lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte ise, billurlaşmıştır.

Özetle bize göre, Türkiye'de "faşizm" olarak adlandırılan devlet biçimi, aslında faşizan özellikler taşıyan neoliberal otoriter devlettir.

Ayaşlı'nın katılmadığımız başka bir düşüncesiyse şöyle:

> "Karşıdevrim *ancien regime*'in (Eski Rejim) restorasyonu için, İtalya ve Almanya'da olduğu gibi faşizm tarafından burjuva demokrasisine karşı veya halkçı veya sosyalist bir düzeni devirmek üzere yapılır."[242]

Kanımızca sosyalist ya da burjuva siyasal devrimleri için kullanılması gereken devrim ile karşıdevrim kavramları, devrimci durum tarihsel kesitinde gerçekleşen süreçlerin birbirine zıt iki bileşke eğilimini anlatır. Karşıdevrim kavramını, siyasal devrimlerin dışına taşıyıp, farklı tarihsel kesitler için kullanmak yanlıştır. Örneğin günümüzde Türkiye'de kapitalist devlet yeniden yapılanırken ve siyasal rejim kısmen değişirken, olan biten karşıdevrim değildir. Geçmişte gözlenen kapitalist

---

[241] Ayaşlı'nın kitabında sadece bir yerde bizim bu düşüncemize benzer bir fikir bulunmaktadır: "(…) faşizm 1945'te mezarına gömülmedi. Tersine üç şekilde varlığını sürdürdü: Birincisi burjuva demokrasisinin yürürlükte olduğu ülkeler, faşizmi büsbütün dışlamak yerine bazı öğelerini alıkoyup içselleştirdiler (…)" (*a.g.e.*, s. 219) Bir de şu satırlarda *kısmen* sağlıklı değerlendirme yapıyor: "Bu yalnız akla kara gibi iki burjuva yönetim biçimi olmadığını (genelde şiddet yöntemini faşizm, liberalizm yöntemini burjuva demokrasisi olarak kavrıyor –MB), bunların her ülkeye ve zaman göre değişebilen bileşimler alabildiğini gösterir." (*a.g.e.*, s. 271-2)

[242] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 201

demokrasinin faşist tipte bir devlete dönüşmesine de karşıdevrim denemez.

Başka bir konuya, askeri diktatörlüklere nasıl bakmalıyız konusuna geçelim. Darbeyle gelmeleri, siyasi iktidarın orduya geçmesi, toplumsal desteğe ve faşist kitle hareketine, paramiliter örgütlere sahip olmamaları, faşist bir liderin çoğu durumda yokluğu, birçok durumda emperyalist devletlerin doğrudan desteklemesi gibi özellikleriyle, askeri diktatörlükler, faşist devlet ile aynı kategoride yer almazlar. Elbette burjuva-ilerici darbeler, gerici-restorasyoncu darbeler olarak bir ayrım yapılabilir.[243] Fakat Ayaşlı bunlara bir de faşist cuntaları ekliyor. Oysa kapitalist demokrasinin işleyişini askıya alan askeri darbeler, doğaları gereği geçici özelliktedirler. Faşist devlet tipi ise, sosyalizm/sosyalistler/partizanlar tarafından yok edilmeseydi çok daha uzun süreler tarih sahnesinde kalacaktı. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kurulan görece kısa süreli diktatörlüğün Bonapartizmle uzaktan yakından alakası bulunmuyor. Faşist olarak nitelenmesi Türkiye solunda yaygın olarak gözlense de bilimsel açıdan bakıldığında bir yanlış olarak karşımıza çıkıyor. Eğer faşizm şiddetin/baskının öne çıkarıldığı bir *yönetme tarzı* olarak alınırsa, askeri diktatörlüklerin birçoğuna faşist denebiliyor. Örneğin Ayaşlı'nın şu cümlesi faşizmi bir stil olarak kavradığını gösteriyor: "ABD ve bağlaşıklarının kendileri değilse bile, askeri müdahalede bulundukları ülkelerde uyguladıkları yöntemler faşistçeydi."[244] Fakat faşizm, bir yönetme stili ya da yöntemi değil, bizzat kapitalist bir iktidar biçimidir. Dolayısıyla bize göre "Latin Amerika faşizmi" olarak nitelenen Şili, Arjantin, Nikaragua gibi ülkelerdeki askeri diktatörlükleri, uyguladıkları şiddet

[243] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 167

[244] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 224

politikalarına bakarak değerlendirip, faşist devlet tipi içerisinde saymak bir yanılgıdır.

Ayaşlı Latin Amerika'daki askeri diktatörlükler ile faşizm arasındaki benzerlikleri ve farkları yazarken haklıdır. Fakat daha sonra çoğu askeri diktatörlüğü, faşist olarak niteleyince, yazdıkları boşa gitmektedir. Askeri diktatörlükler için yazdığı şu satırlar doğrudur ve biz de katılmaktayız:

> "Partinin yerini ordunun alması, faşist kitle hareketinin düşük düzeyi, dış dinamiklerin baskın karakteri, faşist demogojinin görece zayıflığı (…). Bununla birlikte, terörün siyasette oynadığı başat rol, antikomünizm, demokrasi düşmanlığı, şoven milliyetçilik, devlet ve lider kültü (*caudillo*), toplumsal yaşamı kontrol etmek bakımından klasik faşizmle benzeşirler."[245]

Bakın Ayaşlı bu satırların biraz ilerisinde ne yazmaktadır:

> "Yunanistan (1967 Albaylar Cuntası –MB), Şili (1973 darbesi–MB), ve Arjantin'deki (1976 darbesi –MB) darbe rejimleri neo-askeri faşizmin 'klasik' biçimleri olarak sınıflandırılabilirler."[246]

Faşist devlet tipiyle olan benzerliklerine bakılarak, bu ülkelerdeki askeri diktatörlüklere "neo-askeri faşizm" denmektedir. Bu görüşe teorik/bilimsel değerlendirmeyle bakıldığında katılmak olanaksızdır.

Bize göre İspanya ve Portekiz'deki diktatörlükler, Yunanistan'daki Albaylar cuntası yönetimi, Endonezya'daki solu ezen cunta rejimi, İran'daki Şah yönetimi, Filipinler'deki Marcos yönetimi gibi askeri ya da "sivil" diktatörlüklerin, faşist devlet olarak görülmesi sağlıklı değildir. Bunlar diktatörlük olsalar da, İtalya ve Almanya'daki klasik faşist devletlerin oluşum paternini sergilemezler. Faşizm bir diktatörlük türüdür, fakat her diktatörlük faşizm değildir.

---

[245]Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 143

[246] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 143

Peki “faşizme karşı birleşik cephe” önerisine ne demeli?.. 14/28 Mayıs 2023 seçimleri öncesinde dillendirilen bu öneri, hiç kuşku yok ki önümüzdeki süreçlerde de gündeme getirilecektir. Oysa sosyalistlerin, sosyal demokratik liberalizmle ve hatta diğer düzen partileriyle birlikte kuracağı bir cephe, politik bir intihar olur. Bağımsız sosyalist/komünist siyasal çizgi terk edilerek, liberalizmin sosyal demokratik versiyonuna yedeklenmekle sonuçlanır. Geçmişte Avrupa’da klasik faşizmin iktidara yürüyüşü süreçlerinde anlamlı ve gerekli olan bu politik tutumu, günümüzde parti-devlet haline gelmiş bulunan AKP iktidarına karşı yeniden oluşturmak, ancak teorik bakış eksikliğinin ürünü olabilir.

Oysa bize göre, sosyalistlerin güç biriktirmesi ve düzen karşıtı politikalar üretmesi gerekmektedir. Sosyalizm mücadelesi, politikalar geliştirip kitlelere çeşitli araçlar/yollar üzerinden ulaştırmakla, siyasal mücadele içerisinde aktif bir ideolojik mücadele vermekle yerine getirilir. Sermaye sınıfının ya da onun politik temsilcisi yürütme gücünün politik hamlelerine karşı demokratik bir savunma hattı oluşturmak, direniş mücadelesi vermek yerine, aktüel başlıklardaki politik ve ideolojik gelişmelere *müdahil olmak*, topluma *alternatif* ideolojik/politik seslenmede bulunmak, pasif direnişçi değil, *aktif karşıtlık* barındıran bir mücadeleyi örgütlemek gerekmektedir. Sosyalistler olduğu varsayılan bir “faşizme karşı demokrasiyi geliştirme ya da koruma mücadelesi” vermezler; ancak sosyalizm mücadelesinin ara demokratik kazanımları oluşturulabilir.

“Topluma seslenme”nin önemini küçümsemeden, mahallelerde ve işyerlerinde emekçilerin arasında olarak, onların sorunlarıyla hemhal olmak ve taraflaştırmak için uğraşmak... İşte *örgütlülük üzerinden mücadele* dediğimiz olgu budur. Politikaları üretecek ve emekçilere götürecek olan örgüttür. Fakat sosyalist politikalar kitlelere dışarıdan dayatılmaz; emekçilerin oluşturdukları

değerlere, kültüre ve düşüncelere doğrultu verip, onları şekillendirir. Uzaktan seslenmeyi, "gelin bize destek olun" demeyi biryana bırakmak, emekçiler arasında onlarla birlikte devinerek, süreçlere yön vermeye çalışmak gerekmektedir.

Şebnem Oğuz'un 'Yeni Faşizm' Değerlendirmesi Sağlıklı mı?

Şebnem Oğuz'un yazdığı *AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm* adlı makaleyi[247] eleştirmek istiyoruz. Kanımızca yazar, "yeni faşizm" olarak nitelediği yeni bir devlet biçimi/siyasal rejim tipine geçildiğini devletin yapılanmasındaki dönüşümleri serimleyerek gerekçelendirdiğini düşünse de bu dönüşümlerin ürünü olan re-organize olmuş devletin, neden "faşist" nitelikte olduğunu açıklamamaktadır. Kapitalist devletin yapısında ve siyasal rejimde bir değişimin olduğu açıksa da bunu "yeni faşizm" olarak adlandırmanın sağlıklı nedenleri ortaya konmamıştır. Eleştirimiz boyunca Oğuz'un makalesinden yapacağımız alıntıları tırnak işareti içerisine alsak da Türkiye'deki kapitalist devlet yapılanmasındaki dönüşümleri Oğuz'un yazdıkları üzerinden özetlediğimizde bunu yapmayacağız.

"Rekabetçi otoriterlik" adı verilen rejim, demokrasi ile diktatörlük arasında karma bir siyasal rejim olarak kavranıyor. Yürütmedeki siyasal partinin devlet olanaklarını kullanarak, diğer düzen partilerine karşı üstünlük kurmasını ve adil olmayan seçim mekanizmasının varlığını anlatıyor. Yargı ve yasama ile medyanın üzerinde hükümetin kontrolünün bulunduğu, insan hakları ihlallerinin yaygın olarak gözlendiği siyasal rejime, bu isim verilebiliyor.

---

[247] Şebnem Oğuz, *AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm*, https://noktahaberyorum.com/akpli-yillarda-siyasal-rejimin-donusumu-celiskili-bir-surec-olarak-yeni-fasizm-sebnem-oguz.html

Arjantin'deki J. Peron ve Brezilya'daki G. Vargas yönetimlerini "popülizm"in örnekleri olarak gören yaklaşımlara göre, "popülizm otoriter bir demokrasi biçimidir."[248] Oysa bize göre "popülizm" terimi, halkçılık anlamına geldiğinden, devlet iktidarı ya da siyasal rejimler için kullanımı kafa karışıklığına yol açtığı gibi, günlük politik söylemlerde bu kavramın pejoratif anlamıyla iktidar partisine yakıştırılması da halkçılık üzerine verilmesi gereken ideolojik mücadeleyi baltalayabiliyor.[249]

"Olağan-olağan üstü hukuk" ayrımı yaparak, 11 Eylül 2001'den sonra "kalıcı bir istisna hali"nin içerisinde bulunulduğu, yasalarla, KHK'lerle yapılan hukuksal düzenlemelerin özgürlükleri kısıtladığını öne sürenlerinse, kapitalist hukukun her zaman sermaye sınıfı ile emekçiler arasındaki iktidar ilişkilerinde bulunan güç dengesine göre şekillendiğini dikkate almadıkları açıktır. Kapitalizmin neoliberal döneminde de devletin bir iktidar yapısı olarak sahip olduğu düzen ve işleyiş ile hukuksal mevzuat, sermaye sınıfının işçi sınıfı üzerindeki hegemonyasını süreklileştirir ve yeniden üretir. İşçi sınıfının örgütlülük ve mücadele düzeyi, bunları geriletmeye çalışan sermaye sınıfıyla olan ilişkilerindeki değişim, hem devletin yapısına ve hukuka yansır, hem de kapitalist devlet ile hukuk, geri beslemeyle sınıflar arasındaki ilişkileri/mücadeleleri etkileyerek biçimlendirir. Örneğin Türkiye'deki siyasal rejimin son yıllarda faşizan özellikler kazanmasının bir örneğini, toplumsal örgütlenme ve mücadele düzeyinin, ilan edilmesini engellemeye yetmediği, 2016 yılında getirilen OHAL düzenlemeleri oluşturmuştur.

---

[248] Olivier Roy'dan aktaran Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 207

[249] Halkçılık üzerine düşüncelerimiz için bkz; https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2022/08/halkcilik-uzerine-tezler.html

“Neoliberal otoriter devlet”, 1970’lerde başlayan ve içerisinde bulunduğumuz kriz tarihsel kesitinde neoliberal sermaye birikim biçiminin koşulladığı ve gereksindiği devletsel re-organizasyonlar kapsamında özellikle kapitalist siyasal rejimlerdeki yürütmenin, yasama ve yargı karşısında güçlenmesini, işçi sınıfı hareketinin oluşumunun önlenmesi için baskı yöntemlerinin ön plana çıkarılmasını anlatmaktadır. Poulantzas’ın “otoriter devletçilik” kavramlaştırması da özünde bu süreçlerle aynı anlama gelmekte, neoliberal dönemde kapitalist devletin dönüşümünü kavramak için kullanılmaktadır. Oğuz’a göre ise, 2013 yılından itibaren siyasal rejimin dönüşümünü açıklamakta yetersiz kalan yukarıda değindiğimiz kavramlaştırmalar yerine, artık siyasal rejimi tanımlamak için “yeni faşizm” kavramı kullanılmalıdır.

Oğuz, klasik faşizmin iktidarını oluşturduğu konjonktür ile “yeni faşizm”in günümüzdeki varlığının dayandığı konjontürün farkları olduğunu belirterek, klasik faşizm ile “yeni faşizm” arasındaki farkı, buradan yola çıkarak açıklamaya çalışıyor. Biz de onu takip edelim.

1) Klasik faşizmi 1929 krizine verilen özgün yanıt olarak, “yeni faşizm”iyse 1970’lerde başlayıp 2008 kriziyle derinleşen bunalıma verilen özgün yanıt olarak görüyor. Aşırı üretim krizi olan 1929 krizini, “eksik tüketim krizi” olarak değerlendirmesini bir yana bırakırsak, 2. Dünya Savaşı’nı “pazar paylaşımı”yla açıklıyor. Oysa bu savaş pazarların yeniden paylaşımı gereksinimi yanı sıra, faşist ülkelerin sermayenin ihracına duyduğu gereksinim ve 1937-8 krizi tarafından da güdümlenmiştir. Elbette Nazi ordularının Sovyetler Birliği’ni yok etme gibi siyasal hedefi de bulunmaktaydı. Oğuz, 1970’lerden bugünlere uzanan krizin, ulus üstü sermayenin birikim ihtiyaçları doğrultusunda kapitalist devletlere savaş ve çatışma üretme yükümlülüğü getirdiğini, bu devletlerin paralı askerler, vekil grupları, paramiliter örgütler gibi devlet-dışı aktörlerle iş birliği

içerisinde “yeni bir dünya savaşı” çerçevesinde çatışmalar/savaşlara dâhil olduğunu iddia etmektedir. Oysa son on yıllarda yaşanan savaş ve çatışmaların bir dünya savaşı olarak adlandırılamayacağı ve bölgesel niteliklerde olduğu, fakat emperyalist ülkelerin bu savaşlarda kimi zaman birlikte, kimi zamansa rakip güçler olarak karşıt konumlarda yer aldıkları bilinmektedir. Peki emperyalist bölgesel savaş politikalarının, faşizmle ilişkisi var mıdır?.. Kanımızca, ülkeler arası şiddet uygulamaları, saldırganlık, işgal ve savaş/çatışma, emperyalist ülkelerin de klasik faşist devletlerin de sahip oldukları dış politikalar arasında önemli bir yer tutar. Fakat bu kadardır. Yani aralarında benzerlik var diye, günümüzün emperyalist devletlerine, “faşist” sıfatını yakıştıramayız.

2) Oğuz şöyle yazıyor: “Klasik faşizm ancak iktidar olduktan ve bağımsız işçi örgütlerini bütünüyle ezdikten sonra işçi sınıfının geniş kitlelerini kendi yanına çekebilmiştir. Yeni faşizm ise iktidara gelmeden önce de işçi sınıfına ulaşabilmektedir.” Bu yazılanlar doğru değil. Klasik faşizm iktidara tırmanma süreçlerinde terör destekli propaganda faaliyetleriyle belirli bir toplumsal kitle hareketi oluşturmuştur. Oğuz, “yeni faşizm”in emekçi kitlelere ulaşabilmesini, geçmişte sosyal demokrasinin ve komünistlerin işçi sınıfı içerisinde örgütlü olmasına karşıt olarak günümüzde işçi kitlelerin “sahipsiz” olmasına ve böylelikle kriz ortamında faşist partilere yönelmesine bağlıyor. Günümüzde sosyal demokrasinin ve komünistlerin sınıf içerisindeki örgütlenmelerinin zayıf olduğu doğrudur. Fakat bunun nedeni şu şekilde açıklanamaz: “Günümüz sol partileri ise özellikle reel sosyalizmin çözülüşünden sonra sınıf politikasına sırt çevirdiği için (…)” Nesnel nedenleri de olan bir siyasal öncülük boşluğu olduğu doğrudur ve sosyalistlerin öncülük işlevinin oluşmadığı süreçlerde, sağcı/ırkçı/faşizan politikalar ve söylemlere sahip partiler emekçi kitleleri kucaklayabilmektedir.

3) “Klasik faşizmde amaç güçlü işçi sınıfı hareketlerini *bastırmak* iken yeni faşizm devletin zor aygıtlarıyla işçi sınıfı hareketlerinin güçlenmesini baştan *önlemeyi* amaçlar” şeklinde yazan Oğuz, kapitalist sınıfın, kapitalist devletler gibi iktidar/hegemonya örgütleri üzerinden baskı ve rızanın farklı derecelerde bileşimleri sağlanarak emekçi halk üzerinde egemenliğini oluşturduğunu ve her gün yeniden ürettiğini unutuyor. Kapitalist sınıf ve onun iktidar yapısı olarak kapitalist devletler, her zaman işçi sınıfı hareketlerinin güçlenmesini engellemeye, onları başlangıcından itibaren önlemeye çalışır. Bunun, “yeni” olarak nitelenen faşizme ait bir özellikmiş gibi sunulması yanıltıcıdır. İşçi sınıfı hareketinin güçlenmesi engellenememişse ve bir hegemonya krizi varsa, siyasal devrim süreçlerinin içerisinde devrimci durumun giderilmesi yönünde karşıdevrimci yönler de çalışır ve sonunda askeri darbeyle oluşturulacak bir diktatörlük gündeme gelebilir. Bu askeri diktatörlüğün, faşist devlet iktidarından farklı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

4) Oğuz şöyle yazıyor: “Klasik faşizm, korporatist düzenlemelerle işçi sınıfının bir kısmına maddi faydalar sağlarken yeni faşizm bunu yapamayacağı için tümüyle güvenliğin ve istikrarın sağlanması gibi ideolojik motiflere dayanır.” Oysa “güvenliğin ve istikrarın sağlanması” demogojisi, ihtiyaç duyulduğunda kullanılan burjuva politik söylemlerin bir bileşenidir. Faşizme özgü bir yanı yoktur. Günümüzde korporatizm, devlet ve onun yürütme gücü olan hükümet ile işçi/memur örgütleri ve patron örgütleri arasındaki bir tür ilişkiyi anlatmaktadır. İşçiler/memurlar ile patronların ya da devletin çıkarları, sendikal örgütlenmeler ve hükümet tarafından temsil edilirken, bir toplumsal kontrol ve denetim yanı sıra çıkarların uzlaştırılması da sağlanmaktadır.

Bize göre ilk olarak İtalya’da gözlenen korporatif uygulamalar, günümüzde başkalaşmış bir içeriğe sahiptir. Biraz açalım…

Devletin kapitalist niteliği gereği sermaye sınıfının çıkarlarını koruması nedeniyle ve ayrıca sarı sendikaların bürokratik yönetimlerinin işçi sınıfına yabancılaşmış olmaları yüzünden, devlet-patronlar-sendikalar arası iş birliği, işçi sınıfının aleyhine sonuçlanmaktadır. Korporatist uygulamalarla sendika yöneticileri ile devlet/hükümet arasında işbirlikçi ilişkiler kurulur ve bu örgütlerin kapsamında bulunan kitleler üzerinde toplumsal bir denetim sağlanır. İşçi sınıfının sınırlı bir kısmını da olsa bünyesinde barındıran bu örgütlenmeler, korporatist uygulamalar aracılığıyla güdümlenir. Korporatist politikalarla, işçi sınıfının sermaye düzenini sarsmayacak gelir ve hak taleplerinde bulunması sağlanır, bu talepler yumuşatılır. Ücret/gelir politikalarının oluşturulmasına katılım ve kitlelerin bu politikaları benimsemesine aracılık etme işleviyle korporatist sendikalar, işçi sınıfı üzerinde bir denetim oluşturmaktadır. Böylelikle korporatist örgütler ve politikalar, sınıf mücadelelerini kontrol altına alan toplumsal denetim mekanizmalarından biri durumundadır. Korporatist uygulamalarla işçi sınıfının talepleri sistem açısından makul sınırlara çekilmekte, işçi sınıfı üzerinde toplumsal bir denetim oluşturulmakta, sarı/yandaş sendikalar aracılığıyla işçiler sistemle bütünleştirilmektedir.[250]

5) Klasik faşizmin “liberal devlet formunu ve seçimleri feshederek kurumsallaş”tığını belirten Oğuz, “yeni faşizm ise komünizm tehdidinin olmadığı koşullarda şekillendiği için seçimlerin askıya alınmasına gerek duymaz” demektedir. Günümüzde kapitalist demokrasilerde temsili mekanizmaların askıya alınması ya da lağvedilmesinin koşulu, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının hegemonya krizine girmesidir. Elbette böylesi bir kriz, işçi sınıfı hareketini ve sosyalist hareketi büyütüp besleyebilir. “Yeni faşizm” olarak nitelenen kapitalist devletler ve

[250] Yüksel Akkaya, *Korporatizm*, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü* içinde, Editörler: Fikret Başkaya, Aydın Ördek, Özgür Üniversite Kitaplığı, 1. Basım, 2008, s. 715-22

siyasal rejimlerinin, hiçbir neden yokken seçimleri rafa kaldırmasının gerekçesi zaten yoktur. Oğuz, “parlamenter sahnenin devam etmesi sağ popülist liderlerin güç toplamak ve kendilerini yeniden üretmek için ihtiyaç duydukları iç düşmanı bir muhatap olarak canlı tutar” şeklinde yazarken ise, komplocu bir tarzda düşünmektedir. “Parlamenter sahnenin devam etmesi”ni böyle bir işlevle ilişkilendirmek yerine, kapitalist demokrasilerde çeşitli düzen partilerinin aralarındaki nüanslarla birlikte var olduklarını ve kapitalist sınıfın liberal vizyonu tarafından üst belirlendiklerini görmek gerekir.

6) “Yeni faşizmde klasik faşizmden farklı olarak düşmanı yok eden fiziksel şiddet yerine düşmanı etkisizleştiren yıldırıcı ve sembolik şiddet öne çıkar. Buna bağlı olarak da klasik faşizme özgü olan kitlesel seferberlik sokakta değil daha çok söylemsel düzeyde üretilir. Medyada iç ve dış düşman olarak gösterilen kesimlere dönük söylemsel linç girişimleri bu durumun tipik örneğidir.” Evet, Oğuz böyle yazıyor. Klasik faşizm döneminde gazeteler/dergiler ile radyo dışında medyanın olmayışı, bugün içinse bunlara televizyonun, internetin, sosyal medyanın eklendiği bilinen bir olgu. Dolayısıyla bu araçların başka işlevleri yanı sıra yıldırma amacıyla da kullanılması beklenir bir durum. Üstelik günümüzde fiziksel şiddet azalsa da yok olmamış durumda. Elbette klasik faşizmin yaptığı kitlesel katliamlar, bugün benzer ölçeklerde yaşanmıyor. Fakat neoliberal kapitalist devletin terörden vazgeçtiği de görülmüş değil. Klasik faşizmin şiddet ve terörü uç sınırlara kadar götürdüğünü dikkate alıp, günümüzde neoliberal kapitalist devletlerin yasal ve yasadışı şiddet uygulamasındaki ortalama düzeye de bakarsak, bu iki farklı devlet türünü, biri “eski”/”klasik” diğeri “yeni” diyerek faşizm olarak nitelemek, bilimsel ve sağlıklı olmamaktadır.

Peki, Oğuz “yeni faşizm” olarak adlandırdığı neoliberal kapitalist devletin eski/klasik faşist devletten farklarını niye yazma ihtiyacı duyuyor? Çünkü farkları olsa da her ikisinin de “faşist”

olduklarını ima ediyor. Oysa neoliberal kapitalist devletin neden faşist olduğuna dair getirdiği bir açıklama bulunmuyor.

Oğuz, ABD ve Brezilyada "yeni faşizm" iktidara gelse bile, siyasal rejim değişikliğine yol açmadığını belirtiyor ve şunu dipnotu düşüyor: "Trump ve Bolsonaro'nun tüm devlet kurumlarında yeterli düzeyde örgütlenecek, kök salacak, paramiliter güçlerini oluşturacak, ordu üzerinde söz sahibi olacak bir süre boyunca iktidarda kalmamaları (…)" Şimdi o zaman biz, bu iki burjuva politik figürün ideolojik donanımları açısından faşizan özelliklere sahip olduğu bilinse de, ABD ve Brezilya'daki kapitalist devlet ve siyasal rejimlerin "yeni faşizm" olarak adlandırılan bir dönüşüm geçirmedikleri gerçeğini, "iktidarda kalma sürelerine" mi bağlayalım?.. Yoksa bu iki ülkede kapitalist devlet ve siyasal rejimlerin, sınıf mücadeleleriyle güdümlenen toplumsal ilişkilerin bazı boyutlarını ve yapılanmalarını oluşturduklarını dikkate alıp, tek başına faşizan söylemler ve politikalarla yapısal dönüşümlerin gereksinim durumuna gelmedikçe oluşturulamayacağını mı görelim?.. Oğuz şöyle yazıyor:

> "Türkiye'nin bir başka özgünlüğü de başka ülkelerde iktidara geldiğinde bile bir siyasal rejim değişikliğine yol açmayan; daha çok ideoloji ve siyasal parti/hareket boyutlarıyla var olan ve bu yönleriyle tartışılan yeni faşizmin, AKP'li yıllarda Türkiye'de devlet aygıtında da köklü dönüşümlere yol açması nedeniyle siyasal bir rejim olarak var olması (…)"

Evet, Oğuz'un iddiasına göre, AKP'li yıllarda Türkiye'deki kapitalist devlet/siyasal rejim "yeni faşizm"/"İslami faşizm" kavramıyla karşılanması gereken bir dönüşümden geçmiştir. Gelin bu dönüşümün bazı öğelerini özetleyelim.

1) AKP'li yıllarda devlet, ABD-AB-TÜSİAD eksenli iktidar blokundan görece özerkliğini artırmış ve bu özerkliği Ortadoğu-MÜSİAD eksenli yeni bir iktidar blokunun inşası için kullanmıştır. Bize göre, bu saptama kısmen geçerlidir. Yönetici

sınıf olan kapitalist sınıf içerisinde İslami sermayenin gücünün arttığı ve ABD-AB'nin Türkiye'deki devlet iktidarına etkisinin zayıfladığı, aralarındaki etkileşimlerin azaldığı söylenebilir. Körfez sermayesiyle yapılan iş birliği, Suudi Arabistan ve Katar'la olan ittifak sonucunda finansal kaynak konusunda ABD-AB ekseninden de kısmen uzaklaşılmıştır. Güzel, peki bunun "yeni faşizm"le bir ilişkisi var mıdır? Oluşturulan yeni iktidar blokuyla uyumlu bir devlet yapılanması gerekliyken, bu yapılanmaya "faşizm" denmesinin ikna edici kanıtları bulunmamaktadır.

2) Neoliberal otoriter devlet iktidarının odaklandığı tepedeki lider ve onun çevresi tarafından ekonomik rant dağıtımının sağlandığı belirtilmektedir ve bu işleyiş "neo-patrimonyalizm", "ahbap çavuş kapitalizmi", "otoriter kapitalizm", "kayırmacılık ekonomisi", "rant ekonomisi" vb. adlarla anılmaktadır. Bu saptamaya katılmamak mümkün değildir.

3) Türkiye'de devlet, sermaye sınıfı içerisindeki İslamcı büyük sermayenin güçlenmesini ve egemen olmasını sağlamak üzere var olan egemen sermaye kesimi olan TÜSİAD eksenli büyük sermayeden özerkliğini artırmaktadır. TÜSİAD'ın talep ettiği teknoloji-yoğun sektörler yerine inşaat, enerji, altyapı gibi sektörlerin desteklenmesi ve bu sektörlerde kamu ihalelerinin AKP yanlısı sermayedarlara kaynak transferi mekanizması olarak kullanılması söz konusudur. Faiz indirimi politikalarıyla ihracatçılar, turizm sektörü, inşaat ve gayrimenkul sektörü, kamu–özel iş birliği projelerini yapan AKP yanlısı müteahhitlere kaynak aktarılması, savunma sanayine yapılan yatırımların tepedeki büyük şirketlerden aşağıdaki alt yüklenicilere ve taşeron olarak sektörde kendilerine yer bulan KOBİ'lere doğru kaydırılarak sermaye birikiminin tabanının genişletilmesi yaşanmaktadır. OHAL KHK'leri aracılığıyla Gülencilere ait şirketlerin önce TMSF'ye sonra AKP yandaşı şirketlere devredilmesiyle, bir kaynak transferi yaşanmıştır.

Türkiye Varlık Fonu'nun kuruluşuyla, bu fon AKP yanlısı şirketler tarafından yürütülen dev inşaat projelerinin finansmanında ve dış borçlanmayı kolaylaştırarak AKP'nin elindeki mali kaynakların artırılmasında kullanılmıştır. Oluşturulan yeni iktidar blokuyla uyumlu bir işçi sınıfı oluşturmak için yüz binlerce emekçi KHK'larla devlet kadrolarından ihraç edilmiştir.

4) 1980 yılından itibaren Türkiye'de kapitalist devletin yeniden yapılandırılması süreçleri devam etmektedir.

AKP'li yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'nın bütçesi ve personel sayısı artırılmıştır. DİB 2010 yılında genel müdürlükten, müsteşarlık düzeyine yükseltilmiş ve işlevleri genişletilmiştir. TRT Diyanet, Diyanet Radyo kurulmuş, DİB toplumsal yaşamın her alanında politik bir aktör olarak müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. DİB, toplumsal günlük hayatın düzenlenişine aktif olarak karışmaktadır. DİB'nin yurt dışı faaliyetleri de bulunmaktadır ve böylelikle siyasi iktidarın politikalarını hem yurt içinde hem de yurt dışında meşrulaştırmaktadır.

Üniversitelerde neoliberal kapitalist devletin 1980 yılından bugünlere uzanan gelişiminde YÖK ve atanan rektörler üzerinden üniversite yönetimleri yürütmeyle ilişkilendirilmiş, AKP'li yıllarda sadece KHK'larla binlerce öğretim görevlisi ihraç edilmekle kalmamış, muhalif akademisyenlere dönük baskı politikalarının dozu ve çeşitliliği (ihbar, tehdit, ses kaydı alıp basına servis etme, cezalar vd.) de artmıştır.

Medyanın büyük kısmı kapitalist devletin, başka bir deyişle AKP parti-devletinin kontrolüne girmiştir. 2002-2013 yılları arasında muhalif medya kuruluşlarına devlet desteğinin kesilmesi ya da sübvansiyon, vergi indirimi, reklam gibi desteklerin keyfi olarak dağıtılması gibi uygulamalar gerçekleşmiştir. 2013 sonrasında gazetecilerin yargılanması ve tutuklanması, muhalif medya kuruluşlarının kapatılması, mal varlıklarına el konması gibi baskı

uygulamaları ön plana çıkmış ve giderek baskın strateji olmuştur. İktidar yanlısı sermaye gruplarının medya kuruluşları ucuz kredi, ihaleler, hükümet reklamları gibi devlet destekleri yoluyla zenginleştirilmiştir. Basın İlan Kurumu, kamuya ait ilanların muhalif medya kuruluşlarında yayımlanmasına engel olarak bu kuruluşların en önemli gelir kaynaklarından birisini kesmiş, iktidar yanlısı medya kuruluşlarının ise bu ilanlardan yararlanmasını sağlamıştır. OHAL KHK'leriyle çok sayıda medya kuruluşu kapatılmıştır.

Yargının yürütmeden özerkliği AKP'li yıllarda azalmış ve yaşanan süreçler sonucunda yargı parti-devlet olan AKP iktidarına bağlı hale getirilmiştir. 2008-2013 arasındaki dönemde AKP ile yargıda önemli bir kadro birikimine sahip olan Gülenciler ortaklaşa Ergenekon-Balyoz ve KCK davalarıyla siyasi iktidarın hegemonyası için pürüz oluşturan unsurları etkisizleştirmişlerdir. 2010 Anayasa değişikliği ile HSYK ve AYM'nin üyelerinin belirlenmesi ve işleyişi re-organize edilerek, yürütmenin yargı üzerindeki kontrolü artırılmıştır. 2013 yılından sonra yaşanan süreçlerle birlikte hükümet HSYK, AYM, Yargıtay, Danıştay ve YSK'yı kendine bağımlı hale getirmiştir.

Ordu'nun dönüşümü ise 2003 yılında MGK'nın yapısı ve işlevlerinin değiştirildiği tarihle başlatılabilir. Böylelikle ordunun siyasal alandaki rolü kısıtlanmıştır. Ergenekon ve Balyoz davalarıyla orduya dönük hamleler yapılmış, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile askeri mahkemelerin yetkileri sınırlandırılmıştır. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonraki süreçlerde kuvvet komutanlıkları, askeri fabrika ve tersaneler, subayların terfi işlemleri, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Millî Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir. Askeri yargı sistemi kaldırılmış, askeri hastaneler Sağlık Bakanlığı'na bağlanmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı ordu teşkilatından ayrılarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış, profesyonelleşerek siyasallaşmıştır. Yüksek Askeri Şura'da sivillerin sayısı artırılmış, toplantı sıklığı

azaltılmış, Millî Savunma Bakanlığı'nın yetkileri artırılmıştır. Bugün gelinen noktada ordu, tümüyle AKP'nin kontrolü altındadır. 2018'de Savunma Sanayi Müsteşarlığı da başkanlık düzeyine çıkartılarak doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır.

MİT'in siyasallaşması ve yetkilerinin artması AKP'nin siyasi iktidarında gerçekleşmiştir. 2012 yılında Genelkurmay Başkanlığı Elektronik Sistem Komutanlığı, MİT'e devredilmiştir. 2014 yılındaki kanun düzenlemesiyle MİT'in operasyonel yetkileri artırılmış ve bu örgütlenme koruma kalkanı altına alınmıştır. 2016 yılından sonraki süreçlerde MİT cumhurbaşkanlığına bağlanmış, istihbarat toplama alanı bakanlıklara ve TSK içerisine doğru genişletilmiştir. SİHA'ların bir bölümünün kullanımının MİT'e tahsis edilmesiyle, yurt dışı operasyon kabiliyeti artırılmıştır. MİT'in diplomasideki rolü de artmıştır.

Terörle Mücadele Kanunu'nda (TMK) 2006 yılında ve Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda (PVSK) 2007 yılında yapılan değişikliklerle terör suçunun kapsamı genişletilerek polisin yetkileri artırılmıştır. Daha sonraki süreçlerde de polisin yargılama, istihbarat ve ideolojik işlevlerinde ve yetkilerinde artış ile derinleşme yaşanmıştır. Özel hareket polisi, AKP iktidarını korumak üzere yapılandırılmıştır. 2016 yılından itibaren bekçiliğin yapılandırılmasıyla, devlet iktidarı toplumun kılcal damarlarına kadar uzanmıştır.

5) AKP'li yıllarda SADAT, Osmanlı Ocakları, Osmanlı Spor Kulübü ile Başakspor Kulübü gibi spor kulüpleri, mafya liderleri ve çeteleri, Halk Özel Harekât, Kardeş Kal Türkiye gibi oluşumlar, oluşturulan paramiliter örgütlenmeler arasında sayılabilir. Suriye, Libya ve Karabağ gibi vekâlet savaşlarının olduğu yerlerde de Türkiye'den ihraç edilen paramiliter grupların kullanıldığı belirtilmektedir.

Peki, özetlediğimiz bu oluşum, dönüşüm ve başkalaşımlar, Türkiye'de faşist bir devlet yapılanması olduğunu göstermekte midir?.. Bize göre faşizm kapitalist devletin totaliter olağanüstü bir biçimidir. Kapitalist devletin başka ve olağanüstü bir biçimi ise askeri diktatörlüktür. Örneğin 12 Eylül askeri darbesi sonrasında görece kısa bir zaman zarfında askeri diktatörlük devletin ve siyasal rejimin karakteristiği olmuştur. Bugün gelinen noktada Türkiye'de devlet yapılanması otoriter ve faşizmi andıran, onunla benzeşen özellikler kazanmıştır. Öyleyse neoliberal kapitalist devletin Türkiye'de aldığı bu forma "yeni faşizm" demeli miyiz?

Totaliter faşist devletin aksine, otoriter rejimler ve devletler, hükümetin kontrolü altında olmayan toplumsal ve ekonomik kurumların varlığıyla bilinir. Otoriter siyasal rejimler, liberal demokrasilerin karşıt kutbu değildir. Daha çok varsayımsal "ideal" liberal demokrasi ile otoriter yönetimler arasında bir siyasal rejim spektrumunun varlığından bahsedilebilir ve kapitalist ülkelerin birçoğunda bu demokrasi spektrumunun belirli bir dalga boyuna karşılık gelen siyasi rejimlerin olduğunu düşünmek gerekir. Siyasal rejim biçimi olarak burjuva demokrasilerinde değişen yoğunlukta şiddet uygulamalarına başvurulduğu, toplumsal örgütlenmelere sınırlar getirebildiği ya da bu sınırların kaldırıldığı, hakların ve özgürlüklerin geriletildiği ya da geliştirildiği gözlenir. Bunların durumu, sınıflar arası mücadelelere ve güç ilişkilerine bağlıdır.

Türkiye'deki bürokratik devlet örgütlenmesinin büyük ölçüde AKP kadroları tarafından karşılanması, medyanın ağırlıklı kesiminin siyasi iktidarın güdümüne girmiş olması, yargının, ordunun, kolluk kuvvetlerinin, MİT'in, üniversitelerin, ekonomiyi düzenleyen üst kurulların AKP'nin kontrolü altında olması, faşizan/faşizmi çağrıştıran özelliklerdir. Fakat bize göre AKP'nin devlet iktidarı, toplumsal ilişkilerin tüm çeşitliliği üzerinden devşirilememekte ve yeniden üretilmemektedir. Bu iktidarın

toplumsal alanda tabiri caiz ise boşlukları, çatlakları ve oyukları bulunmakta, toplumsal ilişkilerde farklı ideolojik, politik ve kültürel yönsemeler kendilerine yaşam alanları bulabilmektedir. Örneğin faşist siyasal bir rejimde, yasal planda ne düzen partileri ne de komünist partiler olur ve faaliyet yürütebilirler. Oysa bugün Türkiye'de buna engel olunmuyor.

Eğer kapitalist demokrasi moleküler toplumsal öğelerinin hareketli olduğu suya benzetilirse, faşist devlet ve siyasal rejim artık nitelikleri farklılaşmış bir buz gibi düşünülebilir. Ya da kapitalist demokrasi görünen ışığın renk tayfına benzetilirse, faşizm, elektromanyetik ışınların dalga boyu en düşük kesimini oluşturan ve görünür ışığa göre farklı nitelikleri olan gamma ışınlarına karşılık gelir. Faşist devlet ve askeri diktatörlükler, kapitalist devletin olağan biçiminden/kapitalist demokrasiden nitelik olarak farklıdır.

Bu yazdıklarımızın ışığında biz, Türkiye'de otoriterleşmiş ve aynı zamanda faşizan özelliklere sahip kapitalist bir devlet ve demokrasinin olduğunu düşünüyoruz.

Kerli Ferli Emekli Bir Akademisyenin Marksizm-dışı Yorumları: Bir Korkut Boratav Eleştirisi

Birgün gazetesinin internet sitesinde 04.05.2025 tarihinde *Korkut Boratav: Mücadele, halk muhalefeti ve saray arasında* başlığıyla bir mülakat yayınlandı. Boratav'la yapılan mülakat "faşizm" konusunda değerlendirmelerle dikkatleri çekiyor. Fakat Boratav'ın sözlerinin bilimsel bir analize dayanmadığı gözleniyor. Türkiye sosyalist hareketinin her konuda olduğu gibi Türkiye'deki siyasal rejimin niteliği konusunda da Marksist teorik analizlere ihtiyacı bulunuyor ve alanda ne yapılması gerektiği hakkında sağlam bir siyasal akla sahip olması gerekiyor. İktisat alanı dışında kalan bu mülakattaki yorumlarına bakıldığında Boratav'ın bilim ve Marksizm-dışına düştüğü açıkça saptanabiliyor. Birlikte durumu inceleyelim.

“Siyasal İslam’ın demokrasi ile uzlaş(masını)” imkânsız gören Boratav, “siyasal İslam’ın anti-demokratik özü”nden dem vuruyor. Bu tamamen bir illüzyondur. AKP bir siyasal İslamcı parti olarak kuruluşundan itibaren kapitalist demokrasiyle ve liberal ideolojiyle uyum yakalamıştır. AKP, Refah Partisi’nin liberalizmle ve neoliberal politikalarla uyumsuz olan ve “adil düzen” adıyla anılan siyasal perspektifinden ayrışarak, muhafazakâr/İslamcı/liberal bir perspektifi sahiplenerek kendini sermaye sınıfına kabul ettirmiştir. Sermaye sınıfının sadece MÜSİAD’la temsil edilen değil, TÜSİAD’la da temsil edilen kesiminin çıkarları doğrultusunda neo-liberal politikaları hayata geçirmiş, özelleştirmeleri gerçekleştirmiş (örneğin TÜPRAŞ Koç Holding’e satılmıştır), taşeronlaştırmayı yaygınlaştırmış, devlet idaresini yeniden yapılandırıp, başkanlık sistemine geçişle birlikte devlet idaresini merkezileştirmiştir.

Kapitalist demokrasi, sermaye sınıfı ile işçi sınıfı ve ara tabakalar arasındaki güç ilişkilerinin dengesine göre şekillenir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye’de siyasal rejim ve kapitalist devlet, toplumsal ilişkilerin ideolojik boyutu, siyasi partiler ve sendikalar alanı ile günlük yaşam neoliberal sermaye birikim biçimi tarafından koşullanan bir değişimden geçmiş, AKP’nin önce devletin yürütme gücüne gelmesi, sonrasında parti-devlet haline evrilmesiyle birlikte bu süreçler toplamı bir süreklilik dahilinde bugünlere ulaşmıştır. 1980 sonrası dönemin karakteristik özelliği işçi sınıfı hareketinin ve örgütlülüğünün zayıflığıdır. AKP’li 23 yılı niteleyense, kapitalist demokrasi çerçevesi içerisinde işçi sınıfı kutbundaki güçsüzlüğe koşut olarak sermaye sınıfının siyasal ve toplumsal iktidarının güçlendirilmesidir.

Bu 23 yılda kapitalist demokrasi çerçevesi içerisinde neoliberal otoriter devletin oluştuğu ve yerleşiklik kazandığı görülmektedir. Nedir bu devlet ve demokrasinin özellikleri?

1) Kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa (MB ve üst kurullar, kamu ihaleleri vd.) ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.
2) Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır.
3) Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir.
4) Sermaye sınıfının çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, ara ara yapılan referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.
5) Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmış, bunlar kaynaşmıştır.
6) Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir Bonapartizm türü olmayıp, devlet iktidarının merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.
7) Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve

bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmıştır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından geçişkenlik ve örtüşme bulunur. Egemen devlet ve kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.

8) Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan düzenek kristalleşmektedir.
9) Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak neoliberal otoriter devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü iyiden iyiye geriletmiştir.
10) Neoliberal otoriter devlet, topluma dönük sosyal devlet fonksiyonlarını tasfiye etmiş, neoliberal ekonomi politikalarının ve krizlerin ürünü olan yoksullaşmanın getirdiği muhtaçlığı, hayırseverlik pratikleriyle istismar etmiştir. Siyasi iktidara dönük onay ve bağlılık oluşturma ile oy avcılığı bu hayırseverlik politikasının temel işlevidir.
11) İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. Sarı/yandaş/korporatist

işçi/memur sendikaları Asgari Ücret Tespit Komisyonu, Toplu Sözleşme gibi organizasyonlarla ve sendika bürokratlarının aynı zamanda devlet bürokrasisinde de yer almalarıyla idari düzeneğin içine yerleştirilmişlerdir.

12) Neoliberal kapitalist demokrasilerde, politik özgürlüklerde belirgin bir gerileyiş ve toplumsal ilişkilerin bütün boyutları üzerinde otoriter denetimin genişlemesi yaşanmaktadır.
13) Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları/katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partisince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır.
14) Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır. Kapitalist sınıf iktidarının toplum üzerindeki hegemonyasının oluşması, toplumsal güçlerin çoğulculaştırılmasını içerir, fakat düzen partilerinin oluşturduğu çoğulculuk aldatıcıdır. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturulmasında siyasi partiler, hegemonya yapıları olarak işlevlerinde gerileme içerisindedir. Düzen partilerine kitlelerin bağlılığı eski dönemlerde olduğu gibi güçlü olmayıp, birinden diğerine tercih kaymaları daha rahat gerçekleşmektedir.
15) Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Profesyonel orduya geçişle, sözleşmeli askeri personelin ağırlığının artırılmasıyla, bedelli askerliğin kapsamının

genişletilerek işçi ve köylü gençlerin askerlik sürelerinin kısaltılmasıyla, özel polis birimlerinin kuruluşuyla vd…

16) Neoliberal kapitalist devlet, bir holdinge benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Elbette başka bir zamanda daha oturaklı bir tanım verebilir, fakat mülakatta Boratav'ın "faşizm"e ilişkin söyledikleri şunlar:

> "Siyasal plüralizmi reddeden, güçler ayrılığını sistematik olarak çiğneyen, baskı yöntemlerini adım adım yoğunlaştıran, 2015'e kadar da ekonomiyi neoliberalizme tam teslim eden bu rejimi ben İslamcı faşizm olarak nitelendiriyorum."

AKP'nin neoliberal politikaların uygulayıcısı olduğu doğru. Bunu bilmeyen yok. Güçler ayrılığının otoriter kapitalist devlette olmadığını da belirtmiştik. "Baskı yöntemlerinin yoğunlaştırılması" konusunda ise şu söylenmelidir: Baskı, kapitalist demokrasilerdeki güçler dengesine göre dönemsel olarak azalıp, artabilen bir olgudur. Örneğin, işçi sınıfı hareketlenmesi belirginse ve örgütlülüğü gelişkinse kapitalist devletin baskı uygulamalarında artış yaşanır. Yine neoliberal otoriter devletin işçi sınıfında belirgin bir hareketlenme olmadan da sermaye sınıfının siyasi ve toplumsal iktidarını korurken/sağlamlaştırırken/pekiştirirken gerici ideolojik yönlendirmelerin dozundaki artışla birlikte baskıcı pratikleri de devreye soktuğu gözlenmektedir. "Siyasal çoğulculuk" konusunda ise, neoliberal dönemde bunun büyük oranda bir aldatmaca olduğunu belirtmek gerekir. Burjuva parti fraksiyonlarının oluşturduğu yelpaze sahtedir. Düzen partileri arasındaki nüanslar belirgin bir önem taşımamakta, hepsinin liberalizm şemsiyesi altında toplandığı görülmektedir.

> ""Otoriterlik" sözcüğünün Anglo-Sakson siyaset bilimi yazınından kaynaklanan, iyi tanımlanmamış, "kavram" mertebesine layık olmayan bir terim olduğunu düşünürüm. Bu yüzyılın başlarında Batı emperyalizmi saldırganlaşırken dünya

> çapındaki kutuplaşmayı demokrasi ile otoriterlik arasında bir mücadele çerçevesinde tanımladı. Bu kutuplaşmanın içeriğine baktığımızda Suudi Arabistan, Ukrayna, Modi'nin Hindistanı, Erdoğan Türkiyesi demokrasiler arasında yer alıyor. Saddam'ın Irak'ı, Kaddafi'nin Libya'sı, Esad'ın Suriye'si, Rusya, Çin, Venezuela, Küba, Nikaragua otoriter rejimler olarak sıralanıyor. Otoriterlik teriminin muğlaklığı, tutarsızlığı, bir kavram olarak işlevsizliği ortada değil midir?"

Böyle buyurmuş Boratav. "Otoriterlik" bir terimmiş, fakat bir "kavram" değilmiş. Oysa her terim aynı zamanda bir kavramdır. Burada açık bir mantık hatası var. Emperyalist devletlerin politik temsilcilerinin çeşitli siyasal rejimler için "demokrasi" ya da "otoriter rejim" nitelemelerini temel alıp, buna göre düşünecek ve hareket edecek değiliz. Onların hedef aldıkları bazı rejimleri "otoriter" olarak nitelemeleri, bizi Marksist yaklaşımdan uzaklaştırmamalıdır. Biz "otoriter kapitalist devlet" derken, buradaki kavramı siyaset bilimi kapsamında kullandığımız açıktır.

> "Üstelik günümüz Türkçesinde "otoriter kimlik" öğretmenler, futbol hakemleri, antrenörleri için kullanılan, sempati, saygı çağrıştıran bir anlam da içerir."

Doğrudur, "otorite", isteyerek emirlere uymayı ve lider sayılan aktörün peşinden gitmeyi, liderliğin kabiliyetleri ve toplumsal konumuna kişiler ya da grup tarafından onay vermeyi, fiziksel şiddet uygulaması ya da uygulanacağı iması gerektirmeksizin itaati anlatır. Ebeveyn otoritesi, mesleki otorite (örneğin hastanede hastalara ilişkin hekim otoritesi), ahlaki otoriteler, siyasal lider otoritesi örnektir. Otorite, sevgi, güven, saygı, değer verme gibi duygu ve tutumlarla, menfaatle, bazı durumlarda ise ideolojik bağlılık ve bağlanmayla gerçekleşir. Güzel, peki otoritenin anlamı budur diye otoriter siyasal rejimleri anlatmak için kullanılan "authoritarianism" (İngilizce) terimi/kavramından vaz mı geçilsin?.. Bu çocuksu bir düşünme tarzıdır.

> “Bana kalırsa dünya sisteminin çevresinde yer (alan-MB) bazı ülkelere özgü popülist rejimlerden söz etmek uyundur: Halk sınıflarının iktidarda olmadığı, fakat siyasal ağırlıkları, bazen de örgütleri sayesinde bölüşüm ilişkilerinde sistematik olarak gözetilen rejimler…”

Boratav’ın “popülist rejimler” hakkındaki bu cümleleri bilim ve gerçek-dışıdır. “Popülizm” kavramı muğlak ve çok anlamlıdır. Bu konuya burada girmeyeceğiz. Fakat “popülist rejimlerden” ziyade “popülist siyasi stratejilerden”, “popülist söylemlerden” ve “popülist politikalardan” bahsetmek anlamlıdır. Popülist strateji, göçmen karşıtlığını, elitlere karşıtlığı, milliyetçi ideolojik motifleri, dinsel-kültürel motifleri, Batı-karşıtlığını, sahte halkçı söz ve vaatleri kullanarak, devletin yürütme gücüne gelme ya da bu gücü elinde tutma stratejisidir. Halkın gönlünü okşayan, kitleleri gururlandıran ideolojik temaların politik seslenmede kullanılması, geçici ve sorun çözücü olmayan hayırseverlik pratiklerinin benimsenmesi, popülist söylem ve stratejiler kapsamında yer alır.

> “Faşizm kavramı günümüzde dünya sisteminin çevresinde halk sınıflarını baskı altında tutarak uluslararası veya yerel sermaye tahakkümünü yerleştiren ülkeler için kullanılabilir; ancak, geleneksel İtalya-Almanya faşizminden farklılıklar gözetilerek… Demokratik bir öz taşıyan popülist rejimlerle faşizm kesinlikle karıştırılmamalıdır. Tarihsel bellekte haklı olarak kötü çağrışımları içerdiği için faşizm kavramı (en azından “neo-faşizm” olarak) korunmalıdır. Öte yandan (yakından bildiğimiz ve üçüncü dünya deneyimleri çok zengin olan) askerî faşizmler ayrıştırılmalı veya laikliği düşmanlaştırdığı için Türkiye ve İran’da İslamcı, Hindistan’da Hindu nitelikleri eklenerek kullanılabilir.”

“Popülist rejimler” olarak nitelenen rejimlerde (örneğin Hindistan, Macaristan, ABD, Türkiye vd.), “popülizmin” bir siyasal söylem, tarz, üslup ve strateji olarak var olduğunu

belirtmiştik. Başka bir ifadeyle bu siyasal rejimleri, “popülist rejimler” diye adlandırmak doğru değil.

Neo-faşizm olgusuna gelirsek… Neo-faşizm, 1950’lerden sonra Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan, milliyetçi, popülist ve anti-göçmen söylemleri benimseyen, Avrupa’da İslamofobik bir jargona sahip olan, klasik faşizmi nostaljik biçimde anan ve yücelten, kapitalist demokrasiler içerisinde kendilerine yer bulan siyasal hareketlere denmektedir. Neo-faşizm, bir siyasal rejimin değil, kapitalist demokrasi çerçevesinde faaliyet yürüten bazı siyasal parti ve hareketlerin adıdır.

Faşizmi karakterize eden baskı veya baskının dozunda artış değildir. Faşizm, olağanüstü/istisnai bir siyasal rejimdir. Kapitalist sınıf iktisadi krizden ve hegemonya krizinden çıkış yolu olarak faşizme başvurmuştur. Almanya ve İtalya’daki faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Almanya ve İtalya’da kriz döneminde, işçi sınıfı hareketi güçlenmiştir. Faşist hareket, sermaye sınıfı için bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir. Faşizm, yürütmenin faşist partinin “lideri” odağında merkezileştirildiği ve güçlendirildiği, açık bir diktatörlüktür. Faşizm, totalitarizmdir.

Emperyalist hiyerarşide alt basamaklarda yer alan bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil diktatörlükleri ya da otoriter yönetim biçimlerini ise, faşizm olarak nitelemek doğru değildir. Faşizm ile bu siyasal rejimler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, başkalaşmış biçimde de olsa korporatizmin varlığı, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine faşizmi andırdığı için “faşizan” (“fascist” değil “fascistic”) denebilir. İki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm

örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde siyasi ve toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler kazanmıştır. Neoliberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğilimiyle birlikte 1980'lerden günümüze uzanan tarihsel kesitte bu faşizan özelliklerin kapitalist demokrasilerde belirginleştiği ve kristalleştiği dikkati çekmektedir.

Siyaset bilimi literatüründe "darbe"nin anlamı açık olsa ve "İmamoğlu operasyonu"na darbe denmesi mümkün olmasa da 19 Mart olayını "sivil darbe" olarak niteleyen Boratav'dan bir alıntı daha yapalım:

> "İslamcı faşizme muhalefet hem halkı savunmayı üstlenen hem de iktidarı hedefleyen bir direnme ve yeniden inşa cephesi olarak örgütlenmelidir. "Seçimlere de dönük" olacağı için CHP doğal olarak o aşamanın ön safında yer alacaktır. "Yeniden inşa" neoliberalizmden tam arınan, bu nedenle sermaye blokundan sızmaları da dışlayan radikal bir program gerektirir. Altılı Masa'nın talihsiz deneyimi, bugünün koşullarında bu tür bir cephenin bileşenlerine dönük bir ders vermiş olmalıdır: İslamcı akımın tortuları dışlanmalı; iş birliği ve katılımlar Cumhuriyetçi ve Sosyalist Sol ile sınırlı olmalıdır."
>
> "Bugünkü direnme hareketinin de Kürt Hareketi'ne doğal müttefiklerini bir kez daha gösterdiğini umuyorum."

"Tortu" olarak nitelediği Deva, Gelecek gibi partileri dışarda bırakan, CHP'nin önde lider pozisyonda konumlanarak, sosyalist sol ve DEM Parti'yi arkasına alacağı bir "direnme ve yeniden inşa cephesi" önerilmektedir. Üstelik CHP'nin "neoliberalizmden tam arın(acağı)" asılsız beklentisiyle birlikte.

Belirli sol çevrelerde CHP'ye dönük olumlu algıların canlandığını son 1-2 yıldır gözlemliyoruz. Fakat artık "faşizme karşı birleşik cephe"den dem vurulmakta ve CHP'ye bu cephenin liderliği payesi verilmektedir. Yavaş yavaş da olsa Türkiye sosyalist

hareketinin bazı bölmelerinin CHP'nin kuyruğunda hizalanacağı yönünde işaretler belirmiş bulunmaktadır. Bu politik yönelim şiddetle reddedilmelidir.

CHP'nin politik ufku, has bir burjuva ideolojisi olan liberalizmle sınırlıdır. Son zamanlardaki politik söylemlerindeki keskin tonlamalar kimsenin aklını/gönlünü çelmemelidir. Bu partinin laiklikle ilgili hiçbir mücadelesi olmamış, özelleştirmelere karşı sahici bir karşı duruş sergilememiş, emek yanlısı bir politikası olmamıştır. Geçmişte AKP'yi "kömür, makarna dağıtıyorlar" diye eleştirirken, şimdi yönetiminde bulunduğu belediyelerde hayırseverlik uygulamalarıyla, yoksullaştırılan halkımızın sempatisini kazanmaya çalışmaktadır. Hayırsever belediyecilik, toplumcu/kamucu belediyecilik değildir. NATO ve AB gibi emperyalist örgütlere bağlılıkları ise tamdır.

Sosyalistlerin sosyal demokratik liberalizme yakınlaşması, eylemlerde ve söylemde dayanışmaya gitmesi, CHP'nin toplumsal gücünü ve itibarını artırmaya yarayacaktır. Türkiye solunun CHP'yle güç birliği yapmaktan elde edeceği bir kazanç yoktur.

Alıntılar için kaynak: *https://www.birgun.net/makale/korkut-boratav-mucadele-halk-muhalefeti-ve-saray-arasinda-620351*

Faşizm Hortluyor mu?

Serdal Bahçe'nin soL portaldaki "Faşizm nereden gelir?" (16.06.2024, https://haber.sol.org.tr/yazarlar/serdal-bahce/fasizm-nereden-gelir-393782) yazısındaki tezleri değerlendirmek istiyoruz. Bu yazıda hakikate yaklaşan bir yönseme bulunsa da, faşizm hakkında yanlış kavrayışlar da bulunuyor. Birlikte bakalım.

1. Avrupa Parlamentosu (AP), Avrupa Birliği'ne katılan ülkelerin politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında etkin biçimde söz sahibi değildir. Avrupa Birliği Konseyi (AK), AB'ne üye devletlerin hükümetlerinde yer alan bakanlardan oluşmaktadır

ve AB politikalarının belirlenmesinde önemli olan organ budur. Dolayısıyla AP'nda (aşırı) sağ partilerin temsilcilerinin sayısının artmasının, pratikte doğurabileceği anlamlı bir sonuç yoktur.

2. "Faşizm mi? Artık onu anlamadan kapitalist üretim tarzını, kapitalist toplumsal sistemi anlamak mümkün değildir. Faşizm zamane kapitalizmi için olanaklı tek üst yapı olacaktır." (Serdal Bahçe). Oysa zamanımızın kapitalist devlet tipini ya da siyasal rejimini bilimsel yaklaşımla "faşizm" olarak nitelemek mümkün değil. Kitlelerin mücadelelerinin yükselişe geçmesi durumunda faşist hareketlerin sermaye sınıfının toplumsal iktidarını korumak üzere harekete geçtiği, paramiliter örgütlenmelerle sınıf hareketine ve sosyalist güçlere dönük terör eylemleri düzenlediği bilinen gerçekler. Fakat bugün için Avrupa'da da Türkiye'de de faşist/sağ partilerin bu amaçla harekete geçmesi olanaklı değil. Çünkü sosyalistler ve işçi sınıfının örgütlülüğü zayıf durumda. Üstelik devrimci durum süreçlerinde askeri darbelerle sermaye sınıfının toplumsal iktidarını restore etmek gibi bir almaşık yolun olduğu da açık. Dolayısıyla günümüzün siyasal rejimlerinin faşist olduğunu iddia etmek yerine, kapitalist demokrasilerin biçimsel temsili özellikler yanı sıra faşizan özellikler de kazanmış olduğunu, şiddet, yasaklama, sansür, denetim, gözetleme gibi faşizan uygulamaların, burjuva demokrasilerine içselleştirilmiş olduğunu görmek gerekiyor. Kapitalist demokrasi, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki güç ilişkilerinin durumuna göre, görece hakların ve özgürlüklerin ilerletildiği ve gelişkin olduğu dönemleri de bunların geriletildiği ve zayıf olduğu dönemleri de bünyesinde barındırır. Kapitalist demokrasi ve devlet statik değil, dinamik bir siyasal ilişkiler ağı ve yapılanmadır. Kapitalist demokrasi eksikli, yarım, gerici, faşizan ve "anti-demokratik" yanlar taşır. Günümüzde kapitalist demokrasi, kimilerinin "faşizm" olarak yorumladığı özelliklerle birlikte vardır. Bu siyasal rejimin adı faşizm değil, kapitalist demokrasidir.

3. “Siyaset ve kuram ilişkisi gariptir, siyaset çoğunlukla anlık olarak kuramdan bağımsız bir eylemmiş gibi görünse de kuramsal tespitin yerindeliği kaderi tayin eder son kertede. Yanlış tespit vahim sonucu getirdi; faşistler sokaktaydı ama faşizm bilfiil kapitalist devletin içinden geldi” (Serdal Bahçe) Bahçe, 12 Eylül 1980 askeri darbesini, “faşizm” olarak yorumluyor. Oysa askeri darbe ve ardından oluşturulan askeri diktatörlük, Türkiye’de kapitalist demokrasinin geçici bir süre askıda kalmasını, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının bu geçici olağanüstü devletle korunması ve güvence altına alınmasını anlatır. Faşizm, kapitalist devletin totaliter olağanüstü bir biçimidir. Kapitalist devletin başka ve olağanüstü bir biçimi ise askeri diktatörlüktür. Örneğin 12 Eylül askeri darbesi sonrasında görece kısa bir zaman zarfında askeri diktatörlük devletin ve siyasal rejimin karakteristiği olmuştur. Askeri darbeler, askeri diktatörlükler ile faşist devlet bir ve aynı olgular değildir.

4. “Yalçın Hoca 1970lerdeki bu siyasal stratejiyi eleştirirken kapitalist devleti bir vektörler toplamı olarak betimlemişti. Bu vektörler aslında uygulanan basıncın yönünü göstermekteydi. Eğer bu yönler çok dağınık bir örüntü sergiliyor ise burjuva demokrasisine işaret ediyorlardı. Diğer taraftan, eğer vektörler aynı yöne işaret ediyorlarsa, basıncın yoğunlaştığını gösteriyordu bu durum; sonuç faşizmdi. Kısacası, burjuva demokrasisi ile faşizm arasında çok da büyük bir mesafe yoktu. Elbette ki mesafe kısaydı; ama toplumsal ve siyasal olarak çok ama çok önemliydi. Hoca 1970lerin devrimcilerinin bu mesafeyi çok abarttıkları için geleni göremediklerini anlatmıştı; bir yere kadar haklı çıktı. Beklenmeden gelen 12 Eylül faşizmi toplumun üstünden silindir gibi geçti.”

Eğer kapitalist demokrasi, moleküler toplumsal öğelerinin hareketli olduğu suya benzetilirse, faşist devlet ve siyasal rejim artık nitelikleri farklılaşmış, içerdiği toplumsal öğelerin hareketsizleştiği bir buz gibi düşünülebilir. Ya da kapitalist

demokrasi görünen ışığın renk tayfına benzetilirse, faşizm, elektromanyetik ışınların dalga boyu en düşük kesimini oluşturan ve görünür ışığa göre farklı nitelikleri olan gamma ışınlarına karşılık gelir. Faşist devlet ve askeri diktatörlükler, kapitalist devletin olağan biçiminden/kapitalist demokrasiden nitelik olarak farklıdır. Faşist devlet, totaliterdir.

5. “Faşizm bir devlet formasyonu olarak sermaye ve mülk sahiplerinin kurumsal ve açık diktatörlüğüdür. Bu formasyonun çok parti ile mi tek parti ile mi gerçekleştirildiğinin çok da bir önemi yoktur.”

Burada bir kafa karışıklığı var. Totaliter faşist devletin aksine, otoriter rejimler ve devletler, hükümetin kontrolü altında olmayan toplumsal ve ekonomik kurumların varlığıyla bilinir. Otoriter siyasal rejimler, liberal demokrasilerin karşıt kutbu değildir. Daha çok varsayımsal “ideal” liberal demokrasi ile otoriter yönetimler arasında bir siyasal rejim spektrumunun varlığından bahsedilebilir ve kapitalist ülkelerin birçoğunda bu demokrasi spektrumunun belirli bir dalga boyuna karşılık gelen siyasi rejimlerin olduğunu düşünmek gerekir. Siyasal rejim biçimi olarak burjuva demokrasilerinde değişen yoğunlukta şiddet uygulamalarına başvurulduğu, toplumsal örgütlenmelere sınırlar getirebildiği ya da bu sınırların kaldırıldığı, hakların ve özgürlüklerin geriletildiği ya da geliştirildiği gözlenir. Bunların durumu, sınıflar arası mücadelelere ve güç ilişkilerine bağlıdır.

6. “İşçi sınıfı gerilediğinde ve ekonomik/toplumsal mevzilerini bıraktığında kapitalist devletin faşizan damarı kabarmıştır. Şimdi Avrupa’da olan da budur. Suçlu ne Le Pen’dir, ne de AFD, ne ÖVP’dir ne de Melloni. Faşizm içeriden sökün eder, dışarıdan değil.”

Evet, kapitalist demokrasi günümüzde, faşizan uygulamalarla ve aşırı sağcı/faşist partileri bünyesinde barındırarak var olmaktadır.

7. “Sermayenin karşı saldırısıyla birlikte kapitalist âlemde gelir ve servet dağılımı giderek bozulmuştur. Hayatın her alanının sermayenin tahakkümüne açıldığı bu ortamda orta karar/ hafif meşrep bir burjuva demokrasisi mümkün değildir. “

“Kapitalist devlet artık apaçık bir sermaye diktatörlüğüdür. Çok partili bir sistem, ya da uluslararası angajmanlar önemli değildir. Siyasal alanı genişleten şey emekçilerin ve çalışanların tuttukları mevzilerdi; şimdi yoklar. Onlar yok iken sadece ulusal değil, küresel olarak örgütlenmiş bir faşizm ile karşı kaşıya kalmak kaçınılmaz oldu. Gazze karşısındaki vurdumduymazlık size ne anlatıyor?”

“Yeni liberalizm denilen sermaye saldırısı emeğin tüm ekonomik ve siyasal korunaklarını yok ederek kapitalist devletlerin burjuva demokratik formlarından feragat etmelerine yol açtı. Bu nedenle (kavramı çok sevmesem de) yeni liberalizm özünde faşizme bir çağrıdır.”

“Tüm bu süreç, yeniden vurgulayalım, sosyalizmin ve işçi sınıfının yenilmesinin soncudur. 20ler ve 30larda yenildiklerinde ortaya çıkan faşizmdi. (...) (Burjuva demokrasisi-MB) bağrında gizil ve sürekli bir faşizmi barındırıyor.”

Bize göre, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neo-liberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980’lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte billurlaşmıştır. Neo-liberal otoriter kapitalist devletleri ve kapitalist demokrasileri, “faşist devlet” ve “faşist siyasal rejimler” olarak görmek yerine, bu devlet ve demokrasi biçiminin içkin (mündemiç) bir özelliği haline gelmiş faşizan özelliklerden bahsetmek yerinde olur.

IX. [TARİHSEL MİRAS VE GELECEK]

Tarihsel Miras ve İlericiliğimiz

1. Bugün monarşiye geri dönüş imkânsızdır. Böyle olsa da, biz cumhuriyeti savunuruz. Cumhuriyet, insanlığın tarihsel ilerleyişinde en ileri devlet/rejim biçimidir. Bizim savunduğumuz sosyalist cumhuriyettir. Sosyalist bir cumhuriyetin, burjuva cumhuriyetlerden daha gelişkin ve ileri bir devlet ve rejim biçimi olduğu açıktır. Sosyalist bir cumhuriyette ya da demokraside, halkın devlet yönetimine maksimum katılımı, toplumun ileri derecede örgütlü olması, sosyalist değerlerin, ilkelerin, motiflerin ve temaların yeniden üretiminde toplumdaki siyasal ve ideolojik canlılığın yüksek düzeylerde bulunması, seçilenlerin her zaman görevlerinden geri çağrılmasının mümkün olması gibi birçok konuda, burjuva demokrasisinin ilerisine ve ötesine geçilir. Sosyalist cumhuriyette biçimsel eşitlik, yurttaşların yasa önünde eşitliği anlayışı, kapsanıp aşılarak, olanaklara ulaşmada da eşitlik sağlanır. Sömürünün olmadığı bir toplumda, insanların yeteneklerini geliştirmede ve gerçekleştirmede, potansiyellerini kullanmada özgür olacağı da açık olmalıdır. Toplumsal adaletin sağlanması, toplumun aydınlanması yönünde girişilecek çalışmalar, bilimselliğin ve akılcılığın bayraklaştırılması, toplumun hurafe ve mistik inançlardan arınması yolundaki

çalışmalar, materyalist görüşlerin yaşamın her alanında yeniden üretilmesi ve benimsenmesi doğrultusunda sarf edilecek gayret, bunlarla birlikte devletin laiklik ilkesini uygulaması (bireylerin dinsel inançlarını seçme özgürlüğünün tanınması, bilimsel eğitim vb. uygulamalar), gericiliğin ortadan kaldırılması, toplumun siyasal/ideolojik ve kültürel üretim süreçlerine katılması, halkların ve kültürlerin kardeşleşmesinin sağlanması gibi birçok başlıkta da, sosyalist cumhuriyetin burjuva cumhuriyetin çok ilerisinde olacağı görülmelidir.

Örnek olsun ev içi emek harcanmasının ve çocuk bakımının kadınlara getirdiği yükün, toplum olarak paylaştırılarak azaltılması gerçekleştiğinde, kadın-erkek eşitliği konusunda bir ileri adım atılmış olmaktadır. Kreşlerin yaygınlaştırılması ve çocuk bakımının toplum adına görev alanlar ve ebeveynler arasında ortaklaşa yürütülmesi sağlandığında, ev içi uğraşlar, olabildiği kadar toplumsal iş ve hizmetlerle karşılandığında, kadınların çalışma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, siyasete katılım ve görev alma gibi hakları tümüyle karşılandığında, burjuva cumhuriyetin içini dolduramadığı kadın-erkek "eşitliği" aşılmış olacaktır. Sosyalist bir cumhuriyette bu tür bir "eşitlik"ten bahsetmek bile abes kaçacaktır, çünkü tesis edilecek olan, tüm insanları kapsayan ve insanlar arasındaki toplumsal eşitliktir.

2. Burjuvazi, Avrupa'da feodal üretim biçiminin son kalıntılarını yok etmiş, kilisenin/dinin toplumsal etkisinin kırılmasını sağlamış, üretici güçlerde muazzam bir atılım gerçekleştirmiş, kapitalist özel mülkiyeti, ticareti ve sanayi girişimciliği hukuksal ve etik açıdan güvence altına almış, bilimselliğin ve akılcılığın yayılıp gelişmesini sağlamıştır. Marx *Komünist Parti Manifestosu*'nda işte bu burjuvaziyi ve yaptıklarını övmektedir. Burjuvazinin bir sınıf olarak ilericiliğini gösterdiği devrim, Büyük Fransız Devrimi'dir. 1789 Büyük Fransız Devrimi, burjuva devrimleri arasında en ilerici ve gelişkin olanıdır. Bu devrimle birlikte, aydınlanma değerlerinin benimsenmesi, laik devlet

anlayışının uygulanması, ulusun ve yurttaşlığın oluşumu gibi birçok alanda ileri adımlar atılmıştır. Fakat 1848 devrimleriyle birlikte, burjuvazinin siyasal açıdan gericileştiği, monarşist görüşleri yeniden canlandırdığı, kitlelerin devrim sürecine katmaya eskisi kadar hevesli olmadığı, aksine işçi sınıfının, küçük burjuvazinin ve köylülerin hareketlenmelerinden korkuya kapıldığı ve bu hareketlenmelerin önünü almaya çalıştığı, bu olmadığında bunları bastırdığı bilinmektedir. Avrupa'da kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişim, mutlak monarşilerin varlığında devam etmiş ve 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıldaki siyasal devrimlerle eski rejimin devlet tipi ve üst yapısal alanı değişmiştir.

3. Burjuvazi ile kapitalistler tam olarak aynı anlama gelmemektedir. Burjuva devrimlerinde öncü konumda bulunan kişiler, kadrolar ya da partiler, burjuva ideolojik perspektife ve politik bilince sahiptir. Bunların sınıfsal konumları ne olursa olsun, politik açıdan "burjuva" olarak adlandırılmaları mümkündür. Aslında daha doğru niteleme, "burjuva politik bilince sahip olan kadrolar" ya da "burjuva politik kadrolar/partiler" olmalıdır. 1789'da başlayan Fransız devrimi ve bundan sonraki Avrupa burjuva devrimlerinde, burjuvazinin içerisinde, kapitalistlerin temsilcilerinin yanı sıra bizzat bu sınıfın üyelerinin de yer aldığı, devrim sürecini çeşitli yollarla desteklediklerı bilinmektedir.

4. Türkiye burjuva devrim süreci, 19. yüzyılda yapılan reformlarla (III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat fermanı, 1. ve 2. Meşrutiyet) süreklilik içerisinde gelişerek 20. yüzyılın ilk 30 yılını kapsayan bir tarihsel dönemde gerçekleşmiştir. Türkiye burjuva devrim sürecini, öncesindeki süreklilik bağlarıyla birlikte 2. Meşrutiyetle başlatmak ve 1930'larda burjuva düzenin oturmasıyla sonlandırmak mümkündür. Bu devrim, "toplumsal devrim" ve "siyasal devrim" gelişmeleri iç içe geçmiş biçimde, tek bir süreç olarak gerçekleşmiştir. "Önce toplumsal devrim

oldu, sonra 1908 ve 1923 tarihlerinde siyasi devrim oldu" değerlendirmesi sağlıklı değildir. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk üç dekadı boyunca, toplumsal ilişkiler değişirken, siyasal mücadeleler verilmekteydi ve toplumsal değişimde, bu mücadelelerin rolü bulunmaktaydı. Siyasal mücadeleler, toplumsal ilişkilerin değişimi için yürütülmekteydi ve toplumsal ilişkiler değiştikçe siyasal eğilimler de değişmekteydi.

5. Jön Türkler, İttihat ve Terakki partisi ile buradan yetişmiş cumhuriyetin kurucu kadroları olan Kemalistler, bu devrim sürecinin lider/öncü güçleri durumundadır. Bu kadroların görece ileri politik bilinçleri ile toplumdaki kapitalist üretim ilişkilerinin görece geri konumu arasındaki boşluk, eşitsiz gelişimi gösterir. Burjuvazi henüz cılız bir durumdayken dahi, bu sınıfın politik/ideolojik perspektifini sahiplenen insanlar bu topraklarda var olmuştur. Siyasi ve ideolojik açıdan bu kadrolar, burjuva sınıf bilinciyle hareket etmektedir. Kadroların mesleklerine, askeri bürokrat olup olmamalarına bakıp, örneğin küçük burjuva sayılıp sayılamayacaklarını tartıp, Türkiye devrim sürecinin karakteri üzerine hüküm bildirilemez. Bu kadrolar burjuva devrimcileridir, çünkü politik bilinçleri ve ideolojik donanımları burjuva sınıfına aittir. Avrupa'daki burjuvazinin siyasal deneyimleri ve geliştirdiği görüşler, Türkiye topraklarında kendi özgüllüğü içerisinde yeniden üretilmiş ve benimsenmiştir. Burjuvazinin işçi sınıfı ve kitlesel hareketlenmeler karşısında 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da yaşadığı deneyimlerden süzülen politik/ideolojik bilinç, bu topraklara aktarılmış ve bu toprakların taşıdığı özgünlüklerle yeniden üretilmiştir.

6. 1908 ve 1923 tarihleri meşrutiyetin ilanı ve cumhuriyetin kuruluşunun gerçekleştiği tarihler olarak önemlidir. Fakat 1908'in ve 1923'ün tek başına bir "siyasal devrim" olarak görülüp, toplumsal devrim arka planına oturtulmaması hatalıdır. Türkiye burjuva devrimi, uzun bir zamana yayılmış olarak, tedricen uygulanan reformlar yoluyla ilerleyen ve kurtuluş

savaşını (kurtuluş savaşında halkın katılımını) da içine alan bir süreçtir.

7. Cumhuriyetin kuruluşunda öncü konumundaki Mustafa Kemal ve arkadaşları, geç gerçekleşen bir burjuva devrimi sürecinde, üzerlerine düşen rolleri yerine getiren siyasal kadrolardır. II. Meşrutiyet ve öncesinden gelen siyasal düşünceleri devralan bu kadrolar, uygulamaları açısından da geçmişle bir süreklilik içerisinde çalışmışlardır. Başta İstanbul ve Selanik'teki işçilerin verdiği mücadeleler, komünistlerin daha ileri politik konumda bulunarak yürüttükleri siyasal faaliyetler, emperyalist ülke devletlerine karşı komşu Sovyet sosyalist devletine yakınlaşma zarureti, Kemalist kadroların siyasal bilincinin artık gericileşmiş bir sınıfın bilinci olmasıyla birleşerek, yapılan reformların görece güdük ve eksikli bir biçimde yaşama geçirilmesine neden olmuştur. Yaşama geçirilirken de bunların toplumsal hareketlerin taleplerine dönüşmesinin önlenmesine, aksine işçi sınıfının ve muhalif politik hareketlerin (Çerkez Ethem, Yeşil Ordu, Kürt ayaklanmaları, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi) baskı altında tutularak (Takrir-i Sükûn kanunu hatırlansın), tepeden inmeci bir tarzda uygulanmalarına yol açmıştır. Harf/alfabe reformu, aşar gibi vergilerin kaldırılması, kılık-kıyafet reformu, saltanat ve hilafetin kaldırılması, yurttaşlığın ve oy hakkının getirilmesi, eğitim ve öğretimin laiklik ilkesiyle yapılandırılması vb… Bu ilerici reformlar gerçekleştirilirken, laikliği yarım kılan toplumsal aydınlanmadaki yetersizlik ve bağımsızlıkçılığı güdük bırakan emperyalist ülkelerle girilen ilişkiler gözlenmiştir. Liberalizmi savunan Kemalist kadrolar, sermaye birikimindeki yetersizliği aşmak için ve 1929 bunalımının dayattığı zorunluluklarla, devletçiliği uygulamaya koymuştur. Bu devletçiliğin, sosyalist kamulaştırmayla bir tutulamayacağı açık olmalıdır. Sosyalist cumhuriyetin, emperyalist ülkelerin devletleri ve emperyalist örgütlenmelere karşı bağımsızlıkçı duruşu, toplumsal

aydınlanmacı hamleleri ve muazzam derin/ileri atılımları da, burjuva cumhuriyetin kuruluşu öncesi ve sonrasında burjuva politik kadroların gerçekleştirmiş oldukları hamleleri fersah fersah aşacaktır.

8. Buraya kadar yazılanlardan, kuruluşlarından itibaren hızla gericileşen burjuva cumhuriyetlerin/burjuva demokrasilerinin aşılması gerektiğini savunduğumuz, fakat cumhuriyet yönetim biçimine karşı olmadığımız; Türkiye burjuva devrim sürecindeki politik bilincin ve uygulamaların ötesine ve ilerisine geçen bir ilerici perspektifimizin olduğu anlaşılmalıdır. Fakat biz, Büyük Fransız Devrimi'nin Jakobenlerinin insanlığa armağan ettikleri şu politik ilke ve kavramları benimseriz: Devrimcilik, radikalizm yani köktencilik, ilericilik, kararlılık ve devrimci atılımda sonuna kadar ilerleme, devrimci ideallere bağlılık, halkçılık, eşitlik, özgürlük, adalet, rasyonalizm… Türkiye burjuva devrim sürecine baktığımızdaysa, gerçekleşen reformları, ileriye doğru atılan adımları reddetmez, bunlara tarihsel haklarını teslim ederiz.

9. Sosyalist politikanın üretiminde, Marksist teorinin sunduğu kavramsal setle ve anlayışla, güncelliğin, konjonktürün ve somut durumların analizini yapmak vazgeçilmezdir. Toplumdaki siyasi aktörleri, bunlar arasındaki sürtüşme ve çekişmeleri, ideolojik eğilimleri, sınıfların durumunu ve sınıflar arasındaki ilişkileri, devletin yapılanmasını, çıkarılan ve uygulanan yasaları vb., bütün bunları dikkate almadan somut durumla ilişkilenmek ve politika üretmek mümkün değildir. Yürürlükteki ideolojik kodlamaları eleştirmeden ya da yeniden anlamlandırmadan, ideolojik/siyasal mücadele verilemez. Siyasal ve ideolojik bağımsızlığınız, ilkelerinizle ve programatik vizyonunuzla güvence altında olmalıdır. Fakat toplumdaki söylemlere, eğilimlere, konuşulan, benimsenen ve paylaşılan temalara uzanmak ve değmek, politik üretimde bulunmak ve örgütlenmek için gereklidir. Laikliği, aydınlanmacılığı, ilericiliği, bağımsızlıkçılığı, cumhuriyetçiliği, halkçılığı, devletçiliği

(=kamuculuğu) benimser ve bugünün koşullarında yeniden anlamlandırırken, toplumsal dokudaki eğilimleri dikkate almanız, bu eğilimlere bir doğrultu vermeye çalışmanız, onları örgütlemeye çalışmanız doğaldır. Bu ilkeler, değerler ve kavramlar, gökten zembille inmemiş olup, burjuvazinin ya da burjuva politik kadroların da bir zamanlar uğruna kısmen de olsa mücadele ettiği öğelerdir. Bunların anlamlarını dönüştürerek sahiplenmeye çalışmak, doğal karşılanmalıdır. Üstelik insanlığın ilerici birikimine sırtınızı döndüğünüzde, bu durum "sol"culuk vasfınızı yitirmeniz anlamına gelir. Örnek olsun, "eşitlik ve özgürlük" ilk kez burjuva devrimcileri tarafından dillendirildi ve benimsendi diye, bugün bu ilkeleri terk etmek gerekmez. O zaman sorarlar adama; yahu, "sol" kavramını ve politik duruşu, tarihte ilk kez kimler üretmişti ya da temsil etmişti diye...

Türkiye Burjuva Devrimi: Tanzimat'tan Tek Parti Rejimine

1. Giriş

Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı-Önsöz'de, toplumsal devrimin, bir toplumun üretim ilişkilerindeki (altyapı) dönüşümlerin, devlet ve ideoloji gibi üstyapı unsurlarını yeniden şekillendirmesiyle gerçekleştiğini belirtir. Marx'a göre, üretim ilişkilerindeki değişimler, eski düzenin çözülmesiyle yeni bir toplumsal düzenin ortaya çıkmasını sağlar; bu süreç, sınıfsal mücadeleler ve siyasal devrimlerle şekillenir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi, Marx'ın bu çerçevesiyle analiz edildiğinde, feodal-haraççı hibrit yapıdan kapitalist üretim ilişkilerine geçişin sancılı bir toplumsal devrim süreci olarak görülebilir.

Osmanlı'nın çokuluslu yapısı, farklı gelişmişlik düzeylerindeki toplumsal bileşenlerden oluşuyordu ve bu, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin değil, çok sayıda devletin Osmanlı'dan doğmasını sağladı (Tezler, 118). Bu yapı, Osmanlı'nın yalnızca

bir Türk devleti olmadığını ve tek bir kavramla tanımlanamayacağını gösterir. Osmanlı, kapitalizm öncesi bir coğrafyada yerel oluşumları dönüştürmeden bir arada tutan bir üst örgütlenmeydi (Tezler, 119). Osmanlı'nın merkeziyetçi "yönetmenlik devletçiliği" ve tımar sistemi, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimini uzun süre engellemiş, ancak 17. yüzyıldan itibaren tımar sisteminin çözülmesi, ayanların (yerel liderler veya taşra elitleri) ticari tarımı ve gayrimüslim tüccarların uluslararası ticaret ağları, kapitalist ilişkilerin filizlenmesini sağlamıştır. 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat reformları ve 1838 Ticaret Anlaşması ile bu ilişkilerin gelişimi hızlanmış, bürokrasi ve ordu öncülüğünde modern bir kapitalist devlet yapısı oluşmuştur.

Makalede sıkça kullanılan "devşirme rejimi" (gayrimüslim çocuklardan seçilip eğitilerek devlet hizmetine alınan kişilerce yönetim sistemi) ve "devlet sınıfı" kavramları, Osmanlı'nın özgün yapısını açıklamak için Yalçın Küçük tarafından geliştirilmiştir. Marksist sınıflandırmada, sınıflar üretim araçlarına sahip olma temelinde tanımlanır; ancak Osmanlı'da üretim araçlarının kontrolü büyük ölçüde devletin elindeydi. Osmanlı'da başat mülkiyet türünün devlet mülkiyeti olması, tımar topraklarının büyük kısmını kapsayan merkezi denetim ve sipahilerin aristokrat bir sınıf olamaması, bu özgünlüğü yansıtır (Tezler, 126). Devşirme elitler (kapıkulu ve ulema) ve bürokrasi, üretim fazlasına el koyarak bir "devlet sınıfı" oluşturmuştur. Bu, Batı'daki feodal veya burjuva sınıflardan farklıdır, çünkü Osmanlı, feodal öncesi ve Asya tipi öğelerin etkisiyle şekillenmiş, ancak 17. yüzyılda ayanların Sened-i İttifak'la (1808) feodal eğilimleri güçlendirme çabası merkezi bürokrasi tarafından engellenmiştir (Tezler, 123). Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*'nde, bu yapıyı Asyatik üretim tarzı (ATÜT) ile ilişkilendirir ve devletin ekonomik kontrolünün, bağımsız bir burjuva sınıfının oluşmasını engellediğini savunur. Erik Jan Zürcher ise, *Turkey: A Modern History*'de, Osmanlı'nın sınıfsal

yapısını daha esnek bir şekilde ele alır ve devletin ekonomik kontrolünün, ayanların ve gayrimüslim tüccarların kapitalist ilişkileri geliştirmesine olanak tanıdığını belirtir. Bu perspektifler, Küçük'ün "devlet sınıfı" kavramını tamamlar, ancak Osmanlı'nın sınıfsal dinamiklerini daha geniş bir bağlamda ele alır.

Bu çalışmada, Türkiye burjuva devrimi, toplumsal devrim (ekonomik altyapının dönüşümü) ile siyasal reformlar ve devrim (devlet yapısının modernleşmesi ve dönüşümü) süreçlerinin iç içe geçtiği, 1839-1940 arasında uzun bir zamana yayılan ve tedrici reformlarla ilerleyen bir tarihsel kesit olarak ele alınmaktadır. Osmanlı'nın çöküş döneminde, pamuk ihracatı ve erken sanayi atölyeleriyle filizlenen kapitalist üretim ilişkileri, burjuva sınıfının oluşumunu hızlandıran 1908 Jön Türk Devrimi ve 1919-1923 Kurtuluş Savaşı gibi siyasal sıçramalarla, bürokrasi ve ordu öncülüğünde güçlenmiştir.

Osmanlı, uluslararası ticaret yollarının Atlantik'e kaymasıyla (16. yüzyıl sonları) dünya kapitalist pazarına hammadde sağlayıcısı olarak bağlanmış, bu da çöküş sürecini hızlandırmıştır (Tezler, 130-131). Emperyalizm, sömürgecilikten farklı olarak, kapitalizmin ileri bir evresidir ve Osmanlı'nın yarı-sömürge konumu bu bağlamda şekillenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı'nın emperyalizmin yarı-sömürgesi haline gelmesi, bağımsız devlet işlevlerini kısmen kaybetmesi ve sermaye birikiminin Selanik, Ege, Akdeniz gibi bölgelerde hızlanması, kapitalist ilişkilerin mayalanmasını sağlamıştır (Tezler, 137, 133). Kurtuluş Savaşı, anti-kapitalist bir mücadele olmadığından doğrudan sosyalist bir anti-emperyalizm olarak tanımlanamaz, ancak İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı anti-kolonyalist ve Osmanlı'nın yarı-sömürge konumuna karşı anti-emperyalist bir mücadele olarak görülebilir. Ekim Devrimi'nin etkisiyle emperyalistlerin Türkiye'yi bölme planlarından vazgeçmesi, Türk burjuva devriminin başarısında kritik bir rol oynamıştır (Tezler, 144, 150). 1908 Devrimi, bürokrasi ve ordunun

öncülüğünde anayasal düzeni getirerek siyasal devrimin bir aşamasını oluştururken, Kurtuluş Savaşı, halkın katılımıyla anti-kolonyalist bir mücadele olarak burjuva devrimini ulus-devlet inşasıyla tamamlamıştır. Bu süreçte, 1839'dan 1940'a kadar olan reformlar (Tanzimat, II. Meşrutiyet, Kemalist reformlar), kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesini ve modern bir burjuva devletinin oluşumunu sağlamıştır. 1908 ve 1919-1923 siyasal devrimleri, bu uzun toplumsal devrim sürecinin sıçrama noktaları olarak yorumlanabilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, halkın, özellikle köylü sınıfının Kurtuluş Savaşı'ndaki katılımıyla güçlenmiş, ancak Kemalistlerin elitist reformlarının halktan kopukluğu ve kapitalizm öncesi sınıflarla uzlaşması, devrimin otoriter bir tek parti rejimiyle sonuçlanmasına yol açmıştır. Bu perspektif, Türkiye burjuva devrimini, altyapı ve üstyapının karşılıklı etkileşim içinde dönüştüğü, uzun erimli ve karmaşık bir süreç olarak tanımlar.

2. Toplumsal Devrimin Kökenleri: Osmanlı'nın Eski Düzeninin Çöküşü

Türkiye'de kapitalist "toplumsal devrim" (toplumun feodal-haraççı hibrit yapıdan kapitalist bir düzene geçiş süreci), Osmanlı İmparatorluğu'nun eski düzeninin iç ve dış sorunlar nedeniyle çökmeye başladığı 17. ve 18. yüzyıllarda başladı. Osmanlı, çokuluslu bir imparatorluk olarak, farklı gelişmişlik düzeylerindeki toplulukları bir arada tutan bir üst örgütlenmeydi ve tek bir üretim biçimiyle tanımlanamaz (Tezler, 118-119). Osmanlı Devleti, üretimi kendisi organize etmek yerine, üretimi düzenleyen ve denetleyen bir sistemle yönetiliyordu. Bu sisteme "yönetmenlik devletçiliği" denir, yani devlet, ekonomiyi kontrol eder ama doğrudan üretim yapmazdı. Devletin üstün mülkiyeti, tımar topraklarının büyük kısmını kapsıyordu; reaya (üretici köylüler) sadece kullanma ve miras bırakma hakkına sahipti, ancak artı-ürüne devlet el koyuyordu (Tezler, 126). Üretilen malların fazlası (artı-ürün), vergiden muaf olan üç grup arasında

paylaşılıyordu: ümera (askeri-idari yöneticiler), ulema (din ve hukuk işlerini yürüten alimler) ve kapıkulu (padişaha bağlı özel askerler ve memurlar). Bu yapı, Batı'daki gibi güçlü bir feodal sınıfın (toprak ağaları) oluşmasını engelledi veya bağımsız bir burjuva sınıfının (ticaretle zenginleşen tüccarlar) oluşmasını frenledi; tüm güç merkezde, yani padişahta toplandı. Osmanlı, Bizans'ın merkeziyetçi mirasını devralmış, feodal eğilimleri engellemiş, ancak 17. yüzyılda ayanların bölgesel güç biriktirmesiyle feodal unsurlar belirmiştir (Tezler, 123). Bu merkeziyetçi sistem, kapitalist üretim ilişkilerinin (ticaret ve sanayiye dayalı ekonomi) gelişmesini geciktirdi. Ancak, 17. yüzyılda tımar sisteminin çözülmesiyle ayanlar (yerel liderler veya taşra elitleri) taşrada ekonomik güç kazandı ve tarımsal üretimi yerel pazarlara yönlendirdi; pamuk ihracatı önemli bir paya sahipti ve ayanların kontrol ettiği yerel pazarlar büyüme gösterdi (Pamuk). Ayanların 1808'de Sened-i İttifak ile hükümdara karşı özerklik kazanma çabası, II. Mahmud'un merkezi bürokrasiyi güçlendiren politikalarıyla bastırılmıştır. 18. yüzyılda, gayrimüslim tüccarlar (Rum, Ermeni, Yahudi) Avrupa'yla ticaret ağları kurarak Osmanlı ekonomisini dünya pazarlarına entegre etti; dış ticaretteki payları yüksekti ve toplam ihracat arttı (Pamuk).

Uluslararası ticaret yollarının Atlantik'e kayması, fetihlerin ekonomik maliyetinin artması ve Osmanlı'nın dünya kapitalist sistemine hammadde sağlayıcısı olarak eklemlenmesi, ticaret tekelini kırarak çöküş sürecini hızlandırmıştır. Osmanlı düzeninin çözülüşü, tımar sisteminin zayıflaması ve Celali İsyanları'yla hızlandı; ayanların ticari tarımı (örneğin, Ege'de pamuk üretimi) ve gayrimüslim tüccarların uluslararası ticaret ağları, kapitalist toplumsal ilişkilerin filizlenmesini sağladı (İnalcık).

3. Devşirme Rejimi ve Devlet Sınıfı

Osmanlı'nın "devşirme rejimi", üretim araçlarının devlet kontrolünde olduğu bir sistemde, devşirme elitlerin (kapıkulu ve ulema) üretim fazlasına el koymasıyla bir "devlet sınıfı" oluşturduğunu gösterir. Tımar sisteminde sipahiler, devletin atadığı kişiler olarak rant elde ediyor, ancak merkezi denetim nedeniyle aristokrat bir sınıf olamıyordu (Tezler, 126). Bu, Marksist sınıflandırmada feodal veya burjuva sınıflardan farklıdır, çünkü bu elitler, üretim araçlarına doğrudan sahip olmaktan ziyade, devletin merkeziyetçi yapısı aracılığıyla ekonomik güç elde etmiştir. Osmanlı, feodal öncesi ve Asya tipi öğelerin etkisiyle şekillenmiş, ancak Rumeli, Mısır ve Ege adaları gibi bölgelerde özel mülkiyet biçimleri de (arpalıklar, malikane-divani) gelişmiştir (Tezler, 127). Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*'nde, bu yapıyı Asyatik üretim tarzıyla (ATÜT) ilişkilendirerek, devletin ekonomik kontrolünün, bağımsız bir burjuva sınıfının oluşmasını engellediğini savunur. Timur'a göre, ATÜT, devletin üretim araçları üzerindeki üstün mülkiyetine dayalı bir haraççı sistem olarak, feodalizmden farklı bir sınıfsal dinamik yaratmış; bu, Osmanlı'nın "devlet sınıfı"nın, üretim fazlasını kontrol eden bir elit olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (Timur, 1994). Yalçın Küçük'ün "devşirme rejimi" ve "devlet sınıfı" kavramları, bu ATÜT çerçevesini tamamlar; devşirme elitler, padişahın otoritesi altında üretim fazlasına el koyarak, Batı'daki feodal aristokrasi veya burjuvaziden farklı bir konuma yerleşmiştir. Erik Jan Zürcher ise, Osmanlı'nın sınıfsal yapısını daha esnek bir şekilde ele alır ve devletin ekonomik kontrolünün, yerel elitlerin (ayanlar) ve gayrimüslim tüccarların kapitalist ilişkileri geliştirmesine olanak tanıdığını belirtir (Zürcher, 2004). Ancak, Timur'un ATÜT analizi, Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısının, burjuva sınıfının oluşumunu geciktirdiğini ve devletin ekonomik kontrolünün, sınıfsal dinamikleri "devlet sınıfı" etrafında şekillendirdiğini daha net bir şekilde açıklar. Bu yapı, 17. yüzyılda tımar sisteminin çözülmesi ve ayanların ticari tarımla güç kazanmasıyla dönüşmeye

başlamış, ancak bağımsız bir burjuva sınıfının oluşumu, Osmanlı'nın yarı-sömürge konumu ve devletin merkeziyetçi mirası nedeniyle sınırlı kalmıştır (Timur, 1994).

4. Tanzimat Reformları: Modernleşme ve Bürokratik Dönüşüm

Tanzimat dönemi (1839-1876), Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal-haraççı hibrit yapısından kapitalist üretim ilişkilerine geçiş sürecinde, bürokrasi öncülüğünde gerçekleştirilen modernleşme ve reform hareketlerinin başlangıcıdır. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, özel mülkiyeti koruma ve hukuksal eşitlik vaadiyle, kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesini hızlandıran temel bir belge olmuştur (Tezler, 134). Tanzimat, Batı'ya karşı direnmek ve rekabet etmek için bürokrasi tarafından tasarlanan idari, hukuki ve ekonomik değişikliklerle şekillenmiş, ancak İngiltere'nin ekonomik ve siyasi baskısının yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleştiği için hem bir zorunluluk hem de yarı-sömürge koşullara bağımlı bir süreçtir.

Tanzimat'ın Hedefleri ve Reformları

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecini hızlandırmayı ve merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi hedef etrafında şekillenmiştir:

- **Merkezi İktidarı Güçlendirmek:** Ayanlar ve eşrafın bölgesel gücünü kırarak devlet iktidarını sağlamlaştırmak.
- **Modern Bir Devlet Kurmak:** Orduyu ve idari yapıyı modernleştirmek, vergileri düzenlemek ve bürokrasiyi rasyonelleştirmek.

- **Hukuksal Eşitlik:** Gayrimüslim topluluklara eşit haklar tanıyarak bağımsızlık hareketlerini önlemek ve Avrupa'nın müdahale bahanelerini ortadan kaldırmak.

Bu hedefler doğrultusunda, Tanzimat reformları, Osmanlı hukuk düzeninde dini hukuk egemenliğini sürdürürken dünyevi yasalarla (kanun) bir ikilik oluşturmuştur, bu da modernleşmenin paradoksal karakterini yansıtır (Tezler, 136). Reformlar, devlet ile ayanların ve gayrimüslimlerin özerklik talepleri arasındaki çatışmayı çözmeyi hedeflemiş, ancak genellikle bürokrasinin çıkarlarına hizmet etmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi, özel mülkiyeti teşvik ederek tarımsal üretimin ticarileşmesini sağlamış; 1840-1870 arasında pamuk ihracatı önemli ölçüde artarken, İstanbul ve İzmir'de tekstil atölyeleri kurulmuştur, bu da erken sanayi kapitalizmine işaret etmektedir (Quataert; Pamuk). Ancak, köylülerden alınan vergi devlet gelirinin önemli bir kısmını oluşturuyordu, bu da köylülüğün sömürüsünün devam ettiğini ve altyapının feodal-haraççı hibrit karakterini koruduğunu gösterir (Pamuk).

Ekonomik ve Sosyal Etkiler

Tanzimat'tan bir yıl önce, 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile yapılan Ticaret Anlaşması, Osmanlı'yı dünya kapitalist pazarına entegre ederek özel mülkiyeti koruma altına almış ve gayrimüslim tüccarların (Rum ve Ermeni) ekonomik gücünü artırmıştır. Anlaşma, gümrük vergilerini düşürerek serbest ticareti getirirken, Batı mallarının rekabeti nedeniyle yerel tekstil üretimi düşmüş, buna karşın pamuk ihracatı artmıştır (Pamuk). Gayrimüslim tüccarların dış ticaretteki payı yüksek seviyelere ulaşmış, bu da Müslüman burjuvazinin gelişimini frenlemiş ve etnik gerilimleri tetiklemiştir (Pamuk). Yalçın Küçük, bu anlaşmayı, Osmanlı'nın "kapitülasyonlar rejimi"nin bir uzantısı olarak görür ve gayrimüslim tüccarların "komprador" haline geldiğini savunur. Feroz Ahmad, anlaşmanın Osmanlı

ekonomisini Batı'ya bağımlı hale getirdiğini ve gayrimüslim tüccarların ekonomik hegemonyasını güçlendirdiğini belirtir (Ahmad, 1995). Taner Timur, anlaşmanın Osmanlı'yı dünya kapitalizmine bağımlı bir hammadde sağlayıcısı haline getirdiğini ve yerel sanayinin çöküşünü hızlandırdığını vurgular (Timur, 1994). Erik Jan Zürcher ise, gayrimüslim tüccarların ekonomik gücünün Müslüman burjuvazinin zayıflığını pekiştirdiğini ve etnik gerilimleri artırdığını belirtir (Zürcher, 2004). Bu süreç, Osmanlı'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında emperyalizmin yarı-sömürgesi haline gelerek bağımsız devlet işlevlerini kısmen kaybetmesine yol açmıştır (Tezler, 137).

Tanzimat'ın idari reformları da önemli dönüşümler yaratmıştır. Meclis-i Vala gibi yapılar kurulmuş, sadrazamlık bir memuriyet haline getirilerek "hükümet" kavramı oluşturulmuş, 1843'te sadrazamın özel gelirleri yasaklanmış ve 1850'de Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı) kurulmuştur. Askerlik süresi beş yılla sınırlandırılmış, Harbiye gibi modern askeri okullar açılmıştır. Bu reformlar, bürokratik burjuvaziyi güçlendirirken, Osmanlı'nın modernleşmesini hızlandırmıştır. Ancak, reformlar için alınan dış borçlar, Osmanlı'yı Batı'ya bağımlı hale getirmiş; 1854-1874 arasında dış borç önemli seviyelere ulaşmış ve 1875'te devlet iflas etmiştir. Küçük, 1875 iflasını, Osmanlı'nın yarı-sömürge statüsünün bir sonucu olarak görür ve 1881'de kurulan Düyun-u Umumiye'nin devletin mali egemenliğini kaybetmesine yol açtığını değerlendirir. Ahmad, dış borçların Osmanlı'yı mali olarak Batı'ya bağımlı hale getirdiğini, Timur ise iflasın dünya kapitalizmine bağımlılığın bir sonucu olduğunu ve bürokrasinin reformlarının bu bağımlılığı çözemediğini savunur (Ahmad, 1995; Timur, 1994).

Tanzimat'ın Çelişkileri ve Sınırlılıkları

Tanzimat reformları, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimini hızlandırırken, Osmanlı'nın yarı-sömürge koşullarında

gerçekleşmesi nedeniyle sınırlı kalmıştır. Küçük, Tanzimat'ı, bürokrasinin halktan kopuk bir şekilde Batı'yla uzlaşma arayışı olarak değerlendirir ve yarı-sömürge konumun bir aşaması olarak görür. Ahmad, Tanzimat'ın, bürokrasinin Batı modelini taklit ederek devleti modernleştirme çabası olduğunu, ancak ekonomik bağımlılığı artırdığını ve halktan kopuk kaldığını vurgular (Ahmad, 1995). Zürcher, reformların bürokrasinin modernleşme çabalarını hızlandırdığını, ancak gayrimüslim toplulukların ekonomik gücünün artmasıyla etnik gerilimleri tetiklediğini belirtir (Zürcher, 2004). Timur, Tanzimat'ın, devletin haraççı yapısının mirasının reformların halk tabanından yoksun olmasına yol açtığını savunur (Timur, 1994). Örneğin, II. Mahmud'un vergi reformu, Kürt aşiret beylerinin gücünü artırırken, Ermeni köylülerini hem devlete hem de Kürt beylerine haraç ödemek zorunda bırakmış; bu, 1893-1896 Ermeni ayaklanmalarının ve "Ermeni sorunu"nun temel nedenlerinden biri olmuştur (Tezler, 125). Tanzimat, toplumsal devrim döneminin siyasal reformlarının bir parçası olarak, kapitalist üretim ilişkilerini teşvik etmiş, ancak bürokrasinin elitist yaklaşımı ve yarı-sömürge koşullar, reformların demokratik bir tabana oturmasını engellemiştir.

5. Genç Osmanlılar ve Meşrutiyet Arayışı: İlk Anayasal Deneyim

Tanzimat, burjuva siyasal bilince sahip aydın ve orta düzey bürokrat kesimi yarattı. Bu kesim, reformların daha ileri gitmesini talep ederek siyasete katıldı ve "Genç Osmanlılar" olarak anıldı. İslamcılıktan Batıcılığa kadar farklı görüşleri olan bu aydınlar, 1865'te gizli bir örgüt (İttifak-ı Hakimiyet) kurdu, ama başarısız bir darbe girişiminden sonra Avrupa'ya kaçarak Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni oluşturdu. Ortak talepleri, anayasal bir düzen ve meşrutiyetti (padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı bir yönetim). Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi isimler, Osmanlıcılık ideolojisiyle, Batı tipi anayasal düzeni ve İslam'la

uyumlu modernleşmeyi savundular. Osmanlıcılık, imparatorluğu bir arada tutmayı amaçlasa da halk tabanı eksik olduğu için sınırlı kaldı. Ahmad, Jön Türkler'de, Genç Osmanlılar'ın, Batı'daki liberal fikirlerden (örneğin, 1848 devrimleri) etkilendiğini, ancak Osmanlı'nın sınıfsal yapısı nedeniyle reformlarının yüzeysel kaldığını belirtir. Zürcher, Genç Osmanlılar'ın Osmanlıcılık ideolojisinin, çokuluslu imparatorluğu bir arada tutma çabasını yansıttığını, ancak etnik milliyetçiliklerin yükselişiyle başarısız olduğunu vurgular. Timur, Genç Osmanlılar'ın, bürokrasinin modernleşme çabalarını ilerletmeye çalıştığını, ancak sınıfsal taban eksikliği nedeniyle etkilerinin sınırlı kaldığını savunur.

Genç Osmanlılar'ın baskısı ve bürokratik elitlerin (özellikle Mithat Paşa'nın) öncülüğüyle, 1876'da Kanun-ı Esasi (ilk anayasa) ilan edildi ve Meclis-i Mebusan (parlamento) açıldı. Ancak, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine Sultan II. Abdülhamid meclisi kapattı. Bu yenilgi, Osmanlı'nın zayıflığını ve askeri modernleşmenin yetersizliğini gösterdi. Abdülhamid'in meclisi kapatması, merkezi iktidarı koruma çabasıydı, ama burjuva devriminin anayasal aşamasını geciktirdi. Küçük, Abdülhamid'in istibdadını, devşirme rejiminin son direnişi olarak görür. Abdülhamid modernleşmeyi sürdürdü, ama mutlakiyetçi bir şekilde yönetti. Ahmad, Abdülhamid'in modernleşme çabalarını sürdürdüğünü, ancak bunları mutlakiyetçi bir şekilde kontrol ettiğini belirtir. Timur, Abdülhamid'in modernleşme çabalarının, bürokrasinin gücünü koruma amacı taşıdığını ve halk tabanından yoksun olduğunu savunur. Abdülhamid'in istibdadı, üstyapının mutlakiyetçi karakterini koruma çabasıydı, ancak eski altyapıdaki ekonomik çözülmeyi engelleyemedi.

6. 1908 Jön Türk Devrimi ve II. Meşrutiyet

Abdülhamid'in baskıcı rejimine karşı muhalefet, burjuva siyasal bilince sahip kadrolar, özellikle ordu ve aydınlar arasında gizli örgütlerle devam etti. Bu muhalefetin merkezi, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) oldu. İTC, özellikle "mektepli subaylar" arasında güçlendi; 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, İTC ile birleşerek büyük bir hareket oluşturdu. Niyazi Bey ve Enver Bey'in Makedonya'daki isyanı büyüyünce, Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu. 1908 Devrimi, Osmanlı'nın burjuva devrimciliğinin bir denemesiydi ve İTC'nin burjuva bilinciyle hareket ettiğini gösterir (Tezler, 140). Devrim, Abdülhamid'in baskıcı rejiminin yarattığı sınıfsal çatışmaların (bürokrasi ile taşra eşrafı arasındaki gerilim) bir sonucuydu. İTC, Osmanlıcılık ve Türkçülüğü barındıran farklı ideolojilere sahipti, ancak Batı'ya karşı modernleşme arayışı, hareketi burjuva devriminin bir sonraki aşamasına taşıdı.

İTC'nin "Milli İktisat" politikaları, Müslüman eşrafı milli bir burjuvaziye dönüştürmeyi hedefledi; 1908-1914 arasında sanayi üretimi arttı ve Müslüman tüccarların dış ticaretteki payı yükseldi (Pamuk). Türkçülüğe kayış, Müslüman eşrafı milli bir burjuvaziye dönüştürme hedefini yansıtıyordu; modernleşme ve milliyetçilik, burjuva devrimini güçlendirdi. Ancak, Türkçülüğün yükselişi, gayrimüslim toplulukların (özellikle Rum ve Ermeni) dışlanmasına yol açtı ve etnik çatışmaları artırdı. Türkçülüğün, Ermeni tehciri gibi olaylarla gayrimüslim burjuvaziyi dışlaması, II. Mahmud'un vergi reformunun Ermeni köylülerini Kürt beylerine haraç ödemek zorunda bırakmasıyla başlayan "Ermeni sorunu"nun bir uzantısı olarak, burjuva devriminin sınıfsal hedeflerini etnik bir düzleme taşıdı (Tezler, 125, 147). Küçük, 1908 Devrimi'ni, devşirme rejiminin sonu ve burjuva devriminin başlangıcı olarak görür, ancak devrimin halktan kopuk olduğunu belirtir. Ahmad, 1908 Devrimi'ni, bürokrasi ve ordunun öncülük ettiği bir modernleşme hareketi olarak

değerlendirir, ancak halk tabanından yoksun olduğunu vurgular. Zürcher, devrimin, bürokrasinin modernleşme hedeflerini gerçekleştirdiğini, ancak etnik ve dini gerilimleri artırdığını belirtir. Timur, 1908 Devrimi'nin, kapitalist ilişkilerin gelişimini hızlandırdığını, ancak feodal unsurlarla uzlaşmasının devrimin demokratik potansiyelini sınırladığını savunur. Marksist açıdan, 1908 Devrimi, siyasal devrimin bir zaferiydi, ancak Batı'daki burjuva devrimlerinden farklı olarak, bürokrasi ve ordu öncülüğünde gerçekleşti. Bürokrasi ve ordu içerisindeki öncü kadroların siyasal bilinci burjuvaydı.

II. Meşrutiyet, basın özgürlüğü ve siyasi örgütlenme serbestisi getirdi, ancak aynı zamanda çalkantılara yol açtı:

- **Toprak Kayıpları:** Devrimin yarattığı iktidar boşluğunda Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti ve Girit Yunanistan'a katıldı. Bu, Osmanlı'nın zayıf konumunu ve burjuva devriminin yarı-sömürge koşullarda gerçekleştiğini gösterdi. Küçük, bu kayıpları, Osmanlı'nın yarı-sömürge statüsünün bir sonucu olarak görür ve Osmanlıcılığın çöktüğünü belirtir. Ahmad, bu kayıpların, İTC'nin Osmanlıcılık politikasının başarısızlığını ve milliyetçiliklerin yükselişini gösterdiğini belirtir. Timur, bu kayıpların, Osmanlı'nın dünya kapitalizmine bağımlılığının ve çokuluslu yapısının çözülüşünün bir sonucu olduğunu savunur.

- **31 Mart Vakası (13 Nisan 1909):** İstanbul'da şeriat yanlıları, İTC'ye karşı ayaklandı. Ayaklanma, Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olduğu Hareket Ordusu tarafından bastırıldı. Bu, Abdülhamid'in tahttan indirilmesine ve İTC'nin gücünün artmasına yol açtı. 31 Mart, eski düzenin (ulema ve yeniçeri kalıntıları) yeni burjuva düzenine direnişini temsil ediyordu. Küçük, 31 Mart'ı, devşirme düzeninin son direnişi olarak görür ve

> Hareket Ordusu'nun başarısını, modern bürokrasinin zaferi olarak değerlendirir. Ahmad, 31 Mart'ı, geleneksel dini güçlerin modernleşme karşısındaki direnci olarak görür ve İTC'nin bu olayı iktidarını pekiştirmek için kullandığını belirtir. Zürcher, 31 Mart'ı, dini ve geleneksel güçlerin modernleşme karşısındaki son direnişi olarak değerlendirir, ancak İTC'nin otoriter yöntemlerinin devrimin demokratik potansiyelini zayıflattığını belirtir.

31 Mart'tan sonra İTC, militarist bir yapıya büründü. Enver, Talat ve Cemal Paşalar'dan oluşan bir üçlü yönetim kuruldu. İTC, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kayarak Müslüman eşrafı milli bir burjuvaziye dönüştürmeyi hedefledi. Türkçülüğün, Kürtlerin inkârı temelinde gelişmesi, burjuva devriminin etnik çelişkilerini derinleştirdi (Tezler, 161). Küçük, Türkçülüğün, gayrimüslim tüccarları dışlayarak Müslüman eşrafı güçlendirdiğini, ama bu sürecin etnik çatışmaları (örneğin, Ermeni tehciri) artırdığını belirtir. Ahmad, Türkçülüğün, imparatorluğun çokuluslu yapısını çözerek ulus-devlet inşasını hızlandırdığını, ancak bu sürecin otoriter bir karaktere büründüğünü belirtir. Zürcher, Türkçülüğün, gayrimüslim toplulukların ekonomik ve siyasi dışlanmasına yol açtığını ve 1915 Ermeni tehcirinin, İTC'nin "milli ekonomi" politikalarının bir sonucu olduğunu vurgular. Timur, tehcirin, burjuva devriminin sınıfsal hedeflerini etnik bir düzleme taşıdığını ve devrimin demokratik potansiyelini zayıflattığını savunur.

İTC, Almanya ile ittifak kurdu. Bağdat Demiryolu projesi, Osmanlı ordusunu Alman modeli üzerine düzenledi ve İTC'yi I. Dünya Savaşı'na sürükledi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda büyük toprak kayıpları yaşayan Osmanlı, I. Dünya Savaşı'yla dağıldı. Küçük, bu ittifakı, Osmanlı'nın yarı-sömürge bağımlılığının bir örneği olarak görür ve Pantürkizm'in Alman stratejisine hizmet ettiğini belirtir. Ahmad, Almanya ittifakının, Osmanlı'nın Batı'ya bağımlılığını derinleştirdiğini ve İTC'nin

militarist politikalarının çöküşü hızlandırdığını belirtir. Zürcher, Almanya ittifakının, Osmanlı'nın ekonomik ve askeri zayıflığını daha da ortaya çıkardığını ve İTC'nin Pantürkist hayallerinin gerçekçi olmadığını savunur. Almanya ile ittifak, Osmanlı'nın yarı-sömürge konumunu pekiştirdi.

7. Etnik Çatışmalar ve Burjuva Devriminin Sınırları

Türkiye burjuva devriminin sınıfsal hedefleri, Osmanlı'nın çokuluslu yapısı ve Türkçülüğün yükselişiyle etnik bir düzleme kayarak ciddi çatışmalara yol açmıştır. Ermeni tehciri ve Kürt isyanları, bu sürecin en önemli yansımalarıdır.

Ermeni tehciri, II. Mahmud'un vergi reformunun Ermeni köylülerini Kürt beylerine haraç ödemek zorunda bırakmasıyla başlayan "Ermeni sorunu"nun bir uzantısı olarak ortaya çıktı (Tezler, 125). 19. yüzyılda, Tanzimat'ın eşitlik vaadi, gayrimüslim toplulukların ekonomik gücünü artırırken, Müslüman halk arasında gerilim yarattı. 1893-1896 Ermeni ayaklanmaları, bu gerilimlerin bir sonucu olarak, Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısına ve Kürt aşiret beylerinin sömürüsüne karşı bir tepkiydi. İttihat ve Terakki'nin (İTC) "milli ekonomi" politikaları, Türkçülüğün yükselişiyle birleşince, gayrimüslim burjuvazinin (özellikle Rum ve Ermeni tüccarların) dışlanmasına yol açtı. 1915 Ermeni tehciri, bu politikaların en dramatik sonucu oldu. İTC, Müslüman eşrafı milli bir burjuvaziye dönüştürmeyi hedeflerken, Ermeni toplumu ekonomik ve siyasi olarak hedef alındı; tehcir, Anadolu'daki Ermeni nüfusun büyük ölçüde ortadan kalkmasına ve Müslüman burjuvazinin ekonomik alanda güç kazanmasına yol açtı (Tezler, 147). Zürcher, *Turkey: A Modern History*'de, tehcirin, İTC'nin Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kayışının ve "milli ekonomi" politikalarının bir sonucu olduğunu belirtir. Timur, tehcirin, burjuva devriminin sınıfsal hedeflerini etnik bir düzleme taşıdığını ve devrimin demokratik potansiyelini zayıflattığını savunur (Timur, 1994). Ahmad, tehcirin,

Osmanlı'nın çokuluslu yapısının çözülüşünü hızlandırdığını ve Türkçülüğün etnik çatışmaları körüklediğini vurgular (Ahmad, 1995).

Kürt isyanları ise, Cumhuriyetin Türk milliyetçiliği politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Kurtuluş Savaşı sırasında Kürtler, Kuvayı Milliye'ye destek vermişti, ancak savaş sonrası Türkçülüğün Kürtleri inkâr politikası, kardeşlik ilişkilerine zarar verdi. 1924-1938 arasında birçok Kürt isyanı, özellikle Şeyh Sait İsyanı (1925), kanla bastırıldı (Tezler, 160-161). Bu isyanlar, aşiret yapılarının ulus-devlet projesine direnişini ve Kürt kimliğinin inkârına karşı bir tepkiyi yansıtır. Küçük, Şeyh Sait İsyanı'nı, aşiret yapılarının modern ulus-devlete karşı direnişi olarak değerlendirirken, Kemalistlerin bu isyanları muhalefeti bastırmak için bir fırsat olarak kullandığını belirtir. Ahmad, isyanların, Kemalistlerin merkeziyetçi politikalarının bir sonucu olduğunu ve Kürtlerin ulusal kimlik taleplerinin bastırıldığını vurgular (Ahmad, 1995). Zürcher, isyanların, Türk milliyetçiliğinin etnik homojenleşme politikalarının bir sonucu olduğunu ve Cumhuriyetin Kürtlerle ilişkisini zedelediğini belirtir (Zürcher, 2004). Bu etnik çatışmalar, Türkiye burjuva devriminin sınıfsal hedeflerinin etnik bir düzleme kayarak demokratik potansiyelini sınırladığını ve otoriter bir rejime yol açtığını gösterir. Ermeni tehciri ve Kürt isyanları, devrimin hem Osmanlı'nın çokuluslu mirasından kopuşunu hem de ulus-devlet inşasının sancılı doğasını yansıtır.

8. Tek Parti Diktatörlüğüne Giden Yol

1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet sonrası İTC'nin militaristleşmesi ve Türkçülüğe kayışı, burjuva devriminin otoriter bir çizgiye evrilmesine zemin hazırladı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilgisi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki toprak kayıplarıyla birleşince, İTC'nin politikaları çöktü ve Osmanlı dağıldı. Bu süreç, ulus-devlet inşası için yeni bir dönemi başlattı.

Küçük, İTC'nin militarist politikalarını, Osmanlı'nın yarı-sömürge konumunun bir sonucu olarak görür ve Türkçülüğün etnik çatışmaları körüklediğini belirtir. Ahmad, İTC'nin otoriter yöntemlerinin, burjuva devriminin demokratik potansiyelini zayıflattığını ve Osmanlı'nın çöküşünü hızlandırdığını vurgular. Zürcher, İTC'nin Türkçülüğünün, gayrimüslim toplulukların dışlanmasına ve imparatorluğun çokuluslu yapısının çözülmesine yol açtığını belirtir. Timur, İTC'nin politikalarının, burjuva devriminin sınıfsal hedeflerini etnik bir düzleme taşıdığını ve devrimin demokratik potansiyelini sınırladığını savunur.

9. Kurtuluş Savaşı: Ulusal Bağımsızlık ve "Anadolu İhtilali"

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı, Mondros Mütarekesi'ni imzaladı ve İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Bu, Anadolu'da anti-kolonyalist bir direnişi ve siyasi çekişmeleri başlattı. İşgal, Osmanlı düzeninin çöküşüyle birleşince, ulusal bir burjuvaziye dayalı yeni bir devlet kurma imkânı doğdu. Savaş sırasında yerel pazarlar büyüme eğilimi gösterdi, bu da kapitalist üretim ilişkilerinin yayılmasını destekledi (Pamuk). Küçük, Kurtuluş Savaşı'nı "Anadolu İhtilali" olarak adlandırır ve Kemalist kadroların, İTC mirasını ulus-devlet projesine dönüştürdüğünü belirtir. Ahmad, Kurtuluş Savaşı'nı, anti-emperyalist bir mücadele olmasının yanı sıra, Kemalist kadroların ulus-devlet inşası projesi olarak görür. Zürcher, Kurtuluş Savaşı'nın, İTC'nin milliyetçi kadrolarının devamı olduğunu, ancak halkın katılımıyla daha geniş bir tabana yayıldığını belirtir. Timur, savaşın, köylü tabanının devrimci enerjisini harekete geçirdiğini, ancak Kemalistlerin bu enerjiyi burjuva hedeflerine yönlendirdiğini savunur. Kurtuluş Savaşı, İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı siyasal bağımsızlık hedefiyle yürütüldü ve Ekim Devrimi'nin etkisiyle emperyalistlerin Kemalistlerle uzlaşmasını sağladı (Tezler, 144, 150-151). Marksist açıdan, bu süreç, yarı-sömürge bir toplumun anti-kolonyalist bir burjuva devrimine evrilmesini

temsil etti ve Osmanlı'nın yarı-sömürge konumuna karşı direnişiyle anti-emperyalist bir boyut kazandı.

Kurtuluş Savaşı'nda halkın, özellikle köylü sınıfının katılımı, devrimin başarısında kritik bir rol oynadı. Kuvayı Milliye, köylülerden, zanaatkârlardan ve yerel eşraftan oluşan geniş bir cepheydi; mücadele, siyasal bir eksen üzerinden birleştirildi (Tezler, 153-155). Kuvayı Milliye hareketi, Anadolu'nun köy ve kasabalarında örgütlenen köylü tabanına dayanıyordu. Zürcher, bu hareketin, köylülerin işgale karşı yerel direnişinin bir yansıması olduğunu ve savaşın ilk aşamalarında düzenli ordudan daha etkili olduğunu belirtir. Köylüler, yiyecek, barınak ve lojistik destek sağlayarak direnişi güçlendirdi; örneğin, Ege'de Yunan işgaline karşı köylü milisler, Aydın ve Denizli gibi bölgelerde gerilla taktikleriyle başarılar elde etti. Özellikle Aydın'da 1919'da başlayan direniş, köylülerin yerel liderler etrafında örgütlenerek Yunan kuvvetlerine karşı etkili gerilla savaşları yürütmesiyle dikkat çekti (İnalcık, 1997). Karadeniz'de ise Pontus Rumlarına karşı köylü milisler, Topal Osman liderliğinde aktif rol oynadı, ancak bu eylemler etnik çatışmaları da derinleştirdi. Ancak, savaş sonrası dönemde köylülerin toprak reformu talepleri büyük ölçüde karşılanmadı. Kemalistler, köylülerin devrimci enerjisini mobilize etti, ancak kapitalizm öncesi sınıflarla (örneğin, yerel eşraf ve büyük toprak sahipleriyle) uzlaşarak toprak sorununu çözmedi (Tezler, 142-143). Timur, Kemalistlerin köylü tabanını mobilize ettiğini, ancak savaş sonrası toprak dağıtımı gibi radikal reformlardan kaçındığını belirtir. Örneğin, 1920'lerde Ege ve Marmara bölgelerindeki köylülerin toprak talepleri, yerel eşrafın çıkarlarını koruma kaygısıyla reddedildi, bu da köylülerin devrimci potansiyelinin burjuva hedeflerle sınırlandırıldığını gösterir (Timur, 1994). İşçi sınıfının rolü ise sınırlıydı; İstanbul'daki küçük proletarya çekirdeği, maddi ve sınıfsal zayıflığı nedeniyle ulusal mücadelede etkili olamadı (Tezler, 152). İzmir ve İstanbul'daki

erken işçi hareketleri (örneğin, 1920'lerdeki grevler), Kemalistler tarafından bastırıldı.

10. İşgal, Direniş ve Ankara Hükümeti

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaliyle, Anadolu'da Kuvayı Milliye kuruldu. İTC'nin gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa, bu direnişin örgütlenmesinde rol oynadı. Ahmad, Teşkilat-ı Mahsusa'nın, İTC'nin milliyetçi kadrolarını direnişe taşıdığını, ancak Kemalistlerin bu yapıyı ulus-devlet projesine entegre ettiğini belirtir. Zürcher, Teşkilat-ı Mahsusa'nın yerel direniş ağlarını örgütlemede etkili olduğunu, ancak Kemalistlerin merkezi iktidarı kurmak için bu yapıyı tasfiye ettiğini vurgular. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile direnişi merkezileştirdi. Mücadelenin önderliği, burjuva bilinciyle hareket eden Mustafa Kemal'in pragmatik ittifaklarıyla (Kürtler, İslamcılar, Bolşevik yandaşları) örüldü (Tezler, 155). 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi (BMM) açıldı ve İstanbul'daki padişah hükümetine alternatif yeni bir iktidar doğdu. BMM, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile devrimci bir karakter sergiledi. BMM'nin kurulması, siyasal devrimin temelini attı. Marksist açıdan, bu, eski üstyapının (padişahlık) tasfiyesiydi.

11. Savaşın Sol Kanadı ve Sovyet Etkisi

Kurtuluş Savaşı, devrimci bir potansiyel taşıyordu. Ekim Devrimi'nin etkisi, Anadolu'da Bolşevikleşme korkusu yaratarak emperyalistlerin Kemalistlerle uzlaşmasını sağladı (Tezler, 150, 157). Rusya'daki Bolşevik Devrimi (1917), Anadolu'da heyecan yaratmıştı. Ahmad, Sovyet desteğinin, Kemalistlerin askeri başarısında kritik olduğunu, ancak sosyalist hareketlerin tasfiye edilerek burjuva devriminin sınırlandırıldığını belirtir. Zürcher, Sovyet desteğinin, Kemalistlerin pragmatik bir ittifak kurduğunu,

ancak sosyalist hareketlere karşı mesafeli olduklarını gösterdiğini belirtir. Sovyet etkisiyle şu hareketler ortaya çıktı:

- **Yeşil Ordu:** İslami ve sosyalist fikirleri birleştiren bir hareketti, ama zayıf kaldı. Küçük, Yeşil Ordu'yu, köylülüğün devrimci potansiyelinin bir yansıması olarak görür, ama Kemalistlerin burjuva çizgisiyle çeliştiğini belirtir. Ahmad, Yeşil Ordu'nun, köylü tabanın devrimci enerjisini temsil ettiğini, ancak Kemalistlerin merkezi iktidar kaygısıyla bunu bastırdığını belirtir. Timur, Yeşil Ordu'nun, köylülerin toprak taleplerini dile getirdiğini, ancak Kemalistlerin bu talepleri reddettiğini savunur. Yeşil Ordu, Yunanlılara karşı savaşta etkiliydi, ancak Kemalistler tarafından 1921'de dağıtıldı (Tezler, 159).
- **Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası (THİF):** Komünist fikirleri savunan bir partiydi, ama Kemalistler tarafından etkisizleştirildi. THİF, TBMM'de etkili bir grup oluşturmuş, ancak 1921'de üyeleri tutuklandı (Tezler, 159).
- **Kuvayı Seyyare:** Çerkes Ethem'in gerilla birlikleri, savaşın başında başarılıydı, ama düzenli orduya katılmayı reddedince tasfiye edildi. Küçük, Ethem'in tasfiyesini, Kemalistlerin merkezi otoriteyi kurma çabası olarak görür. Ahmad, Çerkes Ethem'in tasfiyesinin, Kemalistlerin düzenli ordu ve merkezi iktidar kurma stratejisinin bir parçası olduğunu belirtir. Zürcher, Ethem'in tasfiyesinin, Kemalistlerin köylü tabanlı gerilla hareketlerini kontrol altına alma çabasını yansıttığını vurgular.
- **Türkiye Komünist Partisi (TKP):** Mustafa Suphi liderliğinde 1920'de kuruldu, ama sosyalist devrim şansı Kemalistler tarafından engellendi. TKP, Komintern'in

desteğiyle güçlenmişti, ancak 1921'de Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesiyle tasfiye edildi (Tezler, 159).

Kemalistler, düzenli ordu kurarak ve iktidarı merkezileştirerek sol hareketleri tasfiye etti. Mustafa Kemal sınıfsal nedenlerle Bolşevizme karşıydı ve onun anti-komünist tutumu ile 1921'de sol hareketlerin tasfiyesi, burjuva devriminin sınırlarını netleştirdi (Tezler, 157-159). Bu durum, Kemalistlerin burjuva devrimini sosyalist bir yoldan saptırma kararlılığını gösterdi. Küçük, Suphi'nin öldürülmesini, burjuva devriminin sınıfsal sınırlarının netleşmesi olarak değerlendirir. Ahmad, Suphi'nin öldürülmesinin, Kemalistlerin Batı'yla uyumlu bir burjuva düzeni kurma hedefini yansıttığını belirtir. Timur, bu tasfiyenin, devrimin köylü ve işçi sınıflarının devrimci potansiyelini bastırdığını ve burjuva karakterini pekiştirdiğini savunur. Solun tasfiyesi, siyasal devrimin burjuva çizgiye hapsedildiğini gösterdi.

12. Cumhuriyet'in Kuruluşu ve Tek Parti Diktatörlüğü

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitmesiyle Saltanat kaldırıldı ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Bu, ulus-devletin inşası ve Tek Parti rejiminin başlangıcıydı. Türkiye Cumhuriyeti, yarı-sömürge Osmanlı'nın yerine siyasal olarak bağımsız bir burjuva ulus-devletti; hilafetin kaldırılması, laiklik, Medeni Kanun ve eğitimin sekülerleşmesi, bu dönüşümün kopuş niteliğini gösterir (Tezler, 147).

13. Kemalist Reformlar ve Sınıfsal Yapı

Yeni burjuva rejim, Osmanlı'nın dini ve kültürel mirasıyla bağları koparmak için radikal reformlar yaptı: Hilafetin kaldırılması, Medeni Kanun, Harf Devrimi ve Dil Devrimi. Laiklik, eğitimin birliği ve kadınlara hukuksal eşitlik, burjuva devriminin ileri adımlarıydı, ancak Diyanet İşleri'nin kurulmasıyla din devlet denetimine alınmaya çalışıldı. Bu reformlar, Batı'yla uyumlu bir ulusal kimlik yaratmayı amaçladı, ama elitistti ve halkın katılımı

olmadan uygulandı. Küçük, bu reformları, yönetici elitlerin ulus-devlet projesi olarak görür, ama halktan kopuk olduğunu belirtir. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*'nda, Kemalist reformların, Osmanlı'nın teokratik yapısını yıkarak modern bir ulus-devlet oluşturduğunu, ancak halk kitlelerini dışladığını belirtir. Zürcher, reformların, modern bir ulusal kimlik yaratmada başarılı olduğunu, ancak köylü ve işçi sınıflarının dışlanmasıyla otoriter bir rejime yol açtığını vurgular. Reformlar, elitist karakteri nedeniyle halk tabanından yoksundu. Örneğin, Harf Devrimi, okuryazarlığı artırmayı hedeflese de 1930'larda okuryazarlık oranı düşük seviyelerde kaldı.

Savaş sırasında gayrimüslim burjuvazinin terk ettiği mülklere el konularak, bürokrat burjuvazi ve tahsılatlı burjuvazi doğdu. Devletçilik, yoksul halkın (işçi ve köylülerin) sömürüsüne dayalı bir sermaye birikimi sağladı ve zayıf burjuvaziyi güçlendirdi (Tezler, 166-167). 1930'larda devletçi politikalar, sanayi üretimini artırdı, ancak köylülerden alınan vergi yüksekti (Pamuk). 1932-1939 devletçiliği, kapitalist içerikli bir "milli sanayileşme" atılımıydı ve sosyalizm ilkesine dayanmıyordu (Tezler, 167-168). Küçük, devletçiliği, Müslüman eşrafı milli bir burjuvaziye dönüştürme aracı olarak görür, ama bu sürecin halkı dışladığını vurgular. Ahmad, devletçiliğin, zayıf bir burjuvaziyi güçlendirmek için zorunlu olduğunu, ancak otoriter bir rejimle uygulandığını belirtir. Timur, devletçiliğin, köylülerin ve işçilerin ekonomik taleplerini karşılamadığını ve burjuva sınıfının çıkarlarına hizmet ettiğini savunur.

14. Muhalefetin Bastırılması

Kurtuluş Savaşı'ndaki çoğulculuk, Cumhuriyet'le sona erdi. Mustafa Kemal, Kürtler, İslamcılar ve Bolşevik yandaşlarıyla ittifakları tasfiye ederek iktidarı konsolide etti (Tezler, 156). Mustafa Kemal'in liderliğindeki hareket, Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) dönüştü.

- **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF):** Kazım Karabekir ve diğer komutanlar tarafından kurulan ilk muhalefet partisi, 1925'teki Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek kapatıldı. Küçük, isyanı, aşiret yapılarının ulus-devlete direnişi olarak görür. Ahmad, Şeyh Sait İsyanı'nı, Kemalistlerin merkezi iktidarı pekiştirme fırsatına çevirdiğini belirtir. Zürcher, isyanın, dini ve etnik unsurların ulus-devlet projesine direncini yansıttığını ve Kemalistlerin bunu muhalefeti bastırmak için kullandığını vurgular. 1924-1938 arasında birçok Kürt isyanının kanla bastırılması, Türk milliyetçiliğinin Kürtleri inkâr politikalarının bir sonucu olarak, Cumhuriyetin Kürtlerle kardeşlik ilişkisine zarar verdi (Tezler, 160).

- **Takrir-i Sükûn Rejimi:** 1925'te çıkarılan bu kanun, muhalefeti bastırmak için hükümete büyük yetkiler verdi.

- **İzmir Suikastı Davaları (1926):** Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimi, eski İTC üyeleri ve TCF'lilerin tasfiyesi için kullanıldı. Küçük, bu davaları, siyasal elitlerin hegemonyasını pekiştirme hamlesi olarak görür. Ahmad, bu davaların, Kemalistlerin muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanıldığını belirtir. Timur, davaların, burjuva devriminin otoriter karakterini konsolide ettiğini savunur.

- **Serbest Fırka (1930):** 1929 Ekonomik Bunalımı'nın hoşnutsuzluğunu kontrol için kurulan bu parti, halkın desteğiyle tehdit oluşturunca kapatıldı. Küçük, bunu, rejimin demokrasiyi tolere edememesinin kanıtı olarak görür. Ahmad, Serbest Fırka'nın kapatılmasının, Kemalist rejimin otoriter karakterini pekiştirdiğini belirtir. Zürcher, Serbest Fırka'nın, halkın ekonomik ve sosyal taleplerini dile getirdiğini, ancak Kemalistlerin merkezi iktidarı koruma kaygısıyla bunu bastırdığını vurgular.

Türkiye, CHF'nin liderliğinde Tek Parti Diktatörlüğü'ne geçti. Türkiye Cumhuriyeti, burjuva devleti olarak kuruldu; devlet, zayıf burjuvaziyi güçlendirmek için sermaye birikiminin aktörü oldu (Tezler, 164-165). Bu rejim, ulusal bir burjuvazi yaratmayı ve modern, kapitalist bir ulus-devlet oluşturmayı başardı, ama otoriter yöntemlerle ve halkı dışlayarak. Küçük, burjuva devriminin halk tabanından yoksun olduğunu belirtir. Ahmad, Tek Parti rejiminin, Kemalist elitlerin modernleşme projesini otoriter bir şekilde konsolide ettiğini belirtir. Timur, Tek Parti rejiminin, burjuva devriminin sınıfsal sınırlarını pekiştirdiğini ve köylü ile işçi sınıflarının devrimci potansiyelini bastırdığını savunur. Türkiye'nin burjuva devrimi, tek parti diktatörlüğünün otoriter rejimi şeklinde tamamlandı.

15. Kemalizm Nedir?

Kemalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde, Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde ortaya çıkan ve 1923-1940 arasında şekillenen ideolojik ve siyasal bir programdır. Marksist bir perspektiften bakıldığında, Kemalizm, feodal-haraççı hibrit bir yapıdan kapitalist üretim ilişkilerine geçişi tamamlayan Türkiye burjuva devriminin üstyapısal bir ifadesi olarak tanımlanabilir. Osmanlı'nın merkeziyetçi "yönetmenlik devletçiliği" ve yarı-sömürge konumundan doğan tarihsel koşullarda, Kemalizm, bürokrasi ve ordu öncülüğünde modern bir ulus-devlet inşa etmeyi hedeflemiş, ancak elitist ve otoriter karakteriyle halk tabanından uzak bir modernleşme modeli sunmuştur (Tezler, 147).

Kemalizm'in temel ilkeleri, 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) programında sistemleştirilen altı ok (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık) etrafında şekillenmiştir. Cumhuriyetçilik, monarşinin yerine ulus egemenliğine dayalı bir yönetim kurmayı; milliyetçilik, Türk

kimliği temelinde homojen bir ulusal kimlik oluşturmayı; halkçılık, sınıfsal ayrımları reddederek organik bir toplum modeli sunmayı; devletçilik, zayıf burjuva sınıfını güçlendirmek için devletin ekonomide aktif rol oynamasını; laiklik, dinin devlet ve toplum üzerindeki etkisini sınırlamayı; inkılâpçılık ise sürekli modernleşmeyi hedeflemiştir. Ancak, bu ilkeler, Osmanlı'nın çokuluslu ve haraççı yapısından miras kalan çelişkilerle şekillenmiş ve uygulamada otoriter bir rejime yol açmıştır. Örneğin, milliyetçilik, Türkçülüğe dayalı etnik homojenleşme politikalarıyla, gayrimüslim toplulukların dışlanmasına ve Kürt kimliğinin inkârına zemin hazırlamış; bu, Ermeni tehciri ve 1924-1938 Kürt isyanları gibi etnik çatışmaları derinleştirmiştir (Tezler, 125, 160-161).

Kemalizm, Marksist açıdan, burjuva devriminin "yukarıdan" karakterini yansıtır. Osmanlı'da bağımsız bir burjuva sınıfının zayıflığı nedeniyle, devlet, sermaye birikiminin ve modernleşmenin ana aktörü olmuş; 1930'larda devletçi politikalar, sanayi üretimini artırmış, ancak köylülerden alınan vergiler halkın sömürüsüne dayalı bir birikim modeli oluşturmuştur (Pamuk). Küçük, Kemalizm'i, bürokratik elitlerin Osmanlı'nın devşirme rejimi mirasını modern bir ulus-devlet projesine dönüştürme çabası olarak görür, ancak halktan kopukluğu nedeniyle devrimin demokratik potansiyelini sınırladığını belirtir (Küçük, 1986). Ahmad, Kemalist reformların, Osmanlı'nın teokratik yapısını yıkarak modern bir ulus-devlet kurduğunu, ancak elitist karakteri nedeniyle kitleleri dışladığını savunur (Ahmad, 1995). Zürcher, Kemalizm'in, Batı'yla uyumlu bir ulusal kimlik yaratmada başarılı olduğunu, ancak köylü ve işçi sınıflarının devrimci enerjisini bastırarak otoriter bir rejime yol açtığını vurgular (Zürcher, 2004). Timur, Kemalizm'in, Asyatik üretim tarzının (ATÜT) mirası olan devlet merkezli yapıyı sürdürdüğünü ve burjuva devrimini halk tabanından yoksun bir şekilde konsolide ettiğini belirtir (Timur, 1994).

Kemalizm, Kurtuluş Savaşı'nın anti-kolonyalist ve yarı-sömürge Osmanlı'ya karşı anti-emperyalist karakterini ulus-devlet inşasına taşımış, ancak sosyalist hareketlerin (Yeşil Ordu, TKP) tasfiyesiyle devrimin burjuva çerçevesini netleştirmiştir (Tezler, 157-159). Laiklik ve Medeni Kanun gibi reformlar, kapitalist üretim ilişkilerini destekleyen modern bir hukuki ve toplumsal çerçeve oluştururken, Harf Devrimi ve Dil Devrimi, ulusal kimliği güçlendirmeyi amaçlamıştır. Ancak, örneğin 1930'larda okuryazarlık oranının düşük kalması, reformların halk tabanına ulaşmadığını gösterir. Kemalizm, Osmanlı'nın çokuluslu mirasından koparak modern bir ulus-devlet kurmayı başarmış, ancak Türkçülüğün etnik vurgusu ve bürokrasinin otoriter yaklaşımı, devrimin demokratik bir rejime evrilmesini engellemiştir. Bu nedenle, Kemalizm, Türkiye burjuva devriminin hem modernleşme atılımını hem de sınıfsal ve etnik sınırlılıklarını temsil eder.

16. Sonuç

Türkiye burjuva devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal-haraççı hibrit yapısından kapitalist üretim ilişkilerine geçişin uzun erimli ve karmaşık bir süreci olarak, 1839-1940 arasında şekillenmiştir. Marx'ın altyapı-üstyapı diyalektiğine dayanan bu süreç, Osmanlı'nın merkeziyetçi "yönetmenlik devletçiliği"nin çözülmesiyle başlamış, tımar sisteminin çöküşü, ayanların ticari tarımı ve gayrimüslim tüccarların dünya pazarlarıyla entegrasyonuyla hızlanmıştır. Uluslararası ticaret yollarının değişmesi, fetihlerin ekonomik maliyetinin artması ve Osmanlı'nın dünya kapitalist sistemine hammadde sağlayıcısı olarak eklemlenmesi, çöküş sürecini hızlandırmıştır (Tezler, 130-131, 137). Osmanlı'nın çokuluslu yapısı ve feodal öncesi-Asya tipi öğelerin ağırlığı, devletin üretim araçlarını kontrol etmesine ve bağımsız bir burjuva sınıfının oluşmasını engellemesine yol açmıştır (Tezler, 118-123). 1838 Ticaret Anlaşması ve Tanzimat reformları, kapitalist üretim ilişkilerini

teşvik ederken, Osmanlı'yı yarı-sömürge bir konuma itmiş; dış borçlar ve Düyun-u Umumiye, mali bağımlılığı pekiştirmiştir. 1908 Jön Türk Devrimi, bürokrasi ve ordu öncülüğünde anayasal düzeni getirerek bir siyasal devrim sıçramasını oluşturmuş, ancak halk tabanından yoksunluğu nedeniyle sınırlı kalmıştır. 1919-1923 Kurtuluş Savaşı, İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı anti-kolonyalist bir mücadele olarak, halkın, özellikle köylülerin katılımıyla burjuva devrimini ulus-devlet inşasıyla tamamlamıştır. Osmanlı'nın yarı-sömürge konumuna karşı direnişi, savaşın anti-emperyalist bir boyut kazanmasını sağlamış, Ekim Devrimi'nin etkisiyle emperyalistlerin Kemalistlerle uzlaşması, kapitalist Batı kampında kalmayı garantilemiştir (Tezler, 144, 150-151). Kemalist reformların elitist ve otoriter karakteri, devrimin demokratik potansiyelini sınırlandırmış ve tek parti diktatörlüğüne yol açmıştır.

Tarihsel Çıkarımlar:

- Türkiye burjuva devrimi, Batı'daki devrimlerden farklı olarak, bağımsız bir burjuva sınıfı yerine bürokrasi ve ordu tarafından yönlendirilmiştir. Bu, Osmanlı'nın devşirme rejimi ve merkeziyetçi yapısının bir sonucudur. Devlet mülkiyetinin başatlığı ve tımar sisteminin feodal eğilimleri engellemesi, burjuva sınıfının zayıf kalmasına neden olmuştur (Tezler, 123, 126).

- Osmanlı'nın yarı-sömürge konumu, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimini Batı'ya bağımlı hale getirmiş; 1838 Ticaret Anlaşması ve dış borçlar, bu bağımlılığı derinleştirmiştir. Osmanlı, 19. yüzyılın ikinci yarısında emperyalizmin yarı-sömürgesi haline gelmiştir (Tezler, 137).

- Kurtuluş Savaşı, halkın, özellikle köylülerin katılımıyla anti-kolonyalist bir karakter kazanmış, Osmanlı'nın yarı-

sömürge konumuna karşı direnişiyle anti-emperyalist bir boyut edinmiş, ancak sosyalist hareketlerin (Yeşil Ordu, TKP) tasfiyesi, devrimin burjuva çerçevesine hapsolmasına neden olmuştur. Kuvayı Milliye'nin köylü tabanı, mücadelede kritik bir rol oynamış, ancak toprak reformu taleplerinin karşılanmaması, devrimin sınıfsal sınırlarını göstermiştir (Tezler, 153, 142-143).

- Kemalist reformlar, modern bir ulus-devlet inşa etmeyi başarmış, ancak halktan kopukluğu ve otoriter yöntemler, devrimin demokratik bir rejime evrilmesini engellemiştir. Türkçülüğün gayrimüslim toplulukları dışlaması, Ermeni tehciri ve Kürt isyanlarının bastırılması, devrimin etnik karşıtlıklarını derinleştirmiştir (Tezler, 125, 160-161).

Teorik Çıkarımlar:

- Marx'ın altyapı-üstyapı diyalektiği, Türkiye burjuva devrimini açıklamak için güçlü bir çerçeve sunar, ancak Osmanlı'nın özgün feodal-haraççı yapısı, Marksist sınıflandırmayı zorlaştırır. Yalçın Küçük'ün "devşirme rejimi" ve "devlet sınıfı" kavramları, Osmanlı'nın Asyatik üretim tarzı (ATÜT) özelliklerini taşıyan yapısını açıklamak için kritik bir araçtır. Taner Timur'un *Osmanlı Toplumsal Düzeni*'nde belirttiği gibi, ATÜT, devletin üretim araçları üzerindeki üstün mülkiyetine dayalı bir haraççı sistem olarak, feodalizmden farklı bir sınıfsal dinamik yaratmıştır. Bu sistemde, devşirme elitler (kapıkulu ve ulema), üretim fazlasına el koyarak bir "devlet sınıfı" oluşturmuştur; bu, Batı'daki feodal aristokrasi veya burjuvaziden farklı bir konuma işaret eder (Timur, 1994). Osmanlı'nın haraççı/Asyatik üretim tarzı, devletin ekonomik kontrolüyle bağımsız bir burjuva sınıfının oluşmasını engellemiş; tımar sisteminin çözülmesi ve ayanların ticari tarımı, kapitalist ilişkilerin

filizlenmesini sağlamış, ancak bu süreç yarı-sömürge koşullarda ve devlet denetiminde gerçekleşmiştir (Tezler, 123, 126). Küçük'ün "devlet sınıfı" kavramı, Timur'un ATÜT analiziyle birleştiğinde, Osmanlı'nın sınıfsal yapısının özgünlüğünü ve burjuva devriminin bürokrasi-ordu öncülüğünde gerçekleşmesinin nedenlerini açıklar.

- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Türkiye'nin geç kapitalistleşen toplumsal yapısında eşitsiz ve bileşik gelişim örüntüsü şu şekilde soyutlanabilir: 1) Farklı tarihsel aşamaların bir arada bulunması, ileri ve geri üretim ilişkilerinin (feodal-haraççı ve kapitalist üretim ilişkileri) eşitsiz bir gelişimle iç içe geçmesi. 2) Siyasal ve ideolojik bilincin, iktisadi ilişkilerin gelişim hızını aşarak ileri bir düzeyi yakalayabilmesi (eşitsiz gelişmesi), böylece kapitalist üretim ilişkileri tam olgunlaşmadan burjuva siyasal devrimleriyle sıçramalı bir modernleşmenin mümkün olması. Türkiye burjuva devrimi, bu iki boyut üzerinden, Osmanlı'nın özgün yapısı ve yarı-sömürge konumuyla, ayrıca Anadolu'nun işgaline karşı mücadeleyle şekillenmiş bir süreçler toplamıdır.

- Kurtuluş Savaşı'nın anti-kolonyalist olarak tanımlanması, anti-kapitalist bir temele dayanmamasına bağlıdır; ancak yarı-sömürge konuma karşı direnişi, anti-emperyalist bir boyut kazandırır. Ekim Devrimi'nin etkisi, emperyalistlerin Kemalistlerle uzlaşmasını sağlayarak devrimin başarısını kolaylaştırmıştır (Tezler, 150-151). Zürcher'in vurguladığı gibi, savaşın anti-emperyalist boyutu, Osmanlı'nın yarı-sömürge konumundan kurtuluş olarak görülebilir (Zürcher, 2004).

- Türkiye'nin kapitalist "toplumsal devrim"i, altyapıdaki (ekonomik) dönüşümlerin üstyapıyı (devlet ve ideoloji) şekillendirdiğini ve üstyapıdaki reformların bu ekonomik

dönüşümleri pekiştirerek hızlandırdığını gösterir. Ancak, ATÜT'ün mirası, devletin ekonomik kontrolünün devam etmesi ve burjuva sınıfının zayıf kalması, devrimin "yukarıdan" karakterini pekiştirmiştir (Timur, 1994).

- 1919-1923 Devrimi'nin, Kurtuluş Savaşı'na halkın katılımı hariç tutulduğunda, "yukarıdan" karakteri, kapitalizm öncesi sınıflarla uzlaşması ve toprak sorununu çözememesi, sınırlı bir burjuva devrimi olduğunu gösterir (Tezler, 142-143). Kemalist elitist reformların halk tabanından yoksunluğu, devrimin otoriter bir rejimle sonuçlanmasına yol açmıştır. Zürcher'in belirttiği gibi, devrimin bürokrasi ve ordu öncülüğünde gerçekleşmesi, halkın devrimci potansiyelini sınırlamış ve otoriter bir modernleşme modeline yol açmıştır (Zürcher, 2004).

Sonuç olarak, *Türkiye burjuva devrimi, Osmanlı'nın feodal-haraççı yapısından kapitalist bir ulus-devlete geçişin sancılı bir süreci olarak, 1839-1940 arasında, bürokrasi ve ordu öncülüğünde, halkın sınırlı katılımıyla ve yarı-sömürge koşullarında gerçekleşmiştir. 1908 ve 1919-1923 siyasal devrimleri, bu sürecin sıçrama noktaları olmuş, ancak elitist ve otoriter yöntemler, devrimin demokratik potansiyelini sınırlandırmıştır. Devrimin "yukarıdan" karakteri ve kapitalizm öncesi sınıflarla uzlaşması, tarihsel olarak geç kalmış ve emperyalizm çağında şekillenmiş bir burjuva devrimi olduğunu gösterir* (Tezler, 142-143, 147). Bu tarihsel kesit, Marx'ın toplumsal devrim teorisini doğrularken, Osmanlı'nın özgün yapısı ve yarı-sömürge konumu nedeniyle kendine özgü bir karakter sergilemiştir.

Kaynaklar

1. Küçük, Yalçın. Türkiye Üzerine Tezler. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.

2. Ahmad, Feroz. Modern Türkiye'nin Oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.

3. Ahmad, Feroz. Jön Türkler. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.

4. Pamuk, Şevket. Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi. Ankara: Yurt Yayınları, 1984.

5. İnalcık, Halil. An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

6. Quataert, Donald. Ottoman Empire, 1700-1922. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

7. Zürcher, Erik Jan. Turkey: A Modern History. London: I.B. Tauris, 2004.

8. Timur, Taner. Osmanlı Toplumsal Düzeni. İstanbul: İmge Kitabevi, 1994.

9. Sosyalist Cumhuriyet İçin Tezler, 1 Haziran 2008.

Kıbrıs'ın Geçmişi ve Geleceği

Akdeniz'in ortasında bir uçak gemisi mi, yoksa sınıf mücadelesinin bir cephesi mi?

Kıbrıs, Akdeniz'in doğusunda, Türkiye'nin 70 km güneyinde, 9.251 km²'lik bir ada. 1974'ten beri fiilen ikiye bölünmüş: Güneyde uluslararası tanınan Kıbrıs Cumhuriyeti (%59), kuzeyde yalnızca Türkiye'nin tanıdığı KKTC (%37). Nüfus: Güneyde yaklaşık 1,3 milyon (çoğunluk Rum), kuzeyde yaklaşık 400 bin (%99 Türk kökenli, göçmenler dahil). Kıbrıs sorununda sınıf perspektifi ve Marksizm aydınlatıcıdır.

Ada'nın tarihi, Khirokitia ve Akanthou gibi sitelerde görülen Neolitik yerleşimlerle (MÖ 8500-6000) başlar (Şevketoğlu, 2009; Peltenburg, 2003). Ardından Fenike tüccar kolonileri (MÖ 1200), Asur vassallığı (MÖ 709), Pers satraplığı (MÖ 525), Helenistik krallıklar (MÖ 294), Roma eyaleti (MÖ 58), Bizans theması (MS 395), Arap akınları (MS 649-965), Lüzinyan Haçlı Krallığı (1192-1489) ve Venedik sömürgeciliği (1489-1571) gelir. Ancak sınıf mücadelesi açısından belirleyici kırılma, 1571 Osmanlı fethidir. Bu fetih, yalnızca siyasi bir değişim değil, feodal-haraççı üretim tarzının ada topraklarına sistematik olarak nakşedilmesi ve köylü emeğinin kurumsallaşmış sömürüsünün başlangıcıdır.

Köylü İsyanları ve Haraç Zinciri (1571-1878)

Osmanlı fethi, Venedik'in feodal senyörlük düzenini yıkar. Yerine timar sistemi (toprakların askeri yöneticilere verildiği feodal-haraççı yapı) gelir. Topraklar sipahilere (timar sahipleri) dağıtılır. Köylüler (reaya, köylü sınıfı), vergi, angarya ve haraç (köylüden alınan vergi) üçlü zinciriyle bağlanır. Rum ve Türk köylüler, aynı sömürü koşullarında yan yana yaşar. Osmanlı döneminde vergi ve haraç baskısına karşı sık köylü ayaklanmaları yaşanır:

- 1665 Lefkoşa İsyanı: Türk ve Rum köylüler birlikte vergi memurlarını linç eder.
- 1764 İsyanı: 3.000 köylü Lefkoşa Kalesi'ni kuşatır (İnalcık, 1994: Osmanlı feodalizmi; Quataert, 2005: Osmanlı tarım kapitalizmi).

Bu ayaklanmalar, feodal-haraççı devletin iç krizinin açık işaretleridir. Artı-ürün (köylünün ürettiği fazladan ürün) merkezi hazineye ulaşamaz. Yerel beyler gasp eder (İnalcık, 1994: Osmanlı feodalizmi).

Osmanlı'nın "millet sistemi" (dinsel toplulukların özerk idari birim olarak tanındığı yapı), dinsel toplulukları idari birimlere dönüştürür. İlerideki ideolojik bölünmenin altyapısını hazırlar. Rum Ortodoks Kilisesi, feodal-haraççı kalıntıları "Helen kimliği" altında birleştirir. Türk uleması ise "sadakat-i Osmaniye"yi meşrulaştırıcı bir araç haline getirir. Burjuva milliyetçiliğinin ilk tohumları burada atılır. Rum Ortodoks Kilisesi, Osmanlı millet sistemi içinde dini otoriteyle desteklenen vergi, angarya ve geniş toprak mülkiyetine dayalı rant sömürüsü yoluyla köylü emeğini doğrudan gasp eder.

- 18. yüzyılda Kilise, adanın yaklaşık %20-30'unu kontrol eden en büyük toprak sahibiydi.
- Manastır arazilerinde köylüler ücretsiz çalıştırılırdı, "on dalı bir" (hasadın onda biri) vergisi toplanırdı, borçlandırılan köylülerin toprakları ele geçirilirdi (Hill, 1952: İngiliz dönemi ekonomi).

Kilise, Helen kimliğini sömürüyü meşrulaştıran ideolojik çimento olarak kullanır. Türk uleması ise "ümmet" söylemiyle köylüyü pasifize eder, Osmanlı sadakatini pekiştirir (Braude & Lewis, 1982: Millet sistemi). 1830'larda Tanzimat reformları (Osmanlı modernleşme girişimleri), ada ekonomisini kapitalist dünya pazarına açar. İpek, pamuk ve zeytinyağı ihracatı hızla artar. Ama kazanç yerel burjuvaziye değil, İngiliz ve Fransız tüccarlara gider. 1839-1878 arasında köylü borçluluğu patlar. Faiz oranları %40'a ulaşır. Topraklar tefeci sermayenin eline geçer (Quataert, 2005: Osmanlı tarım kapitalizmi). 1855-56 Kırım Savaşı sonrası ada "borç tuzağı"na düşer. 1878'de Kıbrıs Konvansiyonu ile Osmanlı adayı İngiltere'ye idare için bırakır; yıllık tribute yaklaşık £92,908 sterlindir. Bu, feodal-haraççı devletin emperyalizme teslimiyetinin somut ifadesidir (Hobsbawm, 1987: Emperyalizm çağı).

Monokültür ve Maden Sömürüsü (1878-1931)

İngiliz sömürge dönemi başlar: Madenler ve tarım ürünleri, Londra'ya akar; işçi sınıfı doğar.

İngiliz yönetimi, ada ekonomisini madencilik (KMC – Cyprus Mines Corporation, bakır madenleri şirketi) ve monokültür zeytinyağı odaklı yeniden yapılandırır. 1900'lerde bakır üretimi önemli bir paya sahipti (yıllık 20-30 bin ton). Artı-değer doğrudan Londra'ya akar (Hill, 1952: İngiliz dönemi ekonomi). İşçi sınıfı (proletarya) hızla oluşur.

- 1912: 3.000 maden işçisi, 8 saatlik işgünü için grev yapar.
- 1925: Lefkoşa demiryolu işçileri, İngiliz yönetimine karşı 42 gün direnir.

Sınıfsal ayrışma derinleşir. Rum burjuvazisi, Kilise önderliğinde Enosis ideolojisini (Yunanistan'la birleşme) inşa eder. Türk elitler, "Kemalist modernleşme" söylemiyle Taksim'i (bölünme) hazırlar. 1926'da Komünist Parti Kıbrıs (KKP) kurulur.

1929 dünya buhranı, Kıbrıs ekonomisini ağır etkiler: Küresel kapitalist kriz, bakır madenleri ve tarım ihracatını (özellikle üzüm, zeytinyağı) çökertir; işsizlik ve yoksulluk patlar. Bu ortam, 1931 Ekim İsyanı'nın (Oktovriana) tetikleyicilerinden biri olur. İsyanın kırsal ve işçi kesimlerindeki derin memnuniyetsizlikten beslendiği açıktır; ancak KKP (Komünist Parti Kıbrıs), 1931 isyanına katılmamış, isyanı "milliyetçi burjuva hareketi" olarak eleştirmiştir.

- Parti, isyanı "Enosis yanlısı burjuva-milliyetçi hareket" olarak kınamış, "Ne Enosis, ne Taksim, bağımsız işçi-köylü cumhuriyeti" sloganını savunmuştur.
- KKP, isyan sırasında İngiliz kolonyalizmine karşı grev ve protestolar düzenlemiş, Enosis taleplerini reddetmiştir.

- İsyanın “Enosis’e kanalize edilmesi”nin sorumlusu Rum Ortodoks Kilisesi ve milliyetçi politikacılardır.
- KKP isyanın dışında kalarak sınıf temelli çizgisini korumuş, ancak buhranın yarattığı toplumsal öfkeyi devrimci bir hatta yönlendirememiştir. Bu, partinin örgütsel zayıflığı ve kitle tabanının sınırlılığı ile açıklanabilir.

1931’de Ekim İsyanı’nda (Oktovriana):

• İsyana Kıbrıslı Rum milliyetçiler tarafından öncülük edildi; kırsal göstericiler (köylüler) ve şehirli esnaf ile öğrenciler de katıldı; talep Enosisti (Yunanistan'la birleşme).

• Lider kadro, Rum Ortodoks Kilisesi’ndendi veya milliyetçi politikacılardı; isyan, spontane bir milliyetçi ayaklanma olarak gelişti.

• Binlerce kişi (çoğunlukla Lefkoşa ve diğer şehirlerde) katıldı; Lefkoşa’da İngiliz bayrağı indirildi ve Yunan bayrağı asıldı; hükümet konağı ateşe verildi.

• Kıbrıslılarda 6-18 ölü, ~30 yaralı; yaklaşık 2.000-2.952 tutuklama, 2.679 mahkûmiyet ve 8-10 liderin sürgünü gerçekleşir.

Bu isyan, Kıbrıs Rum milliyetçiliğin gücünü ve Enosis talebinin kitlesel desteğini gösterir. Ancak spontane niteliği ve koordinasyon eksikliği, İngilizlerin hızlı bastırmasıyla sonuçlanmıştır; sonrasında Palmerokratia (otoriter yönetim) dönemini başlattı ve siyasi partiler yasaklandı.

İngilizler “böl ve yönet” taktiğini devreye sokar:

- Rumlara Yasama Meclisi’nde 12 sandalye,
- Türklere yalnızca 3 sandalye hakkı verilir.

Böylece etnik temsiliyet, sınıf temsiliyetini dışlar (Holland, 1998: İngiliz kolonyal politikası).

Faşist Örgütlenmeler ve Savaş Ekonomisi (1931-1955)

1931 isyanı bastırıldıktan sonra milliyetçilik yükselir, II. Dünya Savaşı ada ekonomisini dönüştürür.

1930'lar, dünya kapitalizminin kriziyle birlikte Kıbrıs'ta faşist örgütlenmelerin yükselişine tanık olur.

- Rum tarafı: EON (Ethniki Organosi Neoleas, milliyetçi gençlik örgütü)
- Türk tarafı: "Kemalist" Türk Fırkası

Her ikisi de milliyetçiliği körükler. 1941'de İlerici Halkın Emekçi Partisi (AKEL) kurulur. KKP'nin devamıdır. Kuruluşunda İngiliz kolonyalizmine karşı bağımsız birleşik Kıbrıs talebini benimser; ancak 1940'ların sonunda ve 1950'lerde, Rum yeraltı örgütü EOKA'nın silahlı Enosis mücadelesine karşı çıkmakla birlikte, "self-determinasyon" (kendi kaderini tayin hakkı) söylemi altında Enosis'i geçici bir anti-emperyalist aşama olarak savunur. Bu pozisyon, 1955-59 EOKA mücadelesi sırasında pratikte Enosis karşıtı bir tutumla çelişir: AKEL, Grivas'ın faşist yöntemlerini eleştirir, İngilizlere karşı grev ve gösterilere öncülük eder, ama bağımsızlığı açıkça formüle edemez. 1960 Londra-Zürih Antlaşmaları'ndan sonra ise bağımsız iki toplumlu cumhuriyeti savunmaya başlar – ancak bu, sınıf temelli bir alternatif olmaktan çok, etnik uzlaşmacılığa dayalı reformist bir çizgidir. 1955-59 döneminde EOKA'ya karşı çıkışı, İngiliz kolonyalizmine karşı grev ve gösterilerde öncülük etmesi, AKEL'in anti-emperyalist potansiyelini gösterse de bu enerjiyi sınıf devrimine değil, burjuva cumhuriyetin inşasına yöneltmesiyle sınırlı kalmıştır (Katsourides, 2014: KKP-AKEL geçişi; Panayiotou, 2012: Ulusal sorunda solun aşamacılığı).

II. Dünya Savaşı, ada ekonomisini savaş sanayine bağlar.

- Savaş boyunca yaklaşık 30.000 Kıbrıslı, İngiliz ordusunda gönüllü asker olur (Hill, 1952: Savaş ekonomisi).

Savaş sonrası sendikalaşma patlar:

- 1946: PEO (Rum sendikaları federasyonu) → 25.000 üyeyi
- Türk-SEN (Türk sendikaları) → 5.000 işçiyi örgütler.

1948 maden grevleri (Mavrovouni/CMC) ulusal boyuta ulaşır; polis 4 işçiyi öldürür.1950'lerde Rum yeraltı örgütü EOKA, Grivas önderliğinde silahlı mücadeleye başlar. Hedefi Enosis'tir. Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), 1958'de karşı-terörle yanıt verir. 1955-59 arası:

- Yaklaşık 500 ölüm (104 İngiliz, 200+ Rum, 100+ Türk).

EOKA'nın finansmanı: Rum bankaları + Kilise vakıflarıdır.

TMT'nin finansmanı: Türk tüccarları + Ankara kontrgerillasıdır.

Her ikisi de işçi grevlerini "vatan hainliği" diye bastırır. Bu şiddet, sınıf mücadelesini etnikleştirmenin zirvesidir. Maden işçileri grev yapamaz.

Burjuva Cumhuriyet ve Enklav Tecriti (1960-1974)

1960'ta İngiliz sömürgesi biter, iki toplumlu cumhuriyet kurulur; ama etnik gerilim 1963'te patlar.

1960 Londra-Zürih Antlaşmaları, iki toplumlu cumhuriyeti kurar:

- %70 Rum, %18 Türk, %12 diğer

Ama anayasa, sınıf temsiliyetini tamamen dışlar.

- Meclis’te 35 Rum, 15 Türk milletvekili vardır.
- Vergi sistemi Rum burjuvazisine ayrıcalık tanır.
- Türk azınlık ekonomik abluka altındadır (Joseph, 1985: 1960 anayasası).

1963’te Makarios'un önerdiği 13 maddelik anayasa değişikliğini Türk tarafı reddeder. Bu reddin ardından 21 Aralık 1963'te başlayan ve “Kanlı Noel” olarak anılan olaylarda etnik şiddet patlak verir: Rum milliyetçi çeteler Türk mahallelerine saldırır, yaklaşık 364 Türk ve 174 Rum hayatını kaybeder. Sonuçta Türkler, adanın yalnızca %3'ünü kapsayan izole enklavlara (abluka altındaki gettolar) hapsedilir; bu, etnik ayrışmanın fiziksel ve ekonomik tecrit boyutunu kalıcı kılar (Attalides, 1979: İç savaş dönemi).

1964-74 arası “iç savaş” yaşanır:

- BM Barış Gücü gelir. Ama bu, emperyalist denetim aracıdır (Harbottle, 1970: BM rolü).
- Rum tarafında AKEL, Makarios’u “ilerici” diye destekler.
- Türk tarafında TMT, “milli mücadele” adına solcuları tasfiye eder. 1971’de Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) kurulur. Ama milliyetçi baskı altında sınıf söylemini geri plana iter.

Enklavlarda:

- Gıda, ilaç, yakıt kota ile dağıtılır.
- İşsizlik %70’e çıkar.
- Bu, proletaryanın fiziksel ve ideolojik tecrididir.

1974: Yeniden Bölüşüm

Yunan cuntası darbe yapar, Türkiye müdahale eder; ada fiilen ikiye bölünür.

15 Temmuz 1974: Yunan cuntası, Makarios'u devirir. Sampson başa geçer. 20 Temmuz 1974: Türkiye, "garantörlük" adına müdahale eder.

- Adanın %37'si işgal edilir.
- 200.000 Rum güneye, 50.000 Türk kuzeye göçe zorlanır (Hitchens, 1984: 1974 darbesi).

Sınıf açısından dönüm noktası yaşanır:

- Güney: Rum burjuvazisi, AB entegrasyonuyla neoliberal politikaları hızlandırır ve sermaye birikimini derinleştirir.
- Kuzey: Türk burjuvazisi, kumarhane ve inşaat rantıyla palazlanır.

1975'te KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) ilan edilir. Ama bağımlı bir ekonomi kurulur.

- Türkiye'den gelen sübvansiyonlar bütçenin %30-50'sini bulur (Dodd, 2010: KKTC ekonomisi).
- 1980'lerde özelleştirmeler başlar.
- Güneyde AKEL 2008'de iktidar olur. Ama 2013 Troyka memorandumuyla (AB-IMF ekonomik dayatma paketi) banka krizini yönetir. Emekçilere kemer sıkma dayatır (Katsourides, 2023: AKEL'in Troyka dönemi).

Neoliberal Dönem (1990-2025)

Federasyon önerileri başarısız olur, doğalgaz rantı paylaşılır, Lefkoşa'da grevler yükselir.

1990'larda Annan Planı (2004, BM federasyon önerisi):

- Rumlar %75,83 hayır, Türkler %64,91 evet oyu kullanır.
- Plan, mülkiyet sorununu “bireysel hak” diye çözer – yani kimin evi kime aitse, o bireysel olarak geri alacaktı; ama bu, toprak reformu yapmadan, büyük toprak sahiplerini koruyor.
- Plan, sınıf temelli toprak reformunu dışlar – yani topraklar emekçilere değil, eski sahiplere (Kilise, bankalar, inşaatçılar) geri veriliyor. Sınıf temelli bir çözüm yok.

Rum “hayır”ı: Büyük mülkiyet sahipleri (Kilise, bankalar) statükoyu korur – çünkü plan, onların mülklerini tehdit etmiyordu; ama federasyonla kontrol kaybı riski vardı.

Türk “evet”i: İnşaat rantçıları AB pazarına girmek ister – çünkü kuzeydeki arazi rantı, AB ile birleşilirse katlanacaktı.

Her iki tarafın tavrı proletaryayı dışlar – yani plan, işçi sınıfının taleplerini (toprak, iş, eşitlik) tamamen görmezden geldi (Palley, 2005: Annan Planı analizi).

2010’larda doğalgaz krizi yaşanır:

- Doğalgaz sahaları Exxon, QatarEnergy, ENI, TotalEnergies gibi emperyalist tekeller elindedir – yani doğalgaz sahaları, ABD, Katar, İtalya, Fransa şirketlerinin kontrolünde. Yerel halk değil, yabancı sermaye kazanıyor.
- Gelir, emekçiye değil, rantçı burjuvaziye aktarılır – yani doğalgazdan gelen para, işçi maaşlarına değil, Rum ve Türk burjuvazisinin cebine gidiyor.
- Çözüm: MEB’lerin (Münhasır Ekonomik Bölge) ortak işçi denetiminde kamulaştırılmasıdır – yani denizdeki gaz sahaları, Rum-Türk işçi konseyleri tarafından ortaklaşa

yönetilip, gelir halk için kullanılmalı (Gürel et al., 2013: Doğalgaz jeopolitiği).

2020'lerde pandemi etkileri görülür:

- Güneyde işsizlik %7-8'e (gençlerde %17'ye) çıkar, kuzeyde daha yüksek seviyededir (ILO, 2021: Kıbrıs işgücü raporu).

2021 Lefkoşa grevleri:

- Binlerce Kıbrıslı Türk işçi ve sendika üyesi katıldı (örneğin, 23 Ocak genel grevi veya Ercan Havalimanı eylemleri).
- "Bu Memleket Bizim Biz Yönetelim", "Ankara elini yakamızdan çek!", "Direne direne kazanacağız!", "Zamlar geri alınsın!" veya "Hükümet istifa!" gibi sloganlar yükseldi.
- CTP grevlere destek verdi. Eylemler Türkiye karşıtı ve bağımsızlık odaklıydı.
- Grevler geçici kazanımlar (hayat pahalılığı ödeneğinin kısmi geri getirilmesi, bazı zamların ertelenmesi) sağladı, ancak devrimci bir dönüşüm olmadı çünkü talepler sistem içiydi. Dev-İş gibi sendikalar öncülük etti; grevler sendikal mücadeleyle sınırlı kaldı ve söndü.

19 Ekim 2025 KKTC cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşir:

- CTP'nin adayı Tufan Erhürman %62,76 oyla Cumhurbaşkanı olur.
- Ama ne doğalgaz kamulaştırması ne toprak reformu önerir.
- Türkiye'ye bağımlılık devam eder.

İdeolojik Hegemonya ve Karşı-Hegemonya

Milliyetçilik, Kıbrıs'ta egemen ideolojidir.

- Enosis: Helenizm'in kalıntısıdır – yani Rum milliyetçiliği, eski Yunan uygarlığı ve Ortodoks Kilisesi üzerinden "Yunan birliği" idealiyle emekçileri kandırıyor.
- Taksim: Osmanlı-Türk sentezinin burjuva versiyonudur – yani Türk milliyetçiliği, Osmanlı "sadakat" geleneğini "Kıbrıs Türk'tür" diyerek burjuvazinin çıkarları için kullanıyor.

Solun krizi, "aşamacı" stratejide ve reformizmdedir:

- AKEL, 1940'ların sonu ve 1950'lerde Enosis'i "self-determinasyon hakkı" (kendi kaderini tayin hakkı) çerçevesinde anti-emperyalist bir ilk aşama olarak savunmuş; ancak EOKA'nın faşist yöntemlerine karşı çıkarak pratikte Enosis karşıtı bir tutum almış, 1960 sonrası ise bağımsız iki toplumlu federasyonu benimsemiştir. Bu "aşamacı" strateji, sınıf mücadelesini ulusal soruna tabi kılmanın tipik örneğidir (Katsourides, 2014; Panayiotou, 2012).
- CTP, Taksim'e karşı "federasyon"u mutlaklaştırmıştır (Panayiotou, 2012: Kıbrıs solunun aşamacılığı).

Milliyetçilik, burjuva hegemonyasını sağlayan etkili bir ideolojidir. Karşı-hegemonya, ortak işçi gazeteleri, ortak eylemler, talepler ve sloganlar, ortak tarih yazımı gibi siyasal/ideolojik ve kültürel mücadelelerle kurulmalıdır.

Kıbrıs'ın Geleceği: Bağımsız, Birleşik Sosyalist Cumhuriyet

Kıbrıs'ta emekçi halkların kurtuluşu, burjuva federasyonla değil, sosyalist devrimle ve emekçi iktidarıyla mümkündür. Kıbrıs

emekçileri, Rum ve Türk burjuvazisine karşı enternasyonalist dayanışma içerisinde sosyalist bir devrim için mücadele etmelidir.

Kıbrıs solu, sınıf temelli bir program sunmalıdır:

Ortak Emek Cephesi

Rum ve Türk sendikaları, ortak talepler etrafında mücadele etmelidir.

Toprak Reformu

Enklav mülkiyeti kamulaştırılmalıdır. Kolektif tarıma geçilmelidir. Toprak emekçilerin eline verilmelidir.

Enerji Kamulaştırması

Doğalgaz gelirleri, emekçilerin oluşturacağı halk bütçesine aktarılmalıdır. Enerji kaynakları toplumsallaştırılmalıdır.

Enternasyonalist Parti

Rum ve Türk emekçilerin örgütleneceği bir Parti (örneğin Kıbrıs İşçi Partisi gibi bir adı olabilir) her iki tarafta ayrı örgütler olarak kurulmalı, fakat koordinasyon ve dayanışma içerisinde tek bir cephe olarak hareket etmelidir. Yunanistan ve Türkiye sollarıyla ortak enternasyonalist cephe oluşturulmalıdır.

Bağımsız, Birleşik Sosyalist Cumhuriyet

Üretim araçları kamulaştırılmalıdır (toplumsallaştırılmalıdır). Etnik ayrıcalıklar tasfiye edilmelidir. Eşitlikçi, bağımsız ve birleşik bir cumhuriyet inşa edilmelidir.

AKEL, 1941'den beri Enosis'i "anti-emperyalist" diye savundu, 2013'te Troyka'ya boyun eğdi – yani self-determinasyon hakkını "anti-emperyalist" diye sunarak Enosis'i savundu ama 2013'te

AB-IMF dayatmalarına (Troyka) teslim oldu, emekçilere kemer sıkma uyguladı. CTP, 1974'ten beri "federasyon"u mutlaklaştırdı. 2025'te CTP'nin adayı Tufan Erhürman cumhurbaşkanı seçildi, fakat ne toprak reformu ne kamulaştırma önerdi. Her iki parti de emekçileri etnik çerçeveye hapsetti. Doğalgaz rantını ise sorgulamıyorlar.

Kıbrıs İşçi Partisi, AKEL ve CTP'nin varsa sol kanatlarını, DEV-İŞ/PEO tabanından emekçileri, küçük sol grupları birleştirebilir ve mevcut solun devrimci unsurlarını toparlayabilir. Bu parti, Ada'nın her iki tarafında aynı adla/aynı anlama gelen adla yasal olarak kurulup, koordinasyon içerisinde iki örgüt ancak tek bir cephe olarak hareket edebilir – yani KKTC'de "Kıbrıs İşçi Partisi (KİP)", GKRY'de "Κυπριακό Εργατικό Κόμμα (KEK)" olarak ayrı ayrı kurulur. Ama ortak/benzer program, ortak/koordineli etkinlikler ve mücadelelerle tek bir enternasyonalist cephe gibi çalışabilir.

Amaç:

- Etnik değil, sınıf temelli örgütlenme olmalıdır. Fakat yaşamsal tüm sorunlara ilişkin emekçilerin çıkarına ve sosyalist alternatifi işaret eden gerçekçi politikalar geliştirilmelidir.
- Federasyon değil, sosyalist devrim ve iktidar, eş deyişle bağımsız, birleşik sosyalist bir cumhuriyet hedeflenmelidir
- Yunanistan ve Türkiye burjuvazisine karşı enternasyonalist cephe oluşturulmalıdır – yani bu iki ülkedeki sermayeye karşı, Yunanistan'daki ve Türkiye'deki işçilerle dayanışma içerisinde mücadele edilmelidir.

Seçim boykotu, emekçileri pasifize eder ve sınıf mücadelesinin meclis içerisine ulaşmasını önler. Boykot, burjuva demokrasisini teşhir etmez; aksine, solu izole eder. Seçimler devrimci propaganda ve ajitasyon için kullanılmalıdır. Kitleleri kazanmak için bu olanak değerlendirilmelidir.

Kıbrıs, emperyalizmin laboratuvarı olmaktan çıkıp, proletarya enternasyonalizminin kalesi olabilir. Tarih, sınıf mücadelelerinin dinamizmi ve akışıdır. Bu dinamizm, etnik duvarları yıkabilir ve sosyalist bir ufuk oluşturabilir. Kıbrıslı emekçiler ve sosyalistler her iki tarafta Marksizm'i referans alan partiler inşa edip, ortak bir cephe oluşturabilir. Ancak o zaman Kıbrıs işçi sınıfı zafere ulaşabilir.

Kaynakça

1. Attalides, M. (1979). Cyprus: Nationalism and International Politics. New York: St. Martin's Press.
2. Braude, B. & Lewis, B. (1982). Christians and Jews in the Ottoman Empire. New York: Holmes & Meier.
3. Dev-İş (2021). "2021 Ortak Grev Bildirisi". Lefkoşa: Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu.
4. Dodd, C. (2010). The History and Politics of the Cyprus Conflict. Londra: Palgrave Macmillan.
5. Gürel, A. et al. (2013). The Cyprus Hydrocarbons Issue. Oslo: PRIO Cyprus Centre.
6. Harbottle, M. (1970). The Impartial Soldier. Londra: Oxford University Press.
7. Hill, G. (1952). A History of Cyprus, Vol. IV. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Hitchens, C. (1984). Cyprus: Hostage to History. Londra: Quartet Books.

9. Hobsbawm, E. (1987). The Age of Empire: 1875-1914. Londra: Weidenfeld & Nicolson.

10. Holland, R. (1998). Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959. Oxford: Clarendon Press.

11. ILO (2021). Labour Market Trends in Cyprus: Post-Pandemic Report. Cenevre: International Labour Organization.

12. İnalcık, H. (1994). The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600. Londra: Phoenix.

13. Joseph, J. (1985). Cyprus: The Impossible Republic. Londra: Othos Publications.

14. Katsourides, Y. (2014). The History of the Communist Party in Cyprus. Londra: I.B. Tauris.

15. Katsourides, Y. (2023). “Intra-Party Struggles and the Making of the Cypriot Left”. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 26(1), 45-67.

16. Palley, C. (2005). An International Relations Debacle. Oxford: Hart Publishing.

17. Panayiotou, A. (2012). “The Cypriot Left and the National Question”. Journal of Cyprus Studies, 18, 1-25.

18. Patrick, R. (1976). Political Geography and the Cyprus Conflict, 1963-1971. Waterloo: University of Waterloo Press.

19. Peltenburg, E. (2003). The Colonisation and Settlement of Cyprus: Investigations at Kissonerga-Mylouthkia and Lemba-Lakkous. Jonsered: Paul Åströms Förlag.

20. Quataert, D. (2005). The Ottoman Empire, 1700-1922. Cambridge: Cambridge University Press.

21. Şevketoğlu, M. (2009). "Tatlısu-Çiftlikdüzü (Akanthou-Arkosykos): Kıbrıs Erken Neolitik Toplumları". TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi, Sayı 2.

X. [METİN ÇULHAOĞLU'NUN MARKSİZM VE TÜRKİYE SOLU ADLI ÇALIŞMASI'NA DAİR NOTLAR]

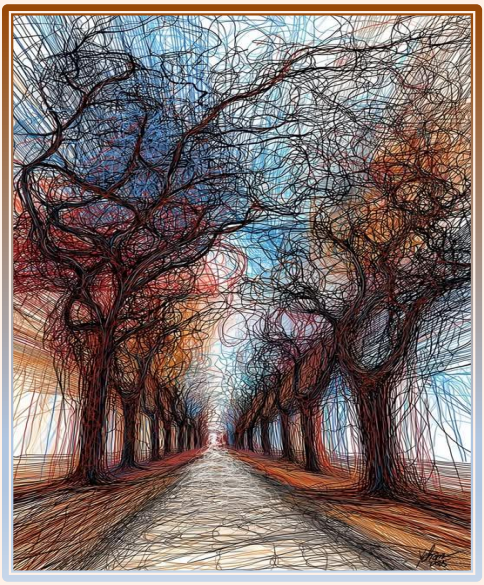

Çulhaoğlu'nun çalışması olan *Marksizm ve Türkiye Solu*'nun tüm argümanlarını değerlendirmenin mümkün olmadığını bilerek, bize önemli görünen, katıldığımız bazı tezlerini açımlamak, sağlıklı bulmadığımız diğer yorumlarını ise eleştirmek istiyoruz. Bunu Çulhaoğlu hayattayken de yapmak mümkündü elbette, fakat yazıdaki yorumlarımızın bir bölümünü ancak yakın zamanda soyutlayabildiğimizi belirtmeliyiz. Bir de, böyle bir değerlendirme yazısı yazmak, bugüne kadar hiç aklımıza gelmemişti. Yeni kuşakların Çulhaoğlu'nun teorik mirasını sahiplenirken, gerekli görülen yerlerde bu mirasın kimi yanlarını eleştiriye tabi tutmasını önemsiyoruz.

Çulhaoğlu, yeni kuşaklar için bir "buzkıran gemisidir." Teoride ve pratikte üzerinden gidilebilecek yolları açmış, alan temizlikleri yapmıştır. Açılan bu yolların genişletilmesi/geliştirilmesi gerekmektedir. Onun ilk elde akla

gelen “teorik sistem”, “egemen ideoloji”, “resmî ideoloji”, “ideolojik motifler”, “ideolojik mücadele”, “yerlileşme”, “uçunma (sublimasyon)” gibi kavramlaştırmaları ve bu konulardaki yorumlarına özel önem verilmelidir.

Marksizmin Oluşumu

> “Leninizm, marksizmin içerilip aşılması (aufheben-MB) değildir; ama marksizm, kendisini önceleyen düşünsel birikimin içerilip aşılmasıdır. Bu nedenle, Hegel, Spinoza, Proudhon, Ricardo, Saint-Simon vb. okunmadan Marx okunabilir; ama, Marx okunmadan Lenin okunamaz.” (s. 60)

Marksizmin *oluşumu* (genezis), geçmiş tarihsel görüş ve bilgi birikiminin yeni bir dünya görüşü *bütünlüğü* içerisinde sentezlenerek, yeniden anlamlandırılması sürecini barındırır. İçerip aşma/aufheben’in anlamı budur. Sentezlenme kavramıyla, miras alınan görüş, bilgi ve kavramların eleştirilmesi, ayıklanması, yeniden anlamlandırılması, derinleştirilmesi gibi işlemleri kastediyoruz. Oluşan yeni teorik sistem bir bütünlüktür ve devraldığı kavramları, anlayış ve görüşleri bu bütünlük içerisinde anlamsal olarak dönüştürür. Marksizmin Hegel’den, Feuerbach’tan, siyasal iktisatçılardan ve ütopik sosyalistlerin anlayışlarından *ayrı bir kulvarda* yeni bir dünya görüşü olarak doğuşu ve gelişimini koşullayan temel etken, 19. yüzyıl Avrupa’sının içerisinde bulunduğu tarihsel koşullar ile sınıf mücadelelerinin belirlenimi altındaki Marx ve Engels’in siyasallaşma süreçleridir. Marksizmin oluşumunda, Büyük Fransız Devrimi, 1848 Avrupa burjuva devrimleri ile 1871 Paris Komünü’nün siyaset teorisi kapsamında analizinin, kapitalist üretim tarzının bilimsel incelenişinin, doğa bilimleri alanındaki gelişmelerin felsefi açıdan soyutlanmasının da yeri vardır. Leninizm ise, marksizme siyaset teorisi, öncülük/örgüt teorisi, devrim teorisinde ve emperyalizm çözümlemesiyle katkılar sunup, geliştirmiştir.

Marksist Teorik Sistem: Kapsamı, Niteliği, Tarihsel İşlevi

> “Marksizm, özellikle 20. yüzyılın düşünsel ve siyasal ortamını büyük ölçüde belirlemiş bir sistem. “Kuram”, “bilim” ya da “öğreti” sözcüklerinin eksik kalacaklarını düşündüğüm için sistem diyorum.” (s. 79). “Marksizmin üstün yanı, en derin görünen kuramsal düzenlemelerin bile somut siyasete tercüme edilebileceği bir açık uçluluk taşımasıdır.” (s. 80-1). “Eğer Marksizm (…) kapsamlı ve iç dengeli bir sistemse (…)” (s. 81). “Marksizmi toplum bilim sayanın onun siyasal yanını görmezden gelmesi, siyasal ideoloji olarak benimseyenin ise sistemdeki toplum bilimi boşlaması, önemli bir talihsizlik sayılmalıdır.” (s. 86)

Çulhaoğlu’nun “teorik sistem” kavramlaştırması yerindedir. Bu sistemin “açık uçluluğu” ve “iç dengesi” olduğu şeklindeki saptamalarına da katılıyoruz. Bu konu hakkındaki görüşlerimizi özetlemek istiyoruz:

Marksizm, “insan toplumunun bilimi” olarak görülemez. Bir kere doktrin, öğreti, bilim gibi nitelemeleri yetersiz kılacak biçimde marksizmin kapsamında felsefi, bilimsel, siyasal boyutlar uyumlu ve birbirini tümleyecek şekilde bulunur. İkincisi, örneğin, toplumsal tarihin, sanat tarihinin, spesifik bir ideolojinin vb. marksist teorik sistemin referans çerçevesiyle araştırılıp incelenmesi mümkündür, fakat bu incelemelerin somut bulguları değil, bu incelemelerden süzülen bazı üst düzey soyutlamalar, bu teorik sistemi zenginleştirmektedir. Başka bir deyişle marksist antropoloji, marksist sanat tarihi, marksist sosyoloji gibi bilimsel çalışma alanları elbette vardır, fakat bunlar antropolojidir, sanat tarihidir, sosyolojidir, marksizm değil… Öte yandan, marksizm kapitalizmden komünizme geçiş döneminin salt bilimi değil, bilimsel dünya görüşüdür. Bu devrimci dönemin üzerinde yükseldiğinden, bu bilimsel dünya görüşü devrimcidir. Eğer “ideoloji” terimini dar ve pejoratif anlamıyla kullanmıyorsak, marksizmin bilim,

felsefe ve siyaset teorisi boyutları olan bir ideoloji/dünya görüşü olduğunu görmek gerekir.

“Bilimsel sosyalizm” ile marksizm aynı anlamlara gelir. Fakat marksist teorik sistemin bilimselliği, birincisi, bir felsefe olan tarihsel-diyalektik materyalizmi içermesi yüzünden, bu felsefi paradigmanın, toplumsal tarihin, üretim biçimlerinin, toplumsal formasyonların, ideolojilerin vd. bilimsel incelemesi sırasında zemin olarak alınmaya, kalkış noktası yapılmaya, referans çerçevesi olmaya uygun olmasından, ikincisi, bilimsel/realist düşünme ve soyutlama yöntemlerinin kullanılmasından kaynaklanır. Tarihsel-diyalektik materyalizm, somut bilimsel araştırmaların sonucunda soyutlanmış genel felsefi bir paradigmik çerçevedir. Yeni bilimsel incelemelere kılavuz olacak niteliktedir de. Bu felsefi paradigma, bilimsel incelemenin kendisi ise değildir.

> “Örneğin, felsefe ile bilim arasındaki ilişkilerin, Marx tarafından, tarihsel maddecilik olarak tanımlanabilecek bir oynak dengeye oturtulduğu söylenebilir. Dengede içerilip aşılanlar arasında Hegel ve Feuerbach vardır.” (s. 146)

Kanımızca Çulhaoğlu burada materyalist tarih anlayışı/tarihsel materyalizmi bir yere oturtmaya çalışırken zorlanmaktadır. Tarihsel materyalizmi bilim mi saymalı, yoksa bir felsefe mi?.. Çulhaoğlu “oynak denge” sayıyor… Bize göre, diyalektik-tarihsel materyalizm, toplum bilimlerinin geniş alanında yapılacak araştırmalar için felsefi bir paradigmadır.

Kapitalist üretim tarzının incelenmesi ve buradan kalkarak geleceğe ilişkin projeksiyonlar yapılması, bilimsel üretimin, devrimcileşmesini getirmiştir. Marksizmin bu incelemesi, kapitalist üretim tarzının aşılması sürecinde devrimci ve pratik bir eleştiriye yol açmaktadır.

> “Tarih bilinci, yaşanmış olanın soyutlanmış ve genellenmiş bilgisini belirli bir süreklilik çizgisinde ileriye doğru uzatmak anlamına gelir.” (s. 68)

Çulhaoğlu bu cümleyi Türkiye solunun kendi tarihine dair bilinci bağlamında kuruyor. Anlamı genellenebilir. Marksizm eş deyişle “bilimsel sosyalizm”, tarihin soyutlanmış bilincidir ve kendisini böyle bilir. Bu bilinçlilikle, geleceğe ilişkin kısmi öngörülerde, bazı projeksiyonlarda bulunmak olanaklı duruma gelmiştir.

Siyasetin, mutlak “doğru”ları yoktur. Başka bir deyişle siyaset, bilimsel/teorik bir referansa sahiptir, fakat hangi sol siyasetin devrimci hangisinin devrimci olmadığı gibi konuların, belirli bir yere kadar bilimsel/teorik çerçeveyle değerlendirilmesi mümkündür. Kanımızca Marksist teorik sistem içerisinde siyaset bilimi ya da teorisi olarak nitelenebilecek bir soyutlama alanı vardır, ancak siyasetin belirlenimleri ve etkileşimleri çok yönlü ve dinamik olduğundan, siyasette hangi tarzın/yolun sağlıklı olduğu konusunda nihai karar verici tarihsel süreçlerdir.

Marksizm, sosyalist ideoloji ve siyasetin referans çerçevesidir, bunların alabilecekleri biçimleri sınırlar; fakat marksizmle sosyalist siyaset ve ideolojinin somut içerikleri doğrudan belirlenmez.

> “Marksist birikim, siyasal-ideolojik formasyonun altyapısı ya da güvencesidir; Marksist birikime dayanmayan siyasal-ideolojik formasyon, özel direnç ve tutkuları bir yana bırakacak olursak, konjonktür tarafından kolayca likide edilebilir (…) Siyaset aracı olarak kavramların, bir kuramsal çözümleme süreci sonucunda geliştirilip dolaşıma sokulmaları gerekir (…)” (s. 60, 61)

Sosyalist ideoloji ve siyasetin kavramları, motifleri ve ilkeleri, her bir toplumsal formasyonda komünist hareketin içerisinde

bulunduğu tarihsel dönem ve konjonktür tarafından koşullanır. Fakat bu koşullama teorik bir değerlendirme ile işçi sınıfının çıkarlarına ve sosyalist devrimin ihtiyaçlarına bağlanmıyorsa, tutarsız hamleleri, zikzaklı ve savrulmuş rotaları beraberinde getirir. Siyasal kavram ve motiflerin tutarlı bir bütünlük oluşturması, işçi sınıfının yakın ve uzak erimli çıkarlarını gözetir olması, sosyalist devrim perspektifinin dışına düşmemesi, ancak Marksist siyaset teorisi çerçevesinde yapılacak analizlerin ürünü olabilir.

Marksizm, kapitalizmden komünizme geçişteki bilimsel dünya görüşüdür. Dolayısıyla aynı zamanda devrimci bir dünya görüşüdür. Marksizmin bir dünya görüşü olmasında materyalizmin ve komünist devrimci perspektifin birbirini bütünleyen ve uyumlu birlikteliği önem taşımaktadır. Ancak marksizm, bugün için proletaryanın çoğunluğunun sınıfsal ideolojisi ya da dünya görüşü değildir. Bizim için proletarya, bu dönüşümü gerçekleştirecek tek devrimci sınıf olsa da, gelişkin bir felsefe ve bilimsel teorilerle buluşması ancak geleceğin toplumunun kuruluşu sürecinde toplumsal devrimler döneminde mümkün olacaktır.

Amprik somutlardan soyutlamalara ulaşma ve ulaşılan soyutlamalardan gerçeklikteki etkileşim ve değişim örüntüleri (gerçekliğin diyalektik “mantığı”) yakalanarak düşüncede somut bütünlüğü yeniden oluşturma, toplum bilimleri alanında kullanılan bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntemi Marx örneğin *Kapital* adlı eserini oluştururken kullanır. Bu yönteme biz, diyalektik yöntem denmemesini, bu yöntemin bir bilim yöntemi olarak görülmesini öneriyoruz. Bize göre, diyalektik gerçekliğin barındırdığı etkileşim türlerinin, ilişkilerinin, değişim örüntülerinin, süreçlerin, oluşumun, gelişimin soyutlanmış “mantığı”dır. Dolaysıyla Çulhaoğlu “Marksizmi az çok bilen herkes, marksizmin çözümleme yönteminin diyalektik yöntem

olduğunu da bilir” (s. 116) diye yazarken, rutinleşmiş bir yanlışı tekrarlamaktadır. Yani bu bir galat-ı meşhurdur.

Diyalektik materyalizm topluma ve tarihe uygulanarak tarihsel materyalizm elde edilmemiştir ve bugün de böyle yaparak materyalist tarih anlayışına katkı sunulamaz. Diyalektik-tarihsel materyalizm, gerçekliğin toplum/tarih ve doğa gibi farklı katmanlarının olduğunu benimser, fakat gerçekliğin tek bir materyalist ve diyalektik yorumu vardır. Felsefemiz, "tarihsel" ve "diyalektik" olarak nitelenip iki farklı kompartmana ayrılmamalıdır. Materyalist felsefe, doğa ve toplum alanlarında çeşitli bilim dallarının getirdiği yeni bulguların, anlayışların ışığında yapılacak soyutlamalarla geliştirilmektedir.

Çulhaoğlu “diyalektik ve tarihsel maddeciliğin yasalarının doğa bilimlerinin yasalarıyla eşdeğer tutulup tutulamayacağı” (s. 81) konusunu tartışılması gereken konular arasında saymaktadır. Bize göre, diyalektik-tarihsel materyalizmin “yasa”ları yoktur. Çünkü felsefenin, bilimdeki yasalar türünden yasaları bulunmaz. Materyalist diyalektik teorinin gerçekliğin barındırdığı yapılardan, süreçlerden, ilişki ve etkileşimlerden, değişim ve gelişimlerden soyutlanan kavramları, kategorileri vardır. Gerçekliğin taşıdığı etkileşim türleri ve değişim örüntüleri onun *mantığını* oluşturmaktadır.

Yapılar ve Failler/Toplumsal Yapıların Dinamik Kavranışı: İlişkisel Bir Yaklaşım

Çulhaoğlu Marx’ın bu konuya ilişkin bir cümlesini aktarıp, ekleme yapmaktadır:

> “İnsanlar, kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ama bunu, alabildiğine bir serbesti içinde değil, geçmişten devralınan ve halen var olan koşullarda yaparlar. Devam edersek, tarihin öznesiz bir süreç oluşu da gene bu çerçevede yorumlanmalıdır. Tarih, elbette tek tek öznelerin etkinlikleri

> sonucunda oluşur; ama sonal (nihai) olarak ortaya çıkan oluşum ve gelişmenin, tanımlanabilecek tek bir öznesi yoktur." (s. 91-2)

"Tarihin öznesiz süreç" olduğu fikri Althusser'den kalan bir yanlıştır. Bu argüman ile "tarihin tek bir öznesi yoktur" argümanı birbirinden farklıdır. Sınıflar, kitleler, insanlar ve hatta bazı kesitlerde ünlü bireyler, tarihin özneleridir. Ancak üretim ilişkileri içerisindeki sınıflar, aynı zamanda insanların eylemleri için yapısal belirlenim de sağlar. Tarih, faillerin etkinlikleriyle sürekli yeniden ürettiği veya değiştirdiği yapıların koşulladığı öznelerin eylemleriyle gelişen süreçleri içerir. Tarihin özneler konumlanma noktasından kalkılarak değerlendirilmesi, sınıflara mensup insanları, eylemlerini ve aralarındaki mücadeleleri, yapılar konumlanma/kalkış noktasından değerlendirilmesi, insanların eylemleriyle yeniden ürettikleri veya değiştirdikleri temel ve üstyapıları, sınıf yapılarını gündeme getirir. Örneğin üretim güçleri ve aralarındaki üretim ilişkilerinden oluşan üretim tarzı, eş deyişle alt-yapı/temel, bakış açısı değiştirildiğinde, farklı bir perspektifle yaklaşıldığında, bu sefer sınıflar ve aralarındaki karşıtlık içeren ilişkiler/mücadeleler, pratikler olarak görülecektir.

Yapılar-failler "sorunu" yıllarca marksistlerin üzerinde kafa yordukları bir konudur. Bunu Çulhaoğlu'ndan okuyalım:

> "Marx'ın *Tezler*'de insan özneye biçtiği etkin rol, kapitalist üretim tarzına özgü belirlenmişliklerin ve yapıların içine taşınıp orada bir kez daha anlamlı kılınabilir mi? Bu soru, marksizmi yıllarca uğraştırmıştır ve bugün de uğraştırmaktadır. Althusser'in çözümü, yapılar karşısında özneleri büsbütün edilgenleştirip taşıyıcıya indirgerken, özellikle Anglo-Saxon marksizmi içinden bir kesim, Althusser'in yaptığının tam tersini yapmakta, bu kez yapıları insan etkinliğinin basit sonuçları olarak görmektedir." (s. 94)

Bizim yaklaşımımızda yapılar; özneler arası ilişkilerin ve bu öznelerin kurduğu iktisadi ya da siyasal örgütlenmelerin (devlet, işletme vb.) içindeki "düzenleniş ve işleyiş biçimleri" olarak tanımlanır. Yapı kavramı; devlet kurumlarını durağan binalar, sınıfları donmuş insan grupları, hukuku sadece yazılı metinler veya ideolojiyi salt doktrinler olarak göstermez. Aksine, şu dinamik süreçleri ifade eder:

- **Devlet:** Proletarya ile sermaye sınıfı arasındaki çok boyutlu (iktisadi, siyasal, hukuki, kültürel, ideolojik) toplumsal ilişkilerin aktif bir işleyiş kalıbı ve örgütlenme biçimi olarak yükselen bir üst-yapıdır.
- **Sınıflar:** Temel sınıflara ve ara tabakalara mensup bireylerin kendi aralarındaki karşılıklı etkileşimlerin ve ilişkilerinin aldığı somut biçimdir.
- **İktisadi Temel:** Toplumsal ilişkilerin üretim ve bölüşüm boyutundaki düzenleniş ve pratik işleyişidir.
- **Hukuk ve İdeoloji:** Sınıflar arası ilişkilerin hukuksal boyutundaki işleyiş kalıpları bir üst-yapıyı oluştururken; insanların gerçekliğe yönelik tutumları, duygu dünyaları ve günlük hayat pratikleri içindeki düşünce kalıpları, ideolojik yapıları inşa eder.

Yapı ile özne (fail), birbirinden kopuk iki ayrı unsur değildir; aralarında *dışsal* bir mesafe bulunmaz. Yapılar, bizzat öznelerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu etkileşimlerin *düzenleniş kalıbı veya formu* olarak kavranmalıdır. Toplum bilimindeki meşhur "yapı-özne ikiliği" (dikotomisi), aslında bu içsel birliği yansıtamayan bir soyutlama yetersizliğinin sonucudur. Yapı, failin ilişkilerindedir; fail ise yapıyı pratikleriyle her an yeniden üreten ya da dönüştüren aktif güçtür.

Çulhaoğlu *Feuerbach Üzerine Tezler*'in 1., 3. ve 11.sini değerlendirerek, şöyle bir yorum yapmaktadır:

> "Gerçi Tezler'de duyumlu ve etkin bir özne, onun eylemi ve pratiği vardır; ama, bu duyumlu ve etkin özne ile onun pratiğinin içine yerleştirilebileceği bir *belirlenmişlik alanı* yoktur. Marx, yalnızca ve yalnızca "koşullar" demektedir. Özetle, ortada bir üretim tarzı, bu üretim tarzına özgü üretim ilişkileri ve üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı yapılar yoktur. Bu, öznel insan etkinliği ile genel olarak tarih ve gerçeklik arasında önemli bir boşluk bırakılması demektir (Marx daha sonra yapıları oluşturduğunda ise, bu kez 1840'larda bıraktığı insan özneye dönmemiştir)." (s. 93)

Kanımızca bu yorum sağlıklı değildir. *Tezler*'de yapıların bulunmayışı, perspektifsel soyutlamanın bir sonucudur. Marx'ın düşüncelerinde sınıflar ve komünistler, 1843 sonlarında *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı-Giriş*'in yazıldığı zamanlardan başlayıp, sonraki tüm ömrü boyunca, özneler olarak yer almaktadır. Örneğin *Alman İdeolojisi*'nde ya da *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz*'ünde bu kez perspektifsel soyutlama, yapıların ön plana çıkmasına yol açar. *Komünist Manifesto*'da ise, tarihsel özne olan sınıflar arası mücadeleler kalkış noktası olarak alınır. Farklı eserlerinde ve hatta tek bir eserin farklı yerlerinde perspektifsel soyutlama sonucunda, insanların eylemine/etkinliklerine/pratiklerine ya da yapılara dönük farklı ağırlık kaydırmaları görülmektedir. Örneğin *Kapital*'de incelenen kapitalist üretim, soyutlamanın farklı uğraklarında üretim ilişkilerinin düzenlenişi ve işleyişi olarak yapı açısından değerlendirildiği gibi, sermaye ile işçi sınıfı faillerinin etkinliği olarak da dikkate alınır.

Çulhaoğlu'nun şu saptamasında "nesnellik" yerine "yapılar" geçirildiğinde doğru yazılmış olmaktadır: "Nesnellik ile öznel olanın ilişkisinde, dışsallık ve kronoloji yoktur. Ne biri ötekinin

dışında oluşur; ne de biri zaman olarak ötekinden önce gelir." (s. 96) Çulhaoğlu şunu da yazmıştır: "(…) yapı dediğimiz şey özneye, (…) özne olarak tanımlanan birim yapıya dışsal değildir." (s. 102) Bu argümantasyon özünde doğrudur. Fakat bize göre "nesnellik", "nesnel koşullar" gibi kavramlar, yapı kavramının yerini alamaz. Çünkü biz yapıları, birer "şey" olarak değil, toplumsal ilişkilerin düzenleniş ve işleyiş formu olarak kavrıyoruz. Çulhaoğlu "nesnellik" olarak gördüğü "yapılar" ile öznel olanın ilişkisinde "ciddi bir güçlük"ten bahsetmektedir:

> "Yaşanan somut süreçlerde karşılıklı geçişme ve senkroni (eşzamanlılık) temel olsa bile, bu süreçlerin soyut çözümlemesi ve ifadesi, şöyle ya da böyle bir ayrıştırma (anlatımda, iki temel öğe arasına gerçek yaşamda olmayan bir mesafe konulması ve birinin ötekine bu anlamda dışsallaştırılması) ve bir tür kronoloji (anlatımda, iki öğeden biri sanki diğerini zaman olarak önceliyormuş gibi bir yol izleme) içerecektir." (s. 96)

Kanımızca, yapılar ile özneler/faillerin ilişkisinin serimlenmesi/ifade edilmesi ve süreçlerin soyutlanmasında böylesi bir güçlük yoktur. Perspektifsel soyutlama yapıldığının, soyutlama süreçlerinin uğrakları olduğunun farkında olunması ve değerlendirmeye iki yönlü soyutlama perspektifinin de dâhil edilmesi bu güçlüğü yenecektir. Bu yapılmadığında, soyutlama/kavrama süreçlerindeki yetersizliğin ve tek yönlülüğün sonucu olarak, yapısalcılıkta olduğu gibi özneler yapılara, metodolojik tekilcilikte olduğu gibiyse yapılar öznelerin etkinliklerine indirgenmektedir. Dolayısıyla Çulhaoğlu'nun şu yazdıklarına katılmıyoruz:

> "Bir yanda nesnelliğin öbür yanda ise öznel etkinliğin yer aldığı bir ilişkinin kurgulanmasında (…) iki yanın *salt kuramsal düzlemde* buluşturulması mümkün değildir (…) Çözüm, pratiktir. Yapılardan yola çıkanın bir noktadan sonra eylemli

> özne konumuna geleceği, eylemden yola çıkanın ise yapıların varlığını ve etkinliğini kabul edeceği bir çözüm.” (s. 102)

Çulhaoğlu’nun da belirttiği gibi, “yapılar, değişmez özellikte değillerdir.” (s. 99). Örneğin üretim ilişkileri, sınıflar, devlet, hukuk vd. statik kavramlar olarak kullanılmamalıdır. Türkiye’den örnekleyecek olursak, 1980 öncesi yıllardan sonrasına geçilirken, farklı sermaye birikim süreçlerinde üretim ilişkileri ve sınıf yapısı, üst-yapılar, gerçek, etkin ilişkiler, bu ilişkilerin düzenleniş ve işleyiş formu olarak dinamik bir yapıya sahip olmuştur.

Peki ideolojileri, “yapılar-öznelere” nasıl dahil edebiliriz?.. Yapılar ile özneler arasındaki ilişki içerisine yerleştirmekten bahsetmiyorum, çünkü böyle düşünülürse, birbirinden ayrı iki şey ya da gerçeklik öğesinin var olduğu kabul edilir. Oysa yapılar öznelerin ilişkilerinin almış olduğu formlar, özneler ise bu formları üreten, yeniden üreten veya değiştiren insan etkinlikleridir.

Çulhaoğlu şu şekilde yazmaktadır:

> “Nesnel sınıf çıkarının bilincine varılması, belirli bir ideolojik ortamda gerçekleşir. Aşağı yukarı benzer yapıların ve çıkarların farklı eylemlere yol açmasının nedeni de, ideoloji dolayımının devreye farklı biçimlerde girmesidir. Sınıf üyelerinin ortak kimlik inşa etmeleri ve bu ortak kimliği toplu eyleme dönüştürmeleri, hep ideoloji etkili süreçlerdir (…) Örneğin aydınların, sosyalist örgütlerin ve öncü işçilerin eylemlilikleri, ideoloji belirleniminin daha başat rol oynadığı bir özne kurgusunu dayatıyor (…) Özetle, doktrin, sistem vb. boyutuyla ideoloji, var olan nesnelliğin içinde özneyi inşa eden önemli bir etmendir.” (s. 99-101)

Bu yazılanlardan şunu çıkarmaktayız: Bir yapı olarak ideolojiler, nesnel toplumsal gerçekliğin özneler üzerinden geriye refleksiyonu olarak, öznelerin eylemlerine yol açar.

Öznelerin toplumsal ilişkiler içerisindeki konumlarıyla giriştikleri etkinlikler/pratikler de, ideolojik düzeneklerle duygusal, düşünsel, simgesel anlamlandırmaları üretir. İdeolojiler belirli ama dinamik/değişken zihin/bilinç biçimleri ya da yapısal formlar olarak, insanların gerçeklikle kurduğu ilişkilerin belirlenimi altındadır, fakat aynı zamanda bu ilişkilere, insan pratiklerine yön verir. Benzer sınıfsal koşullarda ve ortak çıkarlara sahip birey öznelerin, farklı eylemlere yönelebilmesinde, gerçeklikle kurulan farklı etkileşim tarzları rol oynar.

Bütünlük, Dolayım, Belirleme

Şu argümanlara katılmaktayız; "bütünlük, toplumsal olguların ve gerçeklerin ilişkilenmiş bir aradalığını ifade eder (…) parçaların ya da bütünü oluşturan unsurların, ancak bütün aracılığıyla, yani bütünle olan ilişkileri bağlamında kavranabilmesi ve çözümlenebilmesi (…) Toplumsal olgu ve gerçeklerin güncel durumunun yanı sıra, bunların tarihsel geçmişi ve geleceğe yönelik uzantıları da bütünlük kavramının içindedir." (s. 103)

Bütünlükler, içerdiği öğelerin sahip olduğu işlevlerle ve bu öğelerin aralarındaki etkileşimlerle oluşmuş sistemlerdir. Öğeler yalıtık olarak incelenip, aralarında dışsal ilişkiler kurularak ulaşılacak bir birlik, bütünlüğü kavramaya imkân tanımaz. Bütünlüğün öğeleri, ancak bütünlük içerisindeki işlevleri ve tüm etkileşimleriyle açıklanabilir. Bütünün/sistemin sahip olduğu ilişkilerin sınırları olduğundan, belirli bir uzamsal kapsama sahiptir; bu ilişkilerin tarihi ve potansiyel gelişim eğilimleri ise, zamansal kapsama dâhildir.

Çulhaoğlu "dolayım" kavramıyla, bütünlüğün taşıdığı etkileşimleri/ilişkilenimleri anlatmaktadır. Verdiği örneğe bakalım: "Sözgelimi, kapitalist üretim ilişkilerinin hukukla

dolayımı, bu ikisi arasındaki yalıtık ilişkiyle değil, her ikisinin bir bütün olarak tarihsel-toplumsal formasyon tarafından belirlenmesiyle gerçekleşir.” (s. 104)

Burada, parçaların/öğelerin aralarındaki dolayımların üzerindeki, bu parçaların/öğelerin bütünle olan dolayımının başatlığını vurguluyor. Gerçekten de, toplumsal aktörler, öğeler/parçalar arasındaki çok yönlü ilişkiler/etkileşimler üzerinden hukuksal somut biçimler belirlenir. Unutulmaması gerekense, bu belirlemede, nihai koşullayıcının üretim ilişkileri oluşudur.

“Alt-yapı” kavramının su ve kanalizasyon şebekesini çağrıştırması bir yana bırakılırsa, üretici güçlerin aralarındaki ilişkilerden oluşan üretim tarzının, alt-yapı olarak da, temel olarak da adlandırılmasında bir sakınca yoktur. Çulhaoğlu’nu izleyerek biz de, üretim tarzına “temel” demekteyiz. Fakat üretim tarzının/temelin, “bir öz (esence) oluşturduğu” (s. 106) söylenemez. Bize göre, üretim tarzı, üretici güçlerin sahip olduğu ilişkilerin bir düzenlenişi ve işleyişi olarak bir yapıdır. Çulhaoğlu’nun temelin/üretim tarzının, bir mekân olarak görülmemesi fikrine katılsak da, “bütünün parçalarına içkinleşmiş öz anlayışı”nı (s. 106) benimsemiyoruz. Çulhaoğlu şu cümlesinde net değildir örneğin: “Oysa, üretim tarzı, kendi mekânından hukuku, siyaseti, ideolojiyi vb. etkilemez; çeşitli dolayımlar, üretim tarzını hukuka, siyasete, ideolojiye vb. *taşır* ve onu bu alanlardaki *ortak öğe* (yani öz-MB) *olarak var eder*.” (s. 106).

Kanımızca, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutunda belirlenen sınıflar, diğer toplumsal ilişkilere, hukuksal, devletsel, siyasal, kültürel ilişkilere de girerler. Hukuk, siyaset, devlet, ideolojiler belirlenen/belirleyen birer “şey” değildirler, insanlar arası ilişkiler olarak var olurlar. Ayrıca bunlar Althusserci “kerte/düzey”ler olarak değil, toplumsal ilişkilerin farklı ama

etkileşim içerisindeki *boyutları* olarak soyutlanmalıdırlar. Çulhaoğlu Althusserci düzey/kerteler modelini eleştirirken haklıdır: “Yapısalcı modelde (…) ekonomi, yapısal bütün içindeki başka kertelerle dışsal ilişki içindedir (…) insan pratiğinin alanları birbirinden fazlaca ayrı tutulmuştur.” (s. 111) Fakat kendi modelini açıklarken yeterince net bir formülasyonda bulunmamaktadır:

> “Gene Türkiye için yinelersek, ortada, örneğin kapitalizm öncesi üretim tarzlarını, kemalizmi, dinci ideolojiyi, siyasal partileri vb. belirleyen bir kapitalist üretim tarzı yoktur. Kapitalist üretim tarzı bu öğelerle eklemlenerek toplumsal formasyonu, yani bütünü belirlemekte, bu bütün de kapitalist üretim tarzına eklemlenen öğeleri yeniden belirlemektedir.” (s. 111)

Kanımızca formülasyon şöyle ifade edilebilir: Somut bir kapitalist toplumsal sistem, üretim güçleri arasındaki üretim ilişkilerinden oluşan temele/yapıya sahiptir ve bu temel, toplumsal sistemin öğelerinin/diğer ilişkilerinin alabilecekleri farklı biçimlere genel bir sınırlandırıcı çerçeve sunar. Toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik, siyasal ve kültürel *boyutları*, bu iktisadi yapı/temel tarafından en genel bir koşullamaya tabidir. Toplumsal ilişkilerin farklı boyutları bütünlük oluşturur ve bu bütünlüğün öğeleri eşitsiz gelişim gösterir. Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutu, diğer düzey/kertelerle etkileşimleri dışsal olarak kurulan yalıtık bir düzey/kerte olmadığı gibi, bir “alan” ya da “mekân” olarak da kavranmamalıdır. Çünkü maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretimi süreçleri, salt iktisadi pratiklerle değil, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki çeşitli pratiklerle etkileşimler üzerinden bir sürekliliğe sahip olmaktadır.

Aslında Çulhaoğlu “belirleme” konusunda katıldığımız sağlıklı bir yaklaşıma sahiptir:

> “Eğer söz konusu olan, belirli bir üretim tarzı ile, bu üretim tarzının (temel) üzerinde gelişen ideolojik, siyasal, kültürel süreçler arasındaki ilişki ise, burada mutlak nedenselliği gündemden düşürüp, belirlemeye, ‘koşullama’, ‘etkileme’, çerçeve’ ya da ‘parametre’ oluşturma türünde bir içerik vermek gerekir.” (s. 118)

> “Marksizmde belirleme, maddi temelden kalkıp tek tek her olguya birebir uzanan bir mutlaklık taşımaz. Belirleme, belirlenenin alabileceği biçimlerin, olası hareket alanının ve değişimin *sınırlarını çizen* bir ilişkidir.” (s. 406)

Bu yaklaşımı savunan başka aydınlar da mevcuttur. İlk örnek şu; “belirlenim bir olgunun olası dönüşümleri ve değişimleri için sınırlar koymak, onun gelişim sürecinin içerisinde gerçekleşeceği alanın koordinatlarını çizmek, onu parçası olduğu bütünlüğün nitelikleri doğrultusunda biçimlendirmek üzere baskıda bulunmak gibi anlamlara gelir.” (Raymond Williams’tan mealen aktaran Can Soyer, Marksizm ve Siyaset, Yordam Kitap, Birinci Basım 2020, s. 118). İkincisi şöyle: “Hall da belirlenim dendiğinde mutlak sonuçların en baştan kesinleştirilmesinden çok, sınırların, koordinatların, eğilimlerin ve dinamiklerin anlaşılması gerektiğini ileri sürer.” (Stuart Hall’dan mealen aktaran Can Soyer, a.g.e., s. 119)

Öte yandan Çulhaoğlu, Althusser’in modelini benimsemese de, onun “üst belirleme” kavramının yararlı olduğunu düşünmektedir (s. 120). Kanımızca, toplumsal ilişkiler bütünlüğünün taşıdığı etkileşimlerin çok yönlülüğünü ifade ettiği ölçüde, bu kavram kullanılabilir. Dolayısıyla şu yazılanlara hak vermekteyiz: “Üst belirleme kavramı, hem mekanik ve doğrusal belirlemeyi reddettiği, hem de belirleyen üzerindeki etkilerin çözümlenmesine olanak tanıdığı için yararlıdır.” (s. 120)

Somut bir örnek verelim. Kapitalist üretim tarzı/temel ve bu temelde şekillenen sınıflar arası ilişkiler, bir toplumsal formasyondaki eğitim sistemini nasıl belirler?.. Kapitalist temelin toplumsal formasyonlarda belirli dönemler için aldığı somut görünümü, sermaye birikim biçimi oluşturur. Sermaye birikim biçiminin ihtiyaçları doğrultusunda, ne kadar "ara eleman", ne kadar profesyonel yetiştirileceği ne kadar işsiz/yedek sanayi ordusu oluşacağı, ideolojik hegemonyanın sağlanması için işçi sınıfının farklı bölmelerine ideolojik ve kültürel formasyonun ne düzeyde ve ne içerikte verileceği konularında, temelin genel bir koşullama, çerçeve/sınır çizme ve süreçlere genel rengini verme şeklinde ifadelendirilebilecek bir belirlemesi vardır. Fakat örneğin o toplumsal formasyondaki dinsel ideolojinin, egemen veya resmî ideoloji içerisindeki ağırlığı, dinsel kurumlaşmaların yaygınlığı, gerici partilerin hükümete katılımı gibi faktörler, üst belirlemeyle etkileşimlere dâhildir.

Karşıtlık ve Çelişki

> "Kanımca Marx'ın yönteminin en önemli özelliklerinden biri, somut *karşıtlıkların*, ancak belirli bir soyutlama ve kuramsallaştırma sonucunda çelişki olarak kavranabileceklerini öngörmesidir (…) Marx'ın karşıtlık ile çelişki arasında yaptığı bu ayrım çok önemli. Marx'ta, maddi yaşamda karşıtlık olarak var olan, etkin bağlantısı ve iç ilişkisiyle birlikte *kavrandığında* çelişki oluyor." (s. 124)

Burada Çulhaoğlu'nun Marx'ı yanlış okuduğunu düşünmekteyiz. Çulhaoğlu bu okumayı, Marx'ın şu cümlelerine dair yazıyor:

> "*Mülksüzlük* ile *mülkiyet* karşıtlığı (antitezi-mç), *emek* ve *sermaye* karşıtlığı olarak kavranmadığı sürece, öylesine (indifferent) bir karşıtlık olarak kalır. (Bu durumda) bu karşıtlık, henüz *etkin bağlantısıyla*, iç ilişkisiyle, bir *çelişki* olarak

> kavranmamıştır.” (Karl Marx, 1844 Elyazmaları’ndan aktaran Metin Çulhaoğlu, s. 124)

Marx bu cümlelerde *görünüşteki* mülksüzlük ile mülkiyet karşıtlığının *özünde* bulunanın, emek ve sermaye arasındaki çelişkili ilişki olduğunu belirtiyor. Bu, görünüşün ardındaki özün kavranışıdır. Fakat buradaki çelişkili bir ilişki olan özsel ilişki, sadece kavrandığında oluşturulan bir soyutlama içerisinde bulunmaz. Marx’a göre, emek ile sermaye arasında gerçeklikte, etkin bağlantısıyla birlikte çelişik bir ilişki vardır.

Bu noktada bir konuyu aydınlatmak gerekmektedir. Karşıtlık ile çelişki arasında fark bulunmaktadır. Kanımızca işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında *uzlaşmaz karşıtlık* ilişkisinden bahsedilmelidir. Bu iki temel sınıf arasında her zaman ve her durumda çelişkinin olduğu söylenemez. Devrimci durum, grev, kitle grevi, boykot gibi özel uğraklarda, bu iki sınıf arasındaki karşıtlık ilişkisi, çelişkiye dönüşür. Çelişkiden bahsedilebilmesi için, karşıt süreçler, eğilimler, sınıflar vd. arasındaki karşıtlık ilişkisinde, aralarındaki dinamik dengeyi bozacak bir “kriz” sürecine girilmiş olunması gerekir. Çelişkiler bu kriz sürecinde ya çözülerek ortadan kaldırılır ya da eski dinamik dengedeki karşıtlık durumuna dönülerek giderilir. Emek-sermaye “çelişkisi”ni, bu iki sınıf arasında her zaman var olan bir mücadeleye dayandırarak açıklamak sağlıklı sayılamaz.

Bu hususta, Marx ve Engels’in görüşlerinden görünüşte ayrıldığımızın farkındayız. Marx ve Engels’in karşıtlık ve çelişki hakkındaki görüşü özetle şöyledir:

> “Tıpkı Hegel gibi Marx’a da göre, karşıtlık ve çelişki arasındaki ana fark, çelişkinin iç etkinliği olan olumsuzluktur (olumsuzlukla, çatışma kastedilir-MB). İki çelişkili yan, ‘mücadele (Kampf) … halindeki’ ‘çarpışan öznelerdir.’” (Hazırlayan: Kaan Kangal, Engels’te Doğanın Diyalektiği, Kor Kitap, Birinci Basım, 2021, s. 224)

Aslında savunduğumuz şudur: Emek-sermaye karşıtlığı örneği üzerinden devam edersek, bu iki sınıf arasında zaman zaman alevlenen mücadelenin düzeyini, aralarındaki çatışmaların yoğunlaştığı zaman kesitlerini dikkate aldığımızda, emek-sermaye arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın kimi uğraklarda çelişki formunu aldığını ve bu çelişkinin çözülme ya da eski dengeye doğru çekilmeyle sonuçlandığını öne sürüyoruz. Çelişkiler, her zaman zaten var olan karşıtlık ve mücadeleyi anlatmaz; birbirlerini yok etmeye yönelmiş durumdaki karşıtlıklara çelişki denmelidir. İşin esasına bakıldığında ne Hegel'e ne de Marx-Engels'e mantıksal düzlemde karşıt ya da çelişik bir argümanımız bulunmaktadır.

Toplum Yasaları ve Toplumsal Mühendislik

> "Marksizmde özne ile bilgi hem epistemolojik hem de sınıfsal-siyasal düzlemlerde bir bütünlük oluşturur. Örneğin, dünyadaki bütün fizikçilerin, kimyacıların vb. kabul edecekleri yasalar olabilir. Ama, toplumdaki bütün sınıfların hep birlikte ikna olup kabul edecekleri toplum yasaları olamaz. Marksizm, kendi bulgularına, bütün sınıfları aynı anda kesecek, bütün sınıfların akılcılığına ikna olabilecekleri bir yasallık yakıştırmamaktadır. Bu nedenle, toplum mühendisliği denilen şey marksizmde hiçbir biçimde yer almaz." (s. 134)

Bize göre, toplum bilim devrimcileşmiştir. Çünkü bu bilimin soyutlamaları, toplumsal ilişkilerin değişim eğilimleri içerisinde yapılmakta ve bu eğilimlerle teorik olarak örtüşmektedir. Toplum biliminin farklı sınıflara göre değişik hakikatler içermesi söz konusu olamaz. Gerçeklik ve taşıdığı eğilimler doğrulukla soyutlanıyorsa, hakikat yakalanmış demektir. Toplumsal gerçeklikteki eğilimler, komünizme doğru bir yönelişi işaret etmektedir. Bu hakikatin, her sınıf tarafından benimsenmesi elbette gerekmez. Bu hakikati gerçek kılacak sınıfsa, proletaryadır. Yaşanmış sosyalizm deneyimleri, toplum ölçeğinde birçok toplum mühendisliği örnekleri

sunmuştur. Marksizmin kapsamında bir toplum mühendisliğinden bahsetmek saçma olurdu, fakat marksizmin referansıyla sosyalist bir toplumun inşasını, toplum mühendisliği kapsamında saymamak olanaklı değildir.

Üretici Güçler ile Üretim İlişkileri

Üretici güçler, üretim süreçlerine katılan insanları, üretim araçlarını, makineleri, bilimsel-teknolojik uygulamaları anlatır. Üretim süreçlerine katılan güçler arasında dinamizme sahip üretim ilişkileri bulunur. Aslında başka kavramlarla soyutlandığında üretim güçleri arasındaki üretim ilişkileri, sınıflar arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkilere sömürü ilişkileri denebileceği gibi, bu ilişkiler sınıflar arası mücadelenin iktisadi boyutu olarak da soyutlanabilir. Dolayısıyla, Çulhaoğlu'nun şu saptamasına, üretim güçleri ile üretim ilişkilerini şeyleştirdiği ve aralarında dışsal ilişkiler varmış gibi gösterdiği için, katılmıyoruz:

> "Sorunun özü, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birbirlerini karşılıklı olarak koşulladıklarının, bu koşullamanın da *sınıf mücadelesi* yoluyla gerçekleştiğinin görülememesinde yatmaktadır." (s. 135)

Sınıf mücadelelerinin siyasal, ideolojik ve kültürel boyutları, hatta devlet içerisinde yürütülen formları elbette vardır. Fakat proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki sınıf mücadelesi, orijinini üretim ilişkilerinden alır ve çoğu durumda ilk olarak üretim ilişkileri zemininde filizlenir.

İndirgeme Yöntemi

Çulhaoğlu "indirgeme" hakkında şunları yazmaktadır: "İndirgeme, Marksist açıklama ve çözümleme sürecinin vazgeçilmez başlangıcıdır." (s. 137)

> “Marksistler, karşılaştıkları olgu zenginliğini, temel öncülleri ile, yani üretim tarzı, sınıflar ve sınıf mücadeleleri ile ilişkilendirerek işe başlarlar. Bu başlangıç, neresinden bakılırsa bakılsın bir indirgemeyi öngörür. İndirgeme, kimi olguların temel öncüllerle çok daha doğrudan ilişkili olduğunu, bu öncüllerle büyük ölçüde açıklanabileceğini gösterir. Başka olgular ise, temel öncüllerle çok daha dolaylı yoldan ilişkilidir (…) İşte, indirgeme, Marksist çözümleme sürecinin ilk etabında böyle bir sınıflandırma sağlar.” (s. 138)

Bize göre, bilimde hem pratik gözlem ve deney faaliyetleri, hem de düşünsel süreçler, indirgeme yapmadan gerçekleşmez. Gerçekliğin belirli bir genellik düzeyinde, belirli ilişkilerle sınırlı ve belirli süreçler dâhilinde çalışılmadan, başka bir deyişle uzamsal ve zamansal kapsamlar belirlenmeden, bilimsel pratik faaliyetler yürütülemez. Benzer şekilde, düşünsel düzlemde de, gerçekliğin sahip olduğu ilişki ve etkileşimlerin uzamsal ve zamansal kapsamı sınırlanarak, soyutlamalar yapılır. Kısacası indirgeme, bilimsel faaliyetlerin ve soyutlama süreçlerinin olmazsa olmaz bir koşuludur.

İdeolojiler Teorisi

Önce Çulhaoğlu’nun bazı argümanları ve saptamalarını sıralayalım: “İdeoloji kavramının ilişkilendirilmesi gereken asıl olgu, *bilinçlilik biçimleridir*.” (s. 153)

> “(…) ideoloji üretiminin nesnel kaynağı gene toplumdaki yabancılaşmadır.” (s. 155)

> “İş bölümü, daha doğrusu maddi emekle zihinsel emeğin ayrışması sonucunda, bilinç, verili toplumsal pratiğin birebir bilinci olmaktan çıkarak, o pratiğe şu ya da bu düzeyde yabancılaşmış düşünceleri içerebiliyor. Dağınık inançlardan sistemleştirilmiş öğretilere dek uzanan bu tür düşünceler, hep birlikte, ideoloji alanını oluşturuyor. Bu arada, bir neden olarak ideolojinin doğuşuna kaynaklık eden maddi emek-zihinsel

> emek ayrışması, bu kez bir sonuç olarak, ideoloji üretiminin alanını daha da genişletiyor.” (s. 155-6)
>
> “(…) ideoloji üretiminin toplumsal-tarihsel kaynağı (…) Bu kaynak, sınıflı toplumlarda maddi ve zihinsel emek süreçlerinin ayrışmasıyla, insanların toplumsal pratiğin gerçek bilincine yabancılaşmalarıyla ortaya çıkar.” (s. 163)
>
> “Oysa, ideoloji, toplumsal gerçekliğe en çok yaklaşandan en çok uzaklaşana kadar bütün bilinçlilik biçimlerini ve düzeylerini kapsar. Bilim de (…) her tür ideolojik üretimin girdisidir.” (s. 157)

İlk argümana katılıyoruz. Bu konudaki görüşlerimizin detaylarını öğrenmek isteyen okura, *İdeolojilerin Realist Teorisi* (İRT) adlı çalışmaya bakmasını öneriyoruz. Öte yandan maddi emek-zihinsel emek ayrışması, günlük hayatta üretilen ideolojik motiflerin sistemleştirilmesinde önemlidir. Dağınık, parçalı, aralarında tutarsızlıklar barındıran ideolojik motiflerin, ideologlar tarafından ayıklanıp, birbirleriyle tutarlı hale getirilip, sistemleştirilmesi ve bunlara eklemeler yapılması, bu ayrımlaşmayı varsayar. Fakat zihinsel-bedensel emek ayrımı, ideolojilerin oluşumunu tek başına açıklayamaz.

Bilim ile ideolojiler arasındaki ayrım ise mutlak değil görelidir. Üstelik bilimsel düşünceleri ve teorileri, gerçekliğin sınanabilir yorumları, gerçeklik hakkında pratikleştirilebilir inançlar olarak görürsek, bilimsel fikirleri realist ideolojiler arasında saymamız gerekir. Bize göre realist ideolojiler, motifler, inanç ve düşünceler, gerçeklikteki süreçler, ilişkiler, nesneler vb. üzerinde denetim ve hâkimiyet kurmamıza yol açan, sınamaya açık bilinçlilik biçimleridir, zihinsel durumlardır. Dolayısıyla detaylandırmasa da Çulhaoğlu şu saptamasında haklıdır: “Bilim ile ideoloji arasında Althusser’in yaptığı ölçüde kesin bir sınır çizilebilmesi mümkün değildir.” (s. 171)

Yabancılaşmayı Çulhaoğlu'nun ideolojilerin kaynağı olarak görmesi önemlidir, fakat onun yabancılaşmayı kavrayışı bizimkinden farklıdır. Bize göre "yabancılaşmış insan bilinci" (s. 167) ifadesi sorunludur; "düşünceler toplumsal pratiğe yabancılaşmaz" ya da "insanlar toplumsal pratiğin gerçek bilincine yabancılaşmaz"; insanlar doğayla olan ilişkilerinde, diğer insanlarla ve örgütlenmelerle olan ilişkilerinde, gerçekliğin öğeleri üzerinde denetim kuramıyorlarsa, bu durumda yabancılaşma yaşıyorlar demektir. Yabancılaşmış koşullardaki ve ilişkiler içerisindeki insanlar, metafizik ideolojilerin motiflerini üretir.

Dolayısıyla "sınıflı toplumlarda, bilinç biçimleri ile toplumsal gerçekliğin bütünü arasında, kapanması olanaksız bir açı hep olacaktır (…) Aslında, ideoloji üretiminin kaynağı, bizatihi böyle bir açının varlığıdır (…) Bilinç biçimleri ile gerçeklik arasındaki açıyı dolduran ideoloji (…)" saptamalarına da katılmıyoruz. Bize göre toplumsal gerçeklikteki yabancılaşmış ilişkiler, ideolojilerin üretimi ve yeniden üretiminde bir kaynaktır gerçekten. Fakat ideolojiler zaten bilinç biçimlerini büyük oranda oluşturur. İdeoloji sayılamayacak düşünceler, duygu ve psikolojik durumların da var olması nedeniyle, ideolojilerin bilinç biçimlerini "büyük oranda" oluşturduğu söylenebilir. Bilinç ise, içerisinde bulunulan toplumsal ilişkilerden ayrıksı düşünülemez. Yine bize göre, realist ideolojiler, örneğin komünizm, diyalektik-tarihsel materyalizm, bilimsel teoriler, gerçeklikle örtüşür. Örtüşmeyen yanları terk edilebilir, dolayısıyla geliştirilebilirdirler. Çulhaoğlu'nun şu argümanı ise isabetlidir:

> "Ne sınıf ne de siyasal örgüt, toplumsal gerçekliğin mutlak ve eksiksiz bilincine sahip olabilir. Son çözümlemede, sınıfın bilinci de, siyasal örgütün bilinci de, toplumsal gerçekliğe yönelik yaklaşım-kestirim (approximation) olabilir ancak" (s. 169)

Çulhaoğlu'nun kullandığı "ideoloji alanı" kavramlaştırması yerine biz, "toplumsal ilişkilerin ideolojik boyutu" kavramını öneriyoruz. Böylelikle kerte/düzey kavramlaştırmasına benzer şekilde, yalıtıkmış gibi görünen toplumsal iktisadi, siyasal, kültürel, ideolojik "alanlar"dan bahsedilmeyecektir. Toplumsal ilişkilerin ideolojik boyutu, insanların bilinç biçimlerine, toplumsal gerçeklikle etkileşimlerine, çeşitli pratiklerine işaret eder.

Çulhaoğlu'nun egemen ideolojiden ya da sosyalist ideolojiden ayrı bir "işçi sınıfı ideolojisi" ile "küçük burjuva ideolojisi" olmadığını belirtmesi (s. 176), doğrudur. Fakat "burjuva ideolojisi" hakkında öne sürdüklerine katılmak mümkün değildir:

> "Hep egemen durumda olan burjuva ideolojisi, önce liberalken sonra faşizme, ardından refah devleti modeline ve nihayet neo-liberalizme mi evrildi; yoksa kendi özellikleriyle burjuva ideolojisi, sınıf mücadelesinin belirlediği tarihsel dönemlerde liberalizmle, faşizmle, keynesçilikle ve neo-liberalizmle mi eklemlendi? Bu açıklamalardan ilki, tarih ve ideoloji kavramlarını karikatürize etmekten başka anlam taşımaz. Egemen olduğu söylenen bir *sınıf ideolojisinin*, yüz yıllık bir tarihsel kesitte bu ölçüde köklü kılık değişiklikleri geçirmesi, tanım gereği mümkün değildir." (s. 182)

Oysa burjuva ideolojisi tek bir ideoloji değildir. Farklı ideolojiler, sınıf mücadelelerinin düzeyine göre, kapitalist sınıfın ideolojisi olmuştur. Bu "evrilen" ideolojiler Çulhaoğlu'nun da belirttiği üzere egemen ve resmî ideolojilerin bileşenidir (s. 182); fakat bunlar birbirini izleyen tarihsel kesitlerde, kapitalist sınıf tarafından da sahiplenilir. "Kendi özellikleri" değişmez bir "burjuva ideolojisi" yoktur.

Çulhaoğlu'nun egemen ideoloji tanımını biz de benimsiyoruz:

> “Egemen ideoloji, özel ideoloji üretim odaklarının yanı sıra, meta fetişizmi ve yabancılaşma koşullarındaki bireylerin, toplulukların ve sınıfların gündelik yaşam ve mücadele deneyimlerinde ürettikleri ideolojik unsurları da içerir.” (s. 185)

> “Egemen ideoloji (…) bireylerin, toplulukların ve sınıfların kendi ürettikleriyle, diğer yanda da resmî ideolojinin girdileriyle beslenen bir esnekliğe ve kapsayıcılığa (sahiptir-MB)” (s. 187)

> “Egemen ideoloji üretimi, devletin ve ideologların yanı sıra, politikacıların, halkın ve günümüz koşullarında özellikle medyanın (en başta ‘kitle kültürü’ alanındaki) etkinlikleri ve karşılıklı ilişkileri sonucunda gerçekleşir.” (s. 187)

Çulhaoğlu egemen ideolojinin, egemen sınıfın ideolojisine indirgenemez olduğunu belirtmekte (s. 194), resmî ideolojiyi ise devletin ideolojisi olarak görmektedir (resmî ideoloji konusunda daha fazla detay için s. 278’e bakınız). Bunlara katılmamak mümkün değildir. Egemen ideoloji toplumda yaygın olan ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinde hegemonya oluşumuna katılan ideolojik yapılanmadır. Egemen ideolojinin kapsamında realist ideolojik motifler, sağduyu öğeleri de örneğin dinci ve milliyetçi, liberal ideolojik motif ve temalarla birlikte parçalı, karşıtlıklar içerecek şekilde, muğlak anlamlarıyla bulunur. Bu nedenle Çulhaoğlu ideolojik mücadele konusunda şu saptamaları yaparken çok önemli değinilerde bulunmaktadır:

> “Sosyalist ideolojinin etkisi, insanları egemen ideolojinin büsbütün dışında ayrı bir ideoloji alanına taşımasıyla değil, egemen ideoloji *içindeki* kavramların, değerlerin ve sembollerin egemen ideolojinin öngördüklerinden farklı biçimde anlamlandırılmasıyla ortaya çıkar.” (s. 186)

> “Sosyalist ideolojinin, sınıfın kendi pratiğinin ürünü olan bu tür ideolojik motifleri (düzenin kurum ve olgularına ilişkin özel

> tanımlamalar, belirli bir mücadele deneyiminden çıkıp sınıfa mal olan dersler, değer yargıları, etik anlayışlar, devletin konumuna ilişkin çıkarsamalar vb.) bir sistem içine yerleştirerek yeniden sınıfa yöneltme(k)" (s. 197)

İdeolojik mücadeleyi sınıfı kazanmanın yolu olarak gören ve bu mücadelenin toplum ölçeğinde verildiğini belirten (s. 197-8) Çulhaoğlu'na katılıyoruz ve bir ek yapmak istiyoruz. Öncü parti, içerdiği her bir biriminin, ideolojik mücadeleyi kendi alanında yürütebileceği bir düzenleniş ve işleyişe, eş deyişle örgütsel yapıya sahip olmalıdır.

Yine "siyasal mücadele ile ideolojik mücadeleyi, kullanılan araçların farklılaştığı iki ayrı mücadele alanı olarak görmemek gerekir. Bunların ikisi birden tek bir süreç oluşturur." (s. 199) şeklinde yazarken de, sağlıklı bir değerlendirme yapmaktadır.

Siyasette ustalık ve olgunluk olmadan yazılamayacak şu cümlelere de bakılmalıdır:

> "İdeolojik mücadelenin hedefi, sosyalist siyasetin, toplumun ve insanların gündelik yaşamlarında ortaya çıkan (ve var olan düzenin koşullarında belirlenen) duyarlılıklarla hiç olmazsa temas noktaları bulmasıdır (…) İşte sosyalist ideoloji ve siyaset, kimi durumlarda, üçüncü ve ayrı bir yol önerisi yerine, var olan ikilemin içinden yürümesini de bilebilmelidir. Örnek vermek gerekirse, 1997 yılı Türkiye'sine damgasını vuran laiklik-şeriat ve devletçilik-özelleştirme tartışmalarının bir de bu gözle değerlendirilmesi gerekmektedir." (s. 200)

Siyasetin "Yeri"

Çulhaoğlu çalışmasında, "siyasetin nereye yerleştirileceği" konusunu da değerlendirmektedir. Bu konu bize şunu hatırlatmıştır: Üniversiteye gittiğimiz yıllarda siyasetin, temele de üst yapılara da dâhil edilemeyeceği, öyleyse bir tür "orta yapı" sayılabileceği yönünde toy bir düşünce geliştirmiş, ancak

üzerinde durmamıştık. Oysa temel-üstyapılar arasındaki ilişkiler, böylesi mekânsal kurgularla açıklanamaz. Şimdi "toplumsal ilişkilerin siyasal boyutu" şeklinde bir kavramlaştırmadan bahsedilmesi gerekliliğine inanıyoruz. Bu boyut, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundan bağımsız, ayrıksı bir alanı kaplamaz.

Çulhaoğlu'nun şu saptamalarına katılıyoruz:

> "Siyaset, sermaye birikim süreçleri ve emek gücünün yeniden üretimi gibi temele ilişkin olgulara içseldir (…) Siyaset, genel ve formel kurumlarını üstyapı alanında bulsa bile, belirli bir toplumsal formasyonun yeniden üretimine yönelik her tür etkinliğe içseldir. Bu tanıma göre, siyasal partilerin ve devletin ötesinde, sendikalar, işveren kuruluşları, giderek tek tek işverenler ve işçiler de siyasetin özneleridir. Bu öznelerin en dar 'ekonomik' davranışları bile siyasal içerikli davranışlardır." (s. 210-1)

Sendikal bilinci, bir siyasal bilinç biçimi sayan (s. 212-3) Çulhaoğlu, şunu yazmaktadır:

> "İşçi sınıfının, siyasal bir mücadelenin içinde olması, siyasal bilincinin üst evrelerine tırmanmış olmasını gerektirmez; buna karşılık, kendi doğal gelişimine bırakıldığı sürece, işçi sınıfı en çok siyasal (dikkat, *ekonomik* değil) bilincin alt düzeylerinde ve dar biçimlerinde kalabilecektir." (s. 213)

Marx'ın "kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf" üzerine yazdıkları hatırlansın… Bu başlangıç ve sondaki "durumlar" arasında, müzik alanından benzetme yaparsak bir tür "çıkıcı gam" bulunur ya da resim alanından daha iyi bir benzetmeyle bir bilinçlilik "skalası" vardır. Sınıf bilinci, kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasında "gradyan"lıdır ya da bir "tayf" sergiler. Bununla elbette, sınıf bilincinde, bir ülke içerisindeki somut mücadele örneklerinde ve benzer koşullardaki ülkeler arasında bir ülkede, eşitsiz gelişmeyle sıçramaların

yaşanabildiğini yadsımadığımız açık olmalıdır. Bu noktada Çulhaoğlu'nun E. O. Wright ve çalışma arkadaşlarından aktardığı "devrimci sınıf kapasitesinin oluşumunu engelleyen öğeler"i de sıralamak isteriz: "Kapitalist devletin kurumsal biçimi; işçi sınıfının kendi içindeki bölünmelerle bu sınıfın potansiyel müttefikleri arasındaki bölünmeler; ideolojik egemenlik ve saptırma mekanizmaları." (s. 224)

Çulhaoğlu'nun "siyasetin nereye yerleştirileceği" konusundaki fikri, üç eksenli bir siyaset modelinde somutlanır. Aktaralım:

> "Siyaseti (…) bu etkinliğin (ya da uğraşın) belirli bir toplumsal formasyonda üç ana eksene oturduğunu söylemek mümkündür. Bu eksenlerden birincisi, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin somut üretim etkinliklerinde belirginleştiği *temeldir*. Bu temelin öne çıkan süreçleri ise, elbette artı değer üretimi bağlamında, bir yanda sermaye birikimi, diğer yanda da emek gücünün yeniden üretilmek üzere harcanmasıdır.
>
> "(…) ikinci eksen (…) *siyasal yapılanma* ekseni. Bir ülkedeki anayasal düzen, devletin örgütlenişi, temsil mekanizmaları, siyasal partilerin varlığına ve etkinliğine zemin oluşturan yasal çerçeve, ikinci eksenin başlıca bileşenleridir. Nihayet üçüncü eksen, siyasal partilerin oluşumunu ve etkinliklerini, hükümet politikalarını, özetle somut ve güncel siyaseti oluşturan *oynak eksendir*." (s. 215)
>
> "Önerdiğim modeldeki eksenleri birbirine bağlayan temel kavram ve pratik, *sınıf mücadeleleridir*. Bu kavram ve pratik olmadığı sürece, modeldeki eksenleri anlamlı bir ilişki içine sokmak, dolayısıyla modele inandırıcılık kazandırmak mümkün olmayacaktır (…) buradaki model, sınıf mücadelelerinin, üç eksenin üçünde de tanınmasına dayanan bir modeldir." (s. 221)

Bu model hakkında neler söylenebilir?.. Görüşlerimizi özet olarak yazmak istiyoruz.

Kapitalist üretim ilişkileri, özünde sömürü ilişkileridir, fakat sömürü bir defalık gerçekleşen bir olay olmadığından, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki *egemenlik* ilişkilerinin iktisadi boyutunu oluşturur. Kapitalist üretici güçler arasındaki üretim ilişkileri olan temel, kapitalist toplumsal sistemin *özsel* ilişkilerini içeren bir yapıdır. Üretim ilişkileri bir *yapı* olarak belirli bir düzenlenişe ve işleyişe sahiptir. Üretim süreçlerinde iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin, eş deyişle kapitalist üretim ilişkilerinin yapısal sürekliliği, toplumsal ilişkilerin ideolojik, siyasal, kültürel, devletsel ve hukuksal boyutları dolayımı üzerinden gerçekleşir. Üretim süreçleri, salt iktisadi süreçler değildir. Kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki *iktisadi egemenliği* için üretim araçlarının sermaye olarak özel mülkiyetinin hukuksal güvence altına alınışı; bu özel mülkiyet nedeniyle işçilerin emek güçlerini satmaktan başla bir yaşama yolu olmayışı anlamında sermaye egemenliğinde çalışmaya *zor*lanmaları; devletin üretim ilişkileri yapısının sürekliliğini tehdit edecek durumlarda *baskı* uygulaması; eğitim kurumlarının, sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda bilgi-teknik beceri yanı sıra, işçilerde ideolojik ve kültürel bir formasyon da oluşturması; emek güçlerinin üretim sistemine ve toplumsal sisteme olan bağlılığı ve inancının egemen ideoloji üzerinden sağlanarak, ücretlerle iktisadi olarak yeniden üretilmeleri yanı sıra ideolojik olarak da yeniden üretilmesi; işçilerin siyasal partiler ve figürler ile onların etkinlikleri üzerinden demokratik bir rejimde bulundukları yanılsaması üretilerek düzene bağlanması gibi etkileşimler/dolayımlar gereklidir. Elbette kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki *toplumsal egemenliği*nin siyasal, ideolojik, devletsel, hukuksal ve kültürel boyutları da bulunmaktadır.

İktidarın sadece siyaset denilen bir “alan”a sıkıştırılması ve devlet olarak adlandırılan bir “aygıt”ta temsil edildiğinin

sanılması, yanlıştır. Bu nedenle, devrimler siyasal iktidarın ya da devletin fethi, ele geçirilmesi olarak görülemez. Kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki *toplumsal* egemenliğinin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel boyutları, aralarındaki etkileşimlerle birlikte bir toplumsal ilişkiler bütünlüğünde yer alır. Bu egemenliğin bir *siyasal* devrimle yıkılması için, devrimci durum kapsamında iktisadi egemenliğin bunalıma girmesi (iktisadi kriz), siyasal, devletsel, kültürel ve ideolojik açılardan kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki toplumsal egemenliğinin çatlaması ve "ikili iktidar" şeklinde bir formun oluşması, bunun için de öncesinde bir "mevzi savaşı"nın verilmiş olması gereklidir.

Devlet, kapsamında kapitalist sınıfın siyasal temsilcilerini, resmî ideolojiyle egemen ideolojinin üretimine katılan ya da taşıyıcısı olan bürokrasiyi ve kamu emekçilerini barındıran, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal, baskı uygulayıcı boyutlara sahip ve bu boyutlardaki kurumlarıyla birlikte bir yapıya (düzenlenişe ve işleyişe) haiz olan bir toplumsal örgütlenmedir. Devlet, ne toplumsal sistem "sivil toplum"la özdeş kabul edilerek bunun karşısına konabilir, ne de toplumsal sistemin üzerinde bir "yer"de konumlanır. Devletin bir "aygıt" olarak görülmesi, üretim ilişkilerine/temele dışsal bir konumlanışa sahip, temelle dışsal ilişkileri olan bir kurum olarak kavranması anlamına gelmektedir. Soyutlamada yetersizliği gösteren bu perspektifler terk edilmelidir.

Devlet, günlük siyaset, siyasal partiler, egemen ve resmî ideoloji, hukuksal düzenlemeler, kültürel etkinlikler ve örgütlenmeler vd., bunların hiçbiri temel/üretim ilişkileri yapısına, eş deyişle sınıflar arası iktisadi ilişkilere dışsal bir "konumlanışa" sahip öğeler değildir. Kapitalist toplumsal sistemin bu öğeleri (unsurları), toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki örgütlenmeler, yapılar ve pratikler olarak, temel ile dolayımlara/etkileşimlere sahiptir. Kapitalist temel, bunların

dolayımı olmadan sürekliliğini sağlayamaz ve gelişemez. Bu soyutlamanın ışığında bakıldığında, siyasetin, toplumsal ilişkilerin bir boyutu olarak, belirli pratikler/eylemler ile yapıları kapsamında barındırdığı, toplumsal ilişkilerin bütünlüğü içerisinde dolayımlarla etkileşimler içerisinde bulunduğu görülecektir.

Bu alt başlığı kapatmadan önce Çulhaoğlu'nun bahsettiği bir konuya daha değinmek istiyoruz:

> "20. yüzyılın sosyalist devrimleri ise, burjuva devrimlerin ürünü olan kavram ve kategorileri içerip aşacak, kendi özel kavramlarını biriktirecek bir zenginlik kazanamamıştır. Çok farklı ve çok daha büyük bir iş yapan devrimcilerin kavram dağarcıklarının böylesine sınırlı oluşu, hem sosyalist siyaset kurgusunu hem de siyaset etiğini olumsuz yönde etkilemiştir." (s. 245)

Bu görüşe tam olarak katılmak mümkün değildir. Proletarya diktatörlüğü, devrimci durum, ikili iktidar, öncü parti, zayıf halka, eşitsiz gelişme, "sürekli devrim" gibi birçok kavramlaştırma, sosyalist devrimlerin ya da işçi sınıfı iktidarının ekseninde soyutlanmıştır. Öte yandan, Jakobenlik, karşı-devrim, darbe, "avam terörü" gibi kavramların burjuva devrimleri çevresinde üretilmiş ve halen kullanılıyor durumda olmaları, anlattıkları özsel ve kalıcı olduğundan, bir olumsuz etki doğurmaz.

Devlete Dair

Bu başlık altında sadece devlete ilişkin bazı hususlara değineceğiz.

Devlet, iktisadi, siyasal, ideolojik, hukuksal, kültürel ve tahakküm uygulayıcı boyutlarda organizasyonları olan bir toplumsal örgütlenmedir. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki toplumsal iktidar/egemenlik ilişkileri, diğer

hegemonya yapıları yanı sıra *devletin* iktisadi teşebbüsleriyle ve kurullarıyla, hukuksal düzenlemeleriyle, ideolojik kurumlaşmalarıyla, kültürel organizasyonlarıyla, siyasal yapılanmalarıyla, baskı örgütleri ve hegemonya araçlarıyla dolayımlarla sağlanır. Devlet toplumsal ilişkilerin sayılan bu boyutlarında belirli bir düzenlenişe ve işleyişe, eş deyişle yapıya sahip egemenlik örgütlenmesidir. Devlet örgütlenmesinin yapısı, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki ilişkilerden, bu ilişkilerdeki pratiklerden, başka bir ifadeyle aralarındaki sınıf mücadelelerinden etkilendiği gibi bu mücadeleleri etkiler de.

Bu şekilde kavranırsa, devletin "vergi politikalarını, büyük alt yapı yatırımlarını; genel olarak kamu harcamalarını, sosyal hizmet stratejilerini vb. belirlerken, göreli özerklik alanını çok geniş tutabilir" (s. 264) ifadesi, devletin kimi politika ve uygulamaları, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerindeki dinamik dengeye göre şekillenir, bu ilişkilerin taşıdığı sınıflar arası mücadelenin düzeyi tarafından koşullanıra dönüşür. Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın bir aparatı olarak görülerek, bu devletin emekçileri gözeten kimi uygulamalarına ve pratiklerine bir tür "göreli özerklik" atfetmektense, kapitalist devlete, iki sınıf arasındaki mücadelenin düzeyi tarafından koşullanan, yapısına emekçilerin de doğrudan katıldığı, kapitalist sınıfın proletaryayla arasındaki toplumsal egemenlik ilişkilerinin bir örgütlenmesi olarak bakılmalıdır.

Kapitalist devlet, sermaye sınıfının iktisadi egemenliğinin sürdürülmesi için, ideolojik, hukuksal, siyasal, kültürel ve baskıcı örgütlenmeleriyle kapitalist sınıfın toplumsal egemenliğinin kurulmasına katılır.

Zor ve Baskı

> “Zor’la takviye edilmemiş rıza düşünülemez” (s. 324).
>
> “Zor ile rıza’nın kategorik biçimde ayrıştırılması sonucunda zor, ideolojik içeriği olmayan çıplak baskıya ve şiddete indirgenmekte, bu haliyle de devlet bölmesine hapsedilmektedir. Zor’dan ayrışmış rıza ise, *ideoloji* ekseninde sivil toplumun özel malı olmaktadır. Bu kurguda devlet, zor’un meşru temsilcisi olmanın yanı sıra, *ideoloji üreten* aygıt kimliğiyle görülmemektedir.” (s. 324)

Bu yazılanlara katılmakla birlikte bir kavramsal açıklık getirilmesi gerekmektedir. “Baskı” ile “zor” farklı anlamları olan kavramlardır. Şöyle ki:

> “Baskı kasıtlı (bir) failin ya da baskıcının varlığını gösterirken, zor seçeneğe hiç yer bırakmayan kısıtlamaların varlığından daha fazlasını gerektirmez. Bir başka yerde iş bulamıyorsam kendi kasabamda yaşamak zorunda kalırım, ancak oradan ayrılamaya çalıştığım zaman tutuklanacaksam orada yaşamak için baskı altına alınmış olurum.” (Bkz; Jon Elster, *Making Sense of Marx*’tan aktaran R.G. Peffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, 1. Baskı, 2001, s. 154)

Bu kavramlar arasındaki farkın gözetilmesinin yararlı olduğunu düşünmekteyiz. Bize göre, emek güçlerinin yeniden üretiminde kültürel ve ideolojik hegemonyanın önemi bulunmaktadır ve bu nedenle sömürü ilişkileri olan kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ancak bu hegemonya sağlandığında olanaklıdır. Aykırı eylemlerde bulunulduğunda fiziksel baskının olabilirliğini hissetmeden ve siyasal/ideolojik alternatiflerin görülemeyişinin sonucu mevcut hayat koşullarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanma olmadan, sömürü ilişkileri sürdürülemez. Sömürü, bir defalık gerçekleşen bir olay değil, sürekliliği olan bir süreçtir. İşçiler baskı mekanizmaları var olmadan ve çalışma dışında alternatifleri olmadığından çalışmaya zorlanmadan, sömürülemezler. Kapitalizm, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel

ve devletsel boyutları olan, bunların birbirlerinden yalıtık değil, tersine etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sistemidir.

Sol Hareketin Kültürel "Yerlileşme"si

> "Türkiye'de sol hareket, etkisini artırmak, kitleselleşmek ve giderek iktidara yürümek için mutlaka ve mutlaka *yerlileşmek* zorundadır; buna karşılık, eğer bu hareketin ekseninde yer alacaksa, marksizmin yerlileşmesi ya da 'doğululaşması' büsbütün olanaksızdır." (s. 337)
>
> "Yerlileşmeden kastım şu: Sol hareket, bir süreç içinde çözmeyi, bozmayı, dağıtmayı, eritmeyi, değiştirmeyi, dönüştürmeyi vb. vb. hedef alsa bile, verili kültürel biçimlenmeden yola çıkmalı, en azından bir ayağını mutlaka bu biçimlenmeye basmalıdır." (s. 337)
>
> "Kuşkusuz, sol hareketin daha en başından ve ikirciksiz karşısına alıp üzerine yürümesi gereken kültürel biçimlenmeler de vardır." (s. 337)

Bu yazılanlara katılıyoruz. Konuya açıklık getirmek, kültürel yerlileşmenin adını koymak gerekir: Sosyalist halkçılık… Bize göre halkçılık bir mücadele *tarzı* ve aynı zamanda bir örgütlenme *ilke*sidir (bu konuda bkz; *Halkçılık Üzerine Tezler* başlıklı yazımız). Bu nedenle halkçılık, uvriyerizmin, elitizmin ve konformizmin karşısında konumlanmaktır.

Sosyalist halkçılık, sosyalist ideolojinin ve kültürün, bu toprakların sağlıklı ve solla ilişkilenen kültürel/ideolojik değerlerini, temalarını ve uçunan (sublime olmuş) motiflerini içermesi ve yeniden anlamlandırıp, anlamlarını yeniden yoğurmasıyla yürütülecek siyasal/ideolojik ve kültürel mücadelede bir tarzdır. Halkçılık bir örgütlenme ilkesi olarak, emekçilerin, sadece işyerlerindeki sorunlarının kapitalizmle ve siyasal iktidarla ilişkilendirilmesiyle yetinilmesi yerine,

işyerlerinde, okulda, mahallede, çarşı-pazarda, sokakta, kulüpler, dernekler, kültür/halk evleri gibi karşı-hegemonya oluşturucu ara yüz örgütlenmeleri kullanarak, içinde sorunların boy verdiği toplumun kılcal damarlarına ulaşıp, emekçi nüfusun farklı bölmelerini kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmektir.

Günümüz Türkiye'sinde seküler toplum kesimleri ile dinsel değerleri sahiplenen toplumsal kesimler arasında bir ayrışma bulunmaktadır. Bu bir veridir ve bu veri dikkate alınarak, sekülerizmin/aydınlanmacılığın içerisinden yol alınmalıdır. Bilimsel düşüncelerin savunusu, örneğin evrim gerçeğinin çeşitli yollarla işlenip (panel, sempozyum, webinar, sunuş, müze gezileri, internet sitesi açılması, videolar hazırlanması, kitap okuma atölyeleri oluşturulması gibi), toplumun kılcal damarlarına yayılması; materyalizmin, dinler tarihinin somut çalışmalar üzerinden işlenip, yaygınlaştırılması, aydınlanmacılık ilkesi ekseninde yürütülecek ideolojik ve kültürel mücadeleye dahildir. Yine örneğin Alevilerin alternatif kültürel değerleri, üzerinde durulup, işlenmesi gereken ve üzerinde yol alınması mümkün bir kanalı oluşturmaktadır. Türkiye topraklarındaki farklı halkların sanatsal, kültürel üretimlerini ve değerlerini sahiplenip, modernize etmeye çalışmak da, sol hareketin bir kültürel mücadele patikasını oluşturur. Emperyalist dünya sistemindeki egemenlik-bağımlılık ilişkileri çerçevesinde bağımlı ülkelere gelişkin kapitalist ülkelerden taşınan yoz kültürel değerlere, nesnelere, aktivitelere, tüketim kültürüne karşı mücadele örnekleri oluşturulması da önemsenmelidir.

TOPLUM VE DEVRİM BİLİMİ SÖZLÜĞÜ

A – Ç

• **Açık Sistem:** Toplumun, dışarıdan müdahalelere ve içsel dönüşümlere açık, kendini düzenleyen mekanizmalara sahip, önceden tam olarak kestirilemeyen sonuçlar doğurabilen dinamik ilişkisel yapısı.

• **Beliriş (Emergence):** Alt katmanların (biyolojik, fiziksel) üzerinde yükselen ancak o katmanların yasalarıyla açıklanamayan yeni ve özgün niteliklerin ortaya çıkması. Toplum, biyolojik zemin üzerinde yükselen bir "beliriş"tir.

• **Borçluluk Hegemonyası:** İşçinin gelecekteki emeğinin bugünden ipotek altına alınması yoluyla, grev ve direniş kapasitesinin felç edilmesi süreci.

• **Boyun Eğdirme:** Baskı, tehdit, yıldırma ve cezalandırma iması yoluyla alternatif eylem ve örgütlenmelerin engellenmesi; itaatin zorla üretilmesi.

• **Bütünlük (Holistik Perspektif):** Toplumsal olguları parçalara ayırmadan, tüm bileşenlerin içsel ilişkileri ve karşılıklı etkileşimleri üzerinden bir bütün olarak ele alma yaklaşımı.

• **Çelişki:** Karşıtlığın krize dönüştüğü, dinamik dengeyi bozan, çözülmeye ya da eski dengeye dönmeye yol açan özel uğrak.

D – İ

• **Devlet Biçimi Dönüşümü:** Neoliberal dönemde devletin, yürütmenin aşırı merkezileşmesi, şirketleşme ve otoriterleşme yönünde yeniden yapılandırılması.

• **Devlet Partisi (Egemen Parti):** Neoliberal otoriterlikte, devlet aygıtı ile organik bir bağ kuran, bürokrasiyi kendi kadrolarıyla dolduran ve devletin tüm imkânlarını parti çıkarı için kullanan yapı.

• **Devrimci Durum:** İktisadi kriz, siyasal bunalım ve hegemonya krizinin bir arada yaşandığı, kitlelerin itaatsizlik ve boyun eğmeme pratiğine geçtiği tarihsel kesit.

• **Didaktizm Eleştirisi:** Sınıf bilincinin dışarıdan "enjekte edilen" bir bilgi yığını değil, sınıfın kendi yaşam alanı içindeki "atmosferik" etkileşimlerle filizlenen bir farkındalık olduğu tezi.

• **Dikotomi (Yapı-Fail İkiliği):** Yapı ile özneyi birbirinden kopuk, karşıt kutuplar olarak gören hatalı kavrayış. Bu ikilik bir “soyutlama yetersizliği”nin ürünüdür.

• **Düzenleniş ve İşleyiş (Yapı):** Toplumsal ilişkilerin statik birer “şey” değil, aktif ve dinamik birer “form” olması. Kurumlar, sınıflar ve hukuk bu işleyişin somutlaşmış halleridir.

• **Fail/Özne (Agency):** Toplumsal ilişkilerin içinde yer alan, yapıları hem yeniden üreten hem de değiştirme potansiyeline sahip olan insanlar, sınıflar veya kolektif irade.

• **Hegemonya:** Egemen sınıfın sadece zor ve baskıyla değil; ikna, rıza üretimi, pasifizasyon, oyalama, keyif mekanizmaları ve cahil bırakma yoluyla toplum üzerinde kurduğu çok boyutlu iktidar.

• **Hegemonya Krizi:** Egemen sınıfın rıza mekanizmalarının onarılamaz biçimde çatladığı ve alternatif iktidar odaklarının (karşı-hegemonya) görünür hale geldiği tarihsel kırılma anı.

• **Holistik (Bütüncül) Perspektif:** Toplumsal olayları parçalara bölerek değil, tüm bileşenlerin birbirleriyle olan “içsel ilişkileri” üzerinden bir bütün olarak ele alan yaklaşım.

• **İçsel İlişki:** Öğelerin birbirinin varlık koşulu olduğu, birindeki değişimin diğerini doğrudan etkilediği ayrılmaz bağ. Yapı ve fail arasındaki ilişki içseldir.

• **İdeolojik Formasyon:** İdeolojinin sadece fikirlerden değil; kurumlar (medya, eğitim, aile) ve günlük hayat pratikleri yoluyla örgütlenen maddi bir güç olması.

• **İkili İktidar:** Devrimci durumda eski iktidar yapısının çatladığı ve yeni alternatif iktidar nüvelerinin (konseyler, kızıl sendikalar, halk komiteleri vb.) yan yana var olduğu durum.

K – P

• **Karşı-Hegemonya (Atmosferik İnşa):** İşçi sınıfının sadece siyasi sloganlarla değil; kendi kültürünü, dayanışma ağlarını ve yaşam tarzını (yeni bir atmosfer) kurarak sermayenin rıza üretimini bozması.

• **Karşı-Hegemonya Nüveleri:** Devrimci durumda filizlenen alternatif iktidar örgütlenmeleri (kızıl sendikalar, halk meclisleri, sosyalist medya vb.).

• **Karşıtlık:** Sınıflar arası uzlaşmaz ilişkinin olağan, dengeli hali (her zaman mücadele vardır ama henüz krize dönüşmemiştir).

• **Kuşatılmışlık (Türkiye İşçi Sınıfı):** Sınıfın ekonomik yoksulluk, barınma krizi, borçluluk ve ideolojik parçalanmışlık (kimlikçilik) arasında pasifize edilmiş olma hali.

• **Mesafe ve Hiyerarşi Eleştirisi:** Öncü partinin işçi sınıfına “yukarıdan” seslenmesinin yarattığı yabancılaşma. Sosyalistlerin işçiyle mesafeyi korumak yerine, onun hayatını onunla birlikte teneffüs etmesi gerekliliği.

• **Metaforik Modelleme:** Devrim yürüyüşü gibi karmaşık süreçleri zihinde canlandırmak için kullanılan (orman, yol, engel gibi) simgesel anlatım biçimi.

• **Neoliberal Otoriter Devlet:** Devletin üretimden çekildiği ancak yürütmenin aşırı merkezileştiği, hukukun piyasalaştığı ve devletin bir “holding” gibi yönetildiği rejim.

• **Nesnellik ve İrade (Diyalektik Bağ):** Koşulların (nesnellik) devrimi dayatması ile öncünün (parti/irade) bu nesnelliği örgütleme ve yönlendirme kapasitesi arasındaki etkileşim.

• **Otorite:** Baskı ve tehdit olmaksızın, sevgi, saygı, güven veya menfaat yoluyla kabul edilen ve gönüllü itaat üreten ilişki biçimi.

• **Öncü Parti-Atmosfer İlişkisi:** Partinin işçiye "gel" demesi değil, işçinin kendini "insan" hissettiği (kültürel, sosyal, entelektüel) bir yaşam alanını zaten örgütlemiş olması durumu.

• **Pasifizasyon:** Kitlelerin aşırı çalışma, borçluluk, niteliksiz boş zaman aktiviteleri ve umutsuzluk yoluyla siyasetten ve itirazdan uzaklaştırılması süreci.

• **Perspektifsel Soyutlama:** Gerçekliği tek yönlü değil, yapı ve fail perspektiflerini sırayla ve iki yönlü olarak ele alma yöntemi; yapı-özne dikotomisini aşmanın anahtarı.

• **Pivot (Eksen):** Toplumsal bütünlüğün merkezinde yer alan ve diğer tüm yapıları (hukuk, siyaset) belirleyen “sömürü ilişkisi”.

• **Praksis:** Teori ile pratiğin, düşünce ile eylemli dönüşümün ayrılmaz birliği. Teori-strateji-taktikler-organizasyon öğelerinin etkileşimli ve iç içe geçmiş toplamı.

R – Y

• **Realist İdeoloji:** Gerçeklikteki süreçler, ilişkiler ve eğilimler üzerinde denetim ve hâkimiyet kurmamıza yol açan, sınamaya açık bilinçlilik biçimleri (Marksizm, komünizm, bilimsel teoriler bu kategoridedir).

• **Realist Kılavuz:** Toplumsal gerçekliğin görünenin ötesindeki yapısal mekanizmalarıyla kavranması.

• **Sarı/Yandaş Sendikacılık:** İşçi sınıfının çıkarlarını savunmak yerine, idari mekanizmanın içine yerleşerek sermaye ve devletle uyumlu hareket eden örgütlenme modeli.

• **Sönümlenme:** Devlet ve hukukun tahakküm ve ideolojik işlevlerini yitirerek toplumla bütünleşmesi (komünizmde gerçekleşir).

• **Sosyalist Halkçılık:** Sosyalist ideolojinin ve kültürün bu toprakların sağlıklı motiflerini içermesi ve emekçilerin kılcal damarlarına (mahalle, okul, çarşı) ulaşan örgütlenme tarzı.

• **Toplum Mühendisliği:** Kolektif örgütlenme yoluyla toplumsal ilişkilerin planlı, bilinçli ve demokratik bir biçimde düzenlenmesi (sosyalizmde meşru ve gerekli bir pratiktir).

• **Toplumsal İktidarın Hegemonya Yapıları:** Devlet, medya, eğitim, sendikalar, STK'lar, spor kulüpleri, kültür endüstrisi gibi tüm organizasyonların sermaye sınıfının toplumsal egemenliğini yeniden ürettiği ağ.

• **Toplumsal İlişkilerin Boyutları:** Toplumun iktisadi, siyasal, hukuksal, devletsel, ideolojik ve kültürel boyutları; bunlar mekânsal ayrı alanlar değil, birbirleriyle içsel etkileşim içinde olan yönlerdir.

• **Türkiye'deki Rejim (Neo-Liberal Otoriter Demokrasi):** Yürütmenin aşırı merkezileştiği, hukukun araçsallaştırıldığı, seçim mekanizmalarının varlığını korurken rıza üretiminin baskı, boyun eğdirme ve pasifizasyonla desteklendiği; neoliberal birikim rejimi ile otoriter devlet biçiminin birleştiği siyasal formasyon.

• **Üst-yapılar:** İktisadi temel üzerinde yükselen devlet, hukuk ve ideoloji gibi toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin, o temel ile etkileşim içindeki örgütlenme kalıpları/organizasyonları.

• **Yabancılaşma:** İnsanın kendi emeğine, ürününe ve toplumsal özüne yabancılaşarak; toplumsal ilişkilerin insanı ezen yabancı bir güç olması.

Not: Bu sözlük, kitabın temel kavramlarını alfabetik olarak özetlemektedir. Her kavramın ayrıntılı tartışması ilgili bölümlerde yer almaktadır.

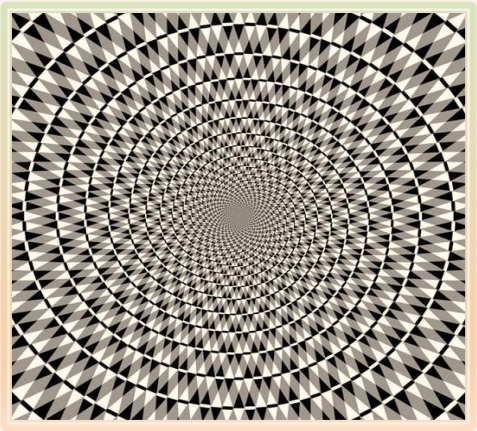

Dünya, insanların denetimi dışında işleyen, yabancı ve düşman güçlerin hükmettiği bir toplumsal ilişkiler ağına mahkûm mudur? Bu sorunun yanıtı realist ve bilimsel bir "hayır"dır.

Kitap, maddenin organizasyon düzeylerinden başlayarak toplumun iktisadi yapısına, toplumsal iktidarın hegemonya araçları ve mekanizmalarından hukukun sınıfsal özüne, toplumsal ilişkilerin kültürel ve ideolojik boyutlarından yaşamsal etkinliklerin ideal yönlerine kadar farklı uğrakları geçerek, realist/materyalist bir çerçeve sunuyor.

- ***Hukuk:*** *Sadece bir kurallar bütünü mü, yoksa egemen sınıfın sistematik şiddetini ve zorunu muhafaza eden, ideolojik işlevlere de sahip bir iktidar örgütlenmesi mi?*

- ***Hegemonya:*** *Tek başına rıza üretimi mi, yoksa baskı, zor, cezalandırma, yıldırma, caydırma, kabullenme, onaylama, konsensus oluşturma, boyun eğme, itaat, oyalama ve cahil bırakmanın karmaşık bir bileşimi mi?*

- ***Devlet:*** *Toplumun üzerinde "konumlanan" bir kurum, sadece bir baskı ve zor "aygıtı" mı, yoksa sınıflar arası iktidar ilişkilerinde hegemonya oluşturan toplumsal bir organizasyonu mu?*

- ***Devrim:*** *Konjonktürel bir sıçrama mı, yoksa öncü partinin titiz hazırlığının bir sonucu mu?*

Kitap, kapitalizmin rasyonellikten uzak ve gezegenimizi zehirleyen yapısına karşı; planlı, rasyonel ve insanların yabancılaşmayı aşabileceği bir "insanlık ailesi" vizyonu olan komünist ufku, bilimsel/realist bir zeminde değerlendiriyor.

Ayrıca, Türkiye işçi sınıfının içerisinde bulunduğu kuşatılmışlık incelenerek, bu durumdan çıkışın yoluna ilişkin önerilerde bulunuluyor. Kitapta Türkiye burjuva devrimine ilişkin özgün bir değerlendirmeyle geçmişe uzanılırken, Türkiye'deki siyasal rejimin bugünkü niteliği üzerine bir tartışma yürütüldükten sonra, Çulhaoğlu'nun fikirleriyle eleştirel bir diyalog da kuruluyor.

Bu teorik çalışma, toplumsal ilişkileri yeniden örgütleme iddiasındaki her fail için realist bir kılavuz olma özelliği gösteriyor.